

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Siyer Yayınları: 504
Suffa Meclisleri: 5

Eser Adı
Suffa Meclisleri
Ahlâk Bilinci Dersleri

Yazar
Muhammed Emin Yıldırım

Yayın Yönetmeni
Muhammed Ali Alioğlu

Editör
Tevfik Furkan Akbuğa

Son Okuma
Hande Nur Yağmur

İç Tasarım
Mevlüt Sami Ertem

Kapak
Nureddin Kışmır

Baskı
PLT Kağıt Matbaa Ajans Hizmetleri Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi
İstasyon Mah. 1440 Sok. No:11-C/68
Küçükçekmece / İstanbul | Tel.: 0552 339 51 34
Sertifika No: 73787

1. Baskı: Eylül 2026

ISBN: 978-625-5489-01-2

Nişancı Mah. Zekai Dede Sok. No: 22 Eyüpsultan/İstanbul
Tel & Fax: (0212) 544 76 96 – (0212) 544 58 46 • **WP Hattı:** (0546) 544 76 96
Sertifika No: 75458
www.siyerkitap.com | satis@siyeryayinlari.com

Suffa Meclisleri

AHLÂK BİLİNCİ

Dersleri

Muhammed Emin YILDIRIM

Muhammed Emin Yıldırım

1973 yılında Erzurum'un Horasan ilçesinde dünyaya geldi. İlkokulu bitirdikten sonra orta ve lise eğitimi yıllarında bir yandan da medresede Arapça ve temel İslâmî ilimler alanlarında dersler almaya başladı. Ardından 1989'da İstanbul'a gelerek İslâmî ilimlerdeki eğitimine devam etti. 1999 ile 2004 yılları arasında Mısır'da Arapça ve İslâmî ilimleri de kapsayan eğitim çalışmalarında bulundu.

1995 yılından itibaren düzenli olarak haftalık dersler vermeye başladı. Bilahare bu dersleri, Hikmet Vakfı'nda ve Hikmet Derneği'nde sürdürdü.

Ekim 2010'da İstanbul/Eyüpsultan'da tarihi Zekai Dede Konağı'nda faaliyetlerine başlayan Siyer Vakfı'nın kurulmasına öncülük etti. Her hafta cumartesi günleri düzenli olarak söz konusu vakıfta "siyer ve sahâbe" konulu halka açık dersler vermektedir. Bu derslerin tamamı www.siyertv.com internet sitesinden yayınlanmaktadır.

Siyer alanında araştırma ve eğitim çalışmalarına devam eden Muhammed Emin Yıldırım; evli ve üç çocuk babasıdır.

Yayınlanmış Eserleri

- İbadetin Beyni Dua (2002)
- İnsanı İlişkilerde İlahî Ölçü (2004)
- Vahyi Hayata Taşımak (2005)
- Alemlere Rahmet Hz. Muhammed (sas) (2006)
- Sahâbeyi Nasıl Anlamalıyız? (2007)
- Dârü'l-Erkam, Vahyin Nüzûl Sürecinde Şahsiyet Eğitimi (2008)
- Hz. Peygamber'in (sas) Albümü (2010)
- Siyer Atlası (Tahkik ve Notlandırma) (2010)
- Efendimiz'i Sahâbe Gibi Sevmek (2011)
- Risâlet Davasının Annesi/Hz. Hatice (2011)
- Efendimiz'in (sas) Havârisi ve İhlâs Abidesi/Zübeyr b. Avvâm (2011)
- İnsanlığın Kurtuluşu Hac, Ömrün Bereketi Umre (2011)
- Yaşayan Şehit/Şehidü'l-Hayy/Talha b. Ubeydullah (2012)
- Ümmetin Emini/Ebü Ubeyde b. Cerrâh (2012)
- Arslan Pençesi, Hamâset Kahramanı/Sa'd b. Ebî Vakkâs (2013)
- Asr-ı Saâdet'te Ticaret ve Tüccar Sahâbiler (2014)
- Neden ve Nasıl Siyer Öğrenmeliyiz? (2018)
- Tarihi ve Sosyal Yapısıyla Siyer Coğrafyası (2018)
- Görev ve Yetkileri Açısından Hz. Peygamber (sas) (2018)
- Suffa Meclisleri - Sahâbe Dersleri (2018)
- Muhteşem Ahlâk-1/Evlilik Ahlâkı (2019)
- Sahâbe İklimi/En Güzel Örneğin (sas) En Güzel Örnekleri - 4 Cilt (2019)
- Muhteşem Ahlâk-2/Aile Ahlâkı (2019)
- Abdullah Olmak (2019)
- Muhteşem Ahlâk-3/Çocuk Yetiştirme Ahlâkı (2020)
- Herkes İçin Siyer (2 Cilt) (2021)
- Muhteşem Ahlâk-4/Kardeşlik Ahlâkı (2022)
- Suffa Meclisleri - Sünnet Bilinci Dersleri (2022)
- Suffa Meclisleri - Kur'an Bilinci Dersleri (2023)
- Siyer'den Hayata-1 (2023)
- Siyer'den Hayata-2 (2023)
- Suffa Meclisleri - Siyer Bilinci Dersleri (2024)
- Muhteşem Ahlâk-5/İman Ahlâkı (2024)
- Muhteşem Ahlâk-6/Tesettür Ahlâkı (2025)
- Efendimiz'in (sas) Ramazanları (3 Cilt) (2026)

İÇİNDEKİLER

İTHAF	8
SÖZ BAŞI	9
1. DERS	
Ahlâkın Tanımı, Temeli ve Gerekliliği	17
2. DERS	
Meclis Ahlâkı	33
3. DERS	
İman Ahlâkı	47
4. DERS	
Tevhid Ahlâkı	63
5. DERS	
İhlâs Ahlâkı	75
6. DERS	
Beslenme Ahlâkı	89
7. DERS	
Zaman Ahlâkı	105
8. DERS	
Sevgi Ahlâkı	123
9. DERS	
Kardeşlik Ahlâkı	137

10. DERS	
Hizmet Ahlâkı	151
11. DERS	
Cihad Ahlâkı	167
12. DERS	
Ticaret Ahlâkı	183
13. DERS	
Borç Ahlâkı	199
14. DERS	
İşveren Ahlâkı	217
15. DERS	
İşçi Ahlâkı	233
16. DERS	
Latife/Mizah Ahlâkı	249
17. DERS	
Aile Ahlâkı	265
18. DERS	
Ev Ahlâkı	281
19. DERS	
Çocuk Yetiştirme Ahlâkı	297
20. DERS	
Akraba Ahlâkı	313
21. DERS	
Komşuluk Ahlâkı	329
22. DERS	
Evlilik Ahlâkı	345
23. DERS	
Nikâh Ahlâkı	361

24. DERS	
Düğün Ahlâkı	377
25. DERS	
Talâk Ahlâkı	393
26. DERS	
Tesettür Ahlâkı.....	409
27. DERS	
Uyku Ahlâkı.....	425
28. DERS	
Rüya Ahlâkı	441
29. DERS	
İhtilaf Ahlâkı.....	457
30. DERS	
Eleştiri Ahlâkı	473
31. DERS	
Münâzara Ahlâkı.....	489
32. DERS	
İnfak Ahlâkı	505
KAYNAKÇA	521

İthaf

Zaman, zemin ve muhataplar ne kadar değişirse
değişsin, her şart ve durumda ahlâklı olan ve
ahlâklı kalmaya çalışan yeryüzünün bütün aydınlık
vicdan sahiplerine ithaf edilmiştir...

SÖZ BAŞI

Âlemlerin Rabbi, yegâne sahibi ve bizlere hayatımızı şekillendiren son derece önemli bir ilkeler manzumesi olan ahlâkî bahşeden Allah’a hamdolsun.

Âlemlere rahmet olarak gönderilen, bizlere ahlâkın her boyutunu öğreten ve güzel ahlâkî bizzat hayatıyla gösteren Efendimiz’e salât ve selâm olsun.

Âlemlere rahmet olarak gönderilen İki Cihan Serveri Hz. Peygamber’in (sas) mübarek ellerinde yetişen ve her biri birer “ahlâk kahramanı ve muallimi” olarak bizlere nice hakikatleri öğreten tüm sahâbe-i kirâm efendilerimize selâm olsun.

Âlemlere rahmet olarak gönderilen o Kutlu Nebî’nin ve sahâbenin vârisleri olan; o güzel mirası bizlere taşıyan, ahlâkın nice inceliklerini öğreten ve bizzat hayatlarıyla bunu bizlere gösteren bütün âlimlerimize, âriflerimize, âbidlerimize ve âkiflerimize selâm olsun. Kimselere takılmadan, kimselerden etkilenmeden, zor zamanlarda ve zor zeminlerde ahlâklı bir hayat yaşamaya gayret eden, yeryüzünün neresinde olursa olsun iman eden bütün kardeşlerimize de selâm olsun.

Suffa Meclisleri serisinin beşinci kitabı olan *Ahlâk Bilinci Dersleri* kitabımızı siz kıymetli okuyucularımızla buluşturmanın heyecanı ve şükrü içerisindeyiz. Elinizdeki bu çalışma, yalnızca bazı güzel davranışları hatırlatmak veya birtakım ahlâkî ilkeleri sıralamak amacıyla hazırlanmadı. Zira İslâm’da ahlâk, hayatın yalnızca belli alanlarına sıkıştırılabilecek bir değer değildir. Ahlâk; imanın insanda görünür hâle gelmesi, kalpteki hakikatin davranışa dönüşmesi ve kulun Rabb’iyle, kendisiyle ve diğer insanlarla kurduğu ilişkilerin tamamına yansımasıdır.

Sarsıcı Bir Âyet

فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ

“Yazıklar olsun böyle ibadet edenlere!” [Maûn 107/4].

İnsanı derinden sarsan bir ilâhî hitap ile karşı karşıyayız.

Namaz kılacaksınız, hac yapacaksınız, kurban keseceksiniz, oruç tutacaksınız ama ötelerden gelen ilâhî nida; “*Senin yaptıklarına veyl olsun, yazıklar olsun, olmaz olsun!*” diyecek...

Neden? Çünkü ifâ edildiği zannedilen o ibadette, âhirete yakîn bir iman yok...

Topluma emanet olan yetimlere sahip çıkmak yok...

Yoksullara el uzatmak, fakirlikle mücadele etmek yok...

İbadetleri ciddiye almak, ibadet ile hayat arasında kurulması gereken bağı gözetmek yok...

Ama bunların karşısında gösteriş var, riya var, reklam var, hava atmak var, şişirilmiş egolar var...

Değerler üzerinden menfaat sağlamak var...

Hayrın yayılmasına engel olmak var...

Yani ibadetin ahlâkı yok; dolayısıyla ruhu, mânası, tadı ve lezzeti de yok...

Mekke Câhiliyesi'nden Daha mı Kötü!

Üzülerek söyleyelim ki bugün, hayatın yasaları olan ahlâk, Mekke Câhiliyesi'ndeki durumdan daha kötü seviyelerdedir. Milâdî 6. asırda yaşayan Mekkeliler, zannedildiği gibi nübüvvet öncesindeki hayatlarında dinsiz bir toplum değildiler. Kendilerini Hz. İbrâhim'e (as) nispet eden, Kâbe'yi mabed olarak kabul eden; hac yapan, hacılara ikram etmek için birbirleri ile yarışan, oruç tutan ve daha birçok ibadeti yerine getiren insanlardı. Fakat onların en büyük eksikleri, ahlâkın istenilen düzeyde hayatlarında olmamasıydı.

Ahlâkın olmaması demek, sadece iffetin ayaklar altına alınması demek değildi. Sadece içkinin, kumarın, fuhşiyatın olması da değildi. Evet, bunlar vardı, ama bunlarla beraber ahlâkın diğer alanlarına dair birçok zafiyet ve eksiklik de bulunuyordu.

İmanlarında ahlâk olmadığı için *şirke*,

İbadetlerinde ahlâk olmadığı için *riyaya*,

İradelerinde ahlâk olmadığı için *tembelliğe*,

İlişkilerinde ahlâk olmadığı için *zulme* düşmüşlerdi.

Efendimiz'in (sas) Dünyasında Ahlâk

Güzel ahlâkı tamamlamak için gönderilen [Bk. İmâm Mâlik, *Muvatta'*, "Hüs-nü'l-Huluk", 8] iki cihan serveri Efendimiz (sas), insanlığa ulaştırdığı vahiy ile bu sorunların tamamını gidermiş, 23 yıl boyunca ahlâk demiş, ahlâklı yaşamış ve ahlâkı hayatının esas kılan bir toplum oluşturmuştu.

Ancak Asr-ı Saâdet dediğimiz o kutlu dönem çok uzun sürmedi. Râşid Halifeler devrinin arkasından yavaş yavaş insaniyetin işareti olan ahlâk, önce anlam daralmasına, sonra anlam kırılmasına/kaymasına, en sonunda da anlam değişmesine uğradı ve ahlâk ne yazık ki hayatlardan çekilmeye başladı.

Bugün insanlığın, tarihte belki de en derin ahlâk krizlerinden birini yaşadığı muhakkaktır. Dünyanın her tarafında bu krizin ağır sonuçları görülmektedir. Ancak, **"Din güzel ahlâktır."** [Ali el-Muttakî, *Kenzü'l-Ümmâl*, 3/17] diyen aziz İslâm'ın mensupları olarak bizlerin, bu krizi daha derinden yaşamamız din ile ahlâk arasındaki bağı nasıl kopardığımızı ortaya koymaktadır.

Müslümanların yaşadığı coğrafyalara şöyle bir baktığımızda ahlâkın çok az izlerini görebiliyor ve arzu edilen seviyeden oldukça uzaklara düşüldüğüne şahit oluyoruz.

Ne ferdî ahlâka ait alanlarda ne aile ahlâkına ait alanlarda ne sosyal ahlâka dair alanlarda ne de devlet ve yönetim ahlâkına dair alanlarda bizi sevindirecek bir hâldeyiz.

Nelerden Mahrumuz?

İmanlarımızda ahlâkı tam anlamı ile inşa edemediğimiz için *güven* duygusundan mahrumuz.

İlimde ahlâkı tesis edemediğimiz için *haşyet* duygusundan mahrumuz.

Kardeşlikte ahlâkı temele koyamadığımız için *îsâr* duygusundan mahrumuz.

Hizmet alanlarımızda ahlâkı olması gereken yerde konumlandıramadığımız için *ihlâs* duygusundan mahrumuz.

İletişimde ahlâkı esas edinemediğimiz için *merhamet* duygusundan mahrumuz...

Tüm bu mahrumiyetler, aslında çevre ahlâkına dikkat etmememizin bir sonucu olarak bizi betonlaşan hayatların içerisinde duygularımızın da betonlaşmasına, hatta yok olma noktasına gelmesine sebep oldu.

Efendimiz'in (sas) Bize Gösterdiği Yol

Yolumuzun yegâne rehberi olan Efendimiz (sas), yetiştirdiği toplum olan sahâbe neslinin şahsında bizlere önemli bir yol gösterdi.

Bu din, mensuplarından iki şey ister: “*Yaşama ve Yaşatma*”

Yaşama *temsîl*, yaşatma *tebliğ*dir.

Temsil *ahlâk* ile, tebliğ *gayret* ile ortaya çıkar.

Bugün en fazla eksik olduğumuz alan temsil alanıdır. Muhataplarımız, karşılarında fazlaca konuşan, dinden bahseden, iyiliği ve hayrı dilinden düşürmeyen pek çok insan görüyorlar...

Ama konuştuğunu yaşayan, sadece yaşadığını konuşan; önce temsil eden, sonra insanlığı temsil ettiği değerlere çağıran çok az örnek görüyorlar...

Ne yazık ki bu güzel örneklerin sayısı yok denecek kadar az...

Doğru talebe ve hoca, dürüst işçi ve işveren, hassas memur ve amir, âdil yönetici ve idareci o kadar az ki...

Bugün Ahlâk Kahramanı Yok mu?

Bugün “Ahlâk Kahramanlarımız” diye örneklerimizi konuşmaya başlayınca hep geriye, tarihe bakmak ve oraya uzanmak zorunda kalıyoruz. Yaşadığı çağda kahraman oluşturmayan bir toplum aslında ölü bir toplumdur. Diri toplumlar sadece geçmişin kaymağını yemezler, o kaymaktan istifade eder, geleceğe onlar da miras olarak bir şeyler bırakırlar.

Bunu yapabilmemiz için insaniyetimizin işaretinin ahlâk olduğuna kesinlikle inanmalı ve ahlâkî hayatımızın esası kılmalı, başkalarından beklemeden bunları yapmak için gayret göstermeliyiz.

Eğer ahlâkî istenilen düzeyde hayatlarımıza hâkim kılmaz isek, yaşanan bu krizin içerisinde hepimiz eriyip gideceğiz ve kararan sadece dünyamız olmayacak; Allah (cc) korusun âhîretlerimiz de kararmış bir vaziyette Rabb'imizin huzuruna varacağız.

Öyleyse Ne Yapmalı?

Öyleyse gün, yalnız karanlıktan şikâyet etme günü değil; aydınlık için bir mum yakma ve mumların sayıları çoğalsın diye gayret etme günüdür.

Gün; yeniden hayatın her alanına dokunan, tıkanan yolları açan, nefessiz kalan damarlara nefes üfleyen nebevî sedayı işitip, *ahlâkî Kur'ân*, *davası Furkân* olan o kutlu Nebî'den ahlâkî öğrenme günüdür.

Gün; Hz. Ebû Bekir'den *sadâkat*, Hz. Ömer'den *adâlet*, Hz. Osman'dan *iffet*, Hz. Ali'den *cesaret*, Ebû Ubeyde'den *emanet*, Sa'd b. Ebî Vakkas'tan *hamiyet*, Hz. Hasan'dan *vahdet*, Hz. Hüseyin'den *şehadet*, Hz. Zeyneb'den *izzet*, Hz. Ümmü Gülsüm'den *dirâyet*, Hz. Nesibe'den *Muhabbet*, Hz. Mus'ab'tan *Hicret*, Hz. Esmâ'dan *Gayret* öğrenme günüdür.

Gün; İslâm'a dair güzelliklerin, iyiliğin ve hayrın sadece sosyal medya mecralarında, arkadaş meclislerinde ve/veya akraba toplantılarında konuşulup orada bırakıldığı bir gün değildir.

Gün; *rivayet* değil, rivayetle beraber *riayet* günüdür.

Gün, tebliğden önce temsil etme günüdür.

Gün, sözden önce amellerin konuşmaya başlaması gereken bir gündür. Yani söylemin değil, eylemin gücünün gösterilmesi gereken gündür.

Gün; kimselere takılmadan, şartlar ve ortam ne kadar zor olursa olsun, ahlâklî olmanın ve ahlâklî kalmanın mücadelesini verme günüdür.

Gün; yeniden *Suffa Meclisleri* ile nefislerimizi, evlerimizi, sosyal çevrelerimizi, ticaret ortamlarımızı ve bütün alanlarımızı donatma günüdür.

Suffa Meclisleri'nin Buna Katkısı

İşte tam da bu noktada Suffa Meclisleri'nin nasıl bir imkân ve sorumluluk taşıdığı daha iyi anlaşılacaktır. Suffa Meclisleri, Hz. Peygamber'den (sas) sahâbeye, sahâbeden günümüze kadar ulaşan önemli bir mirastır. Hatırlanacağı üzere bu meclisler, yalnızca belli konuların konuşulduğu bir sohbet halkası değil; konuşulan hakikatlerin hayata taşınmasına, bilginin şuura, şuurun amele ve amelin ahlâka dönüşmesine vesile olmayı hedefleyen bir eğitim ve irşad çalışmasıdır.

Bundan dolayı, “Suffa Meclisleri Sohbet Halkaları” projesi, Siyer Vakfı’nın en fazla önem verdiği çalışmalardan birisidir. Hicrî 1434/Miladî 2012’de başlayan ve tam on yıl boyunca fasılasız devam eden bu proje, Rabb’imizin lütfu ve inayetiyle bugünlere kadar gelmiştir. Böyle zorlu ve meşakkatli bir süreç içerisinde bu çalışmanın kesintisiz bir şekilde devam edebilmiş olması, Rabb’imize ne kadar hamdetsek az olduğunu göstermektedir.

Hicrî 1444/Miladî 2022 yılı itibarıyla ikinci on yılın yürüyüşü başlamıştır. Başlayan bu ikinci on yıllık süreçte ise müfredatların tamamlanması hedeflenmişti. Geçen dört yıl içerisinde; *Sünnet*, *Kur’ân*, *Siyer* ve *Sahâbe* müfredatları tamamlanmış ve kitapları yayınlanmıştı. Bu sene itibarıyla da beşinci kitabımız olan *Ahlâk Bilinci Dersleri* kitabımız tamamlanarak sizlere takdim edilmiş oldu. İnşallah seneye altıncı kitabımız olan *Akaid Bilinci Dersleri* ile bu seri, yolculuğuna devam edecektir.

Ahlâk Bilinci Dersleri

Elinizdeki *Ahlâk Bilinci Dersleri* çalışması tüm Suffa müfredatı gibi 32 ders-ten oluşmaktadır. Her dersin içerisinde ise 11 farklı bölüm yer almaktadır.

Bu bölümler ve içerikleri şunlardır:

1. *Kur’ân İklimi*: İlgili dersle alakalı bir âyetin hem Arapçasının hem meâlinin yer aldığı bölümdür.

2. *Nebevî Sedâ*: Yine o dersle ilgili bir hadisin, ravî olan sahâbî efendimizin de belirtildiği ve hadisin hem Arapçasının hem de Türkçesinin yer aldığı bölümdür.

3. *QR Kod*: Kitapta yer alan 32 dersi, 2013-2016 yılları arasında “Muhteşem Ahlâk” üst başlığında işlemiştik. Yapılmış bu derslere ulaşabileceğimiz karekodları, her bölümün ilk sayfasında mevcuttur.

4. *Ana Metin*: Her dersin neredeyse 15-16 sayfa tuttuğu ana metin, ahlâk bilinciyle alakalı önemli konuların işlendiği bölümdür. Rahat okunması ve anlaşılması için elimizden geldiğince dilini hafif tuttuğumuz bu metinler, daha önceleri sohbet olarak işlenmişti. Sohbet tadını bozmadan yazı diline çevrilmiş bu metinler inşallah hepimize sahih ve selim bir ahlâk bilincinin oluşmasına katkı sağlayacaktır. İlk derste giriş mahiyetinde ahlâk kavramının üzerinde durulmuş, sonra ahlâkın kaynağı, ehemmiyeti, nebevî ahlâkın özellikleri biraz

olsun irdelenmeye çalışılmış, daha sonra *Meclis Ahlâkî*'ından *İnfak Ahlâkî*'na 31 farklı konu işlenmiştir. Seçilen konuların bugün ihtiyaç duyduğumuz ve eksikliğini çok derin bir şekilde hissettiğimiz alanlardan oluşmasına gayret edilmiştir.

5. *Vahyin Dilinden*: Her bölümde yine o konu ile alakalı bir âyet-i kerime nazarlara verilmiştir. Buradaki amaç, o konunun Kur'ânî delilini görmek ve o âyetten ahlâkî anlamda dünyamıza mesajlar taşımaktır.

6. *Resûlullah'ın (sas) Ahlâkî*: Bu bölümde Efendimiz'in (sas) muhteşem ahlâkından bir hatıra ve örnek aktarmaya çalıştık. Bize çok önemli dersler verecek olan bu bölüm, Peygamberimiz'in (sas) ahlâkını biraz olsun anlamamıza katkı sağlayacaktır.

7. *Sahâbenin Hayatından*: Bu bölümde ise sahâbe efendilerimizden birer örnek aktardık. Nebvî ahlâkî en iyi anlayan ve hayatlarına taşıyan onlar olduğu için istedik ki onlar üzerinde biz de biraz olsun o muhteşem ahlâkî görmüş olalım.

8. *Âlimlerin Dilinden*: Bu bölümde ise tâbiîn neslinden başlayarak günümüze kadar uzanan âlimlerimizin bazılarının ahlâka dair sözlerini, ikazlarını ve nasihatlerini aktarmaya çalıştık.

9. *Kur'ânî Ahlâk*: Bu bölümde yine konu ile alakalı bir âyet-i kerimeye yer verdik. Âyetlerin özellikle çokça nazarlara verilmesi gerektiği için bu bölümde de aynısını yaptık.

10. *Âlimlerin Dünyasından*: Bu bölümde de özellikle âlimlerimizin hayatlarından örnekler sunmaya çalıştık. Onlar ahlâkî nasıl anladılar ve hayatlarına bunu nasıl yansıttılar, canlı örnekler üzerinden takdim etmeye çalıştık.

11. *Kavramlar*: Her derste ahlâk ile alakalı önemli bir kavrama yer verdiğimiz bu bölümde çok fazla ayrıntıya girmeden ilgili kavramın anlaşılması için *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*'nden alıntılar yaparak o kavramın biraz olsun anlaşılmasını istedik.

Teşekkürler ve Temenniler

Bu çalışmanın siz kıymetli okuyucularımıza ulaşmasında pek çok kardeşimizin samimi gayreti ve emeği vardır. Her birine ayrı ayrı teşekkür ediyor, Rabb'imizin kendilerinden razı olmasını niyaz ediyoruz. İsimlerini burada tek

tek zikretmemiz mümkün olmasa da en azından bazı kardeşlerimizin isimlerini anmak ve kendilerine hususen teşekkür etmek istiyoruz.

Kitabımızın ara metinlerinin hazırlanmasında Zeliha, İlayda, Merve ve Büşra kızlarımla epey gayretleri oldu. Allah (cc) bu kızlarımızdan ebeden razı olsun, onlara daha nice nice güzel hizmetler yapmayı nasip eylesin.

Her kitapta ciddi mesai harcayan, emek veren, çok önemli katkılar sağlayan genel yayın yönetmenimiz Muhammed Ali Alioğlu hocamıza, bu kitabın editörü olan ve çok hassas bir çalışma ile güzel katkılar sağlayan Tefik Furkan Akbuğa kardeşimize, kitapta kullanılan kaynakların taramasını yapıp yoğun gayret ortaya koyan Mehmet İmece kardeşimize, mizanpajında ve tasarımında fazlaca emekler harcayan Mevlüt Sami Ertem kardeşimize, son okumaları yapıp mühim katkılar sunan Hande Nur Yağmur kardeşimize, kitabın kapak tasarımında ciddi gayretler veren Nureddin Kışmır kardeşimize ve başta Siyer Yayınları sorumlusu olan Ömer Yıldırım kardeşim olmak üzere tüm yayınevi çalışanlarına teşekkür ediyor, hepsine bu hayırlı hizmetlerinin devam etmesi için dualar ediyorum.

Rabb'imizden niyazımız odur ki bu uğurda gayretlerimizi arttırmayı ve yapılan tüm salih amelleri, hepimizin hasretini çektiği ahlâkın hayatlara istenilen düzeyde yeniden hâkim kılınması adına bir hayra dönüştürmesidir.

Çaba ve gayret bizden, netice ve mükâfat Rabb'imizdendir.

Sözlerimizi, kelâmın en güzeli olan Kur'ân-ı Kerîm'in şu ilâhî mesajıyla nihayete erdirelim:

"Göklerde ve yeryüzünde ne varsa hepsi Allah'ındır. O kötülük edenleri, yaptıklarına karşılık cezalandırır ve iyilik edenlere ise, yaptıklarından daha da iyi mükâfatlar verir." [Necm 53/31].

Muhammed Emin Yıldırım
19 Rebîülevvel 1448/1 Eylül 2026
Eyüpsultan/İstanbul

Suffa Meclisleri

AHLÂK BİLİNCİ DERSLERİ

Ahlâkın Tanımı, Temeli ve Gerekliliği

Kur'ân İklimi

﴿ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَى قَوْمٍ
حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ ۚ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾

*“Bu da bir millet kendilerinde bulunanı (güzel
ahlâk ve meziyetleri) değiştirmeden önce Allah’ın
onlara verdiği nimeti değiştirmeyeceğinden
dolayısıdır. Gerçekten Allah işitendir, bilendir.”*

[Enfâl 8/53]

Nebevî Sedâ

عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ مَا مِنْ شَيْءٍ
أَثْقَلَ فِي مِيزَانِ الْمُؤْمِنِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنْ حُسْنِ
الْخُلُقِ، وَإِنَّ اللَّهَ لَيُبْغِضُ الْفَاحِشَ الْبَذِيءَ

*“Kıyamet gününde müminin terazisinde güzel
ahlâktan daha ağır bir şey bulunmaz. Allah çirkin
hareketler yapan ve kötü sözler söyleyen her
kişiden nefret edip buğz eder ve onları sevmez.”*

[Tirmizî, “Birr”, 61]

Vahyin Dilinden

"Muhakkak ki Allah, adâleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.."

[Nahl 16/90]

Ahlâk Nedir?

Ahlâk kavramını doğru anlayabilmek için öncelikle onun kök anlam dünyasına bakmak gerekir. Ahlâk; Arapçada "خ-ل-ق / h-l-k" kökünden türeyen, "seciye, tabiat, huý" gibi mânalara gelen, "hulk" veya "huluk" kelimelerinin çoğuludur. Sözlüklerde çoğunlukla insanın fizikî yapısı/yaratılışı için "halk", manevî yapısı için ise "hulk" kelimelerinin kullanıldığı kaydedilir [Bk. İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, "hlk" md.]. Başta

hadisler olmak üzere İslâmî kaynaklarda hulk ve ahlâk terimleri, genellikle iyi ve kötü huyları, fazilet ve rezîletleri ifade etmek üzere kullanılmış; özellikle iyi huylar ve faziletli davranışlar, "hüsnu'l-huluk" veya "mehâsinü'l-ahlâk" gibi terimlerle karşılanmıştır [Bk. Mustafa Çağrı, "Ahlâk", DİA, 2/1].

Batı dünyasında ahlâk kavramı ekseriyetle "etik/ethics" ve "moral" kelimele-riyle karşılanır. Etik, ahlâkî konu edinen felsefe dalı olarak bilinirken felsefeden bağımsız bir alan olarak ahlâk, insanların eylemlerini ve birbirleriyle ilişkilerini düzenlemek amacıyla oluşturulmuş normlar ya da değerler sistemidir. Ancak Batı düşüncesinde bu kurallar sisteminin altını dolduran referans noktaları, İslâm'ın vahiy merkezli tasavvurundan oldukça farklıdır.

Bu farklılık, tarihsel düşünce çizgisinde açık şekilde takip edilebilir. Antik Yunan'da Aristoteles (m.ö. 384-322), ahlâkî erdemli olma durumu ve aşırılıklardan kaçınarak "altın ortayı" yani itidali bulma gayesi olarak izah eder [Bk. Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 45]. Modern dönemin en önemli ahlâk felsefecilerinden sayılan Spinoza (1632-1677), ahlâkî insanın doğadaki zorunlulukları kavrayarak tutkularından özgürleşmesi ve aklın rehberliğinde mutlak sevince ulaşması menzili olarak kurgular [Bk. Spinoza, *Etika*, 112]. Aydınlanma döneminde Immanuel Kant (1724-1804) ise ahlâkî, her türlü duygudan ve ilâhî buyruktan bağımsızlaştırarak sadece akla dayanan "ödev ahlâkî" çerçevesinde evrensel

akıl yasalarına indirgemıştır [Bk. Kant, *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*, 32]. Bu çizgide ahlâk, daha çok insan aklının, toplumsal sözleşmelerin ve ideal bir toplumsal düzen arayışının ürünü olarak değerlendirilmiştir.

İslâm düşünce geleneğinde ise ahlâk; insanın derununda kökleşmiş, düşünme ve zorlanmaya gerek kalmaksızın eylemlerin kendisinden kolaylıkla ve doğal bir akışla sudur ettiği sağlam melekeler olarak tanımlanmıştır [Bk. Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 3/53]. İslâm ahlâk felsefesinin en önemli isimlerinden İbn Miskeveyh (ö. 421/1030), bu melekenin salt teorik akılla değil, ilâhî vahyin rehberliğiyle kemâle ereceğini vurgulamaktadır [Bk. İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-ahlâk*, 25]. Yakın

dönem düşünürlerinden Nurettin Topçu (1909-1975) ise ahlâkı “hareket” felsefesi üzerinden ele alır ve insanın sonsuz olana, yani Allah’a (cc) ulaşma iradesinin isyan ve itaat ikilemi içerisinde hayata yansması olarak temellendirir [Bk. Nurettin Topçu, *Ahlâk*, 42]. Bu üç yaklaşım birlikte düşünüldüğünde, İslâm dünyasında ahlâkın; Yaratıcı/Cenâb-ı Hak ile yaratılan/insan arasındaki fitrî bağın bir tezahürü ve kulluğun en estetik biçimi olduğu anlaşılır. Bu sebeple ahlâk, toplumsal bir sözleşme olmaktan ziyade, Allah’ın rızasına muvafık bir niyetle şekillenen, kaynağını Kur’ân-ı Kerîm’den alan ve Hz. Peygamber’in (sas) “*Üsve-i hasene/En güzel örnek*” olan hayatından süzülen ilâhî ve nebevî bir inşa olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu ilâhî ve nebevî inşa; Câhiliye döneminde aşiret ruhunun, kabile rekabetinin, üstünlük ve küçümseme duygularının, ayrıca geçici dünya hazlarına düşkünlüğün meydana getirdiği kaba ve hoyrat anlayışları köklü bir şekilde dönüştürmüştür. İslâm, bu anlayışların karşısına insanın nefsini dizginlemesini, tabiatını öfke ve şiddetten korumasını ifade eden hilim, merhamet ve şefkati koymuştur. Böylece insanın kendi dışındaki varlıklara yönelttiği mücadele ve üstünlük arzusunun, nefsinin kötü temayüllerine karşı yöneltilmesi hedeflenmiştir. Nitekim Goldziher’in (1850-1921) de belirttiği üzere, Arap kabilelerinin örfleri, gelenekleri ve hayat tarzları üzerine kalıcı ve yüksek bir ahlâk düzeni

Resûlullah’ın (sas) Ahlâkı

Hind b. Ebî Hâle (ra)
(ö. 36/656) Efendimiz’i (sas)
şöyle tasvir etmiştir: “*Resûlullah her zaman güleç yüzlü, güzel huylu, halim selimdi. Kötü huylu, katı kalpli değildi. Bağırıp çağırmaz, çirkin söz söylemez, kimseyi ayıplamaz ve aşırı derecede övmezdi. Hoşlanmadığı şeyi görmezden gelirdi. Herkes onun (sas) lütuf ve kereminden kendisine bir pay düşeceğinden emindi.*”

[Tirmizî, “Semâil”, 22]

kurmak mümkün değildi. Özellikle koyu ve anlamsız putperestlik anlayışı, böylesi bir ahlâkî yükselişin önünde ciddi bir engel teşkil etmekteydi. Bu sebeple Hz. Peygamber (sas), insanları Allah'ın birliği etrafında toplayarak dinî ve ahlâkî bir birlik tesis etme görevini üstlenmiş [Bk. Âl-i İmrân 3/103]; kabile, soy ve nesep üstünlüğüne dayalı değer anlayışının yerine takvâyı, yücelmenin ve değer kazanmanın temel ölçüsü hâline getirmiştir. Bunun neticesinde İslâm'ın öğretileri; Allah'ın (cc) bütün mahlûkatına karşı merhameti, insanlar arası ilişkilerde doğruluk ve güvenilirliği, karşılıksız sevgi ve fedakârlığı, samimiyet ve hüsnüniyeti, nefsin kötü eğilimlerini bastırmayı ve daha birçok fazileti ahlâkî hayatın vazgeçilmez esasları olarak ortaya koymuştur.

İslâm ahlâkının temel kaynakları Kur'ân-ı Kerîm ve sünnettir. Daha sonra detaylı olarak ele alınacak bir rivayette Hz. Âişe'nin (r.anhâ) (ö. 58/678), Hz. Peygamber'in (sas) ahlâkını soranlara *"Onun ahlâkı Kur'ân'dı."* [Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 139] şeklindeki cevabı, bu ilişkinin en özlü ifadesidir. Bu sebeple İslâm ahlâk düşüncesi, doğrudan Kur'ân ve sünnet ile başlamış; daha sonraki dönemlerde fıkıh, hadis, kelâm, tasavvuf ve İslâm felsefesi alanlarında geliştirilen ahlâk anlayışlarının da temelini oluşturmuştur.

Kur'ân'da Ahlâk

Kur'ân-ı Kerîm, ahlâk konularını klasik bir ahlâk kitabı gibi sistematik başlıklar altında ele almaz. Ancak insanın Allah (cc) ile kendi nefsiyle ve diğer insanlarla ilişkilerini düzenleyen ilke ve esasları bütüncül bir şekilde ortaya koyar. Bu yönüyle Kur'ân, hem nazarî prensipler hem de amelî hükümler

Sahâbenin Hayatından

Uhud Savaşı'nda (3/625) Abdüddâroğulları'nın sancaktarları sırayla Hz. Ali'nin (ö. 40/661) karşısına çıkar. En son Ebû Talha (ö. 3/625) meydana atılır. Mücadele esnasında Hz. Ali düşmanını yere serer. Tam kılıcı vuracakken vazgeçip oradan uzaklaşır ve başkasıyla savaşı. Durumu merak edip soranlara Hz. Ali, *"Tam kılıcımı çektim, adamı öldürecektim ki avret mahalli açıldı. O hâlde iken bakmak istemedim ve onu öldürmedim."* cevabını verir. Savaş meydanı gibi duyguların sınır tanımadığı bir atmosferde bile Kur'ân ahlâkına riayet etmek, onun yüksek kametine/şahsiyetine yakışan bir vakardır.

[Vâkıdî, Megâzi, 1/226, 227]

bakımından kapsamlı bir ahlâk sistemi kuracak zenginliğe sahiptir. Sünnet ise bu ilkelerin Hz. Peygamber'in (sas) hayatındaki canlı ve uygulanmış hâlini temsil eder. Bu sebeple Kur'ân ve sünnet birlikte değerlendirildiğinde, İslâm'ın insanı inşa etmeyi hedefleyen dengeli ve kuşatıcı bir ahlâk anlayışı ortaya çıkar.

Kur'ân-ı Kerîm'de "ahlâk" kelimesi doğrudan yer almamakla birlikte, ahlâkın tekili olan *huluk* kelimesi iki âyette geçmektedir. Bu kullanımlardan biri âdet ve gelenek anlamında, diğeri ise ahlâk ve karakter mânasındadır [Bk. Şuarâ 26/137; Kalem 68/4]. Bununla birlikte Kur'ân'ın ahlâk tasavvuru, yalnızca bu kelime etrafında şekillenmez. Nitekim birçok âyette geçen *amel* kavramı da ahlâkî davranışları kapsayan geniş bir anlam alanına sahiptir. Ayrıca *birr*, *takvâ*, *hidâyet*, *sırât-ı müstakîm*, *sıdk*, *amel-i sâlih*, *hayır*, *mâruf*, *ihsan*, *hasene* ve *istikamet* gibi kavramlar, ahlâkî iyiliği ve erdemli yaşayışı ifade ederken *ism*, *dalâlet*, *fahşâ*, *münker*, *bağy*, *seyyie*, *hevâ*, *isrâf*, *fısk*, *fücûr*, *hatîe* ve *zulüm* gibi kavramlar da ahlâkî sapmaları ve kötü davranışları ifade eder. Bu geniş kullanım alanı, Kur'ân'da ahlâkın tek bir kavram etrafında değil, bütün bir değerler ağı içinde ele alındığını göstermektedir.

Hadislerde Ahlâk

Hadislerde ahlâk, yalnızca teorik bir başlık olarak ele alınmamış; müminin karakter ve davranış dünyasını doğrudan şekillendiren bir iman ve amel alanı olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda hadislerde, *ahlâk* ve *hulk* kavramları ile birlikte ahlâkî anlam alanına giren pek çok terim doğrudan kullanılarak bireyin iç dünyası ile davranışları arasındaki bütünlüğe dikkat çekilmiştir. Bu durum, ahlâkın hadis literatüründe soyut bir bilgi alanı olarak değil, doğrudan hayat içinde karşılık bulan dinî bir gerçeklik olarak ele alındığını göstermektedir. Sünnet, Kur'ân'da ortaya konulan ahlâkî çerçevenin hem açıklayıcısı hem de uygulayıcısı konumundadır. Bu sebeple hadisler, ahlâkı yalnızca tanımlamakla yetinmez; onu bizzat yaşanmış örnekler üzerinden görünür kılar. Hz. Peygamber'in (sas) sözleri, fiilleri ve takrirleri; ahlâkın nasıl bir hayat biçimine dönüştüğünü gösteren en somut delilleri oluşturur. Nitekim sahâbenin Efen-dimiz'i (sas), "*Resûlullah yürüyen Kur'ân'dı.*" [Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned* 5/163] şeklindeki tavsifi, ahlâkın onun (sas) şahsında Kur'ân ile tam bir bütünlük içinde tezahür ettiğini ifade etmektedir.

Hadislerde ahlâk; *ihsan*, *merhamet*, *doğruluk*, *emanet*, *komşuluk hakkı*, *kul hakkı* ve *niyet* ve benzerleri gibi temel kavramlar etrafında şekillenmektedir.

Ancak bu kavramlar, teorik ilkeler olmanın ötesine geçmiş ve Hz. Peygamber'in hayatında canlı ve somut örnekler hâlinde tezahür etmiştir/ortaya çıkmıştır. Doğruluk, Allah Resûlü'nün (sas) hayatında bir karakter vasfı hâline gelirken merhamet, sadece bireysel bir duygu olmaktan çıkıp bütün varlığı kuşatan bir şefkat ufkuna dönüşmüştür. Emanet, güvenin sözde bir ilkesi olarak kalmamış, toplumsal ilişkileri ayakta tutan fiilî bir ahlâk zemini olarak yaşanmıştır. Bu yönüyle hadisler, ahlâkı zihinsel bir bilgi olmaktan çıkararak davranışa dönüşen canlı bir hakikat hâline getirmektedir. Dolayısıyla Kur'ân'ın çizdiği ahlâkî çerçeve, sünnette şekil bularak insan hayatına taşınmış, böylece İslâm ahlâkı nazârî olmaktan ziyade amelî ve yaşanabilir bir form kazanmıştır.

Ahlâkın Temeli Kur'ân

Âlemlere rahmet olarak gönderilen Efendimiz'in (sas) insanlığa bıraktığı ve ümmetine sınımsız sarılmasını tavsiye ettiği iki büyük mirastan biri olan sünneti; bizler de öğrenme, anlama, kavrama ve hepsinden önemlisi yaşama adına ciddi bir gayret ortaya koymalıyız.

Hatırlanacağı üzere Efendimiz (sas), bir hadisinde kendisinin bir muallim olarak gönderildiğini, başka bir hadisinde ise güzel ahlâkı tamamlamak için vazifelendirildiğini haber vermiştir. Aslında bu iki beyan birbirini tamamlamaktadır. Çünkü gerçek bir muallimin talebesine öğreteceği en önemli ders, ilmin ahlâkı ve bilginin doğru kullanım biçimidir.

Başta İmâm Mâlik'in (ö. 179/795) *Muvatta'sı* olmak üzere birçok hadis kaynağında yer alan: **“Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.”** [İmâm Mâlik, *Muvatta'*, “Hüsnü'l-Hulk”, 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/381] sözü bize şu önemli hakikatleri öğretmektedir:

Âlimlerin Dilinden

İbn Hazm (ö. 456/1064), Hz. Peygamber'in (sas) sîreti hakkında şöyle demektir: *“Allah Resûlü'nün (sas) sîreti, üzerinde düşünüp taşınana onu (sas) doğrulamayı kaçınılmaz kılar. Onun (sas) gerçekten Allah'ın elçisi olduğuna, (yaşadığı hayat) şahitlik eder. Şayet Resûlullah'ın (sas) sîreti dışında başka herhangi bir mucizesi olmasaydı, o sîret tek başına mucize olarak yeterdi.”*

[İbn Hazm, *Cevâmiu's-sîre*, 18]

1. *Güzel ahlâk, Efendimiz (sas) ile başlayan bir değer değildir fakat Efendimiz (sas) ile kemâle ermiştir.*
2. *Güzel ahlâk fitrîdir. Allah (cc) onu insanın yaratılışına yerleştirmiştir. İnsanlar zamanla bu fıtratı bozunca Allah (cc) peygamberlerini göndermiş, Efendimiz (sas) de bu görevin son halkası olmuştur.*
3. *Güzel ahlâk, peygamberlerin rehberliği olmadan tam anlamıyla olgunlaşmaz. İnsan fıtratında bulunan güzellikler, vahyin terbiyesiyle kemâle ulaşır.*

Şimdi bu üç madde üzerinde biraz duralım:

1. Güzel ahlâk, Efendimiz (sas) ile başlayan bir değer değildir fakat Efendimiz (sas) ile kemâle ermiştir.

Efendimiz’den (sas) önce de güzel ahlâk vardı. Câhiliye Arapları dediğimiz nübüvvet öncesi dönemde yaşayan insanların; akrabalarına düşkün, misafirlerine karşı hürmetli, Kâbe’ye saygılı ve Allah için sadaka vermeye hevesli kimseler olduklarını biliyoruz. Ancak aynı insanlar, kız çocuklarını diri diri toprağa gömen, kendilerine zarar veren düşmanlarına karşılık vermede sınır tanımayan, ailelerinin ve kabilelerinin üstünlüğünü öne çıkaran, asabiyet adına her şeyi mubah gören bir anlayışa da sahiptiler. Peki, Efendimiz (sas) muhteşem ahlâkın sahibi olarak ne yaptı? İnsanlarda var olan güzel hasletleri aynen korudu. Bazı tavır ve davranışlar vardı ki özünde güzeldi ancak dengesi bozulmuştu. Onları aldı, ıslah etti ve olması gereken ölçüye kavuşturdu. Bazıları da vardı ki baştan sona yanlış; haksızlıklarla doluydu, hatta tevhid akidesine aykırıydı. Bunları da tamamen ortadan kaldırdı. Neticede yaptığı şey, ahlâkı tamamlamak oldu. İnsanlığın elinde bulunan güzellikleri korudu, eksiklerini giderdi, yanlışlarını düzeltti ve meseleyi ulaşılması gereken en son noktaya taşıdı. Bu sebeple güzel ahlâk, Efendimiz (sas) ile başlamadı ama onunla (sas) en güzel şeklini aldı ve kemâle erdi.

2. Güzel ahlâk fitrîdir. Allah (cc) onu insanın yaratılışına yerleştirmiştir. İnsanlar zamanla bu fıtratı bozunca Allah (cc) peygamberlerini göndermiş, Efendimiz (sas) de bu görevin son halkası olmuştur.

Güzel ahlâk fitrîdir. Yani Allah (cc) onu bütün insanlara yaratılışlarının bir parçası olarak vermiştir. Bu nedenle ahlâkın zıddını ifade ederken farklı bir kavram kullanmayız; yine aynı kavramı, olumsuz biçimiyle, “ahlâksız” ya da “kötü ahlâk” ifadeleri ile dile getiririz. Bu durum, “vicdansız” ve “akılsız” kelimelerinde de görülmektedir. Zira vicdan ve akıl, insanda var olan temel

özelliklerdir. Bu özellikler kullanılmadığında veya gerekleri yerine getirilmediğinde “vicdansız” ve “akılsız” gibi olumsuz nitelendirmeler ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla ahlâk, insan fıtratının ayrılmaz bir parçasıdır. Bu sebeple hangi dine, hangi coğrafyaya veya hangi ırka mensup olursa olsun insanlar; hırsızlığı, adam öldürmeyi, zinayı, başkasının namusuna göz dikmeyi ve benzeri davranışları ahlâksızlık olarak görürler. Çünkü bunların yanlışlığı, insanın yaratılışında bulunan vicdan tarafından da hissedilir. Böyle olduğu için de bütün peygamberler, muhataplarına özlerinde var olan bu değeri yeniden hatırlatmak için gönderilmişlerdir. İnsanların kaybettikleri fıtratlarını bulmalarını, üzeri örtülen hakikatleri yeniden fark etmelerini istemişlerdir. Böyle olunca İslâm’a giren insan, aslında kendisine gelmiş olur; özüne dönmüş, fıtratının sesine kulak vermiş olur.

3. Güzel ahlâk, peygamberlerin rehberliği olmadan tam anlamıyla olgunlaşamaz. İnsan fıtratında bulunan güzellikler, vahyin terbiyesiyle kemâle ulaşır.

İnsanlar zaman içerisinde fıtratlarından gelen bu özelliği tahrif etmişlerdir. Böyle olunca da kendi kafalarına göre bazı ahlâkî ilkeler oluşturmuşlardır. Mesela Câhiliye Arapları, evlatlıklarının hanımlarıyla evlenmeyi haram sayarken babalarının hanımlarıyla yani üvey anneleriyle evlenmeyi helâl kabul ediyorlardı. Bir insanın babası öldüğü zaman, babasının bir ömür geçirdiği hanımı kendi hanımı olabiliyordu. Buna karşılık, kendisiyle hiçbir kan bağı bulunmayan birini evlat edinerek öz evladı gibi kabul ediyor, kendi anlayışına göre bir hukuk belirliyor, çoğu zaman da bu hukukun altında eziliyordu. Peki, İslâm ne yaptı? *“Hayır, bu yaptığımız çok yanlıştır. Hiç kimse başka bir kimseyi evlat edinip ona öz anne ve baba gibi davranarak nesebini değiştirmeye kalkmasın. Bunun bir hukuku vardır ve herkes o hukuka tâbi olmalıdır.”* demiştir. Bu gelenek Arap toplumunda o denli kökleşmişti ki Allah (cc), bu yanlış anlayışı ortadan kaldırmak amacıyla meseleyi Hz. Peygamber (sas) üzerinden çözüme kavuşturmuştu. Nitekim, evlatlığı Zeyd b. Hârise (ra) (ö. 8/629) ile evliliği sona eren Zeynep bint Cahş (r.anhâ) (ö. 20/641) ile Efendimiz’in (sas) evlenmesi ilâhî bir emir doğrultusunda gerçekleşmiştir. Dolayısıyla söz konusu evlilik, Allah’ın (cc) murat ettiği ve evlatlıkla ilgili yanlış uygulamaları ortadan kaldırmayı amaçlayan bir evlilik niteliği taşımaktaydı Bu evlilik hakkında da Hz. Âişe annemiz şöyle diyecekti: *“Hepimizin nikâhı yerde kıyıldı, ama Zeyneb’in nikâhı gökte kıyıldı.”* [İbn Hacer, *İsâbe*, 6/2517]. Hz. Zeyneb validemiz de ara ara Efendimiz’in

(sas) diğer eşlerine karşı “Benim nikâhımı Allah gökte kıydı!” diyerek övünürdü [Buhârî, “Tevhîd”, 22]. Görüldüğü üzere güzel ahlâk ancak peygamber sedası ve soluğu ile tamamlanabilecek bir haslettir. Bu alan, kâmil bir şekilde ancak onun (sas) hayatından öğrenilebilir.

Kur’ân-ı Kerîm’de İstisnâî Bir İfade

Kur’ân-ı Kerîm’in ahlâkî ele alış biçiminde dikkat çeken en önemli hususlardan biri, onu sadece kavramsal bir çerçeve içinde bırakmamasıdır. Ahlâk, Kur’ân’da aynı zamanda tarih içinde karşılığı olan, insan örnekleri üzerinden somutlaştırılan bir hakikat olarak karşımıza çıkar. Bu yönüyle vahiy, insanlığa yalnızca ilkeleri sunmaz; aynı zamanda o ilkelerin nasıl yaşanacağını gösteren örnek şahsiyetleri de ortaya koyar. Peygamber kıssaları bu açıdan bir “hayat tefsiri” mahiyetindedir. Kur’ân-ı Kerîm bu çerçevede, Efendimiz (sas) ile birlikte önceki peygamberlerin kıssalarına da yer verir. İlâhî Kelâm’da Hz. Âdem’den (as) Hz. Muhammed’e (sas) kadar 25 peygamberin hayatına işaret edilir. Buna Hz. Üzeyr (as), Hz. Lokmân (as) ve Hz. Zülkarneyn (as) gibi peygamberler de eklendiğinde, insanlığa sunulan geniş bir örnekler silsilesi ortaya çıkar. Bu anlatımlarda her bir peygamberin öne çıkan ahlâkî yönü özellikle belirginleştirilir, âdeta her biri üzerinden insanlığa bir “ahlâk anahtarı” öğretilir. Ancak peygamberlik zincirinin son halkası olan Efendimiz (sas) söz konusu olduğunda, belli bir yönle sınırlı bir tasvir yerine çok daha kuşatıcı ve bütüncül bir ifade kullanılır. Böylece onun (sas) yalnızca bazı ahlâk alanlarında değil, ahlâkın bütünü itibarıyla kemâlin zirvesinde olduğu ilâhî bir beyanla insanlığa ilan edilmiş olur. Kur’ân-ı Kerîm, mucizevî kelâmıyla Efendimiz (sas) için daima şu istisnâî ifadeleri kullanır: O (sas), âlemlere rahmettir [Bk. Enbiyâ 21/107] ve inananlar için en güzel örnektir, üsve-i hasenedir [Bk. Ahzâb 33/21]. Hatta Cenâb-ı Hak, “**Senin ömrüne and olsun/ yemin olsun ki...**” [Hicr 15/72] buyurarak bizzat Efendimiz’in (sas) mübarek hayatı üzerine yemin etmiştir. Bu istisnai ifadelerden biri de “**hulukın azîm**” ifadesidir. Bu ifade, Kalem sûresinin 4. âyetinde şu şekilde geçmektedir: “**Muhakkak ki sen muazzam/muhteşem bir ahlâk üzeresin.**” [Kalem 68/4].

Kur’ânî Ahlâk

“Gerçekten müminler kurtuluşa ermiştir. Onlar ki namazlarında huşû içindedirler, onlar ki boş ve yararsız şeylerden yüz çevirirler, onlar ki zekâtı verirler ve onlar ki iffetlerini korurlar.”

[Mü’minûn 40/1-5]

Burada dile getirmeye çalıştığımız mesele -hâşâ- peygamberleri birbirleri ile yarıştırmak olarak anlaşılmamalıdır.

Biz ilâhî kelimânın “لَا تَفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّن رُّسُلِهِ/Allah’ın peygamberlerinden hiçbirinde ayırım yapmayız.” [Bakara 2/286] hükmüne iman ediyoruz. Ancak aynı vahyin bir başka beyanını da göz ardı etmememiz gerekir:

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ

“Biz gönderilen elçilerin bir kısmına diğerlerinden daha fazla meziyetler bahşetmişiz.” [Bakara 2/253].

Burada bir çelişkiden söz etmek mümkün değildir. Aksine bu beyanlar, vahyin kendi içinde nasıl bir bütünlük taşıdığını ve nasıl bir hikmetle insanlığa rehberlik ettiğini gözlerimizin önüne sermektedir.

Allah Resûlü (sas), peygamberlik silsilesi içerisinde bu üstünlüklerin en fazla tecelli ettiği en seçkin elçidir. “*Hulukin azîm*” ifadesi de bu hakikatin en güçlü delillerinden biridir. Zira Kur’ân-ı Kerîm, peygamberler arasında zikrettiği övgü ifadelerini farklı yönleriyle dağıtırken Allah Resûlü (sas) hakkında ahlâkın bütün boyutlarını kuşatan umumi ve kuşatıcı bir ifade kullanır.

Mesela Meryem sûresinde bazı peygamberler hakkında şu övgüler yer alır:

“Kitap’ta İbrâhîm’i an. Gerçekten o sıdkı bütün bir nebî idi.” [Meryem 19/41].

“Kitap’ta Mûsâ’yı da an. Gerçekten o ihlâs sahibi bir nebî ve resûl idi.” [Meryem 19/51].

“Kitap’ta İsmâîl’i de an. Gerçekten o sözüne sadık bir nebî ve resûl idi.” [Meryem 19/54].

“Kitap’ta İdris’i de an. Gerçekten o sıddık bir nebî idi.” [Meryem 19/56].

Görüldüğü üzere Kur’ân, diğer peygamberleri belirli üstün ahlâkî vasıflarını öne çıkararak tanıtırken Hz. Peygamber’in (sas) ahlâkını daha kuşatıcı ve kapsamlı bir ifadeyle ortaya koymaktadır. Bu sebeple “*hulukin azîm*” ifadesi üzerinde ayrıca durmak ve taşıdığı hikmetleri anlamaya çalışmak gerekir.

Muhteşem Ahlâk

“Muhakkak ki sen muazzam/muhteşem bir ahlâk üzeresin.” [Kalem 68/4].

Kalem sûresinin ilk yedi âyeti, Kur’ân-ı Kerîm’in nüzûl tertibinde Alak sûresinin ilk beş âyetinin hemen arkasından inen ikinci âyet grubudur. Bu sûrenin dördüncü âyetindeki “*hulukin azîm*” ifadesini “muhteşem ahlâk” olarak ifade

etmemizin hususi bir gayesi vardır. Zira bu Kur’ânî terkip; her türlü ihtirama hak sahibi olan “muhterem”, insanı hayran bırakacak düzeyde büyük olan “muazzam”, içinde izzet barındıran “muazzez” ve zamanın ötesine taşan ebediliğiyle “muhalled” vasıflarının tamamını içine alır. Biz tüm bu ulvî mânaları bir kelimede topluyor ve bu ihtişamın karşısında o ahlâka “*Muhteşem Ahlâk*” diyoruz.

Ancak Allah Resûlü’nün (sas) ahlâkından söz ederken “*Ne büyük bir ahlâkla yaşamış!*” deyip meseleyi sadece bir hayranlık ifadesiyle sınırlayamayız. Çünkü bu ahlâk, tarihte bir defa tecelli edip kapanan bir hakikat değildir; insanlık tarihini yeniden inşa edecek ve diriltecek bir maya gibidir. Onun (sas) muhteşem ahlâkının bizi tutup sarsması, silkelemesi ve “*Artık kendine gel!*” diyerek derin bir manevî uyanışa sevk etmesi gerekir. İnandığımız dinin bizden ne istediğini hatırlamalı; imanların tutuşup yandığı, evlatlarımızın manevî yangınlar içinde kıvrandığı bir çağda, “Modern Câhiliye” olarak isimlendirilebilecek bir zamanda asıl sorumluluğumuzu kuşanmalıyız. Basit dünyevî kırgınlıkların, “*Falanca bana şöyle dedi, falanca bana böyle yaptı!*” türünden geçici serzenişlerin peşine düşmek ve zamanımızı insanların dedikodusunu yaparak boşa harcamak yerine; aldığımız her nefesin, konuştuğumuz her kelâmın, sustuğumuz her anın ve yapıp yapmadığımız bütün amellerin Ahkemü’l-Hâkimîn olan Allah’ın (cc) huzurunda açılacak defterlerde bir bir hesaba çekileceği gerçeğini tefekkür etmeliyiz. Eğer bizler bu Aziz Kitab’ın dizinin dibine, yani rahle-i tedrisatına “*Ey*

Âlimlerin Dünyasından

Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732), tâbiîn devrinin Mekke fıkıh mektebinin tanınmış temsilcisi olup muhaddis ve müfessirdir. Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-688), Abdullah b. Ömer (ö. 73/693) ve Câbir b. Abdullah’tan (ö. 78/697) hadis nakletmiştir. Hicaz fıkıh mektebinin teşekkülünde önemli bir yeri olan Atâ b. Ebî Rebâh, İbn Abbas gibi büyük bir sahâbî tarafından, “*Ey Mekke halkı! Atâ gibi bir zat aranızdayken niçin benim etrafımda toplanıyorsunuz?*” sözleriyle övülmüştür [İbn Sa’d, *Tabakât*, 6/ 31]. Bir gün Atâ ile birlikte olan bir adam hadis okumaya başladı. Oturanlardan biri onun sözünü kesti. Bu durumu gören Atâ öfkeleni ve “*Bu nasıl ahlâktır, bu nasıl terbiyedir? Benim yanımda bazen hadis okuyanlar olurdu. Ben hadisi onlardan daha iyi bildiğim hâlde, ilk kez duyuyormuş gibi onları dinlerdim.*” dedi.

[Hatib el-Bağdâdî, *el-Câmi’ li-ahlâki’r-râvî*, 2/212]

Kur'ân! Ruhumu inşa et, beni hamur gibi yoğur, çünkü ben kâmil bir insan olmaya geldim!" niyetiyle oturur ve bu tekâmül ızdırabını yüreğimizde hissederek "Allah'ın izniyle bir kez olan, bir kez daha olur!" sırrına yeniden mazhar olabiliriz. Nasıl ki o muhteşem ahlâk, altıncı asırda Câhiliye'nin zifiri karanlığından altın bir nesil inşa ettiyse; Emevîlerin sıkıntılı dönemlerinde Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720) gibi bir hakikat erini ortaya çıkardıysa bu ahlâk mayası bugün de etkisini sürdürmektedir. İzzeddin b. Abdüsselâm (ö. 660/1262), Sultan Alparslan (ö. 465/1072) ve Şark'ın en sevgili sultanı Selâhaddîn-i Eyyûbî (ö. 589/1193) gibi devasa şahsiyetleri tarihe armağan eden o ruh, şüphesiz bugün de aynı manevî ihyayı gerçekleştirecektir.

"Hulukin Azîm" İfadesinin İki Hikmeti

Kalem sûresinde geçen "وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ" ifadesi, Allah Resûlü'nün (sas) ahlâkına dair pek çok hakikâti içinde barındırmaktadır. Bu hakikatlerin içinde özellikle iki husus dikkat çekmektedir:

Birincisi: Allah Resûlü (sas), ahlâkın her alanında zirvede olan yüce bir şahsiyettir. O (sas), ahlâkın her sahasında en ideal örnek ve en kâmil rehberdir. Ahlâka dair hangi alan söz konusu olursa olsun, son sözü o (sas) söylemiş; bütün sahalarda zirveleşerek "*Bundan daha güzeli ol(a)maz!*" dedirten bir kemâl ortaya koymuştur. Meseleye insanlık ailesinin en bahtiyar topluluğu olan sahâbe çerçevesinden baktığımızda ise Resûlullah'ın (sas) mübarek ellerinde yetişen o güzide insanların ahlâkı, gerçekten insanı hayran bırakacak bir seviyededir.

İkincisi: Efendimiz'in (sas) ahlâkî meziyetleri en ince detayına kadar bilinmektedir. Tarih boyunca hiçbir şahsiyete nasip olmamış bir ayrıcalıkla, onun

Kavramlar

Şemâil: Sözlükte "huy, tabiat, seciye, ahlâk" gibi mânalara gelen şemâil kelimesi muhtemelen 3/9. yüzyıldan itibaren başta hadis olmak üzere siyer, tarih ve tasavvufa dair eserlerde bir insan olarak Resûl-i Ekrem'in (sas) dış görünüşünü, özel hayatını ve ahlâkını ifade eden bir terim hâlinde kullanılmıştır. İnsanları Resûlullah'ı (sas) bütün yönleriyle öğrenmeye ve onun (sas) özelliklerini benimsemeye ilk defa Kur'ân-ı Kerîm teşvik etmiştir.

[M.Yaşar Kandemir, "Şemâil", DİA, 38/497]

(sas) hayatının her karesi kayıt altına alınmış ve nesillerden nesillere aktarılmıştır. Bugün bu bereketli hayata sadece ahlâkî meziyetler açısından bakılsa bile; rahmetten izzete, adâletten emniyete, tevazudan hayâya, ahde vefadan kanaate, tevekkülden isâra, sabırdan şecaate, cömertlikten şükre, fedakârlıktan sükûnet ve vakara, itidalden sıdk ve istikamete, gönül zenginliğinden hilm ve müsamahaya kadar daha nice ahlâkî vasfa dair sayısız izler görmek mümkündür. İşte bu sebeple “وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ” denildiğinde, Efendimiz’in (sas) ahlâkının büyüklüğü ve yüceliği bir örneklik ve yaşanabilirlik hakikati olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu örneklik ise sahâbeden itibaren nesiller boyu aktarılmış ve bugünlere kadar ulaşmıştır.

“Onun (sas) Ahlâkı Kur’ân’dı!”

Efendimiz’in (sas) şahsında tecelli eden muhteşem ahlâkın ne demek olduğunu iyice kavrayabilmek için Hz. Âişe (r.anhâ) annemizden nakledilen o eşsiz rivayete müracaat etmemiz gerekir. Bu rivayetin aktarım süreci dahi, ashâb-ı kirâmın ilme duyduğu hürmeti ve aralarındaki ahlâkî seviyeyi göstermesi bakımından çok önemlidir.

Hadisenin kahramanı, Uhud Gazvesi’nin (3/625) kahramanlarından Hişâm b. Âmir’in oğlu Sa’d b. Hişâm’dır. Sa’d, yaşadığı bazı ailevi sıkıntılar sebebiyle her şeyi geride bırakıp cihada gitmeye niyetlenmiş ancak Medine’deki sahâbe büyüklerinin rehberliğiyle bu kararından vazgeçerek rotasını ilme çevirmiştir. Efendimiz’in (sas) gece ibadetini, vitir namazını ve ev içindeki ahvalini öğrenmek için Medine sokaklarında bir arayışa girmiş ve nihayet, yolu “*Ter-cümânü’l-Kur’ân*” [Bk. İbn Sa’d, *Tabakât*, 6/330] lakaplı Abdullah b. Abbas’a (ra) düşmüştür.

O dönemde İbn Abbas (ra) ile Hz. Âişe (r.anhâ) annemiz arasında, Cemel Vakası’ndan (36/656) kalan bir kırgınlık ve bir soğukluk bulunmaktadır. Aslında İbn Abbas (ra), teyzesi Meymûne bint Hâris (ö. 51/671) validemiz vesilesiyle hücre-i saâdetin ahvalini yakinen bilmektedir. Ancak o, bir ilim ahlâkı sergileyerek “*Sen ilmin asıl membâna, Âişe’ye git. O, Resûlullah’ı benden daha iyi bilir. Ondan aldığın cevabı da gelip bana haber ver.*” diyerek Sa’d’ı Hz. Âişe’ye yönlendirir. Sa’d b. Hişâm, Hz. Âişe (r.anhâ) annemizin huzuruna vardığında, içindeki büyük soruyu sorar: “*Ey müminlerin annesi! Resûlullah’ın ahlâkı nasıldı?*” Hz. Âişe (r.anhâ) annemiz, bu suale sarsıcı ve bir o kadar hikmetli bir

mukabelede bulunur: “*Sen Kur’ân okumuyor musun?*” Sa’d’ın “*Evet, okuyorum.*” demesi üzerine, tarihin sineline silinmez harflerle kazınan meşhur tespiti yapar: “*Onun ahlâkı Kur’ân’dı.*” [Müslim, “Salâtü’l-müsâfirin”, 139; Nesâî, “Kıyâmü’l-Leyl”, 2].

Bu rivayeti, biraz önce zikrettiğimiz Kalem sûresi 4. âyet-i kerime ile birlikte okuduğumuzda, “*Resûlullah’ın (sas) Risâlet’ten önceki hayatıyla ilgili de sonrasıyla ilgili de herhangi bir çelişki ortaya çıkar mı?*” diye bir soru sorabiliriz. Elbette cevabı açıktır: Hayır. Kalem sûresi 4. âyet, Efendimiz’in (sas) nübüvvet öncesi ahlâkını da kuşatan ilâhî bir beyandır. “***Ve şüphesiz sen yüce bir ahlâk üzeresin.***” buyruğu geldiğinde henüz nüzulü tamamlanmış bir Kur’ân yoktu, ortada sadece ilk inen birkaç âyet vardı. Dolayısıyla burada anlatılan ahlâk, Kur’ân’ın inşasıyla sonradan oluşmuş bir ahlâk değildir; bilakis Kur’ân’dan önce de var olan, Kur’ân ile birlikte teyit edilen ve vahyin terbiyesiyle kemâle erdirilen bir ahlâktır. Hz. Âişe (r.anhâ) validemizin de “*Onun ahlâkı Kur’ân’dı.*” beyanı bu hakikatin bir devamıdır. Kur’ân gelmeden önce Efendimiz’in (sas) Kur’ân’a uygun bir hayatı vardı; Kur’ân geldikten sonra ise o hayat, vahyin rehberliğinde derinleşerek daha da kemâle ermişti.

Yine Kur’ân’dan öğrendiğimiz bir başka hakikat de Şûrâ sûresi 52. âyetinde Efendimiz’in (sas) nübüvvet öncesi hâlinin “***hanîf***” bir çizgide olduğunu bizlere bildirmesidir. Fakat aynı âyette “***kitap nedir, iman nedir bilmediği***” de ifade edilir. Yani Allah Resûlü (sas), vahye muhatap olmadan önce hakikate açık bir fitrat üzereydi; fakat ilâhî kitabın mahiyetini ve şer’î çerçeveyi ancak vahiy ile tanıdığı bize beyan edilir. Peki, bizler bu durumu nasıl anlamalıyız? Burada şöyle bir tablo hayal edebiliriz: Efendimiz (sas), sanki “*Ey Rabb’im! Bu göreve niçin başkasını değil de beni seçtin?*” diye sual etmiş de bu sualin cevabı olarak kendisine “*Çünkü sen muhteşem bir ahlâka sahiptin.*” buyurulmuştur. Yani Allah Resûlü (sas), *el-Emîn* olduğu için *er-Resûl* olmuş; *Muhammedü’l-Emîn* olduğu için *Muhammedü’r-Resûlullah* olmuştur. Ardından Kur’ân nâzil olmaya başlamış, zaten var olan o muhteşem ahlâk, vahyin terbiyesiyle daha da derinleşmiş ve daha da kemâle ermiştir. Böylece Kur’ân, satırlarda “***ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ/Nûn. Kaleme ve (yazanların) onunla yazdıklarına andolsun.***” [Kalem 68/1] iken hayatta “***وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ/Ve sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.***” [Kalem 68/4] âyetinde ifadesini bulan bir hakikate dönüşmüştür.

Kur’ân, “*Kur’ân-ı Kerîm, Kur’ân-ı Mecîd, Kur’ân-ı Hakîm*” olarak kendisini isimlendirilirken Efendimiz (sas) ise “*Kur’ân-ı Hayy/Yaşayan Kur’ân*” ve

“Kur’ân-ı nâtık/Konuşan Kur’ân” şeklinde tavsif edilmiştir. Neticede Kur’ân onun ahlâkını ebedileştirmiş, o (sas) da Kur’ân’ın nasıl yaşanacağını fiilî olarak göstermiştir.

Âlemlere Rahmetin Yürüyüşü ve Estetiği

Kaynaklarımızda Hz. Peygamber’in (sas) yürüyüşüne dair birçok rivayet bulunmaktadır. Bunlar içinde en meşhurlarından biri, Efendimiz’in (sas) oğulluğu olan ve Hz. Hatice validemizin ilk eşi Ebû Hâle’den dünyaya gelen Hind b. Ebî Hâle’nin (ra) yaptığı tasvirdir. Şemâil ve hilye literatüründe önemli bir yer tutan bu rivayet, Hz. Hasan’ın (ra) (ö. 49/669) “*Dayıcığım! Bize dedem Resûlullah’ı anlatır mısın?*” sorusu üzerine, Efendimiz’i (sas) ayrıntılı bir şekilde tarif eden uzun bir anlatımdır. Hind b. Ebî Hâle (ö. 36/656), Efendimiz’in (sas) her bir vasfını nakşettiği o meşhur şemâil anlatımında, onun (sas) yürüyüşünü şöyle tasvir eder: “*Resûlullah yürürken yokuştan aşağı iner gibi (tekeffi ederek), omuzları hafifçe geride, adımları kısa ve hızlı, ama fevkalade vakarlı bir şekilde yürürdü.*” [Tirmizî, “Şemâil”, 7]. Bu, onun (sas) Risâlet sorumluluğunu taşıyan hayat temposunu da yansıtan bir yürüyüştür. Ancak kaynaklarımızın işaret ettiği bir husus daha vardır ki Efendimiz’in (sas) bazı mekânlarda yürüyüşü farklı bir edep ve sükûnet kazanır. Dolayısıyla Efendimiz (sas), bazı farklı zaman ve zeminlerde daha yavaş, daha temkinli, adımlarını ölçerek ve zaman zaman durarak yürürdü.

Peki, Resûlullah’ın (sas) böyle bir yürüyüş sergilediği yerler neresidir?

Enes b. Mâlik’in (ra) (ö. 93/711-12) anlattığına göre Efendimiz (sas) hücre-i saâdetlerinden çıkıp sahâbeye namaz kıldırmak üzere mihraba yönele ne kadar oldukça yavaş yürürdü. Onun (sas) geldiğini bildikleri için sahâbe kendisine bakar, Resûlullah (sas) da bu bakışları hissederdi. Bu yüzden Hz. Enes’in ifadesiyle “*Resûlullah gözlerimizi nimetlendirmek için böyle yapardı.*” ve sahâbeyi kendisinden mahrum bırakmayacak bir sükûnet ve vakar içinde yürürdü. Mihraba varıncaya kadar sahâbe onu (sas) seyreder, o (sas) da bu hâliyle ümmetine bir güzellik daha öğretmiş olurdu. Buradan hareketle şunu söylemek mümkündür: Sahâbeye nasip olan Resûlullah’ı (sas) bizzat görme nimeti bize nasip olmamıştır. Bu nimet, onlara mahsus büyük bir şeref ve özel bir ikramdır. Ancak nimetlenme sadece gözlerle sınırlı değildir. Kulaklar, kalpler, zihinler, ruhlar ve hatta içinde bulunduğumuz meclisler de Resûlullah (sas) ile yeniden

inşa edilmeyi bekler. İşte bu derslerin maksadı da tam olarak budur: *Onun (sas) adına yazılan satırlarda, 14 asır sonrasında dahi nebevî iklimi hatırlamak, o atmosfere yönelmek ve ondan (sas) nasiplenmeye çalışmak.*

Fakat burada asıl derdimiz, onun (sas) ikliminden bahsederken yalnızca duygusal bir hatırlayışla sınırlı kalmamak ve okuduklarımızı bir ahlâk inşasına dönüştürebilmektir. Çünkü Resûlullah'ın (sas) her hâlini hatırlamak, aynı zamanda onun (sas) ahlâkını hatırlamak demektir. Onun (sas) hayatını incelemek aslında ahlâkın kaynağına yönelmek, oradan yeniden inşa olmaktır. Dolayısıyla bugün bizim en büyük ihtiyacımız, bilgiden önce ahlâktır; anlatımdan önce yaşanmış ahlâktır. Çünkü insanı insan yapan şey, sahip olduğu bilgi değil; o bilginin hayata yansıyan ahlâkî karşılığıdır. Ve bu noktada bizler, onun (sas) ahlâkına her zamankinden daha fazla muhtaç bir durumdayız.

Rabb'imiz bizleri bundan mahrum bırakmasın, bu nimeti eksik etmesin. Hepimizin Resûlullah (sas) ile hakiki mânada "nimetlenmesini" nasip eylesin; onun (sas) ve pâk ashabının yolundan ayırmasın (Âmin).

Suffa Meclisleri

AHLÂK BİLİNCİ DERSLERİ

Meclis Ahlâkı

Kur'ân İklimi

﴿وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ وَأَخِيهِ أَنْ تَبَوَّآ لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتًا
وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ﴾

“Biz de Mûsâ ve kardeşine: ‘Kavminiz için Mısır’da evler hazırlayın ve evlerinizi kiblegâh evler/namaz kılınacak yerler yapın, namazlarınızı da dosdoğru kılın. (Ey Mûsâ!) Müminleri müjdele!’ diye vahyettik.”

[Yûnus 10/87]

Nebevî Sedâ

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ   قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ  :
مَا اجْتَمَعَ قَوْمٌ فِي بَيْتٍ مِنْ بُيُوتِ اللَّهِ، يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ،
وَيَتَذَكَّرُونَ سُنَّةَ بَيْنَهُمْ، إِلَّا نَزَلَتْ عَلَيْهِمُ السَّكِينَةُ، وَغَشِيَتْهُمْ
الرَّحْمَةُ، وَحَفَّتْهُمْ الْمَلَائِكَةُ، وَذَكَرَهُمُ اللَّهُ فِيمَنْ عِنْدَهُ

Ebû Hüreyre'den (ra) rivayet edildiğine göre Resûlullah (sas) şöyle buyurmuştur: “Bir cemaat, Allah Teâlâ'nın evlerinden bir evde toplanıp Allah'ın kitabını okur ve onu aralarında müzakere eder, anlayıp kavramaya çalışırlarsa üzerlerine sakinet iner ve kendilerini rahmet kaplar. Melekler onları kuşatırlar, Allah Teâlâ da onları kendi nezdinde bulunanların arasında anar.”

[Müslim, “Zikir”, 38]

2. Ders

Vahyin Dilinden

“Ancak şunlar öyle değildir: Namaz kılanlar, ki onlar namazlarında devamlıdır (ihmal göstermezler); mallarında, isteyene ve (isteyemediği için) mahrum kalmışa belli bir hak tanıyanlar; ceza (ve hesap) gününün doğruluğuna inananlar; Rablerinin azabından korkanlar, ki Rablerinin azabı (na karşı) emin olunamaz; ırzlarını koruyanlar -ancak eşlerine ve cariyelerine karşı müstesna; çünkü onlar kınanmaz; bundan öteye (geçmek) isteyenler ise onlar taşkınların ta kendileridir; emanetlerine ve ahitlerine riayet edenler; şahitliklerini (dosdoğru) yapanlar; namazlarını koruyanlar; işte bunlar, cennetlerde ağırlanırlar.”

[Meâric 70/22-35]

Melekleri İmrendiren, Şeytanları Uzaklaştıran Meclisler

İnsan, fıtratı gereği telkinle yön bulan, duyduğu ve gördüğü hakikatlerle istikametini koruyan bir varlıktır. Bu telkin süreci, İslâmî ıstılahta *tebliğ*, *irşad* veya Allah Resûlü’nün (sas) meşhur beyanıyla *nasihat* olarak adlandırılır. Nitekim bir hadis-i şerifte, “**Din nasihattir.**” [Müslim, “İmân”, 95] buyurularak bu hakikate dikkat çekilmiştir. Telkinin insan hayatındaki yeri ve ehemmiyeti o kadar büyüktür ki bu etki, insanın doğumundan vefat anına, hatta kabirdeki ilk sorgu anına kadar devam etmektedir. Efendimiz (sas), “**Ölmek üzere olanlarınıza ‘Lâ ilâhe illallah’ sözünü telkin ediniz.**” [Bk. Müslim, “Cenâiz”, 1] tavsiyesinde bulunmuştur. Şâfiî ulemâsı başta olmak üzere bazı fıkıh âlimleri, ilgili nasslara dayanarak defin sonrasında da kabrin başında telkinde bulunulmasının gerekliliğine işaret etmişlerdir [Bk. Nevevî, *Mecmû’şerhu’l-Mühezzebe*, 5/304]. Dolayısıyla doğumundan kabre kadar sürekli bir hatırlatmaya muhtaç olan insan, hayat sahnesinde kendisine hakkı ve hakikati fısıldayacak dostlara ve sadık meclislere ihtiyaç duyar.

Sohbet meclisleri ve zikir halkaları, insan ruhu için *manevî bir şarj istasyonu* hükmündedir. Teknolojik bir cihazın veya bir vasitanın enerjisi tükendiğinde yolda kalması gibi, manevî takviyeden mahrum kalan insan da dünya hayatının meşgaleleri arasında tikanıp kalmaya mahkûmdur. Bu sebeple hakikat meclisleri, müminin kalbi enerjisini yenileyen ve ona kulluk yolculuğunda yürüme takati bahşeden en temel dinamiklerden biridir.

Vahyin İnşa Süreci ve İlk Eğitim Halkaları

Manevî telkinin ve sohbetin hayatımızdaki yerini doğru kavramak için Risâlet tarihine ve vahyin nüzûl sürecine bakmak gerekir. İlk nâzil olan âyetler yani Alak sûresinin ilk beş âyeti, İslâm akidesinin inşasını hedefler. Bu âyetlerde Cenâb-ı Hakk'ın *Hâlık/Yaratıcı* ve *Ekrem/en keremli* isim ve sıfatlarının öne çıkarılması, bilginin kaynağına ve ilmin mahiyetine dair yapılan vurgular, sağlam bir inanç zemini oluşturmaya yöneliktir. Ardından nâzil olan Kalem sûresinde ise akide eğitiminin üzerine ahlâkın inşası hedeflenir. Bu sûrede yer alan, **“Şüphesiz sen yüce bir ahlâk üzeresin.”** [Kalem 68/4] beyanı, Risâlet yolunda yürüyenlerin karşılaşacağı zorluklara işaret eder. Hakikat mücadelesinin çetin bir yol olduğu, bu yolda yürüyenlere mecnun veya deli denilerek ithamlarda bulunulacağı ilk yedi âyetle Hz. Peygamber'e (sas) bildirilir ve mukavemet bilinci aşılanır.

Nüzûl sırasına göre üçüncü ve dördüncü sırada yer alan Müzzemmil ve Müddessir sûreleri, mümin şahsiyetin “aksiyon yönünü” tayin eder. Her iki sûre de **“Kalk!”** emriyle başlar. Müzzemmil sûresiyle nefsi telkin, gece ibadeti ve iç disiplin emredilirken Müddessir sûresiyle başkalarına yönelik tebliğ ve dış dünyayı inşa vazifesi yüklenir. Bu süreç, davada yürüyen bir rehberin telkinsiz ve manevî şarjsız hareket edemeyeceğini gösterir.

Bu âyet gruplarının ardından müstakil bir bütün olarak inen ilk sûre Fâtiha sûresidir. Tefsir usûlü kaynaklarında Fâtiha'nın ilk inen sûre olduğu yönündeki nakiller, onun bütüncül nüzûlüyle alakalıdır. Fâtiha sûresi, müminleri sırât-ı müstakime yönlendirirken bu yolun gazaba uğrayanların veya sapanların

Resûlullah'ın (sas) Ahlâkı

Abdullah b. Ömer (ra) şöyle demiştir: Resûlullah (sas) bir meclisten kalkmadan önce genellikle ashâbı için şu duayı yapardı: “Allah'ım! Bize, günahlarla aramıza engel olacak kadar korkundan hisse ver. Bizi cennetine ulaştıracak kadar taatini nasip eyle. Dünya musibetlerini hafifletecek güçlü/yakîn bir iman ver. Allah'ım! Bizi yaşattığın müddetçe kulaklarımızdan, gözlerimizden ve kuvvetimizden faydalandır; ölümümüze kadar da onları (sağlıklı kılarak) devam ettir. Bize zulmedenlerden öcümüzü Sen al. Düşmanlık edenlere karşı bize yardım et. Bizi dinimizde musibete uğratma. Dünyayı en büyük düşüncemiz, tasamız ve ilmimizin son gayesi kılma. Bize acımayanları üzerimize musallat etme.”

[Tirmizî, “Daavât”, 82]

değil, nimet verilenlerin yolu olduğunu beyan eder. Bu ilâhî ikaz, inananlara şu temel mesajı verir: *Yola çıkın, yola yakışın, yolda kalın, insanları yola çıkarın ve yolda ölün...*

Efendimiz (sas), bu vahiy silsilesi rehberliğinde Mekke döneminin başlangıcında nübüvvet tarihinin ilk kurumsal sohbet halkasını, yani *Dârü'l-Erkam*'ı tesis etmiştir. Erkam b. Ebi'l-Erkam'ın (ö. 55/675) evi, müminlerin diz dize vererek Allah'ın (cc) kitabını müzakere ettikleri bir ihlâs yuvası olmuştur. Allah Resûlü (sas), *Dârü'l-Erkam* ile de yetinmemiş, sahâbe evlerini bu nurdan halkanın içerisine dâhil etmiştir. Hz. Ebû Bekir'in (ö. 13/634) evi/*Dârü'l-Ebî Bekir*, Ammâr b. Yâsir'in (ö. 37/657) evi ve diğer sahâbîlerin haneleri bu fonksiyonu icra etmiştir. Mekke döneminde yaşanan ve üç yıl süren Şi'bü Ebî Tâlib muhasarası (616-619) esnasında müminler ağır bir açlık imtihanından geçtiklerinde, midelerini doyurmaktan aciz kalmışlardır. Fakat bu zor şartlarda dahi ruhlarını Allah'ın âyetleriyle ve Efendimiz'in (sas) telkinleriyle doyurmaya devam ederek sohbet meclislerini asla kesintiye uğratmamışlardır.

Bu süreç Medine'ye de taşınmıştır. Birinci ve İkinci Akabe Biatları'nın (621-622) ardından Yesribli ilk altı genç memleketlerine döndüklerinde hemen Es'ad b. Zürâre'nin (ö. 1/623) evini (*Dârü'l-Es'ad*) bir sohbet ve ilim merkezine dönüştürmüşlerdir. Ardından Sa'd b. Hayseme'nin (ö. 2/624) evi (*Dârü's-Sa'd*) aynı gayeye hizmet etmiştir. Hicretle birlikte Yesrib Medine'ye dönüşmüş, Mescid-i Nebevî inşa edilmiş ve mescidin hemen bitişiğinde oluşturulan *Suffa Mektebi* ile sohbet meclisleri nihaî müesseseleşme formuna kavuşmuştur. Ashâb-ı kirâm, Medine'de tohumları atılan bu Suffa meclislerinin ruhunu, yeryüzünün dört bir yanına taşımışlardır.

Sahâbenin Hayatından

Sahâbeden Abdullah b. Mes'ûd (ra) (ö. 32/652-53), insanlara perşembe günleri vaaz ederdi. Bir kimse ona *"Ey Ebû Abdurrahman! Keşke bize her gün vaaz etsen!"* dedi. İbn Mes'ûd (ra) ona şunları söyledi: *"Sizi usandırmamak için her gün vaaz etmiyorum. Nitekim Resûlullah (sas) da bırkıp usanmayalım diye, dinlemeye istekli olduğumuz günleri kollardı."*

[Buhârî, "İlim", 11, 12]

Meleklerin Aradığı Meclisler

Sohbet ve zikir meclislerinin manevî kıymetini beyan eden pek çok rivayet mevcuttur. Bunlardan en dikkat çekici olanı, Ebû Hüreyre’den (ö. 58/678) nakledilen hatıradır. Efendimiz (sas) bu hususta şöyle buyurmuştur:

“Allah’ın yeryüzünde dolaşan seyyah melekleri vardır. Bunlar zikir meclislerini ararlar. Allah’ın anıldığı bir topluluk bulduklarında birbirlerine, ‘Aradığınıza gelin!’ diye seslenirler. Ardından o meclisin etrafını kanatlarıyla kuşatır ve bu kuşatma dünya semasına kadar uzanır. Kullarının hâlini en iyi bilen Cenâb-ı Hak, meleklerle sorar:

- *Kullarım ne söylüyorlar?*
  - Sen’i tesbih ediyorlar, tekbir getiriyorlar, Sana hamdediyorlar ve Sen’i yüceltiyorlar.
  - *Peki onlar Ben’i gördüler mi?*
  - Hayır, vallâhi Sen’i görmediler.
  - *Ben’i görselerdi ne yaparlardı?*
  - Eğer Sen’i görselerdi Sana daha çok ibadet eder, Sen’i daha çok yüceltir ve daha çok tesbih ederlerdi.
  - *Kullarım Ben’den ne istiyorlar?*
  - Sen’den cennet istiyorlar.
  - *Cenneti gördüler mi?*
  - Hayır, yâ Rabbî görmediler.
  - *Görselerdi ne yaparlardı?*
  - Eğer görselerdi onu daha büyük bir iştiaqla isterler, ona karşı hırs-ları ve râğbetleri daha fazla olurdu.
  - *Peki neden sığmıyorlar?*
  - Cehennem ateşinden sığmıyorlar.
  - *Onu gördüler mi?*
  - Hayır, görmediler.
  - *Görselerdi ne yaparlardı?*
  - Görselerdi ondan daha çok kaçar, ondan daha dehşetle sakınırlardı.
- Bunun üzerine azîz ve celîl olan Allah buyurur ki: Sizi şahit tutarak söylüyorum ki Ben onların tamamını bağışladım.”** [Buhârî, “Daavât”, 66; Müslim, “Zikir”, 25].

Âlimlerin Dilinden

İmâm Şâfiî (ö. 204/820) şöyle demiştir: “Bir meclise dâhil olmak istediğinde tevazu göster ve insanlar arasında hep en alt mertebede ol. Eğer seni yücelterek başköşeye alırlarsa bu onların bir lütfudur; yerinde bırakırlarsa da ‘İşte benim asıl makamım burasıdır.’ de.”

[Muhammed Abdurrahim, *Divânü’ş-Şâfiî*, 324]

Hadis-i şerifin devamında melekler, ilâhî affın genişliğini hayretle karşılayarak şöyle derler: **Yâ Rabbî, onların arasında falanca kul var ki asıl maksadı zikir veya sohbet değildi. Sadece dünyevî bir ihtiyaç veya bir arkadaşının hatırı için oraya uğramış ve aralarına oturmuştu. Yüce Allah şöyle buyurur: Onlar öyle bir topluluktur ki onların arasında bulunan, onlarla beraber oturan kimse şakî (bedbaht) olmaz.**” [Müslim, “Zikir”, 25].

Bu nebevî müjde, sohbet meclislerinin bizat kendisinde bulunan iki temel tesire işaret eder: *İnsibağ/boyanma* ve *inikâs/yansıma*. Bir mecliste hakikat konuşulduğunda, oraya

selim niyetle gelmeyen veya kalbî alıcıları o an için kapalı olan bir insan bile o atmosferin manevî boyasıyla boyanır. O mecliste ekilen tohumlar; on, yirmi veya kırk yıl sonra bir vesileyle filizlenir ve meyveye durur. Çocukluk yaşlarında babaların, büyüklerin meclislerinde tam idrak edilmeden dinlenen hakikatlerin, yetişkinlik döneminde zihin ve kalp dünyasını şekillendirmesi bu inikâs ve insibağ sırrının neticesidir.

Müslim (ö. 261/875) ve Ebû Dâvûd’da (ö. 275/889), Ebû Hüreyre ve Ebû Saîd el-Hudrî’den (ö. 74/693-94) nakledilen ortak bir diğer rivayette ise zikir ve ilim meclislerinin semeresi şöyle ifade edilmiştir: **“Bir topluluk Allah’ı zikretmek üzere bir araya gelirse melekler onların etrafını sarar, Allah’ın rahmeti onları kaplar, üzerlerine sekînet (kalp huzuru) iner ve Allah Teâlâ kendi katındakilere (arşın sakinlerine) onlardan övgüyle bahseder.”** [Müslim, “Zikir”, 39; Ebû Dâvûd, “Vitr”, 14].

Samimiyet, Teslimiyet ve Sırt Çevirmenin Hüsrânı

Sohbet meclislerinden azamî derecede istifade edebilmek, niyetin halis olmasına ve meclisin hukukuna riayet edilmesine bağlıdır. Niyet ve yaklaşım farklılıklarının neticelerini gösterme adına Allah Resûlü (sas), geçmiş ümmetlerin hayatından darbimeseller anlatmıştır. İbn Mâce (ö. 273/887) ve Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855) naklettiği bir rivayette, ilim meclisine gelip de sadece kusur arayan, hakikati ıskalayan kimselerin durumu şu mecazî kıssa ile anlatılır:

“Çok acıkmış bir adam, cömert bir sürü sahibinin yanına giderek açlığını gidermek için bir koyun ister. Çoban, ona sürüyü göstererek ‘Sürünün içine gir ve dilediğin koyunun kulağından tutarak getir, onu senin için keseyim.’ der. Adam sürünün içine girer; birini zayıf bulur, diğerini yaşlı görür, bir başkasının rengini beğenmez. Seçim yapmakta o kadar titizlenir ve yorulur ki nihayetinde rastgele bir hayvanın kulağından tutup çobana getirir. Çoban hayvana baktığında görür ki adamın sürüden seçip getirdiği hayvan, sürüyü koruyan çoban köpeğidir.” [İbn Mâce, “Zühd”, 15; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/142].

Cevâmiu'l-Kelim/az sözle çok mâna ifade etme vasfına sahip olan Allah Resûlü (sas), bu çarpıcı misalle, ön yargıyla ve art niyetle meclislere gelenlerin, hakikat pınarından mahrum kalarak değersiz şeylerle ayrılacaklarını nazarlara vermiştir.

Mescid-i Nebvî'deki sohbet halkalarının canlı bir tablosunu ise Ebû Vâkîd el-Leysî (ö. 68/687-88) bizlere nakleder. Kendisi Mekke'nin Fethi (10/630) esnasında Müslüman olmuş ve Huneyn Gazvesi'ne (8/630) katılmış bir sahâbîdir. Ebû Vâkîd, meclis ahlâkına dair bizzat şahit olduğu şu olayı aktarır:

*“Biz Suffa'da Allah Resûlü'nün (sas) etrafında halka kurmuş oturuyorduk. O esnada mescidin kapısında üç kişi belirdi. Bunlardan birincisi meclise şöyle bir baktı ve yüz çevirip çekip gitti. Diğer iki kişiden birisi halkanın içinde bir boşluk aradı, müminleri biraz sıkıştırarak kendine bir yer açtı ve oturdu. Üçüncü kişi ise cemaati rahatsız etmekten hayâ ederek halkanın hemen arkasına edeple oturdu ve dinlemeye başladı. Allah Resûlü sohbetini tamamlayıp o kişiler de ayrıldıktan sonra bize dönerek şöyle buyurdu: **Size kapıdaki o üç kişinin durumunu haber vereyim mi? Onlardan birincisi Allah'a sığındı, Allah da onu barındırdı (halkaya dâhil olan). İkincisi (arkada oturan) hayâ etti, Allah da onun bu hayâsını kabul edip onu meclisten nasiplendirdi. Üçüncüsüne gelince, o bu meclisten yüz çevirdi, Allah da ondan yüz çevirdi.**”* [Buhârî, “İlim”, 8; Müslim, “Selâm”, 26].

Bu nebevî ölçü, meclislere olan mesafenin aslında ilâhî rahmete olan mesafeyi belirlediğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu sebeple mümin, kapasitesi ve mizacı ne olursa olsun, bu halkaların bir cüzü/parçası olmak zorundadır. Nitekim Heysemî'nin (ö. 807/1405) *Mecmau'z-zevâid*'inde nakledilen bir hadiste şöyle buyrulmuştur: **“Ya öğreten ol, ya öğrenen ol, ya dinleyen ol, ya da bunları seven ol. Sakın beşincisi olma, yoksa helak olursun!”** [Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, 1/122].

Kur'ânî Ahlâk

“Ey iman edenler! Size ‘Meclislerde yer açın.’ denilince yer açın ki Allah da size genişlik versin. Size ‘Kalkın.’ denilince de kalkın ki Allah sizden inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”

[Mücâdile 58/11]

İslâm toplumunda herkesin aynı seviyede âlim olması beklenemez. Hâlid b. Velid (ra) (ö. 21/642) hayatı boyunca ilim rahlesinde uzun uzadıya oturmamış, fakat cihad meydanlarının eşsiz bir kahramanı olmuştur. Önemli olan, kişinin kendi kabiliyetine göre bir hayır alanında bulunması ve ilim halkalarını en azından muhabbetle destekleyerek hadiste bahsedilen beşinci grupta yer almaktan sakınmasıdır.

Ebû Saîd el-Hudrî’nin (ra) naklettiği bir diğer müjdeleyici tabloda ise Allah Resûlü’nün (sas) Hücre-i Saâdet’ten telaşla çıkarak bir meclisin yanına oturduğu ve onlara, **“Siz burada sadece ve sadece Allah’ı zikretmek için mi oturdunuz?”** diye iki kez ısrarla sorduğu anlatılır. Sahâbîler, *“Evet, yâ Resûlallah!”* dediklerinde Efendimiz (sas) şu açıklamayı yapmıştır: **“Ben size inanmadığım için yemin ettirerek sormadım. Fakat bana Cebrâil gelerek Allah Teâlâ’nın meleklerle sizi gösterip ‘Bakın, Ben’im için bir araya gelen kullarıma!’ diyerek iftihar ettiğini haber verdi. Ben de bu ilâhî iftihara şahitlik etmek adına sözünüzü tekit etmek istedim.”** [Bk. Müslim, “Zikir”, 40].

Abdullah b. Amr’ın (ö. 65/684-85) aktardığı rivayet ise ilim meclislerinin zikir meclislerine olan üstünlüğünü ortaya koyması bakımından mühimdir. Mescide giren Hz. Peygamber (sas), biri dua ve zikirle meşgul olan, diğeri ise ilmî müzakereler yapan iki halka görmüş ve şöyle buyurmuştur: **“Her iki halka da hayır üzeredir. Şunlar Allah’a dua ediyorlar, Allah dilerse onlara verir, dilerse vermez. Bunlar ise ilim öğreniyorlar ve bilmeyenlere öğretiyorlar. Şüphesiz ben de bir muallim olarak gönderildim.”** [İbn Mâce, “Mukaddime”, 17]. Allah Resûlü (sas) böyle diyerek tercihinin ilim halkasından yana kullanmış ve onların yanına oturmuştur.

İlim meclislerinin bu ulvî değerini taçlandıran son nebevî müjde ise Abdullah b. Abbas’tan nakledilmiştir: **“Cennet bahçelerine uğradığınız zaman oradan gıdalanın, beslenin.”** Sahâbe-i kirâmın, *“Yâ Resûlallah! Cennet bahçeleri neresidir?”* sualine Efendimiz (sas), **“İlim meclisleridir.”** [Tirmizî, “Daavât”, 82] cevabını vermiştir.

Meclis Ahlâkının Temel Unsurları

Manevî bir sohbetin gönüllerde iz bırakabilmesi ve nebevî usûle uygun şekilde icra edilebilmesi için üç temel unsurun ahlâkî ilkelerle desteklenmesi gerekir. Bu unsurlar: *Hatip, hitap ve muhataptır*. İslâm ahlâk nizamında her üç tarafın da riayet etmesi gereken vazgeçilmez düsturları mevcuttur.

Bunları şu şekilde özetleyebiliriz:

Hatibin (Konusanın) Ahlâkı

Söz söyleyen, bir topluluğa rehberlik eden veya meclisi yönlendiren hatibin kuşanması gereken beş temel ahlâkî esas şunlardır:

1. **İhlâsı En Önemli Azık Edinmek:** Hatip, her türlü amelinde riya, kibir ve ucup (amelini beğenme, kendini fildişi kulede görme) gibi kalbî hastalıklardan fersah fersah uzak durmalıdır. Hakikat kürsüsüne çıkan her fert, Mus'ab b. Umeyr'in (ö. 3/625) Medine'de Sa'd b. Muâz'ın (ö. 5/627) hidâyetine vesile olacağı o çetin zamanlarda yaptığı şu duayı şiar edinmelidir: *"Allah'ım, huzuruma gelen zat kavminin seyyididir. Ben ona dinini tebliğ edeceğim. Sen kalbimde ihlâsı artır ki sözüm tesir etsin!"* [Bk. İbn Hişâm, *Sîre*, 1/437]. İhlâsın olmadığı yerde lafızlar kulakları aşamaz ve kalbe nüfuz edemez.
2. **Yaşadığını Anlatmak ve Anlattığını Yaşamak:** Sözün tesiri, hatibin kendi hayatında o söze ne kadar sadık kaldığıyla doğru orantılıdır. İnanıldığı hakikatleri bizzat tecrübe etmeyen, kalbinde şüphe, kuruntu ve vesvese barındıran bir hatibin muhataplarını ikna etmesi imkânsızdır. Kur'ân-ı Kerîm, *"Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?"* [Saf61/2] ihtarında bulunur. Hz. Peygamber'in (sas) Risâlet davasındaki en büyük gücü, ümmetine sunduğu hakikatlere herkes-ten evvel ve en kâmil mânada kendisinin iman etmesi ve yaşamasıdır.
3. **Sözü Süzerek Söylemek ve Kirlerden Arındırmak:** Hatip sözü israf etmemeli, mânayı inci gibi dizmeli ve dinleyiciyi bıktıracak gereksiz tafsilatlara girmemelidir. Meclislerini kâle-kîle/dedikodu, falanın iddiası, filanın hatası diyerek gıybet ve yalan kuyusuna dönüştürmemelidir. Kürsülerden başkalarının kusurlarını ifşa etmek, topluma gıybet hastalığını aşılamaktan başka bir işe yaramaz. Hatip, mübalağadan sakınmalı, kelimasını hakikatin sınırları içinde tutmalıdır.

- 4. İstikamet ve İstikrarı Kuşanmak:** Dün söylediğini bugün nefsi saiklerle yalanlayan bir hatip, güvenilirlik vasfını kaybeder. Eğer ilmî bir hata yapılmışsa bunu kitleler önünde açık yüreklilikle itiraf edebilecek ahlâkî bir olgunluğa sahip olmalıdır. Konuşmalarında kendi nefsinin, aklını ve mantığını putlaştırarak sürekli “*Bana göre!*” ambalajıyla şahsî kanaatlerini hakikatin yerine koymaktan kaçınmalıdır. Ölçü, şahsî kanaatler değil, Kitap ve sünnetin sarsılmaz ilkeleri olmalıdır.
- 5. Hasbî Olmak ve Beklenti İçine Girmemek:** İlim ve irşad faaliyetleri karşılığında muhataplardan maddî ya da manevî hiçbir ücret, teşekkür, taltif veya alkış beklenmemelidir. Hatip, peygamberlerin ortak şiarı olan, “**Benim ücretim ancak Allah’a aittir.**” [Yûnus 10/72] hakikatine sarılmalıdır. Karşısında dinleyici olarak ister beş yüz kişi ister üç kişi bulunsun, vazifesini aynı iştiaqla icra etmelidir. Muhatap sayısının azlığı sebebiyle meclise gelmekte tereddüt göstermek, hasbîlik ilkesiyle bağdaşmaz.

Hitabın (Sözün) Ahlâkı

Sohbette konu edilen meselelerin nasıl olması gerektiği konusunda da şu ilkelere dikkat edilmesi gerekir:

Âlimlerin Dünyasından

Mûsâ b. Ubeyde'nin (ö. 153/770) aktardığına göre Ömer b. Abdülazîz, Medine Valisi Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm'a (ö. 120/738) gönderdiği resmî bir mektupta adâlet ve yönetim ilkelerine dair şu kesin talimatları vermiştir: “*Sakın evinde oturup kalma. İnsanların arasına çık, onların meclislerine bizzat katıl. Yönetiminde bulunan insanlardan hiç kimseyi bir başkasına imtiyazlı kılıp tercih etme. ‘Şu kimseler emîrü’l-mümininin yakınları ve ev halkıdır.’ diyerek kimseyi ayrıcalık tanıma. Çünkü bugün benim nazarımda, devlet başkanının yakınları ile halktan herhangi bir kimse tamamen eşittir. Hatta ben, hak iddiasıyla ortaya çıkan vatandaşlar karşısında, kendi yakınlarımdan bir adım geri çekilip alttan almalarını adâlet gereği daha uygun görüyorum. Bir meseleyi veya problemi çözmekte zorlandığın zaman da durumu hemen bana yaz.*”

[Ebû Nuaym, *Hilye*, 5/341; İbn Sa’d, *Tabakât*, 7/357]

1. **Kitap ve Sünnete Dayanmak:** İslâmî bir sohbetin meşruiyet ve sıhhat şartı, kaynağının Kur’ân-ı Kerîm ve sünnet olmasıdır. Kaynağı meçhul menkıbeler, şahsî rüyalar veya felsefî kuruntular hitabın özünü teşkil edemez.
2. **Akıl ve Kalp Muvazenesini Sağlamak:** Söylenen söz, mantık süzgecinden geçerek akli ikna etmeli; ruhî derinliğiyle de kalbi mutmain kılmalıdır. Sadece akla hitap eden kelimeler kuru bir felsefeye, yalnızca duyguya hitap eden kelimeler ise geçici bir hissiyata dönüşür.
3. **Seviyeye Göre Dengelenmek:** Hitap, muhatabın ilmî ve ruhî kapasitesine uygun olmalıdır. Hz. Ali, “İnsanlara anlayacakları dilden konuşun. Allah ve Resûl’ünün yalanlanmasını mı istiyorsunuz?” [Bk. Buhârî, “İlim”, 49] uyarısıyla hitabın dengeli olması gerektiğini beyan etmiştir. Ağır ilmî meseleler avama, basit nasihatler ise ilim ehline sunularak denge bozulmamalıdır.
4. **Vakıya ve Realiteye Uygun Olmak:** Konuşulan mesele, içinde bulunan zamanın ve mekânın ihtiyaçlarına denk düşmelidir. Nebvî usûlde, yangın yerinde itfaiye aranırken fiskiye estetiği konuşulmaz. İman kalelerinin sarsıldığı, ahlâkî erozyonun zirve yaptığı bir çağda, öncelik sıralaması gözetilmeden güncel karşılığı olmayan teferruat meseleleriyle kitleleri meşgul etmek, hitabın ahlâkına terstir.
5. **Doğru Dil ve Üslubu Belirlemek:** Söz, öfke ve bağırıp çağırma ile değil; yerine göre müjdeleyici, yerine göre uyarıcı, her daim nazik ve tesirli bir üslupla sunulmalıdır. Cenâb-ı Hakk’ın Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn’u Firavun’a gönderirken emrettiği “*kavl-i leyyin/yumuşak söz*” [Bk. Tâhâ 20/44] ilkesi, hitabın evrensel metodudur.

Muhatabın (Dinleyicinin) Ahlâkı

Hakikat meclisinde oturan bir dinleyicinin bereketten hissedar olabilmesi için şu beş esası hayatına tatbik etmesi gerekir:

1. **Selim Bir Niyetle Dikkatini Toplamak:** Muhatap, meclise teftiş, kusur arama veya vakit geçirme gayesiyle değil; cehaletini giderme ve amel etme niyetiyle gelmelidir. Hatibe karşı hüsnü zan beslemeli ve şüphe ile merakın sınırını doğru çizmelidir. Şüphe kalbi kemiren bir kurt, merak ise insanı ilme ulaştıran bir rehberdir.

2. **Manevî Hazırlık ve Kalp Huzuru Sağlamak:** İlim meclisine abdestli gelmek, bedenî ve ruhî bir temizlikle halkaya dâhil olmak meclisin edebindendir. Derse gelmeden evvel kalbini dünya meşgalelerinden arındırmak için dua etmek ve zihni derse hazırlamak, muhatabın vasfıdır. Sohbet esnasında sekîneti/huzuru bozacak, cemaatin dikkatini dağıtacak laubali tavırlardan kesinlikle uzak durulmalıdır.
3. **Şartlara Takılmadan İstikrar Göstermek:** Muhatap; hava şartları, dünya işleri, eğlence veya spor müsabakaları gibi geçici engelleri mazeret bilerek ilim halkasını terk etmemelidir. Hakikate olan iştîyak, her türlü dünyevî konforun üzerinde tutulmalı ve meclislere devamlılık bir hayat tarzı hâline getirilmelidir.
4. **Öğrenilen Hakikati Bizzat Üzerine Almak:** Dinleyici, vaaz ve nasihatleri dinlerken zihninde başkalarını muhakeme etmemelidir. *“Bu söz tam falancaya göre o duysaydı iyi olurdu!”* yanılışına düşmeden, söylenen her ikazın doğrudan kendi nefesine yapıldığını idrak etmeli ve derhâl amel sahasına taşınmalıdır.
5. **Hasetten Uzak Durup Haşyeti Artırmak:** Mümin, ilim meclislerinde öğrendikleriyle kibirlenmemeli, diğer Müslümanlara karşı haset hastalığına kapılmamalıdır. Gerçek ilmin alameti, kulun kalbinde Allah korkusunu ve haşyeti artırmasıdır. Nitekim âyet-i kerîmede, **“Allah’tan kulları içinde ancak âlimler hakkıyla korkar.”** [Fâtır 35/28] buyrulmuştur.

Kavramlar

Meclis: “Oturmak” anlamındaki cülûs (جُلُوس) mastarından türetilmiş bir mekân ismidir. Kelime, Arapçada “celese” (جَلَسَ) fiilinden gelmektedir. Bu fiilin asıl lügat anlamı, kişinin yüksekçe bir yere çıkıp oturması veya yerde kendisine uygun bir yer edinip oraya yerleşmesidir. Kelime zamanla, oturma eyleminin niteliğine bakılmaksızın genel olarak her türlü oturma biçimini ifade etmek için de kullanılmıştır. İsm-i mekân kalıbındaki “meclis” (مَجْلِس) ise insanın oturduğu yerin, ayağa kalkmanın zıddı olan oturma eyleminin gerçekleştirildiği mekânın adıdır.

[İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “cls” md.; Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, “cls” md.]

Âhiret Sermayesi ve Nebevî Miras

Sahâbe-i kirâmın hayatı, ilim meclislerine bakışın ve nebevî mirasa sahip çıkmanın eşsiz örnekleriyle doludur. Ukbe b. Âmir el-Cühenî (ö. 58/678) bu husustaki bir hatırayı şöyle nakleder:

“Biz Suffa’da otururken Allah Resûlü (sas) yanımıza geldi ve şöyle buyurdu: ‘Hanginiz her gün sabahleyin Buthân veya Akîk vadisine gidip Allah’a karşı hiçbir günah işlemeden ve akrabalık bağını kesmeden, iri hörgüçlü, gösterişli iki deveyi hiçbir bedel ödemededen alıp getirmek ister?’ Bizler, ‘Yâ Resûlallah! Hepimiz bunu isteriz.’ dedik. Bunun üzerine Resûlullah (sas) şöyle buyurdu: Vallâhi birinizin her gün sabahleyin mescide gidip Allah’ın kitabından iki âyet öğrenmesi veya okuması, onun için o iki deveyi edinmesinden daha hayırlıdır. Üç âyet üç deveden, dört âyet dört deveden hayırlıdır. Öğrenilen her âyet, kendi sayısınca deveden daha hayırlı bir âhiret sermayesidir.” [Müslim, “Müsâfirîn”, 250].

Dönemin en kıymetli maddî zenginlik vasıtası olan develer üzerinden yapılan bu benzetme, müminin ebedî kazanç karşısındaki sorumluluğunu belirlemektedir.

Nebevî mirasa sahip çıkmanın bir diğer muazzam tablosunu ise Ebû Hüreyre (ra) Medine pazarında göstermiştir. Emevîler döneminde, insanların dünya ticaretine fazla dalarak mescidin ikliminden uzaklaşmaya başladığını gören Ebû Hüreyre (ra), Medine çarşısının ortasında yüksekçe bir yere çıkarak şöyle nida etmiştir:

“Ey insanlar! Sizler burada dünyalık peşinde koşarken Mescid-i Nebevî’de Allah Resûlü’nün mirası taksim ediliyor, haberiniz yok mu? Gidip o mirastan nasibinizi alsanıza!” Bu sözü duyan ahali, büyük bir maddî kazanç elde edecekleri ümidiyle mallarını bırakıp süratle mescide koşmuştur. Mescide vardıklarında ise ne bir altın ne de bir gümüş dağıtıldığını görebilmişler; sadece halkalar hâlinde oturmuş Kur’ân okuyan, helâl ve haramı müzakere eden ilim meclisleriyle karşılaşmışlardır. Hayal kırıklığı ve öfkeyle pazara dönerek Ebû Hüreyre’ye, *“Ey Ebû Hüreyre! Biz mescide gittik ama dağıtılan bir miras görmedik. Sadece ilim öğrenen insanlar vardı, bizi aldat-tın!”* demişlerdir. Nebevî terbiyenin eşsiz müderrisi Ebû Hüreyre onlara şu tarihî cevabı vermiştir: *“Yazıklar olsun size! Siz Allah Resûlü’nün, ‘Biz peygamberler topluluğu, miras olarak ne bir dinar ne de bir dirhem*

bırakırız. Bizim bıraktığımız yegâne miras ilimdir.’ [Ebû Dâvûd, “İlim”, 1; Tirmizî, “İlim”, 19] sözünü hiç duymadınız mı? Mescidde taksim edilen şey de bizzat Hz. Peygamber’in (sas) mirasıdır. Kim o halkalara dâhil olursa o mirastan en büyük payı almış olur.” [Taberânî, *Mu’cemû’l-evsat*, 2/114].

Ebû Hüreyre’nin (ra) on dört asır evvel pazar yerinde yaptığı bu çağrı, bugün ruhunun açlığından habersiz şekilde dünya meşgalesi içinde kaybolan modern çağın insanına da yapılmış bir çağrıdır. Müminin vazifesi, bu çağrıya kulak vererek nebevî mirasa sahip çıkmak, meleklerin gıptaıyla izlediği zikir ve ilim meclislerini takip etmektir. Unutmayalım ki insanda iki mide vardır; bedenin midesi maddî besinlerle doyarken ruh midesi ancak kelamla, hikmetle ve sadık sohbetlerle gıdalanır. Bundan dolayı her daim ruh midemizi doyurmak için ilim meclislerinde yerlerimizi almalıyız.

Suffa Meclisleri

AHLÂK BİLİNCİ DERSLERİ

İman Ahlâkı

Kur'ân İklimi

﴿وَاعْلَمُوا أَن فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِّنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ أُولَٰئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ﴾

“Hem bilin ki içinde Allah’ın Resûlü vardır. Şayet o, birçok işte size uysaydı, sıkıntıya düşerdiniz. Fakat Allah size imanı sevdirmiş ve onu kalplerinize zinet yapmış; küfrü, fıska ve isyanı da size çirkin göstermiştir. İşte doğru yolda olanlar bunlardır.”

[Hucurât 49/7]

Nebevî Sedâ

عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ ؓ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: يَا فُلَانُ إِذَا أُوْتِيتَ إِلَى فِرَاشِكَ فَقُلْ: اللَّهُمَّ أَسْلَمْتُ نَفْسِي إِلَيْكَ، وَوَجَّهْتُ وَجْهِي إِلَيْكَ، وَقَوَّضْتُ أَمْرِي إِلَيْكَ، وَأَلْجَأْتُ طَهْرِي إِلَيْكَ، رَغْبَةً وَرَهْبَةً إِلَيْكَ، لَا مَلْجَأَ وَلَا مَنْجَا مِنْكَ إِلَّا إِلَيْكَ، أَمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي أَنْزَلْتَ، وَبِنَبِيِّكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ، فَإِنَّكَ إِن مِتَّ مِنْ لَيْلَتِكَ مِتَّ عَلَى الْفِطْرَةِ، وَإِنْ أَصْبَحْتَ أَصْبَحْتَ خَيْرًا

Berâ b. Âzib'den (ö. 71/690 [?]) rivayet edildiğine göre Resûlullah (sas) şöyle buyurmuştur: “Ey falan! Yatağına yattığında şöyle dua et: ‘Allahım! Kendimi Sana teslim ettim. Yüzümü Sana çevirdim. İşimi Sana ısmarladım. (Rızanı) isteyerek (azabından) korkarak sırtımı Sana dayadım. Sana karşı yine Sen’den başka sığınak ve kurtuluş yeri yoktur. İndirdiğin kitabına ve gönderdiğin peygamberine inandım.’ Eğer bu duayı yapıp yattığın gece ölürsen, fıtrat (iman) üzere ölürsün; ölmez de sabaha çıkarsan hayra kavuşursun.”

[Buhârî, “Daavât”, 7; Müslim, “Zikir”, 56]

Vahyin Dilinden

“Peygamber, Rabb’i tarafından kendisine indirilene iman etti, müminler de (iman ettiler). Her biri Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman ettiler. ‘Allah’ın peygamberlerinden hiçbiri arasında ayırım yapmayız. İştittik, itaat ettik. Ey Rabb’imiz, affına sığındık! Dönüş Sana’dır.’ dediler.”

[Bakara 2/285]

Kulluğun Temel Kodu Olarak İman

İnsanın bu dünyadaki varlık gayesini anlamlandıran ve kulluğunu şekillendiren en temel hakikat, imandır. İman, sadece zihinde kabul edilen bir bilgi veya dille söylenen bir söz değil; kalbe yerleşen, düşünceyi, ahlâkı ve davranışları şekillendiren, hayatın tamamını kuşatan bir hakikattir. Müminin kulluğundaki derinlik ve samimiyet de imanın kalbindeki kuvvetiyle doğru orantılıdır. İman güçlendikçe insanın Rabb’ine bağlılığı artar, hayatı da istikamet kazanır.

Sahâbe neslinin imana bakışını anlamak için Abdullah b. Revâha’nın (ra) (ö. 8/629) şu sözü yeterlidir: *“Gelin, oturalım da bir saat iman edelim.”*

Bu davetin mânâsını tam kavrayamayan bazı sahâbîler durumu Efendimiz’e (sas) arz edince Allah Resûlü (sas) tebessüm ederek şöyle buyurmuştur: **“Allah, Abdullah b. Revâha’ya rahmet etsin. O, meleklerin kendisiyle iftihar ettiği meclisleri seviyor ve sizi imanı tazelemeye çağırıyor.”** [Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 21/422]. Bu nebevî hatıra, imanın bir defa elde edilip aynı seviyede kalan durağan bir hâl olmadığını göstermektedir. İman; Allah’ın âyetleri üzerinde tefekkür etmek, iman hakikatlerini konuşmak ve kulluk şuurunu diri tutmakla sürekli beslenir ve yenilenir. Sahâbenin *“bir saat iman etmek”* sözü de kalpleri Allah’a yönelten bu bereketli meclisleri ifade etmektedir.

İmanın Ahlâkı ve Güven İlişkisi

Sözlüklerde ve ıstilahî metinlerde ahlâk kavramı, bir varlığın seciyesi, tabiatı ve karakteri olarak tanımlanır. Bu yönüyle ele alındığında, kâinattaki her müessesenin ve şuur boyutunun kendine özgü bir ahlâkı bulunmaktadır. Bu bağlamda sorulması gereken temel soru *“İmanın ahlâkı olur mu?”* değil, *“İmanın ahlâkı nedir?”* sorusudur. Zira ahlâktan tecrit edilmiş bir iman düşünülemez. Ahlâksız bir iman hayata ve insana kazandıracığı hiçbir ulvî değer yoktur.

İmanın ahlâkını doğru tespit edebilmek adına kelimenin kökenine yani lügat anlamına müracaat etmek gerekir. İman kelimesinin kökü, Arap dilinde “e-m-n” (امن) harflerinden oluşmaktadır. İslâmî ilimler geleneğinde dilin ve mefhumların izini süren otorite isimlerden Râgıb el-İsfahânî (ö. 502/1108), mümtaz eseri *Müfredât*’ta bu köke dair ilk anlamı şu şekilde ifade eder: “Emn; korku ve endişeden emin olmak, nefsin bir şeyle sükûnet bulması ve mutmain olmasıdır.” [Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 90]. Müellif, imanın özünün ruhî bir itimat ve sarsılmaz bir teslimiyet olduğunu belirtir.

Resûlullah’ın (sas) Ahlâkı

Hiz. Âişe’den (r.anhâ) rivayet edildiğine göre Hiz. Peygamber (sas), gece ayakları şişinceye kadar namaz kılardı. Hiz. Âişe, Efendimiz’e (sas), “Niçin böyle yapıyorsun ey Allah’ın Resûlü? Oysa Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamıştır.” deyince Allah Resûlü (sas), “Şükreden bir kul olmayayım mı?” buyurmuştur.

[Buhârî, “Teheccüd”, 6]

Aynı minvalde, Arap dilinin en kapsamlı kamuslarından biri olan *Lisânü’l-Arab*’ın müellifi İbn Manzûr (ö. 711/1311) da “emn” kavramını şüphenin zıttı, emniyet ve güven hissinin esası olarak nitelendirir [Bk. İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 13/21]. Kelime tahlillerinde mahir bir diğer âlim olan İbn Fâris (ö. 395/1004) ise *Mekâyisü’l-luğa* adlı eserinde eşyanın zıttıyla bilineceği kaidesinden hareketle şöyle harika bir tasnif sunmaktadır: “Emn kökü, birbirine yakın dört temel doğrunun zeminidir: Korkunun zıttı olan emniyet, hıyanetin zıttı olan emanet, şüphenin zıttı olan güven ve inkârın zıttı olan imandır.” [İbn Fâris, *Mekâyisü’l-luğa*, 1/133].

Bu lügat tahlillerinden açıkça anlaşılacağı üzere, imanın ahlâkı güvendir. Güven esası üzerine kurulmayan, kalpte tam bir emniyet hissi uyandırmayan bir inanç, Kur’ânî mânada kâmil bir iman vasfını kazanamaz.

İstılâhî mânada iman ise Ehl-i Sünnet akaid imamlarının ittifakıyla şu şekilde tanımlanmıştır: “el-İmânü tasdikun bi’l-cenân ve ikrârün bi’l-lisân ve amelün bi’l-erkân.” Yani iman; kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve uzuvlarla amel etmekten ibarettir [Bk. Eş’arî, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn*, 293]. Bu tanımda geçen tasdik boyutu, esasen kulun Allah’a, kitabına ve peygamberine duyduğu sarsılmaz itimadın kalbî ilanıdır. Bilgi (marifet) bu işin zeminidir; fakat marifet güvene dönüştüğü an tasdik gerçekleşir, tasdik ise ikrarı ve peşinden ahlâkî ameli doğurur.

İnkâr ile İmanın Karşılaştırılması ve Hakikat Uçları

İman ve inkâr, insanlık tarihinin başlangıcından kıyamete kadar devam edecek olan iki temel zıt kutbu, iki büyük varoluşsal ucu temsil eder. Hayatın her alanında tezahür eden bu iki kavramı zıtlıkları üzerinden mukayese etmek, imanın mahiyetini daha berrak bir şekilde kavramamıza imkân tanır.

- **İnkâr bahaneler ileri sürmektir, iman ise verilen nimetleri hatırlamaktır.** Münkir, inanmamak için sürekli zihnî barikatlar ve mazeretler üretirken mümin, kâinattaki her zerrede tecelli eden ilâhî lütufları fark edip idrak eder.
- **İnkâr ön yargıların kurbanı olmaktır, iman ön bilgilerle ve selim akılla hakikate ulaşmaktır.** İnkâr edenler, atalarından devraldıkları veya nefislerinin körüklediği peşin hükümlerin esiri olurlar. Mümin ise vahyin rehberliğinde eşyayı yerli yerine koyar.

Sahâbenin Hayatından

Bir gün Allah Resûlü (sas), Muâz b. Cebel'e (ra) (ö. 18/639) yönelerek: "Ey Muâz! Bu gece nasıl sabahladın?" diye sordu. Muâz b. Cebel (ra) bu suale büyük bir ihlâs ve yakîn ile "Ey Allah'ın Resûlü! Allah'a hamdolsun O'na kâmil mâna-da iman etmiş biri olarak sabahladım." şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine Efendimiz (sas), kalbî amellerin mutlaka bir ispatı olması gerektiğine dikkat çekerek: "Ey Muâz! Her sözün bir delili, bir hakikati olması gerekir. Senin bu sözünün doğruluğuna delilin nedir?" buyurdu. Muâz b. Cebel (ra) ise derin bir âhîret şuuru ve emniyet hissiyle şu muazzam mukabelede bulundu: "Ey Allah'ın Resûlü! Ben, geceden gündüze çıktığım zaman, bir daha akşamı beklemem. Akşam olduğu zaman da sabaha kadar yaşayacağımı hiç ümit etmem. Bir adım attığım zaman, ikinci adımımı atacağımı sanmam. Her ümmetin ve insanın bir eceli olduğunu bilirim. Ecelinin saati geldiği zaman, bir an bile gecikmeyeceğini ve o anda ecelinin ona yetişeceğini de bilirim. Bütün insanlar mahşer meydanında diz çökmüş olarak toplanacaklardır. Onlardan kimisi peygamberi ile beraberdir. Kimisi de dünyada kimi sevip takip etmişse onunla beraber olacaktır. Ben ise her an cehennemdeki insanların azaplarını ve cennetteki insanların nimetlerini bizzat görüyör gibiyim." Hz. Muâz (ra) kalbindeki o köklü iman ahlâkını bu mukaddes lafızlarla şerhettikçe, Efendimiz'in (sas) mübarek yüzündeki tebessümler arttı ve en nihayetinde Hz. Peygamber (sas) onun bu kâmil şuurunu tasdik ederek: "Ey Muâz! Sakın bu hâlden geri durma ve hep bu hâl üzere sebat et." buyurdu.

[İbn Ebû Âsım, Kitâbü'z-Zühûd, 1/141]

- **İnkâr nefretle hareket etmektir, iman muhabbeti hayatın yegâne azığı edinmektir.** İnkârın temelinde yaratıcıya ve O’nun (cc) nizamına karşı duyulan gizli veya açık bir öfke vardır. İman ise kul ile Allah arasındaki sevgi köprüsüdür.
- **İnkâr hakikatin üstünü örtmektir, iman hakikati hatırlamak ve unutanlara hatırlatmaktır.** Zaten “küfür” kelimesi lügatte “örtmek” anlamına gelir. Kâfir hakikati perdelerken mümin onu izhar eder.
- **İnkâr savrulmaktır, iman sebat ve istikamet üzere dimdik durmaktır.** İnkâr eden rüzgârın önündeki yaprak gibi savrulurken iman eden kökleri yerin derinliklerinde, dalları göğe uzanan ulu bir çınar gibidir.
- **İnkâr haddi aşmaktır, iman haddini bilmektir.** İnkâr, kulun kul olduğunu unutup ilâhlık davasına kalkışmasıdır, iman ise acziyetini itiraf edip mutlak kudrete ram olmasıdır.
- **İnkâr nankörlük etmektir, iman şükrü kuşanmaktır.** Kul, inkâr ile nimetin kaynağını görmezden gelir, iman ettiğinde ise bütün nimetlerin Allah’tan geldiğini bilir.
- **İnkâr itimatsızlıktır, iman emniyettir.** İnkârın getirdiği şüphe girdabına mukabil, iman kalbe sükûnet bahşeden bir limandır. İnkâr “Acaba?” şüphesiyle kıvrılırken iman “Âmennâ!” teslimiyetiyle huzura ermektedir.

Günümüz insanının sıklıkla sorduğu, “Neden ashâb-ı kirâm kalitesinde iman edemiyoruz? Neden o yüce insanların hayatlarına hayran kalıyoruz da onların elde ettikleri ahlâki kaliteyi kendi dünyamıza taşıyamıyoruz?” sorusunun cevabı tam da yukarıdaki mukayesede gizlidir. Sahâbe nesli, iman meselesini zihni bir münazara konusu yapmamış, onu doğrudan bir “güven” düzlemine oturtmuştur. İnsan, tam anlamıyla güvenmediği bir değer adına niçin fedakârlık yapsın? Güvenmediği bir dava uğruna nelerini feda edebilir ki? Ashâbın hayatında var olan ve bizi hayrete düşüren o muazzam fedakârlıkların, vefa duygusunun ve adanmışlığın yegâne sebebi, Allah’a (cc) ve Resûl’üne (sas) karşı duydukları kusursuz, katıksız emniyet hissidir.

İlâhî Sistemin Üç Temel Esası ve Nübüvvet Aynası

İslâm dini, birbirini tamamlayan ve kopmaz bağlarla birbirine bağlı olan üç temel esas üzerine inşa edilmiştir. Bu ilâhî yapının temel unsurları şunlardır:

1. *Dînin yegâne sahibi ve din gününün mutlak mâliki olan Allah.*
2. *Dînin kaide, kural ve ahkâmını insanlığa bildiren mukaddes kelâm, yani Kitap/Kur'ân-ı Kerîm.*
3. *Dini insanlığa tebliğ eden, açıklayan, talim eden ve hayat tarzıyla somutlaştıran Peygamber.*

Bu üç temel esastan, mahiyeti ve beşerî özellikleri itibarıyla insana en yakın olanı şüphesiz ki peygamberdir. Çünkü peygamberler, meleklerden seçilmemiş, insanların içinden, acıkıp susayan, evlenen, hüzenlenen ve sevinen bir beşer olarak vazifelendirilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, Tevbe sûresinde son peygamber olan Allah Resûlü (sas) için şöyle buyurmaktadır:

“Andolsun, size içinizden (kendi nefislerinizden) öyle bir peygamber gelmiştir ki sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O size çok düşkündür, müminlere karşı çok şefkatli ve merhametlidir.” [Tevbe 9/128].

Âyet-i kerîmede “minküm/sizden” yerine özellikle “min enfüsiküm/kendi nefislerinizden, içinizden” ifadesi tercih edilmiştir. Cenâb-ı Hak bu ifadeyle, Efendimiz'in (sas) insanın acısını, sevincini ve kederini paylaştan bir beşer

Âlimlerin Dilinden

İmâm Şâfiî, Ehl-i Sünnet'in akîdesini, imanın mahiyetini ve Hulefâ-yi Râşidîn'in fazilet sıralamasını şu veciz beyitleriyle dile getirmiştir:

*“Allah'tan başka Rab olmadığına şehadet ettim,
Ve şehadet ederim ki diriliş hak ve gerçektir.
İman açıklanmış bir söz ve temiz fiildir,
Üstelik hem artar hem eksilir.
Ebû Bekir (ra) Rabb'inin halifesidir,
Ebû Hafs (Hz. Ömer) da hayır üzere titizdir.
Rabb'im şahit olsun ki Osman (ra) ne faziletlidir!
Ali'den (ra) gelen fazilet ise daha özeldir.
Onlar imamlarıdır ümmetin; izlerinde yürünür,
Kadirlerini bilmeyip kınamaya kalkanlar,
Allah'ın kınamasıyla yüzüstü sürünür.”*

[Beyhakî, Menâkıbü's-Şâfiî, 1/415]

olduğunu hatırlatmaktadır. Ancak O, bizler gibi bir insan olmakla birlikte insanlığın en seçkin ve en kâmil örneğidir.

Kâmil iman; Allah’a, Kitab’a ve Resûl’üne güven zinciri tam olarak kurulduğunda gerçekleşir. Şeytan da insanı en çok bu noktadan saptırmaya çalışır. İblis Allah’ın varlığını inkâr etmemiş, fakat Allah’ın elçisi olarak seçtiği Hz. Âdem’e (as) itaat etmeyerek kibir göstermiştir. Allah Teâlâ’nın secde emri karşısında, **“Ben ondan üstünüm, beni ateşten, onu ise çamurdan yarattın.”** [A’raf 7/12] diyerek elçiye karşı tavır almış ve bu itimatsızlığı onu ebediyen huzurdan mahrum bırakmıştır.

Tarih boyunca hidâyet yolundan sapan toplulukların en çok hedef aldığı alan nübüvvet müessesesi olmuştur. Çünkü insanın fıtratı Allah’ın varlığını kabul etmeye meyillidir; hatta ateizm iddiasında bulunanlar bile hayati tehlike anlarında kendilerini aşan mutlak bir kudrete sığınma ihtiyacı hissederler. Aynı şekilde Kur’ân’ın i’câzı karşısında da doğrudan bir cephe açmak kolay değildir. Bu sebeple saldırılar çoğu zaman peygamberlik müessesesine yönelmiş; önce sünnet ve hadisler sorgulanmış, ardından peygambere duyulan güven sarsılmaya çalışılmıştır. Peygamber’e karşı başlayan bu itimatsızlık zamanla Kitab’a, oradan da Allah’a imanı zedeleyen bir sürece dönüşmüştür. Tarih, sünneti ve peygamberi devre dışı bırakanların sonunda vahyi ve ulûhiyeti kendi hevalarına göre yorumladıklarının acı örnekleriyle doludur.

İsrâiloğulları’nın Güvensizlik Tarihi ve İbret Aynası

Kur’ân-ı Kerîm’in yüzlerce âyetinde İsrâiloğulları’nın tarihinden, kıssalarından sıklıkla bahsedilmesinin hikmeti, Müslüman ümmetine imanın güvensizlik zemininde nasıl helake dönüşeceğini gösteren ibretlik bir ayna sunmaktır. Onların dinî hayatları; Allah’a, Kitab’a ve Peygamber’e karşı sergiledikleri kronik bir güvensizlik tarihidir.

1. Allah’a Karşı İtimatsızlık

İsrâiloğulları, Firavun’un amansız zulmünden Hz. Mûsâ’nın rehberliğinde kurtulmuş, Kızıldeniz’in mucizevî bir şekilde yarılıp kendilerine yol, düşmanlarına ise mezar olduğuna bizzat şahitlik etmişlerdi. Tîh çölünün kavurucu sıcağında Hz. Mûsâ’nın asasıyla taştan fişkırان pınarlardan su içmişler, gökten kendilerine zahmetsizce indirilen kudret helvası (men) ve bildircin eti (selvâ) ile beslenmişlerdi. Bütün bu sarîh mucizelere rağmen, kalplerindeki güvensizlik hastalığı nüksetmiş ve Hz. Mûsâ’ya (as) gelerek şöyle demişlerdi:

“Ey Mûsâ! Tek çeşit yemeğe artık dayanamayacağız. Bizim için Rabb’ine dua et de bize yerin bitirdiği şeylerden; sebze, kabak, sarımsak, mercimek ve soğan çıkarsın!” [Bakara 2/61].

Dikkat edilirse “Rabb’imize” demeyip “Rabb’ine” diyerek üslupta bile bir mesafe ve güvensizlik izhar etmişlerdir. Onları bu talebe sevk eden temel saik, yarın bu rızkın kesilebileceği endişesi, yani Allah’ın Rezzâk oluşuna karşı duydukları büyük itimatsızlıktır. Geleceği garanti altına alma hırsı, onları ilâhî lütfu bırakıp toprağın asgari nimetlerine talip olmaya itmiştir. Hâlbuki toprağın kendisi de Allah’ın emrindeki bir vesiledir, Allah dilerse toprağın bereketini artırır, dilerse ondan çıkan nimeti engeller. Böylece duydukları korku, yalnızca Allah’ın rızık verme kudretine olan güvenlerini zedelememiş, aynı zamanda O’nun kudretini kendi zihinlerinde daraltan bir yanılgıya da sürüklemiştir.

2. Kitab’a Karşı İtimatsızlık

İsrâiloğulları, peygamberleri hayattayken dahi kendilerine indirilen vahyin hükümlerini sürekli sorgulama, kendi menfaatlerine uygun yorumlar çıkarabilecekleri alanlar arama eğilimindeydiler. Bakara sûresinde genişçe anlatılan inek kesme kıssası [Bk. Bakara 2/67-71], vahyin sarîh emrini ne derece yokuşa sürdüklerinin, güvensizliklerinin neticesinde meseleyi nasıl içinden çıkılmaz bir hâle getirdiklerinin en somut numunesidir. Peygamberleri vefat ettikten sonra ise bu güvensizlik daha vahim boyutlara ulaşmıştır. Vahyin bazı bölümlerini çıkarları doğrultusunda doğrudan tahrif etmişler, kelimelerin yerlerini değiştirerek tebdil yoluna gitmişler, hakikatin üstünü örterek gizlemiş veya unutturmaya çalışmışlardır. Kitabın gayb olarak bıraktığı alanları olduğu gibi kabul etmek yerine, onları şehadet âlemine indirgemek için akıl dışı yorumlara ve zorlamalara başvurmuşlardır. Bu tavır, vahyin sahibine karşı duyulan güven eksikliğinin tabii bir sonucudur.

3. Peygamber’e Karşı İtimatsızlık

Onlarca mucize görmelerine, Firavun’un helakine şahit olmalarına rağmen kalplerindeki şüpheyi söküp atamayan İsrâiloğulları, Hz. Mûsâ’nın (as) nübüvvetine ve sadâkatine tam mânasıyla güvenmemişlerdir. Nitekim bir defasında Hz. Mûsâ’ya (as) hitaben küstahça şöyle haykırmışlardır:

“Ey Mûsâ! Biz Allah’ı apaçık görmedikçe sana asla inanmayacağız.”
[Bakara 2/55].

Karşılarında duran zat, Allah'ın seçtiği bir elçidir ve onlara gayba iman etmeyi vazetmektedir. Fakat onlardaki katı materyalist zihniyet ve peygambere karşı duyulan mutlak güvensizlik, onları Zât-ı İlâhî'yi bu dünyada gözle görme şartına bağlamaya kadar götürmüştür. Bu azgınlıkları sebebiyle üzerlerine yıldırım düşmüş, ardından tevbe etmeleri için yeniden diriltilmişlerdir [Bk. Bakara 2/56].

Kur'an-ı Kerîm, geçmişin bu karanlık sayfalarını sadece bir tarih anlatısı olarak önümüze koymaz; güvensizliğin insanı ve toplumları hangi tehlikeli noktalara sürükleyebileceğini göstermek için anlatır.

Kur'ânî Ahlâk

“Ey iman edenler! Allah’a, Peygamber’ine, Peygamber’ine indirdiği Kitab’a ve daha önce indirdiği kitaba iman (da sebat) ediniz. Kim Allah’ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr ederse tam mânasıyla sapıtmıştır.”

[Nisâ 4/136]

Sahâbenin Güven Kameti ve Sarsılmaz Teslimiyeti

İsrâiloğulları'nın vahye karşı sergilediği güvensiz tavrın aksine, ashâb-ı kirâm Allah'a (cc) ve Resûl'üne (sas) duydukları sarsılmaz güven sayesinde bambaşka bir örneklik ortaya koymuştur. Sahâbe-i kirâm; Allah'a, Kitab'a ve Peygamber'e karşı öyle bir güven kameti oluşturmuşlardır ki bu duruş Müslüman ahlâkının zirve noktasını teşkil etmiştir.

1. Sahâbenin Allah'a Olan Sarsılmaz İtimadı

Sahâbe neslinin Allah'a (cc) olan güvenini anlamak için Hârise b. Sürâka'nın (ö. 2/624) duruşu yeterli bir örnektir. O, 18 yaşında Medine'de Efendimiz'in (sas) terbiyesiyle yetişmiş bir gençtir. Uzun ilim yolculuklarından geçmemiş olsa da Kelime-i Tayyibe'nin mânasını kalbine yerleştiren bir imanla yaşamış, Allah'a güveni hayatının merkezine koymuştur. Bir sabah Allah Resûlü (sas) Mescid-i Nebvî'ye girdiğinde Hârise'yi uzanırken görür ve ona, **“Ey Hârise, nasıl sabahladın?”** diye sorar. Genç sahâbî, *“Hakiki bir mümin olarak sabahladım ey Allah'ın Resûlü!”* diye cevap verir. Bunun üzerine Efendimiz (sas), **“Her hakkın bir hakikati vardır. Senin imanının hakikati nedir?”** buyurur. Hârise'nin cevabı, imanındaki derinliği ortaya koyar: *“Ey Allah'ın Resûlü! Dünyadan el etek çektim; gündüzümü susuz (oruçlu), gecemi uykusuz (kıyamda) geçirdim. Şimdi ben, sanki Rabb'imın arşını apaçık görür gibiyim. Cennet ehlinin orada nasıl nimetlendiğini, cehennem ehlinin ise nasıl azap içinde feryat ettiğini*

Âlimlerin Dünyasından

İmrân b. Hâlid (ö. 140/757) şöyle bir hatıra nakleder: Bir gün bir adam, Hasan-ı Basrî'ye (rh) (ö. 110/728): “İman nedir?” diye sordu. Hasan-ı Basrî şöyle cevap verdi: “İman; sabır ve semahâtır.” Adam yine sordu: “Sabır ve semahât nedir?” Bunun üzerine Hasan-ı Basrî şu muazzam açıklamada bulundu: “Sabır; Allah’ın haram kıldığı şeylere karşı nefsi alıkoymak, haramlara düşmemek için direnmektir. Semahât ise Allah’ın farz kıldığı emirleri ve mükellefiyetleri kulun borç öder gibi zoraki değil, büyük bir cömertlikle, ihlâsla ve gönül hoşluğuyla yerine getirmesidir.”

[İbn Ebü’l-Dünyâ, *Kitâbü’s-Sabr* 1/34]

bizzat duyar gibiyim.” Efendimiz (sas) bunun üzerine şöyle buyurur: “**Bu, Allah’ın kalbini imanla nurlandırdığı bir hâldir. Gerçeği görmüşsün, bu hâl üzere sebat et.**” [Taberânî, *Mu’cemü’l-kebir*, 3/266]. Hârise, bu imanın neticesinde dünyevî hiçbir talepte bulunmamış, Efendimiz’den (sas) yalnızca şehadet duası istemiştir. Çok geçmeden beytül mâle ait develeri korurken çıkan bir çatışmada arzuladığı şehadete kavuşmuştur [Bk. İbn Abdilberr, *İstiâb*, 1/283].

Benzer bir sadâkat ve güven tablosu Bedir Seferi esnasında adını dahi bilmediğimiz bir kahramanın şahsında tezahür eder. Şeddâd b. el-Hâd’ın (ö. 60/680) rivayet ettiğine göre bedevîlerden bir zat, Peygamber Efendimiz’e (sas) gelerek iman etmiş ve hicret edip arkasında saf tutmuştur. Yapılan bir gazve neticesinde bir miktar ganimet elde edilmiş, Allah Resûlü (sas) de bu zatın payını ayırarak ashâb vasıtasıyla kendisine göndermiştir. Ganimeti alan zat, hayretle Hz. Peygamber’in (sas) huzuruna gelerek “*Bunlar nedir?*” diye sordu. Efendimiz

(sas) de “**Ganimetten senin için ayırdığım paydır.**” buyurunca o büyük sahasız kahraman şu cevabı verdi. “*Ben sana bunun için tâbi olmadım. Ben, senin arkanda savaşırken tam şurama (boğazını işaret ederek) bir ok saplansın, öleyim ve cennete gireyim diye sana biat ettim.*” Bunun üzerine Allah Resûlü (sas), “**Eğer sen Allah’a karşı sadık olursan Allah da senin bu sözünü tasdik eder.**” buyurdu.

Kısa bir süre sonra düşmanla yapılan çarpışmada, o zat tam işaret ettiği noktadan bir okla vurulmuş vaziyette Efendimiz’in (sas) huzuruna getirilmiştir. Allah Resûlü (sas), kefenleme işlemlerinin ardından onun cenaze namazını kıldırırken şöyle dua etmiştir: “**Allah’ım! Bu Sen’in kuludur. Sen’in yolunda hicret etti ve şehit olarak öldürüldü. Ben de buna şahidim.**” [Nesâî, “Cenâiz”, 61]. Allah ile doğru konuşanın, O’na (cc) tam bir güvenle teslim olanın varacağı menzil işte bu mertebedir.

2. Sahâbenin Kitab'a Olan Sarsılmaz İtimadı

Ashâb-ı kirâmın Allah'ın kelâmına duyduğu güvenin en çarpıcı örneklerinden biri, Rûm sûresinin nüzûl sürecinde yaşanmıştır. Nübüvvetin 6. yılında (7/615), Bizanslılar, Mecusî Sâsânîler karşısında ağır bir yenilgiye uğrayınca Mekke müşrikleri, *"Bizim putperest kardeşlerimiz sizin kitap ehli kardeşlerinizi yendi. Biz de sizi mağlup edeceğiz."* diyerek Müslümanları küçümsemeye başladılar. Tam bu sırada Rûm sûresinin ilk âyetleri nazil oldu: **"Rumlar yenilgiye uğradılar. Fakat bu yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir."** [Rûm 30/1-4]. Hz. Ebû Bekir (ra), bu âyetleri işitir işitmez müşriklerin ileri gelenlerinden Übey b. Halef'in (ö. 3/625) karşısına çıktı ve Kur'ân'ın haberini ilan etti. Übey bunu imkânsız görerek bahse davet edince, henüz bahsin haram kılınmadığı o dönemde Hz. Ebû Bekir, vahye duyduğu sarsılmaz güvenle bunu kabul etti. Durumu Allah Resûlü'ne (sas) arz edince Efendimiz (sas), âyetle geçen *"بضع/bid"* kelimesinin üç ile dokuz yıl arasını ifade ettiğini bildirerek süreyi döküz yıla, bahsi de yüz deveye çıkarmasını tavsiye etti. Hz. Ebû Bekir de bunu aynen uyguladı. [Bk. Tirmizî, *"Tefsîrü'l-Kur'ân"*, 30]. Hicretin 2. yılında (2/624), Müslümanlar Bedir'de zafere ulaşırken Bizans ordusu da Sâsânîleri mağlup etti ve Kur'ân'ın verdiği gaybî haber gerçekleşti. Übey b. Halef, Uhud'da öldüğü için Hz. Ebû Bekir (ra), yüz deveyi varislerinden aldı ve Allah Resûlü'nün (sas) emriyle ihtiyaç sahiplerine dağıttı. Bu hadise, sahâbenin vahye duyduğu "acabasız" güvenin en güzel örneklerinden biridir.

3. Sahâbenin Peygamber'e (sas) Olan Sarsılmaz İtimadı

Bedir Muharebesi (2/624) öncesinde yaşananlar, sahâbe neslinin peygamber emirlerine karşı takındığı ahlâkî tavrı net bir biçimde ortaya koymaktadır. Hz. Bilâl'in (ö. 20/641) çağrısıyla Medine'den Ebû Süfyan'ın (ö. 31/651-52) kervanını vurmak niyetiyle çıkan 313 yiğit (74 muhacir, 239 ensar), Medine'den 160 kilometre uzaktaki Bedir kuyularına vardıklarında karşılarında Ebû Cehil liderliğindeki 1000 kişilik tam teçhizatlı Mekke ordusunu buldular. Bunun üzerine Allah Resûlü (sas), özellikle Medineli ensarın durumunu gözeterek bir istişare meclisi topladı. Zira ensar, Akabe biatlarında Hz. Peygamber'i (sas) sadece Medine içinde koruyacaklarına dair söz vermişlerdi; Medine dışındaki bir savaşa katılma mecburiyetleri ahdî olarak yoktu.

Mecliste ilk olarak Hz. Ebû Bekir, ardından Hz. Ömer (ö. 23/644) ayağa kalkarak teslimiyet dolu konuşmalar yaptılar. Hz. Ömer'in, *"Ey Allah'ın Resûlü!"*

Biz senin elinde çekilmiş kılıçlar gibiyiz; istersen vurur, istersen kınına koyarsın. Biz sana tâbiyiz.” sözleri cemaati coşturdu. Ardından muhacirlerin süvarisi Mikdâd b. Amr (ö. 33/653) söz alarak İsrâiloğulları’nın peygamberlerine yaptığı ihanete atıfta bulunup tarihe geçecek şu konuşmayı yaptı: *“Ey Allah’ın Resûlü! Biz sana, İsrâiloğulları’nın Hz. Mûsâ’ya, ‘Git, sen ve Rabb’in savaştın, biz burada oturacağız.’ [Mâide 5/24] dediği gibi demeyiz. Biz sana: ‘Git, sen ve Rabb’in savaştın, biz de sizinle beraber sonuna kadar savaşacağız.’ diyoruz. Seni hak peygamber olarak gönderen Allah’a yemin olsun ki sen bizi Berkü’l-Gımâd’a (Yemen’deki en uzak noktaya) kadar yürütsen, seninle birlikte oraya kadar yürür, önünde düşmanla çarpışırız.”* [Buhârî, “Megâzi”, 4].

Allah Resûlü (sas) bu sözlerden memnun oldu ancak gözleri hâlâ ensarın üzerindeydi. Vefatıyla arşı titretecek olan Evs kabilesinin lideri Sa’d b. Muâz durumu derhâl kavradı ve ayağa kalkarak ensar adına şu muhteşem sadâkat beyanında bulundu:

“Ey Allah’ın Resûlü! Galiba bizi kastediyorsun. Biz sana iman ettik, seni tasdik ettik ve getirdiğin davanın hak olduğuna şehadet ettik. Bu uğurda sana kesin sözler verdik. Ey Allah’ın Nebîsi! Canın neyi istiyorsa onu yap, seni gönderen Allah’a yemin olsun ki sen bize şu denizi (Kızıldeniz’i) gösterip içine dalsan, içimizden bir tek kişi bile geride kalmaksızın biz de seninle birlikte denize dalarız. Düşmanla karşılaşmaktan korkmayız. Umulur ki Allah, sana bizim şahsımızda gözünü aydın edecek kahramanlıklar gösterecektir. Haydi, bizi Allah’ın bereketiyle yürüt!” [İbn Hişâm, Sîre, 1/615].

Kavramlar

İman: “Güven içinde bulunmak, korkusuz olmak” anlamındaki emn (emân) kökünden türeyen îmân, “güven duygusu içinde tasdik etmek, inanmak” demektir. İlim ehli ve dil bilimciler, iman kelimesinin aslî mânasının “tasdik” olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Terim olarak iman, genellikle “Allah’tan alıp din adına tebliğ ettiği kesinlik kazanan hususlarda peygamberleri tasdik etmek ve onlara inanmak” şeklinde tanımlanır. Bu inanca sahip bulunan kimseye “mümin”, inancının gereğini tam bir teslimiyetle yerine getiren kişiye de “müslim” denir.

[Bk. Bekir Topaloğlu, “İman”, DİA, 22/212]

Peygamber’e (sas) duyulan bu muazzam itimat, İslâm tarihinin ilk ve en büyük askerî zaferini, Bedir muzafferiyetini doğurmuştur. Onlar, Hz. Peygamber (sas) “Dur!” dediğinde durmuş, “Yürü!” dediğinde yürümüş, canlarını siper etmekten bir an olsun imtina etmemişlerdir.

Sahâbenin Peygamberimiz’in (sas) her sözüne sadâkatleri noktasında bir örnek verelim. Hayber’in fetih günü (7/628) sancağı teslim alan Hz. Ali, coşkuyla ileri atılacağı sırada Hz. Peygamber ona, “*Yavaş ol ey Ali! Senin elinle bir tek insanın hidâyete ermesi, üzerine güneşin doğup battığı her şeyden (veya yüz kızıl deveden) daha hayırlıdır.*” ihtarında bulunmuştu. Sancağı alan Hz. Ali, hiç tereddüt etmeden emre itaatle yürümeye başladı. Ancak zihnine takılan bir hususu öğrenmek için Resûlullah’a (sas) soru sormak istedi. Rivayete göre geri dönmeyi, verilen emrin gerektirdiği yürüyüşü aksatacak bir davranış olarak gördüğü için, kendini geri çevirmeden, yüzü kaleye dönük hâlde seslenerek sordu: “*Ey Allah’ın Resûlü! Onlarla ne üzerine savaşıyım?*” Efendimiz, “**Allah’tan başka ilâh olmadığına şahadet getirmeleri üzerine...**” buyurdu [Bk. Müslim, “Fedâilü’s-Sahâbe”, 4].

Sahâbenin itaat ahlâkı, kelimenin tam anlamıyla bükülmez bir sadâkat abidesidir.

Güven Eksikliğinin Meydana Getirdiği Amelsizlik İlleti

Bugünün Müslüman dünyasında yaşanan en büyük kriz, bilgi eksikliği değil; bilginin üzerine bina edilmesi gereken güven zeminindeki aşınmadır. Günümüzde bilgiye ulaşmak hiç olmadığı kadar kolaydır. Ancak güven zedelendiğinde bilgi, insanı teslimiyet yerine tereddüt ve itirazla karşı karşıya bırakabilir. Nitekim Allah Resûlü’nden (sas) bir hadis nakledildiğinde bazı kimseler, “*Bu çağda bu hüküm nasıl uygulanır? Bu hadisin sıhhatinden şüpheliyim.*” diyerek itiraz kapılarını aralamaktadır. Her ilâhî hükmü hevâsının ölçüleriy-le sorgulayan bu modern câhiliye anlayışı, bilgiyi amelden koparmıştır. Bir tarafta az bilse de ihlâsla amel eden samimi müminler, diğer tarafta ise çok bildiğini iddia ettiği hâlde İslâm’ın ahlâk ve amelinden uzak yaşayan kimseler bulunmaktadır. Oysa asıl olan, İslâm’ın özündeki tertemiz ümmîliği muhafaza edebilmektir. Ümmîlik, vahyin rehberliğine şüphe karıştırmadan saf, hilesiz ve katışıksız bir teslimiyetle bağlanabilmektir. Cehaletle hiçbir ilgisi yoktur.

Bu çerçevede, imanın ahlâkı olan üçlü güven formülünün hayattaki yansımalarını şu üç maddede özetlemek mümkündür:

1. **Allah’a Güven Duyan:** Bütün kâinata ve âleme emniyet telkin eder, korkularından âzâde olur.
2. **Kitab’a Güven Duyan:** Hayatın her alanındaki dertlerine yegâne dermanı vahyin ahkâmında arar.
3. **Peygamber’e Güven Duyan:** Mazeret üretmeyi bırakır, bahanelere karşı kalbinin ve zihninin kapılarını ebediyen kapatır.

Ahir Zaman Kardeşlerine Nebvî Müjde ve Sorumluluklar

Büyük müfessir ve tarihçi İbn Kesîr (ö. 774/1373), Bakara sûresinin başında yer alan **“Onlar gayba inanırlar.”** [Bakara 2/3] âyet-i kerîmesini tefsir ederken Asr-ı Saâdet’ten ufuk açıcı bir hadis nakletmektedir. Hâkim en-Nisâbûrî (ö. 405/1014) ve Ebû Ya’lâ el-Mevsîlî (ö. 307/919) gibi muhaddislerin de eserlerinde yer verdikleri bu rivayete göre Allah Resûlü (sas) bir gün ashâbıyla otururken sünnet-i seniyyenin harika bir öğretim metodu olan soru-cevap yöntemiyle onlara şu soruyu yöneltir: **“Ey ashâbım! Söyleyin bakalım, mahlûkat içinde imanı en harika, hayrete düşürücü olan kimlerdir?”**

Ashâb-ı kirâm sırasıyla cevap vermeye başlar: **“Meleklerdir ey Allah’ın Resûlü!”** Efendimiz (sas) buyurur ki: **“Meleklerin iman etmesinde şaşılacak ne var? Onlar zaten Allah’ın katındadır, vahye şahittirler, iradeleri kulluk üzerine yaratılmıştır. Onların imanı hayrete düşürücü değildir.”**

Sahâbe bu defa, **“Peygamberlerdir, ey Allah’ın Resûlü.”** dediler. Efendimiz (sas) buyurur ki: **“Peygamberler niçin iman etmesinler? Kendilerine her gün gökten vahiy iniyor, Cibrail’i bizzat görüyorlar. Onların imanı da şaşılacak bir durum değildir.”**

Ashâb bu defa kendilerinden emin bir vaziyette cesaretle söyler: **“O hâlde biziz ey Allah’ın Resûlü!”** Fahr-i Kâinat Efendimiz (sas) şu cevabı verir: **“Ben sizin aranızdayken, mucizeler gözünüzün önünde gerçekleşirken, vahiy sağanak sağanak üzerimize yağarken sizin iman etmenizde şaşılacak ne var? Sizin için inanmak zaten kolay olandır.”**

Meclise derin bir sessizlik hâkim olunca, Allah Resûlü (sas) kıyamete kadar gelecek olan müminlerin göğsünü kabartacak, imanlarına paha biçilemez bir değer katacak olan şu tarihî cevabı verir: **“Mahlûkat içinde imanları en harika, en gıpta edilecek olanlar, benden sonra gelecek olan bir topluluktur.”**

Onlar beni görmedikleri hâlde, ellerinde iki kapak arasında yazılı mukaddes metinlerden (Kur’ân yapraklarından) başka bir şey olmamasına rağmen bana iman edecekler, davetime koşacaklardır. İşte kuşaklar içinde imanı en ilginç ve en harika olanlar onlardır.” [Hâkim, *Müstedrek*, 4/95; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, 5/145].

Bu hadis, diğer rivayetlerde geçen **“Kardeşlerimi görmeyi çok özledim... Onlar beni görmedikleri hâlde bana iman edenlerdir.”** [Bk. Müslim, “Tahâret”, 12] müjdesiyle örtüşmektedir. Bizler, Efendimiz’i (sas) görmemiş ve sesini işitmemiş olsak da güven ahlâkını kalbimizde inşa ederek bu müjdeye lâyık olmaya gayret etmeliyiz. Ancak bu müjde, beraberinde büyük bir sorumluluk da getirmektedir. Nitekim Vedâ Haccı’nda (10/632) Efendimiz (sas), kıyamet günü ümmeti arasından kardeşlerini nasıl tanıyacağını şu temsille açıklamıştır: **“Bir kimsenin simsiyah atlar arasında alınları ve ayakları ak olan atları bulması gibi, ben de kardeşlerimi abdest uzuvlarındaki nurdan tanıyacağım.”** [Bk. Müslim, “Tahâret”, 12].

O dehşetli günde Allah Resûlü’nün (sas) çağrısına muhatap olmak ve Kevser’in başında onunla (sas) buluşmak, kendisini görmeden iman edenlere verilen en büyük müjdelerden biridir. Nitekim Efendimiz (sas) onlar için şöyle dua etmiştir: **“Allah’ım! Beni görmeden bana iman eden iman kardeşlerimin işledikleri her bir hayırlı amelin sevabını on katıyla mükâfatlandır.”** [Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 20/35].

Bu sebeple güveni, imanın ayrılmaz bir ahlâkı olarak hayatımızın merkezine yerleştirmeliyiz. Zihnî şüphelere ve nefsin mazeretlerine sığınmadan; aklımız hikmetini hemen kavrayamasa, nefsimiz de ağır bulsa bile Allah ve Resûlü (sas) bir hüküm ortaya koyduğunda tereddütsüz **“Âmennâ ve saddaknâ!/İnandık ve tasdik ettik!”** diyebilmeliyiz.

Cenâb-ı Hak, kalplerimizden itimatsızlık ve şüphe illetini söküp atsın; bizleri şüphenin değil, ilâhî marifetin ve hikmetin sevdalısı kılsın. İmanlarımıza derinlik, amellerimize ihlâs bahşetsin ve bizleri ahirette o nebevî müjdeye tam mânasıyla layık olan bahtiyar kardeşlerin zümresine ilhak eylesin (Âmin).

Suffa Meclisleri

AHLÂK BİLİNCİ DERSLERİ

Tevhid Ahlâkı

4. Ders

Kur'ân İklimi

﴿لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ
فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ
بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾

“Dinde zorlama yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır. O hâlde kim tâgûtu reddedip Allah'a inanırsa kopmayan sağlam kulpa yapışmıştır. Allah işitir ve bilir.”

[Bakara 2/256]

Nebevî Sedâ

عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ رضي الله عنه قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
مَنْ كَانَ آخِرُ كَلَامِهِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ دَخَلَ الْجَنَّةَ

Muâz b. Cebel'den (ra) rivayet edildiğine göre Resûlullah (sas) şöyle buyurdu: “Kimin son sözü ‘Lâ ilâhe illallah/ Allah’tan başka ilâh yoktur.’ olursa o kişi cennete girer.”

[Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 20]

Vahyin Dilinden

“O, doğunun da batının da Rabb’idir.. O’ndan başka ilâh yoktur. Öyleyse yalnız O’nun himayesine sığın.”

[Müzzemmil 73/9]

Değişmeyen Yegâne Hakikat: Tevhid

İman ahlâkının en temel basamağı, İslâm akidesinin ise sarsılmaz esası, tevhiddir. Hz. Âdem’den (as) Efendimiz Muhammed Mustafa’ya (sas) kadar gönderilen bütün peygamberlerin ortak, evrensel ve değişmeyen daveti, bu hakikate dayanır. Zamanlar, mekânlar, muhataplar, üsluplar, şariatlar ve bazı hükümler de-

ğişse de tevhid, ilk günden son güne kadar hep sabit kalmıştır. Çünkü tevhid, dinî hayatın üzerine bina edildiği temel ve köktür. Temel sağlam olmadığında binanın ayakta kalması mümkün olmadığı gibi, tevhid olmadan da sahih bir dinî hayatın varlığından söz edilemez.

Tevhid ve Vahdet İlişkisi

Tevhid, sözlükte *“bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmek, onu tek kılmak”* anlamına gelen tef‘îl kalıbında bir mastardır. Kelimenin kökü, *“bir olmak, tek olmak, yalnız kalmak”* mânalarına gelen “ح-د-و /v-h-d” köküne dayanır [Bk. İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 3/450].

Kavramsal ve ahlâkî açıdan tevhid ile vahdet (birlik ve bütünlük) birbirinden ayrılmaz iki hakikattir. İman alanındaki birlik *tevhid* ile ifade edilirken bu inancın sosyal hayata yansıması *vahdet* olarak ortaya çıkar. Tevhid kalpleri Allah’a bağlar, vahdet ise o kalpleri birbirine yakınlaştırır.

Terim olarak tevhid; Allah Teâlâ’nın zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde bir olduğuna; eşi, benzeri, ortağı ve rakibi bulunmadığına; kâinattaki mutlak hâkimiyetini hiçbir varlıkla paylaşmadığına kesin bir imanla inanmak ve bunu tasdik etmektir [Bk. Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, 17-21]. Buradaki “birleme” fiili, kulun imanını ve teslimiyetini ifade eder; Allah’ın yüceliğine veya kemâline herhangi bir katkı sağlamaz. Çünkü O (cc), kulların ikrarından bağımsız olarak ezeli ve ebedî şekilde bir ve tektir [Bk. İhlâs 112/1-4]. Kul, tevhidi kabul etmekle Allah’a bir değer kazandırmaz; aksine bu değişmez hakikati tasdik ederek kendi ruhunu olgunlaştırır, manevî dünyasını inşa eder ve gerçek değerini bulur.

Kur’ân-ı Kerîm’de ve hadis-i şeriflerde “tevhid” kelimesi bu master şekliyle doğrudan yer almaz. Ancak İslâm âlimleri, nasslarda ortaya konulan ilâhî birliği ifade etmek üzere bu kavramı geliştirmiş ve zamanla akidenin temel terimlerinden biri hâline getirmişlerdir.

Nitekim Kur’ân’ın ana konuları ve evrensel mesajı üç temel esas etrafında şekillenir: *Tevhid*, *nübüvvet* ve *meâd/âhiret* [Bk. Bakara 2/62; Yâsîn 36/1-12, 51-65]. Bu üç esas içerisinde tevhid, merkezî bir konuma sahiptir. Tevhid kavramı Kur’ân-ı Kerîm’de müstakil bir kelime olarak geçmemekle birlikte, Kur’ân’ın temel muhtevasını oluşturan konuların başında Allah Teâlâ’nın birliği, eşsizliği ve mutlak hâkimiyeti gelmektedir. Kur’ân ayrıca şirk inançlarını ve Allah’a ortak koşmayı kesin bir dille reddederek insanları sahih tevhid inancına davet etmektedir [Bk. Bakara 2/163, 255; Âl-i İmrân 3/18; Nisâ 4/48, 116].

Resûlullah’ın (sas) Ahlâkı

Ebû Hüreyre’den (ra) rivayet edildiğine göre Allah Resûlü (sas) ashâbına hitaben: “*İmanınızı yenileyiniz!*” buyurdu.

Ashâb-ı Kirâm, “*Ey Allah’ın Resûlü! İmanımızı nasıl yenileyelim?*” diye sordular. Resûlullah (sas) da “*Lâ ilâhe illâllah, sözünü çokça söyleyiniz!*” cevabını verdi.

[Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/359]

Kur’ân’ın Tevhid Örgüsü

Kur’ân-ı Kerîm’in tevhid anlatımı genel olarak üç temel alanda tasnif edilir:

1. **Ulûhiyette Tevhid:** Allah’tan başka mutlak ilâh ve mâbud olmadığına inanmaktır.
2. **Rubûbiyette Tevhid:** Kâinatın mutlak hâkimi, hüküm koyucusu ve yöneticisi olarak yalnızca Allah’ı kabul etmektir.
3. **Ubûdiyette Tevhid:** İbadetin, taatin ve kulluğun yalnızca Allah’a tahsis edilmesidir.

Tevhid, hayatın ve varlığın parçalanmasına izin vermeyen bütüncül bir dünya görüşüdür. Rızıkta, korkuda, ümitte, güçte, kudrette ve hayatı kapsayan bütün alanlarda tevhidi hâkim kılamayan bir anlayış, tam mânasıyla muvahhid olamaz. Camide Allah’ın otoritesini kabul edip ticarete, sokakta veya sosyal hayatta başka ölçüleri esas almak, tevhid inancıyla bağdaşmaz.

Câhiliye dönemi Mekke toplumu ateist bir toplum değildi. Aksine onların kendilerine özgü hac, oruç, kurban, sadaka ve misafirperverlik gibi dinî

uygulamaları vardı [Bk. Ankebût 29/61]. Onların asıl sapması, rubûbiyet alanındaydı; mutlak hüküm koyma ve hayatı idare etme yetkisini putlara ve fânî otoritelere devretmeleriydi. Böyle yaparak hayatı parçalıyor ve şirk koşuyorlardı.

Hayatın bir kısmını Allah’a, bir kısmını ise fânî varlıklara ayırma anlayışı, Kur’ânî terminolojide “Firavunlaşma eğilimi” olarak nitelendirilir. Nâziât sûresinde Firavun’un, “**Ben sizin en yüce rabbinizim!**” [Nâziât 79/24] sözü, onun gökleri ve yeri yaratan bir ilâh olduğunu iddia etmesi anlamına gelmez. Bu ifade, toplumsal düzeni, hukuku ve dünya işlerini belirleyen mutlak otoritenin kendisi olduğunu ileri sürmesidir. Tevhid ise bu tür parçalanmışlıkları ve otorite paylaşımını kesin bir dille reddeder.

Tevhidin Üç Temel Boyutu

Tevhid hakikati, üç temel alan üzerinden incelendiğinde, Allah-insan-kâinat ilişkisini kuşatan bütüncül bir inanç sistemi ortaya koymaktadır:

Sahâbenin Hayatından

Cerîr b. Abdullah (ra) (ö. 51/671) rivayet ediyor: Resûlullah (sas) ile birlikte yola çıkmıştık. Medine’den uzaklaştığımızda bize doğru yaklaşan bir atlı gördük. Yanımıza gelip selâm verdi, biz de selâmını aldık. Resûlullah (sas), “*Nereden geliyorsun?*” diye sordu. O da “*Ailemin yanından geliyorum.*” dedi.

Resûlullah (sas), “*Ne istiyorsun?*” diye sorunca, “*Allah’ın Resûl’ünü istiyorum.*” dedi. Resûlullah (sas), “*İşte buldun.*” buyurdu. Adam, “*Ey Allah’ın Resûlü! İman nedir, bana haber ver.*” dedi. Efendimiz (sas), “*İman; Allah’ın bir olduğuna, Muhammed’in O’nun kulu ve elçisi olduğuna şehâdet etmen; namaz kılman, zekât vermen, Ramazan orucunu tutman ve haccetmendir.*” buyurdu.

Adam, “*Kabul ettim.*” dedi. Ardından bineğinin ayağı takıldı; adam deve-siyle birlikte başının üstüne yere düştü ve vefat etti. Ammâr b. Yâsir (ra) ve Huzeyfe b. Yemân (ra) (ö. 36/656) koşup adamı kaldırdılar ve “*Ey Allah’ın Resûlü! Adam ölmüş!*” dediler. Resûlullah (sas), “*İki meleğin, adamın ağzına cennet meyvelerinden verdiklerini gördüm. Onun hakkında, ‘İnanıp da imanlarına herhangi bir zulüm (şirk) bulaştırmayanlar var ya, işte güven onlarındır ve doğru yolda olanlar da onlardır.*’ [En’âm 6/82] buyurulduğunu işittim.” dedi.

[Taberânî, Mu’cemu’l-kebir, 2/323]

1. Allah Eksenli Tevhid

- Allah'ın sıfatlarında ve fillerinde mutlak kemâl sahibi olduğunun ilanıdır.
- Allah'ın kulları üzerindeki en büyük ve birincil hakkıdır.
- Allah'ın en hassas olduğu konudur.
- Allah'ın, peygamberler aracılığıyla insanlığı davet ettiği en temel hakikattir.
- Allah'ın kullarına mükâfatlarını ulaştıracağı en önemli sebeptir.

2. İnsan Eksenli Tevhid

- Ruhun, aklın ve bedeninin mutlak özgürlüğüdür.
- İnsana hakikî şerefini kazandıran sarsılmaz bir kaledir.
- İnsanın fıtratına nakşedilmiş hudûrî/doğal bir bilgidir.
- Bütün beşerî, ideolojik ve dünyevî boyalardan sıyrılarak mutlak anlamda sıbğatallah/Allah'ın boyası ile boyalanmaktır.
- İnsanı parçalanmaktan ve bölünmekten kurtaran en mühim vesiledir.

3. Kâinat Eksenli Tevhid

- Kâinatın hakikatidir.
- Varlığın sırrıdır.
- Âlemlerin dengesidir.
- Bütün bir varlığın Allah adına ve Allah namına okunmasıdır.
- Mahlûkatın kesreti üzerinden Hâlık'ın vahdetine ulaşmaktır.

Esmâ-i Hüsnâ Işığında Birleme: el-Vâhid ve el-Ehad

Esmâ-i Hüsnâ'da Allah'ın (cc) birliğini ifade eden الواحد /el-Vâhid ve الأحد / el-Ehad isimleri, tevhid akidesinin en sağlam ve en sarsılmaz mesajları arasında yer alır. İlk bakışta eş anlamlı gibi görünen bu iki mübarek isim, muhteva ve delâlet bakımından birbirini tamamlayan ilmi, itikadî ve dilbilimsel farklılıklar taşır.

Söz konusu farklar, şu şekilde tasnif edilebilir:

1. **Vâhid:** Allah'ın birliğini *subûti* sıfatları bağlamında ifade eder. Kelâmda *subûti* sıfatlar, en kısa tanımıyla "Allah nedir ve hangi kemâl vasıflara sahiptir?" sorusunun cevabıdır. Bu sıfatlar arasında *hayat, ilim, sem'i, basar, irade, kudret, kelâm* ve *tekvin* gibi sıfatlar yer alır. el-Vâhid ismi, bu mükemmel sıfatların bütünüyle ve mutlak olarak tek bir zâtta toplandığını beyan eder.

Ehad: Allah'ın birliğini *selbî/tenzîhî* sıfatlar bağlamında ifade eder. Selbî sıfatlar ise “Allah ne değildir ve hangi noksan vasıfların O’na nispet edilmesi imkânsızdır?” sorusunun cevabıdır. Bu sıfatlara örnek olarak da *vücûd, kıdem, bekâ, vahdâniyyet, muhâlefetün li’l-havâdis ve kıyam bi-nefsihî* sayılabilir. el-Ehad ismi; Allah'ın (cc) doğmaktan, doğurmaktan, dengi, ortağı, cüzü veya benzeri bulunmaktan münezze mutlak bir teklîge sahip olduğunu ilan eder.

2. **Vâhid:** İlâhî zâtın ebede kadar bir ve tek olacağına, gelecek zaman boyutlarında da hiçbir şekilde şerikinin, benzerinin ve hâkimiyet ortağının bulunmayacağına delâlet eder. Bu, sonu olmayan bir birliğin ifadesidir.

Ehad: İlâhî zâtın *ezelden* beri bir ve tek olduğuna, zaman ve mekân kavramları henüz yaratılmamışken O’nun varlığının başlangıcsız ve ezeli oluşuna işaret eder.

3. **Vâhid:** Allah'ın sıfatları bakımından bir olduğunu ve bu vasıflardaki eşsizliğini ifade eder. Bu bakımdan “Vâhid” kelimesinin Arapçada “وَحْدَانٌ /vuhdân” şeklinde çoğulu vardır; zira sıfatlar tecellî ve teaddüd/çeşitlilik gösterebilir.

Ehad: Doğrudan doğruya Allah'ın bizzat zâtı bakımından bir ve tek olduğunu ifade eder. Bu sebeple Arap dili kurallarına göre “Ehad” kelimesinin çoğulu yoktur. Zira bu mutlak teklik, yalnızca zât-ı ilâhîye mahsustur. Tıpkı bizzat ilâhî zâta mahsus bir isim olan *Rahmân* ism-i şerifi gibi Ehad isminin de çoğulundan bahsetmek mümkün değildir. Çünkü O (cc), bölünme kabul etmeyen bir zâttır.

4. **Vâhid:** Sayı diziliminin ilk basamağı olarak bir nesneyi veya varlığı nitelendirmek için kullanılabilir. Nitekim dil kuralları içerisinde “vâhid/bir, isneyn/iki, selâse/üç...” şeklinde bir sayım yapmak ve bir silsile

Âlimlerin Dilinden

İbn Atâullah el-İskenderî (ö. 709/1309) tevhidi ve kulun Cenâb-ı Hak karşısındaki kalbî durumunu anlatan hikmetli ifadesinde şöyle buyurur: “O’ndan istemen, -O’nun hakkında- suizannından dolayıdır. O’nu istemen, O’ndan gâib olmandan dolayıdır. O’ndan başkasını dilemen, O’ndan az utanmandan dolayıdır. Başkasından dilemen, O’ndan uzak olduğundan dolayıdır.”

[İbn Atâullah el-İskenderî, *Hikemü’l-Atâiyye*, 45]

oluşturmak mümkündür. Vâhid, sayısal silsilenin başlangıcı olan “bir”i ifade eder.

Ehad: Sayısal bir dizilim ve matematiksel bir nicelik için asla kullanıl(a)maz. “*Ehad, isneyn, selâse...*” şeklinde bir sayım, dil mantığı açısından imkânsızdır. Çünkü Ehad; parçalanması, bölünmesi, ikincisinin gelmesi ve cüzlere ayrılması mutlak surette mümkün olmayan, sayı üstü ve sayı dışı bir *teklik* ifade eder.

5. **Vâhid:** Temel olarak birliği ifade eder. Cüzlerin ve parçaların bir araya gelmesiyle oluşan, insanlığın ve kâinatın birliği gibi bütünlükler için de mecazen veya hakikaten kullanılabilir.

Ehad: Kesin ve mutlak surette tekliği ifade eder. Bünyesinde hiçbir şekilde cüz, parça, sentez, bileşen, yön veya sınır barındırmayan; parçalara ayrılması aklen ve naklen imkânsız olan yalın ve mutlak tekliğin adıdır.

6. **Vâhid:** Kelâm ilminde ve dil kurallarında genellikle olumlu yani müspet cümlelerde, yani ispat makamında yer bulur. Bir şeyin varlığını ve birliğini zihinlerde sabitlemek ve kabul ettirmek için zikredilir.

Ehad: Genellikle olumsuz/menfi cümlelerde, yani nefiy makamında kullanılır. Cümle içinde kendisinden sonra gelebilecek her türlü ortaklık ihtimalini, benzerini ve dengini, kökten ve mutlak olarak reddetmek (nefy-i âimme) için sevk edilir.

Mekke müşriklerinin ağır işkenceleri altında inleyen Hz. Bilâl-i Habeşî’nin (ra) sırtına inen her kamçı darbesine karşı bilinçli bir tercih yaparak “*Vâhid, Vâhid!*” değil de ısrarla “*Ehad, Ehad!*” diye haykırması, söz konusu ilmî farkın fitratta karşılık bulan bir yansımasıdır. Hz. Bilâl (ra), canı pahasına müşriklere, “*Siz hayatı ve ilâhları ne kadar parçalarsanız parçalayın O (cc), zatında en küçük bir bölünme dahi kabul etmeyen mutlak Ehad’dır!*” mesajını haykırıyordu.

Hz. Bilâl’in (ra) bu sarsılmaz duruşu, hicretin ikinci yılında Bedir Gazvesi’nde (2/624) bizzat Allah Resûlü (sas) tarafından takdir edilmiş ve İslâm ordusunun parolası “*Ehad! Ehad!*” olarak belirlenmiştir [Bk. İbn Hişâm, *Sîre*, 1/320].

Hz. Ebû Bekir (ra), imanın değerini bilen bir ferasetle Ümeyye b. Halef’in Hz. Bilâl’e (ra) yaptığı işkence mahalline gelip onu yedi ukıyye altın karşılığında satın alarak azat etti. Ümeyye’nin Hz. Ebû Bekir’in arkasından, “*İki ukıyye bile etmeyecek bir köleyi pahalıya sattım!*” diye alay etmesi üzerine Hz. Ebû Bekir (ra) şöyle cevap verdi: “*Vallâhi yedi değil, yetmiş ukıyye isteseydi yine pazarlıksız*

verip alırdım. Ümeye, onun derisinin altındaki cevheri göremiyor!” [Bk. İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 1/416].

Sahâbenin Tevhid Ufku

Kur'ân ve sünnetten gelen sınırlı nass/âyet ve hadis bilgisine rağmen hayatlarında muazzam bir tevhid ahlâkı inşa eden sahâbe neslini bu noktaya taşıyan üç temel husus vardır:

1. Doğru ve Güvenilir Bir Rehber

Sahâbe neslinin en büyük imtiyazı, önlerinde söylediğini bizzat yaşayan, sadâkati ve güvenilirliği dost-düşman herkes tarafından kabul edilen bir rehber olarak Allah Resûlü'nün (sas) bulunmasıydı. Ashâb-ı kirâm, Efendimiz'in (sas) tebliğ ettiği her ilâhî emre ve söylediği her söze tereddütsüz iman ediyorlardı. *“Sadâkallah ve sadâka Resûlullah!/Allah ve Resûl'ü doğruyu söyledi!”* ikrarı, sahâbenin iman ispatlarının en güçlü ifadelerinden biriydi. Onlar, Allah (cc) ve Resûl'ünden (sas) gelen her emri tam bir güven ve teslimiyetle karşılıyor, öğrendiklerini vakit kaybetmeden hayatlarına aktarıyorlardı.

2. Hakikatin Ağırlığına Uygun Yalın Bir Üslup

İslâm'ın mesajı ulaştırılırken kelimeler süslü ifadelerle ağırlaştırılmamış, muhatabı ikna etmek adına söz oyunlarına ve yapay söylemlere başvurulmamıştır. Muhatabın zihnine olduğu kadar kalbine ve ruhuna da nüfuz eden sade ve yalın bir üslup benimsenmiştir. Bu üslup sayesinde toplumun en alt tabakasındaki Hz. Bilâl (ra) ile Mekke'nin en soylu aristokratlarından olan, Dârü'n-Nedve'de diyetlerin ve kan bedellerinin belirlenmesi gibi günümüzün en üst yargı makamlarına denk sayılabilecek *eşnâk* görevini yürüten Hz. Ebû Bekir (ra), aynı hakikat etrafında omuz omuza buluşabilmiştir. Bu davetin ilk günlerinde, ortaya konan mesaj ve üslup son derece açık ve tavizsizdir: *“Kûlû 'lâ ilâhe illallah' tüflihû!/'Lâ ilâhe illallah' deyin kurtulun!”* [Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/63].

Bugün modern Müslümanların temel problemi, “Lâ ilâhe illallah” kelime-i tayyibesinin lafzî mânasını bilmemeleri değildir. Asıl mesele bu kelimenin hayatın bütününe yüklediği sorumlulukları, ticaretten ahlâka, sosyal hayattan kulluğun her alanına uzanan taleplerini hakkıyla idrak edememeleridir veya bu hakikati görmezden gelmeleridir.

3. Önyargılardan Uzak, Temiz Bir Zihin

Sahâbe neslini muvaffak kılan üçüncü etken, zihinlerinin ön yargılardan ve felsefi kirlenmelerden uzak olmasıydı. Günümüzde internet ve dijital araçlar, büyük bir nimet olarak görülse de eğer Allah adına ve O'nun (cc) rızası için doğru bir niyetle kullanılmazsa insanı manevî deccâliyetin pençesine sürükleyen tehlikeli bir vasıtaya dönüşebilir. Bugün her şeyi bildiğini zanneden, farklı mecralardan bilgi kırıntıları toplayarak zihnini altüst eden modern insan, aradığının ne olduğunu dahi bilmeyen bir idrak dağınıklığı yaşamaktadır.

Kur'ânî Ahlâk

“De ki: Şüphesiz benim namazım, ibadetim/kurbanım, hayatım ve ölümüm hepsi Âlemlerin Rabbi Allah içindir.”

[En'âm 6/162]

Kurtuluş, Kur'ânî mânada bir ümmîliktir. Ümmîlik, cehâlet değildir. Zihni anadan doğmuş gibi saf, duru ve berrak tutmak; vahyin karşısına hiçbir ön kabulle çıkmamaktır. Zihin, bilgi kirliliğinden ve kibirden temizlenmediği müddetçe ne Kur'ân insanı inşa edebilir ne de Allah Resûlü'nün (sas) sesi kalplerde hakikî karşılığını bulabilir. Derde derman arayan mümin, öncelikle zihnindeki sahte putları ve ön yargıları silip süpürmekle mükelleftir.

Asr-ı Saâdet'ten Tevhid Hassasiyeti Örnekleri

Sünnet-i Seniyye ve sahâbe uygulamaları incelendiğinde, tevhid akidesinin muhafazası noktasında en küçük bir sapmaya dahi müsamaha gösterilmediği görülmektedir. Bu konuda birkaç örneğe bakalım:

Yıldızlar ve Yağmur Hadisesi

Zeyd b. Hâlid el-Cühenî'nin (ra) (ö. 78/697) aktardığına göre Hudeybiye'de (6/628) yağın şiddetli bir yağmurun ardından kılınan sabah namazını müteakip Allah Resûlü (sas) ashâbına dönerek şöyle buyurmuştur: **“Rabb'iniz buyurdu ki: Kullarımdan bir kısmı mümin, bir kısmı kâfir olarak sabahladı. Her kim 'Allah'ın rahmet ve bereketiyle bize yağmur yağdı.' derse o, Bana inanmış, yıldızların tesirini inkâr etmiş olur. Kim de 'Falan ve filan yıldızın doğup batmasıyla yağmur yağdı.' derse Ben'i inkâr etmiş, yıldızın inanmış olur.”** [Buhârî, “Ezân”, 156]. Görüldüğü üzere ilâhî fiillerin sebep-sonuç ilişkisi içinde bazı varlıklara nispet edilmesi, tevhid ölçüsünde kesin bir dille reddedilmiştir.

Akıdeyi Sarsan bir Talep

Ebû Vâkid el-Leysi'nin (ra) anlattığına göre Huneyn Gazvesi'ne (8/630) giderken yeni Müslüman olmuş bazı kişiler, müşriklerin kutsal kabul ederek silahlarını astıkları "Zât-ı Envât" adlı ağacı görünce "Yâ Resûlallah! Onları gibi bize de bir ağaç tayin et de silahlarımızı ona asalım ve bize uğur getirsin." demişlerdir. Bunun üzerine Resûlullah'ın (sas) öfkeden rengi değişmiş ve şöyle buyurmuştur: **"Sübhânallah! Siz aynen İsrâiloğulları'nın Mûsâ'dan 'Onların ilâhları gibi bize de bir ilâh yap.' [A'râf 7/138] demesi gibi bir talepte bulunuyorsunuz. Nefsim kudret elinde olan Allah'ın adına yemin ederim ki siz sizden öncekilerin yollarını adım adım takip edeceksiniz."** [Tirmizî, "Fiten", 17].

Kelâmî İtidal ve Dil Hassasiyeti

Abdullah b. Abbas'tan (ra) rivayetle, bir adam huzura gelip konuşurken "Yâ Resûlallah! Allah ve siz dilerseniz bu iş olur." demiştir. Efendimiz (sas), adamı derhâl uyararak **"Sen beni Allah'a denk mi tutuyorsun? Bilakis, sadece 'Allah dilerse.' de!"** buyurmuş ve mutlak iradenin (meşîet) yalnızca Allah'a ait olduğunu beyan etmiştir [Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/221].

Âlimlerin Dünyasından

Yahyâ b. Muâz (ra) (ö. 258/872), 170/786 yılı civarında Rey'de dünyaya geldi. Hayatının büyük bir kısmını Nişâbur'da geçiren ve iyi bir eğitim alan Yahyâ b. Muâz; Bağdat, Şîraz ve Belh gibi dönemin önemli ilim ve kültür merkezlerine çeşitli seyahatlerde bulundu. Bir gün Yahyâ b. Muâz'a, "Ey Yahyâ! Bize Allah'ı anlat." dediler. Yahyâ, "Allah tektir." cevabını verdi. "O nasıldır?" diye sorduklarında, "O, her şeyin yegâne sahibi ve her şeye gücü yetendir." dedi. Bu kez, "O nerededir?" diye sordular. Yahyâ, "O, tüm yaratılmışları gözetlemektedir." deyince, "Hayır, biz bunu kastetmedik; fiziksel olarak nerededir?" diyerek soruyu tekrarladılar. Yahyâ b. Muâz bu soruya şu hikmetli ve köklü cevabı verdi: "Sizin bu sorunuz ancak yaratılmış bir varlığa yöneltililebilir. Zira bir mekânda bulunmak mahlûkun sıfatıdır, ben ise size Hâlık'ın sıfatını anlattım."

[Ebû Nuaym, *Hilye*, 10/61]

Aynı şekilde, meclisinde “*Kim Allah ve Resûl’üne itaat ederse hidâyete ermiştir, o ikisine isyan eden ise sapıtmıştır.*” diyerek iki otoriteyi “*O ikisi*” olarak tek bir zamirde birleştiren hatibe “**Sen ne kötü bir hatipsin! Sözünü ‘Allah ve Resûl’üne isyan eden.’ şeklinde açıkça düzelt!**” [Müslim, “Cum’a”, 48] buyurarak dil boyutundaki tevhidi hassasiyeti ortaya koymuştur.

Gaybı Ancak Allah Bilir!

Rübeyyî bint Muavviz’in (r.anhâ) (ö. 45/665) aktardığına göre kendi düğününde küçük kızlar def çalıp Bedir şehitlerine mersiyeler söylerken Resûlullah’ı (sas) görünce heyecanlanarak “*İçimizde yarın ne olacağını bilen bir peygamber var.*” demişlerdir. Bunun üzerine Efendimiz (sas), “**Bu sözü bırakın, daha önce söylediklerinizi söylemeye devam edin; zira yarın bana ve size ne yapılacağını ancak Allah bilir.**” [Buhârî, “Nikâh”, 48] buyurarak gayb bilgisinin yalnızca Allah’a ait olduğunu ümmetin zihnine yerleştirmiştir.

Ümit ve Güçte Tevhid

Hız. Ömer’in (ra), askerî dehası ve kazandığı büyük zaferlerle İslâm ordularının sarsılmaz gücü hâline gelen “*Seyfullah*” [Bk. Tirmizî, “Menâkıb”, 50] lakaplı Hâlid b. Velîd’i (ra), Yermük Savaşı (15/636) esnasında veya hemen sonrasında komutanlık görevinden azlederek sıradan bir asker olarak Ebû Ubeyde b. Cer-râh’ın (ra) (ö. 18/639) emrine vermesi, tevhid hassasiyetinin siyasete ve ordu düzenine yansıyan güçlü bir tezahürüdür.

Kavramlar

İlâh: Sözlükte “*tapınmak, kulluk etmek*” anlamına gelen ulûhiyyet (ilâ-het, ulûhet), “*hayret etmek, gönülden bağlanıp sığınmak*” mânâlarındaki *veleh/eleh* veya “*gizli olup duyu idrakinin üstünde bulunmak*” anlamındaki *leyh* kökünden türediği kabul edilir. Buna göre ilâh; “*tapınılan, yüceliği karşısında hayrete düşülen, gönülden bağlanılıp sığınılan, duyularla idrak edilemeyen varlık*” demektir. Kelime kökeni bakımından ilâhın, “Allah” ism-i celâlinin aslını teşkil ettiği; başına belirlilik takısı olan elif-lâm harfleri gelince hemzenin hafzedilmesiyle (düşmesiyle) “Allah” şekli-ne dönüştüğü yönündeki dil bilimsel görüş ağırlık kazanmaktadır.

[İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 13/467]

İki yıl boyunca bu kararın hikmetini sormayı bekleyen Hâlid b. Velîd'e (ra) Hz. Ömer, meseleyi şu derin tevhidî ufukla açıklamıştır: *“Ey Hâlid! Vallâhi senin şahsına karşı bir güvensizliğim ya da bir ihanet gördüğüm yoktur. Fakat insanların zihninde ‘Hâlid varsa zafer vardır, o yoksa mağlubiyet kaçınılmazdır!’ şeklinde bir algının yerleşmeye başladığını gördüm. İnsanların zaferi Allah’tan bilmek yerine fânî bir şahsa bağlamalarından endişe ettim. Tevhid inancının zedelenmemesi ve zaferin mutlak sahibinin yalnızca Allah olduğunun bilinmesi için seni azlettim.”* [Bk. Taberî, *Târih*, 4/66].

Bu tavır, ümitte ve güçte tevhid ahlâkının devlet ve ordu düzenine yansımalarının en açık örneklerinden biridir.

Kelime-i Tevhidin Anlam Ufku

Tevhid, hayatın tam merkezinde yer alan; her anımızı, niyetimizi ve amelimizi mutlak bire bağlayan sarsılmaz bir ahlâk nizamıdır. Kulun vazifesi, bu şuuru iliklerine kadar hissetmek ve asrın sahte otoritelerine ve modern putlarına karşı duruşunu bozmamaktır. Tevhid akidesinin pratik ve kalbî boyutlarını daha derinlemesine kavrayabilmek için, kelime-i tevhidin iki temel rûknünü oluşturan nefiy (inkâr/red) ve ispat (tasdik/kabul) dengesini iyi anlamak gerekir.

Bu çerçevede, “lâ ilâhe” kısmının tefsiri mahiyetindeki Kâfirûn sûresi ile “illallah” kısmının özünü ifade eden İhlâs sûresinin, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın (1878-1942) *Hak Dini Kur'an Dili* adlı tefsirinden derinlemesine okunması, bu zihni duruluğa ulaşmada önemli bir adım olacaktır.

Son olarak Bediüzzaman Said Nursî'nin (1878-1960) *Sözler* adlı eserinde veciz bir şekilde ifade ettiği şu ölçüler, tevhid ahlâkının kulun kalbindeki nihâî haritasıdır:

*“Yalnız biri iste, başkaları istenmeye değmiyor.
Biri çağır, başkaları imdada gelmiyor.
Biri talep et, başkaları lâyük değiller.
Biri gör, başkaları her vakit görünmüyorlar, zeval perdesinde saklanıyorlar.
Biri bil, marifetine yardım etmeyen başka bilmekler faydasızdır.
Biri söyle, O'na ait olmayan sözler malâyani sayılabilir.”*

[Bediüzzaman Said Nursî, *Sözler*, 17. Söz]

Suffa Meclisleri

AHLÂK BİLİNCİ DERSLERİ

İhlâs Ahlâkı

Kur'ân İklimi

﴿الَّذِينَ يَنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ
وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾

*"O takvâ sahipleri ki bollukta da darlıkta da Allah için
harcarlar; öfkelerini yutarlar ve insanları affederler.
Allah da güzel davranışta bulunanları sever."*

[Âl-i İmrân 3/134]

Nebevî Sedâ

عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: إِنَّمَا الْأَعْمَالُ
بِالنِّيَّةِ، وَإِنَّمَا لِامْرِئٍ مَا نَوَى، فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ
وَرَسُولِهِ، فَهِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ، وَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ لِدُنْيَا
يُصِيبُهَا أَوْ امْرَأَةٍ يَتَزَوَّجُهَا، فَهِجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ

Ömer b. Hattâb'tan rivayet edildiğine göre Resûlullah (sas)
şöyle buyurmuştur: "Ameller niyete göredir. Herkes sadece
niyetinin karşılığını alır. Kim Allah ve Resûl'ü için hicret
ederse hicreti Allah ve Resûl'ünedir. Kim de erişeceği
bir dünyalık veya evleneceği bir kadından dolayı hicret
ederse onun hicreti de hicretine sebep olan şeydir."

[Buhârî, "Bed'ü'l-Vahy", 1]

5. Ders

Riyanın Devası İhlâs, İhlâsın Kaynağı İhsan

İnsanın yaptığı amelleri boşa çıkarabilecek en büyük tehlikelerden biri, niyet dünyasında ortaya çıkan bozulmalardır. Kul, zamanla ibadetlerini ve hayırlı işlerini Allah rızasının yanında insanların takdirine de yöneltebilir. İşte bu durum, İslâm ahlâkında “riya” olarak isimlendirilmiş ve kulluğun samimiyetini zedeleyen önemli bir hastalık olarak görülmüştür. Nitekim riya, başkalarının beğeni ve övgüsünü kazanmak amacıyla ibadet ve güzel davranışları gösteriş vesilesi hâline getirmek demektir.

Böylesine tehlikeli bir hastalığın ilacı ise *ihlâstır*. İhlâs, amelleri yalnızca Allah rızası için yapmak ve niyetleri her türlü gösteriştten arındırmaktır. İhlâsın kalpte kökleşmesini sağlayan temel kaynak ise *ihsan şuurudur*. Mümin, kulluk hayatının değerini koruyabilmek ve amellerini gerçek anlamda bereketlendirebilmek için ihlâs ve ihsanı hayatının merkezine yerleştirmelidir. Çünkü

kalpteki niyet arızalarını gideren, amelleri gösteriş lekelerinden temizleyen ve kulluğa derinlik kazandıran bilinç, Allah’ın huzurunda bulunduğunu idrak ederek yaşamaktır.

Vahyin Dilinden

“Yüce Rabb’inin rızasını istemekten başka O’nun nezdinde hiçbir kimseye ait şükranla karşılanacak bir nimet yoktur. Ve o (buna kavuşarak) hoşnut olacaktır.”

[Leyl 92/19-21]

Tâbiîn neslinin büyük âlimlerinden Fudayl b. İyâd (ö. 187/803), ihlâs ile riya arasındaki sınırı ve bu iki hâlin ameller üzerindeki etkisini şu veciz sözleriyle ifade etmektedir: *“İnsanların hatırı için ameli terk etmek riya, onları memnun etmek için amel etmek şirktir. Bu iki durumdan kurtulmak ise ihlâstır.”* [Kuşeyrî, Risâle, 1/443].

Riya hastalığından kurtulup ihlâs ve ihsan şuuruna ulaşmak, şu beş temel esasa dikkat etmekle mümkündür:

1. *İhsan ve ihlâsla örülmüş bir kulluk hayatı inşa etmek.*
2. *Muhasebeyi ve kalp ayarlarını sürekli gözetten bir bilinç hâlini korumak.*
3. *Beklentisiz ve pazarlıksız bir hayat sürmek.*
4. *Sâlih ve sâdık kimselerle beraber olunan meclisleri tercih etmek.*
5. *İltica ve dua ile beslenen kulluk yürüyüşünü muhafaza etmek.*

Kur'ân-ı Kerîm'de İhlâs ve Muhlis Kavramları

İhlâs kelimesi, sözlükte خُلُوص /hulûs veya خَلَاص /halâs kökünden türemiş olup *bir şeyi, içine karışan ve saflığını bozan yabancı unsurlardan temizleyip arındırmak, öz hâline döndürmek* anlamına gelir [Bk. İbn Manzûr, *Lisâ-nü'l-Arab*, “h-l-s” md].

İstilahî anlamda ise ihlâs; ibadet, taat ve her türlü sâlih ameli riya, gösteriş, süm'a (işitirme) ve dünyevî menfaat beklentilerinden arındırarak yalnızca Allah'ın rızasını gözeterek yerine getirmektir [Bk. Gazzâlî, *İhyâü ulû-mi'd-dîn*, 4/379-382].

Kur'ân-ı Kerîm'de 112. sûre olarak yer alan İhlâs sûresinde, ilginç bir şekilde “ihlâs” kelimesi doğrudan geçmez. Ancak sûre; inancın, dinin ve kulluğun yalnız Allah'a has kılınması gerektiğini, O'nun (cc) “Ehad/bir ve tek” ve Samed olduğu, yani her şeyin O'na muhtaç olduğu, O'nun hiçbir şeye muhtaç olmadığı, doğurmadığı ve doğurulmadığını beyan ettiği için bu isimle anılmıştır [Bk. Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 32/175]. Bu bakımdan tevhid ile ihlâs, İslâm'ın inanç esaslarında birbirini tamamlayan ve birbirinden ayrılması mümkün olmayan bir bütünlük arz etmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de ihlâs kavramının bir tezahürü olan ve bu samimiyet mertebesine ulaşmış kulun vasfını ifade eden “muhlis” kelimesinin türevleri (h-l-s kökü altında yer alan formlarıyla: مُخْلِصًا /muhlisen, مُخْلِصُونَ /muhlisûne, مُخْلِصِينَ /muhlisîne, مُخْلِصًا /muhlesan); marife/belirli ve nekira/belirsiz formlarıyla birlikte Mushaf'ta yirmi yerde zikredilmektedir [Bk. M. Fuad Abdülbâkî, *Mu'cemü'l-müfrehes*, “h-l-s” md.]. Bu âyetler, dinin yalnızca Allah'a has kılınarak yaşanmasının müminin temel vasıflarından biri olduğunu ortaya koymaktadır [Bk. A'râf 7/29; Zümer 39/2, 11].

Bu âyetlerin ihtiva ettiği temel mesajlar şu şekilde maddeler hâlinde zikredilebilir:

Resûlullah'ın (sas) Ahlâkı

Allah Resûlü (sas), Hz. Hafsa (r.anhâ) (ö. 45/665 [?]) valide-mize şu tavsiyede bulunmuştur: *“Ey Hafsa! Çok konuşmaktan sakın. Allah'ın zikri dışındaki çok konuşmalar kalbi öldürür. Fakat Allah'ı çokça zikret çünkü bu, kalbi diriltir.”*

[Tirmizî, “Zühd”, 62]

1. Amellerin Kabul Şartı Olarak İhlâs

Kur'ân-ı Kerîm'de Cenâb-ı Hak, dinin yalnızca kendisine has kılınması ve ibadetlerin ihlâsla yerine getirilmesi gerektiğini şu şekilde ifade etmektedir:

“De ki: Allah bizim de Rabb’imiz, sizin de Rabb’iniz olduğu hâlde, O’nun hakkında bizimle tartışmaya mı girişiyorsunuz? Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız da size aittir. Biz O’na gönülden bağlananlarız.”

[Bakara 2/139].

Sahâbenin Hayatından

Allah Resûlü (sas), Uhud Savaşı’nda (3/625) müşriklerle çarpışmakta olan mücahidleri, ashâbından bir grup ile beraber seyretmekteydi. Sahâbeden biri, “Yâ Resûlallah! Şu askeri görüyor musun, ne yiğitçe savaşıyor! O, senin halanın oğlu Abdullah b. Cahş’tır.” deyince Allah Resûlü (sas), “İnşallah o cennetlidir.” buyurdu. Bir ara gözler meydanın başka bir tarafına çevrildi. Orada Kuzmân adında bir adam, düşman saflarını darmadağın ediyordu. Tek başına yedi sekiz müşriki yere sermiş, aldığı ağır yaralara rağmen hâlâ çarpışmaktaydı. Sahâbîler hayranlıkla “Şu adam da Kuzmân’dır. Bu ne büyük bir yiğitliktir yâ Resûlallah!” dediler. Ancak Allah Resûlü’nün (sas) yüzünün rengi değişti, kaşlarını çattı ve “O, cehennemliktir!” buyurdu. Sahâbîler bu ağır hüküm karşısında derin bir şaşkınlığa düştüler ve sözün hikmetini anlayamadılar. Savaş nihayete erdiğinde, ağır yaralı hâlde Zaferoğulları mahallesine taşınan Kuzmân’ın yanına sahâbeden Katâde b. Nu’mân (ra) (ö. 23/643) vardı ve “Ey Kuzmân! Şehadet ve cennet sana müjdeler olsun! Bugün Allah ve Resûl’ü için çok büyük bir imtihan verdin.” dedi. Fakat Kuzmân, o ana kadar içinde sakladığı asıl niyeti şu sözlerle açığa vurdu: “Ey İbn Nu’mân! Beni müjdeleme. Vallâhi ben din veya Muhammed için savaşmadım. Ben ancak kavmin gayreti ve Medine’nin hurmalıkları elden gitmesin diye savaştım. Böyle olmasaydı asla çarpışmazdım!” Kuzmân, konuşmasının ardından yaralarının verdiği şiddetli acılara daha fazla dayanamadı. Sadağından bir ok alarak intihar etti. Katâde b. Nu’mân (ra) derhâl koşarak durumu Allah Resûlü’ne (sas) haber verdi. Efendimiz (sas) o zaman şöyle buyurdu: “Allahu Ekber! Şehadet ederim ki ben Allah’ın Resûlü’yüm. Şüphesiz Allah, bu dini fâcir bir adamla da teyit eder.” Böylece ashâb, amellerin değerini artıran veya eksiltan asıl unsurun niyet olduğunu daha iyi idrak etmişti.

[İbn Hişâm, Sîre, 3/87, 88]

“Dikkat et, hâlis din yalnız Allah’ındır. O’nu bırakıp kendilerine bir takım dostlar edinenler: Onlara, bizi sadece Allah’a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz, derler. Doğrusu Allah, ayrılığa düştükleri şeylerde aralarında hüküm verecektir. Şüphesiz Allah, yalancı ve inkârcı kimseyi doğru yola iletmez.” [Zümer 39/3; Ayrıca Bk. Zümer 39/11, 14].

“Hâlbuki onlara ancak, dini yalnız O’na has kılarak ve hanifler olarak Allah’a kulluk etmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emrolunmuştu. Sağlam din de budur.” [Beyyine 98/5].

2. Peygamberlerin İhlâs İmtihanı

Bütün peygamberler ihlâs üzere yaşamakla birlikte, karşılaştıkları ağır toplumsal imtihanlar sebebiyle Kur’ân’da özellikle iki peygamberin *muhlis* oluşuna dikkat çekilmiştir. Bu peygamberler, iffet ve zindan imtihanıyla sınanan Hz. Yûsuf (as) ile Firavun ve İsrâiloğulları’nın azgınlıklarına karşı direnen Hz. Mûsâ’dır (as).

Bu hakikatlerin Kur’ân’daki karşılığı ise şu âyetlerde açıkça görülmektedir:

(Resûlüm!) Kitap’ta Mûsâ’yı da an. Gerçekten o ihlâs sahibi idi ve hem resûl hem de nebî idi.” [Meryem 19/51].

“Andolsun ki kadın ona meyletti. Eğer Rabb’inin işaret ve ikazını görmeseydi o da kadına meyletmişti. İşte böylece biz, kötülük ve fuhşu ondan uzaklaştırmak için (delilimizi gösterdik). Şüphesiz o, ihlâslı kullarımızdandı.” [Yûsuf 12/24].

3. Şeytanın İhlâs Karşısındaki Çaresizliği

Şeytanın insanları saptırma konusundaki kesin yeminine karşı, ihlâslı kulların bu sinsi tuzaklardan korunacağı âyet-i kerîmede şöyle haber verilmektedir: **“İblis şöyle dedi: Rabb’im! Madem beni azdırıp saptırdın, yemin olsun ki ben de yeryüzünde günahları onlara çok cazip göstereceğim ve kesinlikle onların hepsini azdırıp yoldan çıkaracağım. Ancak onlardan ihlâslı kulların müstesna.”** [Hicr 15/39, 40].

Allah Resûlü (sas), bu hakikati açıklarken ihlâsı korumanın ve muhafaza etmenin ne kadar zor bir durum olduğunu şu çarpıcı hadis-i şerifle beyan etmektedir: **“İnsanlar helâk oldu, âlimler müstesna. Âlimler de helâk oldu, ilmiyle**

Âlimlerin Dilinden

İmâm Gazzâlî (ö. 505/1111), bir öğrencisine ihlâsa dair yaptığı bir nasihatte şöyle demektedir: “İhlâsın ne olduğunu sormuşsun. İhlâs, yaptığın her işi Allah rızası için yapmandır. İhlâs; insanların övgülerine sevinmemeyi, yergilerini de umursamamayı gerektirir. Bil ki; riya/gösteriş, insanlara olduklarından daha çok değer vermekten kaynaklanır.”

[Gazzâlî, Ey Oğul, 34]

amel edenler müstesna. Amel edenler de helâk oldu, ihlâs sahipleri müstesna. Muhlisler ise büyük bir tehlike üzerindedirler.” [Gazzâlî, İhyâü ulûmi’ d-dîn, 4/179].

Bir müminin kendi nefsinin emniyetinde görünerek “Ben ihlâs sahibiyim.” iddiasında bulunması, o ihlâsın kaybına ve nifak çizgisine yaklaşmasına sebebiyet verebilir. Sahâbe-i kirâmın en büyük korkusu, nefislerine yönelik nifak endişesi taşımalarıydı. Hz. Ebû Bekir (ra), Hz. Ömer (ra), Hz. Âişe (r.anhâ) ve Hz. Hanzala (ra) (ö. 3/625) gibi İslâm’ın öncü şahsiyetleri, bu sinsi tehlikeye karşı hayatları boyunca hep derin bir endişe taşımışlardır.

4. Azaptan Kurtuluşun Yegâne Vesilesi

Cenâb-ı Hak, şiddetli azabın insanlığı kuşatacağı kıyamet gününde, sadece ihlâslı kulların bu azaptan istisna tutulacağını vadetmektedir: “**Kuşkusuz siz acı azabı tadacaksınız. Çekeceğiniz ceza yapmakta olduğunuzdan başka bir şeyin cezası değildir. (Bu azaptan) Ancak Allah’ın hâlis kulları istisna edilecektir.**” [Sâffât 37/38-40].

5. Kınayıcıların Kınamasından Emin Olmak

İhlâs üzere yaşamak, hiçbir kınayıcının kınamasından korkmamayı; maddî dünyada ne kazanacağına veya ne kaybedeceğine takılmaksızın sadece Allah rızasına kilitlenmeyi gerektirir. Üstelik bu hakikat Kur’ân’da şöyle anlatılır: “**O hâlde, kâfirlerin hoşuna gitmese de siz dini Allah’a has kılarak O’na ibadet edin.**” [Mü’min 40/14].

Tıpkı Hz. Meryem’in, bekâr bir kız olarak kucağında Hz. İsmâ (as) ile Kudüs’e doğru yürürken toplumun tüm ağır ithamlarına ve kınamalarına aldırmadan, teslimiyet ve ihlâs içinde Allah’ın emrini yerine getirmesi gibi; muhlis kul da tüm dünya aksini söylese bile hakikate yüzünü çeviren kimsedir.

İhsan Şuurunun Boyutları ve İmanla Olan Bağ

İhsan kelimesi, sözlükte حُسْن /hüsn kökünden türemiş olup “güzel olmak, güzelleşmek, bir şeyi iyi, doğru ve estetik biçimde yapmak” anlamına gelir [Bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “h-s-n” md.].

İslâmî literatürde ihsan kavramının iki temel yönü bulunmaktadır:

- *Ahlâki/Toplumsal yönü*: Başkalarına lütufta bulunmak, iyilik etmek, ikram etmek ve hakkından fazlasını gönül rızasıyla vermektir [Bk. Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, “h-s-n” md.].
- *Amelî/Kul ile Allah arasındaki yönü*: Kulun yaptığı bir işi, ibadeti veya vazifeyi en güzel biçimde, estetik ve teknik olarak hakkını vererek eksiksiz bir şekilde yerine getirmesidir [Bk. Cürcânî, *Ta'rifât*, “ihsân” md.].

Cibrîl hadisi olarak bilinen ve hicretin dokuzuncu yılında Medine’de vuku bulan meşhur rivayette Allah Resûlü (sas), ihsan kavramının bu iki yönüne değinerek ümmet için sarsılmaz bir çerçeve çizmiştir. Hz. Ömer’in (ra) naklettiği rivayete göre Hz. Cebrâil’in (as) “*İhsan nedir?*” sorusuna Resûlullah (sas) şu önemli cevabı vermiştir: “**İhsan, Allah’ı görüyormuşçasına O’na kulluk etmendir; sen O’nu görmesen de O seni görmektedir.**” [Buhârî, “İmân”, 37; Müslim, “İmân”, 1].

Kur’ân-ı Kerîm’de ihsan kökünden türeyen kelimeler, adâletle birlikte dinin temel direği olarak sunulur [Bk. Nahl 16/90] ve Allah’ın muhsinleri yani ihsan sahiplerini sevdiği sıklıkla vurgulanır [Bk. Bakara 2/195; Âl-i İmrân 3/134, 148; Mâide 5/13, 93].

Böylece ihsan kavramı, hem Kur’ân’da hem de sünnette, kulluğun en yüksek şuur seviyesi olarak ümmete sarsılmaz bir ölçüyle takdim edilmiştir. İhsan şuurunun mahiyetini en derin şekilde idrak edenlerden biri olan Hz. Ali (ra), imanın bir sonucu olarak “*Gaybın perdeleri açılrsa benim yakînimden ve imanımdan hiçbir şey değişmez.*” [Tâceddin Sübkî, *Tabakâtü’ş-Şâfi’iyyeti’l-kübrâ*, 6/61] buyurmuştur.

İhsan ile iman arasındaki sarsılmaz bağ şu beş madde ile özetlenebilir:

1. *İhsan, imanın özüdür*: İnancın lafızdan ibaret kalmayıp derinleşmesini sağlar.
2. *İhsan, imanın ruhudur*: Amellere hayat veren manevî dinamiktir.

3. *İhsan, imanın cevheridir*: Kulun iç dünyasını paslanmaktan koruyan kıymetli bir özdür.
4. *İhsan, imanın kemâlidir*: Kullukta ulaşılabilecek en yüksek olgunluk noktasıdır.
5. *İhsan, imanın lezzetidir*: İbadetleri yük olmaktan çıkarıp manevî bir hazza dönüştürür.

Amellerin Değerini Belirleyen Ölçü: Niyet

Kulluk kalitesini doğrudan etkileyen ve ihsan şuurunun temelini oluşturan unsur, niyettir. Tebe-i tâbiîn neslinin büyük muhaddis ve fakihî Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), bu husustaki nefis mücadelesini aktarırken şöyle demiştir: *“Niyetimi sıhhatli bir hâle getirmek bana her şeyden daha ağır geldi. Çünkü niyet sürekli değişkenlik arz ediyordu.”* [Bk. Ebû Nuaym, *Hilye* 7/ 5].

Allah Resûlü’nün (sas) hadis müktesebatındaki en temel ölçüsü de bu hakikatı teyit etmektedir: **“Ameller ancak niyetlere göredir ve her kişiye ancak niyet ettiği şeyin karşılığı vardır.”** [Buhârî, “Bed’ü’l-vahy”, 1; Müslim, “İmâre”, 155].

İmâm Şâfiî, bu hadis-i şerifin İslâm fıkhdındaki ve ahlâkındaki yerini belirtirken şöyle demiştir: *“Bu hadis, fıkhdın yetmiş babının delili konumundadır.”* [Zerkeşî, *Bedrû’l-münîr*, 1/322].

Büyük muhaddis Ebû Dâvûd ise Müslümanın dinî ve ahlâkî hayatını düzenlemede şu dört hadis-i şerifin yeterli olacağını ifade etmiştir:

1. **“Ameller ancak niyetlere göredir.”** [Buhârî, “Bed’ü’l-vahy”, 1].
2. **“Kendisini ilgilendirmeyen şeyleri (mâlâyânî) terk etmesi, kişinin Müslümanlığının güzelliğindendir.”** [Tirmizî, “Zühd”, 11].
3. **“Kişi, kendisi için istediğini din kardeşi için de istemedikçe kâmil mânada mümin olamaz.”** [Buhârî, “İmân”, 7].
4. **“Helâl bellidir, haram bellidir. İkisinin arasında ise şüpheli şeyler vardır.”** [Buhârî, “İmân”, 39].

Büyük muhaddis İmâm Buhârî (ö. 256/870), *Câmiu’s-sahîh* adlı eserine “Bed’ü’l-vahy/Vahyin Başlangıcı” bölümüyle başlamış ve eserin ilk hadisi olarak **“Ameller niyetlere göredir.”** hadisini yerleştirmiştir.

Bu tercih, şârihler tarafından dikkatle ele alınmıştır. Şâfiî fakihî İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) *Fethu'l-bârî*'de, Hanefî fakihî Bedreddin el-Aynî (ö. 855/1451) ise *Umdetü'l-kârî*'de İmâm Buhârî'nin bu metodunu tahlil ederken, onun bu hadisi hem ilim yolculuğuna çıkarken kendi nefesine bir uyarı olarak seçtiğini hem de eserine ihlâs temelinde başladığını vurguladıklarını belirtmişlerdir.

Kur'ânî Ahlâk

“Ey iman edenler! Allah’tan korkun ve herkes, yarına ne hazırladığına baksın. Allah’tan korkun, çünkü Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.”

[Haşr 59/18]

Aynı usul, İmâm Nevevî (ö. 676/1277) tarafından da takip edilmiş; o da *Riyâzü's-sâlihîn* ve *Erbaûn* adlı eserlerine aynı hadisle başlangıç yaparak niyetin merkezî konumuna dikkat çekmiştir.

Niyet hadisinin vürûd sebebi olarak sahâbe neslinden Ümmü Kays (r.anhâ) ile ilgili meşhur bir kıssa nakledilir. Rivayete göre sahâbeden birisi Ümmü Kays (r.anhâ) ile evlenmek istemiştir. Ümmü Kays ise “Benimle evlenmek istiyorsan Medine’ye hicret etmelisin; evliliğimiz ancak orada gerçekleşebilir.” demiştir. Bunun üzerine o sahâbî, evlenebilmek için Mekke’den Medine’ye hicret etmiş ve bu sebeple sahâbe arasında “Muhâciru Ümmü Kays/Ümmü Kays’ın muhâciri” diye anılmıştır.

Zahiren diğer muhacirler gibi zorlu bir yolculuğa katlanan bu kişinin durumu Allah Resûlü’ne (sas) ulaştığında, Efendimiz (sas) niyet ölçüsünü ümmetin hafızasına şu veciz sözlerle yerleştirmiştir: “**...Kimin hicreti Allah ve Resûl’üne ise onun hicreti Allah ve Resûl’üne olmuştur. Kimin de hicreti elde edeceği bir dünyalık veya nikâhlayacağı bir kadın içinse onun hicreti de hicret ettiği amaca göredir.**” [Buhârî, “Bed’ü'l-vahy”, 1].

Sahâbe Hayatından İhlâs ve İhsan Örnekleri

Allah Resûlü’nün (sas) Rabbânî terbiyesinde yetişen sahâbe nesli, ihsan ve ihlâs şuurunu hayatın her alanına, savaşın en çetin anlarından evlerin kapalı kapıları ardına kadar taşımışlardır. Bu şuur, büyük hadiselerle sınırlı kalmamış, yokluğun sessizliğinde, kalbin derinliklerinde ve gizli amellerde de kendini göstermiştir.

Bu hakikati daha iyi kavramak için sahâbe hayatından bazı misallere bakalım:

Hz. Ali'nin (ra) Savaş Gecesinde Bile İhsanı Kuşanması

Hz. Fâtıma (r.anhâ) (ö. 11/632) ve Hz. Ali (ra), ev işlerinin ağırlığı sebebiyle Allah Resûlü'nden (sas) bir hizmetçi talep ettiklerinde, Efendimiz (sas) Suffa ehlinin sıkıntılarını ve ihtiyaçlarını belirterek bu talebi geri çevirmiş, bunun yerine onlara yatmadan önce manevî bir takviye olarak otuz üç defa “*Sübhânallah*”, otuz üç defa “*Elhamdülillah*” ve otuz üç veya otuz dört defa “*Allâhu Ekber*” demelerini tavsiye etmiştir [Bk. Buhârî, “Farzu'l-humus”, 6].

Hz. Ali (ra), bu özel emaneti hayatı boyunca hiç terk etmediğini beyan edince yanındakiler, “*Ey Ali! O çetin ve kanlı Sıffîn gecesinde de mi terk etmedin?*” diye sormuşlar. O da “*Vallâhi Sıffîn gecesinde dahi bu tesbihatı terk etmedim.*” cevabını vermiştir [Bk. Müslim, “Zikir”, 80].

Hz. Ali (ra), Sıffîn Savaşı (37/657) sırasında, karşı taraftan yanına gelen bir askerin, “*Ben Şam ahalisindenim; ancak Allah'ın varlığı konusunda şüphelerim var. Bana Allah'ı ispat eder misin?*” sorusunu büyük bir sükûnetle karşılamıştır. Etrafindakiler, “*Savaş meydanı bunun konuşulacağı yer mi?*” diyerek itiraz etseler

Âlimlerin Dünyasından

Gayretli, kâmil ve âlim bir zat olan Yûsuf b. Esbât (ö. 196/811-12), daima Sırat'ı geçmek için kendini hazırlardı. İlim ve Allah korkusu onun en belirgin iki vasfıydı. Dünyanın faydasız meşgalelerinden arınmak ve uzaklaşmak da onun temel prensibiydi.

Huzeyfe el-Mar'aşî (ö. 207/822), Yûsuf b. Esbât'ın kendisine yolladığı bir mektupta şöyle dediğini aktarır: “*Sana, Allah'a karşı muttakî olmayı ve sâlih amel işlemeyi öğütlerim. Hiç kimsenin görmediği yerlerde nefsi ni hesaba çek! Geldiği zaman hiçbir hilenin sökmediği, pişmanlığın fayda vermediği ve dostların geride kaldığı ecel anı için kendini hazırla! Gaflet uykusundan uyan. Dünya, yarışçıların koştuğu bir kulvardır. Lafızları ve suretleri tekrarlayıp asıl özü ihmal edenlerden olma. Öyle insanlar arasında yaşıyoruz ki mârufu (iyiliği) münker (kötülük), münkeri de mâruf kabul etmişler. Onların istikamet (doğru yol) sandıkları şey ne acıdır!*”

[Ebû Nuaym, *Hilye*, 6/374]

de Hz. Ali (ra), atından inmiş ve şöyle demiştir: “Biz ona Allah’ı anlatmadan, hakikati tebliğ etmeden nasıl kılıç kaldıracabiliriz?” Ardından tevhid hakikatini anlatmış, bu samimi konuşma neticesinde o askerin hidâyetine vesile olmuştur.

Meleklerin Bile Hz. Osman’dan Hayâ Etmeleri

Hz. Âişe validemizin (r.anhâ) naklettiği rivayete göre bir gün Allah Resûlü (sas) evinde istirahat hâlindeyken önce Hz. Ebû Bekir (ra), ardından Hz. Ömer (ra) huzura gelmiştir. Efendimiz (sas) her ikisini de rahat oturuşunu bozmadan karşılamış ve onlarla sohbet etmiştir. Ancak Hz. Osman’ın (ra) (ö. 35/656) kapıda olduğu haber verilince Efendimiz (sas), hemen toparlanmış, oturuşunu ve kıyafetini düzeltmiştir. Bunun üzerine Hz. Âişe validemiz (r.anhâ) Efendimiz’in (sas) Hz. Osman’a (ra) karşı sergilediği bu farklı tutumun sebebini sormuş; Allah Resûlü (sas) de şöyle buyurmuştur: “**Meleklerin bile kendisinden haya ettiği bir kimseden ben hayâ etmeyeyim mi?**” [Müslim, “Fedâilü’s-sahâbe”, 26].

Sahâbe-i kirâm, Hz. Osman’ın (ra) bu yüce hâlinin sırrını kendisine sorduklarında o, bu ihsan şuurunu şöyle ifade etmiştir: “Sizin aranızda, insanların huzurunda nasıl isem; kapalı kapılar ardında, Rabb’imle baş başa kaldığımda ve üzerimde hiçbir insan gözü yokken de aynı ihlâs ve hayâ üzereyim.”

Bu şuur, “Ceyşü’l-Usra/Zorluk Ordusu” olarak anılan Tebük Seferi’nde (9/630) İslâm ordusunun ihtiyaçları için Hz. Osman’ın (ra) büyük bir fedakârlıkla infakta bulunmasına vesile olmuştur. Rivayetlere göre o, binlerce askerin teçhizatını karşılamış, yüzlerce deve ve atı Allah yolunda bağışlamıştır. Öyle ki Allah Resûlü (sas), Hz. Osman’ın (ra) bu ihlâslı infakı karşısında “**Bugünden sonra Osman’a yaptığı hiçbir şey zarar vermez.**” [Tirmizî, “Menâkıb”, 18] buyurarak ona böylesi bir müjde vermiştir.

Abdurrahman b. Avf’ın (ra) Emin Kalbi

Abdurrahman b. Avf (ra) (ö. 32/652), Tebük Seferi (9/630) için büyük bir infakta bulunarak malının bir kısmını Allah Resûlü’nün (sas) huzuruna getirdiğinde bazı münafıklar arkasından “Abdurrahman bu kadar malı Allah rızası için getirmedi. Sadece Resûlullah’ın takdirini kazanmak ve gösteriş yapmak için verdi.” şeklinde sözler söyleyerek fitne yaymaya çalıştılar.

Bu sözler kendisine ulaştığında Abdurrahman b. Avf (ra), ihsan şuurunun kazandırdığı bir vakar ile şöyle karşılık verdi: *“Ben kalbimi gaybı bilen Allah’a açmışım. Benim niyetimi en iyi bilen O’dur. Münafıkların kınaması ve sözleri benim ihlâsıma zerre kadar zarar vermez.”* [Bk. Taberânî, *Mu’cemü’l-kebir*, 1/128].

Ulbe b. Zeyd’in (ra) Şeref İnfakı

Tebük Seferi’ne (9/630) katılmak isteyip de binecek bir binek ve kuşanacak bir imkân bulamayan fakir sahâbilerden biri de Ulbe b. Zeyd’dir (ra). Allah Resûlü (sas) kendisine verecek bir binek kalmadığını bildirince, Ulbe (ra) büyük bir hüznün içinde evine dönmüş, gece boyunca Rabb’ine yönelerek seccadesini gözyaşlarıyla ıslatmıştır. O gece yaptığı dua, onun yokluk içinde bile infak duygusunu nasıl yaşadığını göstermektedir:

“Allah’ım! Peygamber’in cihada ve infaka teşvik etti, ben ise infak edecek hiçbir şeye sahip değilim. Yokluktan dolayı bu büyük ecirden mahrum kalıyorum. Allah’ım! Ben fakir bir kulunum. Müslüman kardeşlerimden bazıları benim bu fakirliğim ve çaresizliğim sebebiyle izzetimi ve şerefimi çiğnemiş, gıybetimi yapmış olabilirler. Ben de bana karşı hak sahibi olan, gıybetimi yapan, izzetimi zedeleyen her kardeşime hakkımı helâl ederek bu hakkımı Sen’in yolunda sadaka olarak infak ediyorum. Bu manevî sadakamı katında kabul eyle!” [Bk. İbn Hacer, *İsâbe*, 4/484].

Sabah namazında Mescid-i Nebevî’ye gelen Allah Resûlü (sas), cemaate dönerek şöyle buyurmuştur: **“Bu gece Allah katında kabul olunan muazzam sadakayı kim infak etti? O kişi ayağa kalsın.”** Ulbe (ra) mahcubiyet içinde ayağa kalkıp geceki duasını anlatınca Efendimiz (sas) ona şu müjdeyi vermiştir:

Kavramlar

İnfak: Sözlükte “tükenmek, tamamlanmak, son bulmak” mânasındaki *nefk* kökünden türetilen *infak* “bitirmek, yok etmek; yoksul düşmek” gibi anlamlara gelirse de daha çok “para veya malı elden çıkarmak” mânasında kullanılmaktadır. Dinî-ahlâkî bir terim olarak genellikle “Allah’ın hoşnutluğunu elde etme amacıyla kişinin kendi servetinden harcama yapması, muhtaçlara aynî ve nakdî yardımda bulunması” demektir.

[Mustafa Çağrı, “İnfak”, *DİA*, 22/289]

“Müjdeler olsun sana ey Ulbe! Allah’a yemin olsun ki senin bu geceki bağışın, kabul olunmuş sadakalar divanına yazıldı.” [İbn Hacer, *İsâbe*, 4/485].

Vâsile b. Eska’nın (ra) Ahde Vefası

İslâm ile tanışması ve Allah Resûlü (sas) ile beraberliği kısa süren Vâsile b. Eska’ (ra) (ö. 85/704 [?]), Tebük Seferi için ordu yola çıktıktan sonra Medine’ye gelebilmiştir. Ancak cihada katılmasına imkân sağlayacak bir bineği yoktur. Bunun üzerine sahâbeden Kâ’b b. Ucre’nin (ra) (ö. 52/672) yanına giderek *“Bana cihada yetişebilmem için bir at ver, bu savaşta elde edeceğim tüm ganimet payımı sana devredeyim; şayet şehit olursam da ecrini Allah’tan alırsın.”* demiştir.

Kâ’b b. Ucre (ra) bu teklifi kabul etti. Vâsile (ra) de orduya yetişerek sefere katıldı. Sefer dönüşünde ganimet elde eden Vâsile (ra), Medine’ye gelir gelmez verdiği sözü yerine getirmek için Kâ’b b. Ucre’nin (ra) kapısını çaldı ve ganimetleri teslim etmek istedi. Ancak Kâ’b b. Ucre (ra), onun bu dürüstlüğünü ve ahde vefasını görünce şöyle dedi: *“Ben o bineği sana hayra vesile olmak için verdim. Getirdiğin ganimetten tek bir dirhem dahi almam. O kazanç senin helâlindir; benim ecrim ise Rabb’ime aittir.”* [Bk. Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 113].

Böylece biri verdiği söze sadâkat gösterirken diğeri yaptığı iyiliğin karşılığını yalnız Allah’tan bekleyerek ihlâs ve ihsan ahlâkının unutulmaz bir örneğini sergilemişlerdir.

İhlâsı Muhafaza Etmek

Sahâbe-i kirâm, kulluk yolunda asıl meselenin kalbi korumak olduğunu çok iyi kavramıştı. Bu sebeple amellerini düzeltmeye çalıştıkları gibi niyetlerini de sürekli murakabe ediyor, yaptıkları her işi Allah’ın rızasına uygun hâle getirmeye gayret ediyorlardı.

Muâz b. Cebel (ra), ihsan şuurunun kalpteki yerini evladına nasihat ederken şu sözlerle ifade etmektedir: *“Oğlum! İnsanlarla az, Rabb’inle çok konuş. Belki o zaman kalbin Rabb’ini müşahade eder.”* [Bk. Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/232].

Nitekim Allah Resûlü (sas), bir sefer esnasında terkisine aldığı Muâz b. Cebel’e (ra), kulluğun özünü teşkil eden şu hakikati öğretmiştir: **“Ey Muâz! Allah’ın kulları üzerindeki hakkı nedir bilir misin? O’na kulluk etmeleri ve Kendisine hiçbir şeyi ortak koşmamalarıdır. Peki bunu yaptıkları**

takdirde kulların Allah üzerindeki hakkı nedir bilir misin? Onlara azap etmemesidir.” [Buhârî, “Cihâd”, 46; Müslim, “Îmân”, 48].

Kulluk yolculuğunun selâmetle tamamlanması, kalbin niyet arızalarından korunmasına bağlıdır. Riya, fark edilmeden kalbe sızan bir hastalık gibidir. İhlâs ve ihsan ise amellere ruh kazandıran, kulluğu derinleştiren ve insanı Rabb’ine yaklaştıran en büyük sermayedir. Bu sebeple mümin, hayatının son nefesine kadar niyetlerini murakabe etmeli, amellerini gösteriştan korumalı ve kalbini daima Allah’ın rızasına yöneltmelidir.

Suffa Meclisleri

AHLÂK BİLİNCİ DERSLERİ

Beslenme Ahlâkı

Kur'ân İklimi

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ
وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ﴾

*“Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların
temiz olanlarından yiyin, eğer siz yalnız Allah’a
kulluk ediyorsanız O’na şükredin.”*

[Bakara 2/172]

Nebevî Sedâ

عَنْ مِقْدَامِ بْنِ مَعْدِيكَرِبٍ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
مَا مَلَأَ آدَمِيٌّ وَِعَاءَ شَرًّا مِنْ بَطْنٍ، بِحَسْبِ ابْنِ آدَمَ أَكْلَاتُ يُقْمَنَ
صُلْبُهُ، فَإِنْ كَانَ لَا مَحَالَةَ فَتُلْتُ لِبَطْنِي وَتُلْتُ لِبَطْنِي وَتُلْتُ لِنَفْسِهِ

Mikdâm b. Ma’dikerib’den (ra) rivayet edildiğine göre
Resûlullah (sas) şöyle buyurmuştur: **“Hiçbir kişi,
midesinden daha tehlikeli bir kap doldurmamıştır. Oysa
insana kendini ayakta tutacak birkaç lokma yeter. Şayet
mutlaka çok yiyecekse midesinin üçte birini yemeğe,
üçte birini içmeye, üçte birini de nefesine ayırmalıdır.”**

[Tirmizî, “Zühd”, 47]

6. Ders

İfsat ve İhya Mücadelesinin İki Hedefi: Ekin ve Nesil

İnsanoğlunun yeryüzündeki mücadelesinde iki önemli alan her zaman merkezde yer almıştır: *Ekin/Hars* ve *Nesil/Soy*. Ekin, yani üretim, kazanç ve ekonomik imkânlar, insan için büyük bir çekim gücüne sahiptir. Maddî menfaatin bulunduğu yerde kazanma hırsı, açgözlülük ve biriktirme arzusu çoğu zaman sınırları aşarak insanı felakete sürükleyebilir.

Nesil ve soy da tarih boyunca zalimlerin üzerinde en çok durduğu alanlardan biri olmuştur. Çünkü yeryüzündeki ihya da ifsat da sonuçta insan üzerinden

Vahyin Dilinden

“Çardaklı ve çardaksız (üzüm) bahçeleri, ürünleri çeşit çeşit hurmaları, ekinleri, birbirine benzer ve benzemez biçimde zeytin ve narları yaratan O’dur. Her biri meyve verdiği zaman meyvesinden yiyin. Devşirilip toplandığı gün de hakkını (zekât ve sadakasını) verin, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez. Hayvanlardan yük taşıyanı ve tüyünden döşek yapılanları yaratan O’dur. Allah’ın size verdiği rızıktan yiyin, şeytanın ardına düşmeyin; şüphesiz o, sizin için apaçık bir düşmandır. (Dişi ve erkek olarak) sekiz eş yarattı: Koyundan iki, keçiden iki... De ki: O, bunların erkeklerini mi, dişilerini mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı haram etti? Eğer doğru iseniz bana ilimle söyleyin. Deveden de iki, sığırdan da iki (yarattı). De ki: O bunların erkeklerini mi, dişilerini mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı haram kıldı? Yoksa Allah’ın size böyle vasiyet ettiğine şahit mi oldunuz? Bilgisizce insanları saptırmak için Allah’a karşı yalan uydurandan kim daha zalimdir! Şüphesiz Allah o zalimler topluluğunu doğru yola iletmez. De ki: Bana vahyolunanda, leş veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah’tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum. Başkasına zarar vermemek ve sınırı aşmamak üzere kim (bunlardan) yemek zorunda kalırsa bilsin ki Rabb’in bağışlayan ve esirgeyendir. Yahudilere bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık. Sırtlarında yahut bağırsaklarında taşıdıkları ya da kemiğe karışan yağlar hariç olmak üzere sığır ve koyunun iç yağlarını da onlara haram kıldık. Bu, zulümleri yüzünden onlara verdiğimiz cezadır. Biz elbette doğru söyleyiniz.”

[En’âm 6/141-146]

gerçekleşir. Bu sebeple hakka karşı mücadele veren bütün zalim odaklar, bir taraftan ekinleri, yani üretimi, gıdayı ve tabiatı tahrip ederken diğer taraftan nesilleri bozmak ve kendi anlayışlarına göre şekillendirmek için sistemli çalışmalar yürütmüşlerdir.

Bu yüzden Kur’ân’ın dikkat çektiği ekin ve nesil, yalnızca ekonomik ve biyolojik bir mesele değildir. Bunlar, yeryüzündeki ıslah ve ifsat mücadelesinin en temel iki cephesidir. Hak ehli bu iki alanı koruyup ihya etmeye çalışırken bâtıl ehli de aynı alanları hedef olarak bozgunculuğunu yaymaya gayret edeceklerdir.

Bu hakikat, Kur’ân-ı Kerîm’in beyanlarıyla sabittir. Ekinlerin ifsat edilmesi ve nesillerin bozulması, şeytanın ve onun dostlarının ezeli stratejisidir. Şeytanın, Allah’ın huzurundan kovulurken ettiği yemin de bu stratejinin temelini oluşturur. Yüce Allah, şeytanın insanoğluna karşı açtığı bu mücadeleyi şöyle haber vermektedir:

“Allah, onu (şeytanı) lânetlemiş; o da ‘Yemin ederim ki kullarından belli bir pay edineceğim!’ demiştir. ‘Onları mutlaka saptıracağım, muhakkak onları boş kuruntulara boğacağım, kesinlikle onlara emredeceğim de hayvanların kulaklarını yaracaklar (putlar için nişanlayacaklar), şüphesiz onlara emredeceğim de Allah’ın yarattığını değiştirecekler.’ (dedi). Kim Allah’ı bırakır da şeytanı dost edinirse elbette apaçık bir ziyana düşmüştür.” [Nisâ 4/118, 119].

Şeytanın bu âyette dile getirilen insanoğluya mücadelesi, aslında dört ana başlık altında özetlenebilir:

1. **Doğru yoldan saptırmak:** Şeytan, insanı sadece bâtıl yollarda saptırmaz; asıl olarak sırat-ı müstakim üzerine oturur ve cennete giden yolda yürüyen insanı saptırmaya çalışır. Bu yüzden insan bazen hayır yolunda olduğunu, ıslah için çabaladığını zanneder; ancak şeytanın süslü gösterdiği aldanışlara kapılarak farkında olmadan yönünü değiştirebilir. Böylece kendisini kurtuluşa götürdüğünü düşündüğü yol, onu hüsrana ve cehenneme sürükleyebilir.

Resûlullah’ın (sas) Ahlâkı

Enes b. Mâlik (ra) anlatıyor:
“Ben Resûlullah’ın ne sükürrüce (denilen tahta sofrâ) üzerinde yemek yediğini, ne ona inceltilmiş (yufka) ekmek yapıldığını ve ne de yemek masası (hıvan) üzerinde yemek yediğini hatırlamıyorum.”

[Buhârî, “Et’ime”, 8]

2. **Boş kuruntulara (vesvese) mahkûm etmek:** Şeytan, insanı boş kuruntularla ve sahte gündemlerle meşgul ederek asıl vazifelerinden uzaklaştırmaya çalışır. Özellikle vesvese yoluyla kişinin zihnini yorar ve kalbini daraltır. Mesela ibadet esnasında, abdest konusunda şüpheler vererek insanı sürekli tereddüt içinde bırakır; böylece onu ibadetten soğutmayı ve neticede namazdan uzaklaştırmayı hedefler.
3. **Sahte kutsallarla uğraştırmak:** Âyette geçen “*hayvanların kulaklarını kesmek*” ifadesi, Câhiliye Araplarının putlar adına bazı hayvanları adayıp onlara kutsallık atfetmelerine işaret eder. Şeytan, insanı hakikatten uzaklaştırmak için her dönemde inanç alanına sahte kutsallar yerleştirir. Böylece insanlar Allah’ın bildirdiği hakikatlerle meşgul olmak yerine fal, uğur, bâtil inanışlar ve benzeri hurafelerin peşine takılarak zamanla doğru inanç çizgisinden uzaklaşırlar.
4. **Fitratı bozmak:** Şeytan, insanoğlunu hem kendi fitratını hem de varlığın, tabiatın ve ekinin yaratılış düzenini bozmaya teşvik eder. Böylece insanı, Allah’ın koyduğu ölçüleri değiştirmeye ve fitrattan uzaklaşmaya sevk eder.

Sahâbenin Hayatından

Abdullah b. İkrâş (ra) babasından şunları nakletmiştir: Kavmim Mürre b. Abidoğulları mallarının sadakasını benimle Resûlullah’a (sas) göndermişti. Medine’ye gelince Resûlullah’ı (sas) muhacir ve ensarın arasında otururken buldum. Bir müddet sonra Resûlullah (sas) elimden tutup beni, Ümmü Seleme’nin (r.anhâ) (ö. 62/681) evine götürdü. Eve varınca “*Yiyecek bir şey var mı?*” diye sordu. Bize, içerisinde bolca serid (yağa bandırılmış ekmek) ve et parçaları olan bir tepsi getirildi. Ben elimle kabın her tarafını yokladım; tepsinin her tarafından yemeğe başladım. Resûlullah (sas) ise önünden yedi. Bir ara sol eliyle sağ elimi tuttu ve “*Ey İkrâş! Önünden ye! Çünkü yemeğin her tarafı aynıdır.*” buyurdu. Çok utandım ve önümden yemeğe başladım. Yemeğin arkasından, içerisinde taze ve kuru çeşitli hurmalar bulunan bir tabak getirildi. Bu sefer önümden yemeğe başladım. Resûlullah’ın (sas) eli ise tabağın her tarafında dolaşıyordu. Biraz sonra bana dedi ki: “*Ey İkrâş! Dilediğin yerden ye! Çünkü tabağın içindekilerin hepsi aynı çeşit değildir.*” Ben de tabağın her tarafından yemeye başladım.

[Tirmizî, “Eşribe”, 10]

Şeytanın ve yandaşlarının asıl işi *ıfsat* ve *imhad*ır, Âdemoğulları'nın vazifesi ise *ihya* ve *ıslahtır*. Bu sebeple düşmanımızı ve onun kullandığı yöntemleri iyi tanımalı, dinî heyecanımızı kuru bir hamasete kurban etmemeli, bunu bilinçli ve şuurlu bir mücadeleye dönüştürmeliyiz.

Kur'ân-ı Kerîm Ekseninde Beslenme

Beslenme ahlâkını doğru bir zemine oturtabilmek için Kur'ân-ı Kerîm'in kullandığı kavram çerçevesini iyi anlamak gerekir. Bu mesele, birbirinin zıttı olan dört temel kavram çifti üzerinden okunmalıdır: *Helâl-Haram*, *Tayyib-Habîs*, *İtaat-Fısk* ve *Tâhir-Rics*. Ayrıca bu kavram haritasının merkezinde yer alan *Müştebihât/Şüpheli şeyler* de hayati bir öneme sahiptir. Çünkü insanın helâl ile haram arasındaki hassasiyetini koruyan en önemli alanlardan biri, şüpheli şeyler karşısındaki tavrıdır.

1. Helâl ve Haram

Helâl: Helâl kelimesi çeşitli türevleriyle Kur'ân-ı Kerîm'de elli yerde geçmektedir. Bu âyetlerde kelimenin hem sözlük hem de terim anlamında kullanıldığı görülür. Ancak biz burada konumuz gereği bu detaylara girmeyeceğiz.

Peki, bir şeyin helâl olduğu nasıl anlaşılır? Bunun üç temel yolu vardır:

1. Kur'ân ve sünnette o şeyin helâl kılındığının açıkça bildirilmesi

Mesela yeme-içme konusunda Ehl-i Kitab'ın kestiği hayvanların ve yiyeceklerinin helâl olduğu bildirilmiştir [Bk. Mâide 5/5]. Yine deniz avının ve deniz ürünlerinin helâl kılındığı ifade edilmiştir [Bk. Mâide 5/96].

2. Kur'ân ve sünnette bir şeyin yapılmasında günah ve sakınca bulunmadığının belirtilmesi

Örneğin Bakara sûresi 173. âyette bazı yiyeceklerin haram olduğu zikredildikten sonra, zaruret hâlinde bunlardan zarureti giderecek ölçüde yenmesinde günah bulunmadığı bildirilmiştir.

3. Kur'ân ve sünnette bir şeyin haram olduğuna dair açık bir beyanın bulunmaması

Âlimlerin Dilinden

Helâl lokma hassasiyetinin ibadetlerin kabulündeki hayati rolüne dikkat çeken İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe (ö. 150/767), bu gerçeği şu çarpıcı sözlerle dile getirmektedir: *“Bir kimse ibadetten hiç ayrılmayıp (âdeta) bir direk gibi kuruyup kalsa bile, midesine gireni helâl mi haram mı diye seçmedikten sonra bu çabası hiçbir ibadeti makbul olmaz.”*

[Muvaffakuddin el-Mekki, Menâkıbü Ebî Hanîfe, 145]

İslâm hukukunda bu durum, *“Eşyada aslolan ibahadır (mübahlıktır).”* kaidesiyle ifade edilmiştir. Buna göre hakkında yasaklayıcı bir delil bulunmayan şeyler helâl kabul edilir.

Bu sebeple helâller çok, haramlar ise sınırlıdır. Bundan dolayı Şâri', yani hüküm koyan Allah (cc), çoğu zaman helâlleri tek tek saymak yerine haramları bildirmiştir. Haramlar öğrenildiğinde, onların dışında kalanların helâl olduğu kendiliğinden anlaşılır. İşte bu yüzden helâl dairesi geniştir ve insanın ihtiyaçlarına ve keyfine de kâfidir.

Haram: Sözlükte masdar olarak “bir şeyin bir kimseye yasak olması”, isim olarak ise “yasaklanan, helâl olmayan şey” anlamına gelen haram kelimesi, çeşitli türevleriyle Kur'ân-ı Kerîm'de seksen üç yerde geçmektedir.

Aynı soruyu burada da soralım: Bir şeyin haram olduğu nasıl anlaşılır?

1. Kur'ân ve sünnette bir şeyin haram olduğunun açık bir ifadeyle bildirilmesi

Mesela şu dört şeyin haram olduğu açıkça beyan edilmiştir: ***“Allah size ölüyü, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkasının adı anılarak kesilen hayvanları haram kıldı.”*** [Nahl 16/115].

2. Kur'ân ve sünnette bir şeyin helâl veya caiz olmadığının bildirilmesi

Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: ***“Kadınlara verdiklerinizden -boşanma esnasında- bir şey almanız size helâl olmaz.”*** [Bakara 2/229].

3. Kur'ân ve sünnette bir şeyin nehiy sigasıyla yasaklanması

Buna şu âyeti örnek verebiliriz: ***“Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyiniz!”*** [En'âm 6/151].

4. Kur'ân ve sünnette bir şeyden kesin olarak sakınılmasının emredilmesi

Mesela içki ve kumar hakkında şöyle buyrulmuştur: **“Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz!”** [Mâide 5/90].

5. Kur'ân ve sünnette bir fiile ceza belirlenmesi

Bir davranışın haram olduğunun göstergelerinden biri de ona ceza tertip edilmesidir. Nitekim iffetli kadınlara zina isnadında bulunanlar hakkında şöyle buyrulur: **“Namuslu kadınlara zina isnadında bulunup da bunu ispat için dört şahit getiremeyenlere seksener sopa vurun ve artık onların şahitliğini hiçbir zaman kabul etmeyin. Onlar tamamen günahkârdırlar.”** [Nûr 24/4].

Şimdi bütün bu ifadelerden önemli bir hususu anlamış olmamız gerekir: Helâl ve haram belirleme yetkisi aslında yalnızca Allah Teâlâ'ya aittir. Ancak Allah, hükümlerini açıklama görevini verdiği Resûl'üne (sas) de bu hükümleri beyan etme yetkisi vermiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber (sas), vahyin rehberliğinde helâl ve haramları açıklamış ve böylece bazı hükümleri ümmete bildirmiştir [Müslim, “Sayd”, 15, 16; Ebû Dâvûd, “Et'ime”, 32; Tirmizî, “Sayd”, 9].

Bunun Kur'ân'da birçok delili vardır. Özellikle şu üç âyet bu konuda dikkat çekicidir:

“Yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî Peygamber'e uyanlar (var ya), işte o Peygamber onlara iyiliği emreder, onları kötülükten meneder, onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırılıklarını ve üzerlerindeki zincirleri indirir. O Peygamber'e inanıp ona saygı gösteren, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nûr'a (Kur'ân'a) uyanlar var ya, işte kurtuluşa erenler onlardır.” [A'râf 7/157].

“Kendilerine Kitap verilenlerden Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve Resûl'ünün haram kıldığını haram saymayan ve hak dini kendine din edinmeyen kimselerle, küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.” [Tevbe 9/29].

“Allah'ın, (fethedilen) ülkeler halkından Peygamber'ine verdiği ganimetler, Allah, Peygamber, yakınları, yetimler, yoksullar ve yolda kalmışlar içindir. Böylece o mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir devlet olmaz. Peygamber size ne veriyse onu alın, size ne yasakladıysa

ondan da sakının. Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın azabı çetindir.

[Haşr 59/7].

Helâl ve haram meselesine yeme-içme açısından baktığımızda, başta Nahl sûresinin 115. âyetinde zikredilen ölü, kan, domuz eti ve Allah'tan başkasının adı anılarak kesilen hayvanlar olmak üzere bazı şeylerin haram kılındığını görürüz. Bunun yanında sünnetle haram kılınan yiyecekler de vardır. Katır ve evcil merkep gibi hayvanlarla; aslan, kaplan, kurt, maymun ve köpek gibi yırtıcı hayvanların; ayrıca kartal, atmaca, şahin ve doğan gibi yırtıcı kuşların etlerinin haram oluşu buna örnek olarak verilebilir.

Bunlar dinimizin açık ve net bir şekilde ortaya koyduğu hükümlerdir.

2. Müştebihât/Şüpheli Şeyler

Helâl ve haramın dışında kalan ve hükmü tam olarak netleşmemiş gri alanlara müştebihât denir. Suffa mektebinin güzide talebelerinden Nu'mân b. Beşîr (ra) (ö. 64/684), Allah Resûlü'nün (sas) bu konudaki şu hayatî uyarısını nakletmektedir:

“Helâl bellidir, haram bellidir. İkisinin arasında ise şüpheli şeyler (müştebihât) vardır. İnsanlardan çoğu bunları bilmez. Bu durumda kim şüpheli şeylerden kaçınırsa dinini de ırzını da korumuş olur. Kim de şüpheli şeylere düşerse harama düşmüş olur. Tıpkı koruluğun etrafında sürüsünü otlatan çoban gibi ki her an koruluğa düşebilecek durumdadır. Haberiniz olsun, her melikin bir koruluğu vardır. Allah'ın koruluğu da haramlarıdır. Haberiniz olsun ki bedende bir et parçası vardır. Eğer o sağlıklı olursa bedenin tamamı sağlıklı olur. Eğer o bozulursa bedenin tamamı bozulur. Haberiniz olsun ki bu et parçası kalptir.” [Buhârî, “İmân”, 39; Müslim, “Müsâkât”, 107].

Şüpheli şeyleri “mayınlı arazi” olarak görmek ve bu alanlardan uzak durmak, dinin ve şerefın muhafazası için elzemdir. Çünkü insan, helâl ile haram arasındaki sınırları zorlamaya başladığında, aslında kalbini yavaş yavaş hassasiyet kaybına alıştırmış olur. Şüphelere doğru atılan bir adımın ardından geri dönüş, çoğu zaman zannedildiği kadar kolay olmaz; zira kalp, sınır ihlallerine karşı zamanla duyarsızlaşır. Bu sebeple müminin en güvenli duruşu, haramdan kaçınmakla birlikte harama götüren şüphe gölgelerine de mesafeli durabilmesidir.

3. Tayyib ve Habîs

Tayyib, temiz ve faydalı olduğu için insan fitratına hoş gelen, aklın ve dinin de onayladığı şeylerdir. Bu kavram sadece helâl sınırını işaret etmez; aynı zamanda helâlin içindeki kaliteyi, berraklığı ve temizliği de ifade eder. Yani bir şeyin helâl olması tek başına yeterli görülmez; onun tayyib oluşu, o nimetin insan hayatına nasıl bir etki bıraktığını da ortaya koyar.

Kur'ânî Ahlâk

“Ey insanlar! Yeryüzünde bulunanların helâl ve temiz olanlarından yiyin, şeytanın peşine düşmeyin; zira şeytan sizin açık bir düşmanınızdır.”

[Bakara 2/168]

Zıttı olan habîs ise çirkin, zararlı ve fitratın kabul etmediği şeylerdir. Sadece maddî anlamda değil; ruhu kirleten, kalpte ağırlık bırakan ve insanın iç dünyasında rahatsızlık oluşturan her türlü olumsuzluğu da içine alır.

Burada önemli bir denge vardır: Tayyib ve habîs algısı bazı durumlarda örf, kültür ve coğrafi şartlara göre farklılık gösterebilir. Bir toplumda hoş karşılanan bir şey, başka bir toplumda aynı fitrî karşılığı bulmayabilir. Bu sebeple İslâm âlimleri, bazı gıda ve özellikle deniz ürünleri gibi konularda farklı içtihatlarla yönelmişlerdir. Bu durum, İslâm fıkhnının hayatın gerçekliğiyle bağını koparmadığını; aksine fitrat, örf ve şartları dikkate alan canlı bir yapı taşıdığını gösterir.

4. İtaat ve Fısk

İtaat, temel anlamı itibarıyla “uyumluluk” demektir. Bu kavram, ilâhî sınırlar ve beslenme ahlâkı çerçevesinde ele alındığında, sadece klasik bir boyun eğme anlamı taşımaz; aynı zamanda insanın selim fitrata ve yaratıcının koyduğu kurallara uyum sağlaması anlamına gelir.

Fısk, sözlükte “ayrılık” ve “hak yoldan çıkmak” mânalarına gelir. Câhiliye döneminde fısk kelimesi, “taze hurmanın kabuğunu yarıp dışarı çıkması” veya “belirli bir sınırı ihlâl etmek” anlamlarında kullanılıyordu [Bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “fisk” md.]. Kur'ân-ı Kerîm ile birlikte bu kelime “Allah'ın koyduğu sınırları aşmak” şeklinde çok daha derin ve ıstılahî bir anlam kazanmıştır. Helâl gıda ekseninde baktığımızda; üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanların yenmesi, Kur'ân'da doğrudan “fısk” olarak nitelendirilmektedir [Bk. En'âm 6/121].

Bu ifade, meselenin sadece bir gıda tercihi olmadığını; aynı zamanda ilâhî sınırlarla kurulan bağın kopması anlamına geldiğini gösterir. Bu sebeple itaat, insanı ölçü içinde tutan bir bağ iken fîsk, o bağın gevşemesi ve zamanla tamamen çözümlmesidir.

5. Tâhir ve Rics

Tâhir; insan fitratına uygun olan, maddî ve manevî her türlü arınmayı ifade eder. Bu arınma beden ve çevre temizliğinden başlayarak kalbin saflaşmasına, niyetin berraklaşmasına ve davranışların istikamet üzere olmasına kadar uzanan geniş bir anlam taşır. Bu yönüyle tâhir, insanın bütün varlığını kuşatan bir temizlik hâlidir.

Rics ise bunun tam karşısında yer alır; pislik, kirlenme ve çirkinliğe düşme durumudur. Kur’ân-ı Kerim’de dokuz farklı yerde geçen bu kavram, sadece maddî kirleri değil; inançta sapmayı, ahlâkta bozulmayı ve kalpte oluşan karar olmayı da içine alacak şekilde genişler. Bazen bir eylem, bazen bir hâl, bazen de insanı yavaş yavaş hakikatten uzaklaştıran bir yöneliş olarak karşımıza çıkar.

Bu geniş anlam alanı içinde ricsin başlıca kapsamları şu şekilde özetlenebilir:

- *Allah’ın yarattığı selim fitrat çizgisi üzerinde durmamak, lütfedilen aklı kullanmayarak küfür ve şirk batağına saplanmak.*
- *İçî kararmış, inatçı münaфіkların sergilediği nifak hâlleri.*

Âlimlerin Dünyasından

Tasavvuf ilminin öncü şahsiyetlerinden biri olan Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896), ömrünü riyazet, nefis terbiyesi ve helâl lokma hassasiyetine adanmış büyük bir âlim ve sūfidir. Özellikle gıdanın manevî hayata etkisi üzerinde durmuş, az yemeyi ve bedenın sadece asgari ihtiyaçlarını karşılamayı tasavvufi eğitimin temeline yerleştirmiştir. Beslenmenin ahlâkî sınırlarına dikkat çeken Tüsterî, insanın mideyle ve rızıkla kurması gereken itidalli ilişkii şu hikmetli sözleriyle ifade etmiştir: “*Yemek beş türlü olur: Zaruret miktarı kadar, vücudu besleyip doyuracak kadar, sadece azıklık, yıllık ve ihtiyaç hâlinde yetecek kadar. Bir altıncısında hayır yoktur, fazlalıktır. Kim rızık endişesi taşımazsa dünya ve âfetlerinden kurtulur.*”

[Ebû Nuaym, *Hilye*, 10/190]

- İnsan onurunu zedeleyen asılsız ithamlar ve iftira eylemleri.
- Haram kılınan fiiller ve gıdalar.

Bilhassa şarap (içki), kumar, dikili putlar, falcılık ve domuz eti gibi hususların tamamı Kur’ân-ı Kerîm’de *rics* (pislik) kavramı altında değerlendirilerek yasaklanmıştır [Bk. Mâide 5/90; En’âm 6/145].

Sorumlu Bir Tüketici Olarak Müslümanın Vazifeleri

Burada bir hakikati özellikle ifade etmemiz gerekir. Helâl ve tayyib gıda meselesi, çağımızın insanları olarak hepimiz için gerçekten zor bir meseledir. Yirmi, otuz, kırk yıl önce bu konuda hassas davranmak bugüne göre daha kolaydı. Fakat gıda üretiminin büyük ölçüde sanayileştiği, ürünlerin içeriklerinin karmaşık hâle geldiği günümüzde bu mesele çok daha dikkat ve hassasiyet gerektirmektedir. Görünen o ki önümüzdeki yıllarda da bu zorluk artarak devam edecektir.

Ancak şartların zorlaşması, sorumluluğumuzu ortadan kaldırmaz. Özellikle gayrimüslim toplumlarda yaşamak durumunda kalan kardeşlerimiz için bu mesele daha da çetin olabilir. Fakat hiçbirimiz, “*Ne yapalım, şartlar böyle; uydum kalabalığa!*” deme hakkına sahip değiliz. Mümin, imkânları ölçüsünde araştırmak, öğrenmek ve elinden gelen gayreti göstermekle mükelleftir. Gerktiğinde Hz. İbrâhim’in (as) “**Tek başına bir ümmet**” [Nahl 16/120] olarak ortaya koyduğu duruşu hatırlamalı ve hak bildiği konuda yalnız kalmaktan korkmamalıdır.

Bu meselenin ne kadar önemli olduğunu Allah Resûlü’nün (sas) şu iki hadisi açıkça ortaya koymaktadır:

- “**Helâl talebi her Müslüman üzerine vaciptir.**” [Taberânî, *Mu’cemü’l-Kebir*, 10/74].
- “**Öyle bir devir gelecek ki insanoğlu aldığı şeyin helâlden mi haramdan mı olduğuna hiç aldırmayacaktır.**” [Buhârî, “Büyû”, 7].

Özellikle ikinci hadis üzerinde durmak gerekir. Çünkü Efendimiz (sas), ümmetini asırlar öncesinden önemli bir tehlikeye karşı uarmaktadır. Bir Müslümanın yediğine, içtiğine ve kazancına karşı duyarsızlaşması, zamanla manevî hayatını da olumsuz etkileyecektir.

Elbette herkesin sorumluluğu aynı değildir. Eğer burada gıda sektöründe üretim yapan veya bu alanda karar verici konumunda bulunan kardeşlerimiz olsaydı, onlara farklı şeyler söylemek gerekirdi. Karşımızda doktorlar, gıda mühendisleri veya denetim mekanizmalarında görev yapan insanlar olsaydı, onların sorumlulukları üzerinde ayrıca durmak icap ederdi.

Çoğunlukla tüketici konumunda bulunduğumuz bu çağda, helâl ve tayyib gıda meselesiyle ilgili olarak dikkat etmemiz gereken bazı temel prensipler vardır:

1. **Zihni Hazırlık ve İnanmışlık:** Her şeyden önce helâl gıda meselesinin hayati ehemmiyetine gönülden inanmak gerekir. Bu konuda sağlam bir irade ortaya koymadan kalıcı bir hassasiyet geliştirmek mümkün değildir. İrade olmadan hiçbir davranış süreklilik kazanmaz.
2. **Ehil Kişi ve Kurumlardan Bilgi Almak:** Bu meselede güvenilir sertifikasyon kurumlarından ve ilim ehli kişilerden fikhî bilgiler öğrenilmelidir. Bilgi kaynağının güvenilirliği burada temel ölçüdür. Ancak helâl hassasiyetini bir rant kapısına dönüştüren, bu işi istismar eden kişiler ve yapılara karşı da son derece dikkatli olunmalıdır.
3. **Alenilik ve Ucuzculuktan Kaçınmak:** Alışverişlerde sadece ucuz olduğu için kalitesiz ürünlere yönelmek doğru değildir. Ambalaj oyunlarına ve tüketimi yönlendiren reklam stratejilerine aldanılmamalıdır. Üzerinde “helâl” ibaresi bulunan her ürüne de sorgusuz sualsiz güvenilmemeli; gerçekten helâl ve tayyib olup olmadığı araştırılmalıdır. Nitekim dana kıymasına sakatat karıştıran, bibere kiremit tozu ekleyen veya yoğurda hayvansal jelatin katan örneklerde görüldüğü gibi, gıdaya fazlaca hileler karıştıran kimseler vardır. Bu sebeple Müslüman, yediği ve içtiği hususunda şuurlu olmalıdır. Zira insan, yediği ve içtiğinin tesiri altındadır. Yenilen her lokmanın insanın ahlâkı, karakteri ve hatta nesli üzerinde etkisi bulunmaktadır.
4. **Katkı Maddeleri Konusunda Bilinçlenmek:** Etiket okuma alışkanlığı kazanılmalı, ürünlerin içerisindeki “E” kodlu katkı maddeleri ve jelatinlerin mahiyeti araştırılmalıdır. Müslüman bir toplumda yaşamak, bu konudaki hassasiyeti gevşetmemelidir; bilakis artırmalıdır. Çünkü haramın sadece gayrimüslim toplumlarda bulunmadığını bilmeliyiz. Asıl imtihanın, çoğu zaman fark edilmeyen ve güvenli olduğu düşünülen alanlarda ortaya çıkabileceği göz ardı edilmemelidir.

- 5. Üreticileri Sorgulamak:** Şuurlu bir tüketici bilinci oluşturulmalıdır. İçeriği şüpheli görülen ürünler hakkında üretici firmalarla irtibata geçilmeli, sorular sorulmalı ve onların denetim altında oldukları kendilerine hissettirilmelidir. Tüketicinin sorusu, aynı zamanda bir sorumluluk bilincidir.
- 6. Et Konusunda Azami Hassasiyet:** Tanınmayan ve güvenilmeyen yerlerden et satın almaktan kaçınılmalıdır. Her ne kadar resmî olarak her şey kayıt altında görünse de piyasadaki farklı üretim süreçleri ve karışıklık ihtimalleri göz ardı edilmemelidir. İmkân ölçüsünde hayvanın kesim süreci hakkında bilgi sahibi olunmalı, mümkünse güvenilir yerlerden et temin edilmelidir. Ayrıca bu hassasiyet, yeni nesle de aktarılmalı; çocuklar kurban ve kesim bilinciyle yetiştirilmelidir.

Kavramlar

Nimet: Arapça “نعم” (n-a-m) kökünden türemiştir. Sözlükte “bolluk ve iyi hâl içinde olmak, iyilik, lütuf ve refah” gibi anlamlara gelir. İstilahta ise “Allah’ın kullarına ihsan ettiği, hayatta kalmalarını ve mutlu olmalarını sağlayan maddî ve manevî her türlü imkân, rızık ve güzellik” demektir.

[İbn Manzûr,
Lisânü'l-'Arab, “n'am” md.]

Bütün bunlar, helâl ve tayyib gıdayı hayatın merkezine alma çabasının birer parçasıdır. Bu mesele basite alınacak bir mesele değildir. Çünkü daha önce de dediğimiz gibi insanın yediği lokma, bedeninin yanı sıra, kalbini, ahlâkını ve istikametini de doğrudan etkileyen bir hakikattir. Bu sebeple helâl ve haram hassasiyeti, hem dünya hem de âhiret hayatını belirleyen temel bir ölçüdür. Bu noktada mümin, helâl ve haram konusundaki hassasiyetinde sahâbeyi kendisine örnek almalı, onların titizliğini hayatına taşımaya gayret etmelidir.

Asr-ı Saâdet'ten Helâl Lokma Hassasiyeti

Asr-ı Saâdet döneminde günümüzdeki gibi genetiği değiştirilmiş organizmalar (GDO) veya kimyasal jelatinler yoktu. Buna rağmen sahâbe efendilerimizde, bugün hepimizin muhtaç olduğu muazzam bir “helâl lokma hassasiyeti” vardı. Zira onlar, temiz midelerin temiz kanı; temiz kanın ise temiz bir toplumu inşa ettiğini çok iyi biliyorlardı. Kirli midelerden ise ancak hastalıklı, duyarlılığı zayıflamış ve ahlâkî yönden çökmeye açık nesiller neşet edeceğinin çok iyi farkındaydılar.

Hız. Âişe (r.anhâ) validemiz, Allah Resûlü'nün (sas) yatağında sabaha kadar uyuyamayıp sağa sola döndüğü bir geceyi nakleder. Sebebi sorulduğunda Efendimiz (sas) şöyle cevap vermiştir: **“Yatağa yatarken yerde bir hurma gördüm, aldım ve yedim. Sonra aklıma, evimize gelen zekât ve sadaka malları geldi. ‘Acaba yediğim hurma onlardan biri miydi?’ diye düşünmekten sabaha kadar gözüme uyku girmedir.”** [Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/193]. Aslında bu hurmanın sadaka veya zekât hurması olması pek mümkün değildi. Kendisine gelen bir hediye olması daha kuvvetli bir ihtimaldi. Çünkü Efendimiz (sas) kendisine gelen sadaka ve zekât mallarını hiç bekletmeden, ihtiyaç sahiplerine ulaştırırdı. Buna rağmen Allah Resûlü (sas), bu kadar küçük bir şüphe ihtimali karşısında bile son derece hassas davranmış; bu yönüyle de ümmetine en güzel örnek olmuştur.

Bir gün Efendimiz (sas) ya Mescid-i Nebevî’de ya da hanesinde kucağına küçücük torunu Hız. Hasan’ı (ra) almış, zekât olarak toplanan hurmaların dağıtılmasını kontrol ediyordu. Hasan oradan bir hurma alıp ağzına atıvermişti. Bunu gören Resûlullah (sas) hemen Hız. Hasan’a: **“Keğ, keğ! İrmî bihâ!/Kıh, kıh! At onu!”** dedi. Ancak Hız. Hasan çocuk olduğu için hurmayı çiğnemeye başladı. Efendimiz (sas), çok sevdiği torununu incitme pahasına onun ağzını elleriyle açtı, parmağını ağzına koyarak hurmayı çıkarıp attı. Olaya şahit olan sahâbilerden biri, merakla **“Yâ Resûlallah! Hurmayı çocuktan almasaydınız ne olurdu?”** dedi. Efendimiz (sas) şöyle buyurdu: **“Biz Muhammed ailesine sadaka (zekât) helâl değildir.”** [Bk. Buhârî, “Zekât”, 57; Müslim, “Zekât”, 161].

Allah Resûlü'nün (sas) talebeleri olan sahâbe efendilerimiz de midelerine haram bir lokmanın girmemesi hususunda aynı hassasiyeti taşımışlardır. Mesela bir gün Hız. Ebû Bekir (ra), hizmetçisinin getirdiği yiyeceği yemeye başladıktan sonra bunun nereden temin edildiğini sormuştur. Hizmetçisinin, bu yiyeceği Câhiliye döneminde kâhinlik yaparak kazandığı parayla satın aldığını öğrenince derhâl parmağını gırtlığına kadar götürerek yediklerini çıkarmış, ardından da midesinde kalmış olabileceğini düşündüğü lokmalar için Allah Teâlâ’ya istiğfar etmiştir [Bk. Buhârî, “Menâkıbü’l-ensâr”, 26].

Yanlışlıkla bir zekât devesinin sütünü içen Hız. Ömer’in (ra) tavrı da bundan farklı değildir. O da aynı şekilde kendisini istifraya zorlayarak haramın vücuduna karışmasına fırsat vermemiştir. Çünkü onlar Efendimiz’den (sas) haramla beslenen bir vücudu ancak cehennem ateşinin temizleyeceğini öğrenmişlerdi.

İslâm Tarihinde Helâl Lokma Hassasiyeti

İslâm tarihi, nesillerin bozulması ile yenilen lokmalar arasındaki doğru-
dan bağı gösteren ibretlik hadiselerle doludur. Anlatıldığına göre Ebü'l-Vefâ
Tâcü'l-Ârifîn (ö. 501/1107), oğlunun elindeki çuvaldızla su taşıyan insanların
tulumlarını deldiğini görünce, suçu hemen dışarıda aramak yerine, *“Acaba bi-
zim hanemize nerede haram girdi?”* diyerek derin bir nefis muhasebesine başlar.
Durumu eşine anlattığında, hanımı büyük bir mahcubiyetle hamilelik gün-
lerinde yaşadığı bir olayı itiraf eder: *“Hamileyken komşunun evine gitmiştim.
Masanın üzerindeki narı görünce canım çekti ancak istemeye utandım. Elimdeki
küçük iğneyi batırarak onların suyundan biraz emdim.”* Bunun üzerine Ebü'l-
Vefâ hazretleri şu tarihî tespiti yapar: *“Senin komşunun meyvesine batırdığın o
iğne, bugün çocuğumuzun elinde başkalarına zarar veren bir çuvaldıza dönüştü.
Derhâl git ve komşunla helâlleş, tövbe istiğfar et.”* Daha sonra ailenin helâlleşmesi
ve tövbesi neticesinde çocuğun o kötü huyu terk ettiği nakledilir.

Bugün çocuklarımızın ellerindeki çuvaldızların veya kılıçların kökeninde,
çoğu zaman kendi hayatımızda küçümseyip önemsemediğimiz “ufak iğneler”
vardır. Gözden kaçan bir kul hakkı, hafife alınan bir şüpheli lokma, *“Nasıl
olsa bir şey olmaz!”* denilen küçük bir ihmal... Aslında bütün bunlar, zamanla
karakterde büyüyen eğriliğin ve davranışlarda ortaya çıkan kırılmaların ilk
tohumlarıdır. Dolayısıyla küçük görünen ama bereketi zedeleyen her şüpheden
uzak durabilme dirayeti, büyük günahlardan kaçınmak kadar önemlidir.

Kalpteki Vaizi Korumak

Allah Resûlü (sas), İslâm'ın insan hayatındaki konumunu ve haram-helâl
sınırlarını muazzam bir temsille zihinlere nakşetmiştir. Sahâbeden Nevvâs b.
Sem'ân (ra) (ö. 50/670), Efendimiz'in (sas) bu konudaki şu uyarısını aktarır:
**“Yüce Allah, ‘Şu doğru yola girin, ayrılmayın!’ diyen bir uyarıcı vasıtasıyla
İslâm'ı şöyle misallendirir: Dosdoğru bir yol düşünün. Her iki tarafında
boydan boya duvarlar var. Her iki duvarda da yerlere kadar sarkmış per-
deleri bulunan açık kapılar bulunuyor. Yolun başında bir uyarıcı, yola
girenlere şöyle sesleniyor: ‘Ey insanlar! Şu doğru yola hep birlikte girin,
ayrılmayın.’ Yolun ortasında ise başka bir uyarıcı, kapıların perdesini açma-
ya çalışanlara şöyle sesleniyor: ‘Sakın açma! Eğer orayı açarsan o kapıdan
içeri düşer, yoldan çıkarsın.’”** [Tirmizî, “Emsâl”, 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/182].

Efendimiz (sas) bu temsili şöyle açıklar: **“O dosdoğru yol İslâm’dır. İki taraftaki duvarlar Allah’ın hudutları, açık kapılar ise haramlardır. Üzerlerindeki perdeler, haramın mahiyetini örten gizli yönlerdir. İnsan o perdeleri aralamamalıdır. Yolun başındaki çağırıcı, Allah’ın Kitabı Kur’ân-ı Kerîm’dir. Yolun içinde, insanın göğsündeki uyarıcı ise Yüce Allah’ın her Müslümanın kalbine yerleştirdiği ‘içindeki vaiz’dir; yani fıtrat ve vicdandır.”**

Müslüman, midesine indirdiği haram ve şüpheli lokmalarla içindeki o ilâhî vaizi zayıflatmamalıdır. Çünkü içindeki vaiz zayıfladığında, vicdan muhasebesi de yavaş yavaş çöker; artık haram ile helâl arasındaki hassasiyet anlamını kaybeder.

O hâlde etrafımızın kalın duvarlarla, o duvarların içinde ise perdeli kapılarla kuşatıldığını unutmadan; Kitab’ın çağrısına ve kalbimizdeki vaizin sesine kulak vermeli, son nefesimize kadar helâl dairesiyle yetinmeliyiz. Muvaffakiyet ve hidâyet, ancak Allah’ın (cc) lütfuyla mümkündür.

Suffa Meclisleri

AHLÂK BİLİNCİ DERSLERİ

Zaman Ahlâkı

Kur'ân İklimi

﴿وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَّصُوا بِالحَقِّ وَتَوَّصُوا بِالصَّبْرِ﴾

“Asra yemin ederim ki insan gerçekten ziyan içindedir. Bundan ancak iman edip salih ameller işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler müstesnadır.”

[Asr 103/1-3]

Nebevî Sedâ

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِرَجُلٍ وَهُوَ يَعْطُهُ: اغْتَنِمْ خَمْسًا قَبْلَ خَمْسٍ: شَبَابَكَ قَبْلَ هَرَمِكَ، وَصِحَّتَكَ قَبْلَ سَقَمِكَ، وَغِنَاكَ قَبْلَ فَقْرِكَ، وَفَرَاغَكَ قَبْلَ شُغْلِكَ، وَحَيَاتَكَ قَبْلَ مَوْتِكَ

Abdullah b. Abbas'tan (ra) rivayet edildiğine göre Resûlullah (sas) bir adama öğüt verirken şöyle buyurmuştur: **“Beş şey gelmeden önce beş şeyi ganimet bil: İhtiyarlığından önce gençliğini, hastalanmadan önce sıhhatini, fakirliğinden önce zenginliğini, meşgul zamanlarından önce boş vakitlerini ve ölümünden önce hayatını.”**

[Hâkim en-Nisâbüri, Müstedrek, 4/341]

Ömür Sermayesi

Cenâb-ı Hak, insanoğluna belirli bir müddetle sınırlı bir ömür sermayesi takdir buyurmuştur. Bu sermayenin miktarını ve dünya hayatındaki yolculuğun ne zaman sona ereceğini yalnızca O (cc) bilir. İnsan ise yaratılışı gereği dünya hayatını kalıcı görmeye meyleder. Aziz İslâm dini ise mümini bu gafletten uyandırarak ona ölüm şuuru kazandırır. Mümin, aldığı bir nefesi dahi tekrar veremeyebileceği bilinciyle yaşmalıdır. Nübüvvet Medresesi'nin başmuallimi olan Hz. Peygamber (sas), bu şuur eğitimini ashâbına bizzat vermiştir. Bir gün meclisinde bulunan sahâbîlere ölümü nasıl bildiklerini, eceli ne kadar yakın hissettiklerini sormuştur. Söz sırası Hz. Ebû Bekir'e (ra) geldiğinde o, fazilet ve edep gereği sözü Hz. Ömer b. Hattâb'a (ra) bırakmıştır. Hz. Ömer (ra) şöyle cevap vermiştir: *"Yâ Resûlallah! Geceye ulaştımsa sabaha varamayacak kadar, sabaha erdiysem akşama ulaşamayacak kadar yakın bilirim."* Ancak Resûlullah (sas), aynı soruyu bu defa Hz. Ebû Bekir'e (ra) yöneltmiştir: **"Ey Ebû Bekir! Ya sen ölümü nasıl bilirsin?"** Hz. Ebû Bekir (ra), siddîkiyet ufkunu ortaya

Vahyin Dilinden

"(Resûlüm!) Senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, (bazen) yarısını, (bazen de) üçte birini yatmadan (ibadetle) geçirdiğini ve beraberinde bulunanlardan bir topluluğun da (böyle yaptığını) Rabb'in elbette biliyor. Gece ve gündüzü (içinde olup bitenleri iyiden iyiye) ölçüp biçen ancak Allah'tır. O sizin, bunu sayamayacağınızı bildiği için sizi bağışladı. Artık, Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun. Allah bilmektedir ki içinde hastalar bulunacak, bir kısmınız Allah'ın lütfundan (rızk) aramak üzere yeryüzünde yol tepecekler, diğer bir kısmınız da Allah yolunda çarpışacaklardır. O hâlde Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun. Namazı kılın, zekâtı verin, Allah'a gönül hoşluğuyla ödünç verin. Kendiniz için önden (dünyada iken) ne iyilik hazırlarsanız Allah katında onu bulursunuz, hem de daha üstün ve mükâfatça daha büyük olmak üzere. Allah'tan mağfiret dileyin, şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir."

[Müzzemmil 73/20]

koyarak şöyle cevap vermiştir: “Nefesi alınca bir daha veremeyecek kadar, verince bir daha alamayacak kadar yâ Resûlullah!” [Bk. İbnü'l-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, 1/242]. Bu söz, Hz. Ebû Bekir'in (ra) hayatı derin bir kulluk şuuru ve emanet bilinciyle yaşadığını göstermektedir. Onun bu idraki, her nefesin Allah katından bir lütuf ve insanın her an sorumluluk taşıyan bir kul olduğunu hatırlatan büyük bir derstir.

Asr Sûresinin Gölgesinde Bir Hayat İnşası

Ömrü bir sermaye bilip vaktin kıymetini idrak etmek, Asr sûresinin gölgesinde hakiki bir hayat sürmek demektir. Günümüzde çoğu zaman ezberlenip meclislerde lafzen okunan bu mübarek sûrenin, sahâbe neslinde olduğu gibi yüreklere ve akıllara can veren bir hakikat olarak anlaşılması İslâmî bir sorumluluktur. Bu idrak yerleştiğinde, İmâm Şâfiî'nin şu meşhur sözü daha derin bir anlam kazanır: “Şayet Kur’ân’dan başka hiçbir şey nazil olmasaydı, Asr sûresi tek başına ilâhî muradı yansıtmaya yeterdi.” [İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur’ânî'l-Azîm*, 8/460]. Bu ifade, Asr sûresinin insan hayatının temel esaslarını kuşattığına işaret eder. Çünkü İslâm nizamı; iç dünyayı inşa eden tevhid, insan ilişkilerini şekillendiren ahlâk ve toplumsal hayatı ayakta tutan adâlet üzerine bina edilir. Asr sûresi de zamana yemin ederek başladığı ilâhî hitabıyla iman, hak ve sabır ekseninde bu hakikatleri insanın önüne koyar. Sahâbe efendilerimiz de bir araya geldiklerinde, ayrılmadan önce bu sûrenin mesajını birbirlerine hatırlatırlardı. Bu hatırlatma, hayatı inşa eden bilinci aralarında diri tutardı. Bugünün insanı için en büyük eksiklik, bu hakikatin çoğu zaman yalnızca lafzî bir tekrar seviyesinde kalmasıdır. Hâlbuki sahâbe nesli, Asr sûresini okurken onun iman, hak ve sabır çağrısını hayatlarının merkezinde hissediyordu. Kur’ân ile kurdukları bağ, kendilerini dönüştüren canlı bir bağdı. Bu sebeple insan, değişken ruh hâli karşısında istikameti koruyabilmek için sâlih dostların hatırlatmasına, uyarısına ve birlikte ayakta durma gayretine ihtiyaç duyar.

Resûlullah'ın (sas) Ahlâkı

Resûlullah (sas) gündelik vakitlerini tanzim eder, boş işlerle uğraşmaktan kaçınırdı. Nitekim o (sas) bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmuştur: “Kişinin kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terk etmesi, Müslümanlığının güzel olmasındandır.”

[Tirmizî, “Zühd”, 11]

Nübüvvet Medresesinin İlmî ve Ahlâkî Yapısı

Zamanı doğru anlamak, vaktin kıymetini idrak etmek ve ömrü ilâhî rızaya göre tanzim edebilmek için yönümüzü çevireceğimiz yegâne mektep hiç şüphesiz, Nübüvvet Medresesi'dir. Bu öyle eşsiz bir eğitim ocağıdır ki insanlık tarihinde benzeri ne daha önce görülmüş ne de sonrasında ortaya çıkmıştır. Müslümanların en temel gayelerinden biri de bu medreseyi yeniden diriltme idrakine sahip olmaktır. Müslümanların temel gayelerinden biri de bu medresenin ruhunu yeniden anlamak ve hayatlarına taşımaktır. Bunun yolu ise onu doğru kavramaktan, temsil ettiği değerleri idrak etmekten ve ona (sas) benzemeye gayret etmekten geçer.

Bu medresenin yapısı beş temel unsur üzerine kuruludur:

1. **Muallim:** Bizzat Allah Teâlâ tarafından yetiştirilen Hz. Muhammed Mustafa'dır (sas). O (sas), öğreticiliğin ötesinde ahlâkın, hikmetin ve zamanı en doğru kullanmanın canlı örneğidir. Onu (sas) tanımak, hayatı doğru okumayı öğrenmektir.

Sahâbenin Hayatından

Osman b. Maz'ûn'un (ra) (ö. 2/624) hanımı Havle bint Hakîm (r.anhâ), bir gün Allah Resûlü'nün (sas) evine misafir olur. Üstü başı perişan hâldedir. Kureyş kadınlarının önde gelenlerinden birisi olan Havle'nin (r.anhâ) durumu, Efendimiz'in (sas) hanımlarını rahatsız eder. Neden bu hâlde olduğunu sorduklarında Hz. Havle hâlini şöyle anlatır: *"Benim eşim gecelerini namazla, ibadetle geçiriyor, gündüzleri ise oruç tutuyor."* Eşinin ilgisizliği sebebiyle kendisini ihmal ettiğini söyleyen Havle'nin şikâyeti Efendimiz'e (sas) haber verilir. Bunun üzerine Allah Resûlü (sas), Osman b. Maz'ûn'u (ra) gördüğünde ona şöyle sorar: *"Ey Osman! Ben senin için güzel bir örnek değil miyim?"* Osman b. Ma'zûn da *"Anam babam sana feda olsun ey Allah'ın Resûlü! Bu sorunun sebebi nedir?"* der. Efendimiz (sas), *"Sen gündüzleri hep oruç tutuyor, geceleri de namaz kılıyormuşsun, öyle mi?"* diye sorar. Osman b. Ma'zûn'un da *"Evet, yâ Resûlallah!"* demesi üzerine Efendimiz (sas) şöyle buyurur: *"Böyle yapma! Gözlerinin senin üzerinde hakkı vardır. Bedeninin senin üzerinde hakkı vardır. Ailenin senin üzerinde hakkı vardır. Namaz kıl ama sonra uyu. Oruç tut ama bazen de tutma."*

[Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/268]

2. **Muteallim/Talebeler:** Peygamberlerden sonra insanlık tarihinin en hayırlı nesli olan sahâbe-i kirâmdır. Kur'ân'ın terbiyesinden geçmiş bu nesil, bilgiyi bekletmeden hayata taşıyan, öğrendiğini amele dönüştüren bir irade gücüne sahiptir.
3. **Müfredat:** Her harfi mucize, her hükmü hikmet olan Kur'ân-ı Kerîm'dir. Bu müfredat, yalnızca bilgi aktaran bir metin olmayıp insanı bütünüyle inşa eden; kalbi arındıran, aklı yönlendiren ve toplumu adâlet üzere şekillendiren ilâhî bir rehberdir. Okunduğu her yerde insanı dönüştüren, yaşandığı her zeminde istikamet kazandıran eşsiz bir kılavuzdur.
4. **Mektep/Medrese:** İlmin yapıldığı her mekân, bir mektep ve bir medresedir. Eğer nebevî ölçülere uygun bir biçimde yapılırsa adı ne olursa olsun, o mekânlar Dârü'l-Erkam'ın ve Suffa'nın birer şubeleridir.
5. **Menhec (Usûl):** Bu müfredatın hayata dönüşmüş hâli Sünnet-i Seniyye'dir. Kur'ân'ın nasıl yaşanacağını bizzat ortaya koyan, onu hayatta görünür kılan canlı bir rehberliklerdir. Hükmü davranışa dönüştüren, dini hayata taşıyan ve insanı uygulama üzerinden eğiten bir örneklik sunmaktadır.

Bu muazzam yapıda sünnet, mukaddes müfredatın hayata yansıyan, ete kemiğe bürünen ve yürüyen hâlidir. Kur'ân'ın nasıl yaşanacağını en güzel şekilde gösteren canlı bir örnekliktir. Sünnet olmadan Kur'ân'ın hayata dair birçok hükmünü hakkıyla anlamak ve uygulamak mümkün değildir. Çünkü sünnet; Kur'ân'da mücmel bırakılanı açıklar, mutlak olanı kayıtlar, kapalı kalan noktaları aydınlatır ve ilâhî muradı fiilen gösterir. Bu sebeple zamanın nasıl değerlendirileceği konusunda Kur'ân'ın çizdiği ufku hayata taşıyan ve Müslümana yaşanabilir bir model sunan yegâne yol Sünnet-i Seniyye'dir.

Kur'ân-ı Kerîm Nazarıyla Zaman: On Temel Ölçü

Kur'ân-ı Kerîm, zaman meselesine büyük bir önem atfeder. İlâhî kelâmda *asr*, *dehr*, *karn*, *sâat*, *sene*, *lejl*, *nehâr*, *fecr*, *hîn*, *ebed* ve *vakt* gibi zamanın farklı boyutlarını ifade eden birçok kelime yer alır. Bunlar içerisinde en çok kullanılan kelime ise “yevm/gün”dür. Bu durum, zamanın insan hayatındaki merkezi yerini gösteren önemli bir işarettir. Yüce Allah; mekâna, dağlara, beldelere ve incire yemin ettiği gibi zamanın çeşitli dilimlerine de yemin etmiştir. Tefsir usûlünde “Aksâmü'l-Kur'ân” başlığı altında ele alınan bu yeminler, üzerine

yemin edilen şeyin değerini ve ardından gelen ilâhî mesajın önemini ortaya koyar. Bu sebeple Kur’ân-ı Kerîm, müminin zamanı nasıl anlaması ve ömrünü hangi şuurla değerlendirmesi gerektiğini farklı âyetlerle öğretir. Kur’ân’ın zaman tasavvuruna dair bütün mesajları tek bir başlık altında toplamak mümkün değildir. Ancak her müminin üzerinde düşünmesi ve hayatına taşıması gereken on temel ölçüyü burada ele alacağız:

1. Zamanın Sahibi ve Yaratıcısı Yüce Allah’tır (cc).

“(Resûlüm!) Senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, (bazen) yarısını, (bazen de) üçte birini yatmadan (ibadetle) geçirdiğini ve beraberinde bulunanlardan bir topluluğun da (böyle yaptığını) Rabb’in elbette biliyor. Gece ve gündüzü (içinde olup bitenleri iyiden iyiye) ölçüp biçen ancak Allah’tır...”

[Müzzemmil 73/20].

Geceyi ve gündüzü takdir eden Allah (cc), zamanın da yegâne sahibidir. Bu sebeple ömür, insana emanet olarak verilmiştir. Bu emanetin hakkını vermek, vakti hoyratça tüketmemek ve her anı sahibinin rızasına uygun değerlendirmek müminin en temel sorumluluklarındandır.

2. Zamana Belli Ölçüler Tayin Eden O’dur.

“Sana, hilâl şeklinde yeni doğan ayları sorarlar. De ki: Onlar, insanlar ve özellikle hac için vakit ölçüleridir...” [Bakara 2/189].

Mümin, ilâhî irade tarafından belirlenen bu vakit ölçülerine riayet ederek hayatını tanzim etmelidir. Zira ibadetlerin vakitleri ve toplumsal hayatın düzeni bu ilâhî ölçülere bağlanmıştır.

Âlimlerin Dilinden

Bedüzzaman Said Nursî, ömrün ehemmiyetini şu veciz ifadelerle anlatır:

“Senin hayatın ve ömrün, ayinedir. Senin dünyanın direği, ayinesi ve merkezi, senin ömrün ve hayatındır. Her dakikada o hane, şehir ve bahçenin ölmesi mümkün ve harap olması muhtemel olduğundan, her dakika senin başına yıkılacak ve senin kıyametin kopacak bir vaziyettedir. Madem öyledir, sen bu hayatına ve dünyana, çekemedikleri ve kaldıramadıkları yükleri yükleme!”

[Said Nursî, Mesnevi-i Nuriye, 120]

3. Zaman Kusursuz Bir Nizama Bağlıdır.

“Güneş ve ay bir hesaba göre hareket etmektedir.” [Rahmân 55/5].

Doğada ve zamanda kusursuz bir şekilde işleyen bu ilâhî nizama teslim olunmalı, bu ahenkten ilham alınarak ferdî ve içtimai hayata da aynı düzen ve ölçü taşınmalıdır. Kâinattaki intizam, müminin hayatına yön veren bir örnek olmalıdır.

4. Yüce Allah Her An Kesintisiz Faaliyet İçindedir.

“Göklerde ve yerde bulunan herkes, O’ndan ister. O, her an yaratma hâ-lindedir.” [Rahmân 55/29].

Allah (cc) her an halk-ı cedîd yani yeni bir yaratma ve takdir hâlindedir. Böyle bir hakikatin gölgesinde yaşayan müminin vaktini malâyânî işlerle tüketmesi büyük bir çelişkidir. Kulluk, ilâhî iradenin gösterdiği istikamette her an diri, şuurlu ve gayretli bir hayat sürmeyi gerektirir.

5. Hayatın Dakikliği Ancak Namaz İle Sağlanabilir.

“Namazı bitirince de ayakta, otururken ve yanınız üzerinde yatarken (daima) Allah’ı anın. Huzura kavuşunca da namazı dosdoğru kılın; çünkü namaz, müminler üzerine vakitleri belli bir farzdır.” [Nisâ 4/103].

Günün beş ayrı vaktinde namaz için huzura duran mümin, hayatını ilâhî vakit ölçülerine göre yaşamayı öğrenir. Namaz, zamanı belli vakitlere ayırarak insana disiplin, düzen ve vakit şuuru kazandırır.

6. Zamanın Asla Boşa Geçirilmemesi Gerekir.

“Boş kaldın mı hemen (başka) bir işe koyul ve yalnız Rabb’ine yönel.” [İnşirâh 94/7, 8].

Müminin hayatında tembelliğe ve ataletle yer yoktur. Bir işi tamamladığında hayırlı bir başka işle meşgul olur, dinlenmesini bile kulluğuna güç kazandıracak bir hazırlık olarak görür. Böylece ömrünün hiçbir anını boş ve gayesiz geçirmemeye gayret eder.

7. Zamanın Hakkı Verilirse Felâha Erilir.

“Gerçekten müminler kurtuluşa ermiştir. Onlar ki, namazlarında huşû içindedirler. Onlar ki, boş ve yararsız şeylerden yüz çevirirler.” [Mü'minûn 23/1-3].

Vaktin kıymetini bilmek, felâhın kapısını aralayan en önemli şuurdur. Zamanı heba etmek, telafisi mümkün olmayan bir hüsrânı beraberinde getirir. Bu sebeple boş ve yararsız işlerden (lağv) uzak durmak, imanın bir gereği ve müminin hayat duruşunun bir yansımasıdır.

8. Vaktin Hakkını Veremeyenler Zamana Doyamazlar.

“Yemin olsun ki sen onları yaşamaya karşı insanların en düşkününü olarak bulursun. Putperestlerden her biri de arzular ki bin sene yaşasın. Oysa yaşatılması onu azaptan uzaklaştırmaz. Allah onların yapmakta olduklarını eksiksiz görür.” [Bakara 2/96].

Dünyevîleşme hastalığına yakalanan insan, bin yıl yaşasa bile âhiretteki hesap gerçeğinden kaçamayacaktır. Zira dünya ile kurulan yanlış bağ, ömrü uzatmakla insanı tatmin etmez; bilakis onu daha derin bir açlık ve doyumsuzluğa sürükler. Dolayısıyla ömrün bereketi uzunluğunda değil, keyfiyetindedir.

9. Zamanı Zayi Edenler Büyük Pişmanlık Duyacaktır.

“Onlar orada: Rabb'imiz! Bizi çıkar, (önce) yaptığımızın yerine iyi işler yapalım! diye feryat ederler. Size düşünecek kimsenin düşünebileceği kadar bir ömür vermedik mi? Size uyarıcı da gelmedi mi? (Niçin inanmadınız?) Şimdi tadın (azabı)! Zalimlerin yardımcısı yoktur.” [Fâtır 35/37].

Zamanı dünyada tüketip âhirete eli boş varanların feryadı, o gün artık bir karşılık bulmayacaktır. Çünkü pişmanlığın değeri, dünyada iken bir tövbe ve ıslaha dönüşmesindedir; vakti geçtiğinde ise geriye sadece hesaba konu olan bir ömür kalmaktadır.

10. Zamanın Değerine Yemin Edilmiştir.

“Andolsun zamana ki insan gerçekten ziyan içindedir.” [Asr 103/1, 2].

Allah'ın (cc) üzerine yemin ettiği bir hakikatin hafife alınması düşünülemez. Zaman, bu ilâhî yeminle kıymeti ortaya konulmuş büyük bir nimettir. Onu zayi

etmek, aklın ve imanın zayıflamasına işaret eder. Mümin için vakit; haram aylardan en sıradan dakikalara kadar, Allah'ın takdir ettiği ölçü içinde kıymetle korunması gereken bir emanettir.

Bu mesajlardan da anlaşıldığı gibi zaman çok kıymetli bir nimettir. Ömrün kısa veya uzun olması, zamanın değerinden hiçbir şey eksiltmez. Çünkü zaman, doğrudan hayatın kendisidir; zamanı israf, hayatı israftır.

Şimdi Nübüvvet Medresesi'nin menheci ve usûlü olan sünnete bakalım. Sünnette zaman nasıl anlaşılır, nasıl yaşanır ve mümine nasıl bir şuur kazandırılır?

Sünnet-i Seniyye İkliminde Zaman Şuuru: On Nebevî Esas

Bir mesele, Allah'ın keliması olan Kur'ân-ı Kerim'de ne kadar yer buluyor ve hangi değerle ele alınıyorsa Resûlullah'ın (sas) dünyasında da aynı ölçüde karşılık bulur. Elbette Resûlullah'ın (sas) dünyasında ne kadar yer buluyorsa sahâbenin dünyasında da o kadar yer bulur. Sahâbenin dünyasında ne kadar yer alıyorsa bizim dünyamızda da o kadar yer almalıdır. Allah Resûlü'nün (sas) sözlerinde ve hayatında zaman, hesabı en çetin olacak büyük bir emanet olarak görülmüştür. Efendimiz'in (sas) beyanlarında zaman, çok yönlü bir anlam taşır; dünya hayatını düzenleyen bir unsur olduğu gibi, âhiret kazanımının da temel alanıdır. Bu nebevî ufuk, zaman şuurunu şu on esas üzerinden inşa eder:

1. Zaman, Kıyamet günü ilk hesap verilecek hususlardan biridir.

Tirmizî'nin (ö. 279/892) *Sünen*'inde yer alan sahîh rivayete göre Efendimiz (sas) şöyle buyurmaktadır: **“Kıyamet gününde Âdemoğlu şu beş şeyden hesaba çekilmedikçe Rabb'inin huzurundan bir adım dahi atamaz: Ömrünü nerede tükettiğinden, gençliğini nerede yıprattığından, malını nereden kazanıp nereye harcadığından ve öğrendiği ilimle ne derece amel ettiğinden.”** [Tirmizî, “Sıfatü'l-Kıyâme”, 1]. Bu beyan, insanın ömrünün tamamının ilâhî bir muhasebeye konu olacağını hatırlatarak zamanın ne kadar ağır bir emanet olduğunu gözler önüne sermektedir.

Kur'ânî Ahlâk

“Gerçekten müminler kurtuluşa ermiştir. Onlar ki namazlarında huşû içindedirler. Onlar ki boş ve yararsız şeylerden yüz çevirirler. Onlar ki zekâtı verirler. Ve onlar ki iffetlerini korurlar.”

[Mü'minün 23/1-5]

2. Zaman kınanamaz, Hayır da Şer de Allah'tandır.

Kudsî bir hadiste buyrulduğu üzere Cenâb-ı Hak, kullarına şu şiddetli uyarıyı yapar: **“Zamana sövmeyiniz, zamanı kınamayınız çünkü zamanın (gecenin ve gündüzün) mutlak evirip çevireni, sahibi Ben'im.”** [Müslim, “Elfâz”, 2]. İnsanın kendi kusurlarından kaynaklanan musibetleri *“Kahpe felek!”*, *“Zalim zaman!”* gibi ifadelerle zamana yüklemesi, imanî hassasiyet açısından doğru değildir. Sorumluluktan kaçmanın mazereti zaman olamaz.

3. Zaman, Kulun En Büyük Şahididir.

Kaynaklarımızda yer alan bu sarsıcı hakikate göre her yeni gün, muhatabına şöyle seslenir: **“Ey Âdemoğlu! Ben yepyeni bir günüm ve senin işleyeceğin amellere şahidim. Beni hayırla değerlendir ki yarın huzur-u ilâhîde lehine şahitlik edeyim, zira ben gidiyorum ve kıyamete kadar bir daha asla geri dönmeyeceğim.”** [Ebû Nuaym, *Hilye*, 2/312]. Zaman, insanın hayatına

Âlimlerin Dünyasından

Anadolu halk kültüründe “Veysel Karanî” diye anılan Üveys el-Karanî (ö. 37/657), Yemen'deki Murâd kabilesinin Karan aşiretine mensup büyük bir tâbiîn âlimi ve zâhididir. Hz. Peygamber'e (sas) olan derin muhabbeti ve anesine olan tarifsiz hürmetiyle tanınan bu mübarek zât, ömrünü zühd ve takvâ üzere geçirmiştir. Kaynakların naklettiğine göre Resûlullah (sas), vefatından kısa bir süre önce hırkasını çıkarıp Hz. Ömer (ra) ile Hz. Ali'ye (ra) vermiş ve bunu Üveys el-Karanî'ye ulaştırmalarını vasiyet etmiştir. Onlar da Üveys'in Kûfe'ye yerleşmesinden sonra bu emaneti kendisine teslim etmişlerdir.

İmâm Şa'bi'den (ö. 104/722) nakledildiğine göre bir adam Hz. Üveys el-Karanî'ye uğradı ve ona, *“Sabahı nasıl ettin?”* dedi. O da *“Allah'a hamd ederek sabahladım.”* dedi. Adam, *“Zamanını nasıl geçiriyorsun?”* diye sorunca Üveys el-Karanî şu cevabı verdi: *“Sabah olduğunda akşam olmayacağını zanneden, akşam olduğunda sabah olmayacağını zanneden, cennetle mi cehennemle mi müjdelendiğini bilmeyen biri için nasıl geçer? Ey kardeşim! Ölüm ve onu hatırlama, müminin içinden rahatı uzaklaştırdı. Allah'ın hakları mümine hakkıyla öğretilseydi, mallarından ne altın ne de gümüş ayırırdı. İbadeti hakkıyla olsaydı bir dostu kalmazdı.”*

[Ebû Nuaym, *Hilye*, 2/83]

sessizce şahitlik eder ve kıyamet günü ya lehinde ya da aleyhinde konuşacak bir delil hâline gelir.

4. Zaman, İnsanların Çoğunun Aldandığı Gizli Hazinedir.

İmâm Buhârî'nin tespit ettiği sarsıcı nebevî ikazda Efendimiz (sas) şöyle buyurmaktadır: **“İki nimet vardır ki insanların çoğu bunların kıymetini bilmek hususunda aldanmış ve hüsrana uğramıştır: Sağlık (sıhhat) ve boş vakit.”** [Buhârî, “Rikâk”, 1]. Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), Asr sûresini tefsir ederken zamanın hızla tükenmesini, pazarda satılan ve güneş altında eriyen buz sermayesine benzeterek açıklar. Ona göre insan ömrü, fark edilmeden eriyen bu sermaye gibidir. Nitekim bu hakikati, pazarda *“Sermayesi güneşin altında eriyen bu adama merhamet edin!”* diye feryat eden buz satıcısının hâli üzerinden de tefekkür eder. Böylece insan ömrünün de aynı şekilde sessizce ve fark edilmeden tükenen bir sermaye olduğunu hatırlatır.

5. Zaman, İnsan İçin En Büyük Pişmanlık Sebebidir.

Allah Resûlü (sas) insanoğlunun son hâlini şöyle tasvir eder: **“Ölüp de pişmanlık duymadan kabre giren hiçbir kimse yoktur.”** [Tirmizî, “Zühd”, 59]. Bu hakikat, ölüm anında insanın dünyaya dair bütün tercihlerinin yeniden gözden geçirileceğini ortaya koyar. Musibet kapıyı çaldığında muhsin olanlar, hayırlarını ve ibadetlerini daha fazla artırmadıkları için; âsiler ise nefislerini kötülüklerden zamanında uzaklaştıramadıkları için derin bir nedâmet/pişmanlık yaşayacaklardır.

6. Zaman, Âhirette Bahaneleri Ortadan Kaldırır.

Hadis-i şerifte buyrulduğu üzere: **“Yüce Allah, ecelini altmış yılına kadar uzattığı kimselerin üzerinden her türlü mazeret, bahaneyi ve özür kapısını kaldırmıştır.”** [Buhârî, “Rikâk”, 5]. Bu yaş, kemâl ve olgunluk çağına işaret eder. İnsana tanınan bu uzun mühlet, artık gerçeği görme ve istikametini düzeltme imkânının tamamlandığını gösterir. Bu sebeple insanın, âhirette *“Fırsat bulamadım!”* ya da *“Mazeretim vardı!”* gibi bir bahane ileri sürme zemini ortadan kalkmaktadır.

7. Zaman, Bedenleri Yaşlandırırken Bazı Arzuları Canlı Tutar.

Allah Resûlü (sas) şöyle buyurur: “**Âdemoğlu yaşlanır fakat onda iki şey gençleşir: Mala olan hırs ve uzun yaşama arzusu.**” [Buhârî, “Rikâk”, 5]. İnsanın bedeni kuvvetleri zayıflasa da içindeki nefsânî eğilimler canlılığını korur, hatta zamanla daha da belirginleşir. Bu sebeple dünya sevgisi ve uzun emel, insanın iç dünyasında diri kalan ve onu gaflete sürükleyebilen iki güçlü yöneliş hâline gelir. Bu eğilim, ancak Ebû Eyyûb el-Ensârî (ra) (ö. 52/672) gibi, ileri yaşına rağmen İstanbul surları önüne cihad aşkıyla koşan bir iman diriliğiyle aşılabılır. O örneklik, fâniliği unutmayan bir kalbin nasıl diri kalabileceğini gösterir.

8. Zaman, Kendini Yenilemeyen İnsanın İflas Belgesidir.

Allah Resûlü (sas) bu hususu şöyle ifade buyurmuştur: “**İki günü birbirine eşit olan aldanmıştır (zarardadır). Bugünü dünden kötü olan ise lanetlenmiştir (ziyandadır).**” [Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, 5/84]. Bu nebevî ölçü, müminin hayatına sürekli bir ilerleyiş ve tekâmül şuuru kazandırır. Mümin, dün yaptığı hayırların, infakın ve ilmin üzerine bugün yeni bir katkı koymakla sorumludur. Çünkü din, insanı sürekli diri tutan bir istikamet hareketidir. Geçmişteki amellerle avunmak ve günü sadece hatıralarla doldurmak ise manevî bir duraksama ve gerileme işaretidir.

9. Zaman, İbadet, Geçim ve Dinlenme Arasında Paylaştırılması Gereken Bir Değerdir.

Ebû Zer el-Ğifârî'nin (ra) (ö. 32/653), Suhûf-ı İbrâhim'in muhtevasına dair sorusu üzerine Allah Resûlü (sas), akıllı ve hikmet sahibi bir müminin zamanını

Kavramlar

Vakit: Arapça “و-ق-ت” (v-k-t) kökünden türeyen vakit kelimesi, lügatte “zamanın belirli bir bölümü, an, çağ” ve “bir iş veya ibadet için öngörülen zamanın nihyeti” anlamlarına gelir. Bu kelimenin kökünden türeyen *mîkât* (مِيقَاتُ) kelimesi de (çoğulu *mevâkît* - مَوَاقِيتُ) bir iş için önceden belirlenen zamanı veya mekânı ifade eder. Klasik kaynaklarda ve şerî örfte zaman planlaması ve ibadetlerin ifa aralıkları genellikle bu kök üzerinden izah edilmektedir.

[İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “vkt” md.; Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, “vkt” md.]

nasıl tanzim etmesi gerektiğini şu şekilde ifade etmiştir: **“Akıllı kimsenin, vakitlerini üçe ayırması gerekir: Bir vaktini Rabb’ine ibadet, münâcât ve nefis muhasebesine; bir vaktini Allah’ın yarattıkları ve sanatını tefekküre; bir vaktini ise yeme, içme ve helâl rızık talebi gibi bedenî ihtiyaçlarına ayırmasıdır.”** [Bk. İbn Hibbân, *Sahîh*, 2/78]. Bu nebevî taksim, müminin hayatını dengeye kavuşturan ve her anını anlamlı bir istikamete yerleştiren bir zaman şuurunu ortaya koymaktadır.

10. Zaman, Boş Uğraşları Bırakıp Hayra Yönelenlerin Kazancıdır.

Nebevî irfanın en sarsıcı ölçülerinden biri şudur: **“Yüce Allah’ın bir kullundan yüz çevirdiğinin alameti; o kulun ne dünyasına ne de âhiretine fayda sağlayacak malâyânî işlerle vaktini zayi etmesidir.”** [Tirmizi, “Zühd”, 11]. Bu beyan, müminin hayatında zamanın ne kadar hassas bir emanet olduğunu açıkça ortaya koyar. Faydasız tartışmalar ve boş meşguliyetlerle ömrünü tüketen bir insan, farkında olmadan ilâhî rahmetten uzaklaşan bir yola girer.

Hz. Peygamber’in (sas) Zaman Çizelgesi

Bütün bu esaslar, Allah Resûlü’nün (sas) hayatında kuru bir bilgi olarak kalmamış; her gününe, her saatine ve her anına yansımıştır. Şimdi, onun (sas) Medine’de geçirdiği normal bir günü takip ederek zamanı nasıl bereketlendirdiğini birlikte görelim:

- [04:30 - 05:00] Teheccüd, Evrâd ve Sabah Namazına Hazırlık
- [05:00 - 05:30] Abdullah b. Ümmü Mektûm’un Ezanı ve Mescide Geçiş
- [05:30 - 06:15] Sabah Namazının Kıraati ve Eda Edilmesi
- [06:15 - 07:00] Zikir, Tesbihat ve İşrak Vaktini Bekleyiş
- [07:00 - 08:00] Ashâbla Sabah Sohbeti ve Rüya Tabirleri
- [08:00 - 08:30] İki Rekât Kuşluk (Duhâ) Namazının Edası
- [08:30 - 09:00] Hane-i Saâdeti Ziyaret ve Hafif Kahvaltı
- [09:00 - 12:30] Medine Çarşısı Denetimi, Hasta Ziyareti ve Kamu İşleri
- [12:30 - 13:00] Sünnet Namazının Edası ve Kaylûle (Öğle Öncesi İstirahat)
- [13:00 - 13:30] Öğle Namazı ve Cemaatle Buluşma

- [13:30 - 14:30] Perşembe Günlerine Özel Hanımlara İlim ve Fetva Meclisi
 [14:30 - 16:30] Suffa Talebelerinin Eğitimi ve Davet Mektupları Diplomasisi
 [16:30 - 17:00] İkinci Namazının Eda Edilmesi
 [17:00 - 18:00] Ezvâc-ı Tâhirâtı yani Müminlerin Annelerine Ziyareti ve Onlarla Sohbeti
 [18:00 - 18:45] Akşam Namazı ve Akşam Yemeği
 [18:45 - 20:30] Hane-i Saâdet'te Annelerimizle Toplu Aile Sohbeti Meclisi
 [20:30 - 21:00] Yatsı Namazı ve Zaruret Dışında Sözü Kesip İstirahate Çekilme

Bu çizelge, Allah Resûlü'nün (sas) zamanını nasıl bereketlendirdiğine dair genel bir çerçeve sunmaktadır. Bu çerçeveyi adım adım takip ederek onun (sas) Medine'de geçen bir gününe yakından bakalım:

Efendimiz (sas), gecenin son üçte birinde, insanların derin uykuda olduğu demlerde kıldığı uzun teheccüd namazlarının ardından, Abdullah b. Ümmü Mektûm'un (ra) (ö. 15/636) sabah namazı vaktinin girdiğini ilan eden ilk ezanıyla birlikte murakabe hâlinde doğrulurdu. Abdestini alır, sabah namazının sünnetini hücrelerinde eda ettikten sonra bir süre tefekkür etmek için sağ yanına uzanırdı. Bilâl-i Habeşî'nin (ra) cemaati farza çağıran kametiyle birlikte hane-i saâdetinden çıkarak mescide geçerdi. Mihraba doğru ilerlerken ashâbının nebevî nurla nimetlenmesi için adımlarını yavaşlatır ve onları şefkatle süzerdi. Cemaate döndüğünde safların intizamını bizzat sağlar, omuzların hizalanmasına büyük bir ehemmiyet verirdi. Namazda asla acele etmez; kelimeleri âdeti tek tek sayılacak bir netlikte, tane tane okuyarak yaklaşık kırk veya elli âyet miktarında kıraatte bulunurdu. Sahâbeye bir talim niteliği taşıyan bu okuyuş o kadar berraktı ki Übey b. Kâ'b (ra) (ö. 30/650) gibi nice sahâbî, Kur'ân'ı bizzat bu namazlarda dinleyerek ezberlemişlerdir.

Namazın arkasından güneş bir miktar yükselinceye kadar mescidden ayrılmazdı. Önce tesbihatını ve o vakte ait ezkârını yapar, ardından ashâbına yönelerek onların arasında otururdu. İşte o andan itibaren Mescid-i Nebevî, tam anlamıyla bir ilim ve irfan mektebine dönüşürdü. Bu sohbetlerde gündelik hayattan tarihî hadiseler, görülen rüyaların tabirinden iman ve davet meselelerine kadar pek çok konu konuşulurdu. Ashâbın soruları cevaplandırılır, dert sahiplerinin sıkıntıları dinlenir, ihtiyaç sahiplerine çözümler üretilirdi. Sohbetlerin ilk nebevî âdetlerinden biri ise cemaate **“İçinizde bu gece sâlih bir rüya gören var mıdır?”**

diye sormasıydı. Anlatılan rüyaları dikkatle dinler, tabir eder; gerektiğinde kendi gördüğü rüyaları paylaşır ve onlardan ibadet ve ahlâka dair önemli dersler çıkarırdı. Bazen uzak beldelerden gelen bedevîlerin, bazen de ilim taliplerinin fikhî ve itikadî sorularını cevaplandırırdı. Kısacası, ibadet halkasının hemen ardından ilim, hikmet ve irfan halkası kurulurdu. Resûlullah'ın (sas) terbiyesinde namaz ile ilim, zikir ile tefekkür, kulluk ile hayat daima iç içeydi. On yılı aşkın bir süre boyunca günün en bereketli vaktinde devam eden bu sohbetler; sahâbenin ilim, irfan ve şahsiyet inşasının en önemli mektebi oldu. Bu mektebin talebelerine neler kazandırdığını ise en iyi, o halkada yetişen sahâbe nesli göstermektedir.

Kuşluk vaktinin girmesiyle birlikte Efendimiz (sas), iki veya dört rekât Duhâ namazını kılar, ardından Hâne-i Saâdet'e dönerdi. O gün hangi hanımının odasında oraya teşrif eder, evde yiyecek bir şey bulunup bulunmadığını sorardı. Şayet yiyecek yoksa hiçbir rızık endişesine kapılmadan, hanımını mahcup edecek tek bir söz söylemeden ve mübarek tebessümünü eksiltmeden **“Öyleyse ben bugün Allah için oruçluyum.”** buyurur ve nafil oruca niyet ederdi [Bk. Müslim, “Sıyâm”, 170]. Daha sonra Medine çarşısına çıkar, ticaret hayatını denetler ve kurduğu hisbe teşkilatının işleyişini takip ederdi. Hastaları ziyaret eder, cenazelere katılır, ihtiyaç sahipleriyle ilgilenir ve Medine İslâm Devleti'nin idarî meselelerini bizzat yürütürdü. Onun (sas) hayatında boş geçen tek bir an yoktu. Attığı her adım bir hayra, yaptığı her iş ümmetine bir örnek olurdu. Hatta yürüyüşü bile vakur, kararlı ve süratliydi; bu ise zamanı bereketlendiren bir gayretin ifadesiydi.

Öğle namazının ardından Allah Resûlü (sas), ümmetin farklı kesimleriyle ilgilenmeye devam ederdi. Özellikle Perşembe günlerini hanım sahâbilerin eğitimine ayırır; onların dinî meselelerini rahatça sorabilecekleri, öğrene-mediklerini çekinmeden konuşabilecekleri özel ilim meclisleri kurardı. Bu uygulama, İslâm'ın ilme verdiği değeri gösterdiği gibi, kadınların dinlerini doğrudan Resûlullah'tan (sas) öğrenmelerine verdiği önemi de açıkça ortaya koymaktadır. İkinci namazından sonra ise Hâne-i Saâdet'e uğrar, müminlerin annelerini tek tek ziyaret eder, hâl ve hatırlarını sorar, ihtiyaçlarıyla yakından ilgilenirdi. Böylece ümmetin rehberi olduğu kadar ailesinin de şefkatli reisi olmayı ihmal etmezdi. Akşam namazının ardından aile fertleri o gece kalacağı hücrede bir araya gelir, mütevazı bir sofranın etrafında samimi bir aile meclisi kurulurdu. Günün yorgunluğu muhabbetle dinlenir, aile fertleri Resûlullah'ın (sas) terbiyesinden nasiplerini alırlardı. Yatsı namazından sonra ise ümmetine zaman ahlâkının en önemli esaslarından birini öğretirdi. Zaruri bir iş, ümmeti

ilgilendiren bir mesele veya ilmî bir istişare bulunmadıkça yatsıdan sonra uzun sohbetler yapılmasını uygun görmez, vaktin malâyânî sözlerle tüketilmesine müsaade etmezdi. Gecenin ilk bölümünde istirahat eder, gecenin ilerleyen saatlerinde ise kalkıp Rabb'inin huzurunda uzun uzun kıyama durur, ayakları şişinceye kadar namaz kılar ve gözyaşları içinde O'na (cc) münacatta bulunurdu.

Zaman Karşısında Müslümanın Konumu: Üç Ulvî Makam

İslâm medeniyetinde, zamanı hakkıyla değerlendiren ve ömrünü bilinçle yaşayan kimseler için *Sâhibü'l-Vakt* ve *İbnü'z-Zamân* gibi dikkat çekici ifadeler kullanılmıştır. *Sâhibü'l-Vakt*, vaktine hâkim olan, onu yerli yerince değerlendiren kimse; *İbnü'z-Zamân* ise yaşadığı çağın idrakine sahip, zamanını doğru okuyup ona göre sorumluluk alan insan demektir. Bununla birlikte bazı ârifler, insanın zamanla kurduğu ilişkiyi daha derinlikli bir tasnif içerisinde üç farklı ifade üzerinden açıklamışlardır:

1. **İbnü'z-Zaman/Zamanın Çocuğu:** Yaşadığı çağın siyasî, içtimaî ve fikrî şartlarını doğru okuyan, zamanın imtihanlarını ve ilâhî mura-dı kavrayan kişidir. O, devrin sürüklediği yanlışlara teslim olmaz, çağın sorunlarını Kur'ân ve sünnetin rehberliğinde değerlendirir. O, yaşadığı asrı doğru anlayarak ona İslâm'ın hakikatini taşıyan, zamanına Müslümanca bir mühür vuran şuurlu bir mümindir.
2. **İbnü'l-Vakt/Vaktin Çocuğu:** Geçmişin pişmanlıklarına ve geleceğin endişelerine takılıp kalmadan, içinde bulunduğu ânın hakkını veren kişidir. Âriflerin ifadesiyle onun en temel sorusu şudur: "*Şu anda Allah benden ne istiyor?*" Bu sorunun cevabını arar; içinde bulunduğu vakti, o ânın en faziletli ameliyle değerlendirerek ömrünü bereketlendirir.
3. **Ebü'l-Vakt/Vaktin Babası/Hâkimi:** Zamana yön veren, çağı hakikat ölçüleriyle inşa etmeye çalışan kişidir. Nebvî basiret ve sarsılmaz bir iradeyle hareket eder; şartların ağırlığı karşısında savrulmaz, hadiseleri Kur'ân ve sünnetin ölçüleriyle değerlendirir. Yaşadığı döneme yön veren, bulunduğu çağa hak ve adâlet ekseninde iz bırakan öncü bir şahsiyet olma gayreti taşır.

Modern dünyanın, seküler aklın ve maddeci felsefenin inananlara telkin ettiği en büyük yanılgılardan biri, "*Zaman sana uymuyorsa sen zamana uy!*"

anlayışıdır. Bu telkin, insanı zamanın peşinden sürükler; hakikati çağın şartlarına göre şekillendirmeye sevk eder. Hâlbuki mümin, çağın rüzgârına kapılan değil, vahyin rehberliğinde zamana istikamet kazandıran kimsedir. Asr sûresinin ortaya koyduğu ufuk da Sünnet-i Seniyye'nin öğrettiği zaman ahlâkı da bize aynı hakikati hatırlatır: *Zaman sana uymuyorsa sen zamanı Kur'ân ve sünnetin ölçüleriyle buluşturmaya çalışacaksın.* Önce nefsini ıslah edecek, ardından ailene, çevrene ve içinde yaşadığın topluma hakikati taşımanın gayreti içinde olacaksın. Çünkü mümin, zamanın şekillendirdiği bir şahsiyet olmamalı; yaşadığı zamana iman, ilim, adâlet ve güzel ahlâkla yön vermeye çalışan bir dava adamı olmalıdır. Müminin en büyük gayesi de budur: Kendisine emanet edilen ömrün kıymetini Hz. Ebû Bekir'in (ra) hassasiyetiyle bilmek, her nefesin hesabını vereceği şuuruyla yaşamak ve vakit sermayesini sâlih amellerle bereketlendirmektir. Böyle bir ömrün en büyük mükâfatı ise hesap günü Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna yüz akıyla çıkabilmek ve kabri, dünyada ekilen sâlih amellerin nuruyla aydınlanmış olarak karşılamaktır.

Suffa Meclisleri

AHLÂK BİLİNCİ DERSLERİ

Sevgi Ahlâkı

Kur'ân İklimi

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَن يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ﴾

“İnsanlardan bazıları Allah’tan başkasını Allah’a denk tanrılar edinir de onları Allah’ı sever gibi severler. İman edenlerin Allah’a olan sevgileri ise (onlarkinden) çok daha fazladır. Keşke zalimler azabı gördükleri zaman (anlayacakları gibi) bütün kuvvetin Allah’a ait olduğunu ve Allah’ın azabının çok şiddetli olduğunu önceden anlayabilselerdi.”

[Bakara 2/165]

Nebevî Sedâ

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ وَجَدَ حَلَاوَةَ الْإِيمَانِ: أَنْ يَكُونَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا سِوَاهُمَا، وَأَنْ يُحِبَّ الْمَرْءَ لَا يُحِبُّهُ إِلَّا لِلَّهِ، وَأَنْ يَكْرَهُ أَنْ يُعْودَ فِي الْكُفْرِ بَعْدَ إِذْ أَنْقَذَهُ اللَّهُ مِنْهُ كَمَا يَكْرَهُ أَنْ يُقْذَفَ فِي النَّارِ

Enes b. Mâlik’ten (ra) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sas) şöyle buyurdu: “Üç özellik vardır; bunlar kimde bulunursa o, imanın tadını tadar: Allah ve Resûl’ünü herkesten fazla sevmek. Sevdiğini Allah için sevmek. Allah kendisini küfür bataklığından kurtardıktan sonra tekrar küfre dönmeyi, ateşe atılmak gibi çirkin ve tehlikeli görmek.”

[Müslim, “İmân”, 67]

Vahyin Dilinden

“İşte Allah’ın, iman eden ve iyi işler yapan kullarına müjdediği nimet budur. De ki: Ben buna karşılık sizden akrabalık sevgisinden başka bir ücret istemiyorum. Kim bir iyilik işlerse onun sevabını fazlasıyla veririz. Şüphesiz Allah bağışlayan, şükrün karşılığını verendir.”

[Şûrâ 42/23]

Muhabbetin Gerekliliği

Kur’ân-ı Kerîm ve Sünnet-i Seniyye’nin inşa ettiği ahlâk nizamının merkezinde sevgi ve muhabbet vardır. Müslüman toplumların yaşadığı fitnelerin, ayrılıkların ve sarsıntıların köküne inildiğinde, çoğu zaman aynı gerçekle karşılaşılır: Kalplerdeki muhabbet zayıflamış, kardeşlik bağları yara almıştır. Güvenin kaybolması, adâlet duygusunun sarsılması, liyakatin göz ardı edilmesi ve ümmet şuurunun zayıflaması, aslında daha derindeki kırılmalarının yansımalarıdır.

Bu sebeple bir toplumun yeniden ayağa kalkması, sadece kanunlarla, kurumlarla veya

tedbirlerle sağlanamaz. Asıl ihya, kalplerin yeniden birbirine ısınması, müminler arasında nebevî uhuvvetin ve muhabbetin güçlenmesiyle başlar. Sevginin zayıfladığı yerde güven uzun süre yaşayamaz, kardeşliğin yara aldığı yerde istişare bereketini kaybeder, muhabbetin çekildiği gönüllerde adâlet de hakkıyla kök salamaz. Bunun için ümmetin yeniden dirilişi, önce kalplerde başlayacak bir dirilişe bağlıdır.

Böyle bir zeminde, küresel şer odakları ve nifak hareketleri hedeflerine doğrudan ulaşamadıklarında, farklı sinsi ve yıkıcı planlara yönelirler. Bütün bu planlar ise ancak muhabbet iklimiyle bertaraf edilebilir. Çünkü modern çağın ürettiği en tehlikeli toplumsal hastalıklar; kitleler arasında büyüyen güven bunalımı, dinî heyecanın ve hizmet azminin zayıflaması, sû-i zan ve iftira kültürünün yaygınlaşması ve büyük ideallerden uzaklaşıp günübürlük bir hayata yönelme hâlidir. Bütün bunlar, kalplerde derinleşen düşmanlığın bir sonucudur. Müminler, birbirlerinin küçük kusurlarını büyütüp bunu bir kırılma ve düşmanlık hâline dönüştürdüklerinde, farkında olmadan büyük iç çözümlere kapı aralamış olurlar. Oysa bu çağın en temel ihtiyacı, ahlâk nizamının merkezine yeniden nebevî muhabbeti yerleştirmektir. Bu yapılmadıkça ne güven inşa edilebilir ne birlik muhafaza edilebilir ne de ümmet şuru diri tutulabilir.

Şu hakikatleri hiçbir zaman unutmamak gerekir ki:

- Muhabbetin olduğu yerde **merhamet** olur.
- Merhametin olduğu yerde **liyakat** olur.
- Liyakatin olduğu yerde **adâlet** olur.
- Adâletin olduğu yerde **selâmet** olur.
- Selâmetin olduğu yerde ise **saâdet** olur.

Efendimiz'in (sas) kurduğu o muazzam asr-ı saâdet toplumu, işte bu silsilenin adım adım inşasıyla vücut bulmuştur. Saâdete bir anda ulaşılmamıştır. Bu yolun ilk basamağı muhabbettir. Allah Resûlü (sas), daha Dârü'l-Erkam'da bir avuç müminle birlikteyken kalplere muhabbeti ve teslimiyeti yerleştirmiştir. Medine'ye hicret edildiğinde tesis edilen *muâhât/ensar-muhacir kardeşliği*, aslında bu muhabbet nizamının toplumsal hayata taşınmış ve kurumsallaşmış hâlidir [İbn Hişâm, *Sîre*, 1/504]. Muhabbet inşa edilmeden adâleti tesis etmek, adâlet olmadan da selâmete ve içtimâî huzura ulaşmak mümkün değildir. Bunlar, kökü olmayan bir ağacın meyvesini beklemek kadar boş bir hayaldir.

Resûlullah'ın (sas) Ahlâkı

Enes b. Mâlik'ten (ra) rivayet edildiğine göre bir adam Hz. Peygamber'in (sas) yanında iken oradan birisi geçti. Adam, "Yâ Resûlallah! Ben bu adamı seviyorum." dedi. Peygamber (sas) de ona "Bunu ona söyledin mi?" diye sordu. Adam, "Hayır." cevabını verdi. Hz. Peygamber (sas), "Git, ona söyle." buyurdu. Bunun üzerine adam o kimsenin yanına gitti ve "Ben seni Allah için seviyorum." dedi. Diğer adam da "Beni kendisi için sevdiğin Allah da seni sevsin." cevabını verdi.

[Ebû Dâvûd, "Edeb", 112, 113]

Kur'ân-ı Kerîm'de Sevgi Kavramları ve Mertebeleri

Sözlükte "muhabbet/mahabbet" kelimesinin, "حُبَّ /hub" kökünden türeyen bir isim olduğu belirtilir. "Hub" ise genel olarak "sevgi, bağlılık ve meyil" anlamında kullanılmakla birlikte, aynı zamanda "buğzun zıddı" olarak da tarif edilir [İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "hbb" md.; Firûzâbâdî, *Tâcü'l-'arûs*, "hbb" md.]. Bu kökten türeyen lafızlar, Arap dilinde sevginin farklı derecelerini ve tezahürlerini ifade edecek şekilde geniş bir kullanım alanına sahiptir.

Bu dil ve kavram zenginliği, Kur'ân-ı Kerîm'e bakıldığında çok daha derin bir anlam çerçevesi kazanır. Sevgi ve muhabbet, Kur'ân-ı Kerîm'in ve nebevî davetin en merkezî konularından biridir. İlâhî kelâmı sadece "حُبَّ /hub" kökünden

Sahâbenin Hayatından

Abdullah b. Ömer (ra) naklediyor: Bir gün Medine’de, Efendimiz (sas) birkaç sahâbe ile birlikte geziyorlardı. Topluluk içerisinde babam da vardı. Onlar Efendimiz (sas) ile beraberce yürüdükleri bir anda, Efendimiz (sas), babamın elini tuttu ve bir müddet öylece el ele dolaştılar. Babam, Efendimiz’in (sas) kendi elini tutmasına öyle bir sevindi, öyle bir heyecanlandı ki bir anda hepimizin ödünü koparacak bir ses tonu ile: *“Yâ Resûlallah! Seni çok ama çok seviyorum!”* dedi. Efendimiz (sas) babama doğru döndü ve *“Annenden ve babandan daha mı çok?”* dedi. Babam, *“Evet, yâ Resûlallah!”* dedi. Efendimiz (sas), *“Evladından ve eşinden daha mı çok?”* diye sordu. Babam, *“Evet, yâ Resûlallah!”* dedi. Bu sefer Efendimiz (sas), *“Malından ve mülkünden daha mı çok?”* diye sordu. Babam, yine *“Evet, yâ Resûlallah!”* dedi. Efendimiz (sas), *“Peki, nefsimden ve canından daha mı çok?”* diye sordu. Babam biraz duraksadı ve *“Hayır, yâ Resûlallah! Sizi nefsimden ve canımdan daha çok sevmiyorum.”* dedi. Efendimiz (sas), babamın bu cevabı karşısında, anında elini bıraktı: *“Olmadı Ey Ömer, olmadı! Eğer ben sana nefsimden bile daha sevimli olmazsam kâmil bir imana ermiş olamazsın.”* dedi.

Efendimiz’in (sas) bu sözleri babamı âdeta yıkmıştı. Eve geldi, oturdu ve düşünmeye başladı. Dakikalarca düşünüyor, kendi kendine konuşuyor, bir şeylerin hesabını yapıyor gibi davranıyordu. Sonra birden ayağa kalktı; süratli bir hâlde Mescid-i Nebvî’nin yolunu tuttu, ben de arkasından koşmaya başladım. Mescide girdi, acele ile Efendimiz’in (sas) huzuruna çıktı; yine büyük bir coşku ve seda ile *“Yâ Resûlallah! Vallâhi, seni nefsimden ve canımdan daha çok seviyorum.”* dedi. Bunun üzerine Efendimiz (sas), *“el-Âne yâ Ömer! el-âne./Evet, şimdi (gerçek iman) oldu Ey Ömer! Şimdi...”* dedi.

Babam, sevinç içinde Allah Resûlü’nün (sas) huzurundan ayrılınca bu durumu merak ettim. Hemen yanına giderek *“Babacığım! Allah Resûlü (sas) sana yolda ‘Beni nefsimden daha çok seviyor musun?’ diye sordu; sen önce yok dedin. Sonra geldin, evin eşğinde oturdun, ölçtün, biçtin; kalkıp Allah Resûlü’nün (sas) yanına gittin ve onu, nefsimden daha çok sevdiğini söyledin. Söylers misin, kalbinde bir anahtar mı vardı ki çevirir çevirmez, nefsimi Efendimiz’in sevgisine ikna ettin ve bunu gidip ona ikrar ettin.”* dedim.

Babam dedi ki: *“Hayır, evladım! Neden böyle yaptığımı sana söyleyeyim. Ben o ana kadar birçok şeyi Resûlullah ile kıyaslamıştım. Kendi kendime demiştim ki: ‘Ey Ömer! Bir gün babanı, anneni, evladını, eşini, malını ve*

servetini, Allah'ın Resûlü'ne karşı tercih etmek zorunda kalsan hangisini tercih edersin?' Hepsine hiç düşünmeden 'Resûlullah'ı!' demiştim. Ama ben o ana kadar nefsim ile Allah Resûlü'nü kıyaslayıp hiç onunla nefsim arasında bir tercih yapma durumunda kalmamıştım. Hesabını vermediğim bir söz ve iddiayı dile getirmek istemedim. Geldim, evde oturdum ve bunun hesabını yaparak 'Ey Ömer! Sen Câhiliye'nin karanlıklarında gezerken Resûlullah'ın vesilesi ile hidâyetle tanıştın. Sen şimdi onu nefsinden daha çok sevemeyecek misin? Hayır, Vallâhi! Beni, İslâm gibi büyük bir şeref ile şereflendiren Resûlullah'ı, ben her şeyden ama her şeyden daha çok sevmeliyim.' dedim. İşte bu muhasebeyi yaptıktan sonra Efendimiz'e gittim ve ona bu sevgimi ikrar ettim."

[Bk. Buhâri, "Eymân", 3]

türeyen doksanı aşkın kullanım bulunmaktadır [Bk. Bakara 2/165; Âl-i İmrân 3/31; Mâide 5/54]. Buna "meveddet" ve "ülfet" gibi doğrudan kalbî yakınlığı ve sevgi bağını ifade eden kavramlar da eklendiğinde İslâm'ın, özünde muhabbet ve rahmet eksenli bir din olduğu açıkça ortaya çıkar.

Bu sevgi kavramları, Kur'ânî kullanımdaki farklı mertebe ve tezahürleriyle birlikte ele alındığında üç temel başlık altında tasnif edilebilir:

- **Ülfet** (أُلْفَة / اِلْف): Kalplerin birbirine ısınmasını, uyum sağlamasını ve kaynaşmasını ifade eden, sosyal yakınlığın ilk aşamasını oluşturan bir kavramdır. İnsanlar arasında köprüler kuran bu ilk yöneliş, kalbî yakınlığın ve toplumsal bütünleşmenin başlangıç noktasını oluşturur [Bk. En-fâl 8/63; Âl-i İmrân 3/103; Kureş 106/1, 2].
- **Meveddet** (مَوَدَّة): Karşılıklı sevmek, şefkat göstermek ve sevilme. Genellikle iradî bir gayretle, güzel geçimle, ihsan ve iyilikle sonradan kazanılan; amelî, fiilî ve ahlâkî tezahürleri olan bir sevgi mertebesini ifade eder [Bk. Rûm 30/21; Şûrâ 42/23; Mümtehine 60/7].
- **Muhabbet/Hub** (مُحَبَّة / حُب): Kalbin yüce bir varlığa sarsılmaz bir bağla bağlanması, derin sevgi ve adanmışlıktır. Allah'ın (cc) fitrata kodladığı, doğuştan gelen; kalbin en derin odacıklarında kök salan ve dış tesirlerle zayıflaması kolay olmayan en üstün sevgi derecesidir [Bk. Bakara 2/165; Âl-i İmrân 3/31; Mâide 5/54; Tâhâ 20/39].

Nebevî Davette Selâmdan Ülfete, Kelâmdan Kardeşliğe

Allah Resûlü (sas), Kur'ân-ı Kerîm'in vazettiği sevgi ahlâkını pratik hayata aktarırken son derece hikmetli ve tedricî bir usul takip etmiştir. Efendimiz'in (sas) cevâmiu'l-kelim yani az sözle çok mâna ifade etme özelliğinin en açık tezahürlerinden biri olan şu hadîs-i şerîf, muhabbet toplumunun âdeta yol haritasını ortaya koymaktadır: **“Sizler iman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de gerçek mânada iman etmiş olamazsınız. Size, yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz bir şeyi söyleyeyim mi? Aranızda selâmı yayınız.”** [Müslim, “Îmân”, 93; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 131].

Bu nebevî beyan, toplumsal inşanın ve kalbî dirilişin basamaklarını göstermektedir. Ne var ki bu hadîs-i şerîf, çoğu zaman yalnızca “karşılaşılan kişiye sözlü olarak selâm vermek” şeklinde dar bir çerçevede anlaşılmaktadır. Hâlbuki selâm, sadece bir söz değil; bir duruş, bir emniyet ilanı ve kalpten kalbe uzanan bir köprüdür. Elbette tanınan ya da tanınmayan her Müslümana selâm vermek bu işin ilk ve vazgeçilmez adımıdır. Fakat günümüz toplumunda insanların birbirine karşı mesafeli, soğuk ve “*Bana dokunma!*” edasıyla yaşadığı düşünüldüğünde, selâmın taşıdığı rahmet ve güven iklimi daha iyi anlaşılır. Müslüman, karşısındakine selâm vererek ona “Güvendesin!” diyen, emniyet telkin eden kimsedir.

Ancak nebevî murat, selâmın ötesinde daha derin bir ufka işaret etmektedir. Selâmın ardından kelâm gelmelidir. Kelâm ise ülfete; yani tanışmaya, dertleşmeye, hâl ve hatır sormaya ve kalplerin birbirine yaklaşmasına vesile olur. Meşhur bir nüktede anlatıldığı üzere; bahçesinde oturup gelen geçenlerin selâmını “*Selâm kelâmı getirir, kelâm da karpuzu götürür!*” endişesiyle almaktan çekinen adamın düştüğü cimrilik ve korkaklık hâli, Müslümanların uzak durması gereken bir zihniyettir. Müslüman; cömerttir ve sehâvet sahibidir; Allah rızası için bir bardak çayını, bir dilim karpuzunu, en önemlisi de vaktini ve kalbini din kardeşine ikram etmekten çekinmez.

Bugün İslâm dünyasındaki en büyük zafiyetlerden biri, ülfet ve kelâm meclislerinin zayıflaması, hatta yer yer terk edilmiş olmasıdır. Yıllarca aynı mahallede yaşayan, aynı dinî ve fikrî iklimi paylaşan ya da farklı yorumlara sahip olan insanlar, birbirlerinin aleyhinde yazıp çizerken bir kez dahi aynı mecliste bir araya gelip yüz yüze kelâm etmemektedir. Hâlbuki Müslümanlar her konuda aynı düşünmek zorunda değildir. Farklı mizaçlar, farklı içtihadî ve

fikhî yaklaşımlar, doğru zeminde kaldığı sürece birer zenginliktir. Asıl ahlâkî duruş; eleştiri ve tezyif dilini sosyal mecralara savurmak yerine, ülfet meclisleri kurarak “*Gel kardeşim, oturalım; sen bana hakkı söyle, ben sana hakkı söyleyeyim.*” diyebilmektir.

Düşman, Müslümanların kendi aralarındaki kopukluktan ve birbirleriyle çatışmalarından beslenmektedir. Batılın gücü, hakka taraftar olanların zafiyetinden, tefrikasından ve ülfetsizliğinden kaynaklanmaktadır. Öz kardeşiyle, akrabasıyla veya din kardeşiyle, sırf dünyalık küçük bir mesele, bir miras veya geçici bir menfaat sebebiyle yıllarca konuşmayan insanların varlığı, muhabbet ahlâkının ne kadar derin bir yara aldığını açıkça ortaya koymaktadır. Ülfetin bulunmadığı bir zeminde muhabbetten söz etmek ise çoğu zaman karşılığı olmayan bir iddiadan ibarettir.

İslâm Ahlâkında Sevilmesi Mecburî Olan Dört Ulvî Alan

Kur’ân-ı Kerîm ve Sünnet-i Seniyye tetkik edildiğinde, Cenâb-ı Hakk’ın, gerçek mânada mümin olabilmemiz için bizden dört temel alanda sevgimizi ortaya koymamızı istediğini görmekteyiz. Bu dört alan, İslâm ahlâk nizamının sarsılmaz sütunlarını oluşturur:

1. Allah (cc) Sevgisi: İmanın hakikatidir, varoluşun gayesidir.

Allah sevgisi, kalbi istikamet üzere sabit tutar; insana sarsılmaz bir yön ve ölçü kazandırır. Kulu, hevâ ve hevesin dalgalanmalarından koruyarak onu izzetli bir duruşa taşır; hak karşısında eğilmez, batıl karşısında susmaz bir karakter

Âlimlerin Dilinden

İmâm Gazzâlî, Allah’ı sevmenin mahiyetini açıklarken bu hakikati şöyle ifade eder: “*Bil ki bütün varlıklar içinde Allah’tan (cc) başka seilmeye lâyık bir şey yoktur. Başka bir şeyi seven, cehaletinden sevmiş olur. Ancak bu sevgi bir yönden Allah ile ilgisi olabilir. Mesela: Resûlullah’ın (sas) sevgisi, Allah sevgisi içindir. Zira bir kimse bir kimseyi severse onun sevgilisini de sever. Demek ki âlimleri ve takvâ sahiplerini sevmek de Allah’ı sevmek olur. Bu da anlatılan sevgi sebeplerine dikkat edip tafsilatıyla öğrenmekle anlaşılır.*”

[Gazzâlî, *İhyâü ulûmi’ d-din*, 4/293]

inşa eder. Aynı zamanda mümini hem iç dünyasında huzurlu ve dengeli hem de sosyal hayatta güven veren, tutarlı ve sağlam bir şahsiyet hâline getirir.

“...İman edenlerin Allah’a olan sevgileri ise (onlarınkinden) çok daha fazladır. Keşke zalimler, azabı gördükleri zaman (anlayacakları gibi) bütün kuvvetin Allah’a ait olduğunu ve Allah’ın azabının çok şiddetli olduğunu önceden anlayabilselerdi..” [Bakara 2/165].

2. Resûlullah (sas) Sevgisi: Allah’ın hakkıdır; zira onu (sas) sevmek, ona (sas) itaat etmek, Allah’ı sevmenin yegâne tezahürüdür.

Resûlullah (sas) sevgisi, insanın imanını davranışa dönüştürür; kalbi sünnete bağlar, hayatı ölçülü ve istikametli kılar. Mümini hevâ ve hevesin savrulmalarından korur; onu vahyin rehberliğinde dengeli, merhametli ve adâletli bir çizgiye taşır. Böylece kişi, sadece kendisi için yaşayan bir birey olmaktan çıkar; sözünde güven, hâlinde örneklik, duruşunda ise ümmete rahmet taşıyan bir şahsiyet hâline gelir.

“De ki: Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın...” [Âl-i İmrân 3/31].

3. Sahâbe Sevgisi: Resûlullah’ın (sas) hakkıdır; zira canlarını Efendimiz (sas) için feda eden o kutlu nesli sevmek, Peygamber’e (sas) olan vefanın gereğidir.

Sahâbe sevgisi, aslında vahyin terbiye ettiği o ilk nesle duyulan bir vefa, bir hürmet ve bir şükran borcudur. Onları sevmek; İslâm’ın canlı şahitlerine saygı duymak, Kur’ân’ın inişine ve sünnetin yaşanışına bizzat tanıklık etmiş ashâbı doğru anlamak demektir. Aynı zamanda bu sevgi, dinin bize sahih bir şekilde ulaştığı emanet zincirine bağlılığı muhafaza etmek, o zincirde bir kopuşa izin vermemek ve ümmet hafızasını diri tutmak anlamına gelir.

“İslâm’da ilk önce derece alan muhacirler ve ensar ile onlara güzellikle tâbi olanlar var ya, Allah onlardan razı olmuştur, onlar da O’ndan razı olmuşlardır...” [Tevbe 9/100].

4. Müminlerin Birbirini Sevmesi: Aziz İslâm’ın hakkıdır; zira İslâm, müminleri ancak kardeş olarak ilan etmiştir.

Müminlerin birbirini sevmesi, imanla kurulmuş kardeşliğin hayata yansımış hâlidir. Bu muhabbet, kalpleri birbirine ısıdırır, gönüller arasında

ülfet köprüleri kurar ve ümmeti bir bedenin azaları gibi kenetler. Böylece sadece bireysel yakınlıklar kurulmaz, toplumsal bir dayanışma ruhu inşa edilir; ümmet şuuru canlı kalır, dağınıklık yerini toparlanmaya bırakır. Kırgınlıkların, uzaklaşmaların ve içte oluşan ayrışmaların yerini ise merhamet, affedicilik, dayanışma ve kardeşlik iklimi alır. Böyle bir zeminde mümin, kardeşini kendinden ayrı görmez; onun derdiyle dertlenir, sevinciyle sevinir ve aynı imanın etrafında kenetlenmiş bir yapının parçası olduğunu derinden hisseder.

Kur'ânî Ahlâk

“İman edip de iyi davranışlarda bulunanlara gelince, onlar için çok merhametli olan Allah, (gönüllerde) bir sevgi yaratacaktır.”

[Meryem 19/96]

“Müminler ancak kardeşirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah’tan korkun ki esirgenesiniz.” [Hucurât 49/10].

Bu noktada eş, evlat, anne-baba ve akraba sevgisi gibi fitrî muhabbetlerin nerede durduğu sorusu akla gelebilir. Bu sevgiler, dördüncü madde olan “müminlerin birbirini sevmesi” esası içinde değerlendirilir. İslâm, fitrî bağları ve akrabalık ilişkilerini ortadan kaldırmaz ve onları iman kardeşliğiyle çatışan bir alan olarak görmez. Aksine bu fitrî sevgileri, iman bağıyla tahkim eder; onları daha ulvî, daha dengeli ve daha sorumluluk yüklü bir hukuk zeminine taşır. Böylece sevgi, yalnızca duygu düzeyinde kalmaz; rahmet, adâlet ve sorumlulukla şekillenen sağlam bir ahlâk nizamına dönüşür. Burada bir örnek verelim: Yirmi beş yaşında evlenen iki genci hayal edelim. Evlenmeden önce birbirlerinin din kardeşi olan bu iki insan, nikâh akdiyle karı-koca olurlar ve aralarında yeni bir fikhî ve hukukî bağ oluşur. Ancak bu yeni bağ, alttaki iman kardeşliği zeminini ortadan kaldırmaz; bilakis onu daha da güçlendirir. Eğer evlilikte veya ticarî ortaklıklarda, zemindeki İslâm kardeşliği hukuku göz ardı edilirse en küçük bir ihtilafta insanlar birbirlerine karşı her türlü haksızlığı ve yanlış tutumu kendilerine meşru görmeye başlayabilirler. Hâlbuki bu tür ilişkilerde asıl korunması gereken ilk husus, bağların kopmaması; ahlâkın ve sorumluluk bilincinin ayakta tutulmasıdır.

Ortaklık sona erdiğinde düşmanlığın başlamaması, tam da bu iman kardeşliği hukukunun diri tutulmasına bağlıdır. Zira Müslüman, ilişki türü ne

olursa olsun, karşısındakini önce “kardeş” olarak görme şuurunu kaybettiğinde, ahlâkî sınırlar da kolaylıkla aşılır.

Sevgilerin Fiilî İspatları ve Şartları

İslâm ahlâk nizamında sevgi, kalpte saklanan bir temenni ya da dille ifade edilen kuru bir iddia değildir; hayatın içine yansıyan, insana yön veren canlı bir sorumluluktur. Kulun Allah'ı, Resûl'ünü (sas), sahâbeyi ve müminleri sevdiğine dair sözü, ancak davranışlarında karşılık bulduğunda bir anlam taşır. Bu yüzden dinî ve ahlâkî literatürde, bu sevgilerin samimiyetini ortaya koyan ve âdeta birer ölçü kabul edilen fiilî göstergeler şöyle ele alınır:

1. Allah'ı (cc) Sevmenin İspatı: Kayıtsız ve Şartsız Bir Şekilde Emirlerine Teslim Olmak

Mümin, Kur'ân-ı Kerîm'in emirlerini şartlara göre şekillenen bir öneri olarak asla görmez; bu emirleri bağlayıcılığı kesin ilâhî hükümler olarak kabul eder. “Bu çağda bu emirler nasıl uygulanır?”, “Şartlar bunu gerektiriyor!” gibi gerekçeler üretmek, teslimiyetin ruhuyla bağdaşmaz. Zira Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen peygamber kıssalarının ortak noktaları, zaman ve şartlar ne olursa olsun, ilâhî emre karşı gösterilen sarsılmaz bir teslimiyettir.

Âlimlerin Dünyasından

İslâm tasavvuf tarihinde korku ve ümit ötesindeki saf ilâhî aşk düşüncesi-nin temellerini atan isim, Basralı sûfî Râbia el-Adeviyye'dir (ö. 185/801 [?]). Hayatını zühd, ibadet ve münâcâta adayan Adeviyye, tasavvuf geleneğinde asırlar boyu örnek bir şahsiyet olarak kabul edilmiştir. Râbia el-Adeviyye, ilâhî aşkın mahiyetine dair meşhur münâcâtında şöyle niyaz eder: “Ey Rab-b'im! Seni iki sevgi ile severim. Sevginin biri benim aşk ve iştiyakımdan, diğeri ise Sen'in sevimye lâıyk olmandandır. Benim aşk ve iştiyakımdan gelen sevgim; Sen'den başkasını bırakıp sadece Sen'in zikirle meşgul olmamı sağlar. Sen'in sevimye lâıyk olmandan gelen sevgim ise bana müşahede mertebesini ihsan buyurmuş olmandır. Şu hâlde hamd ve şükran ne bana mahsustur ne de övülme payı bana aittir. Her iki yönden de şükür de hamd de yalnızca Sana mahsustur.”

[Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, 445; Ebû Nuaym, *Hilye*, 2/264]

Örneğin;

Teslimiyet; Hz. Nuh (as) gibi, denizin ve suyun olmadığı kupkuru bir çölde, ilâhî emir geldiği an tereddüt etmeden gemi inşa etmektir [Bk. Hûd 11/37, 38].

Teslimiyet; Hz. İbrâhim (as) gibi, canından çok sevdiği evladını, henüz gençlik çağında, ilâhî emir gereği kurban etmek üzere bıçağın altına yatırabilmektir [Bk. Sâffât 37/102].

Unutulmamalıdır ki *Teslimiyet*; ahlâkî tekâmülün zirvesidir ve ancak şu altı merhaleden geçerek kemâle erişebilir: *Güven* → *Marifet (Tanıma)* → *Muhabbet* → *Tedbir* → *Tevekkül* → *Teslimiyet*.

Temelinde güven ve marifet barındırmayan bir kalpte muhabbet kök salamaz, muhabbetin olmadığı yerde ise kayıtsız şartsız bir teslimiyetten söz etmek mümkün olmaz.

2. Resûlullah'ı (sas) Sevmenin İspatı:

Amasız ve Acabasız Sünneti Tatbik Etmek

Efendimiz'i (sas) sevmek, yalnızca ismi anıldığında salavat getirmekten, meclislerde ilâhiler ve kasideler söylemekten ya da belli zamanlara sıkıştırılmış programlarla duygusal yoğunluk yaşamaktan ibaret değildir. Hakiki sevgi, Sünnet-i Seniyye'nin hayata kayıtsız ve şartsız şekilde hâkim kılınmasıyla ortaya çıkar. Asr-ı Saâdet'ten bu hakikate dair en çarpıcı örneklerden biri, hicretin ilk yıllarında yaşanan kıblenin değiştirilmesi hadisesidir. Efendimiz (sas), Benî Seleme mahallesinde Ümmü Bişr'in (r.anhâ) evinde sahâbeye namaz kıldırılmaktadır. Namazın ilk iki rekâtı Kudüs'e yönelerek kılınmış, üçüncü rekâta kalkıldığı anda kıblenin Mescid-i Harâm'a çevrildiğini bildiren âyet nâzil olmuştur [Bk. Bakara 2/144]. Allah Resûlü (sas), namazı bozmadan, ibadet esnasında yönünü 180 derece çevirerek Kâbe'ye yönelmiş; arkasındaki sahâbe de en küçük bir tereddüt göstermeden aynı anda ona (sas) uymuştur [Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/187]. "Namazı bitirelim, Resûlullah'a neden böyle yaptığını sonra sorar, ona göre bir dahakine aynısını yaparız." dememişler; Efendimiz'in (sas) o anda ortaya koyduğu tavra onlar da amasız ve itirazsız bir şekilde ittibâ etmişlerdir.

Aynı anda dışarıda bulunan ve durumu öğrenen diğer sahâbiler de namazlarını bozmadan yönlerini Kâbe'ye çevirmişlerdir [Bk. Buhârî, "Salât", 31]. Bu tablo, Resûlullah (sas) sevgisinin duygudan ibaret olmadığını; bilakis ittibâ ile

ortaya çıktığını ve sünnete kayıtsız şartsız uyumda kendini gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bunun en güçlü yansımalarından biri de sahâbenin dilinde yer etmiş o meşhur ifadedir: “*Anam babam sana feda olsun yâ Resûlallah.*” Bu söz, bir sevgi beyanından öte, gerektiğinde en kıymetli varlığını bile Resûlullah (sas) uğruna ortaya koyabilmenin açık bir ifadesidir. Nitekim sahâbe, bu sözü yalnızca dilde bırakmamış; Bedir’den Uhud’a, Hudeybiye’den Veda Haccı’na kadar her şartta, Efendimiz’i (sas) canları pahasına koruyarak hayatın içinde karşılığını vermiştir. Söz ile hayatın aynı çizgide buluştuğu bu sadâkat, Resûlullah (sas) sevgisinin en belirgin yansımasıdır.

3. Sahâbeyi Sevmenin İspatı:

Hayatlarımızı Onların Hayatlarına Tâbi Kılmak

Sahâbe nesli, sadece meclisleri süsleyen, menkıbeleriyle hatırlanıp duygulara konu edilen tarihî şahsiyetler olarak görülmemelidir. Eğer sahâbeyi ulaşılamaz birer tarihî figür gibi konumlandırırsak onların rehberlik vasfını da gölgede bırakmış oluruz. Hâlbuki sahâbe, kulluk kaliteleri bizzat Allah (cc) tarafından tescillenmiş [Bk. Tevbe 9/100] ve kıyamete kadar gelecek ümmete “en güzel örnekler” olarak takdim edilmiş bir nesildir. Bu yönüyle sahâbe, ümmet için bir ölçü ve istikamet kaynağıdır. Nitekim karanlıkta yolunu arayan bir denizcinin yıldızlara bakarak yön tayin etmesi gibi, müminler de sahâbenin hayatına, takvâsına ve sünnete bağlılık çizgisine bakarak doğru istikameti bulabilirler. Bu sebeple sonraki nesiller, sahâbeyi anlamayı ve onların izini sürmeyi, kulluğun istikametini korumanın en temel şartlarından biri olarak görmüşlerdir.

Kavramlar

İttibâ: Sözlükte “ع-ب-ت/t-b-a” kökünden türemiş *İftial* babında bir masdardır. Fiziksel veya hükmi olarak bir şeyin ya da bir kimsenin arkasından yürümek, onu boyuna takip etmek anlamında *ardına düşmek* ve *arkasından gitmek*; birinin izini sürerek ona ulaşmak anlamında *peşini bırakmamak* ve *yetişmek*; kendi iradesini önündeki bir rehberle uydurmak anlamında ise *tâbi olmak* demektir. İstilahî ve hükmi olarak ise *ittibâ*; bir otoritenin, kanunun, örfün veya şer’î bir kuralın sınırlarına girmeyi, o kuralın çizdiği çizgiyi kendi eylemlerine kılavuz edinmeyi ve öncü olan bir “metbû” (izlenen) ile arkadan gelen bir “tâbi” (izleyen) arasındaki hiyerarşik uyumu ifade eder.

[İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “t-b-a” md.; Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, “ittibâ” md.]

4. Müminlerin Birbirini Sevmesinin İspatı: Kardeşlerimize Tahammül Göstermek

Müslümanların birbirini sevdiğine dair iddialarının fiili karşılığı, darlıkta ve genişlikte, hata ve kusurlar karşısında gösterebildikleri tahammüldür. Çünkü sevgi, sadece uzaklarda kalan isimlere yöneldiğinde kolaydır; asıl imtihan, insanın her gün karşılaştığı, aynı hayatı paylaştığı, aynı camide omuz omuza durduğu kardeşine karşı sabrını muhafaza edebilmesidir. Bu sebeple tahammülün zayıfladığı bir zeminde sevgi, zamanla sözde kalan bir iddiaya dönüşür.

Hâlbuki mümin, fıtratı gereği etrafına yük olan kişi olmamalıdır; yük alan, dert taşıyan, kardeşinin sıkıntısını omuzlayan kimse hâline gelmelidir. Uhuvvet de tam burada şekillenir; tahammülün olmadığı bir zeminde kardeşlikten ve kalıcı bir birlikten söz etmek kolay değildir. Çünkü insanın insanla imtihanı, çoğu zaman büyük meselelerden kaynaklanmaz; küçük görülen kırılmalardan, farklılıklardan ve anlayış eksikliklerinden ortaya çıkar.

Bugün maalesef birçok yerde insanların birbirine tahammüllerinin zayıfladığını açıkça görüyoruz. Ticarete, trafikte, sokakta, okullarda; hatta en hassas alan olan aile içi ilişkilerde bile buna şahit oluyoruz. Burada en temel problem, insan olma hakikatinin unutulmasıdır. Çünkü insanız; hata yaparız, yanlış ederiz, eksik kalırız. Hiçbirimiz melek değiliz ve bu sebeple birbirimizden mükemmellik beklemek gerçekçi değildir. Böylesi bir zeminde yapılması gereken, kusurlarımızla birlikte birbirimizi kabul etmeyi öğrenmektir.

Bu noktada mümin, şariatın temel ilkelerine ve akide sınırlarına aykırı bir durum olmadığı sürece, kardeşinin kusurunu büyütme yerine örtmeyi, yargılamak yerine sabretmeyi, uzaklaşmak yerine yakın durmayı seçer. Öfkesini kişiye değil hataya yöneltir; asıl gayesi insanı kırmak değil yanlış düzeltmektir. Bu tavır, ahlâkın ve imanın hayata yansıyan en somut göstergelerinden biridir.

Toplum İçinde Kalıp Ezaya Katlanmanın Fazileti

İslâm ahlâkında kulluk, toplumdan uzaklaşarak köşelere çekilerek ve insanlardan tecrit bir hayat yaşayarak kemâle erdirilen bir yapı olarak görülmez. Bilakis mümin, hayatın tam merkezinde bulunan, insanlarla iç içe yaşayan, onların derdiyle hemhâl olan ve bu süreçte karşılaştığı sıkıntılara sabırla mukabele eden kimsedir. Nitekim Efendimiz (sas) bu hakikati şu veciz beyanıyla ortaya koymuştur: **“İnsanların arasına karışıp onların ezalarına katlanan**

(sabreden) mümin, insanların arasına karışmayıp onların ezalarına katlanmayan müminden daha hayırlıdır.” [Tirmizî, “Kıyâme”, 55; İbn Mâce, “Fiten”, 23].

Bu anlayışın en canlı yansımalarından biri de Resûlullah'ın (sas) hayatında görülür. Amcası Hz. Abbas (ra), insanların Efendimiz'e (sas) verdiği rahatsızlığı azaltmak için ona (sas) bir tür gölgelik ve oturacağı korunaklı bir yer hazırlanmasını teklif etmiş, böylece halkın eziyetinden bir nebze uzak kalmasını arzu etmiştir. Ancak Allah Resûlü (sas) bu teklifi kabul etmemiş; aksine, insanların içinde kalmayı, tebliğ ve daveti onların arasında sürdürmeyi tercih etmiştir. Nitekim bu teklif karşısında, **“Hayır! Allah beni içlerinden alıp huzura kavuşturuncaya kadar aralarında kalacağım. Varsın ökçelerime bassınlar, elbisemi çekiştirsinler, kaldırdıkları tozlar beni rahatsız etsin!”** [İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/193] buyurmuştur. Böylece Efendimiz (sas), davetin ve kulluğun toplumdan kopmakla olmadığını, toplumun içinde sabırla devam etmekle kemâle ereceğini bizzat göstermiştir.

Aynı hakikatin sahâbe hayatındaki bir başka yansıması da bir sefer dönüşünde yaşanan şu hadisedir: İslâm ordusu bir yolculuk esnasında, yeşilliği bol, su kaynakları zengin ve yerleşim için oldukça elverişli bir vadiden geçer. Bu manzara bazı sahâbilerin dikkatini çeker ve içlerinden biri Efendimiz'e (sas) gelerek şöyle bir talepte bulunur: *“Yâ Resûlallah! Müsaade buyursanız da ailemi alıp burada yerleşsem; insanlardan uzak bir hayat yaşasam, vaktimi sadece ibadet, zikir ve taatle geçirsem.”* Allah Resûlü (sas) bu talebi tasvip etmeyerek ümmetin yolunun toplumun içinde kalarak ıslah ve inşa etmek olduğunu fiilen göstermiştir [Bk. Hâkim, *Müstedrek*, 2/81].

Buradan anlaşılan şudur: Müslümanın vazifesi, hayattan el etek çekmeden, hayatın içinde kalarak hakikati temsil etmektir. Fitnenin, kırılğanlığın ve ahlâkî zayıflıkların bulunduğu bir zeminde mümin; muhabbeti diri tutan, adâleti ikame eden ve merhameti yaymaya çalışan kişidir. İnsanların kaba tavırlarına karşı olgunluk göstermek, toplumun yükünü paylaşmak ve kardeşlerinin kusurlarını sabırla karşılamak, nebevî ahlâkın en güçlü yansımalarındandır.

Suffa Meclisleri

AHLÂK BİLİNCİ DERSLERİ

Kardeşlik Ahlâkı

Kur'ân İklimi

﴿وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ﴾

"Hep birlikte Allah'ın ipine (İslâm'a) sımsıkı yapışın, parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman kişiler idiniz de O, gönüllerinizi birleştirmişti ve O'nun nimeti sayesinde kardeş olmuştunuz. Yine siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi O kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklar ki doğru yolu bulasınız."

[Âl-i İmrân 3/103]

Nebevî Sedâ

عَنْ نُعْمَانَ بْنِ بَشِيرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَادُّهِمْ وَتَرَاحُمِهِمْ وَتَعَاطُفِهِمْ مَثَلُ الْجَسَدِ إِذَا اشْتَكَى مِنْهُ عُضْوٌ تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ الْجَسَدِ بِالسَّهَرِ وَالْحُمَّى

Nu'mân b. Beşîr'den (ra) nakledildiğine göre Resûlullah (sas) şöyle buyurmuştur: "Müminler birbirlerini sevmeye, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermede tıpkı bir organ rahatsızlandığında diğer organlarda uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir bedene benzer."

[Buhârî, "Edeb", 27; Müslim, "Birr", 66]

Vahyin Dilinden

"Allah ve Resûl'üne itaat edin, birbirinizle çekişmeyin; sonra korkuya kapılırsınız da kuvvetiniz/kokunuz gider. Bir de sabredin. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir."

[Enfâl 8/46]

Varlık Teminatımız: Kardeşlik

İnsan, hayatını tek başına sürdürebilecek bir varlık olarak yaratılmamıştır. Aileye, topluma ve güven duyacağı bir çevreye ihtiyaç duyar. İslâm ise bu ihtiyacı geçici menfaatler üzerine kurmaz, iman bağı üzerine inşa eder. Aynı kibleye yönelen, aynı Rabb'e kulluk eden müminler arasında kurulan kardeşlik, ümmetin en büyük gücü ve en sağlam dayanağıdır.

Mekke, Medine ve Kudüs bu kardeşliğin en güçlü şekilde hissedildiği mübarek mekânlardır. Ancak orada filizlenen ruh, dünyanın neresinde yaşanırsa yaşansın, müminleri birbirine bağlamaya devam eder. Çünkü İslâm'ın hedefi, imanla birleşmiş gönüllerden güçlü bir ümmet meydana getirmektir.

Bu sebeple Müslüman cemaatinin sağlamlığı ve sürekliliği, birbirini tamamlayan iki temel esas üzerine yükselir:

Birincisi, hayatın her alanında Allah'ın (cc) hükmünü esas almaktır. İslâm; ibadet, aile, ticaret, hukuk, siyaset ve ahlâk dâhil, insan hayatının bütününe kuşatan ilâhî bir nizamdır. Mümin, hayatını parçalayarak bir bölümünde Allah'ın hükümlerini, başka bir bölümünde ise beşerî ölçüleri hâkim kılamaz. İman, hayatın tamamına yön veren bir teslimiyet ister.

İkincisi, bu ilâhî nizamı ayakta tutacak *kardeşlik şuuru*dur. Aynı Rabb'e iman eden müminler, aralarında imandan kaynaklı bir bağ kurarlar. Bu bağ, menfaatten uzak, merhamet eksenli, ümmeti bir arada tutan, zorluklar karşısında dağılmasını engelleyen ve her bir ferdi diğerinin güvencesi hâline getiren *kardeşlik ahlâkı*dır.

İslâm, parçalanmayı ve şirki reddeden bir dindir. Bu sebeple hayatın bir kısmında İslâm'ın hükümlerini benimseyip diğer kısmında farklı ideoloji ve düşünce sistemlerini ölçü edinmek, onun bütüncül yapısıyla bağdaşmaz. İslâm

fıkhı, insanın lehine ve aleyhine olan bütün meseleleri ele alır; değişen şartlar içerisinde müminin Rabb'ine bağlı kalarak yaşayabilmesi için gerekli ölçüleri ve ilkeleri ortaya koyar.

İslâm toplumunun en sağlam dayanağı, varlık teminatı ve mayası dindeki kardeşlik bağıdır. Cenâb-ı Hak, ideal Müslüman cemaatini tasvir ederken şöyle buyurur: **“Allah, kendi yolunda kenetlenmiş bir yapı gibi saf bağlayarak savaşımları sever.”** [Saf 61/4].

Âyet-i kerimede geçen *“Bünyânün mersûs/kenetlenmiş bir yapı”* ifadesi, müminlerin birbirleriyle kurmaları gereken bağı çarpıcı bir benzetmeyle anlatır. Nasıl ki sağlam bir binanın tuğlaları birbirini destekleyerek tek bir yapı meydana getirirse müminler de ortak bir iman, ortak bir hedef ve ortak bir sorumluluk etrafında birleşmelidir. Bu birlik korunabildiği sürece, ümmeti sarsmak isteyen hiçbir güç hedefine ulaşamaz.

Nitekim bunun en güzel örneği Mekke dönemidir. Şirkin ve câhiliye anlayışının hayatın her alanına hâkim olduğu o ağır imtihan yıllarında, sayıları az olan müminler, kardeşlik bağı sayesinde dimdik ayakta kaldılar. Onları güçlü kılan ne maddî imkânları ne de siyasi nüfuzlarıydı. Güçlerini aynı davaya inanmış yüreklerin oluşturduğu sarsılmaz birlikten alıyorlardı.

Resûlullah'ın (sas) Ahlâkı

Ömer b. Hattâb'dan (ra) nakledildiğine göre bir gün ashâbıyla birlikte otururken Resûlullah'ın (sas) mübarek ağzından şu sözler dökülür: *“Allah'ın şehit ya da peygamber olmayan öyle kulları vardır ki kıyamet gününde Allah'a olan yakınlıkları nedeniyle peygamberler ve şehitler onlara gıpta ederler.”* Bu sözü işiten sahâbiler bir anda kulak kesilip merakla sorarlar: *“Yâ Resûlallah! Bunlar kimlerdir?”* Ashâbın dikkatini toplayan Allah Resûlü (sas) şu açıklamayı yapar: *“Bunlar, aralarında akrabalık bağı ya da karşılıklı bir menfaat ilişkisi bulunmaksızın, sırf Allah için birbirlerini seven insanlardır. Onların yüzlerinde bir nur vardır ve onlar hidâyet üzeredirler. İnsanlar telaşa düştüklerinde onlar korkuya kapılmazlar, insanlar hayıflanırken onlar üzülmezler.”* Allah Resûlü (sas) bu sözlerinin ardından *“Bilesiniz ki Allah'ın dostlarına korku yoktur; onlar üzülmeyecekler de.”* [Yûnus 10/62] âyetini okudu.

[Ebû Dâvûd, “Büyû”“, 76]

Tarihî Kırılma Noktaları ve Kardeşlik Bağının Zaafiyeti

İslâm tarihinin seyrini derinden etkileyen en büyük kırılma noktalarından biri, Hz. Osman'ın (ra) şehit edilmesidir. Bu hadise, yalnızca bir halifenin şehadetıyla sınırlı kalmamış; Müslümanlar arasındaki birlik ve kardeşlik ikliminin ağır bir imtihanla karşı karşıya kalmasına da zemin hazırlamıştır.

Daha da dikkat çekici olan, bu olayın Hz. Peygamber'in (sas) vefatından henüz yirmi dört yıl sonra meydana gelmiş olmasıdır. O gün Medine'de, Asr-ı Saâdet'e şahitlik eden ve vahyin inişine bizzat tanık olan sahâbîlerin büyük çoğunluğu hayattaydı. Aşere-i mübeşşerenin önemli isimleri ve onların nebevî terbiyeyle yetişmiş evlatları da bu topluluğun içerisindeydi. Hz. Osman'ın (ra) evini korumak için nöbet tutanlar arasında Hz. Hasan (ra), Hz. Hüseyin (ra) (ö. 61/680), Abdullah b. Zübeyr (ra) (ö. 73/692) ve Muhammed b. Talha (ra) gibi genç sahâbîler bulunuyordu.

Sahâbenin Hayatından

Ahmed b. Sâlih et-Taberî'den (ö. 248/862) nakledildiğine göre Abdullah b. Abbas (ra), Hz. Peygamber'in (sas) mescidinde itikâfa girmişti. Yanına bir adam geldi, selâm verdi ve oturdu. İbn Abbas (ra) adamın yüzüne baktı, onu biraz kederli gördü ve sordu: *"Ey falanca! Seni kederli ve üzüntülü görüyorum, bir sıkıntın mı var?"* Adam, *"Evet, ey Resûlullah'ın amcasının oğlu. Falancanın üzerimde vefa hakkı var, para karşılığında beni hürriyetime kavuşturdu. Fakat şu kabirde yatan Peygamber hakkı için söylüyorum, üstlendiğim borcu ödeyecek gücüm yok."* dedi. İbn Abbas (ra), *"Onunla senin için konuşsam olur mu?"* diye sordu. Adam, *"İstersen bir konuş!"* dedi. İbn Abbas (ra) hemen ayakkabılarını giydi, mescitten çıktı. Adam, *"İtikâfta olduğunuzu unuttunuz herhâlde!"* diye hatırlatmada bulundu. İbn Abbas (ra), *"Hayır unutmadım. Fakat ben şu kabirde yatan kişiyi işittim. O aramızdan ayrılalı çok geçmedi."* Bu arada İbn Abbas'ın (ra) gözlerinden yaşlar boşandı ve sözüne şöyle devam etti: *"Efendimiz şöyle buyurdu: 'Kim bir din kardeşinin ihtiyacını gidermek için yürür ve sıkıntısını giderirse bu yaptığı onun için on senelik itikâftan daha hayırlıdır. Hâlbuki kim Allah Teâlâ'nın rızası için bir gün itikâfa girse Allah Teâlâ onunla cehennem ateşi arasında üç hendek koyar. Her bir hendeğin arası doğu ile batı arası kadar uzaktır.'"*

[Bk. Taberânî, *Mu'cemü'l-evsat*, 7/220; Hâkim, *Müstedrek*, 4/579].

Bütün bu canlı şahitliğe rağmen Müslümanlar arasında fitne ateşinin tuşturulabilmiş olması, üzerinde uzun uzun düşünülmesi gereken tarihî bir hakikattir. Asr-ı Saâdet'in hatırası henüz tazeyken vahyin aydınlığında yetişmiş insanların arasında böyle bir imtihanın yaşanması, kardeşlik bağının ne kadar titizlikle korunması gerektiğini göstermektedir. Tarihin bu acı sayfası, ümmetin birlik ruhu zedelendiğinde fitnenin ne kadar hızlı yayılabileceğini gözler önüne sermektedir ve her dönemde kardeşliği koruma sorumluluğunu yeniden hatırlatmaktadır.

Hız. Osman'ın (ra) şehadetiyle başlayan bu süreç, kısa zamanda farklı cep-helerde yeni imtihanlara dönüştü ve İslâm tarihinin en acı hadiselerine zemin hazırladı. Nitekim onun şehadetinin hemen ardından Cemel Vakası (36/656) meydana geldi; bir tarafta Hız. Âişe (r.anhâ), Talha b. Ubeydullah (ra) ve Zübeyr b. Avvâm (ra), diğer tarafta ise Hız. Ali (ra) ile Ammâr b. Yâsir (ra) gibi İslâm'ın önde gelen şahsiyetleri karşı karşıya kaldı.

Bir yıl sonra Sıffîn Savaşı (37/657) yaşandı, tahkim sürecinin ardından ortaya çıkan Haricîler sebebiyle Nehrevan Savaşı (38/658) gerçekleşti. Ardından 661 yılında Hız. Ali'nin (ra) Kûfe'de şehit edilmesiyle (40/661) ümmet yeni bir döneme girdi, yıllar sonra Kerbelâ faciasıyla (61/680) bu acı süreç en hüzünlü safhalarından birine ulaştı. Hız. Peygamber'in (sas), "**Cennet gençle-rinin efendisi**" [Bk. Tirmizî, "Menâkıb", 99; İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/ 410] diye müjdelediği Hız. Hüseyin (ra) ve beraberindeki Ehl-i Beyt mensupları bu elim olayda şehit edildi. Böylece bu elim hadise İslâm tarihinin en derin yaralarından biri olarak ümmetin hafızasında yerini aldı.

Kerbelâ'dan iki yıl sonra, Medine-i Münevvere'de Harre Vakası (63/683) meydana geldi. Şehre giren ordular, Bedir ashâbının hayatta kalan son temsilcilerinin de bulunduğu pek çok Müslümanı şehit ettiler ve ardından nebevî şehri yağmaladılar.

Tarihçiler bu büyük felaketlerin sebeplerini siyasi, sosyal, idarî ve kabilevî gelişmeler çerçevesinde değerlendirmişlerdir. Bütün bunlar elbette hadiselere tesir eden önemli unsurlardır. Ancak meselenin özünde, Asr-ı Saâdet'te Resûlullah'ın (sas)ilmekilmek inşa ettiği kardeşlik ruhunun zayıflaması yatmaktadır. Müminleri tek bir beden hâline getiren bağ gevşeyince, "*bünyânün mersûs*" olması gereken saf çatlamış; tefrika ve asabiyet giderek daha geniş bir zemin bulmuştur.

Âlimlerin Dilinden

Hasan-ı Basrî (rh) der ki:
*"Bizim din kardeşlerimiz çoluk
 çocuklarımızdan daha kıy-
 metlidir. Çünkü onlar dinimizi
 hatırlatırlar. Çoluk çocuğumuz
 ise dünyayı hatırlatırlar."*

[İbnü'l-Cevzi, Sıfatü's-safve, 2/227]

İslâm tarihinin peş peşe yaşadığı bu acı hadiseler, kardeşlik ahlâkının ümmet için nasıl bir varlık teminatı olduğunu açıkça göstermektedir. Uhuvvet şuuru zayıfladığında, Mekke ve Medine gibi mukaddes beldelerde yaşamak yahut sahâbe nesliyle aynı dönemi paylaşmak bile ümmeti fitneden bütünüyle koruyamamıştır. Bu sebeple kardeşlik, Müslüman toplumunun ayakta kalmasını sağlayan ahlâkî bir erdem olmanın ötesinde, birlik ve dirliğini muhafaza eden en güçlü bağlardan biridir.

Asr-ı Saâdet'te Kardeşliğin İlk Temelleri: Mekke Dönemi

Hız. Peygamber (sas), İslâm cemaatini inşa ederken kardeşliği, bir ihtiyaç olmanın ötesinde, dinin omurgasını oluşturan temel bir esas olarak tesis etmiştir. Her ne kadar kardeşlik denildiğinde genel olarak Medine'de tesis edilen ensar-muhacir kardeşliği hatırlansa da bu yapının ilk nüveleri Mekke'de, Dârü'l-Erkam'ın ilim ve terbiye atmosferinde atılmıştır. Efendimiz (sas), Mekke döneminde müminleri birbirine emanet ederek kalpleri aynı hedef etrafında buluşturan güçlü bir kardeşlik bağı inşa etmiştir.

Bu ilk dönemde kurulan kardeşlik bağı; şahısların mizaçları, kabiliyetleri ve içinde bulundukları şartlar dikkate alınarak şekillenmiştir.

Mesela Hız. Hamza (ra) (ö. 3/625) ile Hız. Peygamber'in (sas) azatlısı ve evlatlığı Zeyd b. Hârise (ra) kardeş kılınmıştır. Böylece aynı evin sıcaklığında, farklı konumlara sahip iki insan arasında iman temelli bir bağ kurulmuştur.

Hız. Ebû Bekir (ra), sarsılmaz iradesi ve adâletiyle temayüz edecek olan Hız. Ömer (ra) İslâm ile şereflenene kadar bekletilmiş, ardından bu iki büyük şahsiyet Mekke'de kardeş ilan edilmiştir. Bu kardeşlik, ileride İslâm devletinin omurgasını oluşturacak iki güçlü karakterin aynı hedef ve ideal doğrultusunda buluşmasına zemin hazırlamıştır.

Hız. Osman (ra), kendisiyle aynı vasıfları taşıyan Abdurrahman b. Avf (ra) ile kardeş kılınmış; böylece servet, cömertlik ve helâl kazanca dayalı dürüst ticaret anlayışı iman kardeşliği içinde yeni bir mâna kazanmıştır.

Hız. Zübeyr b. Avvâm (ra) ile Kur'ân muallimi Abdullah b. Mes'ûd (ra) bir araya getirilmiş; farklı mizaca ve hayat tecrübesine sahip iki isim, aynı kardeşlik halkasında buluşturulmuştur.

Ubeyde b. Hâris (ra) (ö. 2/624) ile Bilâl-i Habeşî (ra) kardeş kılınmıştır. Bu kardeşlik, İslâm'ın kabileciliğe ve kölelik anlayışına karşı ortaya koyduğu dönüşümün en çarpıcı örneklerinden biridir.

Ebû Huzeyfe b. Utbe (ra) (ö. 12/633) ile azatlısı ve Kur'ân hafızı Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe (ra) (ö. 12/633) arasında kurulan bağ, statü farklarının iman karşısında nasıl eridiğini gösteren bir başka örnek olmuştur.

Hız. Ali (ra) ise bizzat Resûlullah'ın (sas) yanında yer almış, onunla (sas) kardeş kılınmıştır. Bu yakınlık, Mekke dönemindeki kardeşlik uygulamalarının ulaştığı en derin seviyeyi temsil etmiştir.

Bu sarsılmaz bağ sayesinde, yaklaşık 10.000 nüfuslu Mekke'de İslâm'ın ilk altı yılında Müslümanların sayısı yalnızca 129 kişiye ulaşmış olmasına rağmen, müşrik toplum bu küçük fakat kararlı topluluğu etkisiz hâle getirememiştir. Sayıca az olmalarına rağmen müminler, içlerindeki güçlü birlik ve sağlam iman sayesinde toplum üzerinde etkili bir yapı oluşturmuşlardır. Zira mümin, pasif biçimde etkilenen değil; inancı ve duruşuyla çevresini etkileyen kimsedir. Nitekim müşrikler de bu etkinin farkına vararak kendi çocuklarını Müslümanlardan uzak tutma gereği hissetmişlerdir. Her türlü baskıya rağmen Müslümanlar, toplumun içinde yer almaya ve hakikati tebliğ etmeye devam etmiş; yaşadıkları imanı Mekke'nin gündeminde canlı tutmayı başarmışlardır.

Bu toplumsal etki ve tebliğ zemini, hicretle birlikte yeni bir safhaya taşınmış; İslâm toplumu artık Medine'de daha sistemli ve kurucu bir inşa sürecine girmiştir.

Medine Toplumunun Yedi Temel Sütunu ve Muâhât

Hız. Peygamber'in (sas) Yesrib'i *Medine-i Münevvere*/*Aydınlanmış şehir* hâline getirme sürecinde uyguladığı nebevî strateji, yedi sarsılmaz temel sütun üzerine inşa edilmiştir.

Efendimiz'in (sas) Medine'de uyguladığı stratejik adımları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. **Mescit - Toplumun Kalbi:** İbadetin ruhu burada tecelli etmiş, yönetim burada yürütülmüş, elçiler burada karşılanmış ve nebevî toplumun omurgası burada kurulmuştur.
2. **Menzil - Eğitim ve Ahlâk Yuvası:** Allah Resûlü'nün (sas) eşlerinin rehberliğinde şekillenen evler, İslâm ahlâkının ve aile nizamının doğrudan hayatın içine taşındığı, nesillerin terbiye edildiği nebevî medreseler hâline gelmiştir.
3. **Mektep - Suffa:** Mescidin hemen yanında kurulan bu ilim ve irfan merkezi, İslâm coğrafyasının dört bir yanına gönderilecek muallimleri, idarecileri ve davetçileri yetiştiren bir ilim ocağı hâline gelmiştir.
4. **Muâhât - Kardeşlik Akdi:** Muhacir ile ensar arasında kurulan bu bağ, toplumsal dayanışmanın, ekonomik dengenin ve kalbî birliğin en güçlü zemini olmuştur.
5. **Vesika - Hukukun Üstünlüğü:** Medine Vesikası, farklı inanç ve kabile gruplarının bir arada barış içinde yaşamasını mümkün kılan ve hukuku esas alan yazılı bir toplumsal sözleşme niteliği taşımıştır.
6. **Çarşı - Bağımsız Ekonomi:** Yahudi ve müşrik sömürsüne karşı Müslümanların kendi ayakları üzerinde durabilmesi için faiz ve hileden uzak, âdil bir ticaret düzeni kurulmuş; böylece ekonomik bağımsızlık bu zemin üzerinden inşa edilmiştir.
7. **Ordu - Savunma ve Güvenlik:** Kurulan bu yeni nizamın emniyetini sağlamak, iç ve dış tehditlere karşı İslâm toplumunu korumak üzere düzenli bir savunma yapısı teşkil edilmiştir.

Mescid-i Nebevî'nin inşasının tamamlanmasının ardından yaklaşık 5–6 ay sonra, Efendimiz (sas) Enes b. Mâlik (ra) vasıtasıyla ensar ve muhacirleri bir araya getirmiştir. Rivayetlere göre bu tarihî hadise Ümmü Süleym'in (r.anhâ) evinde yahut Mescid-i Nebevî'nin avlusunda gerçekleşmiştir. İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) aktardığına göre bu mecliste 50 muhacir ile 50 ensar; Makrîzî'nin (ö. 845/1442) rivayetine göre ise zamanla artan bir katılımla 83 muhâcir ile 83 ensar birbirine kardeş kılınmıştır [Bk. Makrîzî, *İmtâü'l-esmâ'*, 1/71].

Allah Resûlü (sas) bu kardeşlik meclisinde temel ilkeyi şöyle ilan etmiştir: **“İslâm'da (Câhiliye âdetlerine dayalı) kabilevî ittifak (hilf) yoktur ancak İslâm'da din kardeşliği (muâhât) vardır.”** [Müslim, “Fedâilü's-Sahâbe”, 201].

Bu kardeşlik uygulamasında da eşleştirmeler rastgele yapılmamıştır. Her bir sahâbînin mizacı, hayat tecrübesi ve temsil ettiği ahlâkî vasıf dikkatle gözetilerek hikmetli bir şekilde düzenlenmiştir.

Örneğin, Hz. Ebû Bekir (ra), güvenilirliği, yumuşak huyluluğu ve ince kalbiyle öne çıkan bir şahsiyettir. Hârice b. Zeyd (ra) (ö. 100/718-19) ise Medine toplumunda istikrarı, vakar sahibi duruşu ve sorumluluk bilinciyle tanınan bir isimdir. Bu iki karakter, sükûnet ve güven zemininde birbirini tamamlayan bir yapı ortaya koymuştur. Hz. Ömer (ra), güçlü iradesi, adâlet hassasiyeti ve kararlı duruşuyla temayüz ederken İtbân b. Mâlik (ra) (ö. 50/670) de ensar içinde güvenilirliği ve toplumsal sorumluluk bilinciyle bilinen bir sahâbîdir. Böylece güçlü irade ile sağlam bir sosyal aidiyet aynı zeminde buluşturulmuştur. Hz. Osman (ra), hayâ, nezaket ve zarafetiyle öne çıkan bir şahsiyettir. Evs b. Sâbit (ra) ise aile bağlarına verdiği önem ve Medine'deki itibarlı konumuyla tanınmıştır. Bu eşleşme de incelik, edep ve toplumsal saygınlık çizgisinde bir uyumu yansıtmıştır.

Kur'ânî Ahlâk

“Ey iman edenler! Müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmeyin; (bunu yaparak) Allah’a, aleyhinizde apaçık bir delil mi vermek istiyorsunuz?”

[Nisâ 4/144]

Kardeşliğin Çeşitleri ve Fıkhî Boyutları

İslâm toplumunda kardeşlik, hayatın farklı alanlarında farklı şekillerde karşılık bulur. Bazen bir ahlâk bağı, bazen hukukî bir sorumluluk, bazen de toplumsal bir düzen unsuru olarak ortaya çıkar. Bu yönüyle sadece duygusal bir yakınlıkta kalmaz, davranışlara ve hükümlere yansıyan bir yapıya dönüşür. Bu sebeple fıkıh âlimleri, kardeşliği ortaya çıkardığı sonuçları dikkate alarak dört ana başlıkta ele almışlardır.

Bunlar şu şekildedir:

1. Hilkatte/Yaratılıştaki Kardeşlik

İnsanlık, Hz. Âdem'in (as) evlatları olması hasebiyle yaratılıştaki aynı kökten gelen bir birlik taşır. Hz. Ali'nin (ra) veciz ifadesi bu hakikati şöyle özetler: *“İnsanlar ya hilkatte eşin ya da dinde kardeşindir.”* [Bk. Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, Mektup 53]. Bu ortak kök, insanla kurulan ilişkide adâlet, merhamet ve ahlâk ölçülerini beraberinde getirir. Müminin tavrı, karşısındaki insanın inancından

bağımsız olarak bu ölçülerle şekillenir. Gayr-i müslimlerle kurulan ilişkiler de tarih boyunca Ehl-i Kitap ve diğer topluluklarla farklı çerçeveler içinde ele alınmıştır.

İslâm'ın davet anlayışına göre insanlık iki temel kategori altında değerlendirilmiştir:

Ümmet-i Davet: Henüz İslâm'ı kabul etmemiş, ancak İslâm'ın mesajına muhatap olan ve hakikate davet edilen insan topluluğudur.

Ümmet-i İcâbet: Allah Resûlü'nün (sas) davetine icabet ederek iman eden ve Müslümanlardan oluşan topluluktur.

2. Nesepte/Soyda Kardeşlik

Aynı anne ve babadan ya da aynı babanın farklı eşlerinden dünyaya gelenler arasında kurulan bağ, nesep kardeşliğini oluşturur. Bu bağ, hayatın içinde

Âlimlerin Dünyasından

Kûfe ekolünün önde gelen muhaddis ve fakihlerinden Abdullah b. Nümejr (ö. 234/849), hadis tenkidinde sika/güvenilir bir otorite olmasının yanı sıra takvâsı ve ibadete düşkünlüğüyle tanınmıştır. Abbas b. Muhammed vasıtasıyla ondan şu ibretlik hadise nakledilir:

İbn Nümejr'in, babası Nümejr'in ismini taşıyan bir yeğeni vardı. İbadet ve takvâsıyla bilinen bu genç, sonradan akli muvazenesini kaybederek inzivaya çekilmiş; gündüzlerini kabristanlarda, gecelerini ise evinin damında geçirmeye başlamıştı. İbn Nümejr o günlerden birini şöyle anlatır:

“Bir Ramazan gecesi yeğenim Nümejr ile damda yemeğimizi yedik. Aşağı inmek için kalktığımda içimi müthiş bir acıma hissi kapladı. Ben sıcacık, aydınlık bir yuvaya inecektim; o ise dondurucu soğukta, uğuldayan rüzgârın ve zifiri karanlığın içinde tek başına kalacaktı. Dayanamayıp ağlamaya başladım. Nümejr gözyaşlarımı görünce sebebini sordu. Hissiyatımı ona anlattığımda birden celallenerek bana şu ârifane cevabı verdi: *'Benim bir Rabb'im var! O bana senden daha çok merhamet eder. Bana neyin lazım olduğunu da senden çok daha iyi bilir. Bırak dilediği gibi muamele etsin, ben kaderimden ötürü O'nu itham edecek değilim!'*”

[Ebû Nuaym, *Hilye*, 5/32]

miras, mahremiyet ve sıla-i rahim gibi doğrudan fikhî karşılığı olan sorumlulukları beraberinde getirir. Kişinin öz kardeşi inanç ve düşünce bakımından farklı bir yolda olsa bile, bu bağın oluşturduğu insanî ve ahlâkî sorumluluklar tamamen ortadan kalkmaz; ilişki, nesep hukukunun belirlediği çerçevede varlığını sürdürür.

3. Sütte Kardeşlik

Bebeklik döneminde, fikhın belirlediği şartlar çerçevesinde aynı kadından süt emen çocuklar arasında süt kardeşliği bağı oluşur. Bu bağ, hüküm bakımından nesep kardeşliği gibi değerlendirilir ve beraberinde evlenme engeli oluşturur [Bk. Buhârî, “Şehâdât”, 7; “Nikâh”, 20; Müslim, “Radâ”, 1]. Bu bağın fikhî sınırlarını bilmek, toplumsal hayatta helâl ve haram sınırlarının korunması açısından büyük önem taşır.

4. Dinde Kardeşlik

Aynı inanca, aynı kibleye, aynı Kitab’a ve aynı Peygamber’e (sas) iman edenlerin arasında kurulan bağ, en ulvî kardeşlik olarak kabul edilmiştir. Hilkat, nesep ve süt kardeşliği daha çok dünya hayatı ile sınırlı bir çerçevede varlığını sürdürürken dinde kardeşlik hem dünya hem de âhîret hayatını kuşatan, sürekliliği olan bir mahiyet taşır.

Muâhâtın Pratik Tezahürü: Bölüşmek ve Bütünleşmek

Medine’deki muâhât, kuru bir iddia ya da lafzî bir beyan olarak kalmamıştır ve hayatın içine doğrudan yansıyan bir kardeşlik olarak yaşanmıştır. Bu kardeşliğin özünde üç temel hâl dikkat çeker: *Paylaşmak, paylaşırken huzur bulmak ve nihayetinde hayatı birlikte kurmak.*

Ensar ile muhacir arasında kurulan bu tarihî ve derin bağ, tek taraflı bir fedakârlık örneği olmamıştır. İki tarafın da ortaya koyduğu yüksek ahlâk sayesinde dengeli ve canlı bir yapıya dönüşmüştür.

Bu dengeyi en açık şekilde şöyle okumak mümkündür:

Ensarın Sınırsız Fedakârlığı

Medineli Müslümanlar ellerinde ne varsa; evlerini, tarlalarını ve imkânlarını muhacir kardeşleriyle paylaşmıştır. “*Malımın yarısı senin.*” diyerek tarihte

örneğine az rastlanır bir îsâr ahlâkı sergilemişlerdir. Sa'd b. Rebî' (ra) (ö. 3/625) ile Abdurrahman b. Avf (ra) arasında geçen olay, bu ruhun en çarpıcı örneklerindendir. Hatırlanacağı üzere Sa'd b. Rebî', Medine'nin zenginlerinden biriydi. Allah Resûlü (sas), Mekke'deki her şeyini geride bırakarak gelen Abdurrahman b. Avf'ı (ra) onunla kardeş kılmıştı. Sa'd, kardeşini evine götürüp samimiyetle *"Allah Resûlü bizi kardeş kıldı. Kardeşlik sözle değil, yaşanarak olur."* diyerek malını paylaşmayı şöyle teklif etti: *"Malımın ve evimin yarısı senindir."* [Tirmizî, "Birr", 22; İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/137].

Hurma hasadı döneminde ise ensarın fedakârlığı daha da belirginleşmiştir. Ensâr, hurmaları devşirdiklerinde bunları ikiye ayırır; bir tarafa daha fazla, diğer tarafa daha az hurma koyarlardı. Daha sonra az olan tarafa hurma dalları yerleştirerek o kısmı daha dolgun gösterir ve muhacir kardeşlerine *"Hangisini tercih ederseniz alın."* derlerdi. Muhacirler de fazlalığın ensarda kalmasını arzu ederek az görünen kısmı tercih ederlerdi. Böylece çoğunlukla daha bereketli görünen pay ensara kalır, onlar da az görünümlü olan kısmı kendilerine almış olurlardı. Bu âlicenap tavır, Hayber'in fethine (7/628) kadar aynı şekilde devam etmiştir [Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, 10/40].

Muhâcirin Sarsılmaz İffeti

Mekkeli Müslümanlar, ensarın bu cömertliğini hiçbir şekilde istismar etmediler. Büyük bir vakar ve asalet içinde kardeşlerine yük olmaktan kaçındılar. Abdurrahman b. Avf'ın (ra) tavrı bu duruşun en açık örneklerindendir. O,

Kavramlar

Uhuvvet: Sözlükte "erkek kardeş olmak, arkadaşlık, yoldaşlık etmek" anlamına gelen *uhuvvet* kelimesi, Arapça sülâsî mücerred kökenli olup *e-ha-ve* (أَخَوَ) fiil kökünden türetilmiş masdar bir isimdir. Kelimenin aslı isim formunda *ehun* (أَخ) şeklinde tecelli eder ve kök harfleri itibarıyla elif, hâ ve vav (أخو) yapısına dayanır. İslâmî ıstılahta ve ahlâk literatüründe *uhuvvet*, aralarında nesep bağı bulunsun ya da bulunmasın, müminlerin iman potasında birleşerek birbirlerini sarsılmaz bir sevgi, yardımlaşma ve fedakârlık bağıyla "kardeş" kabul etmelerini ifade eder.

[Bk. Cevherî, *Sihâh*, "ehv" md.; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "ehv" md.]

kendisine yapılan paylaşım teklifine karşılık *“Allah malını da aileni de sana mübarek kılsın. Bana bir ip ver ve Medine çarşısının yolunu göster, yeter.”* diyerek emek ve ticarete dayalı bir hayatı tercih etmiştir [Bk. Buhârî, “Büyü”, 1].

Muhacirlerin büyük bir kısmı, ticaret konusunda tecrübe sahibiydi; Medine halkı ise daha çok ziraatla meşgul olan bir topluluktur. Bu fark, iki taraf arasında yeni bir iş birliği ortaya çıkarmıştır. Ensar, bahçelerini yarı yarıya paylaşmayı teklif etti, muhacirler ise tarımdan anlamadıklarını ifade edince, birlikte çalışma esasına dayalı daha esnek bir paylaşım modeli ortaya çıkmıştır [Bk. Buhârî, “Hars”, 5].

Hakiki Kardeşliğin Zirvesi: Îsâr Ahlâkı

İslâm cemaatinin ulaştığı ahlâkî olgunluğun en belirgin tezahürlerinden biri, îsâr ahlâkıdır. Îsâr, *kişinin kendisi ihtiyaç içinde olsa bile elindeki imkânı din kardeşine tercih etmesi ve onun yararını kendi menfaatinin önüne koyabilmesidir*. Cenâb-ı Hak, Haşr sûresinde ensarın bu üstün ahlâkını şöyle haber verir:

“Daha önceden Medine’yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden dolayı işlerinde bir rahatsızlık hissetmezler. Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar kurtuluşa erenlerdir.” [Haşr 59/9].

Bu ahlâk yalnızca Asr-ı Saâdet’e ait bir ideal olarak kalmamıştır ve sonraki nesillerde de canlılığını korumuştur. Hz. Ömer’in (ra) hilafeti döneminde Medine dışından gelen, tâbiîn neslinin önde ve güvenilir ravilerinden biri olan Kays b. Ubâd, sahâbe toplumunda gördüğü bu yüksek ahlâkı şu sözlerle anlatır: *“Medine’ye girdiğimde kiminle karşılaştıysam bana güler yüzle selâm verdi. Yabancı olduğumu anladıklarında beni safların en önüne geçirmek için birbirleriyle yarıştılar. Beni evlerinde ağırlamak ve ikramda bulunmak adına âdeta mücadele ettiler. Namaz vakti gelip Halife Ömer mihraba yürüdüğünde, beni görür görmez durup selâm verdi; nereden geldiğimi ve bir ihtiyacım, bir derdim olup olmadığını sordu.”* [Bk. İbn Şebbe, Târîhu’l-Medîneti’l-Münevvere, 2/ 714].

Yermük Savaşı’nda (15/636) can pazarının yaşandığı bir anda yaşanan şu hatıra ise îsâr ahlâkının en çarpıcı tablolarından biridir: Huzeyfetü’l-Adevî (ra) (ö. 15/636), savaşın bitiminde yaralıların arasında elinde bir su kırbaşıyla

amcasının oğlu İyâş b. Ebî Rebî‘a’yı (ra) (ö. 15/636) aramaktadır. Onu ağır yaralı hâlde bulur ve suyu uzatır. Tam o esnada, yan tarafta can çekişen Hâris b. Hişâm’ın (ra) “*Su! Su!*” diye seslendiği duyulur. İyâş, suyu içmek yerine Huzeyfe’ye işaret ederek “*Önce kardeşime ver!*” der. Huzeyfe bu kez Hâris’in yanına koşar. Fakat suyu uzatmak üzereyken bu defa İkrime b. Ebû Cehil’in (ra) (ö. 15/636) sesi yükselir. Hâris de suyu kendisine bırakmayarak onu İkrime’ye yönlendirir. Huzeyfe, İkrime’nin yanına ulaştığında onun şehit olduğunu görür. Geri döndüğünde Hâris’in de ardından İyâş’ın da şehit olduğunu anlar. Elinde kalan suyla birlikte bu manzara karşısında gözyaşlarına hâkim olamaz ve şöyle der: “*Afiyet olsun size ey aziz şühedâ! Siz benim elimden değil, meleklerin elinden su içtiniz.*” [Bk. Hâkim, *Müstedrek*, 3/270].

Kardeşlik, başka bir kardeşinin eziyetine, hatasına ve dertlerine Allah rızası için katlanabilmektir. Müslümanlar ya dindeki kardeşlik ahlâkını yeniden kuşanarak toplumsal mânada varlıklarını sürdürecekler ya da tefrikaya düşerek zayıflayacaklardır. Hakiki uyanış ve diriliş, Asr-ı Saâdet’teki ensar ve muhacir ruhunun günümüz dünyasında yeniden hayat bulmasıyla mümkündür.

Allah’ım! Kalplerimizi kardeşlik bağıyla birbirine bağla, aramıza kin ve ayrılık düşürme. Bizi ensar ve muhacirin temiz ahlâkına döndür; paylaşmayı, affetmeyi ve birbirini Allah için sevmeyi yeniden öğret. Ümmeti tefrikadan, gafletten ve kalp katılığından muhafaza eyle. Bizi rızana uygun bir birlik ve diriliş içinde yaşat ve bu hâl üzere huzuruna kabul eyle (Âmin).

Suffa Meclisleri

AHLÂK BİLİNCİ DERSLERİ

Hizmet Ahlâkı

Kur'ân İklimi

﴿وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ
وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾

*“Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden
bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”*

[Âli İmrân 3/104]

Nebevî Sedâ

عَنْ أَبِي عَنَبَةَ الْخَوْلَانِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: إِذَا أَرَادَ
اللَّهُ بِعَبْدٍ خَيْرًا عَسَلَهُ قِيلَ: وَمَا عَسَلُهُ؟ قَالَ: يَفْتَحُ لَهُ عَمَلًا
صَالِحًا بَيْنَ يَدَيِ مَوْتِهِ، حَتَّى يَرْضَى عَنْهُ مَنْ حَوْلَهُ

Ebû İnebe el-Havlânî'den (ra) rivayet edildiğine göre
Resûlullah (sas) şöyle buyurmuştur: “Allah bir kulu
hakkında hayır dilediği zaman onu ballandırır.” Ashâb,
“Onun ballandırılması ne demektir?” diye sorduklarında
Hz. Peygamber (sas) şöyle buyurdu: “Ölümünden önce
ona salih bir amel yapma kapısı açar (imkânı verir),
ta ki çevresindekiler ondan razı oluncaya kadar.”

[Ahmed b. Hanbel, Müsned, 29/145]

Vahyin Dilinden

“Ey iman edenler! Allah’ın yardımcıları olun. Nitekim Meryem oğlu İsmâ, havârilere ‘Allah’a (giden yolda) benim yardımcılarım kimdir?’ demişti. Havârilere de ‘Allah (yolunun) yardımcıları biziz.’ demişlerdi. İsrâiloğulları’ndan bir zümre inanmış, bir zümre de inkâr etmişti. Nihayet biz inananları, düşmanlarına karşı destekledik. Böylece üstün geldiler.”

[Saf 61/14]

En Büyük Nimet: Allah’ın (cc) Dinine Hizmet

Allah’ın (cc) kullarına bahşettiği nimetler saymakla bitmez. Nahl sûresinin 18. âyetinde Rabb’imiz şöyle buyurur: **“Allah’ın nimetini saymaya kalksanız, onu sayamazsınız. Şüphesiz Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.”** [Nahl 16/18]. İnsan, sadece kendi bedene baktığında bile sayısız nimet görür. Nefsi, aklı ve duyguları Allah’ın insana verdiği ayrı ayrı lütuflardır. Kâinata baktığında ise bu tablo daha da genişler. Gökler, galaksiler, yer, su ve hava insanın önüne serilmiş büyük bir nimet düzenidir. İnsan nerede olursa olsun bu nimetlerin içinde yaşamını sürdürür. İnsana verilen evlatlar, mallar, sağlık ve yuva da Allah’ın ayrı

ayrı ikramlarıdır. Kur’ân’ın kendisi bir nimettir. İslâm bir nimettir. Hidâyet bir nimettir. Hz. Peygamber (sas) en büyük nimetlerden biridir. Cennet bir nimettir. Hatta cehennem bile insana hakikati hatırlatan yönüyle bir ibret ve uyarı nimeti olarak değerlendirilir. İnsan bütün bunları saymaya kalksa bitiremez. İşte bütün bu nimetlerin içinde, Allah’ın dini olan İslâm’a hizmet etmek de bir nimettir, hem de en büyük nimetlerden biridir. Eğer hizmet gerçekten büyük bir nimet ise her nimetin bir ağırlığı ve bir külfeti olduğu da unutulmamalıdır. Bu hizmetin de kendine ait sorumlulukları, imtihanları ve bedelleri vardır. Bu sebeple hizmet eri, bu işi sadece hamasetle, sloganlarla ve vitrin görüntüleriyle yürütemeyeceğini iyi bilmelidir. Allah’ın dinine hizmet, derin bir şuur, samimiyet ve istikamet gerektiren bir kulluk sorumluluğudur.

Allah’ın (cc) Dinine Hizmet Etmek Ne Demektir?

Allah’ın dinine hizmet etmenin mahiyetini doğru anlamak, bu yolda atılacak adımların sağlamlığı açısından önem taşır. Çünkü çerçevesi netleşmeyen bir yol, insanı hedefe ulaştırmaz.

Hizmetin en temel şuurunu sahâbenin hayatında görmek mümkündür. Onlar yaşamak için yaşamamış, yaşatmak için yaşamışlardır. Kendi kurtuluşlarını merkeze almak yerine, başkalarının da imanla buluşmasına vesile olmayı kendilerine en büyük hedef olarak belirlemişlerdir. Bu yönüyle sahâbe, hizmetin ne olduğunu, ortaya koydukları hayatlarıyla öğretmiştir.

Onların dünyasından hizmetin ruhunu ve anlam dünyasını şu beş temel esas üzerinden görmek mümkündür:

1. Hizmet, farkına varılan sorumlulukların, farkında olmayanlara hatırlatmanın en ciddi vazifesidir.

Hepimiz kulluk için yaratıldık. Ancak bu hakikati unutanlar da vardır, hatırlayanlar da... İşte hatırlayanların en önemli sorumluluğu, bu hakikati başkalarına hatırlatmaktır. Dolayısıyla *hizmet, farkına varılan kulluk sorumluluklarını bu hakikatten habersiz olanlara şefkat ve dirayetle hatırlatma vazifesidir*. İnsanın yaratılış gayesi, kendisini var eden Allah’a kulluk etmektir [Bk. Zâriyât 51/56]. Bu şuur

Resûlullah’ın (sas) Ahlâkı

Hiz. Ali (ra), Resûlullah’ı (sas) tanıtırken şöyle demiştir: “*O, insanların en geniş kalplisi, en doğru konuşanı, en yumuşak huylusu ve herkesle en güzel geçineni idi.*”

[Tirmizî, “Menâkıb”, 8]

yerleştiğinde, kulluk yalnızca bireyin kendi hayatıyla sınırlı kalmaz; başkalarına da ulaştırma sorumluluğunu beraberinde getirir. Bu anlayış, insanı sadece kendi kurtuluşunu düşünen bir dindarlık çizgisinden çıkarır; başkalarının da hakikatle buluşması için gayret eden bir davet sorumluluğuna yönlendirir. Hiz. Ebû Bekir (ra), İslâm ile şereflendiği ilk andan itibaren bu gayretin en canlı örneklerinden biri olmuştur. Onun vesilesiyle birçok kişi İslâm ile tanışmış ve Allah Resûlü’nün (sas) huzuruna gelmiştir. Bu süreçte Efendimiz’in (sas), İslâm’ın ilk dönemlerinde daveti daha çok birebir ve seçici bir şekilde yürüttüğü, Dârü’l-Erkam merkezli bir eğitim süreci takip ettiği anlaşılmaktadır. Bu ilk günleri “gizli davet” olarak adlandırmak, bu açıdan pek uygun görülmemektedir. Mesele, daha çok özel ve şahsa yönelik bir davet sürecidir [Bk. İbn Hişâm, *Sîre*, 1/265]. Bu tablo, hizmetin yalnızca bireysel ibadetle sınırlı olmadığını; aynı zamanda insanlara ulaşmayı ve onları hakikatle buluşturmayı da kapsayan bir sorumluluk alanı olduğunu ortaya koymaktadır.

2. Hizmet, kurtulma endişesinin ızdırabı ile inleyerek kurtarma adına çırpınmanın en doğru gayretidir.

Hizmet, kişinin kendi ebedî kurtuluş endişesini taşıırken başkalarını da cehennem çukurundan kurtarma adına çırpınmasıdır. Âhret gününe, hesap mizanına, cennetin saâdetine ve cehennemin dehşetine iman eden bir insanın; çevresindeki insanların, akrabalarının, anne-babasının yahut evlatlarının iman dışı bir hâlde kalmasına kayıtsız kalması düşünülemez.

Sahâbe-i kirâmın hayatı, bu ızdırabın ve kurtarma gayretinin en canlı örnekleriyle doludur. Doksanlı yaşlarına rağmen at sırtında İstanbul surlarına kadar gelen Ebû Eyyûb el-Ensârî (ra), bu kurtarma şuurunun en çarpıcı örneklerinden biridir.

Allah Resûlü'nün (sas) vefatından sonra sahâbe, Medine'nin feyizli sokaklarını, Efendimiz'in (sas) hatıralarını, mallarını ve mülklerini terk ederek dünyanın farklı coğrafyalarına hicret etmiştir. Hicrî 17. yılda Anadolu'ya yönelik İslâm fetihlerine kumandanlık eden Ebû Ubeyde b. Cerrâh (ra), Adıyaman/Samsat topraklarını şereflendiren Safvân b. Muattal (ra) (ö. 19/640 [?]) ve bu coğrafyaya

Sahâbenin Hayatından

Peygamberimiz'e (sas) hicret izni verilince Hz. Ebû Bekir'in (ra) evine gitmiş, hicret edeceğini söylemiş ve kendisinin de bu yolculukta yanında olacağını müjdelemişti. O esnada kızı Hz. Esmâ (r.anhâ) (ö. 73/692) da oradaydı. Yedi aylık hamile olan Esmâ annemizin görevi, üç gün üç gece boyunca Resûlullah'a (sas) ve babası Hz. Ebû Bekir'e (ra) Sevr Mağarası'nda azık taşımaktı. Fakat bir gün azık torbasını ve su kabını bağlamak için bir ip bulunamamıştı. Hz. Esmâ hemen belindeki kuşağı çıkardı ve ortadan iki parçaya ayırdı. Bir parçasıyla yemek kabının, diğeriyle de su kabının ağzını bağladı. O gün kullanılan "kuşak", kadının iffetini, vakarını ve ev içindeki izzetini temsil eden bir semboldü. Hz. Esmâ, kendi izzet nişanesi olan bu kuşağı, Allah Resûlü'nün (sas) hizmetine feda etmişti. Allah Resûlü (sas), Hz. Esmâ'nın azık torbasını kuşak ile bağladığını görünce çok duygulandı ve ona şu müjdeyi verdi: *"Ey Esmâ! Sana cennette iki kuşak verilecek!"* Artık bundan sonra Hz. Esmâ, *"Zâtü'n-Nitâkeyn"* yani *"İki Kuşak Sahibi"* diye anılacaktı.

[Buhârî, "Cihâd", 126]

İslâm'ın mührünü vuran İyâd b. Ğanem (ra) (ö. 20/641) gibi öncü şahsiyetlerin gayretleri, İslâm'ın bu coğrafyaya ulaşmasında belirleyici olmuştur. Bu öncü isimlerin fedakârlıkları olmasaydı Anadolu toplumunun İslâm ile tanışma süreci çok daha farklı şartlarda ve muhtemelen daha geç bir dönemde gerçekleşebilirdi. Sahâbe, Medine'deki hayatlarını geride bırakırken yeni doğan çocuklarını, ailelerini ve en sıcak hatıralarını da arkalarında bırakmışlardı. Yıllar sonra evlerine dönenler, çocuklarının büyümüş hâllerini tanıyamadılar; evlatlarının en tatlı çocukluk yıllarını bile İslâm'ın başkalarına ulaşması uğruna geride bıraktılar. Onların hicret ve tebliğ yolundaki gayretleri, yalnızca bir şehirden ayrılmayı değil; sevdiklerinden ve hayatlarının en kıymetli hatıralarından vazgeçmeyi de kapsamıştır. Böylece kendi ömürlerini ve hatıralarını, bizlere ulaşan bu dinin bir parçası hâline getirdiler. Onlar, Medine gibi Peygamber şehrini geride bırakma pahasına, Medine'nin nebevî nurunu dünyanın dört bir yanına taşıdılar.

3. Hizmet; tefrikanın, helâkin, fitnelerin ve lanetlerin bir topluma ulaşmamasının en mühim vesilesidir.

Bir toplumda “Emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker” yani iyiliği emredip kötülükten sakındırma vazifesi terk edildiğinde, o toplumda çözülmeye kaçınılmaz hâle gelir. Mescid-i Nebevî'de ashâbına hitap eden Hz. Peygamber (sas), Abdullah b. Mes'ûd'un (ra) rivayetine göre İsrâiloğulları'nın düştüğü durumu şöyle haber vermiştir: **“İsrâiloğulları'nda (dindeki) ilk bozulma şöyle başlamıştır: Bir adam bir başka adamla karşılaşır ve 'Ey kişi! Allah'tan kork ve yapmakta olduğun şeyi terk et! Zira bu sana helâl değildir.' derdi. Ertesi gün o adamla aynı hâlde iken tekrar karşılaşır, (fakat bu durum) onunla yemesine, içmesine ve oturmasına engel olmazdı. Onlar böyle yapınca Allah onların kalplerini birbirine benzetti (hepsini duyarsızlaştırdı).”** [Ebû Dâvûd, “Melâhim”, 17]. Efendimiz (sas), hadisnin devamında Mâide sûresinin 78-81. âyetlerini okuyarak bu uyarıyı pekiştirmiştir. Âyetlerde, İsrâiloğulları'ndan inkâr edenlerin lisanıyla lânetlenmesi, kötülükten birbirini sakındırmamaları ve işledikleri fiillerin ne kadar ağır bir toplumsal çöküşe yol açtığı hatırlatılmaktadır. Âyetleri okuduktan sonra Allah Resûlü (sas) şöyle buyurdu: **“Allah'a yemin ederim, ya iyiliği emreder kötülükten alıkoyar, kötülük işleyenin hakkın dışına çıkmasına fırsat vermezsiniz. Ya da Allah sizin de kalplerinizi birbirine çarpar. Onları lanetlediği gibi sizi de lanetler.”** [Ebû Dâvûd, “Melâhim”, 17; Tirmizî, “Tefsîr”, 5, 6]. Müslümanların bugün yaşadığı parçalanmışlık ve birlik duygusunun zayıflaması,

aslında Efendimiz'in (sas) ortaya koyduğu hizmet ve tebliğ anlayışının yeterince canlı tutulamamasının bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

4. Hizmet, Allah (cc) ve Resûl'ünün (sas) sevgisinin ve hoşnutluğunun kazanılmasının en isabetli adımıdır.

Allah'ı (cc) ve Resûlullah'ı (sas) sevmenin ispatı, sadece sözle ifade edilen bir iddia olarak kalmamalıdır. Bu sevgi, insanın tercihlerinde, yönelişinde ve gayretinde kendini göstermelidir. Allah'ın (cc) ve Resûl'ünün (sas) yolunu, insanın hayatında öncelikli hâle getirmesiyle bu sevgi ortaya çıkar. Hâl böyle olunca hizmet, bu sevginin en canlı göstergelerinden biridir. Çünkü hizmet, Allah'ın dinini yaşama ve yaşatma gayretidir. Bu gayret, kişinin kendi sınırlarını aşarak başkalarına ulaşmasını ve hakikatin yayılmasına katkı sunmasını ifade eder. Bu yönüyle hizmet, bir bağlılık ve bir sadâkat ifadesidir. Kişinin Allah'a olan muhabbetinin, Resûl'üne (sas) olan bağlılığının ve dinine olan aidiyetinin bir yansımasıdır. Dolayısıyla hizmet, Allah (cc) ve Resûl'ünün (sas) sevgisini ve hoşnutluğunu kazanmanın en doğru ve en sahih yollarından biridir.

5. Hizmet, Allah'ın rahmetine ve yardımına erişebilmenin en temel yasası ve en önemli yoludur.

İslâm, bütünüyle ilâhî bir nizamdır ve bu nizamın yeryüzündeki tecellisi Rabbanî kaidelere bağlanmıştır. Nitekim Rabb'imiz (cc) şöyle buyurur: ***"Ey iman edenler! Eğer siz Allah'a (Allah'ın dinine) yardım ederseniz O da size yardım eder, ayaklarınızı kaydırmaz."*** [Muhammed 47/7]. İlâhî yardımın tecellisi için ortaya konulan bu yasa son derece açıktır: *Din-i mübîne hizmet edildiğinde, Allah (cc) o gayretin sahibini yarımsız bırakmaz.* Bu yardımın en büyük tecellisi

Âlimlerin Dilinden

İlk dönem mutasavvıflarından olup insan ilişkilerindeki yüzeyselliği derin bir şuurla tahlil eden Ahmed el-Mağribî (ö. 366/976 [?]), hiçbir karşılık beklemeden iyilik yapma ve çıkarsız dostluk kurma erdeminin ne kadar nadir bulunduğunu şu sözlerle ifade etmiştir: *"Ben dünyada inşafı hiçbir kimse görmedim. Sen ona hizmet eyleyesin, o da sana hizmet eyleye; sen onu terk edince o da seni terk eder."*

[Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, 423]

ise “ayakların sabit kılınması”, yani istikametın muhafazasıdır. Zira en büyük nimetlerden biri, hak yolda sebat edebilmek ve istikamet üzere kalabilmektir. Şiddetli fitne rüzgârlarının estiği dönemlerde savrulmamak, ancak Allah'ın dinine omuz vermekle mümkündür.

Allah'ın (cc) Dinine Nasıl Hizmet Edilir?

Hizmetin mahiyetini ve imanî derinliğini idrak ettikten sonra, yapılan amelin sahih ve netice verici olabilmesi için işin “usulü” ve “menheci” çok iyi bilinmelidir. Zira usul olmadan yapılan her gayret, hedefe ulaşma noktasında eksik kalır. Bu hakikat kadim bir sözle şöyle ifade edilmiştir: “*Vusulsüzlük, usulsüzlüğümüzdedir.*” Yani doğru bir usul olmadan hedefe ulaşmak mümkün değildir. Doğru bir usul olmadan menzile varılamaz. Bu sebeple Allah'ın (cc) dinine hizmetin nebevî usulü, şu mühim adımları ihtiva eder:

1. Kifayet miktarı ilmi elde edip işin marifet ve muhabbet ufkunu kavramak.

Hizmetin ilk şartı, kifayet miktarı ilim sahibi olmaktır. Çünkü ilimsiz gayret, çoğu zaman faydadan çok zarar getirir. Din adına konuşan ve insanlara yol göstermeye çalışan bir kimse, öncelikle sahih bir ilmi altyapıya sahip olmalıdır.

İlimsiz olmaz, sadece ilimle de olmaz. Yani ilim tek başına yeterli değildir. İlim, insanı marifete; marifet de muhabbete ulaştırmalıdır. Rabb'ini tanıyan O'nu sever, O'nu seven de O'nun kullarına şefkat ve merhametle yaklaşır. Marifet ve muhabbetten nasibini almayan bir ilim, kuru bir bilgi olarak kalır; gönülleri inşa etmek yerine yorabilir. Hakiki hizmet; ilimle istikameti, marifetle derinliği ve muhabbetle tesiri bir araya getirebilmektir.

2. Hizmetin sadece dil ile olmadığını, asıl hizmetin temsil ile yapılabileceğini unutmamak.

Hizmetin kalıcı tesiri, söylenen sözlerden önce yaşanan hayattan ortaya çıkar. Tebliğ, temsil ile; rivayet ise riayet ile değer kazanır. İnsan, kendi hayatında karşılığı olmayan hakikatleri başkalarının gönlüne yerleştirmekte zorlanır. Sahâbe neslini asırlar sonra bile gönüllerde diri tutan en büyük özellik, öğrendiklerini hayatlarına taşımaları ve inandıkları değerlere sadâkatle bağlı kalmalarıdır. Bugün bilgiye ulaşmak eskisine göre çok daha kolaydır. Asıl ihtiyaç,

bilginin hayata yansımasıdır. Nice rivayetler vardır ki riayetle bereketlenmediği için tesirini kaybeder. Nice tebliğler vardır ki temsil ile desteklenmediği için gönüllerde iz bırakamaz. Hakiki hizmet, söz ile hâlin birbirini tamamladığı, anlatılanın yaşandığı bir zeminde bereket bulur.

3. Kimselere takılmadan, arkaya bakmadan, netice hesaplarına girmeden bu yolda yürümek.

Hak yolunun yolcusu, kim ne der diye duraksamaz, arkasına dönüp kim geliyor diye de yolunu değiştirmez. Sayıların azlığı veya çokluğu onun istikametini belirlemez. Vazifesini hakkıyla yerine getirmeye çalışır, neticeyi ise Allah'ın (cc) takdirine bırakır. Bu yolda zaman zaman insan kendini tek başına hissedebilir. İşte asıl sadâkat o anlarda ortaya çıkar. *"Davam, davam!"* diyerek yürüyebilmek, şartlar değişse de istikameti koruyabilmektir. Çünkü cemaat, hak etrafında buluşan gönüllerdir. Mümin, kalabalığın peşinden sürüklenmez; hakka bağlı kalır, inandığı değerlerden taviz vermez.

4. Doğru işi doğru zamanda, doğru bir usul ve doğru bir üslup ile yapmak.

Hizmette niyetin hâlis, hedefin meşru olması kadar; o hedefe götüren yolun, yöntemin ve kullanılan araçların da meşru olması gerekir. Hak bir dava, bâtıl yöntemlerle taşınamaz. Din adına yapılan hiçbir çalışma; ahlâkı, nezaketi ve rahmeti gölgede bırakamaz. Çünkü Allah'ın dinine hizmet, yine Allah'ın koyduğu ölçüler içinde yapılır. Usul ve üslup, davanın ayrılmaz iki parçasıdır. Şartlar değişebilir, kullanılan araçlar farklılaşabilir; fakat nebevî çizgi ve ahlâkî ilkeler değişmez. Davetçi, insanları kazanmayı hedefler; kırmayı, ötekileştirmeyi ve güç devşirmeyi kendisine yol edinmez. Bütün bunları yaparken ilâhî ölçülerin dışına da çıkmaz. Farzlar ihmal edilerek dine hizmet edilemez. Allah'ın emrettiği sorumlulukları geri plana iten bir gayret, hizmet gibi görünse de neticede hezimete dönüşür.

5. Herkesin her işi yapamayacağını ama herkesin yapacağı bir iş olduğunu hatırdan çıkarmamak.

Herkesin her işi yapamayacağını fakat herkesin bu davada yapabileceği bir vazifesinin bulunduğunu unutmamak gerekir. Herkes ilim ehli, hatip, yazar ya da yönetici olmak zorunda değildir. Ancak her bir insan, kendi istidadı, imkânı

ve bulunduğu alan ölçüsünde bu dine hizmet etme imkânına sahiptir. Allah (cc) kullarını farklı kabiliyetlerle yaratmış, her birine ayrı bir yol ve imkân lütfetmiştir. Kimi ilim meclisinde, kimi ticaretle, kimi sanatta, kimi de evinin içinde bu davaya katkı sunar. Önemli olan, kişinin bulunduğu yerde sorumluluğunu bilmesi ve sahip olduğu imkânların hakkını vererek hizmete omuz vermesidir.

Kur'ânî Ahlâk

“Ey iman edenler! Eğer siz Allah'a (Allah'ın dinine) yardım ederseniz O da size yardım eder, ayaklarınızı kaydırmaz.”

[Muhammed 47/7]

Allah'ın (cc) Dinine Hizmet Ederken Nelere Dikkat Edilmelidir?

Hizmet yolculuğunu güllerle döşenmiş bir cadde gibi hayal etmek mümkündür; fakat hakikatte bu yol; sabır, sebat ve dikkat isteyen sarp bir yokuştur. Bu yolda niyetin güzelliği tek başına yeterli olmaz; istikametın korunması, usulün gözetilmesi ve kalbin sürekli bir murakabe hâlinde bulunması gerekir. Çünkü en büyük kaymalar çoğu zaman fark edilmeyen küçük ihmallerin sonucunda ortaya çıkar. Bu sebeple hizmet eden kimse, hangi şartta olursa olsun ölçüyü elden bırakmamalıdır. Duygularına kapılmadan, ilâhî ölçülere bağlı kalarak hareket etmelidir. Yol uzun ve çetindir, imtihan çeşitlidir; fakat doğru ölçülerle yürüyen için bu yol her zaman rahmet ve bereket taşır.

Bu meşakkatli yolda ayakların kaymaması ve istikametın muhafaza edilmesi için bazı mühim esaslara azami hassasiyetle riayet edilmesi gerekir. Bu esaslar şunlardır:

1. Hizmet büyük bir nimettir; külfeti de ağırdır. O külfeti taşıyabilmek için irade sağlamlaştırılmalı ve irtibat güçlendirilmelidir.

Hizmet, Allah'ın lütfettiği büyük bir nimettir. Ancak her büyük nimetin beraberinde bir sorumluluğu ve bir külfeti vardır. Bu yük, irade zayıf olduğunda insanı yorar; şahsiyet güçlü olduğunda ise insanı olgunlaştırır. Bu sebeple hizmet yolunda yürüyen kimse, iradesini sağlamlaştırılmalı, kalbini sürekli diri tutmalı ve Rabb'i ile irtibatını güçlendirmelidir.

İmtihanlar bu yolun tabiatıdır. Zira Allah (cc), kulunu olgunlaştırırken onu farklı sıkıntılarla ve sabır isteyen süreçlerle terbiye eder. Bu, bir yönüyle kulluğun derinleşmesi için bir eğitimidir.

Bu yolda asıl mesele, zorluklar karşısında geri çekilmemektir. Küçük bir dünyalık sıkıntıda geri duran, nefse ağır gelen sorumluluklardan kaçan ve kulluk disiplinini ihmal eden bir anlayış, hizmetin taşıdığı ağır yükü omuzlamakta zorlanır. Buna karşılık iradesini güçlendiren, sabrı kuşanan ve Rab-b'i ile bağılılığını diri tutan kimse için bu yol, aynı zamanda bir terbiye ve yükseliş yoludur.

2. Hizmet büyük bir vazifedir; sorumlulukları da ağırdır. O sorumlulukları hakkıyla yerine getirmek için gayret etmeli, bizden önce o yolda yürüyenler iyice tanınmalıdır.

Hizmet, omuzlara yüklenmiş büyük bir sorumluluktur. Bu ağır yükü hakkıyla taşıyabilmek için, bu yolda öncülük eden şahsiyetlerin, tarihî tecrübenin ve temsil ettikleri değerlerin iyi bilinmesi gerekir. Çünkü bir yolun kıymeti, o yolda yürüyenlerin izleriyle anlaşılır.

Kur'ân-ı Kerîm'de kıssaların geniş yer tutması da bu hakikate işaret eder. Önceki peygamberlerin hayatları, ümmetlerin imtihanları ve başarıları, sonraki nesiller için bir yol haritası mahiyetindedir. Bu kıssalar, bazılarına göre tarihî bir anlatım gibi olsa da aslında inananlara bir yön tayinidir. Bu sebeple mümin; *nebîlerin, siddıkların, şehitlerin, sahâbenin* ve asırlar boyunca İslâm sancağını taşıyan *sâlihlerin* yolunu iyi okumalıdır. Onların izini takip ederek istikametini muhafaza etmelidir.

Âlimlerin Dünyasından

İmâm Ebû Hanîfe'nin en önde gelen iki talebesinden (şâhibeyn) biri olan Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805), Hanefî fikhını sistematik bir şekilde yazıya geçirerek *Zâhirü'r-Rivâye* adı verilen altı temel eserle günümüze taşıyan asıl mimardır. Aynı zamanda İmâm Şâfiî'ye de hocalık yapmış olan Şeybânî, ilme o denli adanmıştı ki geceleri uyumaz, nedenini soranlara ise şu ibretlik cevabı verirdi: *"Müslümanlar, karşılaştıkları sorunları çözeceğimize güvenerek huzurla uyurken benim uyumam dini zayi etmektir."*

[Taşköprüzâde, *Miftâhu's-saâde*, 2/135]

3. Hizmet büyük bir şereftir; kazancı da bereketlidir. O kazancı koruyabilmek için izzet elbisesini iyice kuşanmalı, vakar; hayatın esası kılınmalıdır.

Hizmet, mümin için büyük bir şereftir ve kazancı hem dünyada hem de âhirette bereketlidir. Ancak bu manevî kazancın korunması, kişinin duruşuna ve taşıdığı sorumluluğa bağlıdır. Bu sebeple mümin, İslâm'ın kendisine kazandırdığı izzet bilincini kuşanmalıdır; vakarını ve haysiyetini hayatının ayrılmaz bir parçası hâline getirmelidir.

Hizmet yolunda sayıların artması, maddî imkânların genişlemesi ya da görünür başarılar elde edilmesi uğruna şahsiyetten taviz verilmesi doğru bir yol değildir. Çünkü böyle bir tavır, temsil edilen davanın vakarını zedeler ve İslâm'ın asil duruşuna zarar verir.

4. Hizmet büyük bir mazhariyettir; imtihanları da fazladır. O imtihanların altında kalmamak için hesabî değil, hasbî olmalı, rızâ-i ilâhî dışında hiçbir beklentiye kapılmamalıdır.

Hizmet sahası; imtihanların, fitnelerin ve iç muhasebelerin yoğun yaşandığı bir zemindir. Bu zeminde ayakta kalabilmek, kibre veya ümitsizliğe düşmemek için hesabî değil hasbî bir duruşa sahip olmak gerekir. Yani menfaat hesaplarından uzak, beklentisiz ve yalnızca Allah rızasını merkeze alan bir anlayışla hareket etmek gerekir.

Dava adamı; makam, şöhret, iltifat veya maddî kazanımlar karşısında kalbini diri tutar, yönünü bozmaz. Çünkü rızâ-i ilâhî dışındaki her bağ, hizmetin bereketini zayıflatır. İhlâsı koruyan bir yürek ise imtihanlar ne kadar ağır olursa olsun istikametini kaybetmez.

5. Hizmet büyük bir sevdadır; yolunda harcanacak bedeli de çoktur. O bedelleri ödemeyi göze almalı; fedakârlık, cefakârlık ve vefakârlık azık olarak edinilmelidir.

Hizmet, insanı içine alan büyük bir sevdâ ve aynı zamanda ağır bir imtihandır. Bu yolda yürüyen kimse, karşısına çıkabilecek zorlukları baştan göze alarak adım atar. Çünkü bu yol, rahat arayanların yürüyemeyeceği kadar çetindir; sabrı, sadâkati ve sebatı kuşananların ancak yürüyebileceği bir yoldur.

Bazen yorgunluk olur, bazen kırılmalar yaşanır, bazen de imtihanlar ağırlaşır. Fakat insanı ayakta tutan güç, taşıdığı sevdanın canlılığıdır. Bir hizmet eri de bu sorumluluğu en baştan kabul eder; şartlar değişse de istikametini bozmaz, yürüyüşünü sabırla sürdürür.

Bu hakikatler, Kur’ân’ın nâzil olduğu saâdet asrında en güzel şekilde yaşanmış ve sonraki nesillere emanet bırakılmıştır. Allah Resûlü’nün (sas) izinden yürüyen sahâbenin hayatı, hizmet uğruna ödenen bedellerin en canlı misalleridir.

Bu örneklerin başında, Allah Resûlü’nün (sas) nübüvvetin ilk günlerinden itibaren ortaya koyduğu sarsılmaz duruş gelir.

Şehâdete ve Sadâkate Adanmış Muazzam Örnekler

Nübüvvetin ilk günlerinde, vahyin ağırlığıyla sarsılan Efendimiz’i (sas) teskin etmek üzere Hz. Hatice (r.anhâ) (ö. 620) validemizin başvurduğu bilge insan Varaka b. Nevfel’in (ö. 610 [?]) söylediği şu sözler, daha yolun başında bu davanın nasıl bir bedel istediğini ortaya koyuyordu: *“Keşke kavminin seni yurdundan çıkaracağı günlerde genç olsaydım da sana var gücümle destek verseydim!”* Kırk yaşına kadar “el-Emîn” sıfatıyla baş tacı edilen Efendimiz (sas), kavminin kendisini yalanlayıp doğduğu topraklardan çıkaracağını duyunca şaşırdı; fakat iradesini bütünüyle ilâhî vahye teslim ederek bu ağır yükü omuzladı [Bk. Buhârî, “Bed’ü’l-Vahy”, 3].

Kavramlar

Sâlih Amel: Sözlükte “iyi, güzel, faydalı iş ve eylem” mânalarına gelen sâlih amel terkibi, “iyi ve yararlı olmak, bozukluktan arınmak” anlamlarındaki *salâh* (kökü ح-ل-ح) kelimesi ile “iş, çaba, fiil” mânasındaki *amel* (kökü ع-م-ل) kelimelerinden meydana gelmiştir. Çoğulu *e’mâl-i sâlih*adır (أَعْمَالٌ صَالِحَةٌ). Dinî ve ahlâkî bir terim olarak sâlih amel; mümin bir kimsenin ihlâslı bir niyetle yaptığı, Kur’ân ve sünnet ölçülerine uygun olan, kişinin hem kendisine hem çevresine hem de içinde bulunduğu topluma fayda sağlayan her türlü ibadet, iyilik ve güzel davranıştır. İslâm âlimlerine göre bir amelin “sâlih” vasfını kazanabilmesi için iman ile taçlanması, niyetin sadece Allah rızası olması ve eylemin dinin hükümlerine muvafık düşmesi şarttır.

[İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 2/516; Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 489]

İlerleyen yıllarda Mekkeli müşriklerin, amcası Ebû Tâlib (ö. 620) aracılığıyla ilettikleri tehditlere ve cazip tekliflere karşı Efendimiz'in (sas) verdiği cevap, kıyamete kadar hizmet yolunda yürüyecek müminlere istikamet kazandıran bir şiar olmuştur: **“Güneşi sağ elime, ayı sol elime verseler yine ben bu davadan asla vazgeçmem! Ya Allah bu dini hâkim kılar yahut ben bu uğurda helâk olurum.”** [Bk. İbn Hişâm, *Sîre*, 1/265]. Bu sözler, Allah Resûlü'nün (sas) hizmetin gerektirdiği her türlü bedeli peşinen göze aldığını gösteren en açık beyanlardan biridir. Efendimiz (sas), davasını canından aziz biliyor; ilâhî emanet uğruna karşısına çıkacak hiçbir tehdidin ve hiçbir vaadin, istikametini değiştirmesine fırsat vermiyordu. Bu teslimiyet ve adanmışlık, sahâbe neslinin gönüllerine de aynı kararlılıkla yerleşecek; onlar da hizmet uğruna yurtlarını, mallarını ve gerektiğinde canlarını feda etmekten geri durmayacaklardı.

Dar Ağacında Bir Vefa Destanı: Hubeyb b. Adî (ra)

Allah Resûlü'nün (sas) inşa ettiği bu hizmet ahlâkı, sahâbe neslinin hayatında birbirinden güzel örneklerle hayat bulmuştur. Bu örneklerin en dikkat çekicilerinden biri de Allah Resûlü'nün (sas) emanetini büyük bir sadâkatle omuzlayan Hubeyb b. Adî'nin (ra) (ö. 4/625) hayatıdır. Henüz yirmili yaşlarının başında İslâm ile şereflenen Hubeyb (ra), gönlünde taşıdığı iman ve hizmet aşkıyla Bedir'e katılmış, Uhud'da Resûlullah'ın (sas) yanında yer almış ve genç yaşta İslâm'ın öncü isimlerinden biri hâline gelmiştir.

Nübüvvet mektebinde yetişen bu genç sahâbî, hizmetin bedelsiz olmayacağını daha ilk yıllardan öğrenmişti. Allah Resûlü'nün (sas), onu Bedir'in genç şehitlerinden Umeyr b. Ebî Vakkâs^[1] (ra) (ö. 2/624) ile kardeş yapması [Bk. İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-Eser*, 1/232], onun ruhunda derin izler bıraktı. Kardeşinin Allah yolunda canını feda edişi, Hubeyb'in gönlünde davaya bağlılığını daha da güçlendirdi. O da kendisine emanet edilen hizmeti, hangi bedelle karşılaşırsa karşılaşıp, hakkıyla yerine getirmeye kararlıydı.

Efendimiz (sas), hicretin dördüncü yılında Adal ve Kâre kabilelerinin talebine karşılık, onlara Kur'ân'ı öğretmek ve İslâm'ı tebliğ etmek üzere gönüllü muallimler istediğinde, hiç tereddüt etmeden öne çıkanların başında Hubeyb b. Adî (ra) vardı. Bu vazife, onun nazarında Allah'ın rızasına ulaşmaya vesile

[1] Bazı kaynaklarda Umeyr b. Ebi Vakkâs'ın ensar kardeşi, Sa'd b. Muâz'ın kardeşi, Amr b. Muaz olarak gösterilir. Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/166; İbn Habîb, *Muhabbar*, 73.

olan kutlu bir emanet niteliği taşımaktaydı. Hizmet yolunda karşısına neyin çıkacağını bilmiyordu; bildiği tek şey, Resûlullah'ın (sas) çağrısına "*Lebbeyk!*" diyebilmektir. Fakat bu samimi davet, kısa süre sonra karanlık bir ihanete dönüştü ve tarihe Recî`Vakasî (4/625) olarak geçen hazin hadise yaşandı. Tuzağa düşürülen heyetten esir olarak yalnızca Hubeyb b. Adî (ra), Zeyd b. Desinne (ra) (ö. 4/625) ve Abdullah b. Târik (ra) (ö. 4/625) hayatta kaldı.

Müşriklerin elinde Mekke'ye doğru götürülen bu üç yiğit, yolda namaz vakti girince bağlarının çözülmesini istediler. Bu talepleri reddedilince ümitsizliğe kapıldılar. Birbirlerine yaklaşarak bir kayaya dokunup teyemmüm ettiler ve bağlı vaziyette îmâ ile farz namazlarını eda ettiler. Bütün bu imkânsızlıkların içinde bile namazı terk etmediler; "*İman varsa imkân vardır!*" kaidesine bağlı kalarak hareket ettiler. Çünkü müminler bilirler ki hiçbir durum, Allah'ın (cc) emrini düşüremez. İmkânlar daralsa da kulluk genişler; zorluklar artsa da teslimiyet zayıflamaz. Hizmet de ancak bu kulluk zemini üzerinde bereket bulur.

Mekke'ye götürülüp bir evde hapsedilen Hubeyb (ra), hapsedildiği karanlık bir hücrede dahi İslâm ahlâkından taviz vermedi. Kendisine sunulan yiyecekler arasında putlar adına kesilen etleri reddetti; sadece helâl rızık ve temiz su istedi. Esaret altında bile mümin izzetinin nasıl korunacağını fiilen ortaya koydu. Şehadet vakti yaklaştığında, yıkanmak ve temizlenmek için o evin hizmetlisi Mâviye'den bir ustura istedi. Mâviye, usturayı küçük çocuğunun eline verip Hubeyb'e (ra) gönderdiğinde çocuğuna bir zarar verebileceği endişesine kapıldı ve hemen odaya girdi. Fakat karşılaştığı manzara, korkunun yerini hayrete bıraktı: Hubeyb (ra), çocuğu dizlerine oturtmuş, ona şefkatle muamele ediyordu. Kadının endişesini fark eden Hubeyb (ra) tebessüm ederek "*Çocuğuna zarar vereceğimden mi endişe ettin? Biz Peygamberimiz'den çocuklara şefkat göstermeyi öğrendik.*" [Taberî, *Târih*, 3/31] dedi. Bu tavır, esaretin ortasında bile İslâm ahlâkının nasıl yaşandığını gösteren canlı bir tabloydu. Hz. Hubeyb'in bu muhabbet ve merhameti, Mâviye'nin kalbinde derin bir etki bıraktı ve daha sonra onun İslâm ile şereflenmesine vesile oldu.

Müşrikler onu Mekke'nin dışındaki Ten'im mevkiine, dar ağacına götürdüklerinde Hubeyb (ra) yine vakarını bozmadı. Kendisine son arzusunun ne olduğu sorulduğunda, iki rekât namaz kılmak istediğini söyledi. Sükûnet içinde namazını eda ettikten sonra müşriklere dönerek şöyle dedi: "*Eğer ölüm korkusuyla namazı uzattığımı zannetmeyeceğinizi bilseydim, bu namazı daha*

da uzatırdım.” Orada bulunanlardan Ebû Süfyân, onun bu sarsılmaz duruşunu kırmak ve bir taviz koparabilmek için yanına yaklaştı ve şu soruyu sordu: “Hayatının kurtulmasına ve ailene dönmene karşılık, senin yerinde Muhammed’in olmasını ister miydin?” Bu soru, aslında bir imtihan sorusuydu. Hubeyb (ra) ise cevabıyla kıyamete kadar gelecek sadâkat örneklerinin en net çizgisini ortaya koydu: “Değil burada Muhammed’in olması, onun ayağına bir tek diken batmasına dahi gönlüm razı olmaz. Saçlarım adedince başlarım olsa ve her gün biri kesilse ben yine de ona bir şey olmasını istemem!” [İbn Hişâm, Sîre, 3/246; Vâkıdî, Megâzî, 2/536]. Bu aşk karşısında Ebû Süfyân’ın da olaya şahitlik eden Mekkelilerin de âdetâ dilleri tutuldu. Ebû Süfyân dedi ki: “Bu nasıl bir sevdâ? Onlarca hükümdar, onlarca devlet başkanı tanıdım. Hiçbirinin tebaasını, Muhammed’in sahâbileri gibi görmedim.” [İbn Seyyidünnâs, Uyûnü’l-Eser, 2/42; İbn Kesîr, Bidâye, 4/65].

Hubeyb b. Âdî, Bedir’in intikamını almak isteyen kırk kadar müşriğin acımasız mızrak darbeleri altında yavaş yavaş şehadete yürürken başını göğe kaldırdı ve “Allah’ım! Burada düşman yüzünden başka yüz yok. Durumumu Resûlullah’a bildir. Benden ona selâm götür!” diye yakardı. Bu içten dua ve selâm, kilometrelerce öteden yankılanarak Mescid-i Nebevî’de Efendimiz (sas) tarafından “**Ve aleyke’s-selâm yâ Hubeyb!/Ve selâm senin üzerine de olsun Ey Hubeyb!**” nidâsıyla alındı [Bk. Vâkıdî, Megâzî, 1/359; İbn Sa’d, Tabakât, 2/56]. Hubeyb (ra), bu kutlu şehadetiyle kıyamete kadar gelecek genç nesillere, bir davanın nasıl sevilbileceğini ve uğrunda nasıl sebat edilebileceğini gösteren bir destan bıraktı.

Aziz İslâm davası, yüreklerinde iman ve adanmışlık taşıyan gönüllerle yükselecektir. Çünkü bir davayı ayakta tutan asıl unsur, tüm imkânları Allah rızası için seferber eden sadık yüreklerdir. Bugün ihtiyaç duyulan şey, İslâm’ın hakikatlerini Hubeyb b. Adî (ra) gibi bir sadâkat, teslimiyet ve hizmet şuuru ile taşıyabilmektir.

Rabb’imiz (cc) bizleri bu kutlu davanın sadık, sarsılmaz ve ihlâslı hizmet-kârları eylesin. Bizi kendi yolunda hizmet eden, emaneti hakkıyla taşıyan kullarından kılsın ve âhirette hepimizi, uğruna can verilen o muazzam nebevî sancağın altında bir araya getirsin (Âmin).

Suffa Meclisleri

AHLÂK BİLİNCİ DERSLERİ

Cihad Ahlâkı

Kur'ân İklimi

﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا
وَنَصَرُوا أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ﴾

*“İman edip de Allah yolunda hicret ve cihad edenler,
(muhacirleri) barındıran ve yardım edenler var ya, işte gerçek
müminler onlardır. Onlar için mağfiret ve bol rızık vardır.”*

[Enfâl 8/74]

Nebevî Sedâ

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ   قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ  
فَقَالَ: ذُلِّنِي عَلَى عَمَلٍ يَغْدِلُ الْجِهَادَ. قَالَ: لَا أَجِدُهُ. قَالَ:
هَلْ تَسْتَطِيعُ إِذَا خَرَجَ الْمُجَاهِدُ أَنْ تَدْخُلَ مَسْجِدَكَ فَتَقُومَ
وَلَا تُفْتَرُ، وَتَصُومَ وَلَا تُفْطِرَ؟ قَالَ: وَمَنْ يَسْتَطِيعُ ذَلِكَ؟

Ebû Hüreyre'nin (ra) naklettiğine göre bir şahıs, Resûlullah'a
(sas) gelerek “Bana cihada denk bir amel gösterebilir misiniz?”
dedi. Resûlullah (sas), “Böyle bir amel bilmiyorum.”
buyurdu ve ardından “Allah yolunda cihad eden kişi
yola çıktığında, sen de mescidine girip (o dönünceye
kadar) hiç bırakmadan namaz kılmaya ve hiç ara
vermeden oruç tutmaya güç yetirebilir misin?” diye
sordu. Sual soran kişi, “Buna kim güç yetirebilir ki!” dedi.

[Buhârî, “Cihâd”, 1]

Peygamberlerin Ortak Mirası Olarak Cihad

Vahyin Dilinden

*“Ama bizim uğrumuzda
cihad edenleri elbette kendi
yollarımıza eriştireceğiz.
Hiç şüphe yok ki Allah iyi
davrananlarla beraberdir.”*

[Ankebût 29/69]

İslâm tarihi ve siyer kaynakları incelendiğinde, Hz. Peygamber’in (sas) ashâbını yetiştirirken geçmiş peygamberlerin kıssalarına önemli bir yer verdiği görülür. Kur’ân-ı Kerîm’de anlatılan peygamber kıssalarının temel amacı da bu tarihî tecrübeleri müminler için imanî ve ahlâkî derslere dönüştürmektir. Allah Resûlü (sas), kimi zaman Kur’ân’da yer alan kıssaları daha ayrıntılı biçimde açıklamış, kimi zaman da

ilâhî vahyin doğrudan zikretmediği fakat nübüvvet bilgisiyle bildiği olayları ashâbına aktararak geçmiş ümmetlerden ibret tabloları sunmuştur. Böylece tarihî hadiseleri sadece anlatmakla kalmamış, onları eğitim ve irşadın etkili bir aracı hâline getirmiştir. Bazen Hz. Zekerîyyâ’nın (as), Hz. Yahyâ’nın (as) ve Hz. Îsâ’nın (as) tevhid mücadelesinden söz etmiş; bu örnekler üzerinden o günkü sahâbîlere, onların şahsında da kıyamete kadar gelecek bütün ümmete nübüvvet mirasının temel mesajlarını ulaştırmıştır.

Cihad kavramının mâhiyetini tam mânasıyla anlamak adına, öncelikle Ebû Mâlik Hâris b. Asım el-Eş’ârî’den (ra) (ö. 18/639 [?]) nakledilen son derece kapsamlı ve ufuk açıcı bir rivayete odaklanmak icap etmektedir. Mescid-i Nebvî’de, sahâbeden oluşan bir halkanın merkezinde oturan Efendimiz (sas), söze Hz. Yahyâ’dan (as) bahis açarak başlamış ve şu tarihî beyanda bulunmuştur: **“Allah, Zekerîyyâ’nın oğlu Yahyâ’ya beş şeyi bizzat yapmasını ve bu beş hususu kendi kavmine de emretmesini vahyetti.”** [Tirmizî, “Emsâl”, 3; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/130]. Hadisin devamında bu beş ilâhî emir ayrıntılı şekilde açıklanmaktadır. Bunlar;

- Kulluğu yalnızca Allah’a (cc) has kılarak O’na hiçbir şeyi ortak koşmamak.
- Namazı dosdoğru kılmak.
- Orucu tastamam tutmak.
- Sadakaları ihtiyaç sahiplerine vermek.
- Her daim Allah’ı hatırd tutarak O’nu zikretmektir.

Hız. Peygamber (sas), Hız. Yahyâ'ya (as) emredilen bu beş temel esasını anlatıldıktan sonra sözü kendi ümmetine getirerek şöyle buyurmuştur: **“Ben de size Allah'ın bana emrettiği beş şeyi emrediyorum ve bu beş şeyi sizlere bir mükellefiyet olarak yüklüyorum. Bunlar: Dinlemek, itaat etmek, cihad etmek, hicret etmek ve cemaat olmaktır. Kim cemaatten bir karış ayrılırsa İslâm bağıını boynundan çıkarmış olur. Ancak bir daha cemaate tekrar dönerse o zaman müstesnadır. Kim Câhiliye davası iddia eder ve Câhiliye'ye ait meseleleri müdafaa ederse cehennemlik kimselerdendir.”**

[Tirmizî, “Emsâl”, 3]. Bu çarpıcı uyarının ardından, ilim halkasında bulunan sahâbîlerden biri, endişeyle “Yâ Resûlallah! O kimse oruç tutsa da zekât verse de namaz kılsa da mı cehennemliktir?” diye sordu. Bunun üzerine Efendimiz (sas), meseleyi net bir şekilde açıklayarak şöyle buyurdu: **“Namaz kılsa da oruç tutsa da durum aynıdır. Siz Müslümanlar olarak Allah'ın davasına sınıksız sarılın. Başka bâtıl cereyanlara kapılmayın. Çünkü O, size Müslümanlar, müminler ve Abdullah (Allah'ın kulları) ismini bizzat vermiştir.”** [Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/130].

Burada Hız. Peygamber'in (sas) ümmetine emanet ettiği beş mükellefiyetin her biri derin anlamlar taşımaktadır. Bunlar; tebliğ edilen ilâhî hakikatleri dikkatle dinlemek, Allah'a (cc), Resûl'üne (sas) ve meşru emir sahiplerine itaat etmek, Allah yolunda mal ve canla cihad etmek, gerektiğinde yeryüzünü Allah'ın geniş bir mescidi bilerek zulme boyun eğmemek; zulmü ortadan kaldırmaya güç yetirilemediği durumlarda ise orayı terk edip hicret etmek ve son olarak İslâm cemaatinden hiçbir zaman ayrılmamaktır.

Cihad Nedir?

Arapçada “güç ve gayret sarf etmek, bir işi başarmak için elinden gelen bütün imkânları kullanmak” anlamındaki cehd kökünden türeyen cihad, *bütün gücü ortaya koyarak bir hedef uğrunda mücadele etmeyi* ifade eder. İslâmî literatürde

Resûlullah'ın (sas) Ahlâkı

Hız. Ali (ra), Allah Resûlü'nün (sas) savaş meydanlarındaki eşsiz cesaretini ve sebatını şu sözlerle aktarmaktadır: *“Savaş iyice kızışıp da gözleri öfke bü-rüdüğü zaman biz, Resûlullah'a sığındık. Düşmana en yakın yerde o bulunurdu. Bedir Savaşı'nda hepimizin Resûl-i Ekrem'e sığınışımız hâlâ gözümün önündedir. Düşmana en yakın yerde o bulunuyordu. Huneyn Savaşı'nın yapıldığı gün, savaş meydanında yiğitlerin en cesuru o idi.”*

[Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/86]

ise dinî hükümleri öğrenip onlara göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmak, İslâm'ı tebliğ etmek için gayret göstermek, nefisle mücadele etmek ve gerektiğinde Allah yolunda savaşmak gibi geniş bir anlam çerçevesine sahiptir.

Fıkıh kitaplarımızın “siyer” ve “cihâd” bölümlerinde cihad, daha çok Müslüman olmayanlarla yapılan askerî mücadele çerçevesinde ele alınmıştır. Tasavvuf literatüründe ise insanın bâtınî düşmanı olan nefsiyle mücadelesi üzerinde durulmuştur. Kur'ân ve sünnet perspektifinden bakıldığında ise cihad, bu anlamların tamamını kuşatan şemsiye bir kavramdır; her bir alan, onun farklı bir cephesini oluşturmaktadır ve hiçbirisi tek başına cihadın bütününe temsil etmemektedir. *Dolayısıyla cihad, Allah ile insan arasındaki engelleri kaldırma mücadelesidir.* Bu engeller bazen insanın kendi nefsi ve hevâsı, bazen cehalet, şirk ve hurafeler, bazen de zulüm, baskı ve istibdattır. İslâm'ın mücadelesi küfre, şirke, zulme ve bâtil düzenleredir. Demek ki cihad, geniş anlam alanına sahip, cami bir kavramdır. Bu kavram doğru anlaşılmadığında, onunla irtibatlı birçok mesele de sağlıklı bir şekilde anlaşılamayacaktır.

Kavramların İhyası ve Tasavvurun İnşası

İnsan, düşünen bir varlıktır ve düşüncenin en temel yapı taşları kavramlardır. İnsanın olaylara, hayata ve dine bakışı büyük ölçüde zihninde şekillenen

Sahâbenin Hayatından

Kıbrıs'ın fethi için Ümmü Harâm (r.anhâ) (ö. 28/649) validemiz de gönüllü olarak donanmadaki yerini almıştı. Savaşın kızıştığı bir sırada İslâm donanması, deniz şartlarına alışkın olmadığı için bir anlık ümitsizliğe kapılmıştı. Bu esnada Ümmü Harâm validemiz, yerinden fırlayarak şunu söyledi: “Ey İslâm'ın mücahidleri! Vallâhi ben şu kulaklarım ile duydum ki Resûlullah şöyle dedi: ‘Ümmetimden ilk deniz savaşına çıkanlar gerçekten de (cenneti) hak ettiler.’ Görüyor musunuz şu kara parçalarını? O toprakların arkasında cennet vardır.” Resûlullah'tan (sas) aldıkları bu muştı ile coşan mücahitler, 28/649 yılında Kıbrıs'ın fethini az bir kayıpla gerçekleştirmişlerdi. Karaya ayak basıldığında binmesi için Ümmü Harâm validemize bir katır yayaştırılmıştı. Annemiz katıra bindiği esnada hayvan onu üzerinden atmış ve Ümmü Harâm annemiz, boynu kırılmak suretiyle şehit olmuştu.

[Buhârî, “Cihâd”, 63; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 7/324]

kavramlar üzerinden oluşur. Bu sebeple, Kur'ân-ı Kerîm'in ve Hz. Peygamber'in (sas) yüklediği anlamlardan koparılan her kavram, zamanla yanlış bir tasavvurun oluşmasına zemin hazırlar. Hiç kimsenin, kendi aklına, döneminin şartlarına veya ideolojik tercihlerine göre İslâmî kavramlara yeni anlamlar yükleme hakkı yoktur. Bir kavramın neyi ifade ettiğini belirleyen, vahiy ve onu en doğru şekilde açıklayan sünnettir.

Resûlullah'ın (sas) Dârü'l-Erkam'da yürüttüğü eğitim faaliyeti de bu hakikati açıkça ortaya koymaktadır. O (sas), ilk Müslümanları üç temel esas üzerinde yetiştirmiştir: *Sağlam bir akîde, sahih bir düşünce ve güçlü bir ruh terbiyesi*. Ruh eğitimini, iradeyi güçlendirerek ve Kur'ân ahlâkını inşa ederek gerçekleştirmiş; aklî eğitimin temelini ise kavramların doğru anlaşılmasına dayandırmıştır. Çünkü bir kavram doğru anlaşılmadan o kavramın temsil ettiği hakikat de doğru anlaşılabilir. Bu sebeple Allah Resûlü (sas), Allah katında bir kavram hangi anlamı taşıyorsa onu aynı saflık ve berraklıkla sahâbenin zihnine yerleştirmiştir. Böylece önce kavramlar tashih edilmiş, ardından o kavramlar üzerine sağlam bir dünya görüşü ve hayat tasavvuru inşa edilmiştir. *Cihad, takvâ, ihsan, velâyet, sabır, tevekkül* ve *hicret* gibi pek çok temel İslâmî kavramın doğru anlaşılması da bu nebevî eğitim metodunun bir sonucudur.

Kavramlar, insanın düşüncesini ve hayata bakışını şekillendiren temel ölçülerdir. Temeli yanlış atılan bir binanın sağlam yükselmesi mümkün olmadığı gibi, anlamı tahrif edilmiş bir kavram üzerine inşa edilen düşünce ve davranışların da doğru olması beklenemez. Bunu basit bir örnekle açıklayacak olursak; bir gömleğin ilk düğmesi yanlış iliklendiğinde, diğer düğmelerin de doğru iliklenmesi mümkün olmaz. İlk hata, sonraki bütün hataları peşinden getirir. Kavramlar da böyledir. Bir kavram yanlış anlaşılırsa onun üzerine kurulan hükümler, değerlendirmeler ve davranışlar da zamanla yanlış bir istikamete sürüklenir. Bugün İslâm dünyasında görülen birçok savrulmanın temelinde de çoğu zaman amelden önce düşüncedeki bu kavramsal bozulma bulunmaktadır. Meseleyi yanlış anlayan bir kimsenin doğru bir tavır ortaya koyması oldukça zordur. Çünkü davranış, büyük ölçüde zihinde oluşan tasavvurun ürünüdür.

Bunu günlük hayattan bir örnekle daha iyi anlayabiliriz. Bazen bir hırsızın, değeri çok yüksek olmayan bir ziynet eşyası için yaşlı ve savunmasız bir insanın canına kıyabildiğine şahit oluyoruz. Dışarıdan bakıldığında bu, akıl ve vicdanın kabul edemeyeceği büyük bir vahşettir. Fakat failin düşünce dünyasına

Âlimlerin Dilinden

Fikir ve mücadele dünya-
mızın öncülerinden Mu-
hammed İkbal (1877-1938),
İslâm ümmetinin karakterini
ve zorluklar karşısındaki
direnc ahlâkını şu veciz
sözlerle ifade etmektedir:
*“İslâm’ın fitratı İbrahîmîdir;
nesebi de İbrahîmîdir, hasebi
de... Onun için biz, ateşten
gül çıkaracağız. Nemrut’un
ateşi bile olsa söndüreceğiz.”*

[Muhammed İkbal, *Cavidname*, 45].

inildiğinde, önce kendisini bu suçu işlemeye
ikna eden çarpık bir tasavvurun bulunduğu
görülür. Kimi zaman toplumu, kimi zaman
devleti, kimi zaman da çevresini suçlayarak
gasp ettiği malın aslında kendi elinden alın-
mış hakkı olduğuna kendisini inandırır. İşte
bu bozuk düşünce, sonunda onu korkunç bir
suça sürükler. Demek ki yanlış eylemin arka-
sında çoğu zaman yanlış bir kavram ve yanlış
bir tasavvur vardır.

Aynı kavramsal tahrifat, cihad konusunda
da karşımıza çıkmaktadır. Masum insanların
bulunduğu bir ortamda kendisini patlayıcılar-
la infilak ettiren ve bu vahşeti “cihad” adına
yaptığını iddia eden bir zihniyet, aslında cihad
kavramının tahrif edilmiş bir yorumunu temsil

etmektedir. Çünkü insan, fitratına aykırı böylesine korkunç bir eylemi ancak
zihninde onu meşrulaştıran bozuk bir düşünce sistemi varsa gerçekleştirebilir.
Beyni yıkanmış, cihadı Allah’ın muradı yerine ideolojik söylemler üzerinden
öğrenmiş bir kimse, yaptığı zulmü ilâhî bir görev zannetmektedir. Dolayısıyla
problemin kaynağı, cihad kavramına yüklenen yanlış ve sapkın anlamlardır. Bu
sebeple kavramların asli anlamlarını korumak, İslâm düşüncesinin en önemli
sorumluluklarından biridir. Bir kavramın anlamını değiştirmek, çoğu zaman
davranışları da değiştirmektedir. Hâliyle yanlış bir tasavvur, yanlış bir hayat
anlayışını beraberinde getirir.

Nitekim İslâmî terminolojide zulmün en kapsamlı tariflerinden biri, “*bir
şeyi ait olduğu yerden başka bir yere koymak*” şeklinde yapılmıştır [Cürcânî, *Ta’rifât*,
186]. Bu ölçüye göre Allah’ın bir kavrama yüklediği anlamı eksiltmek de ona
vahyin vermediği yeni anlamlar yüklemek de o kavrama zulmetmektir. Her iki
tutum da ilâhî ölçünün dışına çıkmak ve kavramı aslî mecrasından uzaklaştı-
rmaktır. Bu sebeple cihad başta olmak üzere bütün İslâmî kavramlar, Kur’ân’ın
ve sünnetin belirlediği çerçevede anlaşılmalıdır. Hiçbir kavram ne daraltıl-
malı ne de sınırlarını aşacak şekilde genişletilmelidir. Maalesef modern çağda
pek çok İslâmî kavram bu tür bir kavramsal zulme maruz kalmıştır. Şehadet
ve şehitlik kavramı, bugün insanlığın ve ideolojilerin elinde en çok istismar

edilen mefhumların başında gelmektedir. Allah'ın kitabında ve Resûl'ünün (sas) sünnetinde şeraiti ve sınırları çok net çizilmiş olan şehadet makamı; hayatı boyunca Allah'ın şeriatıyla, namazla, niyazla uzaktan yakından alakası olmamış kişilere, ölümlerinin ardından siyasî veya ideolojik saiklerle cömertçe dağıtılabilmektedir. Kur'ân ve sünnetin yüklediği ulvî mânâyı muhafaza ederek kendi kavramlarımıza sahip çıkamadığımız için bu değerler başkalarının elinde basit birer slogana dönüşmüştür. Aynı tahrifat *şeriat, hilafet, sabır ve millet* kavramları için de geçerlidir. Bu kavramlar ya ifrat ya da tefrit noktasında birer istismar malzemesi hâline getirilmiştir.

Cihad Kavramına Yönelik Üç Sorunlu Yaklaşım

Cihad kavramının günümüzde ele alınış biçimleri incelendiğinde, üç farklı sorunlu yaklaşım öne çıkmaktadır. Bu yaklaşımların ortak özelliği, sağlıklı bir zeminden uzak olmaları, İslâm'ın maksatları ve şer'i ölçülerle bağdaşmamalarıdır. Bu yaklaşımlar şu şekilde sıralanabilir:

Birincisi: *Cihadın içini boşaltan ve kavramı işlevsiz hâle getiren pasifist yaklaşım*

Özellikle Batı dünyasında cihad kavramı çoğu zaman bilinçli bir tercihle doğrudan tercüme edilmemektedir. Bunun yerine "cihadist" gibi türetilmiş ifadelerle terör ve şiddet çağrışımı üzerinden sunulmaktadır. Bu söylem, kavramı bağlamından kopararak tek boyutlu ve olumsuz bir anlam çerçevesine indirgemektedir. Bu algı karşısında bazı Müslüman çevrelerde ise tam tersi bir refleks geliştirilmiştir. Kavrama yönelik aşırı bir çekingenlik ve uzak durma hâli ortaya çıkmıştır. Bu kesimlerde cihad kavramı ya hiç kullanılmamakta ya da anlamı daraltılarak etkisiz, çatışmasız ve pasif bir içerikle yeniden tanımlanmaktadır. Hatta İslâm'ı anlatan eserler kaleme alan bazı isimlerin söylem dünyasında cihad kavramının neredeyse tamamen görünmez hâle geldiği gözlemlenmektedir. Bu durum, kavramın Kur'ân ve sünnetin taşıdığı anlam bütünlüğünden koparılması anlamına gelir ve ciddi bir metodolojik arızaya işaret eder.

İkincisi: *Cihadın içini sadece "kıtâl/savaş" ile dolduran daraltmacı yaklaşım*

Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadis-i şeriflerde geçen bütün cihad lafızlarını sadece düşmanla göğüs göğüse çarpışmaya indirgeyen bu anlayış, kavramı büyük bir anlam daralmasına uğratmıştır. Kıtâl, meşru savaşın kaçınılmaz sonuçlarından

biri olarak belirli şartlarda ortaya çıkabilen bir fiildir. Cihad ise bundan çok daha geniş bir anlam alanına sahiptir. Tebliğ, irşad, eğitim, nefis terbiyesi, ilim, infak ve gerektiğinde silahlı mücadele, cihadın farklı tezahürleridir. Bu sebeple cihadı sadece savaşılmaya, savaşmayı da sadece öldürmeye indirgemek, kavramı aslî çerçevesinden koparmaktır. Aynı hakikat fetih için de geçerlidir. İslâm tarihinde fetihlerin asıl gayesi toprak kazanmak veya siyasi hâkimiyet kurmak değildir. Esas hedef, insanların Allah'ın mesajıyla buluşmasının önündeki engelleri kaldırmak ve hakikatin onlara serbestçe ulaşabileceği bir ortam oluşturmaktır. Toprakların fethi, kalplerin fethine giden yolun bir vesilesi olarak görülmüş; kalpler fethedilmediği sürece elde edilen coğrafi kazanımlar gerçek anlamda bir fetih sayılmamıştır. Bu hakikat doğru kavranmadan cihadın mahiyetini, ahlâkını, sınırlarını ve gayesini sağlıklı biçimde anlamak mümkün değildir.

Allah Resûlü (sas) kendisini tarif ederken bu iki dengeyi şu muazzam beyanıyla ortaya koymuştur: **“Ben rahmet peygamberiyim ve ben kılıç (savaş) peygamberiyim.”** [Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/395]. Bu iki vasıf aynı anda ve mükemmel bir denge içinde zikredilmiştir. Hz. Peygamber'in (sas) rahmet vasfının üzerini örterek meseleyi salt savaşa indirgemek, her şeyden evvel Allah Resûlü'nün (sas) bu beyanına, Kur'ân'ın onlarca âyetine ve siyerin tarihsel gerçekliğine aykırı davranmaktır.

Üçüncüsü: *Cihadı sadece tebliğ ve davetten ibaret sayan, fiziksel müdafaa ve savaş hukukunu inkâr eden romantik yaklaşım*

“Cihad” deyince “İslâm'da savaş yoktur!” demek de en az diğer yaklaşımlar kadar hatalıdır. Savaş, insanlık tarihi boyunca varlığını sürdüren bir hakikattir. Kur'ân-ı Kerîm de birçok âyet-i kerimede savaş hukukunu ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuştur. Ganimet, cariyelik, esir hukuku, fidye, antlaşma ve sulh gibi hükümler, meşru savaşın hukukunu düzenlemektedir. Birilerine şirin görünmek veya modern paradigmaya yaranmak adına Allah'ın hükümlerini görmezden gelmenin İslâmî hiçbir dayanağı yoktur. Allah neyi, ne kadar emretmişse hakikat odur. İslâm'ın hiçbir zaman gayesi, dünyayı zorbalıkla ele geçirmek olmamıştır. Bu dinin asıl hedefi, yeryüzünü ıslah etmek, zulmü ortadan kaldırmak ve insanlığı hidâyetle buluşturmaktır. Efendimiz'in (sas) hayatı tetkik edildiğinde, kendisinin katılmadığı yaklaşık 55 seriyye sevk ettiği, buna karşılık bizzat komuta ettiği 28 gazveye iştirak ettiği görülmektedir [Bk. Mağlus, *Siyer Atlası*, 195-205]. Yirmi sekiz defa başkomutan sıfatıyla ordusunun başına geçmiş

ve kılıç kuşanmış bir peygamber, düşmanla karşı karşıya gelmiş; buna rağmen mübarek kılıcında hiçbir insanın kanı bulunmamıştır. İşte “İslâm’ın kılıcı” böyledir. O kılıç, yakmak, yıkmak, katletmek ve sömürmek için çekilmez. O kılıç; mazlumu korumak, zulmü ortadan kaldırmak ve Allah ile insan arasına örülen şirk ve istibdat perdelerini kaldırmak için kınından çıkar. Böylece insanlar, hür iradeleriyle hakikati tanıma ve hidâyetle buluşma imkânına kavuşurlar. Bizim, İslâm’ı modern dünyaya şirin göstermek için ilâve yorumlara ihtiyacımız yoktur. Allah’ın (cc) dini zaten fitrata uygundur; güzeldir, kâmilidir ve her türlü beşerî ideolojiden münezzehtir.

Kur’ânî Ahlâk

“Ey iman edenler! Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayıp dinleyin. Size selâm verene, dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek ‘Sen mümin değilsin.’ demeyin. Çünkü Allah’ın nezdinde sayısız ganimetler vardır. Önceden siz de böyle iken Allah size lütfetti; o hâlde iyi anlayıp dinleyin. Şüphesiz Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.”

[Nisâ 4/94].

Kur’ân-ı Kerîm Işığında Cihadın Mahiyeti

Kur’ân-ı Kerîm’de cihad kelimesi isim olarak dört, fiil kalıplarıyla yirmi dört, “mücâhid” olarak ise iki defa zikredilmektedir. Bunun yanında “*fî sebîlillâh/Allah yolunda*” terkihi Kur’ân-ı Kerîm’de kırk iki yerde geçmektedir ve bunların büyük bir kısmı cihadla doğrudan irtibatlandırılmaktadır. Dikkat çeken bir diğer husus ise cihad kavramının hem Mekki hem Medenî âyetlerde yer almasıdır. Bu da cihadın sadece savaş dönemlerine ait bir kavram olmadığına işaret etmektedir. İslâm’ın ilk yıllarından itibaren müminlerin hayatını kuşatan temel bir kulluk vazifesi olduğunu göstermektedir [Bk. Fuad Abdülbâkî, *Mu‘cemü’l-müfrehes*, 182, 183, 347-349].

Kur’ân-ı Kerîm’e bu çerçevede bakıldığında, cihadın mahiyetine dair öne çıkan şu on iki temel esasla karşılaşılmaktadır:

1. Cihad, Amellerin En Faziletlisidir.

Cihad, Allah katında amellerin en faziletlilerinden ve en hayırlılarından biridir. Kur’ân bu hakikati açıkça şöyle bildirir: **“İman edip de hicret edenler ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler, rütbe bakımından Allah katında daha üstündürler. Kurtuluşa erenler de işte onlardır.”** [Tevbe 9/20].

2. Cihad, Ferdî Bir Sorumluluktur.

Cihad, özünde kişinin kendi âhiretini kurtarması için yerine getirmesi gereken ferdî bir mükellefiyettir. Yüce Allah şöyle buyurur: **“Cihad eden ancak kendisi için cihad etmiş olur. Şüphesiz Allah âlemlerden müstağnidir.”** [Ankebût 29/6].

3. Cihad, İlâhî Rahmetin Anahtarıdır.

Cihad, Allah'ın affını, rahmetini ve hususi yardımını celbeden en mühim amellerden biridir [Bk. Bakara 2/218; Nahl 16/110]. İlgili âyet-i kerîmede vadedilen müjde şöyledir: **“Bizim uğrumuzda cihad edenleri elbette kendi yollarımıza eriştireceğiz. Hiç şüphe yok ki Allah iyi davrananlarla beraberdir.”** [Ankebût 29/69].

İmâm Ahmed b. Hanbel, bu âyetin izahında, dinî meselelerde istişarenin ehemmiyetine dikkat çekerek şu muhtevalı tespiti yapar: **“Eğer dinî bir meseleyi danışacaksanız, Allah yolunda cihad edenlerden biriyle istişare ediniz. Çünkü**

Âlimlerin Dünyasından

Seyyid Ahmed Şehîd Birilvî (ö. 1246/1831), 18. yüzyılın sonlarında Hindistan coğrafyasında yetişmiş mümtaz bir İslâm âlimi, müceddid ve tasavvuf ehlidir. Hz. Hüseyin (ra) soyundan gelmekte olup meşhur muhaddis Şah Veliyullah ed-Dihlevî'nin (ö. 1176/1762) oğlu Şah Abdülaziz'den (ö. 1239/1824) ders alarak icazet almıştır. Bölgedeki sömürgeci güçlere ve dinî tahrifata karşı fikrî ve askerî bir cihad hareketi başlatarak bu yolda şehit düşmüştür.

Seyyid Ahmed Şehîd, *Sırât-ı Müstakîm* adlı eserinde cihad ahlâkına dair şöyle demektedir: **“Müslümanlara cihadın vacip oluşu ve kıyamete kadar bu emrin yürürlükte kalması, tıpkı kâinat düzeninde yağmurun yağması, nehirlerin akması gibi doğal ve yerinde bir emirdir. Cihada karşı tembelce davranarak yeteneklerini, şereflerini ve kabiliyetlerini kaybetmiş bazı Müslümanlar, kalpleri küflendiği, ruhları haset ve kâfir sevgisiyle dolduğu için mücahidlere muhalefet ediyor, onları cihattan vazgeçirmeye çalışıyor. Bu tavırlarıyla kendilerini ebedî bir felaketin ortasına attıklarını fark etmiyorlar. Oysa cihad, bütün insanlık âlemine faydası ve bereketi olan bir yağmur gibidir. Yağmur yağdığında nehirler taşabilir, seller çıkabilir, binalar yıkılabilir ama yağmurun faydalı olmadığını kim savunabilir ki?”**

[Seyyid Ahmed Şehîd, *Sırât-ı Müstakîm*, 42].

Allah, Kendi uğrunda cihad edenlere doğru yolu göstereceğini vadedmiştir. [Bk. İbn Teymiyye, *Mecmû' u'l-fetâvâ*, 28/442].

4. Cihad, İmtihan ve Cennetin Yoludur.

Cihad, dünya hayatındaki samimiyet imtihanının en çetin vesilelerinden biri ve cennete ulaşmanın yollarından biridir. Bu ilâhî imtihan gerçeği Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle ifade edilir: ***"Yoksa Allah içinizden cihad edenleri belli etmeden, sabredenleri ortaya çıkarmadan cennete gireceğinizi mi sandınız?"*** [Âl-i İmrân 3/142].

5. Cihad, Kapsamlı Bir Fedakârlıktır.

Cihadı sadece beden ve kılıçla yapılan bir eyleme indirgemek doğru değildir. Cihad; mallarla, servetle ve bahşedilen tüm imkânlarla yerine getirilen geniş tabanlı bir fedakârlıktır. Bu hakikat Hucurât sûresinde şöyle vurgulanır: ***"Müminler ancak Allah'a ve Resûl'üne iman eden, ondan sonra asla şüpheye düşmeyen, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla savaşanlardır. İşte doğrular ancak onlardır."*** [Hucurât 49/15].

6. Cihad, Gerçek Müminliğin Nişanesidir.

Cihad, imanın kalpte kök saldıgını ve kişinin gerçek bir mümin olduğunu gösteren en somut delillerden biridir. İmanın yalnızca bir iddia olmadığını ortaya koyan bu hakikat, âyette şöyle ifade edilir: ***"İman edip de Allah yolunda hicret ve cihad edenler, (muhacirleri) barındıran ve yardım edenler var ya, işte gerçek müminler onlardır. Onlar için mağfiret ve bol rızık vardır."*** [Enfâl 8/74].

7. Cihad, İslâm Kardeşliğinin Çimentosudur.

Müminlerin birbirlerine gerçek mânada dost, müttelik ve sırdaş olabilmelerinin en temel birleştirici unsurlarından biri, cihad şuurudur. Bu şuurun bağlayıcılığı şu ilâhî ikazla hatırlatılır: ***"Yoksa Allah sizden, cihad edip Allah, peygamber ve müminlerden başkasını kendilerine sırdaş edinmeyenleri ortaya çıkarmadan bırakılacağınızı mı sandınız? Allah yaptıklarınızdan haberdardır."*** [Tevbe 9/16].

8. Cihad, Zulme Karşı İzzet ve Duruştur.

Cihad, kâfirlere ve inancı içeriden tahrip eden münafıklara karşı zafiyet göstermeden, İslâm'ın izzetini koruyan kararlı ve tavizsiz bir duruşu ifade eder. Bu hakikat şöyle beyan edilir: **“Ey Peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et, onlara karşı sert davran. Onların varacakları yer cehennemdir. O ne kötü bir varış yeridir!”** [Tevbe 9/73].

9. Cihad, Bahanelerin Hükümsüzlüğüdür.

Şartlar oluştuğunda yaş, mevki veya fiziksel zayıflık gibi dünyevî bahanelere sığınılmadan ifa edilmesi gereken bir ameldir. Bu kesin emir Kur'ân'da şöyle yer alır: **“(Ey müminler!) Gerek hafif, gerek ağır olarak savaşa çıkın, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edin. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır.”** [Tevbe 9/41].

Doksan üç yaşında İstanbul surları önünde vefat eden Ebû Eyyûb el-Ensârî (ra), seksen küsur yaşında deniz aşırı seferlere katılan Ebû Talha el-Ensârî (ra) (ö. 34/654-55) ve Kıbrıs'ta şehadet şerbetini içen Ümmü Harâm (r.anhâ) anemizin hayatları, bunun en açık örnekleridir.

10. Cihad, Hakkı Verilmesi Gereken Bir Sorumluluktur.

Cihad, baştan savma değil; usûlüne, fıkına ve ahlâkına riayet edilerek, hakkı verilerek yerine getirilmesi gereken ağır bir mesuliyettir: **“Allah uğrunda, hakkını vererek cihad edin. O, sizi seçti; din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yükledi...”** [Hac 22/78].

Âlimlerin Dünyasından

Cihad: Arapça sözlükte “güç ve gayret sarf etmek, bir işi başarmak için elinden gelen bütün imkânları kullanmak” mânasındaki cehd (جَهْد) kökünden türemiştir. Terimsel bir türev olarak cihad (جِهَاد) kelimesi, klasik lügatlerde

“Düşmanın şerrini defetmek amacıyla eldeki tüm imkân ve yetenekleri ortaya koyarak mücadele etmek” şeklinde tanımlanmaktadır.

[Bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “chd” md.; Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, “chd” md.]

11. Cihad, Nifakın Turnusol Kâğıdıdır.

Cihad yükümlülüğü, kalbinde nifak hastalığı taşıyanlara ağır gelen ve tahammül edilmesi zor bir eylemdir. Bu durum Nûr sûresinde şöyle ifşa edilir: “*(Münafıklar), sen hakikaten kendilerine emrettiğin takdirde mutlaka (savaşa) çıkacaklarına dair, en ağır yeminleri ile Allah’a yemin ettiler. De ki: Yemin etmeyin. İtaatiniz malûmdur! Bilin ki Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.*” [Nûr 24/53].

12. Cihad, Kur’ân ile Yapılan Büyük Mücadeledir.

Kılıçların dahi henüz çekilmediği Mekke döneminde nâzil olan şu âyet, cihadın en büyük silahının vahiy olduğunu haykırmaktadır: “*(Fakat evrensel uyarıcılık görevini sana verdik.) O hâlde, kâfirlere boyun eğme ve bununla (Kur’ân ile) onlara karşı olanca gücünle büyük bir cihad et/savaş ver!*” [Furkân 25/52].

Bu âyet, kelimelerin, kalemin ve Kur’ân hakikatlerinin kıyamete kadar sürecek en büyük cihad vasıtası olduğunu göstermektedir.

Sünnet-i Seniyye’de Cihad

Kütüb-i Sitte başta olmak üzere temel hadis kaynaklarının tamamında, Buhârî’de “Cihâd”, Müslim’de “İmâre” bölümleri gibi geniş bir yer tutan cihad mefhumu, Hz. Peygamber’in (sas) mübarek beyanlarında şöyle çerçevesiylemiştir:

1. Cihad, hakiki ve tahkiki bir imandan sonra icra edilmesi gereken bir ameldir.

Bir kimsenin “mücahid” sıfatını alabilmesi için evvela “muvahhid” olması şarttır. Tevhidin mahiyetini idrak etmeyen, ne uğruna mücadele verdiğinin bilincinde olmayan bir kimsenin cihadı, faydadan çok zarar getirebilir. Berâ b. Âzib’in (ra) veya bazı rivayetlerde Berâ b. Mâlik’in (ra) (ö. 20/641) naklettiği şu tarihî vaka bu hakikati açık bir şekilde ortaya koyar: Tepeden tırnağa silahlı bir adam, askerî bir harekât sırasında çıkagelir ve Efendimiz’e (sas) şöyle der: “*Yâ Resûlallah! Sizinle beraber önce savaşa katılıp çarpışayım mı, yoksa Müslüman mı olayım?*” Hz. Peygamber (sas) ona şu hikmetli talimatı verir: “**Önce Müslüman ol, sonra savaş.**” Adam orada şehadet kelimesini getirir, ardından muharebeye dâhil olur ve kısa süre sonra şehit düşer. Bunun üzerine Allah Resûlü (sas) şöyle buyurur: “**Az çalıştı fakat çok kazandı.**” [Buhârî, “Cihâd”, 13;

Müslim, “İmâre”, 144]. Bu olay, önce inancın yani muvahhidliğin, nefis terbiyesinin ve istikametın, ardından eylemin yani mücahidliğin gelmesi gerektiğini net bir biçimde ortaya koymaktadır.

2. Cihad, İslâm ile insan hürriyeti arasındaki engelleri bertaraf etmektir.

İmâm Mâtürîdî (ö. 333/944), İslâm’ın savaş felsefesini güçlü ve çarpıcı bir cümleyle özetler: “*Cihad, savaşa giden yolları kapatmaktır.*” Bu anlayışı temellendiren en önemli delillerden biri, Hz. Peygamber’in (sas) ordu komutanlarını sefere gönderirken yaptığı şu tarihî vasiyettir. Süleyman b. Büreyde’nin (ö. 105/723) babasından naklettiği hadiste Efendimiz (sas), askerî birliklerine şu ahlâkî ilkeleri emreder: “**Allah’ın adıyla, Allah yolunda savaşın. Ganimete hıyanet etmeyin. Antlaşmalarınızı bozmayın. Düşmanların organlarını kesmeyin (müsle yapmayın). Çocukları asla öldürmeyin. Müşrik düşmanlarla karşılaştığınızda onları önce üç şeye davet edin: Onları İslâm’a davet edin, kabul ederlerse savaştan vazgeçin. Kabul etmezlerse İslâm devletinin siyasî otoritesini (cizye ödemeyi) kabul etmeye çağırın, bunu da kabul ederlerse dokunmayın. Şayet bunu da reddederlerse o vakit Allah’a sığınarak onlarla savaşın.**” [Müslim, “Cihâd”, 3]. Görüldüğü üzere askerî hareketin dahi nihai hedefi kan dökmek değildir; barışa, hidâyete ve insan hayatını korumaya giden en selâmetli yolu açmaktır.

3. Cihad, Allah katında en hayırlı ve en faziletli amellerden biridir.

Ebû Hüreyre’den (ra) nakledilen bir hadiste, “*Hangi amel daha faziletlidir?*” sorusuna Efendimiz (sas) sırasıyla “**Allah’a ve Resûl’üne iman etmek, Allah yolunda cihad etmek ve mebrûr bir hac yapmak.**” [Buhârî, “İmân”, 18] şeklinde cevap vermiştir. Abdullah b. Mes’ûd’dan (ra) gelen başka bir rivayette ise aynı soruya “**Vaktinde kılınan namaz, anne babaya iyilik etmek ve Allah yolunda cihad etmek.**” [Buhârî, “Mevâkî”, 5] buyrulmuştur. Hz. Peygamber’in (sas) muhatabın şahsî durumuna, dönemin ihtiyaçlarına ve farziyetin aynı yahut kifâye oluşuna göre cevaplarındaki sıralamayı pedagojik bir hikmetle değiştirdiği görülmektedir.

4. Cihad, İslâm binasının zirvesidir.

Tebûk seferi (Receb-Ramazan 9/Ekim-Aralık 630) dönüşünde Efendimiz'i (sas) yalnız bulan Muâz b. Cebel (ra), kendisini doğrudan cennete götürecektir ameli sorduğunda Hz. Peygamber (sas) iman ve İslâm'ın esaslarını saydıktan sonra şöyle buyurmuştur: **“Sana bütün bu işlerin başını, ana direğini ve zirvesini bildireyim mi? İşin başı İslâm, direği namaz, zirvesi ise cihaddır.”** [Tirmizî, “İmân”, 8; İbn Mâce, “Fiten”, 1]. Efendimiz (sas) bu zirvenin korunmasını ise dilin muhafazasıyla ilişkilendirmiş, **“Şunu tut (diline sahip ol)!”** buyurarak manevî kazanımların gıybet ve iftiralarla zayi edilmemesi gerektiğine dikkat çekmiştir.

5. Hiçbir nafile ibadet, cihadın sevabına denk olamaz.

Bir sahâbînin cihada denk bir ibadet sorması üzerine Allah Resûlü (sas), **“Buna denk bir amel bulamazsın. Mücahid cepheden dönünceye kadar hiç ara vermeden gündüzleri oruç tutmaya, geceleri namaz kılmaya güç yetirebilir misin?”** [Buhârî, “Cihâd”, 1] buyurarak cihadın manevî değerine dikkat çekmiştir.

6. Cihad, cehennemden azat olma vesilesidir.

Hiz. Peygamber (sas) bir askerî sefer sırasında şöyle buyurmuştur: **“Allah yolunda ayakları tozlanan kula cehennem ateşi dokunmaz.”** [Buhârî, “Cihâd”, 16]. Bu müjde, cihadın Allah katındaki değerini ve mücahidin bu yolda gösterdiği fedakârlığın karşılıksız bırakılmayacağını ifade eder.

7. Cihad, sadece bedenle yapılan bir ibadet değildir.

Cihad, niyet ve infakla da yapılabilen; bu durumda da sevabı tıpkı beden cihadı gibi sayılan muhteşem bir ibadettir. Nitekim Enes b. Mâlik'in (ra) rivayetiyle, cihada katılmak isteyip teçhizatı olmayan Eslem kabilesinden bir gence destek veren sahâbînin örneği [Bk. Müslim, “İmâre”, 135], lojistik ve maddî desteğin de en az fiilî katılım kadar kıymetli olduğunu gösterir. Ayrıca cihadın şehadetle neticelenmesi hâlinde şehidin kul hakları müstesna tüm günahlarının affedileceği müjdelenmiştir [Bk. Müslim, “İmâre”, 119]. Kerbelâ meydanında Hiz. Hüseyin'in (ö. 61/680) savaştan hemen önce ashâbına **“Üzerinde kul borcu olanlar bizimle cihada katılmasın!”** şeklindeki ihtarı, bu fikhî hassasiyetin en çarpıcı yansımalarından biridir.

8. Cihad kesintisizdir ve kıyamete kadar bâki kalacaktır.

İslâm'ın izzetinin teminatı, cihadın sürekliliğinde gizlidir. Seleme b. Nüfeyl el-Kindî (ra) anlatıyor: Bir adam, “*Yâ Resûlallah! İnsanlar atlarını salıverdiler, silahlarını bıraktılar ve ‘Artık cihad yoktur!’ dediler.*” dediğinde Efendimiz'in (sas) yüzünün rengi değişmiş ve şöyle buyurmuştur: **“Yalan söylüyorlar! Asıl şimdi cihad zamanı geldi. Ümmetinden bir grup hak yolunda cihad etmeye devam edecektir. Kıyamet kopuncaya dek atların alınlarında hayır vardır.”** [Nesâî, “Hayl”, 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/104].

Zilletin Kaynağı ve İzzetin Reçetesi

Bugün İslâm dünyasının içinde bulunduğu hâle bakıldığında, devasa nüfusa rağmen siyasî, askerî ve ahlâkî boyutta derin bir zillet yaşandığı inkâr edilemez bir vakıdır. Dünyanın farklı coğrafyalarında Müslümanların kanı akıtılırken, İslâm âlimleri hukuksuzca hedef alınırken ümmetin önemli bir kısmı bu ağır tabloyu çoğu zaman maalesef sadece seyretmekle yetinmektedir. Cihadı ise sosyal medyada yetersiz tepkilerle ve “kınamakla” yetinilen bir tavırla sınırlandırmaktadır.

Bu zilletin temel sebebine, asırlar öncesinden Hz. Peygamber'in (sas) şu nebevî ikazında işaret edilmiştir: **“İne (faiz şüphesi taşıyan dolambaçlı ve aşırı kâr hırsına dayalı) yoluyla alışveriş yaptığınız, öküzlerin kuyruğuna yapışp ziraata (sadece dünyalık işlere) razı olduğunuz ve cihadı terk ettiğiniz zaman, Allah üzerinize öyle bir zillet musallat eder ki yeniden dininize (cihad şuuruna) dönünceye kadar onu üzerinizden kaldırmaz.”** [Ebû Dâvûd, “Büyü”, 54].

Dünyevîleşme, konfor alanına mahkûmiyet ve İslâmî gayret olan cihadı başkalarına havale etme rehaveti, bu zillet tablosunun başlıca sebeplerindendir. Aziz ve hür olmanın yolu ise; cihadı malımızla, ilmimizle, fikrimizle, sanatımızla, ahlâkımızla ve gerektiğinde canımızla hayatın merkezine alarak topyekûn bir şuurlanma ve diriliş hamlesi başlatmaktan geçmektedir.

Rabb'imiz bizleri; ilây-ı kelimetullah davasını omuzlayan, dininin izzetini koruyan ve hakikati en güzel şekilde temsil eden samimi mücahidlerin safına dâhil eylesin. Bizlere rızası uğrunda sarsılmaz bir gayret, sönmez bir şevk ve kâmil bir iman lütfetsin (Âmin).

Suffa Meclisleri

AHLÂK BİLİNCİ DERSLERİ

Ticaret Ahlâkı

Kur'ân İklimi

﴿رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ
وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ﴾

“Onlar, ne ticaret ne de alışverişin kendilerini Allah’ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı insanlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar.”

[Nûr 24/37]

Nebevî Sedâ

عَنْ حَكِيمِ بْنِ حَزَامٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: إِنَّ هَذَا
الْمَالَ خَصْرَةٌ خُلُوٌّ، فَمَنْ أَخَذَهُ بِسَخَاوَةٍ نَفْسٍ بُورِكَ لَهُ
فِيهِ، وَمَنْ أَخَذَهُ بِإِشْرَافٍ نَفْسٍ لَمْ يُبَارَكْ لَهُ فِيهِ، كَالَّذِي
يَأْكُلُ وَلَا يَشْبَعُ، الْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى

Hakîm b. Hizâm’dan (ra) rivayet edildiğine göre Resûlullah (sas) şöyle buyurmuştur: **“Bu dünya malı, tatlı ve çekicidir. Kim onu tok gözlü bir şekilde alırsa o mal bereketlenir. Kim de onu açgözlülükle ve ihtirasla alırsa bereketi kaybolur. (Hırslı insanlar) yiyip de bir türlü doymayan kimseler gibidir. Veren el, alan elden daima daha üstündür.”**

[Buhârî, “Zekât”, 50; Müslim, “Zekât”, 96]

Vahyin Dilinden

"Faiz yiyenler, (kabirlerinden) şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden kalktığı gibi kalkarlar. Bu hâl, onların 'Alım-satım tıpkı faiz gibidir.' demeleri yüzündendir. Hâl-buki Allah, alım-satımı helâl, faizi haram kılmıştır. Bundan sonra kime Rabb'inden bir öğüt gelir de faizden vazgeçerse geçmişte olan kendisinin ve artık onun işi Allah'a kalmıştır. Kim tekrar faize dönerse işte onlar cehennemliktir, orada devamlı kalırlar."

[Bakara 2/275]

İçtimai Denge, Mesleklerin Mahiyeti ve İslâm'da Ticaretin Yeri

Ticaret hayatının ve ticaret ahlâkının faziletlerine dair nakledilen nebevî müjdelere, tarih boyunca birçok Müslümanın kalbinde bu alana karşı güçlü bir ilgi uyandırmıştır. Bu sebeple memuriyet, işçilik veya farklı mesleklerde çalışan bazı kimseler, helâl kazancın ve bereketin en çok ticarete bulunduğunu düşünerek mevcut mesleklerini bırakıp ticarete yönelmeyi arzu edebilmektedir.

Şüphesiz ticaret, İslâm'ın övdüğü, faziletli ve bereketli bir kazanç yoludur. Ancak Resûlullah'ın (sas) bu teşviki, herkesin mutlaka ticaretle uğraşması gerektiği anlamına gelmez. Yeryüzündeki düzenin, toplum hayatının dengesinin ve medeniyetin devamı; iş bölümünü ve insanların kabiliyetlerine uygun farklı mesleklerde görev almasını gerekli kılar.

Nasıl ki toplumun tamamının yalnızca ilimle meşgul olan âlimlerden oluşması hayatın tabii akışını sürdürülemez hâle getirirse herkesin aynı mesleği yapması veya sadece ticaretle uğraşması da toplumsal dengeyi bozar.

Allah Resûlü'nün (sas) ticarete yönelik teşviki, özellikle bu alanda fitrî kabiliyeti bulunan, sermaye yönetebilen ve risk alabilecek cesarete sahip kimselere yöneliktir. Çünkü tüccarlar; yalanın, hilenin ve aşırı hırsın kolayca insana hâkim olabildiği son derece kaygan bir zeminde faaliyet gösterirler. Böyle bir ortamda dürüstlüklerini ve güvenilirliklerini koruyabildikleri sürece Resûlullah (sas) tarafından övülmüş, büyük mükâfatlarla müjdelenmişlerdir. Aynı şekilde işçiler, memurlar ve diğer meslek sahipleri de kendi görevlerini sadâkatle yerine getirip emanet şuuruyla hareket ettiklerinde, Allah (cc) katında büyük ecirlere nail olacakları müjdelenmiştir.

Bu noktada büyük İslâm mütefekkeri ve sosyoloğu İbn Haldûn'un (ö. 808/1406) medeniyet tasavvuru ve meslekler üzerine yaptığı tahliller dikkat çekicidir. İbn Haldûn, insanların geçim yollarını ve maiyetlerini temin ettikleri meslekleri *Mukaddime* adlı eserinde dört ana başlık altında değerlendirebilir ve bunlar arasında kendi sosyolojik bakış açısıyla bir fazilet sıralaması yapar. Buna göre geçim yollarını *ziraat*/tarım, *sınaat*/el sanatları ve *zanaat*, *ticaret* ve *imâre*/yöneticilik ve bürokrasi şeklinde tasnif eder.

İbn Haldûn'a göre ziraat, topraktan elde edilen; doğrudan el emeği ve alın terine dayanan kazanç yoludur. İnsanlığın atası Hz. Âdem'den (as) miras kaldığı için fitrata en uygun, hileden en uzak ve en temiz geçim yoludur.

İkinci sıraya yerleştirdiği zanaat ise insanlığın bedevî hayattan hadarî hayata yani medeniyete geçişiyle gelişen; insan aklının, maharetinin ve el emeğinin ürünü olan şerefli bir meslektir. Hz. İdrîs'in (as) terzilik yaparak geçimini sağlaması da bunun, peygamberlerin uyguladığı kazanç yollarından biri olduğunu göstermektedir.

İbn Haldûn, ticareti üçüncü sıraya yerleştirir. Bunun sebebi, ticaretin tabiatı gereği hileye, kurnazlığa ve malı, olduğundan farklı göstermeye açık bir zemin oluşturabilmesidir. Bu sebeple bir tüccarın ahlâkını koruması, dürüst ve güvenilir kalması son derece meşakkatli bir iştir.

Son sıraya koyduğu imâre, yani memuriyet ve yöneticilik hakkında ise oldukça sert değerlendirmelerde bulunur. Bu konudaki yaklaşımı, dünyaya karşı zühdü ve yöneticilik görevlerine mesafeli duruşuyla tanınan Ebû Zer'in (ra) (ö. 32/653) tavrını hatırlatacak derecede dikkat çekicidir [Bk. İbn Haldûn, *Mukaddime*, 605-610].

İbn Haldûn'un memuriyete dair bu sert değerlendirmelerinin temelinde önemli bir sosyolojik ve ahlâkî tespit yer alır. Maaşla çalışan bir kimsenin, dinî

Resûlullah'ın (sas) Ahlâkı

Sâib b. Ebi's-Sâib (ra) şöyle anlatmaktadır: "Allah Resûlü'nün (sas) yanına geldim. *Ashâb-ı kirâm beni methetmeye ve hakkımda güzel şeyler söylemeye başladılar. Resûlullah (sas), 'Ben onu sizden daha iyi tanırım!' buyurdu. Ben de bunun üzerine, 'Doğru söyledin, anam babam sana feda olsun yâ Resûlallah! Sen benim ortağımydın, hem de ne iyi bir ortakydın! Ne karşı koyardın ne de münakaşa ederdin.' dedim.*"

[İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 1/208]

veya vicdanî bir kriz anında bağımsızlığını ve onurunu koruması her zaman kolay değildir. Sistem veya amirleri, onu inancına aykırı bir davranışa zorladığında; geçim kaygısı ve aile sorumlulukları sebebiyle geri adım atma ihtimali artabilir. Bu sebeple kişinin, rızkın yalnızca Allah'tan (cc) geldiğine inanarak gerektiğinde haysiyetini koruyup görevinden ayrılabilen bir imkâna sahip olması gerekir. Bunun için de sisteme tamamen bağımlı olmadan geçimini sağlayabileceği bir "altın bileziğinin", yani bağımsız bir mesleğinin, zanaatının veya ticarî becerisinin bulunması büyük bir güvence sağlar. Böyle bir imkândan mahrum olan kimsenin, onurunu koruyarak o makamdan ayrılabilmesi ise çoğu zaman oldukça güçtür.

İdeal Bir Tüccarın ve Ticarî Ahlâkın Beş Temel Vasfı

İslâm'ın ticarî hükümleri ve iş ahlâkı incelendiğinde; ayrıca Allah Resûlü'nün (sas) tüccar olarak sergilediği örneklik esas alındığında, ideal bir tüccarda bulunması gereken beş temel vasfı öne çıkmaktadır. Bu beş temel ilke ticaret hayatına hâkim olduğunda, dürüst ve güvenilir tüccarlar yetişecek, sağlam bir iş ahlâkı yerleşecek ve güvene dayalı bir çarşı-pazar kültürü oluşacaktır.

Bu beş ilkeyi kısaca açıklayalım:

Sahâbenin Hayatından

Medine'de Müslümanların içme suyu ihtiyacı, kuyuları elinde tutan Yahudilerin inisiyatifindeydi. Resûlullah (sas), bu sıkıntıyı gidermek için ashâbına "*Kim cennet karşılığında Rûme kuyusunu satın alır?*" buyurdu. Zeki bir tüccar olan Hz. Osman (ra), kuyunun sahibini bulup pazarlığa oturdu. Yahudi elli bin dirhem gibi fahiş bir fiyat isteyince heyecana kapılmayan Hz. Osman (ra), "*Kuyunun tamamını değil, işletmesinin yarısını bana sat; bir gün sen işlet, bir gün ben.*" teklifinde bulundu. Anlaşma on iki bin dirheme sağlandı. Mescid-i Nebvî'ye dönen Hz. Osman (ra), Müslümanlara kendi gününde iki günlük su almalarını tembihledi. Kazancı sıfıra inen Yahudi, kalan hissesini de sekiz bin dirheme satmak zorunda kaldı. Hz. Osman (ra), baştan elli bin istenen kuyuyu üstün bir ticarî zekâyla yirmi bin dirheme Müslümanlara kazandırarak Resûlullah'ın (sas) duasına mazhar oldu.

[Nesâî, "Ahbâs", 1; Tirmizî, "Menâkıb", 18]

1. Rahmâniyet

Ticaret, merhamet üzerine inşa edilmelidir. Katı bir kâr hırsının yön verdiği bir ticaret anlayışı, İslâm'ın öngördüğü ticaret ahlâkıyla bağdaşmaz. Merhamet, tâlim ve terbiyenin olduğu kadar ticarî ve içtimâî hayatın da temelidir. Kur'ân-ı Kerîm'in her sûresinin başında *Rahmân* ve *Rahîm* isimlerinin zikredilmesi, Allah'ın (cc) rahmetinin her şeyi kuşattığını ilan etmektedir.

İdeal bir tüccar, “nalıncı keseri” gibi her zaman kendi tarafına yontan, bencilce davranan, menfaatini her şeyin önüne koyan bir kimse olamaz. Ticaret yaptığı insanın müşterisinin, ortağının, hatta rakibinin hakkını gözetir ve onlara merhametle yaklaşır. Sünnetin hayata yansımaları da bunu gerektirir. Kapıdan çıkarken sağındaki kimseye yol vermeyi sünnet kabul eden bir Müslümanın, trafiğe çıktığında veya ticaret masasına oturduğunda bu merhamet ahlâkını bir kenara bırakması düşünülemez. Resûlullah (sas) da bu hakikati şu sözleriyle ümmetine hatırlatmıştır: **“Yeryüzündekilere merhamet edin ki göktekiler de size merhamet etsin.”** [Ebû Dâvûd, “Edeb”, 58]. İlâhî rahmeti celbeden en önemli vesile, Allah'ın kullarına rahmet ve şefkatle muamele etmektir.

2. Sıddikiyet

Sıddikiyet; doğruluk, dürüstlük ve sözünde durma erdemidir. Geçici dünya hayatında birkaç kuruş fazla kazanç elde etmek, rakipleri alt etmek veya stokları eritmek uğruna doğruluktan, güvenilirlikten ve ahlâkî duruştan taviz vermemektir. Nitekim dürüst ve güvenilir tüccar için Allah Resûlü'nün (sas) büyük bir müjdesi vardır: **“Güvenilir, dürüst Müslüman tüccar; kıyamet günü peygamberler, sıddıklar ve şehitlerle beraberdir.”** [Tirmizî, “Büyû”, 4; İbn Mâce, “Ticârât”, 1]. Dolayısıyla gerçek anlamda salih bir kul ve duası makbul bir veli arayan kimse; yalnızca cami ve tekkelere yönelmekle yetinmeden, harama el uzatmayan, yalan yere yemin etmeyen ve sözünün eri olan dürüst tüccarların yanında da onları bulabilir. Helâl rızık üzere sadâkatini koruyan bir tüccarın duası, Allah katında müstesna bir değere sahiptir.

3. Ehliyet

Ehliyet; liyakat sahibi olmak kadar, ehil olunmayan işe talip olmamayı da kapsayan geniş bir ahlâkî prensiptir. Bu konuda **“Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman**

Âlimlerin Dilinden

Selef-i Sâlihîn'den bir zata,
"İbadete çekilen mi, yoksa dürüst tüccar mı efdaldır?" diye sorulunca şu cevabı vermiştir:
"Doğrusu tüccar daha efdaldır. Zira o her zaman cihad hâlinde dir. Şeytan ölçüde, tartıda ve alışverişte daima ona vesvese verip onun ayağını kaydırmak isterken o, dürüst kalarak şeytana muhalefet etmektedir."

[Gazzâlî, *İhyâü ulûmi' d-din*, 2/79]

adâletle hükmetmenizi emreder." [Nisâ 4/58]
 âyeti, yöneticilere yönelik bir uyarı olduğu kadar her bireye yönelik bir ihtardır. Bu âyetin zımnî yani dolaylı mânası ise şudur: Bir kimse, eğer bir işin, bir ticaretin veya bir mesleğin ehli değilse o işi bir emanet olarak üstlenmemelidir. Aksi hâlde ehliyet sahibi olunmadan girilen ticarî faaliyetler; hem sermayenin israfına hem işin itibarının zedelenmesine hem de o mesleğin değerinin düşmesine sebep olur. Buradan da anlıyoruz ki ehliyet, işin vakarını korumak demektir.

4. Kabiliyet

Kabiliyet, her insanın Cenâb-ı Hak tarafından farklı bir fitrî istidat ve yetenekle donatıldığıının şuurunda olmaktır. Diyelim ki bir insan pazarda limonata satmayı beceremez. Fakat aynı kişi, doğru kabiliyete sahipse büyük bir devleti idare edebilir. Bazen bir kimseye üç koyun verseniz onları kaybeder ve idare edemez. Fakat aynı insan, bir orduyu sevk ve idare edebilir. Mesele tam olarak kabiliyet meselesidir ve buna dikkat etmek gerekir. Bir insanın "on parmağında on marifet" olması istisnâî bir durumdur. Esas olan, kişinin kendi kabiliyetini keşfetmesi, muallimler veya ustalar gibi ehil rehberler tarafından fark edilerek istidadına en uygun alana yönlendirilmesidir. Ticarete meyli, cesareti ve risk alma yetisi olan bir kimsenin, sırf daha güvenli ve düzenli bir gelir uğruna memuriyet masalarında ömrünü tüketmesi; İslâm toplumunu onun sunabileceği ticarî katkıdan, üretim gücünden ve istihdam imkânından mahrum bırakması anlamına gelir.

5. Semâhat

Semâhat; alışverişte, borç alıp vermede ve tahsilatta müsamaha, kolaylık göstermek ve cömert olmak demektir. Efendimiz'in (sas) de tüccarlara en önemli tavsiyelerinden biri budur. Bu konuda Hz. Osman'ın (ra) rivayet ettiği şu hadis, tüm tüccarların hayatına yön vermesi gereken temel bir ilkedir. Resûlullah (sas) şöyle buyurmuştur: **"Gerek satıcı gerekse alıcı iken kolaylık gösteren kimseyi Allah (cc) cennetine koyar."** [İbn Mâce, "Ticârât", 28].

İşte bu beş temel vasfın dördü kesbîdir; yani insanın çabalayarak çalışarak elde edip koruyabileceği niteliklerdir. Biri ise vehbîdir, Allah'ın insana lütfettiği bir ikramdır. Bu da kabiliyettir ve Allah'ın insana doğuştan bahşettiği bir istidattır. Allah (cc) bir insana bir iş için kabiliyet vermemişse o kimse ne yaparsa yapsın, o alanda hakiki bir başarı elde edemez.

İslâm'da Çalışmanın Kutsiyeti ve Sahâbe Şuuru

İslâm ahlâkı; tembelliği, başkalarına el açmayı, asalak (tufeylî) bir hayatı ve rızkı bahane ederek başkalarına yaslanmayı kesin bir şekilde reddeder. Müslüman, *yük olan değil; yük alan insandır*. Helâl rızık uğruna ailesinin geçimi ve dininin izzeti için dökülen alın teri, bazı nebevî tasvirlerde Allah yolunda cihadla eşdeğer, hatta bizzat cihad olarak ifade edilmiştir [Bk. Taberânî, *Mu'cemü'l-kebir*, 8/51].

Günümüzde ise bu hassasiyetin zayıfladığı örnekler görülebilmektedir. Bazı gençler 20, 25 hatta 30 ve 40 yaşlarına geldikleri hâlde hâlâ ailelerine veya çevrelerine yaslanarak hayatlarını sürdürmektedirler. Kendi ayakları üzerinde durmakta zorlanmaktadırlar. Bunu bazen “idealler” bazen “dava” bazen de farklı gerekçelerle meşrulaştırabilmektedirler. Ancak neticede üretmeyen, sorumluluk almayan ve hayata katkı sunmayan bir tablo ortaya çıkmaktadır. Hâlbuki bir Müslüman, **“Veren el alan elden hayırlıdır.”** [Buhârî, “Zekât”, 18; Müslim, “Zekât”, 106] düsturunu hayatına taşıyan; tüketmekle yetinmeyen; üreten, sorumluluk alan ve topluma katkı sunan bir insandır. Bu yönüyle insan, hem varlığıyla hem de yokluğuyla bir değer ifade etmelidir.

Bu hakikatin en canlı örneği Efendimiz'dir (sas). O (sas), hayatın merkezinde yer almış, çalışmayı ve alın terinin değerini bizzat yaşayarak ortaya koymuştur. Çocuk yaşta çobanlık yapmış, gençliğinde ticaret kervanlarında bulunmuş, Mekke'de çarşı içinde aktif olarak yer almıştır. Yirmi yaşında ticarî güvenliği tesis eden *Hilfû'l-Fudûl/Erdemliler Hareketi* cemiyetinde bizzat yer almış, yirmi beş yaşında ise Mekke'nin en zengin kadını olan Hz. Hatice (r.anhâ) ile evlenmesine rağmen, hanımının serveti üzerine hesap yapmadan, kendi alın teriyle ticaretine devam etmiş ve hanesinin geçimini bizzat sağlamıştır. Borç almış, borç vermiş, ortaklıklar kurmuş; fakat her zaman adâlet, dürüstlük ve emanet şuurunu korumuştur. O (sas), ümmeti için üsve-i hasenedir/en güzel örnektir. Eğer böyle bir hayatı olan bir Peygamber'e (sas) iman ediyorsak, hayatının tamamında çalışmayı,

üretmeyi ve kimseye yük olmamayı öğreten bir örneği takip ediyorsak Müslümanın bundan farklı bir yol seçmesi nasıl mümkün olabilir?

Sahâbe nesli de aynı şuuru taşımıştır. Muâz b. Cebel (ra) gibi sahâbiler, ilim yolunda ilerlerken dahi çalışmayı terk etmemişler ve kendi emekleriyle hayatlarını sürdürmüşlerdir [Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/405].

İslâm'ın bu bağımsızlık ve "istiğna/kimseden istememe" ahlâkının en çarpıcı örneklerinden birini, İstanbul'un fethine katılan ve Eyüpsultan'da izleri bulunan altmış üç sahâbiden biri olan Avf b. Mâlik el-Eşcaî (ra) (ö. 73/692) aktarmaktadır. Avfb. Mâlik, Tebûk Seferi (9/630) sırasında Efendimiz'e (sas) deriden yapılmış küçük bir çadırda dinlenirken "*Yâ Resûlallah, içeri sadece başımla mı gireyim yoksa bedenimle mi?*" diye lâtife yapacak kadar Resûlullah'a (sas) yakın, onunla şakalaşabilen samimi bir sahâbîdir [Bk. Ebû Dâvûd, "Edeb", 129]. Bu durum, Efendimiz'in (sas) ashâbıyla olan o sıcak, asık suratlılıktan uzak, muhabbet dolu münasebetini de göstermektedir.

Avfb. Mâlik (ra) muazzam bir biat hadisesini şöyle nakleder: "Biz yedi-sekiz genç, Resûlullah'ın meclisinde oturuyorduk. O sırada Efendimiz (sas), bize '**Allah'ın Resûlü'ne biat etmeyecek misiniz?**' buyurdu. Biz şaşırdık çünkü daha önce biat etmiştik. Bunun üzerine '*Ey Allah'ın Resûlü! Biz sana daha önce biat etmiştik!*' dedik. Allah Resûlü (sas) aynı sözü tekrar etti: '**Allah'ın Resûlü'ne biat etmeyecek misiniz?**' Biz yine '*Ey Allah'ın Resûlü! Biz sana biat etmiştik!*' diye karşılık verdik. Efendimiz (sas) üçüncü kez aynı sözü tekrar etti. Bunun üzerine anladık ki bizden başka bir şeye biat istenmektedir. Daha sonra ellerimizi uzattık ve '*Ey Allah'ın Resûlü! Şimdi ne üzerine biat edeceğiz?*' dedik. Efendimiz (sas) ise '**Allah'a kulluk edip O'na hiçbir şeyi ortak koşturmak, beş vakit namazı kılmak, Allah ve Resûl'üne itaat etmek ve -sesini biraz alçaltarak- insanlardan hiçbir şey istememek üzere biat edeceksiniz!**' diye buyurdu." Avfb. Mâlik (ra) anlatmaya şöyle devam eder: "*O günden sonra biat edenleri yıllar sonra gördüm. Allah'a yemin ederim ki onlardan hiçbirisi ne kadar zor durumda kalırsa kalsın insanlardan bir şey istemedi. Hatta birinin devesi üzerinde kamçısı düşse onu bile bir başkasından istemez; iner, kendisi alırdı.*" [Müslim, "Zekât", 108]. Bu derin şuur; yardımlaşmayı başkasına yük olmama, kimseye el açmama ve insan onurunu sonuna kadar muhafaza etme ahlâkıdır.

Bütün bu örnekler açıkça göstermektedir ki İslâm'da ideal insan; hem imanı ile hem emeğiyle ayakta duran, başkasına yük olmayan ve hayatın içinde aktif şekilde yer alan insandır.

Tüccarlara Kur'ân-ı Kerîm'den 10 Altın İlke

Günümüz dünyasında ticarî hayatın işleyişi çoğu zaman kârı maksimize etmeyi tek hedef kabul eden ekonomik yaklaşımlar tarafından belirlenmektedir. Fakat Müslüman için ticaret, sınırları ilâhî iradeyle belirlenmiş bir imtihan ve sorumluluk alanıdır; yalnızca bir kazanç aracı değildir. Bu sebeple ticaret ahlâkı, modern iktisadın salt pragmatist kurallarıyla ya da yalnızca fikhî çerçevedeki şekil şartlarıyla sınırlı kalmamalı; doğrudan Kur'ân-ı Kerîm'in ortaya koyduğu hakkanîyet, adâlet ve vicdan merkezli ilkelerle şekillenmelidir. Kazancına bereket, ticaretine vakar ve âhiretine selâmet arayan bir tüccar için Kur'ân-ı Kerîm'den süzülen temel ilkeler şöyle sıralanabilir:

Kur'ânî Ahlâk

"Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret hâli müstesna; mallarınızı, bâtil (haksız ve haram yollar) ile aranızda (alıp vererek) yemeyin. Ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah, sizi esirgeyecektir."

[Nisâ 4/29]

1. Ticaretin kendine özgü heyecanına, cazibesine ve bitmek bilmeyen kazanma tutkusuna kapılıp kulluk vazifeleri ihmal edilmemelidir. Asıl menzil olan âhiret ve ölüm hakikati hiçbir zaman hatırdan çıkarılmamalıdır.

"Onlar, ne ticaret ne de alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyabildiği insanlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar." [Nûr 24/37]. Zemin ne kadar kaygan olursa olsun, zikrin ve namazın koruyucu zırhı terk edilmemelidir.

2. Rızkın mutlak sahibinin, onu daraltan ve genişleten yegâne kudretin Allah (cc) olduğu hakikati idrak edilmelidir.

"Rabb'in, rızkı dilediğine bol verir, dilediğine daraltır." [İsrâ 17/30]. Kula düşen vazife, yeryüzünde rızkını aramak için meşru dairede ter dökmektir. ***"Namaz kılınınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan isteyin."***

[Cum'a 62/10]. Beşerî planda çaba ve gayret gösterilmelidir. Neticenin ise Cenâb-ı Hakk'a bırakılarak takdir edilen rızka rıza gösterilmelidir. Böylece hırs ve tamahın insanı helake sürüklemesinin önüne geçilmiş olur.

3. İmtihan sırrı gereği, Allah'ın yeryüzündeki rızıkları helâl ve haram olarak ayırdığı hakikati unutulmamalıdır.

“De ki: Allah'ın size indirdiği rızıktan bir kısmını helâl, bir kısmını da haram bulmanıza ne dersiniz?” [Yûnus 10/59]. Şeytan, haram yolları, hileli kazançları ve şüpheli kârları son derece süslü ve cazip gösterebilir. Buna rağmen mümin, her şartta takvâ elbisesini kuşanmalı; helâl dairesinin keyfe kâfi olduğu şuuruyla hareket etmelidir.

4. Ticaret yaparken, borçlanırken, ortaklık kurarken veya sermaye taksimi yapılırken hislere ve heyecana kapılmadan; muhtemel ihtilafları önlemek amacıyla her türlü ticarî akit yazılı olarak kayıt altına alınmalıdır.

Kur'ân-ı Kerîm'in en uzun âyeti olan müdayene/borç akitleri ve sözleşmeleri âyetinde bu husus açık bir şekilde emredilir: **“Ey iman edenler! Belirlenmiş bir süre için birbirinize borçlandığınız vakit onu yazın. Bir kâtip onu aranızda adâletle yazsın.”** [Bakara 2/282]. Yazılı kayıt, hem güvenin tesis edilmesi hem de ihtilafların önlenmesi adına büyük bir ehemmiyet taşır.

Âlimlerin Dünyasından

İmâm Ebû Hanîfe (ö. 150/767), müderrisliği ve fıkıh âlimliğinin yanında kumaş ticareti yapan ve iş ahlâkına titizlikle bağlı bir tüccardı.

Bir kadın satmak üzere getirdiği elbiseye yüz dirhem isteyince Ebû Hanîfe, malın değerinin daha yüksek olduğunu belirterek fiyatı kademeli olarak dört yüze kadar çıkardı. Kadının, alay edildiğini düşünmesi üzerine piyasayı bilen bir hakem çağırıldı ve mal beş yüz dirheme satın alındı. Başka bir vakit ortağı Hafs b. Abdurrahman'ı mal satmaya gönderirken kusurlu bir elbiseyi bilhas-sa tembihlemesine rağmen ortağı bunu müşteriye söylemeyi unuttunca Ebû Hanîfe, o ticaretten elde edilen gelirin tamamını sadaka olarak dağıtmıştır.

[Hatib el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 13/358]

5. Tartı, ölçü, ebat ve kalite üzerine kurulu ticaretlerde hakkaniyetten ve milimetrik adâletten asla taviz verilmemelidir.

Sırf ölçü ve tartıda yaptıkları hileler sebebiyle Hz. Şuayb'ın (as) kavmi olan Medyen halkının acı bir azapla helak edildiği unutulmamalıdır. **“...Size Rab-b'inizden açık bir delil gelmiştir; artık ölçüyü, tartıyı tam yapın, insanların eşyalarını eksik vermeyin...”** [A'râf 7/85]. Ticaretin bereketi, adâletin titizlikle korunmasına bağlıdır.

6. İlâhî nizama savaş açmak anlamına gelen faizden, ateşten kaçır gibi kaçılmalıdır. Allah'ın alışverişi helâl, faizi ise haram kıldığı hakikati zihne yerleştirilmelidir.

“Faiz yiyenler, (kabirlerinden) şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbe-tinden kalktığı gibi kalkarlar.” [Bakara 2/275]. Kazanca bulaşan bir dirhem faiz bile, bereketi yok eden bir afet gibidir. **“Allah faizi tüketir (faiz karışan malın bereketini giderir), sadakaları ise bereketlendirir. Allah küfürde ve günahta ısrar eden hiç kimseyi sevmez.”** [Bakara 2/276]. Bu yasak çiğnendiğinde ortaya çıkan ağır uyarı ise son derece nettir: **“Şayet (faiz hakkında söylenenleri) yapmazsanız, Allah ve Resûl'ü tarafından (faizcilere karşı) açılan savaştan haberinizi olsun. Eğer tevbe edip vazgeçerseniz, sermayeniz sizindir; ne haksızlık etmiş ne de haksızlığa uğramış olursunuz.”** [Bakara 2/279].

7. Doğruluk, şeffaflık ve sadâkat en büyük meslekî ilke edinilmelidir.

“Kim Allah'a ve Resûl'e itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine lü-tuflarda bulunduğu peygamberler, siddîkler, şehidler ve salih kişilerle bera-berdir. Bunlar ne güzel arkadaşlardır!” [Nisâ 4/69]. Ticaretin kaygan zemininde istikameti koruyabilmek için, düşüldüğünde uyarın, hataya meyledildiğinde elinden tutan sâdık dostlar edinmeye özen gösterilmelidir.

8. İyiliğin, yardımlaşmanın ve takvânın toplumsal zeminde yayılması için gayret edilmeli; kötülüğün yayılmasına ise kesinlikle engel olunmalıdır.

“...İyilik ve (Allah'ın yasaklarından) sakınma üzerinde yardımlaşın, gü-nah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın...” [Mâide 5/2]. Zorlukla karşılaşılsa, nankörlük görülse, hatta zaman zaman dolandırılma ihtimali olsa bile, insanlara

verilen karz-ı hasen/güzel borç, bir kayıp gibi algılanmamalıdır; Allah’a verilen bir borç [Bk. Bakara 2/245] ve âhiret azığı olarak görülmelidir. Bununla birlikte, yaşanan olumsuzluklar toplumda güven duygusunu zedeleyecek şekilde asla genelleştirilmemelidir, iyilik yapma iradesini kıracak bir dile ve yayılıma dönüştürülmemelidir. İnsanların birbirine el uzatma kapısının açık kalması korunmalıdır.

9. Alınan borçları ödeme hususunda son derece titiz davranılmalı, verilen sözler mutlaka yerine getirilmeli ve karşılıklı rıza dışında kimse mağdur edilmemelidir.

“Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret hâli müstesna; mallarınızı, bâtil (haksız ve haram yollar) ile aranızda (alıp vererek) yemeyin...” [Nisâ 4/29]. Toplumun içindeki iyilik damarını kurutacak ve insanların birbirine olan itimadını zedeleyecek her türlü suistimalden şiddetle sakınılmalıdır. İnsanları iyilik yaptıklarına pişman edecek davranışlar, toplumsal güveni yaralayan ağır bir vebal niteliğindedir.

10. Gerçek kazancın ve kalıcı servetin, biriktirmekle değil infak etmekle elde edildiği unutulmamalıdır. Sermayenin zekâtı eksiksiz ve hassas bir şekilde verilmeli, sadaka bilinci ise sürekli canlı tutulmalıdır.

“Allah yolunda mallarını harcayanların örneği, yedi başak bitiren bir dane gibidir ki her başakta yüz dane vardır. Allah dilediğine kat kat fazlasını verir. Allah’ın lütfu geniştir, O her şeyi bilir.” [Bakara 2/261]. Bu hakikatin en çarpıcı örneklerinden biri Hz. Osman’dır (ra). O, İslâm uğrunda servetini defalarca infak etmiş; Medine’de Yahudi bir adamın yönetiminde olan Rûme Kuyusu’nu

Kavramlar

Ticaret: Kâr elde etmek maksadıyla mal alıp satmak anlamına gelen “te-ce-ra” (تَجَر) kökünden türemiştir. Bu mesleği icra eden kimseye “tâcir” (تَاجِر), çoğuluna ise Türkçeye tekil olarak da geçen “tüccâr” (تُجَّار) denir. İslâm fıkında, meşru sınırlar çerçevesinde yapılan kâr amaçlı mal mübadelesini ifade eder.

[İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “tcr” md.]

satın alarak Müslümanlara vakfetmiş, Tebûk Seferi'nde "Ceyşü'l-Usra'yı/Zorluk Ordusu'nu" tek başına donatmış ve kıtlık zamanlarında yüzlerce deveyi yükleriyle birlikte Allah yolunda tasadduk etmiştir. Şهادeti sırasında geride bıraktığı mal varlığı, onun ticaretinin bereketini ve Allah'ın (cc) ona verdiği genişliği göstermektedir. Çünkü onun anlayışında ticaret, Allah'ın rızasıyla bereketlenen bir emanet idi. Dolayısıyla akıllı tüccar, ticaretine Allah'ı ortak etmeyi bilen kişidir.

Tüccarlara Nebvî Sünnetten 10 Altın İlke

Ticaret hayatını Kur'ân-ı Kerîm'in ortaya koyduğu esaslar üzerine inşa etmek kadar, bu ilkeleri Allah Resûlü'nün (sas) örneğiyle hayata taşımak da büyük önem taşır. Nebvî sünnet, ticaret ahlâkını çarşı ve pazarın içinde yaşanabilir hâle getiren en güvenilir rehberdir. Dürüstlüğü, güveni ve bereketi ticaretinin esası yapmak isteyen her tüccar için şu on nebevî ilke yol gösterici niteliktedir:

1. Rezzâk olan Allah'ın takdirine gönülden rıza gösterilmeli; sebeplere sarıldıktan sonra tevekkül sağlam bir iman üzerine bina edilmelidir.

Allah Resûlü (sas), tevekkülün ticaret hayatındaki yerini şöyle ifade etmiştir: **"Eğer siz Allah'a hakkıyla tevekkül etseydiniz, sabahleyin aç gidip akşamleyin tok olarak yuvalarına dönen kuşları rızıklandırdığı gibi sizi de rızıklandırır." [Tirmizî, "Zühd", 33].** Mümin, rızık endişesinin esiri olmamalıdır ve asla şüphenin, korkunun ve kaygının imanına gölge düşürmesine fırsat vermemelidir.

2. Helâl ve haram sınırlarına milimetrik bir hassasiyetle riayet edilmeli; haram ile helâl arasında yer alan şüpheli iş ve işlemlerden de titizlikle uzak durulmalıdır.

Efendimiz (sas) bu hususta şöyle buyurmuştur: **"Helâl bellidir; haram da bellidir. İkisnin arasında ise birtakım şüpheli şeyler vardır ki insanların çoğu bunları bilmezler. Kim şüpheli şeylerden sakınırsa dinini ve ırzını (namus ve haysiyetini) korumuş olur. Kim de şüpheli şeylere meylederse her an harama düşebilir."** [Buhârî, "İmân," 39]. Ticaret hayatında dini, haysiyeti ve güvenilirliği korumanın en önemli yollarından biri, şüpheli kazançlardan ve tereddüt uyandıran ticarî işlemlerden uzak durmaktır.

3. Helâl rızık aramak, dükkânı açmak veya işe başlamak için sabahın erken saatleri değerlendirilmeli ve güne bereket vakitlerinde başlanmalıdır.

Hız. Ali'den (ra) rivayet edildiğine göre Efendimiz (sas) şöyle dua etmiştir: **“Allah'ım! Ümmetim için sabahın erken vakitlerini bereketli kıl!”** [Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 78]. Yeryüzünde helâl rızık için gösterilecek nice gayret alanı varken bereket vakitlerini uyuyarak geçirmek bu nebevî duanın feyzinden mahrum kalmaya sebep olur.

4. Ticaretin her safhasında; mal alırken, satarken, borç verirken ve alacağını tahsil ederken semâhat/kolaylık esas alınmalıdır.

Bu ahlâk, ticaret hayatını huzurlu hâle getirir, insanlar arasındaki güveni güçlendirir ve ilâhî rahmetin en önemli vesilelerinden biri olur. Resûlullah (sas), tüccarın sahip olması gereken bu güzel ahlâkı şöyle müjdelemiştir: **“Satarken, alırken, alacağını talep ederken hoşgörölü davranıp kolaylık gösteren kimseye Allah rahmetiyle muamele eylesin.”** [Buhârî, “Büyû'”, 16]. Gerçek bereket; hakkı gözeten, insanları zor durumda bırakmayan ve alışverişte kolaylığı esas alan bir ticaret anlayışıyla elde edilir.

5. Satılan malda, değerini düşüren, kullanımını etkileyen veya müşterinin bilmesi gereken herhangi bir kusur (ayıp) bulunuyorsa bu durum hiçbir şekilde gizlenmemeli; açık ve dürüst bir şekilde müşteriye bildirilmelidir.

Kaza yapmış bir aracı, defolu bir kumaşı veya son kullanma tarihi yaklaşmış bir ürünü kusursuzmuş gibi satmak, ticaret ahlâkıyla bağdaşmaz ve büyük bir vebal taşır. Resûlullah (sas) bu hususta şöyle buyurmuştur: **“Kim kusurunu açıklamadığı bir malı satarsa daima Allah'ın gazabı ve meleklerin laneti altındadır.”** [İbn Mâce, “Ticârât”, 45]. Güvenin temeli, doğruluk ve şeffaflıktır. Kusuru gizleyerek elde edilen kazanç, bereketi kaybettirdiği gibi kul hakkı sebebiyle ağır bir mesuliyete de dönüşebilir.

6. Faiz batağından titizlikle uzak durulmalı; faiz yiyen, yediren, ona aracılık eden veya herhangi bir şekilde bu sisteme destek veren kimseler arasında yer almamaya azami dikkat gösterilmelidir.

Câbir b. Abdullah (ra), Resûlullah'ın (sas) şu ağır ikazını nakleder: **“Resûlullah faiz yiyene, yedirene, onu yazan kâtibe ve ona şahitlik eden şahitlere lanet etti ve ‘Onların hepsi günahta eşittir.’ buyurdu.”** [Müslim, “Müsâkât”, 106]. Dolayısıyla faizin bulaştığı kazanç bereketini kaybeder; böyle bir ticaret ilâhî rahmetten uzaklaşır ve sahibini ağır bir mesuliyetle karşı karşıya bırakır.

7. İcra edilen meslekte ve yapılan ticarete sebat gösterilmeli, sabır kuşanılmalı ve küçük krizler karşısında hemen pes edilerek kısa vadeli hesaplarla sürekli yön değiştirilmemelidir.

Abdullah b. Ömer'in (ra) sadık talebesi olan büyük tâbiîn İmâm Nâfi' (ö. 117/735), Yemen'e yaptığı ticaretini, zorluklar sebebiyle Şam güzergâhına çevirmek istediğinde Hz. Âişe (r.anhâ), ona Resûlullah'ın (sas) şu uyarısını hatırlatmıştır: **“Allah Teâlâ sizden birine bir tarafı rızık sebebi kılarsa o rızık kapısı değişinceye veya kendisi için zorlaşınca kadar o işi terk etmesin (sebat etsin).”** [İbn Mâce, “Ticârât”, 40]. Neticede başarı, istikrar ve sabrın meyvesidir.

8. Rızık helâlinden arama konusunda tavizsiz bir ahlâkî duruş sergilenmelidir.

“Kendin ve ailen için helâl yoldan çalış. Zira bu, Allah yolunda bir cihaddır. Bil ki Allah'ın yardımı meşru ticaretle birlikte dir.” [Taberânî, *Mu'cemü'l-kebîr*, 7/47]. Efendimiz'in (sas) bu veciz ifadesi, helâl kazancın ne kadar ulvî bir sorumluluk olduğunu ortaya koymaktadır. İslâm, helâl rızık için verilen emeği teşvik etmiş, bu uğurda çekilen sıkıntıları da günahlara kefaret saymıştır. Ailesini harama muhtaç etmemek için helâl lokma peşinde koşmak, manevî değeri yüksek bir mücadele olup kişiyi Allah (cc) katında yüce makamlara taşır.

9. Yalan yere yemin ederek, müşteriye aldatarak veya malın değerini sahte yollarla olduğundan farklı göstererek geçici dünya kârı için ebedî âhiret hayatı tehlikeye atılmamalıdır.

Pazar yerinde ıslak buğdayı üste koyup kuruyu alta saklayan satıcıya Efendimiz'in (sas) yaptığı ikaz, ticaret ahlâkının özünü ortaya koyar: **"Bizi aldatan bizden değildir."** [Müslim, "İmân", 164]. Bu nebevî uyarı, müminin ticaret hayatında taşıması gereken güven, dürüstlük ve şeffaflık ilkesinin en güçlü ifadesidir.

10. Dürüstlük, sadâkat, emanet ve hakkaniyetten ayrılarak geçici dünya kârı için ebedî âhiret hayatı tehlikeye atılmamalı, ticaret hayatı bu güzel ahlâk üzerine bina edilmelidir.

"Doğru sözlü, dürüst ve güvenilir tüccar; nebîler, sıddıklar ve şehitlerle beraberdir." [Tirmizî, "Büyû", 4]. Bu müjde, helâl dairesinde yapılan ticaretin ne büyük bir rütbeye vesile olduğunu göstermeye yeterlidir.

Sonuç olarak bir Müslümanın en büyük gayreti rızkını helâlinden kazanmak olmalıdır. Elde ettiği kazanca haram bulaştırmaktan ateşten kaçır gibi kaçması gerekir. Ticaret, yalnızca Allah'ın (cc) rızasını merkeze alarak icra edilmelidir. Hakikî sermaye sarsılmaz bir iman, en büyük kazanç ise Allah'ın rızasını kazanmaktır.

Unutulmamalıdır ki haramın sıradanlaştığı, dürüstlüğün değersiz görüldüğü zamanlarda dahi hak üzere sebat edenlerin yardımcısı bizzat Cenâb-ı Hak'tır.

Suffa Meclisleri

AHLÂK BİLİNCİ DERSLERİ

Borç Ahlâkı

Kur'ân İklimi

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ وَلْيَكْتُبَ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا بَيِّخَسْ مِنْهُ شَيْئًا...﴾

“Ey iman edenler! Belirlenmiş bir süre için birbirinize borçlandığınız vakit onu yazın. Bir kâtip onu aranızda adâletle yazsın. Hiçbir kâtip Allah’ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan geri durmasın; (her şeyi olduğu gibi) yazsın. Üzerinde hak olan kimse (borçlu) da yazdırsın, Rabb’inden korksun ve borcunu asla eksik yazdırmassın...”

[Bakara 2/282]

Nebevî Sedâ

عَنْ بُرَيْدَةَ الْأَسْلَمِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: مَنْ أَنْظَرَ مُعْسِرًا فَلَهُ بِكُلِّ يَوْمٍ مِثْلَهُ صَدَقَةٌ قَبْلَ أَنْ يَحِلَّ الدَّيْنُ، فَإِذَا حُلَّ الدَّيْنُ فَأَنْظَرَهُ فَلَهُ بِكُلِّ يَوْمٍ مِثْلِيهِ صَدَقَةٌ

Büreyde el-Eslemî’den (ra) rivayet edildiğine göre Resûlullah (sas) şöyle buyurmuştur: “Kim darda olan bir borçluya mühlet verirse vadesi gelmeden önce her gün için bir sadaka sevabı kazanır. Kim de onun borcunu vadesi geldikten sonra tehir ederse tehir ettiği müddetçe, her geçen gün (alacağı mal kadar) sadaka yazılır.”

[İbn Mâce, “Sadâkat”, 14]

Vahyin Dilinden

“Eğer (borçlu) darlık içinde ise eli genişleyinceye kadar ona mühlet vermek (gerekir). Eğer (gerçekleri) anlarsanız bunu sadakaya (veya zekâta) saymak sizin için daha hayırlıdır.”

[Bakara 2/280]

İhtiyaç, Kanaat ve Modern Esaret

İnsanoğlu, yaratılışı gereği çevresine ve hemcinslerine muhtaç bir varlık olarak yeryüzüne gönderilmiştir. Kâinatta hiçbir şeye muhtaç olmayan; aksine bütün varlıkların hayatlarını sürdürebilmesi için kendisine muhtaç olduğu yegâne varlık, *es-Samed* olan Âlemlerin Rabbi Allah'tır. O'nun (cc) dışındaki bütün varlıklar yaratılmıştır, acizdir ve her an O'na muhtaçtır. İnsan da maddî ve manevî hayatında tek başına

yaşayamaz, sürekli başkalarının desteğine ihtiyaç duyar. Bazen insan, yüreğini daraltan sıkıntıları aşabilmek için karşısına oturup gönlünü açacağı samimi bir dosta ihtiyaç hisseder. Bazen de geçim derdi veya beklenmedik bir maddî sıkıntı sebebiyle bir mümin kardeşinin desteğine, “karz-ı hasene/güzel bir borca” muhtaç olur. Bu sebeple dünya hayatının yükünü ancak yardımlaşarak, birbirimizin elinden tutarak ve birbirimize omuz vererek taşıyabiliriz. Hâl böyle olunca borç meselesi, hayatın hemen her alanında karşımıza çıkan temel bir muamelât konusudur. Öğrencinin de ev hanımının da işçinin de memurun da sanatkârın da yolu bir şekilde borçla kesişebilir. Çünkü borçlanma, insanî ilişkilerin tabii bir parçasıdır. Bu sebeple borçtan tamamen bağımsız bir hayat düşünmek kolay değildir. Esas olan, ihtiyaç ile hevesi birbirine karıştırmamak ve borçlanırken Allah'ın razı olacağı ölçüleri titizlikle muhafaza etmektir.

Ancak burada her an hatırdan tutulması gereken çok önemli bir hakikat vardır: İman ettiğimiz Peygamberimiz (sas), borçlu duruma düşmekten ve borcun ağır yükünden her daim Allah'a sığınmıştır. Farklı dualarında, kimi zaman “düşmanın galip gelmesinden ve borçtan”, kimi zaman “küfre ve borca düşmekten”, kimi zaman da “fakirlik ve borç yükünden” Allah'a iltica etmiştir. Buradan anlıyoruz ki borç, hafife alınacak bir mesele değildir. Dolayısıyla kapitalist sistemin “*Al, tüket, yenisini al!*” diye dayattığı anlayış, insanı maddî ve manevî bir esarete sürüklemektedir. Eğer bir konuda Resûlullah (sas), Allah'a sığınmayı öğretiyorsa müminin vazifesi de o konuda ölçülü davranmak, imkânı zorlamamak ve borç yükünün altına gereksiz yere girmemektir. Ne var

ki bugün modern hayatın içinde ve üzerinde yürüdüğümüz bu kaygan zeminde borçlanma öylesine teşvik edilmektedir ki âdeta nefes almak kadar tabii ve vazgeçilmez bir ihtiyaç gibi gösterilmektedir. Küresel siyasî ve ekonomik sistemi yöneten kapitalist akıl, insanı kendisine bağımlı hâle getirmenin en etkili yollarından biri olarak borçlanmayı kullanmaktadır. Böylece milyonlarca insanı görünmez bir kısıkcının içine çekmektedir. Bu anlayışın en büyük tahribatı ise *ihtiyaç* kavramını bozmuş olmasıdır. Artık insanlar, “Gerçekten neye ihtiyacım var? Hangisi zarurettir, hangisi israf ve lükstür?” sorularını sormaz hâle gelmiştir. Zihinler, sonu gelmeyen yapay ihtiyaçlarla kuşatılmıştır. Vahşi kapitalizm ise sürekli aynı çağırıyor: “Düşünme! İhtiyacın olup olmadığını sorgulama! Al, tüket; eskisini at, yenisini al. Paran yoksa taksit yap. Sen ödeyemezsen çocukların ödesin, onlar da ödeyemezse torunların ödesin; yeter ki tüketim çarkı durmasın.” İşte bu anlayış, büyük kitleleri farkına bile varmadan ağır bir borç yükünün altına sürüklemektedir.

Günlük hayatımızın neredeyse her anında maruz kaldığımız reklam kuşatması, modern savrulmanın en açık göstergelerinden biridir. Bir dönem bu etkiyi, televizyon ekranlarında haber bültenleri arasına veya dizilerin içine ustalıkla yerleştirilen reklamlar aracılığıyla gözlemliyorduk. Bugün ise avuçlarımızdan düşmeyen akıllı telefonlar ve sosyal medya mecraları sayesinde bu kuşatma, günün her anına yayılmış durumdadır. İnsanı sürekli daha fazlasını almaya çağıran, elindekini yetersiz göstermeye çalışan bu tüketim dili, zamanla Müslümanın ihtiyaç algısını da derinden etkilemiştir. Oysa kalbi kanaatle huzur bulan, sahip olduklarının kıymetini bilen bir insanın bu çağrılara kapılması kolay olmamalıdır. Gönül boş kaldıkça ihtiyaçlar çoğalır ama gönül huzur buldukça insan, sunî arayışların peşine düşmekten uzaklaşır. Ne var ki bugün birçok insan, kalbinde oluşan boşluğu eşyayla doldurmaya çalışmaktadır. Bu yüzden bir zamanlar lüks ve israf olarak görülen pek çok şey, bugün “ihtiyaç”

Resûlullah'ın (sas) Ahlâkı

Abdullah b. Ebi'l-Hamsâ (ra) anlatıyor: “Bi'setten önce Resûlullah (sas) ile bir alışveriş yapmıştım. Kendisine borçlandım, biraz beklerse hemen getireceğimi vaat ederek oradan ayrıldım. Fakat verdiğim sözünü unutmuşum. Üç gün sonra hatırlayıp konuştuğumuz yere geldiğimde, onu aynı yerde beklerken buldum. Resûlullah (sas), beni azarlamayıp ‘Ey delikanlı! Bana zahmet verdin, üç gündür burada seni bekliyorum.’ buyurdu.”

[Ebû Dâvûd, “Edeb”, 82].

hatta “olmazsa olmaz” diye sunulmaktadır. Böylece gerçek ihtiyaçlarla sonradan üretilmiş arzular birbirine karışmıştır. Tüketim kültürü evlerimize, sofralarımıza ve en mahrem alanlarımıza kadar girmiştir. Bir dönem insanlar sınırlı imkânlarla yaşarken kanaat ve şükrün bereketiyle temel ihtiyaçlarını karşılıyor ve daha huzurlu bir hayat sürebiliyordu. Bugün ise ihtiyaçların çoğalmasıyla birlikte, gelir artsa bile bereketin azaldığına şahit olunmaktadır. Bu durum aile bütçelerine de doğrudan yansımaktadır. Böyle olunca da birçok hane ay sonunu getirmekte zorlanmaktadır. Bunun tabii bir sonucu olarak insanlar kredi kartlarına ve kolay borçlanma yollarına daha fazla yönelmekte, farkına varmadan ağır bir borç yükünün altına girmektedir. Nice insan, kazancını henüz eline almadan harcar hâle gelmiş; gelecek ayın gelirini bugünden tüketir olmuştur.

Şeytanın Kardeşleri!

İhtiyaç olsun olmasın, yapılan reklamlarla birlikte insan her gün başka bir israf alanına doğru yönlendirilmektedir. İsrafın haram olduğunu ve israf edenler hakkında Allah’ın çok dehşetli ve istisnai bir ifade kullandığını unutmamak gerekir. Rabb’imiz, İsrâ sûresinde şöyle buyurmaktadır: **“Zira böylesine saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridirler. Şeytan ise Rabb’ine karşı çok nankördür.”** [İsrâ 17/27].

Bu hakikati hatırdan çıkarmadığımızda, bugün borçlanırken bunun gerçekten ihtiyaçtan dolayı mı, yoksa sadece gösteriş, başkalarına hava atma ya da çevreye uyma sebebiyle mi yapıldığının ciddi şekilde muhasebe edilmesi gerekir. Çünkü ihtiyaç olmayan bir borçlanma, doğru bir tercih olarak görülemez. Her harcamanın bu açıdan değerlendirilmesi gerekir.

Sahâbenin Hayatından

Mikdâd b. Amr (ra), ticaret yaptığı birine vadesi belli yüz dinar borç vermiştir. Adam, vadesinden birkaç ay önce yüz dinarı getirip Mikdâd’a (ra) öder. Hz. Mikdâd, vadesinden önce borcu tahsil ettiği için adama on dinarı geri verir ve doksan dinar almış olur. Daha sonra yaptığından şüpheye düşüp pişman olur. Olayı Hz. Peygamber’e (sas) anlatır. Resûlullah (sas) ona dönerek *“Desene hem faiz yedin hem de faiz yedirdin!”* buyurur.

[Abdürrezzâk, Musannef, 8/73]

Ne var ki günümüzde insanı bazen çevre ve mahalle baskısı bazen de sosyal telkinler yönlendirmektedir. Özellikle aile hayatında bu baskılar daha belirgin hâle gelmektedir. Bu noktada tarafların birbirini zorlayan taleplerinden uzak durması önem arz etmektedir.

Burada eşlere küçük bir hatırlatma yapmak gerekir: Birbirlerinin cenneti olmak isteyen eşler, saâdeti eşyada aramamalıdır. *“İki gönül bir olursa samanlık seyran olur.”* sözü bu hakikatin ifadesidir. Özellikle hanımlar, eşlerini borca sürükleyecek taleplerden uzak durmalıdırlar. İmkân varsa istemekten çekinmemeli fakat imkân yoksa sabretmeyi bilmelidirler. Aynı şekilde salih bir hanım, eşi borçlanma yoluna girdiğinde onu uyaran bir duruş sergilemelidir.

Elindeki Değil, Belindeki Kamçı!

Bu ön bilgi çerçevesinde bir atasözünü daha tahlil edelim. Gerçekten de *“Borç yiğidin kamçısıdır.”* sözü doğru mudur? Yiğit, kamçısız yaşayamaz mı? Yiğit olmak için ille de borçla mı hareket etmek gerekir? Bu söz farklı açılardan değerlendirilebilir. Ancak yol rehberimiz olan Efendimiz’in (sas) beyanları çerçevesinden bakıldığında, yiğitliğin borca bulaşmakla değil; bilakis iffet, kanaat ve sorumlulukla ilişkili olduğu görülür. Borç, zaruret olmadıkça teşvik edilen bir hâl değildir; aksine kişinin yükünü artıran bir durumdur. Bu ölçüyü daha net ve sarsıcı bir şekilde ortaya koyan ilâhî beyan ise Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle ifade edilir: ***“Müminler içinde Allah’a verdikleri sözde duran nice erler vardır. İşte onlardan kimi, sözünü yerine getirip o yolda canını vermiştir; kimi de (şehitliği) beklemektedir. Onlar hiçbir şekilde (sözlerini) değiştirmemişlerdir.”*** [Ahzâb 33/23].

Kur’ân’ın “yiğit” diye nitelendirdiği kimse; nefesine uymayan, sabreden, iffetini koruyan ve zorluklar karşısında istikametini bozmayan kimsedir. Bu çerçevede asıl yiğitlik, imkân varken borçla yaşamayı tercih etmeyen kişilikte ortaya çıkar. İmkânsızlık içinde bile haysiyeti ve istikameti koruyabilmektir. Bu ölçü, bize Kur’ânî mânada gerçek yiğitliğin üç sarsılmaz temel kavramla şekillendiğini öğretmektedir: *Sadâkat, şehadet ve sebat*. Bir insanın hayatında, Rabb’ine verdiği söze dair sadâkat, hak yolda her şeyi feda edebilme arzusu olan şehadet bilinci ve bu yolda fırtınalara karşı dimdik durabilme iradesi olan sebat varsa o insan gökte de yerde de gerçek bir yiğittir. Bu üç ulvî vasıf yoksa sırf çok borçlanabiliyor, büyük riskler alıp batıyor veya çıkıyor diye başkalarının hangi bâtil ölçülerle insanlara “yiğit” payesi verdiğinin İslâm nazarında zerre kadar ehemmiyeti yoktur.

H. Peygamber'in (sas) İstiazelerinde Borçtan Allah'a Sığınması

Efendimiz'in (sas) günlük hayatında dilinden düşürmediği dualarına, Allah'a sığınma ifadelerine yani istiazelerine baktığımızda borç meselesinin Allah Resûlü'nün (sas) tertemiz dünyasında ne kadar ürpertici ve ne kadar ciddi bir yer tuttuğunu derinden hissederiz. Hz. Peygamber (sas), borçlanmayı İslâm'ı kökünden sarsacak en tehlikeli manevî hastalıklarla birlikte zikrederek Allah'a sığınmıştır. Şu dualardaki dehşetli tertibe ve eşleştirmelere dikkat edilmelidir:

“Allah'ım! Düşmanın bana galip gelmesinden ve borca düşmekten Sana sığınırım.” [Ebû Dâvûd, “Vitr”, 32].

“Allah'ım! Küfre düşmekten ve borca düşmekten Sana sığınırım.” [Nesâî, “İstiâze”, 16].

“Allah'ım! Günah bataklığına düşmekten ve ödenmeyen borçtan Sana sığınırım.” [Buhârî, “Ezân”, 149].

“Düşman ordusunun istilası ile borca girmeyi”, “küfür ile borcu” ve “günah bataklığı ile ödenmeyen borcu” aynı çerçevede zikreden ve bu tehlikelerden Âlemlerin Rabbi'ne sığınan Hz. Peygamber'in (sas) ümmeti olarak bu konuyu hafife almamız asla düşünülemez. Tehdit bu kadar açık ve büyükken sürekli teyakkuz hâlinde olmamak, kendimizi ve ailemizi bu “modern tuzaklara” karşı

Âlimlerin Dilinden

İmâm Şâfiî bir şiirinde şöyle der:

*“Bir borç aldığında,
Getir yazıyı koy önüme,
Şahit tut insanları, belgele o anı.
Çünkü mahlûkatı yoktan var eden Allah'ın,
O eşsiz azameti karşısında,
Huşuyla eğilir, boyun bükür tüm yüzler...
Ve Sübhân olan Rab, şöyle seslenir âyetinde:
“Muayyen bir vadeyle borçlandığınız vakit,
Yazın onu mutlaka.”*

[İmâm Şâfiî, *Divân*, 241]

uyarmamak, ev içinde eşlerin birbirine hak ve sabrı tavsiye etmemesi, eninde sonunda kaçınılmaz bir manevî zafiyete ve ciddi bir kırılmaya sebep olur.

Borçlunun Cenaze Namazı ve Manevî Mesuliyetin Ağırlığı

Allah Resûlü (sas), kurduğu Medine İslâm toplumunda cenaze namazı kıldırma hususunda son derece kuşatıcı, merhametli ve kucaklayıcı bir tavır ortaya koymuştur. Münafıkların lideri olan Abdullah b. Übey b. Selûl (ö. 9/631) gibilerin bile cenaze namazının kılınması, Tevbe sûresi 84. âyetinin nâzil olmasına kadar uygulanmıştır. Yine nefesine yenilip zina eden ve İslâm ceza hukuku gereği recmedilen Mâiz b. Mâlik (ra) ile Gâmidiyeli kadının örneklerinde olduğu gibi, onların üzerine bile cenaze namazı kılınmıştır. Had cezası uygulanan kimselerin ardından bile bu manevî sorumluluğun ortadan kalkmadığı görülmektedir. Aynı şekilde hırsızlık yaptığı için had cezası olarak eli kesilen kimsenin cenazesi de kılınmıştır. Uhud'da veya Huneyn'de savaş meydanından kaçmak gibi büyük günahlar işleyip ardından samimi tövbe edenlerin cenazeleri de nebevî şefkatiyle karşılanmıştır. Ancak âlemlere rahmet olarak gönderilen Efendimiz'in (sas) cenaze namazı kıldırımdan şiddetle imtina ettiği, hatta bu hususta ashâbına bir uyarı olmak üzere cenaze namazını kıldırımdan geri durduğu çok önemli bir zümre vardır: Üzerinde kul hakkı, yani ödenmemiş borç bulunanlar. Bu tavır, kul hakkının İslâm'daki ağırlığını ve borç meselesinin manevî sorumluluk boyutunu son derece çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır.

Seleme b. Ekvâ (ra) (ö. 74/693) bizlere Mescid-i Nebevî'de yaşanan sarsıcı ve ibretlik bir hadiseyi bütün canlılığıyla nakletmektedir: “Bir gün Resûlullah (sas) ile birlikte mescidde oturuyorduk. Ensardan bir cenaze getirildi ve ‘Yâ Resûlallah! Falanca akrabamız vefat etti, lütfedip cenazemizin namazını kıldırır mısınız?’ dediler. Efendimiz (sas) hemen **‘Bu şahsın malı var mı?’** diye sordu. Oradakiler, ‘Var.’ dediler. Efendimiz (sas), **‘Borcu var mı?’** diye sormaya devam etti. ‘Yok.’ dediler. Bunun üzerine Allah Resûlü (sas) gönül rahatlığıyla öne geçip o cenazenin namazını kıldırıldı. Aradan birkaç gün geçti, bir başka sahâbînin cenazesi getirildi. Efendimiz (sas) yine aynı soruyu yöneltti: **‘Borcu var mı?’** İnsanlar, ‘Var yâ Resûlallah.’ dediler. Allah Resûlü (sas), **‘Peki, geride o borcunu karşılayacak kadar mal bıraktı mı?’** diye sorunca oradakiler, ‘Evet, üç dinar malı var ve bu mal borcunu tamamen karşılıyor.’ dediler. Efendimiz (sas), **‘O hâlde hemen o borçları malından ödeyin.’** buyurduktan sonra öne

geçti ve onun da namazını kıldırdı. Bir müddet sonra üçüncü bir cenaze daha getirildi. Allah Resûlü (sas) her cenazede olduğu gibi tekrar, **‘Borcu var mı?’** diye sordu. *‘Üç dinar borcu var yâ Resûlallah!’* dediler. **‘Peki, geride bu borcu kapatacak mal bıraktı mı?’** diye sorduğunda, acı gerçek ortaya çıktı: *‘Hayır yâ Resûlallah! Hiçbir malı yok.’* cevabını aldı. Bunun üzerine şefkat peygamberi olan Efendimiz (sas), geri çekildi ve ashâbına dönerek **‘Arkadaşınızın cenaze namazını siz kılın.’** buyurdu.” [Buhârî, “Havâlât”, 3].

O esnada orada bulunan; yiğit, cömert ve cengâver bir asker olan, Resûlullah’tan (sas) defaatle iltifat görmüş ensardan Ebû Katâde (ra) (ö. 54/674) dayanamayarak hızla öne atıldı ve şöyle dedi: *“Yâ Resûlallah! O zatın borcu benim üzerimedir. Son kuruşuna kadar ben ödeyeceğim. Ne olur, arkadaşımızı bu hayırdan mahrum etmeyin.”* Efendimiz (sas) de o sahâbının cenaze namazını kıldırdı. Ebû Katâde devam eder ve şöyle anlatır: “O gün ikindi vakti Resûlullah (sas) beni gördü ve **‘Arkadaşının borcunu ödedin mi?’** buyurdu. Ben: *‘Henüz ödemedim yâ Resûlallah.’* dedim. Ertesi gün sabah namazında beni yine gördü ve tekrar sordu: **‘Ödedin mi?’** Ben yine *‘Henüz değil yâ Resûlallah.’* dedim. Öğle vakti tekrar sordu: **‘Ödedin mi?’** Ben yine *‘Hayır yâ Resûlallah.’* dedim. Bunun üzerine bana şöyle buyurdu: **Ey Ebû Katâde! Arkadaşın cennetin kapısında bekletiliyor; git borcunu öde de cennete girsin.**” Ebû Katâde der ki: *“Bu söz üzerine hemen koştum, borcu ödedim ve Resûlullah’a gelip haber verdim. Ödediğimi söyleyince Resûlullah çok memnun oldu.”* [Bk. Tirmizî, “Cenâiz”, 69; Dârimî, “Büyû”, 53].

Bu hadise, Allah Resûlü’nün (sas) ortaya koyduğu ilkeleri hayatın her anına taşıyan ve onları titizlikle takip eden bir hakikat rehberi olduğunu açıkça göstermektedir. Aynı zamanda borç ve kul hakkı meselesinde ne kadar derin ve sarsılmaz bir hassasiyet taşıdığını da en açık şekilde ortaya koymaktadır.

Şehadetin Bile Silemediği Kul Hakkı

Allah Resûlü’nün (sas) dünyasında kul hakkının ve borcun ne denli ağır, ezici bir vebal olduğunu gösteren bir diğer uyarıyı, büyük sahâbi Ebû Saîd el-Hudrî (ra) bütün dehşetiyle nakletmektedir: *“Efendimiz (sas) ile birlikte oturuyorduk. Bir anda Resûlullah’ın mübarek rengi değişti. Alnından inci taneleri gibi terler boşanmaya başladı ve üst üste üç kez ‘Sübhânallah! Sübhânallah! Sübhânallah! Ne ağır şeyler nâzil oldu! Ne ağır hükümler indi!’* buyurdu. Her birimiz, Resûlullah’ın bu hâlden öylesine etkilenmiştik ki o an mecliste hiçbirimiz

bir şey sormaya cesaret edemedik. Ertesi gün Allah'ın Resûlü normal hâline döndüğünde, bir önceki gün yaşadığı o dehşet verici hâlin sebebinin ve inen ağır hükmün ne olduğunu sordum. Bunun üzerine Allah Resûlü, insanın kalbini titreten şu hakikati dile getirdi: **“Nefsim kudret elinde olan Allah’a yemin ederim ki bir adam Allah yolunda kılıç sallayıp öldürülse (şehit olsa), sonra Allah onu tekrar diriltse, o tekrar savaşta öldürülse ve tekrar diriltile, sonra yine en ön safta vurularak öldürülse; şayet üzerinde ödenmemiş bir kul borcu varsa o borç ödeninceye yahut helâllik alınıncaya kadar cennete giremez.”** [Nesâî, “Büyû”, 98].

İslâm akaidinde Allah yolunda şehadet, bir kulun dünyada ulaşabileceği en yüce ve en şerefli mertebelerden biridir. Şehidin dökülen ilk kan damlasıyla birlikte, kul hakları hariç bütün günahlarının bağışlanacağı müjdelenmiştir. Ancak bu eşsiz mertebe dahi, kul hakkını; yani üzerimizdeki maddî veya manevî bir borcu ortadan kaldırmaya yetmemektedir. Kul hakkıyla, ödenmemiş bir

Kur’ânî Ahlâk

“Ey iman edenler! Belli bir vade ile birbirinizden borç alıp verdiğiniz zaman onu hemen yazın. İçinizden biri onu doğru bir şekilde yazsın. Yazmayı bilenler, kendisine Allah’ın öğrettiği şekilde yazmaktan çekinmesin de yazsın. Borçlanan kimse de borcunu söyleyip yazdırsın. Rabb’i olan Allah’tan korksun da ondan en küçük bir şey eksiltmesin. Eğer borçlu yarım akıllı veya küçükse yahut bizzat yazdırmaya güç yetiremiyorsa o takdirde velisi doğru bir şekilde yazdırsın. İçinizden iki erkeği de bu anlaşmaya şahit tutun. İki erkek bulunmazsa o takdirde şahitliğini kabul edeceğiniz kimselerden bir erkekle, biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatabilmesi için iki kadın şahit olsun. Şahitler, çağrıldıkları zaman şahitlik yapmaktan kaçınmasınlar. Az olsun çok olsun, borçları vadesiyle birlikte yazmaktan üşenmeyin. Böyle yapmanız, Allah katında adâlete daha uygun, borcu ispat etmeniz için daha sağlam ve şüpheye düşmemeniz için daha elverişli bir yoldur. Ancak aranızda hemen o anda hazır mallar üzerinde yapacağınız peşin alışveriş olursa bu takdirde yazmamanızda size bir günah yoktur. Fakat yine de alışverişlerinizi şahit huzurunda yapmanız daha iyidir. Ancak ne yazana ne de şahitlik yapana bir zarar verilmemelidir. Şayet onlara bir zarar vererseniz, şüphesiz bu sizin için günah olur. Allah’a karşı gelmekten sakının! Allah size ihtiyaç duyduğunuz bütün hükümleri ve her işte uymanız gereken yolu öğretmektedir. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.

[Bakara 2/282]

borçla Hak divanına varan kimse, Allah katında şehadet mertebesine ulaşsa bile, o hak sahibine ait borç hesaplaşılınca kadar cennetin kapısında alıkonulur ve o muazzam nimete kavuşması geciktirilir.

Kıyamet günündeki o çetin hesaplaşmanın boyutunu Efendimiz (sas), başka bir hadisinde şöyle açıklamaktadır: **“Kim aldığı borcu kasıtlı olarak ödemek istemeden, umursamadan üzerine yatarak Allah’ın huzuruna gelse Mahkeme-i Kübrâ’da Allah Teâlâ, o kimseye ‘Sen, kulumun hakkını sende, senin boynunda bırakacağımı, yanına kâr kalacağını mı zannettin?’ diye soracak. Sonra o kişinin dünyada bin bir zahmetle kıldığı namazlar, tuttuğu oruçlar, yaptığı infaklar, teheccüdler mizana konulacak. O ibadetlerden elde ettiği sevaplar alınarak dünyada parasını veya malını gasp ettiği alacaklıya verilecektir. Eğer günahkâr borçlunun sevabı hiç yoksa veya alacağı karşılama dan tükenmişse hakkını yediği adamın yalanı,**

Âlimlerin Dünyasından

Esved b. Yezîd (ö. 75/694), Yemen asıllı Neha kabilesine mensup olduğundan *Nehaî*, Kûfe’ye yerleştiği için de *Kûfî* nisbeleriyle anılır. Künyesi *Ebû Amr*’dır.

Hz. Peygamber (sas) döneminde yaşadığı hâlde onu (sas) göremediği için *muhadramûndan* (Peygamber dönemine yetiştiği hâlde sahâbe sınıflamasında olmayan nesil) sayılır. Kûfe fıkıh mektebinin önde gelen temsilcilerinden olup Kur’ân-ı Kerîm’i en iyi bilenlerden biri olduğu rivayet edilir.

İbrâhim b. Yezîd en-Nehaî (ö. 96/714), Esved b. Yezîd’in bir hatırasını şöyle nakleder: Esved b. Yezîd, Neha kabilesinin azatlılarından olan bir tüccardan borç alır, eline para geçtiğinde de bu borcu öderdi. Bir defasında eline yine para geçtiğinde borç aldığı tüccara giderek *“Yükümlülüklerim fazla ve gelen para da yetersiz olduğu için borcumu biraz ertelesen iyi olur.”* dedi. Ancak tüccar bu teklifi kabul etmedi. Bunun üzerine Esved, tüccara 500 dirhem ödeme yaptı. Fakat tüccar (borcu tahsil ettikten hemen sonra) parayı Esved’e geri verdi. Esved şaşkınlıkla *“Biraz önce borcumu ertelemeni istedim, fakat reddettin. (Şimdi ise parayı geri veriyorsun!)”* deyince tüccar şu cevabı verdi: *“İbn Mes’ûd’dan, Resûlullah’ın (sas) şöyle buyurduğunu işittim: ‘Kim bir Müslümana iki defa borç verirse o malın tamamını bir defa sadaka olarak vermiş gibi sevap kazanır.’ Ben de borcu sadece ertelemek yerine, tahsil edip sana yeniden borç vererek bu sadaka sevabına nâil olmak istedim.”*

[İbn Sa’d, *Tabakât*, 6/71]

gıybeti, günahları borçlunun omuzlarına bir dağ gibi yüklenecektir. Mahşer günü amel defterleri sağından ve solundan açıldığında, bazı insanlar hiç işlemedikleri haramları, günahları defterlerinde görececek, ‘Yâ Rabbî! Ben bu günahları işlemedim, bunlar da nedir?’ dediklerinde, haklarını yedikleri, borçlarını ödemedikleri insanların günahlarının ilâhî adâlet gereği kendilerine yüklendiği hakikatiyle yüzleşip perişan olacaklardır.”

[Taberânî, *Mu‘cemü’l-kebir*, 4/343].

Farklı kaynaklarda “müflis hadisi” olarak da geçen bu çarpıcı tablo [Bk. Müslim, “Birr”, 59], İslâm’da kul hakkının ne denli dokunulmaz olduğunu ve ilâhî adâletin âhirette hiçbir haksızlığı karşılıksız bırakmayacağını sarsıcı bir biçimde ortaya koymaktadır. Aynı zamanda bu hadis; kişinin yalnızca namaz, oruç, teheccüd gibi bireysel ibadetlerine güvenmesinin büyük bir yanılgı olduğunu; asıl iflasın dünyevî imkânsızlıklardan kaynaklanmadığını, ödenmeyen borçlar ve gasp edilen haklar sebebiyle âhirette yaşanacak “manevî iflas” olduğunu güçlü bir şekilde haber vermektedir.

Sahâbe ve Ehl-i Beyt İkliminde Borç Hassasiyeti

Zübeyr b. Avvâm’ın Şehadet Öncesi Vasiyeti

Ashâb-ı Kirâm, Resûlullah’tan (sas) aldıkları hakikat mirasını büyük bir bilinç ve hassasiyet içinde yaşadı. Hayatlarını âdeta kılıç sırtında yürür gibi sürdürdüler. Ancak bu durum, onların hiç hata yapmadıkları anlamına gelmez. Sahâbe demek, günahsız veya hiç hata yapmayan insanlar demek değildir. Sahâbe; hata ettiğini fark ettiği anda nefisini savunmaya kalkışmadan o yanlıştan hızla dönen, hakkı görünce ona teslim olan insan demektir. Bunun en çarpıcı ve hüznü verici örneklerinden biri, Cemel Vakası’nda (36/656) yaşanmıştır. Fitnecilerin kışkırtmalarıyla Müslümanların karşı karşıya geldiği o acı günde, bir tarafta müminlerin annesi Hz. Âişe (r.anhâ), cennetle müjdelenen on sahâbiden Talha b. Ubeydullah (ra) ve Zübeyr b. Avvâm (ra) (ö. 36/656); diğer tarafta ise Hz. Ali (ra), Ammâr b. Yâsir (ra), Hz. Hasan (ra) ve Hz. Hüseyin (ra) yer alıyordu.

Savaşın başlamasına çok az bir zaman kala, kılıçların çekildiği o kritik anda Hz. Ali (ra), atını iki ordunun arasına sürdü. Hz. Zübeyr (ra) ile Hz. Talha’yı (ra) karşısına çağırdı ve onlara Resûlullah’ın (sas) yıllar önce Medine’de Benî Gânem bahçesinde söylediği şu sözü hatırlattı: “Ey Zübeyr! Hatırlıyor musun?

Bir gün sen Resûlullah ile otururken ben geliyordum. Resûlullah, sana dönüp **‘Ali’yi seviyor musun?’** diye sormuştu. Sen de *‘Evet yâ Resûlallah! Hem de çok seviyorum.’* demiştin. Resûlullah da o gün sana **‘Ey Zübeyr! Sevdığın o Ali ile bir gün gelecek, karşı karşıya gelip savaşmak zorunda kalacaksın. Unutma ki o gün Ali haklı, sen ise haksız olacaksın.’** demişti. Hatırladın mı?” [İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-gâbe*, 2/310]. Hz. Zübeyr (ra), bu sözü duyar duymaz derinden sarsıldı. Âdeta vurulmuş gibi irkildi, kılıcını elinden bıraktı ve savaş meydanını terk etti. Kendini savunmaya çalışmadı, yaptığı tercihi açıklama yoluna gitmedi. Hakkı hatırlayınca hiç tereddüt etmeden geri döndü. Meydandan ayrılırken yanında bulunan oğlu Abdullah b. Zübeyr’e (ra) şu tarihî vasiyeti yaptı: *“Oğlum! Ben bu savaşa girmiyorum, buradan ayrılıyorum. Eğer bugün bana bir şey olursa bil ki ticaret ve cihad sebebiyle üzerimde birtakım borçlar var. Ne yapıp et, geride bıraktığım malımla o borçların tamamını öde. Eğer malım yetmez ve çaresiz kalırsan, Mevlâmdan yardım iste.”* Abdullah (ra), *“Babacığım, Mevlân kim?”* diye sorunca, Hz. Zübeyr (ra), *“Âlemlerin Rabbi olan Allah’tır.”* cevabını verdi [İbn Sa’d, *Tabakât*, 3/119, 120].

Nitekim Hz. Zübeyr (ra), meydandan ayrıldıktan kısa bir süre sonra Sibâ Vadisi’nde İbn Cürmüz adlı bir kişinin saldırısıyla şehit edildi. Babasının bu ağır emanetini omuzlayan Abdullah b. Zübeyr (ra), dört yıl boyunca her hac mevsiminde Mina, Arafat ve Müzdelife’de tellallar dolıştırdı. Onlar yüksek sesle şöyle ilan ediyorlardı: *“Ey insanlar! Zübeyr b. Avvâm’dan alacağı olan varsa ben oğlu Abdullah’ım. Gelsin alacağını alsın.”* Abdullah b. Zübeyr (ra), büyük bir titizlik göstererek babasının bütün borçlarını eksiksiz şekilde ödedi [Bk. Buhârî, “Farzû’l-Humus”, 13].

Kavramlar

Akid: Sözlükte *“bir şeyin iki ucunu birbirine bağlamak, düğümlemek, sağlamlaştırmak”* anlamlarına gelen akid (عقد) kelimesi, Arapça (a-k-d/د-ق-ع) kökünden türemiştir. Terim olarak ise tarafların iradelerinin bir hukukî sonucu doğuracak şekilde birleşmesini ifade eden *“sözleşme, anlaşma, mukavele”* mânalarında kullanılır.

[İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “Akd” md.; Fîrûzâbâdi, *Kâmûsü’l-muhit*, “Akd” md.]

Borcu Olan Cihada Gelmessin!

Hatırlanacağı üzere, Ehl-i Beyt'in gülü, Efendimiz'in (sas) **"Cennet gençlerinin efendisi!"** [Tirmizî, "Menâkıb", 30] ve **"Dünyadaki reyhanım!"** [Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/ 288] diyerek bağrına bastığı Hz. Hüseyin (ra), tarihin en acı sayfalarından biri olan Kerbelâ'ya doğru yürürken kendisiyle birlikte mücadele edecek her bir yiğide ihtiyaç duyuyordu. Buna rağmen, kendisine katılmak isteyen ensardan bir sahâbînin oğluna, sefere çıkmadan evvel tek bir soru sor-du: *"Senin borcun var mı?"* Genç asker, *"Evet, falancaya borcum var ey Allah'ın Resûlü'nün torunu!"* cevabını verince Hz. Hüseyin (ra), büyük bir kararlılıkla şu tarihî sözü söyledi: *"Borcu olan adam benimle cihada gelmesin!"* [İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/420]. Fazladan bir askere ve bir kılıca bu denli ihtiyaç duyduğu o şehâdet yürüyüşünde bile Hz. Hüseyin (ra), dedesinden aldığı nebevî terbiyeyle kul hakkı taşıyan birini ordusuna kabul etmedi. Bu tavır, Resûlullah'tan (sas) miras kalan borç hassasiyetinin Ehl-i Beyt'te nasıl titizlikle yaşatıldığını gösteren en çarpıcı örneklerden biridir.

Şehadet Öncesi Yine Bir Borç Vasiyeti

Aynı Ehl-i Beyt mektebinde yetişen yiğitlerden Müslim b. Akil (ra) (ö. 60/680), Kerbelâ faciasından hemen önce elçi olarak gittiği Kûfe'de ihanete uğradı. Yakalanıp ağır işkencelere maruz kaldıktan sonra, idam edilmek üzere Vali Ubeydullah b. Ziyâd'ın (ö. 67/686) huzuruna çıkarıldı. Artık şehadeti an meselesiydi. Son anlarında etrafına bakındı ve uzaktan akrabası olan Ömer b. Sa'd'ı (ö. 66/686) yanına çağırarak kendisine üç önemli vasiyette bulundu. Birinci, Kûfelilerin ihanetini anlatan bir mektubun Hz. Hüseyin'e (ra) ulaştırılması ve ne pahasına olursa olsun, Kûfe'ye gelmesinin engellenmesiydi. İkincisi ise şehadetinden sonra naaşının sokaklarda dolaştırılmaması ve parçalanmaması için İbn Ziyâd nezdinde girişimde bulunmasıydı. Üçüncü vasiyet ise borcuyla alakalıydı. Bu ise Ehl-i Beyt'in borç ve kul hakkı konusundaki hassasiyetini bütün açıklığıyla ortaya koyuyordu: *"Ey Ömer! Benim Kûfe'de falanca adama 700 dirhem borcum var. Lütfen o borcu malımdan öde de Allah'ın huzuruna kul hakkıyla, borçlu gitmeyeyim."* [İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/459].

Tüm bu muazzam ve ibretlik tabloların gösterdiği üzere, sahâbe ve Ehl-i Beyt'in dünyasında kul hakkı ve borç bilinci son derece derin, insanın iç dünyasına işleyen bir hassasiyet taşıyordu. Bugün ise bizler, aldığımız nefesi bir an

sonra geri verip veremeyeceğimizin bile garantisi yokken, her an Rabb'imizin huzuruna çıkma ihtimaliyle yaşarken çoğu zaman kimsenin bilmediği, defterlere geçmeyen, hatta bizim bile önemsemediğimiz borçlar bırakabiliyoruz. Peki böyle bir durumda insan, gönlü rahat bir şekilde yatağa nasıl girebilir?

Bir arkadaşımızdan alıp “*Zaten onun ihtiyacı yok.*” ya da “*Ne olacak ki!*” diyerek ertelediğimiz bir para, söz verildiği hâlde geri verilmeyen bir emanet ya da iade edilmeyen bir kitap... Bunların hiçbirinin yarın mizan terazisinde karşımıza çıkmayacağını mı sanıyoruz? O dehşetli günde, bütün gizlilikler açığa çıkarılıp hesap defterleri ortaya konulduğunda, insanlar şöyle feryat edecektir: “***Vay hâlimize! Bu nasıl kitapmış! Küçük büyük hiçbir şeyi bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş!***” [Kehf 18/49].

Nebevî Borç Ahlâkının Temelleri

Müslümanın hayatını İslâm'ın ölçüleriyle yeniden şekillendiren, onu dünyada izzet ve onura, âhirette ise kurtuluşa götüren; aynı zamanda şeytanın modern tuzaklarından koruyan nebevî borç ahlâkını beş temel ilke etrafında özetlemek mümkündür:

1. Borcu Kayıt Altına Almak ve Şahit Tutmak

Borçlanılan veya ödünç alınan miktar küçük olsun büyük olsun; muhatapımız çok yakın bir dost, uzun yılların arkadaşı ya da öz kardeşimiz bile olsa yapılan maddî akit mutlaka yazıya geçirilmeli ve şahitlendirilmelidir. Bu husus, Kur'ân-ı Kerîm'in en uzun âyeti olan ve İslâm hukukunun temelini oluşturan *Müdâyene* âyetinde açık bir emir olarak yer almaktadır [Bk. Bakara 2/282]. Yazıya dökmek veya senet düzenlemek, karşı tarafa güvensizlik göstergesi ya da su-i zan değildir. Aksine bu, Allah'ın (cc) emrine itaatin, kul hakkına riayetin ve ileride ortaya çıkabilecek karışıklıkları engellemenin fikhî bir gereğidir. Bu sebeple, bir din kardeşimiz borç karşılığında bizden senet veya yazılı belge talep ettiğinde gücenmek, darılmak ya da “*Bana güvenmiyor musun?*” diyerek meseleye nefsi bir tepki vermek mümin duruşuyla bağdaşmaz. Bilakis böyle bir durumda, “*Elhamdülillah, Kur'ânî bir hükmü hayata geçiriyorsun.*” diyerek bu uygulamaya destek vermek gerekir.

2. Borçlanmaktan Şiddetle Kaçınmak ve Sorumluluğun Bilincinde Olmak

Şuurlu bir Müslüman, hayatını sürdürebilmek için zaruri olan ihtiyaçlar dışında borçlanmamaya azamî gayret göstermelidir. Zorunlu hâllerde borçlandığında ise bunu sıradan bir işlem, bir güç gösterisi ya da basit bir ticari alışkanlık gibi görmemelidir. Borcun ağırlığını hissedebilmelidir. Vicdanında bir sorumluluk duygusu canlı kalmalıdır. Ödeme vaktini düşündüğünde ise bu sorumluluk, içinde bir rahatsızlık ve hassasiyet olarak kendini göstermelidir. Çünkü borç, kul hakkı boyutu olan ciddi bir sorumluluktur. Resûlullah'ın (sas) borçlu olan kimselere yönelik uyarıları ve hatta cenaze namazını kıldırma yönündeki tavırları, bu meselenin ne kadar ağır bir yük taşıdığını gösterir. Bu bilinçle yaşayan bir mümin, borç yükü altındayken lüks, israf ve gösterişten uzak durur; imkânlarını öncelikle borcunu kapatmaya yönlendirir. Bu sebeple borcunu ödeyene kadar kişi; gereksiz harcamalardan, lüks tüketimden, yeni yatırımlardan ve ihtiyaç dışı masraflardan uzak durmalı ve önceliğini borcunu kapatmaya vermelidir.

3. Hâlis Niyet ve Yalnızca Allah'ı Kefil Edinmek

Borçlanırken kişinin niyeti, yalnızca sözle ifade edilen bir beyan olarak kalmamalıdır; kalbin derinliklerinde o borcu, ne pahasına olursa olsun, ödeme kararlılığı bulunmalıdır. Kişi bu samimi niyetle borçlandığında, Allah (cc) ona yardım eder ve yolunu kolaylaştırır. Resûlullah (sas) bu hakikati şöyle ifade etmiştir: **“Ödemek niyetiyle insanların malını borçlanan kimsenin borcunu Allah onun adına öder (kolaylaştırır); tüketmek, telef etmek veya üzerine yatmak niyetiyle borçlanan kimsenin ise Allah onun malını dünyada da âhirette de yok eder.”** [Buhârî, “Zekât”, 18].

Allah Resûlü (sas), bu ilâhî yardımı ve bereketi sahâbeye Ebû Hureyre'den (ra) nakledilen şu ibretlik kıssa ile de açıklamıştır: İsrâiloğulları'ndan bir adam, deniz aşırı bir yerde bulunan tanıdığından iş kurmak için bin dinar borç ister. Borç isteyen kişi geldiğinde alacaklı ona *“Bana şahit getir, seni kime sorayım?”* der. Adam ise *“Ben burada yabancıyım, şahit olarak Allah yeter.”* diye cevap verir. Alacaklı bu kez *“Peki kefilin kim?”* diye sorar. Borç isteyen kişi yine aynı güvenle *“Kefil olarak da ancak Allah yeter.”* der. Bunun üzerine alacaklı, kalbindeki güvenle Allah'ın şahitliğine ve kefaletine itimat ederek bin dinarı verir ve bir

vade belirlerler. Vade günü geldiğinde borçlu kişi parasını hazırlamış, sahile inmiştir. Fakat şiddetli bir fırtına sebebiyle karşıya geçecek hiçbir gemi bulamaz. Çaresizlik içinde ellerini semaya kaldırarak şöyle dua eder: “Allah’ım! Ben o güzel insana Sen’i şahit ve kefil göstererek borç aldım. Şimdi gemi bulamıyorum. Sen’in adına leke sürmekten Sana sığınırım. Bana bir çıkış yolu göster.” Bunun üzerine Allah’ın (cc) yardımıyla sahilde içi oyulmuş bir kütük bulur. Parayı ve durumu anlatan mektubu içine yerleştirir, kütüğü kapatır ve “Bismillâh!” diyerek denize bırakır. Diğer tarafta alacaklı kişi sahilde beklerken gelen gemi olmadığından kütük kıyıya vurur. Alacaklı kütüğü, kışın yakacak niyetiyle evine götürür. Kütüğü açtığında içinde bir mektup ile paranın eksiksiz bulunduğunu görür. Bir süre sonra borçlu kişi parayı tekrar denkleştirip ödemek üzere geldiğinde, alacaklı ona tebessüm ederek şöyle der: “Üzülme. Senin bana kefil gösterdiğin O Yüce Zât (Allah), borcunu zaten dalgaların üzerinden ödemiştir.” [Bk. Buhârî, “Kefâlet”, 1]. Gerçekten de niyet sâlih olunca, Allah kuluna denizin dalgalarını bile itaat ettirir, rüzgârları onun hizmetine sunar.

4. Ödeme İmkânı Varken Zulümden Kaçınmak/Ertelememek

Ödeme gücü ve maddî imkânı olduğu hâlde, vadesi gelmiş bir borcu çeşitli gerekçeler ileri sürerek geciktirmek, İslâm’da açık bir sorumluluk ihlali olarak değerlendirilmiştir. Özellikle “Parayı biraz daha değerlendireyim.” düşüncesiyle borcu ertelemek, kul hakkı hassasiyetiyle bağdaşmayan bir tavidir. Resûlullah (sas) bu hususu şöyle ifade etmiştir: “**Zenginin (ödeme gücü olanın) borcunu ertelemesi zulümdür.**” [Buhârî, “Havâlât”, 1]. Bu ifade, ödeme imkânı olduğu hâlde başkasının hakkını geciktirmenin ağır bir vebal olduğunu ortaya koymaktadır. Alacaklının zengin olması ya da o an paraya ihtiyaç duymaması, borçluya gevşek davranma hakkı vermez. Vade geldiğinde, imkân bulunduğu hâlde borcu farklı alanlara yönlendirmek; yeni bir ticarete girmek, ihtiyaç dışı harcamalara yönelmek veya yatırımları öne almak doğru bir yaklaşım değildir. Borç, öncelik sırasına göre en önce yerine getirilmesi gereken bir sorumluluktur. Eğer öngörülemez bir sıkıntı, ciddi bir maddî darboğaz söz konusuysa bu durumda alacaklıya açık bir şekilde durum anlatılmalı, helâllik istenmeli ve ek süre talep edilmelidir.

5. Darda Kalan Borçluya Mühlet Vererek Arşın Gölgesine Sığınmak

Meselenin bir diğer önemli boyutu ise alacaklının İslâmî ahlâk ve merhamet bilinciyle hareket etmesidir. Bir Müslüman alacaklı, borçlusunun gerçekten darda olduğunu, ödeme imkânı bulamadığını ve iyi niyetine rağmen zorlandığını gördüğünde ona kolaylık göstermelidir. Bu durumda sert bir tutum sergilemek yerine, mühlet tanımak ve süreci zorlaştırmamak İslâm ahlâkının bir gereğidir. Kur’ân-ı Kerîm de darda kalan borçluya kolaylık gösterilmesini emretmiştir [Bk. Bakara 2/280]. Resûlullah (sas) ise bu erdemi yaşayanlara şu müjdeyi vermiştir: **“Kim ödeme güçlüğü çeken bir borçluya mühlet verir (zaman tanır) veya alacağının bir kısmından ya da tamamından Allah rızası için vazgeçerse Allah onu, kendi gölgesinden başka hiçbir gölgenin bulunmadığı o dehşetli günde Arş’ın gölgesinde gölgelendirir.”** [Tirmizî, “Büyû”“, 67]. Eğer muhatabımız, borç alıp bunu istismar etmeyi alışkanlık hâline getirmiş biri değil de imkânsızlıklar ve hayatın zorlukları sebebiyle darda kalmış samimi bir müminse; ona tanınan her ek süre, gösterilen her kolaylık ve yapılan her feragat, Allah katında büyük bir mükâfata vesile olur. Böyle bir merhamet ve kolaylaştırma tavrı, Rabb’imizin huzurunda karşılığı olan bir ihsana dönüşür ve kişiyi, âhirette ağır bir sorumluluktan koruyan güçlü bir siper hükmüne geçer.

Rabb’imiz (cc) lütfuyla hepimizi helâl dairesinde çalışıp kanaat edenlerden eylesin. Bizleri dünyevî hırs ve doymak bilmeyen tamahın kurbanı olmaktan muhafaza buyursun. Şeytanın tüketim çılgınlığına ve borç tuzaklarına karşı uyanık olan, rızkını sadece helâl yoldan arayan ve yegâne gayesi huzur-ı ilâhîye kul hakkından arınmış, borçsuz, tertemiz, ak bir yüzle çıkabilmek olan yiğit kullarından eylesin. O’nun rızasına uygun bir ticaret ahlâkını kuşanarak âhîret bilincini ticarethanenin, evin ve kalbin merkezine alan, Hakk’a sâdık sâlihler zümresine bizleri de lütfuyla dâhil etsin (Âmin).

Suffa Meclisleri

AHLÂK BİLİNCİ DERSLERİ

İşveren Ahlâkı

Kur'ân İklimi

﴿وَالِى مَدِينٍ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ
إِلَهِ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ
وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ
بَعْدَ إِصْلَاحِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾

*“Medyen’e de kardeşleri Şuayb’ı (gönderdik). Dedi
ki: Ey kavmim! Allah’a kulluk edin, sizin ondan
başka ilâhınız yoktur. Size Rabb’inizden açık bir delil
gelmiştir; artık ölçüyü, tartıyı tam yapın, insanların
eşyalarını eksik vermeyin. Düzeltilmesinden sonra
yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Eğer inananlar
iseniz bunlar sizin için daha hayırlıdır.”*

[A’râf 7/85]

Nebevî Sedâ

عَنْ مَعْقِلِ بْنِ يَسَارٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ
يَقُولُ: مَا مِنْ عَبْدٍ يَسْتَرْعِيَهُ اللَّهُ رَعِيَّةً، يَمُوتُ يَوْمَ يَمُوتُ
وَهُوَ غَاشٌّ لِرَعِيَّتِهِ، إِلَّا حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ

Ma’kıl b. Yesâr’dan (ra) nakledildiğine göre Resûlullah (sas)
şöyle buyurmuştur: “Cenâb-ı Hakk’ın, yönetici yaptığı bir
kimse, yönettiği insanları aldatarak ölürse Allah Teâlâ
ona cennet yüzü göstermez (cenneti ona haram kılar).”

[Buhârî, “Ahkâm”, 8]

Hakikat Ekseninde Bir İşveren Olmak

İnsan, hayatında neyi öncelediğine göre bir karakter inşa eder. Müminin önceliklerini belirleyen ölçü ise Kur'ân ve Sünnet'tir. Ticaret hayatında da işveren olarak üstlendiğimiz sorumluluklarda da yönümüzü belirleyecek olan budur. Kazancımızı nasıl elde edeceğimiz, çalışanlarımızla nasıl bir ilişki kuracağımız ve bize emanet edilen insanlara nasıl davranacağımız konusunda ölçümüz Allah'ın (cc) rızası ve Resûlullah'ın (sas) örnekliğidir.

Vahyin Dilinden

“Size verilen herhangi bir şey, dünya hayatının bir geçimliğidir. Allah katında olanlar ise inanıp Rablerine güvenenler için daha hayırlı ve daha devamlıdır. (O inananlar,) büyük günahlardan ve hayâsızlıktan kaçınırlar; kızdıkları zaman da (kusurları) bağışlarlar. Yine onlar, Rablerinin davetine icabet ederler ve namazı kılarlar. Onların işleri, aralarında danışma iledir. Kendilerine verdiğimiz rızıktan da harcarlar.”

[Şûrâ 42/36-38]

İşverenlik büyük bir emanettir. Bir işverenin verdiği kararlar, kullandığı ifadeler ve ortaya koyduğu tavırlar birçok insanın hayatına dokunur. Nice ailelerin geçimi, huzuru ve geleceği onun alacağı kararlara bağlıdır. Bu sebeple işverenlik, Allah'ın (cc) huzurunda hesabı verilecek sorumluluklardan biridir. Mümin, yaptığı her işte olduğu gibi işverenliğini de kulluğunun bir parçası olarak görür. Bu noktada en fazla dikkat edilmesi gereken hususlardan biri *kul hakkı*dır. Çalışanın emeği de vakti de alın teri de bir emanettir. İşveren, kendisine emanet edilen bu hakları titizlikle korumaya gayret eder. Adâletli davranmayı, verdiği sözü yerine getirmeyi, ücreti zamanında ve eksiksiz ödemeyi, çalışanını incitecek söz ve

davranışlardan sakınmayı Rabb'ine karşı bir sorumluluk olarak görür. Çünkü hatırlayalım ki kul hakkı, telafisi en zor haklardan biridir.

Bugün çalışma hayatında karşılaştığımız birçok problem, kul hakkı konusunda gereken hassasiyetin gösterilmemesinden kaynaklanmaktadır. Emeğin karşılığını geciktirmek, çalışanın gücünü aşan yükler yüklemek, onu küçük düşürecek tavırlar sergilemek veya hakkını tam olarak vermemek, müminin ahlâkıyla bağdaşmaz. Allah Resûlü (sas), işçi ile işveren arasında güvenin,

adâletin ve merhametin hâkim olduğu bir ilişki inşa etmiştir. Onun (sas) ortaya koyduğu ölçüler, bugün de çalışma hayatının en sağlam esaslarını oluşturmaktadır. Helâl kazanç, helâl yollarla elde edildiğinde bereket kazanır. Bereket, kul hakkına riayet edilen, adâletin gözetildiği ve Allah'ın (cc) rızasının her şeyin üstünde tutulduğu işlerde kendini gösterir. İşveren ahlâkı da bu anlayış üzerine kurulur. Böyle bir anlayışa sahip olan kimse, yaptığı işi sadece dünyadaki kazanıcıyla değerlendirmez; her adımını Allah'ın huzurunda vereceği hesabı düşünerek atar.

Allah Resûlü (sas), hayatının son günlerinde kul hakkı konusuna daha özel bir hassasiyet göstermiştir. Mescid-i Nebvî'de ashâbıyla yaptığı son buluşmalardan birinde ümmetine hak ve hukuk konusunda önemli bir hatırlatma yapmıştır. Rabb'ine kavuşmasına çok az bir zaman kalmışken üzerinde birinin hakkı varsa gelip hakkını almasını istemiştir. Hiç kimsenin gönlünde en küçük bir kırgınlık bırakmamaya gayret etmiştir. Bu tavır, kul hakkının Allah katındaki değerini gösteren en açık örneklerden biridir. Efendimiz (sas) minbere çıkmış ve cemaate dönerek şöyle buyurmuştur: **“Ben de sizin gibi bir insanım. Aranızda bulunduğum süre içinde hata yapmış olabilirim. Kimin bende hakkı varsa kalsın ve hakkını alsın.”** [İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/255]. Bu çağrı karşısında Mescid-i Nebvî derin bir sükûta bürünmüştür. Herkes büyük bir edep içinde susmuş ve kimse konuşmamıştır. Bunun üzerine Allah Resûlü (sas) çağrısını yeniden tekrarlamış ve kul hakkı konusundaki hassasiyetini bir kez daha ortaya koymuştur: **“Ey insanlar! Dünyanın değeri, âhirete göre çok daha basittir. Ben Rabb'im huzuruna, birinin hakkı üzerimdeyken gitmek istemiyorum. Kimin bende hakkı varsa gelsin, hakkını alsın.”** [Taberânî, *Mu'cemü'l-kebir*, 3/58]. Bu tablo, kul hakkının çok ciddi bir şekilde hayatın merkezinde yer alan bir sorumluluk olduğunu gösterir. Hakkı arayanı kınamayan, bilakis onu teşvik eden bu yaklaşım, İslâm'ın adâlet anlayışının temelini oluşturur.

Resûlullah'ın (sas) Ahlâkı

Bir deve, Allah Resûlü'nü (sas) görünce inlemeye başladı, gözlerinden yaşlar süzüldü. Efendimiz (sas) hemen yanına giderek kulaklarının arkasını şefkatle okşadı. Bir süre sonra deve sakinleşti. Bunun üzerine Allah Resûlü (sas), *“Bu deve kimindir?”* diye sordu. Ensardan genç bir delikanlı öne çıkarak *“Ey Allah'ın Resûlü! Bu deve benimdir.”* dedi. Efendimiz (sas) ona şu uyarıda bulundu: *“Allah'ın sana emanet ettiği şu hayvan hakkında Allah'tan korkmuyor musun? O, senin kendisini aç bıraktığını ve gücünün üstünde çalıştırdığını bana şikâyet etti.”*

[Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 44]

İşte bu ölçü, özellikle işverenlikte çok daha somut bir karşılık bulur. Çünkü bir işverenin ilişkide olduğu kişiler, doğrudan emeğiyle geçinen insanlardır. Çalışanın vakti, emeği ve alın teri bir emanettir. Bu emanete riayet etmek, onu geciktirmemek, eksiltmemek ve zayi etmemek; kul hakkı hassasiyetinin en açık alanlarından biridir. Resûlullah'ın (sas) ortaya koyduğu bu hassasiyet, işveren için de açık bir ölçüdür: Bir insanın hakkına girmemek, onun emeğini korumak ve adâletle davranmak Allah'ın huzurunda hesabı verilecek büyük bir sorumluluktur.

Kıyamet Günü Allah'ın (cc) Düşmanları Olanlar

İslâm ahlâkının en önemli alanlarından biri de işveren ve işçi ahlâkıdır. Çünkü İslâm, hayatı sadece ibadet alanına sıkıştırmaz. Mescidin dışında da Allah'ın hükümleri geçerlidir. Sokakta, pazarda, tarlada, atölyede ve iş hayatının her alanında müminin bir sorumluluğu vardır. Bu sorumluluğun ne kadar ağır olduğunu anlamak için Allah Resûlü'nün (sas) bildirdiği şu kudsî hadise dikkat etmek gerekir. Ebû Hüreyre'den (ra) rivayet edildiğine göre Efendimiz (sas) şöyle buyurmuştur: **“Allah Teâlâ buyurdu ki: Kıyamet günü üç sınıf insan**

Sahâbenin Hayatından

Bir gün büyük sahâbî Muâz b. Cebel (ra), ashâbın arasında Efendimiz'in (sas) huzuruna girer. Allah Resûlü (sas) musafaha yapmak üzere mübarek ellerini Muâz'a (ra) uzatır ancak Muâz (ra) büyük bir edeb ve mahcubiyet içerisinde elini geride tutarak vermek istemez. Efendimiz (sas), şefkatle bunun sebebini sorunca Muâz (ra) başını öne eğerek şöyle der: *“Yâ Resûlullah! Günlerdir ailemin rızkını kazanmak için tarla işleri ile uğraşmaktan, kazma kürek sallamaktan ellerim kabardı, yara bere içinde kaldı, nasır tuttu. Sizin o narin ellerinizi bu kaba ve nasırlı ellerimle incitmekten korktuğum için ellerimi size uzatamadım.”* Bu eşsiz nezaket karşısında kâinatın iftihar tablosu Efendimiz (sas), yüzünde büyük bir tebessümle, *“Uzat ellerini ey Muâz!”* buyurur. Muâz b. Cebel (ra) titreyerek nasırlı ellerini uzattığında, Resûlullah (sas) o avuçların içinden, emeğin ve alın terinin mübarek nişanelerinden defalarca öper ve kıyamete kadar gelecek tüm işçilere ve tüm emekçilere şu muazzam şeref madalyasını takar: *“İşte bu eller, Allah'ın ve Resûl'ünün sevdiği ellerdir. Bu helâl lokma arayışındaki ellere cehennem ateşi asla dokunmayacaktır!”*

[Heysemi, Mecmau'z-zevâid, 4/64; Taberânî, Mu'cemü'l-kebir, 20/54].

vardır ki Ben onların hasmıyım. Ben kime hasım olursam, onunla mutlaka davalayırım. Ve kiminle davalayırsam o kimse mutlaka kaybeder. Bunlar: Ben'im adıma söz verip sonra sözünü bozan kimse, hür bir insanı satıp parasını yiyen kimse ve bir işçi tutup çalıştırdıktan sonra ücretini tam vermeyen kimsedir. [Buhârî, "İcâre", 10; "Büyû", 106]. Bu üç sınıfın ortak noktası, kul hakkını ihlâl etmeleri, sözlerinde durmamaları, insan onurunu zedelemeleri ve emeğin karşılığını vermemeleridir.

Üçüncü sınıf olarak zikredilen işçi hakkı meselesi ise doğrudan çalışma hayatını ilgilendirir. Bir işçiyi çalıştırıp emeğini aldıktan sonra o emeğin hakkını vermemek, büyük bir kul hakkıdır. Allah Resûlü'nün (sas) bu uyarısı, emeğin karşılığını vermenin ne kadar büyük bir sorumluluk olduğunu ortaya koymaktadır. Allah Teâlâ mazlumun hakkını korur ve onu sahipsiz bırakmaz. Bu sebeple işverenlik, insanın omuzlarına ağır bir sorumluluk yükler. Emeğe ilişkin alınan her kararın Allah (cc) katında mutlaka bir karşılığı vardır.

Bugün işveren ahlâkından söz ettiğimizde, yalnızca büyük şirket sahiplerini, fabrikatörleri veya ticaret erbabını ilgilendiren dar bir alanı kastetmiyoruz. Aslında hayatın içinde hepimizin farklı şekillerde dâhil olduğu bir alandan söz ediyoruz. İslâm fıkhi, muameleleri geniş bir çerçevede ele alır. Bu çerçevede çalışan-işveren ilişkisi de bazı tasniflerle açıklanmıştır. Bunlardan biri "ecîr-i hâs" ve "ecîr-i müşterek" ayrımıdır.

Ecîr-i hâs, belli bir zaman diliminde bir işverene bağlı olarak çalışan kişidir. Memur, işçi veya bir kurumda düzenli olarak çalışan kimseler bu gruba girer. Ecîr-i müşterek ise belirli bir işi veya hizmeti ücret karşılığında yapan kişidir. Ustalar, zanaatkârlar veya bir işi tamamlamak üzere çağrılan avukat ya da danışmanlar bu gruba örnek verilebilir. Bu açıdan bakıldığında, hayatın içinde neredeyse hepimiz farklı zamanlarda bu rollerin içinde yer alırız. Bazen işveren oluruz, bazen çalışan; bazen de bir başkasının emeğine ihtiyaç duyarız.

İşveren Ahlâkının İki Kilit Kavramı: Adâlet ve İhsan

İşveren ahlâkı denildiğinde Kur'ân ve sünnetin bize çizdiği çerçeve altında iki temel kavrama dayanır: *Adâlet* ve *İhsan*. Nebevî mirasın tamamında olduğu gibi, iş hayatına dair ölçüler de bu iki esas etrafında şekillenir. Nitekim Rabb'imiz, her cuma hutbesinde hatırladığımız âyet-i kerimde şöyle buyurur: ***"Şüphesiz Allah; adâleti, ihsanı, akrabaya yardım etmeyi emreder; çirkin***

işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.” [Nahl 16/90]. Bu âyet, ahlâkın bütün alanlarını kuşatan temel bir ölçüdür. Hayatın her sahasında müminin önüne bir denge koyar ve hangi davranışın hangi istikamette olması gerektiğini açık bir şekilde gösterir. Bu sebeple Ömer b. Abdülazîz döneminden itibaren hutbelerin sonunda bu âyetin okunması bir gelenek hâline gelmiş, toplumun hafızasında güçlü bir yer edinmiştir.

Adâlet denildiğinde ilk akla gelen kavram, “eşitlik” olmamalıdır. Çünkü insanlar her zaman aynı imkâna, aynı güce ve aynı sorumluluğa sahip değildir. Herkese aynı şeyi vermek, her zaman adâleti sağlamaz. İslâm’ın adâlet anlayışı, hak edene hakkını vermektir. Emeği olanın emeğini, sorumluluğu olanın sorumluluğunu gözetmektir. Emek ile karşılık arasındaki dengeyi Allah’ın koyduğu ölçülerle korumaktır. Hâl böyle olunca işveren ahlâkı da bu terazinin doğru kurulmasıyla anlam kazanır.

Ancak İslâm ahlâkı, toplumu adâletle sınırlamaz. Adâletin yanına ihsanı da yerleştirir. İhsan, işçiye sözleşmede belirlenen hakkını eksiksiz vermek, ona merhametle ve güzellikle muamele etmektir. Zaman zaman cömertlik göstermek, zor durumda kaldığında kolaylık sağlamak ve insanı incitmeden bir ilişki kurmaktır. Hâliyle işverene düşen görev, önce adâleti ayakta tutmak, ardından ihsanla bu ilişkiyi güzelleştirmektir. Bu iki temel sütun üzerine bina edilen ve doğrudan Resûlullah’ın (sas) beyan ve uygulamalarından süzülen işveren ahlâkı beş temel ilkeye dayanır:

Âlimlerin Dilinden

Tâbiîn neslinin büyük âlimlerinden, zühd ve takvâsıyla maruf Ebû Hâzım el-Medenî (Seleme b. Dînâr) (ö. 140/757), sermaye sahiplerine, idareci-
lere ve işverenlere şu sarsıcı nasihati yapmıştır: “*Helâlinden akça kazanın, kazandığınızı helâl yere harcayın. Bu dünyadan ve onun aldatıcı süsünden sakının ki o, Firavun’un, Nemrud’un ve Şeddâd’ın artığıdır. Onlar bütün zenginliklerine rağmen yerle yeksan oldular. Bu dünyada mutlak mânada hiç şâd olacak, kalıcı olarak güvenilecek bir nesne yoktur. Bu dünya, bir kervansaray-
ya benzer; akşam olur kervan konar, ertesi sabah olur herkes göçer gider.*”

[Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/230]

1. İş Ehil Olana Vermek, Ehliyet ve Liyakati Her Şeyin Önünde Tutmak

İş ehline vermek, ehliyet ve liyakati her şeyin üzerinde tutmak, işveren ahlâkının en temel esaslarındandır. İslâm ahlâkı açısından bu konu başlangıç noktasıdır. Kur’ân-ı Kerîm bu konuda açık bir ölçü koyar: **“Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adâletle hükmetmenizi emrediyor.”** [Nisâ 4/58]. Bu, hem görevlerin hem de sorumlulukların doğru kişilere verilmesini ifade eder. Allah Resûlü (sas) de bu konuda şöyle uyarmıştır: **“İşler, ehil olmayanlara verildiği zaman kıyameti bekleyiniz.”** [Buhârî, “İlim”, 2; “Rikâk”, 35]. Bu ifade, toplum düzeninin bozulmasının en önemli sebeplerinden birine dikkat çeker. Ehliyet ve liyakatin gözetilmediği yerde düzen yerini karışıklığa bırakır; güven zedelenir, işler doğru yürütülemez. Dolayısıyla ehil olmayan birine verilen görev, yalnızca o kişiyi değil, ortaya konan işi ve o işten etkilenen insanları da doğrudan etkiler. Bu yüzden yanlış tercih, bireysel ve toplumsal sonuçlar doğurur. Bu konuda Allah Resûlü (sas) şöyle buyurmuştur: **“Daha ehil ve liyakatlisi varken yakınlık sebebiyle bir kişiyi bir işe getiren kimse Allah’a, Resûl’üne ve bütün Müslümanlara karşı hainlik etmiş olur.”** [Hâkim, *Müstedrek*, 4/104; İbn Hacer, *Metâlibü’l-Âliye*, 2/233]. Bu uyarılar, meselenin ne kadar ciddi olduğunu göstermektedir.

Bu konuda Allah Resûlü’nün (sas) yolunu takip eden sahâbenin hayatından pek çok örnek vermek mümkündür. Ancak biz birkaç örnekle yetinelim:

Ebû Zer el-Ğifârî’nin (ra) Valilik Talebinin Reddedilmesi

Zühd ve takvâda sahâbe arasında öne çıkan, doğruluğu ile meşhur Ebû Zer el-Ğifârî (ra), Efendimiz’e (sas) gelerek valilik veya bir görev talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine Allah Resûlü (sas), onun omzuna mübarek elini koymuş ve şöyle buyurmuştur: **“Ey Ebû Zer! Sen zayıfsın. Bu idarecilik işi ise bir emanettir. Şüphesiz bu emanet, hakkını verenler dışında, kıyamet gününde bir zillet ve pişmanlıktır. İki kişinin dahi başına âmir olma!”** [Müslim, “İmâre”, 16]. Bu hadis, fazilet ve takvânın tek başına yöneticilik için yeterli olmadığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bir insanın iyi bir mümin olması, her görev için uygun olduğu anlamına gelmez. Yöneticilik ayrı bir ehliyet, ayrı bir sorumluluk ve ayrı bir hazırlık gerektirir.

Görev İstenmez, Verilir

Bu konuda Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin (ra) (ö. 42/662-63) naklettiği hadis son derece ibretliktir. Kendi kabilesi olan Eş'arîlerden iki kişi Medine'ye gelmişti. Ebû Mûsâ (ra) da kabilesinden olan bu kişilere hürmet göstererek onları Resûlullah'ın (sas) huzuruna çıkardı. O iki kişi, bir süre sonra konuyu memuriyete getirerek *"Yâ Resûlallah! Bize bir görev ver."* dediler. Bunun üzerine Ebû Mûsâ (ra), büyük bir mahcubiyet içinde *"Vallâhi ben bunların niyetini bilmiyordum, bilseydim sizi rahatsız etmezdim yâ Resûlallah!"* diyerek özür diledi. Görev talep eden bu kişilere Allah Resûlü (sas) ise şu tarihi cevabı verdi: **"Biz, bizden görev isteyen ve bu işe hırs gösteren kimseyi, işimizde görevli yapmayız."** [Müslim, "İmâre", 14].

Hiz. Ebû Bekir'in Yönetim Uyarısı

Aynı ahlâkın sarsılmaz bir temsilcisi olan Hiz. Ebû Bekir (ra), Şam'a göndermek üzere görevlendirdiği büyük komutanlardan Yezîd b. Ebû Süfyân'a (ra) (ö. 18/639) şu önemli uyarılarda/tavsiyelerde bulunmuştur: *"Ey Yezîd! Senin Ümeyyeoğulları'ndan pek çok akrabası vardır. Onları başkalarına haksız yere tercih etmeden, liyakatlerine bakmaksızın öne geçirmen konusunda endişe ediyorum. Şunu bilmeni isterim ki Resûlullah'ı (sas) şöyle derken duydum: Müslümanların başına getirilen kişi, haksız yere sırf sevdiği veya akrabası olduğu için birilerini hak sahiplerine tercih ederse Allah ona lanet eder, onun farz ve nafilâ hiçbir ibadetini kabul etmez ve nihâyet onu cehenneme atar."* [Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/6]. Bu ikaz, üzerinden asırlar geçse de değerini kaybetmeyen bir yönetim anlayışını ortaya koymaktadır.

2. İnsanî İlişkilerin Temeline Menfaati Değil, Merhameti Esas Kılmak

İş hayatında münasebetlerin temeli sadece kâr, zarar, sermaye birikimi ve menfaat döngüsü üzerine kurulmaz; aynı zamanda merhamet esas alınır. Bu, hem eğitim ve terbiye alanında hem de iş dünyasında İslâmî duruşun kalbini oluşturur. Modern kapitalist düzen, insanı bir üretim aracı gibi görür ve ondan en yüksek verimi almaya odaklanır. İslâm ise çalışana bir emanet gözüyle bakar. Resûlullah'ın (sas) bir işveren, Enes b. Mâlik'in (ra) ise küçük yaşta bir hizmetkâr olarak bulunduğu o örnek ilişki, bize güçlü bir merhamet tablosu sunar. Annesi Ümmü Süleym (r.anhâ), *"Ya Resûlallah! Sana hediye edecek bir*

malım yok. İşte oğlum Enes, sana hizmet etsin.” diyerek Enes’i (ra) küçük yaşta Efendimiz’e (sas) emanet etmiştir.

Enes (ra), on yıl boyunca Resûlullah’ın (sas) yanında kalmıştır. Daha sonra o günleri anlatırken gözyaşları içinde şöyle demiştir: “Resûlullah’a tam on yıl hizmet ettim. Vallâhi bana bir kez olsun ‘Öf!’ bile demedi. Yaptığım bir iş için ‘Bunu niçin böyle yaptın?’ demediği gibi, yapmadığım veya unuttuğum bir şey için de ‘Bunu niye yapmadın?’ diye beni asla kınamadı.”

[Müslim, “Fedâilü’s-Sahâbe”, 51]. Efendimiz’in (sas)

bu engin merhameti, çalışana nasıl muamele edileceğinin en kâmil örneğidir. Enes (ra) on yıl boyunca her işi kusursuz yapmış değildir. Neticede henüz çocuk yaşta Resûlullah’a (sas) teslim edilmiştir. Zaman zaman işleri aksatmış, verilen bir talimatı oyun oynarken unutmuş ve bazı hatalar yapmıştır. Buna rağmen Allah Resûlü (sas), hiçbir zaman işin veya menfaatin zarar görmesini bir insanın kalbinin kırılmasına tercih etmemiştir.

Hanımlarından biri Enes’e (ra) kızacak olduğunda, Efendimiz (sas) ona şöyle demiştir: **“Onu rahat bırakın, eğer Allah dileseydi o iş zaten yapıldı.”** [Bk. İbn Sa’d, *Tabakât*, 5/343]. Bu tavır, hem çalışana sahip çıkmanın hem de meseleleri daha geniş bir tevekkül ve anlayış zemininde değerlendirmenin güçlü bir örneğidir.

Hiz. Enes (ra), Allah Resûlü (sas) ile merhamet yüklü anılarından birini şöyle nakleder: “Bir gün Resûlullah (sas) beni bir yere gönderdi. Çıktım, sokakta oynayan çocukları gördüm ve onlarla oyuna daldım. Görevimi tamamen unutmuştum. Bir süre sonra arkamdan birinin cübbemden tuttuğunu, beni ensemden hafifçe dürttüğünü hissettim. Döndüm baktım ki Allah Resûlü... Yüzünde sıcacık bir tebessüm vardı, öfke yoktu. Utancımdan kıpkırmızı olmuşum. Bana sadece **‘Ey Enesciğim! Sana söylediğim yere gittin mi?’** dedi. Ben de **‘Hemen gidiyorum yâ Resûlallah!’** diyerek koşmaya başladım.” Allah Resûlü (sas), onu azarlamak ya da kırmak yerine hep lâtifelerle ve şefkatle yaklaşmıştır. Ona **“Üneys/Enescik”** diye hitap etmiş, zaman zaman da saçlarını okşayarak **“Zü’l-Üzüneyn/İki Kulaklı”** gibi sevgi ifadeleri kullanmıştır [Bk. Ebû Dâvûd, “Edeb”, 83].

Kur’ânî Ahlâk

“(Şuayb) dedi ki: Bana sekiz yıl çalışmana karşılık şu iki kızımdan birini sana nikâhlamak istiyorum. Eğer on yıla tamamlarsan artık o kendinden, yoksa sana ağırlık vermek istemem. İnşallah beni iyi kimselerden bulacaksın.”

[Kasas 28/27]

Bugünün işverenleri, amirleri ve müdürleri; emri altında çalışanlara karşı kullandıkları dile ve takındıkları üsluba nebevî bir merhamet çizgisi kazandırmak zorundadırlar. Emir altında bulunanlara karşı tahakküm kurmak, sürekli bağırarak, aşağılamak ve insanı değersizleştirir gibi davranmak, İslâm ahlâkında yeri olmayan tavrılardır. Bu tür yaklaşımlar, insanı yoran ve ilişkileri bozan bir üsluptur. İşveren ile çalışan arasındaki ilişki, merhamet, anlayış ve rıfk/yumuşaklık zemininde şekillenmelidir.

3. Yaptığı İş Sevmek, Ekmek Kapısına Saygı Duymak ve Bunu Çalışanlara da Yansıtmak

İşini sevmek, hatta işine âşık olmak, verimliliğin artmasında en önemli etkenlerden biridir. Çünkü hayatın birçok alanında ortaya çıkan yanlış, eksik,

Âlimlerin Dünyasından

Abdürrahîm el-Kınâî (ö. 592/1195-96), aslen Kuzey Afrikalı olup Mısır'ın Saîd bölgesinin Kınâ yöresinde irşad faaliyetlerinde bulunduğu ve orada meşhur olduğu için bu nispetle anılmıştır. 521/1127 yılında doğan Kınâî, henüz çok küçük yaşlardayken babasını kaybetmiş ve yetim büyümüştür. Dayıları tarafından ilim tahsili için Şam'a gönderilmiş, burada köklü bir ilim yolculuğuna başlamış; akabinde Mekke'de dokuz yıl kalarak ilmini ve irfanını derinleştirmiştir. Toplumsal hayatın, emeğin ve ticaretin manevî boyutunu çok iyi kavrayan Abdürrahîm el-Kınâî; İslâm'ın, hayatı "din" ve "dünya" diye iki parçaya bölmediğini şu çarpıcı ve derin analiziyle ifade etmiştir: *"Herkes şunu çok iyi bilmelidir ki amellerin tümü, niyetin istikametine göre âhirete yöneliktir. Bir amel, Allah'ın rızasına uygun olduğu ve helâl dairesinde kaldığı sürece sahibine sevap getirir. 'Sadece namaz, oruç ve zikir gibi ritüel ibadetler âhîret amelidir; ceza ve sorgulamada sadece bunların yapılıp yapılmamasından ötürü hesap gündeme gelecektir.' diyemeyiz. Zira bir adam, sırf insanlara istihdam sağlamak, pek çok işçinin evine helâl rızık götürmesine vesile olmak niyetiyle dükkânlar açsa, iş yerleri kursa ve buralarda çalışan işçilerine ücretini tam zamanında, alın terleri kurumadan, hak ettikleri şekilde eksiksiz verse; yaptığı bu ticari iş, kesinlikle âhîrette en çok sevap getiren işlerden, nafile ibadetlerden daha üstün amellerden olacaktır. O hâlde bu ticarî faaliyet de özünde bir âhîret işidir. Sonuç itibarıyla İslâm'da 'âhîret işi' ve 'dünya işi' diye keskin ve kopuk bir ayırım yapmak son derece zordur."*

[Şa'rânî, Tabakâtü'l-kübrâ, 1/145]

çürük, hileli ve kalitesiz üretim; çoğu zaman işine yeterince özen göstermeyen, işiyle sevgi üzerinde bağ kurmamış kişilerden kaynaklanmaktadır. Bu konuda Efendimiz (sas) şöyle buyurmuştur: **“Muhakkak ki Allah, sizden birinizin yaptığı işi sağlam ve güzel yapmasından hoşnut olur.”** [Süyûtî, *Fethü'l-kebîr*, 1/354]. İşini seven ve ona sahip çıkan kişi, doğal olarak kendini kaliteli iş üretmek zorunda hisseder. İşveren işine ne kadar sahip çıkar ve ona ne kadar saygı duyarsa çalışanları da bunu örnek alır. Bu örnek, yalnızca işverenlik alanına ilişkin değildir; bir Müslümanın hayatının bütününü belirleyen temel bir ilkedir. Dolayısıyla nerede olursak olalım, Allah (cc) bizi hangi alanda görevlendirmişse o alanın hakkını vermek, o işi en güzel şekilde yapmak ve zihni dağınıklığa düşmeden işimize odaklanmak gerekir. Sünnet dediğimiz hayat tarzı da budur.

4. Haklara Riayet, Beklentilerde İtidal ve Ücretin Zamanında Ödenmesi

İşveren ahlâkının en önemli imtihanlarından biri, çalışanların haklarını gözetmek, beklentilerde ölçülü davranmak ve ücretlerini zamanında ödemektir. İş ahlâkının bu alanı üç temel esas üzerine kuruludur:

- **Beklentilerde İtidal:** Günümüz iş hayatında yaşanan birçok anlaşmazlığın temelinde, tarafların birbirlerinden gerçekçi olmayan beklentiler içinde olmaları vardır. İşveren, asgari ücretle çalışan bir kimseden kusursuz bir makine gibi çalışmasını veya her işi eksiksiz yapmasını beklememelidir. Çünkü çalışan da insandır; yorulur, hata yapar, hastalanır ve zaman zaman desteğe ihtiyaç duyar. Resûlullah'ın (sas) ortaya koyduğu hayat anlayışı, her konuda olduğu gibi iş hayatında da aşırılıklardan uzak, ölçü ve denge üzerine kuruludur. Beklentiler bu denge içinde tutulduğunda hem hayal kırıklıkları azalır hem de taraflar arasında oluşabilecek haksızlıkların ve kırgınlıkların önüne geçilmiş olur.
- **Ücretin İşin Başında Belirlenmesi:** İş sözleşmelerinde muğlaklığa ve belirsizliğe yer yoktur. Çalışanın ücreti, işe başlamadan önce açık ve net bir şekilde belirlenmelidir. *“Hele sen bir başla, duruma göre bakarız.”* anlayışı, emeği belirsizlik içinde bırakır ve hak ihlaline kapı aralar. Allah Resûlü (sas) bu hususta kesin bir kural koyarak şöyle buyurmuştur: **“Kim bir işçi çalıştırırsa ona işin öncesinde ücretini mutlak surette bildirsin.”** [Abdürrezzâk, *Musannef*, 8/246]. Dolayısıyla ücret, sözleşmenin başında şeffaf bir şekilde belirlenmelidir ve akit her iki tarafın rızasıyla net bir zemine oturtulmalıdır.

Yanımızda uzun süredir çalışan işçinin evlilik sürecine imkân ölçüsünde destek olmak, hem teşvik hem de gerektiğinde yardımcı olmak işveren sorumluluğunun bir parçasıdır. Verilen ücretin; kira, mutfak, fatura ve ulaşım gibi temel giderleri karşılayabilecek düzeyde olması gerekir. Bu imkân sağlanmadığında çalışanın işine tam anlamıyla odaklanması da zorlaşacaktır. Buna rağmen iş ahlâkına riayet edilmeyen durumlar ise ayrı bir başlıkta, işçinin sorumluluğu çerçevesinde değerlendirilmelidir.

- **Ücretlerin Zamanında Ödenmesi:** İşçinin hakkının teslim edilmesinde en hassas nokta zamanlamadır. Efendimiz (sas), işçinin de işverenin de mağdur olmayacağı, emeğin değerini koruyan bu dengeyi şöyle ifade etmiştir: **“İşçiye ücretini alın teri kurumadan önce veriniz.”** [İbn Mâce, “Rühûn”, 4]. Bu hadis, işçiyi emeğini hakkıyla ortaya koymaya teşvik ederken işverene de ücreti vakit kaybetmeden, alın teri kurumadan ödemesini emretmektedir.

İşçinin hakkını korumanın ve zamanında teslim etmenin Allah (cc) katındaki değeri o kadar yücedir ki meşhur “Mağaraya Sığınan Üç Kişi” kıssasında bu ahlâkî duruş, mutlak bir helakten kurtuluşa vesile olmuştur. Hatırlanacağı üzere hadiste, dağda fırtınaya yakalanıp bir mağaraya sığınan ve mağaranın ağzı devasa bir kayayla kapanan üç kişiden biri, çaresizlik içinde Rabb’ine amellerini vesile kılarak şöyle niyaz etmiştir: “Yâ Rabbî! Sen biliyorsun ki ben yanımda işçiler çalıştırır ve ücretlerini tastamam, vakit geçirmeden verirdim. Ancak bir seferinde bir işçi ücretini almadan çekip gitti. Ben de onun hakkını ayırdım; zayi olmanın diye o parayla ticaret yaptım. Sen bereket verdin, mal çoğaldı. Yıllar sonra o işçi çıkageldi ve benden eski alacağını istedi. Ben de ona vadedeki bütün sığırların, koyunların ve kölelerin kendisine ait olduğunu söyledim. O, benim kendisiyle alay ettiğimi sandı. Ben ise ‘Hayır, alay etmiyorum. Bunların tamamı, o gün almadan gittiğin ücretinle elde edildi. Hepsini al ve git.’ dedim. O da malların tamamını alıp götürdü. Allah’ım! Eğer ben bu işi sadece Sen’in rızan için yaptıysam, bizi bu sıkıntıdan kurtar, şu kayayı aç!” Bu ihlâslı dua bereketiyle kaya yerinden tamamen oynamış ve mağaradakiler kurtulmuştur [Buhârî, “İcâre”, 12; Müslim, “Zikir”, 100]. Bu kıssa, çalışanın hakkını korumanın, emanet edilen malı sahibinin menfaatini gözeterek değerlendirmenin ve vakti geldiğinde eksiksiz teslim etmenin Allah katındaki değerini açıkça göstermektedir. Böyle

bir hassasiyet, dünyada güven ve bereketin, âhirette ise ilâhî yardım ve kurtuluşun vesilelerinden biridir.

Ücretin miktarı konusuna gelince; piyasanın veya devletin belirlediği asgari geçim standardının ötesinde, İslâm'ın ufkumuzu aydınlatan bir “Medine Standardı” vardır. Resûlullah (sas), idarecilere ve işverenlere şu vizyonu sunmuştur: **“Kim bizim için bir memuriyet (veya iş) üstlenirse evi yoksa ev edinsin. Bekârsa evlensin. Hizmetçisi yoksa hizmetçi tutsun. Bineği yoksa binek alsın. Kim bunlardan fazlasını elde ederse o ya haindir ya da hırsızdır.”** [Ebû Dâvûd, “İmâre”, 10].

Bu ölçü, çalışanın namerde muhtaç olmadan, onurunu koruyarak ve insanî şartlar içinde yaşayabileceği bir gelir seviyesini hedeflemektedir. Devletin de işverenin de temel gayesi, sorumluluğu altındaki insanları bu seviyeye ulaştırmak olmalıdır. Bu ideal, Emevî Halifesi Ömer b. Abdülazîz döneminde önemli ölçüde hayata geçirilmiştir. Devlet fonları ve yöneticilerin adâlet anlayışı sayesinde, *“Bizim zamanımızda herkesin barınacağı bir evi, hizmetçisi, düşmana karşı yararlanacağı bir atı ve ev için gerekli eşyası olmalıdır. Bu imkânlarla sahip bulunmayan kimse borçlu sayılır ve zekât fonundan derhâl desteklenir.”* anlayışı uygulanmıştır [Bk. İbn Abdülhakem, *Sîretü Ömer b. Abdülazîz*, 59]. Müslüman işveren, yanında çalışan kimsenin evliliğiyle, barınma ihtiyacıyla ve temel ihtiyaçlarıyla yakından ilgilenmelidir. Çalışanına sadece bir eleman nazarıyla bakmamalıdır, onu sorumluluğunu üstlendiği bir emanet bilinciyle değerlendirmelidir. Böyle bir yaklaşım, işveren ile çalışan arasındaki bağı güçlendirir, iş ortamına güven ve bereket kazandırır.

Kavramlar

Liyakat: Arapça “le-ye-ka” (ليق) veya “lâ-ka” (لاق) kökünden türeyen li-yakat kelimesi, klasik sözlüklerde “yakışma, münasip olma, uygun ve lâıyk olma, ehliyet kesbetme, yeterlilik ve kifâyet” gibi çok derin anlamlara gelir. İstilahı anlamda ise liyakat; bir vazifenin, bir emanetin veya bir işin, ancak onu en iyi şekilde yapabilecek donanıma, ilme, ahlâka ve beceriye sahip kişiye tevdi edilmesidir. Liyakat kelimesi Arapçada “ehl” kökünden türetilmiş olan “ehliyyet” kelimesiyle doğrudan eş anlamlıdır.

[İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “l-y-k” md.]

5. İşçiyi Mümin Kardeş Bilmek ve Kardeşlik Hukukunu İşletmek

Müslüman işveren, yanında çalışan kişileri hangi sözleşme altında olursa olsun, öncelikle “mümin kardeş” olarak görmelidir. Eğer bu bağ yoksa bile, insanlık ortak paydasında eşit bir muhatap olduğu bilinci asla zedelenmemelidir. İslâm, ilişkilerin merkezine sınıf çatışmasını yerleştiren ideolojik okumaları kabul etmez; insanları karşı karşıya getiren bir “çatışma dili” yerine, kardeşlik ve adâlet zeminini inşa eder. Bu çerçevede işveren ile çalışan arasındaki ilişki, karşılıklı hak ve sorumlulukların gözetildiği bir kardeşlik hukuku üzerine kuruludur; düşmanlık ve mücadele dili bu zeminde yer bulmaz. Sermaye, Allah’ın insana bir emanet ve imtihan olarak verdiği bir imkândır; onu zulme dönüştüren ise insanın tercihidir. Emek ise insan onurunu ayakta tutan, hayatın vazgeçilmez bir değeridir. Hz. Peygamber (sas), insanın kendisi için arzuladığı iyiliği mümin kardeşi için de arzulamasını imanın kemal şartı olarak ortaya koymuştur. Nitekim **“Sizden biriniz kendi nefsi için istediği bir iyiliği, mümin kardeşi için de istemedikçe tam iman etmiş olamaz.”** [Buhârî, “İmân”, 7] hadisi bunu açık biçimde ifade etmektedir. Bu ölçü iş ahlâkına taşındığında, işverenin çalışanıyla derin bir empati kurması gerekir. *“Onun yerinde ben olsaydım, bu şartlarda geçinebilir miydim, ailemin nafakasını temin edebilir miydim?”* sorusu, vicdanda sürekli canlı tutulmalıdır. Ticarî ortaklıklar, makam farkları ve hiyerarşik yapılar geçicidir; kalıcı olan ise iman kardeşliğidir. Bu nedenle dünyevî ilişkiler kurulurken zemin, mutlaka bu kardeşlik bilinci üzerine inşa edilmelidir.

Allah Resûlü (sas), bu kardeşliğin sınırlarını çizerken çağlar ötesine seslenen şu ölçüyü ortaya koymuştur: **“Onlar (işçileriniz/hizmetçileriniz) sizin kardeşleriniz olup Allah onları sizin himayenize ve sorumluluğunuzun altına vermiştir. Bir din kardeşini eli altında bulunduran kimse, ona yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin. Onlara güçlerinin yetmediği, altından kalkamayacakları ağır işleri yüklemeyin. Şayet yükleri ağırlaşır ve mecbur kalırsanız, uzaktan izlemeyin, bizzat siz onlara yardım edip el uzatın.”** [Buhârî, “İmân”, 22; “İtk”, 15].

Bu hadisin söylenişine vesile olan hâdis de içimizi titretecek kadar ibretliktir. Ebû Zer el-Ğifârî (ra) ile yanında çalışan ve aynı zamanda din kardeşi olan İslâm’ın ilk müezzini Bilâl-i Habeşî (ra) arasında bir iş meselesi sebebiyle anlaşmazlık çıkar. Tartışma esnasında öfkesine yenik düşen Ebû Zer (ra), asabiyet damarının etkisiyle Hz. Bilâl’e (ra) dönerek *“Sus, ey siyah kadının oğlu!”*

der. Bu ağır ve incitici söz karşısında Hz. Bilâl (ra), kalbi kırılır ve büyük bir üzüntü içinde meseleyi Allah Resûlü'ne (sas) taşır. Efendimiz (sas), olayın vahametini öğrenir öğrenmez Ebû Zer'i (ra) yanına çağırır. Ebû Zer geldiğinde, Efendimiz'in (sas) mübarek yüzünde ciddi bir hüznün ve tepkili bir hâl vardır. Ona şu uyarıyı yapar: **“Ey Ebû Zer! Onu annesinden dolayı mı ayıpladın? Sen, kendisinde hâlâ Câhiliye izleri bulunan bir kimsesin!”** [Buhârî, “İmân”, 22]. Zira bir insanın ırkı, rengi veya ailesi sebebiyle aşağılanması ve küçümsenmesi, İslâm'ın kökten reddettiği bir Câhiliye anlayışıdır. Peygamber'in (sas) ikazıyla âdeta yıldırım çarpmışa dönen büyük sahâbi Ebû Zer (ra), o an kibir ve Câhiliye izlerini tamamen geride bırakır. Derin bir nedametle hemen Hz. Bilâl'in (ra) yanına gider. Yanağını toprağa koyarak büyük bir teslimiyetle şöyle feryat eder: *“Ey Bilâl! Vallâhi sen o ayağınla şu yüzüme basıp geçmedikçe başımı bu topraktan asla kaldırmayacağım!”* Bu samimi pişmanlık karşısında Hz. Bilâl (ra) gözyaşlarını tutamaz. Hemen Ebû Zer'i (ra) yerden kaldırır, yüzünden öper ve şu sözlerle onu bağrına basar: *“Vallâhi ben, Allah için secde etmiş bir yüze asla basmam!”* [Bk. Buhârî, “İmân”, 22; Müslim, “Eymân”, 10; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/88]. Böylece aralarındaki kardeşlik bağı, yaşanan bu ağır imtihandan sonra daha da güçlenmiş ve İslâm'ın inşa ettiği eşsiz kardeşlik ufku yeniden tecelli etmiştir.

Bu muhteşem örneklerden de anlaşılacağı üzere sahâbeyi gökteki yıldızlar mertebesine taşıyan husus, hiç günah işlememeleri ya da hatasız olmaları değildir; bilakis hatadan dönebilme cesaretleri, kibri terk edişleri ve erdemli bir şekilde hakikate yönelişleridir. Zira İslâm, bir işçi ile efendi arasındaki, bir köle ile hür insan arasındaki ihtilafı bile kardeşlik potasında eriten bir hakikat üzerine kuruludur.

Netice itibarıyla iş hayatı, sermaye yönetimi ve ticarî münasebetler; kâr-zarar hesaplarına ya da yalnızca piyasa dengelerine indirgenerek ele alınacak alanlar değildir. Bu alanların adâlet, ihsan, merhamet, liyakat ve kardeşlik ilkeleriyle birlikte yürütülmesi gerekir. Bu esaslar üzerine inşa edilen bir iş ahlâkı, hem topluma dünyada huzur, bereket ve güven kazandırır hem de insanı âhirette Allah'ın huzurunda sorumluluk altında kalmaktan korur. Modern çağın sömürü düzenlerine karşı Müslümanlar, vahyin rehberliğinde insan onurunu esas alan bir çalışma ahlâkını inşa etmekle yükümlüdür.

Rabb'imizden niyazımız, bizleri kul hakkının ağır yükünden muhafaza etmesi; ne kendi emeğimizi zayi ederek ne de başkasının hakkına girerek yaşamamızı, adâlet ve ihsan üzere bir ömür sürmemizi nasip etmesidir.

Suffa Meclisleri

AHLÂK BİLİNCİ DERSLERİ

İşçi Ahlâkı

Kur'ân İklimi

﴿وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ وَأَنْ سَعْيُهُ
سَوْفَ يُرَىٰ ثُمَّ يُجْزَاهُ الْجَزَاءُ الْأَوْفَىٰ﴾

**“Bilsin ki insan için kendi çalışmasından başka
bir şey yoktur. Ve çalışması da ileride görülecektir.
Sonra ona karşılığı tastamam verilecektir.”**

[Necm 53/39-41]

Nebevî Sedâ

أَنَّ زُبَيْرَ بْنَ الْعَوَّامِ رضي الله عنه، أَخْبَرَهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: لَأَنْ يَأْخُذَ
أَحَدُكُمْ حَبْلَهُ فَيَأْتِيَ بِحُرْمَةِ الْحَطَبِ عَلَى طَهْرِهِ فَيَبِيعَهَا، فَيَكْفَ
اللَّهُ بِهَا وَجْهَهُ، خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَسْأَلَ النَّاسَ، أَعْطَوْهُ أَوْ مَنَعُوهُ

Zübeyr b. Avvâm (ra), Resûlullah'ın (sas) şöyle dediğini
haber vermiştir: “Sizden birinizin ipini (organını)
alıp da sırtında bir bağ odun getirerek onu
satması ve Allah'ın bu vesileyle onun yüzünü
koruması, verseler de vermeseler de insanlardan
bir şey istemesinden daha hayırlıdır.”

[Buhârî, “Büyû”, 15]

Vahyin Dilinden

“De ki: (Yapacağınızı) yapın! Amelinizi Allah da Resûl’ü de müminler de görecektir. Sonra görüleni ve görülmeyeni bilen Allah’a döndürüleceksiniz de O size yapmakta olduklarınızı haber verecektir.”

[Tevbe 9/105]

Emeğin, Alın Terinin ve Helâl Kazancın Kutsiyeti

İslâm, çalışmayı; geçimini helâl yoldan temin eden insan için kulluğun, insan onurunun ve şahsiyet inşasının temel değerlerinden biri olarak kabul eder. Bu sebeple Kur’ân ve Sünnet, helâl kazancı ibadet şuuru içinde değerlendirir. Bir insanın emeğini, alın terini ve üretimini daima yüceltmıştır. Bir mümin için önemli olan, kazancının çokluğundan önce, onu hangi yoldan elde ettiğidir. Çünkü kazancın bereketi;

meşruiyetine, dürüstlüğüne ve emekle kazanılmış olmasına bağlıdır. Resûlullah (sas), bu hakikati veciz bir ifadeyle şöyle dile getirir: **“Hiç kimse, kendi kazancından daha hayırlı bir rızık yememiştir. Allah’ın nebisi Dâvûd (as) da kendi elinin emeğinden yedi.”** [Buhârî, “Büyû”, 15; “Enbiyâ”, 37]. Bu hadis, helâl kazancın değerini ortaya koyduğu gibi, emek vermeden elde edilen imkânlarla karşı da mümini dikkatli olmaya çağırmaktadır. Nitekim Kur’ân, peygamberleri ve salih kulları çalışarak kazanan, üreten ve insanlığa fayda sağlayan örnek şahsiyetler olarak takdim etmektedir.

Hadiste özellikle Hz. Dâvûd’un (as) zikredilmesi dikkat çekicidir. O, hem bir peygamber hem de büyük bir hükümdar olduğu hâlde, geçimini kendi emeğiyle sağlamayı bir şeref olarak görmüş ve alın teriyle kazandığını yemiştir. Böylece makamın, servetin ve sahip olunan imkânların insanı çalışmaktan alıkoymasını gerektiğini fiilen göstermiştir. Peygamberlerin bu örnekliliği; çalışmanın insana izzet, alın terinin bereket, helâl kazancın ise değer kazandırdığını göstermektedir. Bunun için İslâm’da işçi olmak, emek vermek, toprağı işlemek, üretmek, zanaatla meşgul olmak veya beden gücüyle çalışmak daima kıymet görmüştür. Kişinin üstünlüğü, alın teriyle helâl lokma kazanmasındadır ve yapılan işi Allah’ın rızasını gözeterek en güzel şekilde yerine getirmesindedir.

Resûlullah'ın (sas) nasır tutmuş bir işçi elini öpmesi de bu hakikatin hayatın içinde ortaya konulmuş en etkileyici örneklerinden biridir.

Hatırlanacağı üzere Resûlullah (sas), Tebûk Seferi dönüşünde Muâz b. Cebel (ra) ile -bazı rivayetlerde Sa'd b. Muâz (ra) olarak nakledilir- karşılaşmış; çalışmaktan nasır tutmuş elini büyük bir hürmetle tutmuş ve ardından öpmüştü. Efendimiz (sas), bu davranışıyla sözleriyle öğrettiği hakikati bizzat yaşayarak göstermiştir. Alın teriyle kazanılan helâl lokmanın ve emekle nasır tutmuş ellerin Allah (cc) katındaki değerini ümmetine unutulmayacak bir ders olarak bırakmıştır. Bugün yeniden ihya edilmesi gereken sünnetlerden biri de emeğe hürmet etmektir. Alın teriyle geçimini sağlayan, ailesinin nafakasını helâl yoldan kazanmak için gayret eden, işini emanet şuurunu ve ihsan bilinciyle yerine getiren her emek sahibine hak ettiği değeri vermektir. Çünkü Allah Resûlü (sas), nasır tutmuş bir eli öperek ümmetine büyük bir ders bırakmıştır. Helâl emek, alın teri ve o emekle kazanılan lokma, Allah katında büyük bir kıymete sahiptir.

Resûlullah'ın (sas) Ahlâkı

Resûlullah (sas) yirmi beş yaşına geldiğinde, kendisini himaye eden amcası Ebû Tâlib maddî zorluklar içindeydi. Bir gün yeğenine *“Ben malı mülkü olmayan bir adamım ve maddî açıdan sıkıntı çekiyoruz. Mekke kervanlarının Şam için yola çıkma vakti yaklaştı. Hatice bint Huveylid, sermayesini işletmeleri için dürüst adamlar arıyor. Ona gidip durumunu anlatsan, senin gibi emin, temiz ve vefakâr bir insana çok ihtiyacı var; seni hiç düşünmeden kabul edecektir.”* diyerek ona bir yol gösterdi. O dönemde Allah Resûlü (sas), ticarî muamelelerindeki şeffaflığı, kimsenin hakkına girmemesi ve dürüstlüğü sayesinde Mekke toplumunda *“el-Emîn/Güvenilir”* lakabıyla tanınıyordu. Onun iş hayatındaki temiz sicili ve sarsılmaz ahlâkı, tüccarlar arasında bilinen bir gerçektir. Ebû Tâlib ile yeğeni arasında geçen bu istişare Hz. Hatice'ye (r.anhâ) ulaştığında, tereddüt etmeden harekete geçti. Kervanını, emanete riayet ederek en güzel şekilde yönetecek kişinin o olduğunu bildiğinden, Resûlullah'a (sas) hemen haber gönderdi. Onun (sas) üstün ahlâkına ve dürüstlüğüne duyduğu derin güvenin bir neticesi olarak ona (sas) şu cömert teklifte bulundu: *“Senin doğru sözlü, güvenilir ve güzel ahlâk sahibi olduğunu biliyorum. Bu yüzden, kavmimden bir adama verdiğimin iki katını sana veriyorum.”*

Çalışmayı İbadet Kılan Nebevî Ölçüler

Sahâbe-i kirâmın naklettiğine göre Allah Resûlü (sas) bir gün ashâbıyla birlikte yol alırken uzakta tarlasında büyük bir gayretle çalışan güçlü kuvvetli bir gence dikkat kesilir. Efendimiz'in (sas) bakışlarını o genç üzerinde yoğunlaştırdığını gören bazı sahâbîler, onun (sas) bu gencin dünya işiyle meşgul olmasını hoş karşılamadığını zanneder ve *"Yâ Resûlallah! Keşke bu genç gücünü ve enerjisini Allah yolunda cihad için harcasaydı."* derler. Resûlullah (sas) ise onların dikkatini niyete çeker ve şöyle buyurur: **"O genç; şayet insanlara muhtaç olmamak, ona buna el açmamak, evde yolunu ve yemek bekleyen küçük çocuklarına, hanımına, beli bükülmüş ihtiyar anne ve babasına bakmak, onların nafakasını helâlinden kazanmak için bu gayreti gösteriyorsa onun bu yaptığı da Allah yolunda cihad gibidir."** [Taberânî, *Mu'cemü'l-evsat*, 6/275]. Efendimiz (sas), bu sözleriyle ailesinin geçimi için sarf edilen emeğin, salih bir niyetle ibadet

Sahâbenin Hayatından

Abdullah b. Mes'ûd (ra), henüz İslâm ile şereflenmemiş genç bir delikanlıyken Mekke'nin azılı müşriklerinden Ukbe b. Ebû Muayt'ın (ö. 2/624) koyunlarını güden ücretli bir çobandı. Bir gün Mekke'nin kavurucu sıcağında, müşriklerin eziyetlerinden bunalarak تنها bir vadiye doğru yürüyen Allah Resûlü (sas) ile Hz. Ebû Bekir (ra) onunla karşılaştılar. İkisi de çok yorgun ve susuzdu. Allah Resûlü (sas) gence yaklaşarak *"Ey delikanlı! Süründe bize ikram edebileceğin, içeceğimiz sütün var mı?"* diye sordu. Genç çoban Abdullah, karşısındaki insanların duruşundan ve yorgunluğundan etkilenmiş olmasına rağmen, işçi ahlâkının ve emanet şuurunun muazzam bir örneğini sergileyerek şu cevabı verdi: *"Evet süt var, ancak size veremem. Çünkü bu koyunlar benim değil, bana emanettir. Ben bu sürünün başında sadece muhafız ve çalışan güvenilir bir işçiyim. Sahibinin izni olmadan ondan size bir damla dahi ikram edemem."* Genç Abdullah'ın bu tavrı Allah Resûlü'nün (sas) çok hoşuna gitti ve bu gençteki üstün iş ahlâkını ve dürüstlüğü takdir etti. Ardından Allah Resûlü (sas) gençten henüz hiç yavru lamamış (dolayısıyla sütü olmayan) bir koyun getirmesini istedi ve mübarek elleriyle koyunun memesini sıvazlayarak süt sağma mucizesini gerçekleştirdi. Abdullah b. Mes'ûd'un işverenine olan bu sadâkati ve dürüstlüğü, o gün orada gördüğü bu mucizeyle taçlanarak onun ilk Müslümanlardan biri olma şerefine erişmesine vesile oldu.

[Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/379; İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/150]

ve cihad değerine ulaşacağını öğretmiştir. Bu nebevî ölçü, çalışmanın değerini niyetin belirlediğini göstermektedir. Bir mümin; ailesinin rızkını helâl yoldan temin etmek, kimseye yük olmamak ve üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmek için çalıştığında, günlük mesaisi ibadete dönüşür. Tarlada dökülen alın teri, atölyede harcanan emek, dükkânda geçirilen saatler ve helâl rızık için gösterilen her gayret, Allah rızasıyla değer kazanır. Nebevî ölçü de budur. Helâl kazanç için verilen emek, Allah rızasıyla birleştiğinde ibadet olur; ailenin nafakasını temin etmek için gösterilen gayret de Allah yolunda atılmış bir adım hâline gelir.

İslâm’da kulluk ile meslek hayatının nasıl dengeli bir şekilde bir arada yürütülmesi gerektiğini gösteren ibretlik örneklerden biri de şudur: Bir sefer sırasında sahâbeden bazıları, kafilende bulunan bir kişinin yolculuk boyunca gidişte de dönüşte de sürekli nafile namaz kıldığını, gece gündüz ibadet, zikir ve Kur’ân tilavetiyle meşgul olduğunu büyük bir hayranlıkla Allah Resûlü’ne (sas) anlatırlar. Onlar, Efendimiz’in (sas) bu kişiyi öveceğini beklerken Resûlullah (sas) şu soruyu sorar: **“Peki o sefer boyunca bu şahıs sürekli namaz kılıp ibadet ederken onun hizmetini, yemeğini, hayvanının bakımını kim gördü, kim yaptı?”** Sahâbe, *“Bütün o işleri biz yaptık yâ Resûlallah.”* deyince Efendimiz (sas), toplumsal hayatın dengesini ortaya koyan şu ölçüyü verir: **“Desenize siz ondan daha hayırlısiniz!”** [Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 70]. Bu hadis, kulluğun yalnızca nafile ibadetlerle sınırlı olmadığını açıkça göstermektedir. İnsan, kendi ibadeti adına başkalarına yük olamaz. İslâm, emeğe dayanmayan ve başkalarının omuzlarına yüklenen bir hayat anlayışını tasvip etmez. Bunun için Efendimiz (sas), ashâbını daima çalışmaya teşvik etmiştir ve bir meslek sahibi olmalarını tavsiye etmiştir. Hatta, **“Allah’ın sevdiği mümin muhteriftir.”** buyurarak bir sanatı olan ve elinden iş gelen kimseleri övmüştür. Nitekim sahâbeden biri hakkında, *“Falanca çok zâhid ve çok takvâ sahibidir.”* diye övgüyle söz edildiğinde Resûlullah (sas), onun geçimini sağlayacak bir işi olup olmadığını sormuş, bir mesleğinin bulunmadığını öğrenince de **“Keşke bir mesleği, bir uğraşı olsaydı.”** mânasında bir temennide bulunmuştur.

İmâm Gazzâlî, meşhur eseri *İhyâü ulûmi’ d-dîn*’de Hz. Îsâ’ya (as) nispet edilen ibretlik bir kıssayı nakleder. Buna göre Hz. Îsâ (as), ibadet için bir köşeye çekilmiş bir zâhidi görür ve çevresindekilere onun yiyeceğini, içeceğini ve diğer ihtiyaçlarını kimin karşıladığını sorar. Onlar da bu kişinin çalışkan ve gayretli bir kardeşinin bulunduğunu, onun çalışıp rızkını temin ettiğini

söylerler. Bunun üzerine Hz. Îsâ (as), dikkat çekici şu değerlendirmeyi yapar: “Öyleyse gerçek âbid/ibadet eden, çarşıda pazarda çalışarak alın teri dökerek zâhid kardeşine bakan o kişidir.” [Bk. Gazzâlî, *İhyâü ulûmi’ d-dîn*, 2/63].

Nebevî terbiyeyle yetişen Hz. Ömer (ra) de halifeliği döneminde aynı anlayışı toplum hayatına hâkim kılmaya çalışmıştır. Bir gün Mescid-i Nebevî’ye girdiğinde, Yemen’den gelen ve sürekli mescitte oturup ibadet ettiklerini, rızıklarını ise Allah’ın göndereceğini söyleyen bir toplulukla karşılaşır. Kendilerine kimin baktığını ve geçimlerini nasıl sağladıklarını sorunca, Medine halkının yiyecek getirdiğini ve ihtiyaçlarını karşıladığını söylerler. Bunun üzerine Hz. Ömer (ra), İslâm’ın emek ve sorumluluk anlayışını ortaya koyan şu meşhur sözü söyler: “*Desenize onlar, mütevekkil/Allah’a güvenen değil; mütevekkil/yiyici, asalak kimselerdir!*” [İbn Receb el-Hanbelî, *Câmiu’l-ulûm ve’l-hikem*, 2/497]. Yine rivayet edildiğine göre Hz. Ömer (ra), bir kimseyi gördüğünde onun dış görünüşünü ve duruşunu beğenir, kendisine değer verirdi. Ardından o kişiye ne iş yaptığını ve geçimini nasıl sağladığını sorardı. Eğer “*Bir işim yok.*” cevabını alırsa o kişiye bakışı değişir ve bundan hoşnut olmazdı. Bu tavır, âdeti “*Önce bir meslek edin, helâlinden kazan, sonra gel.*” mesajını taşıyordu. Çünkü Hz. Ömer (ra), Müslümanların boş ve aylak bir hayat sürmesini, emeğe dayanmayan bir geçim anlayışını asla kabul etmezdi. Herkesi helâl kazanç sağlayacağı bir meslek edinmeye ve kimseye yük olmamaya teşvik ederdi [Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, “Büyû”, 1].

Âlimlerin Dilinden

Hanefî fıkhnının en önde gelen kurucu âlimlerinden ve ilim dünyasında “İmâmeyn/İki İmâm” unvanıyla anılan büyük müçtehitlerden İmâm Muhammed eş-Şeybânî (ö. 189/805), helâl rızkın önemi ve işçi ahlâkına dair şu kıymetli sözleri söylemiştir: “*Helâl kazanç aramak ve çalışmak, farz ibadetlerden sonra gelen bir farzdır. Kişinin kendi elinin emeğiyle, alın teri dökerek geçinmesi peygamberlerin sünnetidir. Çalışan kimse, işini yaparken Allah’ın rızasını, ailesinin nafakasını temin etmeyi ve insanlara faydalı olmayı niyet etmelidir. Bu halis niyetle çalışan bir işçinin döktüğü ter, Allah yolunda mücadele eden bir askerin gayreti gibidir. Kişi, işini dürüstlük ve hakkını vererek yaptığında sadece dünyalık rızkını kazanmaz, aynı zamanda âhîretini de mamur etmiş olur.*”

[Şeybânî, *İktisâb fî rızkı’l-müstetâb*, 35]

Bütün bu nebevî ölçüler ve tarihî misaller gösteriyor ki İslâm ahlâkında eli iş tutacak yaşa gelen, gücü ve kuvveti yerinde olan bir gencin başkasına yaslanarak hayatını sürdürmesi doğru görülmemiştir. Çalışmak, alın teri dökmek, emek vermek ve üretime katkı sağlamak; Müslümanın dinî, ahlâkî ve toplumsal sorumlulukları arasında yer almaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de İdeal İşçi Profili: Kavî ve Emîn

Bir önceki bölümde, işveren ahlâkının inşa eden temel kavramların Kur'ân-ı Kerîm'de “adâlet” ve “ihsan” olarak belirlendiğini ifade etmiştik. İşverenin çalışanına hakkını eksiksiz vermesi adâlet, bunun ötesine geçerek ikramda bulunması ise ihsan olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de işçi ahlâkının esasını ve bir çalışanda bulunması gereken temel vasıfları belirleyen iki muazzam kavram vardır: *Kavî* ve *emîn*. Kavî yani güçlü, ehliyetli ve işin gereğini yerine getirebilecek kapasiteye sahip olmak; emîn yani güvenilir, sadık ve kendisine emanet edilen sorumluluğu hakkıyla yerine getirmeyi ifade eder. Bu iki ilke, Kur'ân'ın iş ve emek ahlâkına çizdiği temel çerçeveyi oluşturur.

Kasas sûresinde bizlere aktarılan, Hz. Mûsâ (as) ile Hz. Şuayb'ın (as) kızları arasında cereyan eden o ibretli ve edep yüklü kıssa, bu ahlâkî çerçevenin en güçlü dayanaklarından biridir. Olayı bir hatırlayalım: Mısır'dan, Firavun'un zulmünden kaçarak çıkan Hz. Mûsâ (as), yaklaşık sekiz günlük meşakkatli, açlık ve susuzlukla geçen bir çöl yolculuğunun ardından Medyen'e ulaşır. Yorgun ve bitkin bir hâlde Medyen kuyusunun başına geldiğinde, orada çobanların hayvanlarını suladığını, onların biraz uzağında ise hayvanlarını sulamak için sıranın dağılmasını haya ile bekleyen iki iffetli genç kızı görür. Kalabalığa karışmaktan çekinen iki genç kızın edepli ve hayâlî duruşları, Hz. Mûsâ'nın (as) dikkatini çeker. Yanlarına gidip durumlarını öğrenince, yorgunluğuna rağmen büyük bir mürüvvetle ve karşılıksız bir ihsanla onların hayvanlarını sular. Ardından bir ağacın gölgesine çekilip Rabb'ine iltica eder. Kızlar, normal bir günden daha erken bir şekilde babaları Hz. Şuayb'ın (as) yanına dönerler ve olup biteni ona anlatırlar. Babalarının yönlendirmesiyle kızlardan biri hayâ içinde geri dönerek Hz. Mûsâ'yı (as) davet eder. İşte o kız, babasına hitaben işçi istihdamında kıyamete kadar geçerli olacak ilâhî ölçüyü şu veciz ifadeyle dile getirir: **“Babacığım! Onu ücretle (çoban) tut. Çünkü ücretle istihdam edeceğin en iyi kimse, güçlü ve güvenilir olandır, dedi.”** [Kasas 28/26].

Bu muazzam kıssa, iffetin her iki cins için ne denli hayatî bir vasıf olduğunu açıkça ortaya koyar. Toplum içindeki kadın-erkek ilişkilerinin edep sınırlarını, nikâhın bereketini ve ideal hoca-talebe ilişkisinin Hz. Şuayb ve Hz. Mûsâ örneğinin üzerinden gösterir. Aynı zamanda İslâm iktisadında ideal bir çalışanın taşınması gereken “ehliyet” ve “emniyet” ölçülerini de açık bir şekilde ortaya koyar.

İslâm iktisadında ideal bir çalışanın taşınması gereken “kavî” ve “emîn” ölçüleri, Kur’ân’ın iş ahlâkına çizdiği çerçevenin somut karşılığı olarak şöyle açıklanabilir:

- “Kavî” sıfatı, işçinin bedenlen, zihnen ve ilmen o işi yürütebilecek meslekî kapasiteye, liyakata ve güce sahip olmasını ifade eder. Bir işin ehli olmayan, o alanda bilgi ve beceri sahibi bulunmayan kişi “kavî” vasfını taşımaz.
- “Emîn” sıfatı ise kişinin sahip olduğu bu meslekî gücü kötüye kullanmamasını, işin hakkını vermesini, ihanet etmemesini; işverenin zamanını, malını ve sırrını koruyacak yüksek bir emniyet şuuru, ahlâkî dürüstlüğü ve güvenilirliği ifade eder.

Büyük İslâm düşünürü, tarih felsefecisi ve sosyolog İbn Haldûn, *Mukaddime* adlı çığır açan eserinde bu iki Kur’ânî vasfın (kavî ve emîn) toplumsal hayattaki yansımalarını analiz ederken çalışma hayatındaki insanları dört sınıfa ayırır:

1. **Hem güvenilir hem de becerikli olanlar:** Bunlar ideal işçi tipidir ancak oldukça nadir bulunurlar. İbn Haldûn’un tespitiyle, bu vasıfta olan kişiler genellikle kısa sürede fark edilir ve aranan isimler hâline gelirler. Akıl, kabiliyet ve beceri bakımından öne çıktıkları için uzun süre bir başkasının yanında işçi olarak kalmazlar; ya kendi işlerini kurar ya da güçlü sermaye sahiplerinin yanında üst düzey görev ve sorumluluklara yükselirler.
2. **Ne becerikli ne de güvenilir olanlar:** İstihdam açısından en riskli ve en zararlı gruptur. Hem işi bilmezler hem de işi yürütme kabiliyetleri yoktur. Bununla birlikte güven zafiyeti sebebiyle hırsızlık, yalan ve ihanet potansiyeli de taşırlar. Bir işletme için en hızlı çöküş sebeplerinden biri, bu nitelikteki kişilerin sorumluluk verilerek istihdam edilmesidir.

3. Becerikli ama güvenilir olmayanlar:

Günümüz dünyasında en çok karşılaşılan problemli tiplerden biridir. İşin ehlidirler; teknik detaylara hâkimdirler, el becerileri ve meslekî kabiliyetleri yüksektir. Ancak ahlâkî zafiyet sebebiyle bu birikimi kötüye kullanma riski taşırlar. Kendi menfaatleri için şirketin malını kullanabilir, rakip firmalara bilgi sızdırabilir veya işi şahsî çıkarlarına alet edebilirler. İbn Haldûn, bu gruba karşı özellikle dikkatli olunması gerektiğini söyler. Çünkü sahip oldukları maharet sebebiyle ihanetlerini daha kolay gizleyebileceklerini ifade eder.

Kur'ânî Ahlâk

"Yine onlar (o müminler) ki emanetlerine ve ahitlerine riayet ederler. Ve onlar ki namazlarına devam ederler. İşte, asıl bunlar vâris olacaklardır. (Evet) Firdevs'e vâris olan bu kimseler, orada ebedî kalıcıdırlar."

[Mü'minûn 23/8-11]

- 4. Güvenilir ama becerikli olmayanlar:** İbn Haldûn'a göre eğer birinci gruptaki ideal çalışan bulunamıyorsa tercih edilmesi gereken gruptur. Zira bu kişilerde meslekî beceri eksik olsa bile emniyet ve güvenilirlik bulunduğu için kasıtlı bir ihanet riski yoktur. Meslekî yeterlilik zamanla öğretilir ve geliştirilebilir; ancak güven ve ahlâk zemini zayıf bir kişide bu eksikliği telafi etmek çok daha zordur. Bu sebeple en azından sermayeye ve iş yerine zarar vermeyecek, emanet bilincini koruyacak kişilerin tercih edilmesi gerektiği vurgulanır.

İşçi Ahlâkının Beş Temel İlkesi

Bu tarihî, Kur'ânî ve sosyolojik tespitlerin ardından, günümüz çalışma hayatında bir Müslümanın işçi, memur veya sözleşmeli personel olarak riayet etmesi gereken ahlâkî ilkeleri, Hz. Peygamber'in (sas) sünneti ışığında beş temel başlık altında ele alabiliriz. Unutmamak gerekir ki insan, hayatın bir alanında işveren konumunda bulunurken başka bir alanında çalışan konumundadır. Bu sebeple iş ve çalışma ahlâkına dair nebevî ölçüler, hayatın farklı safhalarında herkes için yol gösterici bir rehber niteliği taşımaktadır.

Bu başlıklar şu şekildedir:

1. Rızıkı Taksim Edene Rıza Göstermek ve Hasetten Arınmak

er-Rezzâk ve bütün rızıkların gerçek sahibi olan Cenâb-ı Hak, yeryüzündeki nimetleri kulları arasında sonsuz ilmi, adâleti ve hikmetiyle taksim etmiştir. Bu ilâhî taksime rıza göstermek, kalbi haset ve kıskançlık kirinden arındıran en önemli kulluk şuurudur. Bugün Müslümanların en büyük imtihanlarından biri, rıza meselesidir. İnsanların önemli bir kısmı bulunduğu hâlden memnun değildir. Şikâyet dili iş yerlerinde, ailede, maddî imkânlarda ve sosyal hayatta giderek yaygınlaşmıştır. Âdeta insan, sahip olduğu nimetleri görmek yerine eksiklerine odaklanmakta; bu da gönlünde sürekli bir huzursuzluk üretmektedir. Hâlbuki Efendimiz (sas) bize şu hakikati öğretmiştir: **“Rab olarak Allah’tan, din olarak İslâm’dan, peygamber olarak da Muhammed’den (sas) razı oldum.”** [Bk. Müslim, “İmâre”, 116]. Bu söz, dil ile söylenirken kalbe de yerleşmesi gereken bir teslimiyet şuurudur. Çünkü rıza, müminin hayata bakışını belirleyen temel ölçülerden biridir. Bir insanın rıza hâlinde olup olmadığını anlamak da zor değildir. Başkasının sahip olduklarını kıskanan, onların nimetlerinden rahatsız olan bir kalpte gerçek anlamda rıza tam olarak yerleşmemiştir. Aynı şekilde, en küçük bir imtihanda hemen itiraz etmeye başlayan bir dil üslubu

Âlimlerin Dünyasından

Horasan’ın Belh şehrinde bir şehzade iken dünya saltanatını terk edip zühd ve takvâ yolunu seçen İbrâhim b. Edhem (ö. 161/778 [?]), ilk dönem mutasavvıflarının önde gelenlerindendir. O, bütün öğütlerinde helâl kazancın önemini vurgulamış; duasının kabulünü isteyene “helâl yemesini” tavsiye etmiş ve ailenin nafakasını helâl yoldan sağlamayı “yiğitlerin işi” olarak nitelemiştir. Dostu Rüfayka, onun çalışmaya ve helâl rızka dair bu benzersiz hassasiyetini şöyle anlatır:

“Beytü’l-Makdis yolculuğumuzda aزیğimiz tükenince meşe palamudu ve ağaç kabuğu yiyecek kadar aç kaldık. Girdiğimiz bir köyde, dört dirhem karşılığında yıkık bir duvarı tamir etmek üzere anlaştım. İbrâhim gelip ağır işi yükledi, hafif olamı ben yaptım. Çalışırken iş sahipleri bize yemek getirdi. Ben tam yiyecekken İbrâhim, ‘Bu yemek, yaptığımız anlaşmada var mıydı?’ diye sordu. ‘Hayır!’ deyince ‘O hâlde sabret! Önce ücretimizi alalım, yiyeceğimizi onunla alırız.’ dedi. İş bitirip paramızı alana kadar o yemeğe el sürmedi.”

[İbnü’l-Cevzi, *Sıfatü’s-safve*, 2/384]

da bu eksikliğin işaretidir. Rıza ise başa gelen her şeyi Allah'tan bilmek, her işte O'nun hikmetini aramak ve kalbi itirazdan koruyabilmektir. Unutmamak gerekir ki Allah (cc), kullarını farklı şekillerde imtihan eder. Kimi varlıkla, kimi yoklukla; kimi makamla, kimi sorumlulukla; kimi de emeğiyle sınanır. Herkese farklı bir pay takdir edilmiştir. Mümine düşen, bu taksime itiraz etmeden, kendisine verilen payı bir nimet ve emanet olarak değerlendirmektir. Bir işçi de bu bilinçle yaşamalıdır. *“Neden ben işçiyim, o neden işveren?”* diye düşünmek yerine, kendisine emanet edilen görevi en güzel şekilde yerine getirmeye gayret etmelidir. Çünkü bazen mahrumiyet gibi görünen bir durum, kulun olgunlaşmasına ve Allah'a yaklaşmasına vesile olur. Bazen de nimet gibi görünen zenginlik ve geniş imkânlar, insanı gaflete ve isyana sürükleyen ağır bir imtihana dönüşebilir. Bundan dolayı ilâhî taksime gönülden rıza gösterebilmek, kalbin olgunlaştığını gösteren en önemli işaretlerden biridir.

Ebû Hüreyre'den (ra) rivayet edildiğine göre Allah Resûlü (sas), toplumsal huzurun önemli bir ölçüsünü şöyle ifade etmiştir: **“Hayat şartları, maddî imkânları sizinkinden daha aşağı olanlara bakınız; sizden daha iyi, daha zengin olanlara bakmayınız. Bu, Allah'ın üzerinizdeki nimetini küçük görmemeniz, nankörlük etmemeniz için daha uygun bir davranıştır.”**

[Müslim, “Zühd”, 9]. Bu hadisi hayatımıza taşıdığımızda elimizdeki nimetlerin kıymetini daha iyi anlarız. Bugün Suriye’de, Filistin’de, Irak’ta ve Doğu Türkistan’da yaşanan acılar sebebiyle yurtlarını terk etmek zorunda kalan, çetin şartlarda derme çatma çadırlarda yaşam mücadelesi veren, bir kap sıcak yemeğe muhtaç milyonlarca kardeşimizi düşündüğümüzde; sahip olduğumuz evlerin, işlerimizin, maaşlarımızın ve diğer imkânlarımızın ne kadar büyük bir nimet olduğunu daha iyi idrak ederiz. Mümin, dünyada imtihansız bir hayat beklememelidir. Dünya, baştan sona bir imtihan yurdudur. Allah (cc) kuluna geniş rızık ve rahat bir hayat verdiğinde imtihan sona ermiş olmaz. Bu defa hastalıkla, evlatla, eşle veya başka bir sıkıntıyla yeni bir imtihan başlayabilir. Bu sebeple mümine düşen; sürekli patronu, çalışma şartlarını veya ekonomik sıkıntıları konuşarak şikâyet dili geliştirmek yerine; *“Hoştur Sen’den gelen, lütfun da hoş, kahrın da hoş.”* diyebilecek bir teslimiyet kazanmaktır.

2. İş Bir Emanet Şuuruyla Sahiplenmek ve Vakti Çalmamak

Üstlenilen her iş, Allah'ın ve insanların emanet ettiği bir sorumluluk olarak görülmelidir. Bu emanete ihanet edecek her türlü davranıştan ve ahlâkî

Kavramlar

Cehd: Sözlükte “*gayret etme, çabalama, meşakkat, güç, kapasite, emek, çaba, sıkıntı ve yorgunluk*” gibi anlamlara gelmektedir.

Dinî literatürde çok büyük yeri ve anlamı olan *cihad* kavramı da bu kökten türemiştir.

[İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “chd” md.]

zafiyetten uzak durulmalı, mesai saatleri şahsî işlerle geçirilmemelive görevler sorumluluk bilinciyle yerine getirilmelidir. Çünkü işin vaktini çalmak da emanete hıyanetin bir çeşididir. Abdullah b. Ömer’den (ra) rivayet edilen meşhur hadis-i şerifte Allah Resûlü (sas), toplumun her ferdine sorumluluğunu hatırlatarak şöyle buyurmuştur: **“Hepiniz çobansınız ve hepiniz elinizin altındaki-lerden sorumlusunuz... Devlet başkanı sorumludur, aile reisi sorumludur... İşçi**

(hizmetçi) de işverenin malından, dükkânından ve kendisine emanet edilen işten sorumludur.” [Buhârî, “Cum’a”, 11]. Emanete ihaneti sadece kasadan para çalmak, depodan mal aşırarak veya somut bir hırsızlık yapmak şeklinde anlamak, İslâm ahlâkını dar bir çerçeveye hapsetmektir. İşverenin, müdürün veya şefin bulunmadığı zamanlarda işi savsaklamak, mesai saatleri içinde şahsî işlerle meşgul olmak, günümüzde yaygın olduğu üzere cep telefonu ile sosyal medyada vakit geçirerek işverenin ücretini ödediği zamandan çalmak da açık bir emanet ihlali ve kul hakkıdır. Patron içeri girdiğinde birden çalışıyormuş gibi davranmak ise emanete hıyanetin en belirgin örneklerinden biridir.

Özellikle dinî hassasiyetleri olan, namaz kılan Müslüman işçiler açısından daha ince ve hassas bir imtihan alanı vardır: İbadetlerle mesai arasındaki dengeyi iyi kurmak. Elbette Müslüman bir patron, işçisinin farz olan namazını kılabilmesi için makul bir zaman ve uygun bir ortam hazırlamakla yükümlüdür. Ancak dinî bir görünüm altında, öğle veya ikindi namazı bahanesiyle abdesti, sünneti, farzı ve uzun tesbihatları gerekçe göstererek yarım saat, hatta kırk beş dakikalık aralar vermek; işi aksatmak ve patronun zamanından çalmak büyük bir vebaldir. Daha acı olan ise aynı kişinin akşam evine gittiğinde kimsenin görmediği bir ortamda yatsı namazını son derece hızlı kılarken iş yerinde uzun uzun nâfile tesbihatlarla vakit geçirmesidir. Bu tutum dinî ahlâkla ve ihlâsla bağdaşmaz.

İslâm fıkhnının temel kaidelerinden biri, nâfile ibadetlerin (tesbihat, kuşluk, evvâbîn vb.) farzların önüne geçirilemeyeceğidir. Kişinin ailesine helâl lokma götürmek için çalıştığı iş yerinde görevini hakkıyla yerine getirmesi de önemli

bir sorumluluktur. Gece saatlerce teheccüt namazı kılıp uykusuz kalan veya şahsi meşgaleleri sebebiyle sabahlayan, ertesi gün ise iş yerine yorgun ve uykusuz gelerek görevini aksatan, makinenin başında uyuklayan bir kimsenin bu tutumu, işverenin hakkını ihlâl ettiği için doğru değildir.

Resûlullah'ın (sas) bizden istediği dindarlık anlayışı, bir tarafta ibadetleri çoğaltırken diğer tarafta insanların haklarını ihmal eden bir anlayış değildir. Gerçek kulluk, Allah'ın haklarına riayet ettiği gibi kulların haklarını da gözetmek ve verilen emaneti hakkıyla yerine getirmektir. Aynı şekilde, yıllarca çalıştığı, ekmeğini yediği bir iş yerinden ayrılırken o işletmenin ticari sırlarını, üretim formüllerini veya müşteri portföyünü kendi menfaati için flaş belleğe kopyalamak ya da not ederek götürmek de emanete ihanetin en ağır örneklerinden biridir. Malı çalınan kişi zararını bir şekilde telafi edebilir fakat müşterisi çalınan kişi iflasa kadar sürüklenebilir. Yarın mahşer gününde, Kur'ân'ın ifadesiyle **“Küçük büyük hiçbir şeyi eksik bırakmadan her şeyi kaydeden hesap defteri”** [Bk. Kehf 18/49] önümüze konulduğunda, bugün önemsemediğimiz kul hakkı ihlalleri ve boşa geçirilen mesai dakikaları da karşımıza çıkacaktır. Bu sebeple mahşerde mahcup olmamak için mesai emanetine riayet etmek gerekir. Çarşıda, pazarda, fabrikada işini hakkıyla yapan, sözüne sadık kalan ve zamanını israf etmeyen güvenilir bir Müslümanın hâl dili, kürsülerden yapılan binlerce nasihatten çok daha etkili bir tebliğdir.

3. Aidiyet Duygusu ve İşin Hakkını Vermek

Geçimin temin edildiği ve rızkın kazanıldığı iş yeri, kişinin kendi işi gibi görülmelidir. Çalışılan yere aidiyet duygusuyla sahip çıkılmalı ve üstlenilen işin hakkı en güzel şekilde verilmelidir. Hz. Âişe'den (r.anhâ) rivayet edilen şu hadiste Allah Resûlü (sas) şöyle buyurmuştur: **“Muhakkak ki Allah, sizden birinizin yaptığı işi sağlam, eksiksiz ve güzel (ihsan üzere) yapmasından hoşnut olur.”** [Beyhakî, Şuabü'l-imân, 7/212]. İster inşaat işçisi, ister mağaza çalışanı, ister bilgisayar mühendisi olsun; mümin, yaptığı her işe ihсан şuurunu katmak ve işini en güzel şekilde yapmakla yükümlüdür. İşçi, kendisini zaman zaman işverenin yerine koyarak vicdanına şu soruyu sormalıdır: *“Ben bu işletmenin sahibi olsaydım; dükkânın kirasını ve vergilerini ben ödeseydim, işçim her gün mesaiye yarım saat geç gelse, akşam iş bitmeden erken çıkmaya çalışsa veya mesainin son dakikalarını sürekli saatine bakarak geçirseydi ne hissederdim?”* Bir işe başladığı hâlde aklı sürekli başka yerde olan, ilk günden itibaren daha rahat

bir iş bulmanın hesabını yapan bir kimsenin, çalıştığı yere bereket ve değer katması düşünülemez. Hakiki bir Müslüman, çalıştığı yere öyle güzel bir ahlâk bırakmalıdır ki ayrıldığında patronu ve çalışma arkadaşları, “*Burada işini Allah rızası için hakkıyla yapan, dürüst ve güvenilir bir Müslüman çalıştı. Allah ondan razı olsun.*” diyebilmelidir. İslâm’ı tebliğ etmek işte budur. Allah Resûlü’nün (sas) helâl rızık peşinde koşmayı cihada benzetmesi; işte bu niyetin, sadâkatin ve sorumluluk şuurunun ne kadar büyük bir değer taşıdığını göstermektedir.

4. Haklara Riayet ve Beklentilerde İtidal

Karşılıklı haklara azamî bir şekilde riayet edilmeli; ehliyeti (kaviliği) ve tecrübeyi aşan haksız ve abartılı beklentilere asla girilmemeli ve bu hususta hassasiyet gösterilerek ilâhî berekete nâil olunmalıdır. Günümüz toplumlarında %10’a varan ciddi bir işsizlik problemi olduğu ifade edilse de sokağa çıkıldığında sanayi bölgelerinde, atölyelerde ve çarşı pazarda “*Eleman Aranıyor.*” tabelalarının yaygınlığı, asıl problemin çoğu zaman işsizlikten ziyade “iş beğenmeme” ve “kolay yoldan kazanç elde etme” eğilimi olduğunu göstermektedir. Hiçbir meslekî tecrübesi, ustalığı ve ehliyeti olmayan; lise mezunu veya üniversiteyi yeni bitirmiş bir gencin iş görüşmesinde lüks bir ofis, son model teknolojik imkânlar, masa başı rahat bir iş, sınırsız internet, televizyon karşısında çalışma ortamı, esnek çalışma saatleri ve yüksek maaş beklentisi içine girmesi, iş hayatının gerçekleriyle bağdaşmamaktadır. Alın teri dökmeden, emek vermeden, kademe kademe yükselmenin zorluklarını yaşamadan, çıraklığını yapmadığı bir işin patronluğunu talep etmek, karşılığı olmayan bir beklentiden ibarettir.

Kendi vasfını, ehliyetini ve hakkını bilmeyen bir işçinin, işverenin hakkını teslim etmesi de asla beklenemez. Sürekli şikâyet eden, girdiği iş yerinde bahaneler üreten, “*Bugün dedem öldü, yarın ninem hasta!*” diyerek sahte hastalık ve mazeret izinleri kullanan, kaytarmanın yollarını arayan bir kişinin kazancından bereketin kalkması kaçınılmazdır. O para gelir ama hastalıkla, musibetle ve bereketsizlikle geldiği gibi gider. Allah Resûlü (sas) de bereketin sırrını şöyle haber vermektedir: “**İlâhî teveccüh ve yardım, işçinin çalışmasına göre gayretine göre iner. Kimin çalışması en güzel, en ihlâslı ve en sağlam olursa hasenat, sevaplar ve iyilikler ona kat kat ve pek çok olarak verilir.**” [Bk. Münâvî, *Feyzü’l-kadîr*, 2/288]. Görüldüğü gibi bereket, ilâhî bir sırdır. Az görünen bir kazancın çok ihtiyacı karşılaması, eve girince kalpte huzur

bırakması ve helâl kazancın hayra dönüşmesi, ancak işteki samimiyete, alın terine ve beklentilerdeki itidale bağlıdır.

5. İşverene Karşı Vefa ve Şükran Ahlâkı

Kişiyi bir rızık ve ekmek kapısı olan ve zor zamanlarında elinden tutan işverene karşı vefa göstermek esastır. Yapılan iyilikleri küçük görmemek, insanlara teşekkür etme erdemini kuşanmak ve bu yolla Allah’a (cc) gerçek anlamda şükretmek gerekir. Ebû Hüreyre’den (ra) rivayet edilen sahih bir hadiste Resûlullah (sas) şöyle buyurmuştur: **“İnsanlara teşekkür etmeyen (yapılan iyiliği takdir etmeyen), Allah’a da şükretmiş olamaz.”** [Tirmizî, “Birr”, 35]. Bu hadis, şükürün ve vefanın önce insanlar arası ilişkilerde başlaması gerektiğine işaret etmektedir. Bu noktada Efendimiz’in (sas) kadınlara yönelik yaptığı bir uyarı, mahiyeti ve psikolojik tahlili itibarıyla işçi-işveren ilişkilerine de ışık tutan evrensel bir ahlâk kaidesidir. Allah Resûlü (sas) bir bayram günü sahâbeye hitaben **“Bana Cehennem gösterildi, baktım ki oradakilerin çoğu inkârcı kadınlardan oluşuyor.”** buyurur. Bunun üzerine sahâbe hanımları, *“Yâ Resûlallah! Onlar Allah’ı mı inkâr ettiler de bu azaba duçar oldular?”* diye sorarlar. Efendimiz (sas) bunun itikadî bir inkâr olmadığını ama ahlâkî bir nankörlük olduğunu açıklayarak şöyle buyurur: **“Hayır, onlar kocalarının kendilerine yaptıkları iyilikleri küçük görüp nankörlük ederler (küfrân-ı nimet). Onlardan birine kocası bir ömür boyu, on yıl, yirmi yıl iyilik etse, sonra ufak bir sıkıntı görse, bir isteği yerine gelmese anında bütün geçmişini silip ‘Ben senden hiçbir hayır görmedim!’ der.”** [Buhârî, “İmân”, 21]. Bu hadis-i şerifte şiddetle eleştirilen asıl husus “nankörlük” yani küfrân-ı nimet psikolojisidir. Aynı ahlâkî zafiyet, çalışma hayatında işçi-işveren ilişkilerinde de geçerlidir. Yıllarca yanında çalıştığı, düzenli maaşını aldığı, düğününde veya cenazesinde işvereninden maddî-manevî destek gördüğü, gerektiğinde borç alıp sıkıntılarını giderdiği bir kimseye karşı; küçük bir ticarî kriz, maaş gecikmesi veya idarî bir kararda hemen sırt çevirmek, geçmişteki tüm iyilikleri silip atarak *“Bana ne yaptın ki! Yıllarımı çaldın!”* diyerek nankörlük etmek ve isyan dili geliştirmek, İslâmî ahlâkla bağdaşmaz. Vefa, müminin en temel şiarıdır; zira vefası olmayanın ahlâkı da kemâle ermiş sayılmaz.

Bu sebeple işçi ahlâkı; kul hakkı bilinci, emanet şuuru ve ihsan ufkudur. Bu ilkeler doğru anlaşıldığında çalışma hayatı sıradan bir kazanç alanı olmaktan çıkar; bereketin, huzurun ve ilâhî rızanın arandığı bir kulluk zeminine dönüşür.

Sahâbe nesli bu şuuru hayatın merkezine yerleştirdi. Onlar için çalışma ve helâl kazanç, kulluğun ayrılmaz bir parçasıydı. Emek, sadâkat ve alın teri; imanla iç içe bir sorumluluk hâline gelmişti. Helâl rızık uğrunda gösterilen gayretin Allah katındaki değerini bildikleri için ellerini açıp tarihe geçen şu yakarıшта bulunurlardı: “Allah’ım! Eğer bana Sen’in yolunda savaş meydanlarında, kılıç darbeleri altında şehâdet nasip etmeyeceksen, hiç değilse çoluk çocuğuma, ehlime helâl lokma götürmek için yola çıktığımda, o helâl kazanç uğruna ter dökerken işimin başındayken canımı al ki ben de o niyetimden dolayı şehâdet kervanına katılayım!” [Beyhakî, Şuâbü’l-îmân, 2/45]. Bu yakarış, İslâm’da çalışma ahlâkının, alın terinin ve helâl rızık gayretinin ulaşabileceği en yüce ufku göstermektedir.

Yüce Rabb’imizden en büyük niyazımız; işverenlere çalışanlarının hakkını teri kurumadan verecek bir adâlet ve ihsan şuurunu, işçilere ise liyakat ve ehliyet, emanete riayet, taksime rıza ve nimete vefa ahlâkını lûtfetmesidir. Zihinlerin bulandığı, kalplerin maddiyat fırtınalarıyla sarsıldığı şu ahir zamanda; i’lâyı kelimetullah sancağını omuzlayan, nebevî ilkeleri hayatına, dükkânına, fabrikasına ve ofisine tatbik eden, İslâm’ın izzetini hakkıyla temsil eden şuurlu bir ümmet olmayı hepimize nasip eylesin (Âmin).

Suffa Meclisleri

AHLÂK BİLİNCİ DERSLERİ

Latife/Mizah Ahlâkı

Kur'ân İklimi

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَرُوا بِالْأَلْقَابِ بِئْسَ الْأَسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿١١﴾

“Ey müminler! Bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın. Belki de onlar, kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da kadınları alaya almasınlar. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kendi kendinizi ayıplamayın, birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fâsıklık ne kötü bir isimdir! Kim de tevbe etmezse işte onlar zalimlerdir.”

[Hucurât 49/11]

Nebevî Sedâ

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّكَ تَدْعَانَا! قَالَ: إِنِّي لَا أَقُولُ إِلَّا حَقًّا

Ebü Hüreyre'den (ra) rivayet edildiğine göre sahâbiler, “Ey Allah'ın Resûlü, sen bizimle şakalaşıyorsun, olacak şey mi bu!” dediler. Bunun üzerine Resûlullah (sas) şöyle buyurdu: **“Ben şakalaşırken bile ancak gerçekleri ve doğruları söylerim.”**

[Tirmizî, “Birr”, 57]

Vahyin Dilinden

"Nihayet Karınca vâdisine geldikleri zaman, bir karınca 'Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin!' dedi. (Süleyman) onun sözünden dolayı gülümsedi ve dedi ki: Ey Rabb'im! Beni, gerek bana gerekse ana-babama verdiğin nimete şükretmeye ve hoşnut olacağın iyi işler yapmaya muvaffak kıl. Rahmetinle, beni iyi kulların arasına kat."

[Neml 27/28, 29]

Medresetü'l-Mustafâ'da (sas) Latife ve Mizah Ahlâkı

Her medresede hayatın belli bir alanına dair bilgiler öğretilir. Ancak öyle bir medrese vardır ki insanın dünya ve âhiret yolculuğunda ihtiyaç duyduğu bütün ölçüleri öğretir. O eşsiz medrese, Medresetü'l-Mustafâ'dır (sas). Efendimiz (sas), Kur'ân'ın ifadesiyle bütün insanlık için "üsve-i hasene" [Bk. Ahzâb 33/21], yani en güzel örnektir. Aile hayatından ticarete, komşuluktan yönetime, ibadetten insan ilişkilerine kadar hayatın her alanına dair en güzel ölçüler bu büyük medresede öğretilir. Bu terbiye, insan hayatının en ince ayrıntılarına kadar uzanır. Cenaze ve taziye adabından, insanın fitrî bir ihtiyacı olan gülme, tebessüm etme ve şakalaşmanın ölçülerine kadar her konuda rehberlik

eder. Çünkü müminin tebessümünü dahi sadaka olarak gören bir rahmet dininin mensupları olarak hayatın bu yönünü de Efendimiz'den (sas) öğrenmek durumundayız. Bizler, yeryüzünün en ciddi insanları olan sahâbe neslinin ve onları yetiştiren Muallim-i Ekber Efendimiz'in (sas) talebeleriyiz. Bu sebeple latife ve mizahın ahlâkını başka kaynaklarda değil, Resûlullah'ın (sas) hayatında ve onun terbiyesinden geçen sahâbe neslinde aramalıyız.

Mizah Ahlâkının Temel İlkeleri

Hz. Peygamber'in (sas) mübarek sözlerinden, uygulamalarından ve Rahle-i tedrisinde yetiştirdiği ashâbına karşı sergilediği tutum ve davranışlardan mizah ahlâkına dair yedi temel ilke çıkarabiliriz. Bu ilkeler, şakanın ve latifenin İslâmî çerçevesini belirleyen, insan onurunu ve edebini koruyan temel ölçülerdir.

1. Latifeler Latîf Olmalı ve Allah'ın (cc) "el-Latîf" İsminin Gölgesinde Şekillenmeli

Mizahın ve latifenin en temel ilkesi, onun Allah'ın "el-Latîf" isminin gölgesinde şekillenmesidir. "el-Latîf" temel anlamıyla, "Kullarına çeşit çeşit lütuflarda, ihsanlarda bulunan ve yine kullarını hayırlara sezdirmeden ulaştıran" [Gazzâlî, *Maksadü'l-Esnâ*, 101, 102] demektir. Latife de bu anlam kökünden hareketle; karşıdaki insanı incitmeden, gönlünü kırmadan ve hissettirmeden bir güzellik meydana getirmektir. Öyleyse latife de bu inceliği taşımalıdır. İçinde kabalık, nezaketsizlik ve gönül kıracak bir üslup bulundurmamalıdır; mümkün mertebe güzel bir mesaj ve anlam barındırmalıdır.

Kastamonulu Dîvân şairi Beyânî'nin şu sözü bu hakikati ne güzel ifade eder: "Latîf olsa latîfe hoştur elbet. Velâkin hâriç olmaya edepten." [Ömer Çelik, Mustafa Öztürk, Murat Kaya, *Usve-i Hasene*, 1/426]. Bundan dolayı latifenin içinde edebe aykırı, karşıdakini zor durumda bırakan, onun onurunu ve izzetini zedeleyen hiçbir unsur bulunmamalıdır. Bir şaka; insanı toplum içinde küçük düşüren, onun zaaflarıyla alay eden veya onu ölçüsüz şekilde korkutan bir hâle dönüşmemelidir.

Allah Resûlû (sas), bu konuda ashâbını özellikle uyarmıştır. Bir sefer sırasında bazı sahâbîler, uyuyan Zeyd b. Sâbit'in (ra) (ö. 45/665 [?]) kılıcını saklayarak ona böyle bir şaka yapmışlardı. Zeyd (ra) uyanınca kılıcını bulamamış ve karşısında yüzleri kapalı kimseleri görünce büyük bir korku yaşamıştı. Efendimiz (sas), bu duruma müdahale ederek böyle bir davranışı tasvip etmemiş ve şöyle buyurmuştur: "**Bir Müslümanın bir Müslümanı korkutması helâl değildir.**" [Ebû Davûd, "Edeb", 92; Tirmizî, "Fiten", 3]. Latife, bir mümini sevindirmek ve gönlünde güzel bir iz bırakmak için yapılır; dolayısıyla asla onun kalbinde korku ve endişeye sebep olmamalıdır. Yine başka bir hadisinde Resûlullah (sas), bir Müslümanın kardeşinin eşyasını şaka yoluyla dahi olsa almasını uygun görmemiş ve alınan şeyin hemen iade edilmesini istemiştir [Ebû Davûd, "Edeb", 93]. Bununla birlikte Efendimiz'in (sas) hayatından şunu da öğreniyoruz: Her latife, her insana ve her ortamda yapılmaz. Latife yapılırken muhatabın mizacı,

Resûlullah'ın (sas) Ahlâkı

Hiz. Peygamber'in (sas) yanında çocukluğunu geçiren ve ona (sas) on yıl hizmette bulunan Enes b. Mâlik (ra), "Resûlullah, hanımlarıyla beraber olduğu zaman insanların en hoşu ve en şakacıydı." demiştir.

[Ebû Davûd, "Edeb", 84, 85]

yaşı, hassasiyetleri ve içinde bulunulan şartlar dikkate alınmalıdır. Çünkü güzel bir söz, doğru yerde söylendiğinde güzellik meydana getirir; yanlış yerde söylendiğinde ise kırılganlığa sebep olabilir. Öyleyse Allah'ın "el-Latîf" isminin ahlâkıyla ahlâklanan bir mümin, latifelerinde de latif olmalıdır. Kişi, latifesini gönül kazanmanın ve güzelliğe vesile olmanın bir aracı hâline getirmelidir.

2. Mizahta Asla Yalana Kapı Açılmamalı

Yalanın rengi, boyutu ve şakası olmaz. Günümüzde "pembe yalan" ve "beyaz yalan" gibi ifadelerle hafif gösterilmeye çalışılan yalan, yine yalandır. Bu konuda gerek Kur'ân'da gerek hadislerde onlarca uyarı ve ikaz vardır. Kur'ân'ın şu âyeti bile bu konuyu anlamaya yetmelidir: **"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve sözü doğru olarak söyleyin!"** [Ahzâb 33/70]. Yüce Rabb'imizin bir müminde görmek istemediği ve nifak alameti olarak nitelendirdiği bu kötü huy, mümin şahsiyetiyle bağdaşmaz. Bu sebeple bir Müslüman, insanları güldürmek veya bir ortamı neşelendirmek maksadıyla dahi olsa yalana başvurmamalıdır. Hz. Peygamber (sas), sadece insanları güldürmek için bile olsa yalan söylenmesini kesin bir dille yasaklamıştır. Ashâb-ı kirâm bu konuda ibretlik bir hâdiseyi şöyle nakleder: Bir gün mecliste oturlurken Allah Resûlü'nün (sas) mübarek yüzü bir anda ciddileşir. Sahâbe, önemli bir uyarının geleceğini

Sahâbenin Hayatından

Sahâbe-i kirâm, Hz. Peygamber'in (sas) hoşgörüsünden ve güler yüzünden aldıkları cesaretle zaman zaman ona (sas) samimi latifeler yaparlardı. Şakacı mizacıyla tanınan Nuaymân b. Amr (ra), Medine pazarına turfanda bir meyve, bal veya güzel bir yiyecek geldiğinde onu veresiye satın alır ve hemen Allah Resûlü'ne (sas) götürerek *"Bunu senin için aldım, sana hediyemdir."* derdi. Aradan zaman geçip de satıcı parasını isteyince adamı alıp doğruca Hz. Peygamber'in (sas) yanına gelir ve *"Yâ Resûlallah! Şu adamın yiyeceğinin parasını ödeyiver."* derdi. Allah Resûlü (sas) tebessüm ederek *"Sen onu bana hediye etmemiş miydin?"* diye sorunca Nuaymân (ra), *"Yâ Resûlallah, param yoktu ama o güzel yiyeceği senin yemeni çok istedim."* şeklinde cevap verirdi. Onun bu içten hâline tebessüm eden Efendimiz (sas), satıcının parasını kendisi öderdi.

[İbn Abdilberr, İstiâb, 4/1498]

hisseder. Efendimiz (sas) üç defa **“Yazıklar olsun! Yazıklar olsun! Yazıklar olsun!”** buyurur. Sahâbe endişe ve korku içinde bunun kimler hakkında söylendiğini sorunca Resûlullah (sas) şöyle buyurur: **“İnsanları güldürmek için yalan söyleyene yazıklar olsun.”** [Ebû Dâvûd, “Edeb”, 80]. Bu hadis, mizah adına söylenen sözün de doğruluk ölçüsünden ayrı düşünülmemeyeceğini göstermektedir. Bir mümin, güldürürken de doğruyu gözetmelidir ve neşeyi, hakikatten uzaklaşmanın bir vesilesi hâline getirmemelidir.

Ebû Hüreyre’den (ra) nakledilen bir başka rivayet ise mizahın bu temel ölçüsünü daha açık şekilde ortaya koymaktadır. Ebû Hüreyre (ra), Suffa meclisinde Allah Resûlü’nün (sas) ashâbıyla latife yaptığını görünce hayret etmiş ve *“Yâ Resûlallah! Sen de mi bize şaka yapıyorsun?”* diye sormuştur. Bunun üzerine Efendimiz (sas), mizahın sınırını belirleyen şu muhteşem ölçüyü ifade etmiştir: **“Ben de şaka yaparım, ama ben şaka yapsam da sadece hakikati, doğrusunu söylerim. Benim şakamda asla yalan olmaz.”** [Tirmizî, “Birr”, 57]. Bu hassasiyet, çocuklarla kurulan iletişimde dahi kendini göstermektedir. Abdullah b. Âmir (ra), Allah Resûlü’nün (sas) bu konudaki dikkatini şöyle anlatır: *“Bir gün Allah’ın Resûlü (sas) bizim evde oturuyorken annem beni, ‘Buraya gel! Sana bir şey vereceğim.’ diyerek çağırdı. Bunun üzerine Resûlullah (sas), anneme ne vereceğini sordu. Annem, ‘Biraz hurma vereceğim.’ diye cevap verdi. O zaman Resûlullah (sas), ‘Eğer ona bir şey verilmeyecek olsaydı, bu yalan olarak senin aleyhine yazılacaktı.’ buyurdu.”* [Ebû Dâvûd, “Edeb”, 80]. Bu nebevî uyarı, Müslümanın en küçük meselelerde bile doğruluk ilkesini koruması gerektiğini göstermektedir. Güven, büyük sözlerden önce küçük davranışlarla inşa edilir. Çocuklara söylenen sözlerde, yapılan şakalarda ve kurulan bütün iletişimlerde hakikatten ayrılmamak, mümin ahlâkının temel ölçülerindendir.

3. Mizahta Tevriye Kullanılabilir Fakat Yeri ve Zamanı Ayarlanmalıdır

Tevriye, edebiyat ve belâgat ilminin zarif söz sanatlarından biridir. Bir sözün, dinleyen ilk anda anladığı yakın anlamı dışında, söyleyenin kastettiği uzak fakat doğru bir anlam taşıması esasına dayanır. Bu üslup, asla yalan söylemek anlamına gelmez. Tevriye; bazen zor bir durumdan meşru bir çıkış yolu bulmak, bazen ince bir mesaj vermek, bazen de muhatabı düşünmeye sevk etmek için kullanılan zarif bir anlatım şeklidir. Nitekim Hz. Peygamber (sas) ve ashâbı da bazı durumlarda sözün bu inceliğinden faydalanmışlardır. Bunun en dikkat çekici örneklerinden biri Bedir Gazvesi (2/624) öncesinde

Âlimlerin Dilinden

Hasan-ı Basrî, sürekli olarak gülüp duran bir delikanlıya rastladı. Ona, “*Evladım, sırat köprüsünden geçtin mi?*” diye sordu. O da “*Hayır.*” dedi.

Hasan-ı Basrî, “*Cennette mi ya da cehennemde mi olacağını biliyor musun?*” diye sordu.

Yine, “*Hayır.*” cevabını aldı.

Bunun üzerine, “*Öyleyse niçin gülüyorsun?*” diye sordu.

İşte o zamandan sonra, bu delikanlının bir daha yersiz güldüğü görülmedi.

[Gazzâlî, *İhyâü ulûmî'd-dîn*, 3/130]

yaşanmıştır. Hz. Peygamber (sas), Mekke'den yola çıkan Kureyş kervanı hakkında bilgi toplamak için birkaç sahâbîsiyle birlikte keşfe çıkmıştı. Yolda karşılarına bir bedevî çıktı. Efendimiz (sas) ona kervanın durumu hakkında bazı sorular sordu. Ancak bedevî, önce onların kim olduğunu öğrenmek istedi. Allah Resûlü (sas), açıkça kim olduklarını söylese karşı tarafa bilgi ulaşma ihtimali vardı. Bunun üzerine kendisine hangi kabileden oldukları sorulduğunda, “**Nahnu min mâin./Biz sudanız.**” cevabını verdi. Bedevî, bunu o bölgede bilinen bir kabile adı zannetti ve kervan hakkında bildiklerini anlattı [Bk. İbn Hişâm, *Sîre*, 2/260]. Hâlbuki Efendimiz'in (sas) kastettiği mâna, Kur'ân-ı Kerîm'in ifade ettiği üzere insanın sudan yaratılmış

olmasıydı [Bk. Târık 86/6]. Böylece sözde bir yalan bulunmadan, tevriye yoluyla karşılaşılan durum hikmetle yönetilmiş oldu.

Tevriye sanatının bu eşsiz kullanımına, sadâkatin sembol şahsiyeti Hz. Ebû Bekir (ra) de o zorlu hicret yolculuğu esnasında başvurmuştur. Mekke'den Medine'ye doğru ilerlerken yolda karşılaştıkları bazı kimseler, bilinen bir tüccar olması sebebiyle Hz. Ebû Bekir'i (ra) tanıyor; ancak yanındaki mübarek zatın kim olduğunu bilmiyorlardı. Hz. Ebû Bekir'e (ra) yanındaki kişinin kim olduğu sorulduğunda, hakikati açıkça söylemesi güvenliklerini tehlikeye atabilirdi ve peşlerindeki müşriklerin durumdan haberdar olmasına sebep olabilirdi. Fakat elbette bir mümin olarak yalan söylemesi de düşünülemezdi. Böylesi hassas bir anda Hz. Ebû Bekir (ra), büyük bir feraset göstererek tevriye sanatına başvurdu ve soruyu soranlara, “*Hâdin yehdîni es-sebîle./O bana yolu gösteren bir rehberdir.*” şeklinde cevap verdi. Muhatapları bu ifadede, onun “çöl yollarını bilen bir kılavuz” olduğunu anlarken siddîk lakaplı Hz. Ebû Bekir'in (ra) kastettiği asıl mâna, Allah Resûlü'nün (sas) insanlığı dünya ve âhiret saâdetine ulaştıran en büyük rehber olmasıydı. [Bk. Buhârî, “Menâkıbü'l-Ensâr”, 45].

4. Mizah; Düşmanlık ve Öfkeyi Değil, Dostluk ve Şefkati Kazandırmalıdır

Mizahın asıl gayesi, gönüllerde tebessüm oluşturmak, insanlar arasındaki muhabbeti artırmak ve kardeşlik bağlarını kuvvetlendirmektir. Bunun için yapılan latifeler, kırgınlıklara ve öfkeye kapı aralamamalı; aksine dostluğu besleyen bir güzelliğe dönüşmelidir. Çünkü yersiz ve ölçüsüz bir şaka, bazen yılların dostluğunu zedeleyebilir ya da gönüllerde kırgınlık meydana getirebilir. Bu sebeple latife yapılacak kişinin mizacı ve karakteri iyi tanınmalıdır. Onun o anki ruh hâli ve hassasiyetleri dikkate alınmalıdır. Masum bir şaka dahi yanlış anlaşıldığında, şeytanın araya girerek kardeşliği bozmasına meydan verebilir. Böylesi bir durumda ortaya çıkan kırgınlık aynı samimiyetle telafi edilmelidir.

Allah Resûlü'nün (sas) hayatı, mizahın insanı incitmek yerine sevgi ve aidiyet duygularını güçlendiren yönüne dair en güzel örneklerle doludur. Nitekim Efendimiz'in (sas) ashâbına latife yoluyla söylediği bazı hitaplar, aralarındaki muhabbetin ve samimiyetin birer göstergesidir. Bunun en güzel örneklerinden biri, asıl adı Abdurrahman b. Sahr (ö. 58/678) (ra) olan Ebû Hüreyre'ye (ra) yönelik nebevî hitaptır. Bir gün elbisesinin içinde taşıdığı kedi yavrularıyla ilgilenirken onu gören Allah Resûlü (sas), kendisine sevgi ve muhabbetle *"Ebû Hüreyre/Kedicik Babası"* diye seslenmiştir [Bk. Tirmizî, "Menâkıbü'l-Ensâr", 47]. Bu ifade öylesine samimi bir sevgiyle söylenmiştir ki Abdurrahman b. Sahr (ra), zamanla kendi ismini unutturacak kadar bu lakabıyla tanınmış ve kendisi de bundan büyük bir memnuniyet duymuştur. Nitekim *"Resûlullah (sas) bana Ebû Hüreyre dedi, ben de bu ismi seviyorum."* diyerek bu nebevî iltifata olan sevgisini ifade etmiştir. Mizahın şefkat yüklü bir sevgi diline dönüştüğü bu nebevî ahlâkın bir başka güzel örneğini de Efendimiz'in (sas) aile hayatında görmekteyiz. Bir gün Allah Resûlü (sas), kızı Hz. Fâtıma (r.anhâ) ile yaşadığı küçük bir kırgınlığın ardından evden çıkarak Mescid-i Nebvî'ye giden ve toprak zemine uzanıp uyuyan damadı Hz. Ali'yi (ra) ziyaret eder. Efendimiz (sas), mescide geldiğinde onun üzerinin topraklandığını görünce tebessüm eder ve elleriyle sırtındaki toprağı silkeleyerek sevgiyle, **"Kalk ey Ebû Tûrâb/Toprağın babası!"** diye seslenir [Bk. Buhârî, "Salât", 58]. Hz. Ali'nin (ra) çok sevdiği bu hitap, ömrü boyunca onun en meşhur lakaplarından biri olarak kalmıştır. Bu hadise, nebevî mizahın nasıl gönül kazandıran, kırgınlıkları gideren ve sevgiyi artıran bir rahmet dili olduğunu göstermektedir.

5. Mizah; Bir Kabiliyet ve Zekâ İşidir, Sahip Olmayan Yapmamalıdır

Mizah; ince bir kavrayış, yerinde bir feraset ve kıvrak bir zekâ gerektirir. Her insanda sözü etkili ve güzel kullanma kabiliyeti olmadığı gibi, her ortamda yerinde latife yapabilme mahareti de yoktur. Bu sebeple mizah konusunda ölçüyü korumak gerekir. Zira maksadı güzel bir söz söylemek olan kişi, bazen farkında olmadan karşısındakini incitebilir ve bir gönlü kırabilir. Hakiki bir latife ise sadece güldürmez; içinde bir hikmet, bir incelik ve düşündüren bir mesaj da taşır.

Allah Resûlü'nün (sas) o huzur ve saâdet dolu yuvasında, ilmi, feraseti ve zarif anlayışıyla öne çıkan Hz. Âişe (r.anhâ) annemizle arasındaki sımsıcak ve muhabbet yüklü şakalaşmalar, nebevî mizahın en güzel örneklerindendir. Bir sefer dönüşünde Allah Resûlü (sas), her zaman yaptığı gibi önce mescitte iki rekât namaz kılar, ardından kızı Hz. Fâtıma'ya (r.anhâ) uğrar ve sonra hücre-i saâdete gelir. O sırada esen rüzgâr, odanın kapısındaki örtüyü hafifçe aralar ve o dönemde henüz genç olan Hz. Âişe'nin (r.anhâ) oyuncakları görünür. Efendimiz (sas), tebessüm ederek oyuncakları işaret eder ve **“Ey Hümeyrâm/ Al yanaklım! Bunlar da nedir?”** diye sorar. Hz. Âişe (r.anhâ), *“Onlar benim kızlarım.”* diye cevap verir. Ardından oyuncakların arasında bulunan bezden yapılmış kanatlı atı gören Efendimiz (sas), **“Peki bunların arasındaki şu şey de nedir? Atın hiç kanadı olur mu?”** diyerek latif bir şekilde takılır. Bunun üzerine Hz. Âişe (r.anhâ), Sâd sûresinde anlatılan Hz. Süleyman'ın (as) atlarına dair kıssaya işaret ederek [Bk. Sâd 38/31-33], *“Sen Süleyman peygamberin kanatlı atları olduğunu duymadın mı?”* diye karşılık verir. Hz. Âişe'nin (r.anhâ) bu zarif cevabı karşısında Allah Resûlü (sas) öylesine içten güler ki mübarek azı dişleri görünür [Ebû Dâvûd, “Edeb”, 55].

6. Mizahta Kültür Göz Ardı Edilmemelidir

Mizah, sadece söylenen sözden ibaret değildir; aynı zamanda o sözün söylendiği ortam, muhatabın kültürü ve toplumdaki karşılığıyla anlam kazanır. Bir toplumda hoş karşılanan bir ifade, başka bir çevrede kırıcı veya ağır bir söz olarak değerlendirilebilir. Bu sebeple latife yapan kimse, karşısındaki insanın kültürel kodlarını, alışkanlıklarını ve hassasiyetlerini dikkate almalıdır. Klasik Arap edebiyatının meşhur âlimlerinden İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) naklettiği tarihî bir anekdot, kültürlerin olaylara ve kavramlara farklı anlamlar yükleyebileceğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bir gün Ebû

Dukayş el-Arabî'ye, "Siz Araplar ne tuhaf insanlarsınız! Çocuklarınıza kelb/köpek, zîb/kurt, mâiz/keçi, osman/yılan yavrusu gibi isimler koyuyorsunuz; hizmetçilerinize ise merzûk/rızıklanmış veya eymen/uğurlu gibi güzel isimler veriyorsunuz. Bunun sebebi nedir?" diye sorulur. Bedevî bu soruya şöyle cevap verir: "Biz çocuklarımızı düşmanlarımız için, kölelerimizi ise kendimiz için isimlendiririz." [İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-ahbâr*, 1/304]. Bu cevap, ilk bakışta garip görünen bir uygulamanın kendi kültürel bağlamı içinde farklı bir anlam taşıyabileceğini göstermektedir. Mizah da böyledir. Sadece kelimelere bakılarak değerlendirilemez; muhatabın dünyası, anlayışı ve içinde bulunduğu şartlar da hesaba katılmalıdır.

Kur'ânî Ahlâk

"Arkadan çekiştirmeyi, yüze karşı eğlenmeyi âdet edinen herkesin vay haline! O ki, mal toplamış ve onu sayıp durmuştur."

[Hümeze 104/1, 2]

7. Mizah, Hayatın Sadece Bir Parçası Olmalı, İnsanın Vakar ve Mürüvvetini Zedelememelidir.

Hayatın her alanında olduğu gibi mizah ve şakada da denge esastır. Allah Resûlü (sas), her konuda olduğu gibi bu konuda da itidal üzere hareket etmiş, mizaha hayat içerisinde gerektiği kadar yer vermiştir. O (sas), mizahı yemeğe lezzet veren tuz misali görerek azının hayatı renklendirdiğini, fazlasının ise dengeyi bozduğunu bizlere öğretmiştir. Efendimiz (sas), şakayı hiçbir zaman hayatın merkezine koymamıştır; insanın vakarını, sükûnetini ve mürüvvetini zedeleyecek bir hâle getirmemiştir. Çünkü sürekli şaka yapan, her sözü mizaha çeviren bir insanda zamanla ciddiyet ve ağırlık kaybolabilir. Ancak İslâm'ın istediği vakar, insanın sürekli asık suratlı, soğuk ve mesafeli olması değildir. Nitekim Efendimiz (sas), müminin yüzündeki tebessümü sadaka olarak görmüş, kendisi de insanlara karşı daima güler yüzlü ve mütebessim olmuştur. Onun (sas) mizah anlayışı, "çoğu zarar, azı karar" ölçüsüyle şekillenmiştir. Ne mizahı tamamen hayatın dışına itmiş ne de onu ölçüsüz bir eğlenceye dönüştürmüştür. Her şeyde olduğu gibi burada da olması gereken, mizahı yerli yerinde kullanmak ve itidal çizgisini korumaktır. Bu nebevî terbiyeyi en güzel şekilde alan Hz. Ali (ra), mizahın ölçüsüne dair şu anlamlı sözü söylemiştir: "Çok mizah ciddiyeti azaltır. Kimin şakacı mizacı daha galip gelirse aklı fesada uğrar, kim çok şaka yaparsa ciddiyeti yok olur."

Asr-ı Saâdet'ten Mizah ve Letafet Tabloları

Efendimiz'in (sas) ve ashâbının hayatında bu ilkelerin nasıl yaşandığını gösteren pek çok güzel örnek, hadis ve siyer kaynaklarımızda yer almaktadır. Bu hatıralar, Asr-ı Saâdet toplumunun hangi ahlâkî ölçüler üzerine kurulduğunu ve insanlar arasındaki muhabbetin nasıl bir zeminde geliştiğini göstermektedir.

Bu güzel örnekleri, Efendimiz'in (sas) ashâbıyla gerçekleştirdiği latifeler ve sahâbenin kendi aralarındaki latifeler olmak üzere iki temel başlık altında ele alalım.

1. Efendimiz (sas) ve Sahâbîler Arasındaki Letafetler

Deve Talebine Karşılık "Yavru Deve" Verilmesi

Bir gün bedevîlerden biri Allah Resûlü'nün (sas) yanına gelerek yolculukta binmek için kendisinden bir deve ister. Cömertlikte zirve olan Efendimiz (sas), hayatı boyunca kendisinden istenileni geri çevirmemiştir. Öyle ki Hz. Ömer (ra), bir defasında bu sınırsız cömertlik karşısında dayanamayarak *"Yâ Resûlallah! Elinizde bir şey kalmadı, kendinizi bu kadar yormayın."* dediğinde, Efendimiz'in (sas) bundan hoşnut olmadığı görülmüştür. Bunun üzerine başka bir sahâbî, *"Sen ver yâ Resûlallah! Arş'ın sahibi azaltmaz."* deyince Allah Resûlü (sas), tebessüm ederek **"Ben vermekle emrolundum."** buyurmuştur [Bk. İbn Kesîr, *Bidâye*, 6/63]. Kendisinden istenileni geri çevirmeyen Allah Resûlü (sas), bu bedevîye de bir deve verirken latifeli bir üslup kullanır ve **"Sana, binmen**

Âlimlerin Dünyasından

Tâbiîn neslinin önde gelen âlimlerinden ve Kûfe fikhının büyük isimlerinden olan Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî (ö. 104/722), derin ilminin yanında güçlü hafızası ve ince zekâsıyla tanınmıştır. Hazırcevap bir âlim olan Şa'bî, kendisine sorulan yersiz sorulara nükteli cevaplar verirdi. Sakalın yıkanması hakkında Şa'bî'ye soru soran birisi, *"Sakalımı nasıl yıkayayım?"* deyince Şa'bî, *"Parmaklarınla arasına su girdirip ıslat."* der. Adam, *"Suyun tam ulaşmamasından ve ıslanmamasından korkuyorum."* deyince Şa'bî şu latifeli cevabı verir: *"O zaman gecenin erken vaktinden sakalını suya bırak."*

[Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 4/305]

için bir dişi devenin yavrusunu vereceğim.” buyurur. Bedevî, “*Yâ Resûlallah! Ben yavru deveyi ne yapayım? Ona binilmez ki!*” deyince Efendimiz (sas), hakikatten ayrılmadan yaptığı bu güzel latifeyi şöyle açıklar: **“Her deve, bir dişi devenin yavrusu değil midir?”** [Ebû Dâvûd, “Edeb”, 84]. Efendimiz’in (sas) aynı zarif latifeyi Ümmü Eymen (r.anhâ) (ö. 24/645 [?]) annemizle de yaptığı görülmektedir [İbn Sa’d, *Tabakât*, 10/243].

Yaşlılar Cennete Giremez!

Bir gün yaşlı bir hanım sahâbî, Allah Resûlü’nün (sas) yanına gelerek cennete girebilmesi için kendisine dua etmesini ister. Bazı kaynaklarda ismi belirtilmeyen bu hanımın, Efendimiz’in (sas) halası Hz. Safiyye (r.anhâ) (ö. 20/641) olduğu ifade edilir. Allah Resûlü (sas), latifeli bir üslupla ve ciddi bir tavırla, **“Yaşlılar cennete giremez.”** buyurur. Bu sözü duyan yaşlı sahâbî hanım büyük bir üzüntüye kapılır ve ağlamaya başlar. Onun bu hâlini gören Efendimiz (sas), kendisini teselli eder ve ardından şu âyetleri okur: **“Gerçekten biz onları apayrı bir biçimde yeniden yarattık. Onları, eşlerine düşkün ve yaşıt bakireler kıldık.”** [Vâkıa 56/35-37]. Böylece Allah Resûlü (sas), cennette yaşlılık, hastalık ve ölüm gibi hâllerin bulunmayacağını; müminlerin orada genç ve güzel bir surette yaşayacağını bu zarif latifeyle öğretmiştir [Bk. Tirmizî, “Şemâil”, 205].

“Keskin Bir Dili Kesmek”

Huneyn Gazvesi (8/630) sonrasında elde edilen ganimetler taksim edilirken kalpleri İslâm’a ısındırılmak istenen ve “müellefe-i kulûb” olarak adlandırılan bazı kimselere daha fazla pay verilmişti. Şair sahâbî Abbas b. Mirdâs (ra) ise kendi payından beklediğini bulamamış ve bu durumu dile getiren sitemkâr bir şiir söylemişti. Bu sözler Allah Resûlü’nün (sas) kulağına ulaşınca Efendimiz (sas), Hz. Bilâl’e (ra) dönerek **“Git şu Abbas’ı bana getir de okuduğu şiirden dolayı onun dilini keseyim!”** buyurdu. Abbâs b. Mirdâs (ra), bu sözün zahirî anlamını anlayınca endişeye kapıldı ve **“Yetişin ey Ensâr! Ey Muhacir! Resûlullah dilimi kesecek, aracı olun!”** diyerek yardım istemeye başladı. Bunun üzerine Hz. Bilâl (ra) onu ganimetlerin bulunduğu yere götürdü ve Efendimiz’in (sas) maksadını şöyle açıkladı: **“Korkma ey Abbas! Allah Resûlü ‘Dilini keseyim.’ demekle, sana daha fazla mal vererek şikâyet eden dilini susturmayı ve seni memnun etmeyi kastetti.”** [İbn Sa’d, *Tabakât*, 2/153].

Kavramlar

Mizah: Arapçada “şakalaşmak, şaka ve latife yapmak” anlamındaki (مِزَاح) kökünden türetilmiş bir masdardır. Ciddiyetin zıddı olarak bilinmektedir. Kavram olarak; insanları güldürmek, eğlendirmek, latife yapmak veya bazen de ince bir üslupla eleştirmek amacıyla söylenen sözleri ve sergilenen davranışları ifade eder. Dilde “mez” (مِزْ) şeklinde de ifade edilen bu kavram; alaya alma, uydurma ve oyun gibi görerek dalgaya alma anlamlarında da kullanılmıştır.

[İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “mzh” md.]

“Benim şu kölemi kim satın alır?”

Zâhir b. Harâm (ra), köyünden Medine’ye gelerek pazarda çeşitli ürünler satan bedevî bir sahâbîdir. Dış görünüşü itibarıyla insanların fazla ilgi göstermediği, kendi hâlinde yaşayan mütevazı bir kimseydi. Allah Resûlü (sas), insanın kıymetini kalbindeki samimiyet ve güzel ahlâkla değerlendirirdi. Bu sebeple Zâhir’e (ra) özel bir yakınlık göstererek onun hakkında, “**Zâhir bizim köylümüz, biz de onun şehirlisiyiz.**” [Ferrâ el-Begavî, *Şerhu’s-sünne*, 13/181] buyurmuştur. Bir gün Zâhir (ra), Medine pazarında mallarını satmaya çalışırken Allah Resûlü (sas) onun arkasından yaklaşır, elleriyle gözlerini kapatarak kendisine latife yapar. Zâhir (ra), önce kim olduğunu anlayamaz ve kurtulmaya çalışır. Ancak kendisine latife yapanın Allah Resûlü (sas) olduğunu fark edince büyük bir

sevinç yaşar ve sırtını Efendimiz’in (sas) mübarek sinesine yaslar. Bunun üzerine Allah Resûlü (sas), pazardakilere seslenerek “**Benim şu kölemi kim satın alır?**” diye latife yapar. Zâhir (ra), kendisine yapılan bu latifenin mahiyetini anlayınca, “*Yâ Resûlallah! Şu hâlde sen beni değersiz biri olarak görüyorsun.*” der. Bunun üzerine Efendimiz (sas), insanın gerçek değerini ortaya koyan şu cevabı verir: “**Hayır! Sen Allah katında değerlisin.**” [Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/161].

“Ben de Sizinleyim!”

Aralarında henüz küçük bir çocuk olan Mahmûd b. Rebî’in (ra) (ö. 99/717) de bulunduğu Medineli çocuklarla ilgili kaynaklarımızda güzel bir latife nakledilir. Mescid-i Nebvî’nin avlusundaki küçük bir su birikintisinin etrafında birkaç çocuk toplanmış, ağızlarına aldıkları suyu birbirlerine püskürterek oyun oynamaktadırlar. Mescitte ibadetle meşgul olan bazı yetişkin sahâbîler, çocukların seslerinden rahatsız olur ve onları uyarak oradan uzaklaştırırlar. Çocuklar bir süre sonra tekrar gelirler ancak yeniden uyarılınca oradan ayrılırlar. Bir müddet sonra Allah Resûlü (sas) dışarı çıkar. Çocuklar Efendimiz’i

(sas) görünce kendilerini azarlayacağını zanneder ve kaçışmaya başlarlar. Fakat Resûlullah (sas) onları sevgiyle yanına çağırır ve **“Ne oynuyorsunuz?”** diye sorar. Çocuklar çekinerek *“Ağzımıza su doldurup birbirimize serpiyoruz yâ Resûlallah.”* derler. Bunun üzerine Efendimiz (sas), onların oyununa tebessümle karşılık verir ve *“Hadi, ben de sizinleym!”* buyurarak aralarına katılır. Ağzına aldığı suyu küçük Mahmûd’un (ra) yüzüne hafifçe püskürtür ve onların masum sevincine ortak olur [Bk. Buhârî, “İlim”, 18].

Çekirdekleriyle Yenen Hurmalar

Hiz. Ali (ra), bir gün Allah Resûlü’nü (sas) oldukça yorgun, bitkin ve aç görünce buna gönlü razı olmaz. Hemen giderek bir Yahudi’nin bahçesinde su çekme işinde çalışmaya başlar. Çektiği her kova karşılığında bir hurma alacaktır. Ellerini kova ipi yaralayınca kadar çalışır ve kazandığı birkaç hurmayı büyük bir sevinçle Efendimiz’e (sas) getirir. Birlikte oturup hurmaları yerlerken Hiz. Ali (ra), Efendimiz’in (sas) mahcup olmaması ve açlığının fark edilmemesi için yediği hurmaların çekirdeklerini sessizce Allah Resûlü’nün (sas) önüne bırakır. Yemek bittiğinde Efendimiz’in (sas) önünde biriken çekirdekleri gören Hiz. Ali (ra), latife ederek *“Yâ Resûlallah! Maşallah, ne kadar çok hurma yemişsiniz. Önünüz çekirdeklerle dolmuş.”* der. Bunun üzerine Allah Resûlü (sas), Hiz. Ali’nin (ra) latifesine aynı güzellikle karşılık verir: **“Yâ Ali! Asıl sen hurmaları çekirdekleriyle yemişsin; baksana, senin önünde hiç çekirdek yok.”** [İbn Mâce, “Ruhûn”, 16].

Gözünde Aklık Bulunan Adamın Hanımı

Bir gün ensardan bir hanım, yaşadığı bir sıkıntıyı anlatmak üzere Hiz. Peygamber’in (sas) huzuruna gelir. Efendimiz (sas) onu dikkatle dinledikten sonra ciddi bir tavırla şöyle buyurur: **“Sen şu, gözünde aklık olan adamın hanımı mısın?”** Kadıncağz bu söz üzerine büyük bir telaşa kapılır. *“Acaba kocamın gözüne bir şey mi oldu, kör mü oluyor?”* diye düşünerek hemen evine döner ve eşinin gözlerini kontrol etmeye başlar. Eşi durumun ne olduğunu sorunca hanımı, Efendimiz’in (sas) kendisine söylediği bu sözü anlatır. Adam gülümseyerek şöyle der: *“Allah iyiliğini versin! Resûlullah sana latife yapmış. Dünyada gözünde aklık bulunmayan insan var mı? Göz bebeğinin etrafı zaten beyazdır!”* [Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 71].

Hiçbir Müezzîn Başka Bir Müezzini Keser mi?

Mescid-i Nebevî'nin müezzini Bilâl-i Habeşî (ra), bir gün pazardan aldığı bir horozu kesmek ister. Durumu Efendimiz'e (sas) arz edip izin istediğinde, ashâbıyla olan ilişkilerinde her zaman nezaketi, inceliği ve latifeyi esas alan Allah Resûlü (sas) tebessüm eder. Ardından mecliste bulunanların dikkatini çeken şu zarif soruyu sorar: **“Ey Bilâl! Hiçbir müezzîn, başka bir müezzini keser mi, hiç ona kıyabilir mi?”** Hz. Bilâl (ra) ve oradaki sahâbe, Efendimiz'in (sas) bu sözündeki hikmeti merak eder. Bunun üzerine Allah Resûlü (sas) şöyle buyurur: **“Sen insanları namaza çağıran bir müezzinsin. Horoz da tıpkı senin gibi seher vakti uyanıp Allah'ı zikreden ve insanları ibadete uyandıran bir müezzindir.”** [Bk. Ebû Dâvûd, “Edeb”, 114].

Gel Yarışalım!

Hz. Âişe (r.anhâ) annemiz, Allah Resûlü (sas) ile arasında geçen güzel bir hatırayı şöyle anlatır: *“Ben zayıf, ince belli genç bir hanımdım. Bir seferde Resûlullah ile birlikte bir yolculuğa çıktım. Allah Resûlü, bir yerde ashâbına ‘Siz ilerleyin.’ dedi. Onlar gidince ikimiz arkada yalnız başına kaldık. Bana ‘Gel seninle yarışalım.’ dedi ve koşmaya başladık. Ben kendisini geçtim. Aradan birkaç yıl geçmişti. Yine onunla birlikte bir yolculukta iken bir yerde ashâbına, ‘Siz ilerleyin.’ dedi ve ikimiz yalnız kaldık. ‘Gel yarışalım.’ dedi. O zamanlar ben kilo almıştım. Önceki yarışmayı da unutmuştum. Koşmaya başladık. Fakat bu sefer de o beni geçti. Gülümseyerek ‘İşte bu, (benim seni geçmem) şu (daha önceki senin beni) geçme(nin) karşılığıdır.’ buyurdu.”* [Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 67; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 40/144, 145].

2. Sahâbe-i Kirâm'ın Kendi Aralarındaki Letafetleri*Gözün Ağrımayan Tarafıyla Hurma Yemek*

Mekke'deki bütün malını ve servetini geride bırakarak Allah yolunda hicret eden Süheyb er-Rûmî (ra) (ö. 38/659), uzun ve meşakkatli bir yolculuğun ardından Kubâ'da Allah Resûlü'nün (sas) yanına ulaşır. Yorgun, bitkin ve bir gözü şiddetli şekilde rahatsız olmasına rağmen Efendimiz'in (sas) huzurunda bulunmanın sevincini yaşamaktadır. O sırada sofrada taze hurmalar vardır. Süheyb (ra), açlığın ve yorgunluğun etkisiyle hurmaları iştahla yemeye başlar.

Onun bu hâlini gören Hz. Ömer (ra), latife ederek Allah Resûlü'ne (sas) "Yâ Resûlallah! Süheyb'in bir gözü ağrıyor, buna rağmen hurmaları bizden daha çok yiyor." der. Bunun üzerine Süheyb (ra), kendisine yapılan bu latifeye yine aynı güzellelikle karşılık verir ve "Yâ Resûlallah! Ömer'e söyleyin, ben hurmayı gözümün ağrıyan tarafıyla değil, ağrımayan tarafıyla yiyorum." der. Bu hazırcevaplık karşısında Allah Resûlü (sas) ve oradakiler tebessüm eder [Bk. İbn Mâce, "Tıb", 3].

Yarım Yamalak Namazla İstenen Muazzam Cennet?

Hız. Ömer (ra), halifelîğî döneminde bir gün mescide girer. Orada, aceleyle eğilip kalkarak baştan savma bir namaz kılan, ardından da ellerini açıp "Allah'ım! Beni cennetine koy, bana en güzel hurileri ver!" diye uzun uzun ve büyük bir istekle dua eden bir bedevî görür. Hız. Ömer (ra), adamın yanına yaklaşır ve ince bir latifeyle omzuna dokunarak şöyle der: "Be adam! Mihri çok az verdin ama en kıymetli gelini istiyorsun. Kıldığın şu yarım yamalak namazla istediğin o muazzam cennet birbirine uyuyor mu?" [İbn Hamdûn, et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye, 9/364]. Hız. Ömer'in (ra) bu sözü, bedevîyi tebessüm ettirirken aynı zamanda ona, amelin ihlâsla ve hakkıyla yapılması gerektiği hakikatini hatırlatır.

Ensarın Ulusu

Medine'nin neşe kaynağı olan, latifeleriyle tanınan ve Hız. Muâviye döneminde (661-680) vefat ettiği bilinen meşhur sahâbî Nuaymân b. Amr (ra), Hudeybiye sonrasında antlaşmayı yenilemek için gizlice Medine'ye gelen Ebû Süfyân'ı bir gün sokakta çaresizce dolaşırken görür. Ebû Süfyân, şehirde kimsenin kendisine ilgi göstermediği bir anda Nuaymân'ın karşısına çıkar. Nuaymân (ra), son derece ciddi bir tavırla ona şöyle der: "Ey Ebû Süfyân! Sen Medine'nin en ulusu, en namlısı ve en tehlikeli şairi Nuaymân'ı hicvetmişsin. O şimdi seni arıyor. Seni bulduğu yerde parça parça edecek!" Bu sözler üzerine Ebû Süfyân büyük bir korkuya kapılır. Sağa sola koşuşturarak "Nuaymân kimdir? Beni ondan kurtarın!" diye yardım istemeye başlar. Tam bu sırada karşısına çıkan bir ensarî sahâbî ona gerçeği söyler: "Bre adam! Seni korkutan kişinin kendisi zaten Nuaymân'dır." [Bk. İbn Hacer, İsbâbe, 3/2012].

Asr-ı Saâdet; Nuaymân (ra) gibi sahâbîlerin latifeleriyle tebessümlerin yeşerdiği, ağır imtihanların ise büyük bir vakar ile göğüslendiği örnek bir dönemdir. Sahâbe, mizah ile ciddiyet arasındaki dengeyi en güzel şekilde yaşamıştır.

Nitekim Bekr b. Abdullah el-Müzenî (ö. 108/726), onların yeri geldiğinde şakalaştıklarını, ancak ciddi meselelerde tam anlamıyla birer yiğit kesildiklerini ifade eder [Bk. Buhârî, *Edebü'l-müfred*, 266]. Onların hayatından öğrendiğimiz en önemli ölçü, her sözü ve davranışı yerinde ve kıvamında ortaya koyabilmektir. Çünkü İslâm ahlâkı; tebessümü, zarafeti ve insan onurunu koruyan ölçülü bir hayat nizamıdır.

Rabb'imiz bizleri de Efendimiz'in (sas) ahlâkıyla ahlâqlanan, tebessümü ve güzel ahlâkıyla çevresine muhabbet taşıyan kullarından eylesin (Âmin).

Suffa Meclisleri

AHLÂK BİLİNCİ DERSLERİ

Aile Ahlâkı

Kur'ân İklimi

﴿وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ
بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾

*“Kaynaşmanız için size kendi cinsinizden eşler
yaratıp aranızda sevgi ve merhamet peyda etmesi
de O’nun (varlığının) delillerindendir. Doğrusu
bunda, iyi düşünen bir kavim için ibretler vardır.”*

[Rûm 30/21]

Nebevî Sedâ

عَنْ عَائِشَةَ   قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ  : خَيْرُكُمْ
خَيْرُكُمْ لِأَهْلِهِ، وَأَنَا خَيْرُكُمْ لِأَهْلِي

Hz. Âişe’den (r.anhâ) rivayet edildiğine göre
Resûlullah (sas) şöyle buyurmuştur: “Sizin en
hayırlınız, ailesine karşı en hayırlı olanınızdır.
Ben de aileme karşı en hayırlı olanıyım.”

[İbn Mâce, “Nikâh”, 50]

Modern Câhiliye'de Aileyi Yeniden İnşa Etmek

İslâm ahlâkının en temel yapı taşlarından biri olan aile müessesesi, bugün ciddi bir sarsıntı ve çözülme tehlikesiyle karşı karşıyadır. İçinde yaşadığımız bu dijital çağ, İslâmî bir perspektifle değerlendirildiğinde insanın Allah (cc) ile bağının zayıflatıldığı, değerlerin aşındığı ve bilginin çoğalıp hikmetin zayıfladığı bir “Modern Câhiliye” dönemi olarak görülebilir. Dünün Câhiliyesi belli bir coğrafyayla sınırlıyken bugünün Câhiliyesi dijital imkânlarla evlere, zihinlere ve kalplere kadar ulaşmıştır. Böyle bir kuşatma karşısında aileyi ahlâkî temeller üzerinde yeniden inşa etmek hepimizin en önemli sorumluluklarından biridir. Günümüzde evlilikler zaman zaman huzur ve sükûnet yuvası olmaktan uzaklaşıp bir güç mücadelesine dönüşebilmektedir. Oysa aile; sorumluluk, hukuk ve idare anlayışı üzerine kurulan bir müessesedir. Bu sebeple İslâm’ın nazarında aile küçük bir devlet, devlet ise büyük bir ailedir.

Vahyin Dilinden

“Biz insana, anne babasına iyi davranmasını tavsiye etmişizdir. Eğer onlar, seni, hakkında bilgin olmayan bir şeyi (körükörüne) Bana ortak koşman için zorlarsa onlara itaat etme. Dönüşünüz ancak Bana’dır. O zaman size yapmış olduklarınızı haber vereceğim.”

[Ankebût 29/8]

Aile kurumunun yaşadığı çözülme, istatistiklere de açık şekilde yansımaktadır. TÜİK verileri, yıllar içinde evliliklerin azaldığını, boşanmaların ise arttığını göstermektedir. Binlerce yuvanın dağılması ve nice çocuğun bu süreçten etkilenmesi, meselenin boyutunu ortaya koymaktadır. Üstelik sorun yalnızca boşanmalarla sınırlı değildir; yeni ailelerin yeterince kurulamaması ve mevcut ailelerin çözülmesi, doğum oranlarının düşmesine ve toplumun dinamik yapısının zarar görmesine sebep olmaktadır. Ancak meselenin istatistiklere yansımaya daha derin bir yönü vardır: Kâğıt üzerinde devam eden, fakat içinde Kur’ân’ın

bildirdiği sekînet, meveddet ve rahmetin bulunmadığı evlilikler... Ruhen ve kalben tükenen bu yuvalar, vahyin ve Sünnet-i Seniyye’nin rehberliğinden ne kadar uzaklaştığımızı göstermektedir. Çünkü ailede başlayan her bozulma, zamanla toplumun bütün katmanlarına yayılan bir çözülmeye dönüşür. Cemiyetin binası ailelerden, ailenin binası ise fertlerden oluşur. Fert bozulduğunda aile

yara alır, aile yara aldığında ise toplumun dengesi sarsılır. Bununla birlikte bu tablo, mümini ümitsizliğe sevk etmemelidir. Zira mümin, karşılaştığı her meselede olduğu gibi aile konusunda da çıkış yolunu Kur’ân ve Sünnet’in rehberliğinde arar. Aile ahlâkımızı nebevî ölçülerle yeniden inşa edip hânelerimizi yeniden rahmet ve huzur yuvalarına dönüştürdüğümüzde, Allah’ın (cc) izniyle ümmetin yeniden toparlanmasına da vesile olabiliriz.

Resûlullah’ın (sas) Ahlâkı

Hz. Âişe’ye (r.anhâ) Resûlullah’ın (sas) ev hâli sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: “O (sas) ailesinin işleriyle uğraşır, ailesinin hizmetinde bulunurdu. Namaz vakti geldiğinde ise namaza giderdi.”

[Buhârî, “Ezân”, 44]

Aile Kavramının Anlam Dünyası

Arapçada âile ve üsrâ kelimeleri, yalnızca aynı çatı altında yaşayan insan topluluğunu ifade etmez. Bu kelimelerin kök anlamları, aile kurumunun hangi esaslar üzerine inşa edildiğini ve hangi fonksiyonları yerine getirdiğini ortaya koyar. Bunlar başlıca şu şekilde özetlenebilir:

- *Denge ve Mizan*: Aile, terazinin iki kefesi gibidir. Kefelerden biri eksik kaldığında veya olması gerekenden hafif geldiğinde denge bozulur. Eşler de bu mizanın birbirini tamamlayan iki unsurudur. Aile huzuru, ancak bu dengenin korunmasıyla mümkündür.
- *Destek ve Dayanışma*: Aile, birbirine yaslanarak ayakta duran iki tarafı ifade eder. Taraflardan biri çekildiğinde diğerinin tek başına yükü taşıması zorlaşır. Bu sebeple aile, karşılıklı fedakârlık, paylaşma ve dayanışma üzerine kurulu bir yapıdır.
- *Zırh ve Koruma*: Çekirdek aile anlamında kullanılan “üsrâ” kelimesi, aynı zamanda insanın dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı kuşandığı sağlam bir zırhı ifade eder. Bu yönüyle aile, fertlerini maddî ve manevî tehditlerden koruyan en güçlü sığınaktır.

Bu anlamlar birlikte değerlendirildiğinde aile; dengeyi sağlayan, hayatın yükünü taşıyan ve insanı dış tehlikelere karşı koruyan ilâhî bir sığınak olarak karşımıza çıkar. Toplumun temeli olan bu yapının sağlam kalması, kuruluşundan devamına kadar İslâm’ın ortaya koyduğu ilke ve esaslara bağlı kalmayı gerektirir. Ailenin temel gayeleri; kulluğu güzelleştirmek, neslin sağlıklı

devamını sağlamak, hayatın yükünü paylaşmak, fitrî ihtiyaçları helâl daire-sinde karşılamak ve kalbî huzuru temin etmektir. Nitekim evlilik, kulluğu tamamlayan önemli bir ibadet olarak görülmüş; Resûlullah (sas), **“Bir kimse evlenirse dininin yarısını tamamlamış olur, geri kalan yarısı için de gayret etsin.”** [Beyhakî, *Şuâbü’l-îmân*, 4/382] buyurmuştur. Evlilik, aynı zamanda insanı haramlardan koruyan ve iffeti muhafaza eden bir kalkandır [Bk. Buhârî, “Nikâh”, 3]. Ancak kurulan yuvanın huzurunu devam ettirebilmesi için sürekli bir yenilenmeye ihtiyaç vardır. Eşler arasındaki muhabbetin diri tutulması, ihmal edilen sorumlulukların onarılması ve aile bağlarının güçlendirilmesi, evliliğin ruhunu koruyan temel unsurlardır.

Dünyadaki Cennetimiz ve Bir İmtihan Yurdu Olarak Aile

Hz. Peygamber (sas), **“Dünya müminin zindanı, kâfirin cennetidir.”** [Müslim, “Zühd”, 1] buyurarak dünya hayatının bir imtihan yurdu olduğuna dikkat çekmiştir. Bununla birlikte Allah’ın (cc) kullarına lütfettiği en büyük huzur kaynaklarından biri de ailedir. Nitekim Resûlullah (sas), sâliha eşi de dünyanın en kıymetli nimetlerinden biri olarak göstermiştir [Bk. Müslim, “Radâ”, 64]. Allah’ın rızası doğrultusunda kurulan; sevgi, merhamet ve güzel ahlâkla yoğrulan bir yuva, dünya hayatında âdeta bir cennet bahçesine dönüşür. Ancak bilelim ki böyle bir yuvaya sahip olmak, orada hiçbir imtihanın olmayacağı anlamına gelmez. Aile; sabır, fedakârlık ve güzel ahlâkla korunması gereken ilâhî bir emanettir.

Sahâbenin Hayatından

Ebü’ d-Derdâ (ra) (ö. 32/652) vefat döşeğindeyken hanımını Ümmü’ d-Derdâ (r.anha) (ö. 81/700) şöyle bir dua etti: *“Allah’ım! Ebü’ d-Derdâ beni dünyada istedi, sen beni ona nasip ettin ve o benimle evlendi. Şimdi ben de onu ahirette istiyorum. Ne olur, cennette beni ona nasip et!”* Ebü’ d-Derdâ (ra) hanımının bu duasını duyunca sevindi, duygulandı ve dedi ki: *“Benden sonra evlenme! İnşallah cennette beraber olalım!”* Ebü’ d-Derdâ’nın (ra) vefatından sonra Şam Valisi Muâviye b. Ebû Süfyân (ra) (ö. 60/680), Ümmü’ d-Derdâ (r.anhâ) ile evlenmek istedi. Ona birçok güzellik vadetti, binlerce dinar mehir teklif etti ama Ümmü’ d-Derdâ (r.anhâ), cennette eşi Ebü’ d-Derdâ (ra) ile beraber olma arzusuyla bu teklifleri kabul etmedi.

[İbn Asâkir, *Târîhu Medineti Dımaşk*, 70/144]

Kur'ân-ı Kerîm'e baktığımızda, aile imtihanlarını en ağır şekilde yaşayanların peygamberler olduğunu görürüz. Zira vahyin gölgesinde yaşamak, büyük imtihanları da beraberinde getirir. Allah (cc); peygamberlerini eşleri, evlatları ve yakınlarıyla imtihan etmiştir. Bu sebeple aile içindeki imtihanlarımızı nebevî bir bakışla anlamlandırabilmek için Kur'ân'ın bizlere örnek gösterdiği kutlu ailelere bakmamız gerekir.

Bunlardan bazıları şunlardır:

Hz. Âdem (as) ve Hz. Havvâ

İnsanlığın ilk ailesi olan Hz. Âdem (as) ve Hz. Havvâ, yeryüzü hayatına büyük bir imtihanla başlamışlardır. Ancak onların imtihanı bununla sınırlı kalmadı. Oğulları Kâbil'in Hâbil'i katletmesiyle bir anne ve babanın yaşayabileceği en ağır acılardan birine şahit oldular. Bu hadise, insanlık tarihinin ilk cinayeti ve ilk evlat acısı olarak hafızalara kazınmıştır. Hz. Âdem (as), bu ağır imtihanı sabırla göğüslemiştir.

Hz. Nûh'un (as) Oğlu ile İmtihanı

950 yıllık tebliğ hayatında büyük bir mücadele veren Hz. Nûh (as), en ağır imtihanlarından birini kendi hanesinde yaşamıştır. Tufan sırasında inkâr eden oğluna **"Yavrucuğum! Bizimle beraber gemiye bin, kâfirlerle beraber olma!"** [Hûd 11/42] diye seslenmişti. Ancak evladının imanı tercih etmemesi üzerine bir peygamber ve baba olarak büyük bir imtihanla karşı karşıya kalmıştır.

Hz. İbrâhim (as), Hz. Sâre ve Hz. Hâcer

Tevhid mücadelesinin öncüsü Hz. İbrâhim (as), hayatı boyunca aile imtihanlarının en ağırlarından geçmiştir. Önce yıllarca evlat hasretiyle sınanmış, ardından Hz. Hâcer ve Hz. İsmâil (as) ile ıssız Mekke vadisinde büyük bir teslimiyet imtihanı yaşamıştır. Hz. Hâcer'in tevekkülü sayesinde/neticesinde çorak çöl Zemzem'e kavuşmuş, Hz. İbrâhim'in (as) evladını kurban etme emri karşısındaki teslimiyeti ise Allah'a bağlılığın zirve örneklerinden biri olmuştur.

Hz. Ya'kûb (as) ve Hz. Yûsuf'un (as) Çilesi

Hz. Ya'kûb'a (as) lütfedilen evlatlar büyük bir nimet olmakla birlikte, kardeşler arasına giren haset ateşi bu aileyi ağır bir imtihanla karşı karşıya bırakmıştır.

Hız. Yûsuf'un (as) kuyuya atılması, köle olarak satılması ve iffet imtihanıyla karşılaşması, onun Allah'a olan bağıllığını daha da güçlendirmiştir. **“Rabb'im! Zindan bana bunların beni davet ettiğı şeyden daha sevimlidir.”** [Yûsuf 12/33] diyerek zindanı tercih etmesi, gerçek huzurun Allah'ın rızasına teslimiyette olduğunu göstermiştir.

Hız. Peygamber (sas) ve Aile İmtihanları

Âlemlere rahmet olarak gönderilen Hız. Peygamber (sas) de aile hayatında nice ağır imtihanlarla karşılaşmıştır. Daha dünyaya gelmeden babasını, küçük yaşlarda annesini ve dedesini kaybetmiş; kendisine en büyük desteğı veren amcası Ebû Tâlib'i ve sevgili eğı Hız. Hatice'yi (r.anhâ) arka arkaya yitirmiştir. Evlat acısını defalarca yaşayan Efendimiz (sas), Hız. Fâtıma (r.anhâ) dışındaki çocuklarının vefatına ve torunlarının kaybına şahit olmuştur. Bunun yanında

Hız. Âişe'ye (r.anhâ) atılan iftira ile de ağır bir imtihandan geçmiştir. Bütün bu acılara rağmen sabır, metanet ve teslimiyetini koruyarak ümmetine, aile imtihanları karşısında nasıl bir duruş sergilenmesi gerektiğini göstermiştir.

Demek ki aile, insanın hayatında böylesine derin ve çift yönlü bir konuma sahiptir; bazen cennetten bir köşe, bazen de imtihanın en ağır yaşandığı bir alan olabilir. Aynı çatı altında insan, rahmetin ve huzurun tadını da yaşayabilir; sabrın, fedakârlığın ve imtihanın yükünü de taşıyabilir. Zaten Efendimiz (sas) de evlerin taşıdığı bu mânaya dikkat çekmemiş midir? O buyurmuştur ki: **“Namazınızın bir kısmını evlerinizde kılınız da oraları kabirlere çevirmeyiniz.”** [Buhârî, “Salât”, 52, “Teheccüd”, 37; Müslim, “Müsâfirin”, 208, 209]. Yine şöyle buyurmuştur: **“Evlerinizi kabirlere çevirmeyiniz. Şüphesiz şeytan, içinde Bakara sûresi okunan evden kaçır.”**

[Müslim, “Müsâfirin”, 212; Tirmizî, “Fedâilü'l-Kur'an”,

Âlimlerin Dilinden

Osmanlı ahlâk felsefesinin zirve isimlerinden Kınalızâde Ali Efendi (ö. 979/1572), *Ahlâk-ı Alâî* adlı meşhur eserinde ailenin ehemmiyetini şu veciz sözlerle ifade etmektedir: *“Yaşayan bir toplumun canlı hücresi ailedir. Aile, insan neslinin sürekli olarak devamını sağlar. Aileye bağı olan fertler ve kimseler arasındaki karşılıklı hak ve vazifeleri bildiren ahlâk bölümüne ‘Aile Ahlâkı’ denir. Eski ahlâkçılarımız, ahlâkın bu koluna ‘ilm-i tedbirü'l-menâzil’ demişlerdir ki onunla hane halkı arasındaki düzen, tertip ve uygun şekilde geçinmenin yolları bilinir.”*

[Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâî*, 1/321]

2] Efendimiz'in (sas) bu ifadeleri, evin sadece içinde yaşanılan bir mekân olmadığını; iman, ibadet ve zikirle anlam kazanan canlı bir yuva olduğunu göstermektedir. Çünkü Allah'ın adının anılmadığı, kulluk şuurunun yaşanmadığı bir ev, manen sessizliğe ve ıssızlığa mahkûm olur. İçinde Allah'ın zikri, sevgi, merhamet ve kulluk varsa cennetten bir köşe olur; kin, ilgisizlik ve gaflet hâkimse insanın dünyadaki huzurunu daraltan bir yere dönüşebilir.

Bütün bu hakikat tabloları bizlere göstermektedir ki aile, hayatın en büyük nimetlerinden biri olduğu kadar en önemli imtihan alanlarından da biridir. Dolayısıyla hanemizi dünyadaki bir cennet şubesine dönüştürmek; sabrı, itidali ve güzel ahlâkı hayatımızın merkezine almakla mümkündür. Çünkü huzurlu bir yuva; sevgiyle, merhametle ve sorumluluk bilinciyle fedakârlık yapanların eliyle inşa edilir. Her birimiz kendi hanemizde bir "cennet yoldaşı" olma gayretini taşıdığımızda, ailelerimiz Allah'ın (cc) izniyle rahmet ve huzur iklimine dönüşecektir.

Kur'ân'da Aile ve Cennet Evlerin İlkeleri

Aileyi ayakta tutacak, onu çağın savrulmalarına karşı koruyacak esaslar; Yüce Allah'ın (cc) vahyettiği ilâhî ölçülerde saklıdır. Kur'ân-ı Kerîm, aile hayatına dair ortaya koyduğu ilkelerle, sağlam temeller üzerine huzurlu ve güvenli yuvaların nasıl inşa edileceğini bizlere öğretmektedir. Bu ilkeler, Resûlullah'ın (sas) örnek hayatıyla birleşip hanelerimize taşındığında, evlerimiz rahmetin, huzurun ve bereketin hissedildiği birer cennet köşesine dönüşür.

Kur'ân ve sünnetin rehberliğinde aile hayatını sevgi, saygı, merhamet, adâlet ve hikmet üzerine inşa eden on iki temel ilke öne çıkmaktadır:

1. Âyet

Yüce Allah (cc) şöyle buyurmaktadır: ***"Kaynaşmanız için size kendi cinsinizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet peydâ etmesi de O'nun (varlığının) delillerindendir/âyetlerindendir. Doğrusu bunda, iyi düşünen bir kavim için ibretler vardır."*** [Rûm 30/21]. Kur'ân'ın aileye kazandırdığı ilk bakış açısı, eşlerin birbirini Allah'ın (cc) bir âyeti, yani O'nun kudretini, rahmetini ve hikmetini gösteren bir işaret olarak görmesidir. Eşini bir âyet olarak gören kimse, ona asla sahip olunan bir eşya gibi yaklaşamaz. Çünkü âyet, saygıyla okunur, üzerinde tefekkür edilir ve emanet şuuruyla korunur. Bu sebeple mümin;

eşini, Allah'ın (cc) kendisine lütfettiği değerli bir emanet olarak görmelidir ve ona sevgi, hürmet ve merhametle muamele etmelidir.

2. Meveddet

Kur'ân-ı Kerîm sevgiyi farklı kavramlarla ele alır. Bunlardan meveddet, eşler arasında karşılıklı sevgi ve gönülden bağlılığı anlatır. Ailede huzur ve güvenin temeli bu karşılıklı sevgidir. Böyle bir ortamda yetişen çocuklar da sevgiyi, merhameti ve güven duygusunu ailelerinden öğrenirler.

3. Rahmet

Rûm sûresinin 21. âyetinde Yüce Allah (cc), aile hayatının temelini oluşturan değerlerden birinin de rahmet olduğunu bildirir. Merhamet, evleri cennete dönüştüren en temel ilkelerden biridir. Sevgi zaman zaman artıp azalabilir; fakat merhamet, aileyi ayakta tutan kalıcı bir değerdir.

4. Sükûnet

Sükûnet, aile hayatının en büyük nimetlerinden biridir ve kalbin huzura kavuşması ve evin güven yurduna dönüşmesini sağlar. Şükür ve teslimiyet bu huzuru güçlendirirken nankörlük ve sürekli şikâyet ise sükûneti zedeler.

5. Helâliyet

Kur'ân-ı Kerîm, aile hayatının bereketi için helâl ve temiz olanı esas alır. Helâliyet sadece lokmanın helâl olmasıyla sınırlı değildir; kazançtan ilişkilere, sözden davranışlara kadar hayatın tamamını kuşatan bir iman ve ahlâk meselesidir. Bu konuda Allah (cc) şöyle buyurur: **“Ey insanlar! Yeryüzünde bulunanların helâl ve temiz olanlarından yiyin. Şeytanın peşine düşmeyin. Çünkü o, sizin apaçık düşmanınızdır.”** [Bakara 2/168].

6. Rehberiyet

“Dedi ki: Birbirinize düşman olarak hepiniz oradan inin! Artık Ben'den size hidâyet geldiğinde, kim Ben'im hidâyetime uyarsa o sapmaz ve bedbaht olmaz.” [Tâhâ 20/123]. Kur'ân-ı Kerîm, insanın dünya yolculuğunda gerçek rehberinin ilâhî hidâyet olduğunu bildirir. Bu sebeple evin, ailenin ve hayatın rehberi Kur'ân-ı Kerîm ile Resûlullah'ın (sas) sünneti olmalıdır.

7. Nimet

Aziz kitabımız; eşi, evladı ve aileyi Allah'ın (cc) kullarına verdiği büyük nimetlerden sayar. Her nimetin bir şükürü ve bir sorumluluğu vardır. Ailesini ilâhî bir nimet olarak gören kimse, onun yüküne sabreder ve şükürünü eda etmeye gayret eder. **“Allah size kendi nefislerinizden eşler yarattı, eşlerinizden de sizin için oğullar ve torunlar yarattı ve sizi temiz gıdalarla rızıklandırdı. Onlar hâlâ bâtıla inanıp Allah'ın nime-tine nankörlük mü ediyorlar?”** [Nahl 16/72].

Kur'ânî Ahlâk

“Ey inananlar! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında, acımasız, güçlü, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildiklerini yapan melekler vardır.”

[Tahrîm 66/6]

8. Mahremiyet

“...Onlar sizin için bir elbise, siz de onlar için bir elbise durumundasınız...” [Bakara 2/187]. Kur'ân-ı Kerîm, eşler arasındaki ilişkiyi “libâs/elbise” kavramıyla anlatır. Elbise kusurları örter, insanı dış etkilerden korur ve ona güzellik katar. Bu sebeple evlilik; kusurları örtme, birbirini koruma ve güzelleştirme kurumudur. Mahremiyet bilincinin zayıfladığı günümüzde aileyi koruyan en önemli değerlerden biri de bu örtü şuurudur.

9. İtaat

“Allah'ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılması sebebiyle ve mallarından harcama yaptıkları için erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudur. Onun için sâliha kadınlar itaatkârdır...” [Nisâ 4/34]. Kur'ân, aile düzeninde sorumluluk ve itaati önemli bir ilke olarak ortaya koyar. İslâm'daki itaat, baskı ve tahakküm anlayışından uzak; karşılıklı hak ve sorumluluk bilincine dayanan bir değerdir. Erkek, ailesini koruyup gözetmekle; kadın ise ailenin huzurunu ve dengesini korumakla sorumludur.

10. Semâhat (Kolaylık)

“...Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmazsanız (biliniz ki) Allah'ın hakkınızda çok hayırlı kılacağı bir şeyden de hoşlanmamış olabilirsiniz.” [Nisâ 4/19]. Rabb'imiz, aile hayatında kolaylığı, yumuşaklığı ve güzel muameleyi

teşvik eder. Semâhatı, müminin karakterinde bulunması gereken bir erdem olarak gösterir. Dolayısıyla evlilik; karşılıklı anlayış, sabır ve gönül hoşluğu üzerine kurulur.

11. Adâlet

“Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adâletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi âdil davranmamaya itmesin...”

[Mâide 5/8]. Yüce Allah (cc), adâleti hayatın her alanında temel bir ilke olarak ortaya koyar. Adâleti yalnızca mahkemelere havale edilen bir kavram olarak görmemek gerekir. Zira adâlet, önce insanın en yakın çevresinde, ailesinde başlar. Evinde hakkı ve dengeyi gözeten kimse, toplumda da adâleti ayakta tutabilir.

12. Tahâret

“...Şunu iyi bilin ki Allah tevbe edenleri de sever, temizlenenleri de sever.”

[Bakara 2/222]. Temizlik, insanın hem dış dünyasını hem de iç âlemini kuşatan bir değerdir. İslâm’da tahâret, yalnızca bedensel temizlikten ibaret değildir. Asıl arınma; kalbin şirkten, aklın yanlış düşüncelerden, dilin ise yalandan ve kötü sözlerden temizlenmesiyle başlar.

Eşler bu ilkeleri birbirlerine karşı hakkıyla yaşattıklarında, dünya yolculuğunun yorgunlukları içinde birbirlerine sığınak olurlar. Birbirlerinde huzur bulur, gönüllerini dinlendirir ve hayatın yüklerini rahmet ikliminde taşırlar.

Âlimlerin Dünyasından

Ahmed b. Hanbel, Ehl-i Sünnet’in temel direklerinden, Hanbelî mezhebinin kurucusu ve büyük hadis âlimidir. Hayatı boyunca zindan, baskı ve çilelerle dolu ağır bir imtihan (Mihne) süreci geçirmesine rağmen, hanesini daima sükûnetin, sabrın ve vefanın merkezi kılmış müstesna bir ilim deryasıdır. İmâm Ahmed (rh), otuz yıl boyunca aynı yastığa baş koyduğu, ilmî mücadelesinde kendisine en büyük destekçi olan eşi Ümmü Sâlih (Abbâse bint el-Fadl) vefat ettiğinde, İslâm aile ahlâkının zirvesini gösteren şu muazzam şahitliği yapmıştır: “Biz Ümmü Sâlih ile tam otuz yıl beraber yaşadık. Allah’a yemin olsun ki bu otuz yıl zarfında aramızda bir kere dahi ihtilaf çıkmadı, bir kelime yüzünden bile birbirimize darılmadık.”

[İbnü’l-Cevzî, Menâkıbü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel, 399]

Böyle bir yuvada yetişen çocuklar ise sadece büyümeyiz; sevgiyle, merhametle ve güzel ahlâkla yörgularak geleceğe hazırlanırlar.

Ailede Sorumluluk ve Samimiyet

Ahlâkî ilkelerin hayata yansması noktasında aileyi ayakta tutan en önemli sütunlardan biri, eşlerin birbirlerine karşı sorumluluklarını hakkıyla yerine getirmesidir. İslâm, haneyi bir huzur ve rahmet yuvasına dönüştürecek bu mesuliyetleri açık ölçülerle ortaya koymuştur. Bu çerçevede erkeğin eşine karşı sorumlulukları; onu Allah'ın (cc) nazlı bir emaneti olarak görmek, sevgisini diri tutmak, hanesini ilim ve marifetle beslemek, ailenin ihtiyaçlarını helâl dairesinde karşılamak, öfkesine hâkim olup merhametle muamele etmek, geçmiş fedakârlıklara vefa göstermek ve zorluklar karşısında sabırla sebat etmektir. Buna karşılık kadının da eşine karşı sorumlulukları vardır. Bunlar; meşru taleplerde itaat etmek, elindeki nimetlere kanaat ederek nankörlükten sakınmak, eşini ve evini bir emanet bilmek, hanede temizlik ve zarafeti gözetmek, ailesinin huzuru için gayret etmek, eşinin sevdiklerine hürmet göstermek ve aile mahremiyetini korumaktır.

Peki, gerek aile içindeki bu büyük sorumlulukları gerekse dışa doğru genişleyen bu halkaları ayakta tutacak, onlara ruh ve anlam kazandıracak temel unsur nedir? Bütün bu ilişkilerin can suyu, *samimiyettir*. Arapçadaki karşılığı *nasîhat*, insanın iç dünyasındaki kırıkları onarması; kalbiyle dili, sözüyle ameli arasındaki bütünlüğü sağlamasıdır. İslâm'ın omurgasını oluşturan temel hadislerden biri olan **“Din samimiyettir.”** [Müslim, “İmân”, 95] beyanı, bu hakikatin önemini açıkça ortaya koymaktadır. Samimiyetin zedelenmesiyle birlikte aileyi içten içe kemiren bazı hastalıklar baş gösterir. Bunların başında *ğış/aldatma* ve *ikiyüzlülük*, *adâvet*/kin ve düşmanlık, *kibir*/büyüklenme ve tevazudan uzaklaşma, *hıyânet*/emanete riayetsizlik ve *lâ-mübâlâ*/ilgisizlik ve vurdumduymazlık gelir. Bu hastalıklar bir eve girdiğinde, oradaki sevgi ve güven iklimi yavaş yavaş kaybolmaya başlar. Samimiyetin kaybolduğu yuvalarda zamanla beş büyük maraz ortaya çıkar: *Basitlik*, *bîzarlık*/bıkkınlık, *belirsizlik*, *bereketsizlik* ve *bencillik*. Özellikle yapılan hatalardan dolayı özür dilememek, eşi sürekli eleştirmek ve kendisini daima ayrıcalıklı görmek, bu bencilliğin ve samimiyetsizliğin en açık tezahürleridir. Çünkü merkezindeki samimiyeti kaybeden bir kalp, önce kendi hanesini daraltır; hanesi huzurunu yitiren insan ise zamanla toplumun huzuruna da zarar verir.

Sünnet-i Seniyye’de Aile ve Efendimiz’in (sas) Aile Hayatı

Bütün insanlık için yegâne üsve-i hasene/en güzel örnek olan Efendimiz (sas) aile ahlâkını, sözleri, hâli, tavrı ve ailesi içerisinde bizzat yaşadığı örnek hayatıyla ümmetine öğretmiştir. İslâm’ın aile tasavvurunu hakkıyla anlayabilmek için, her köşesi rahmet, sevgi ve sekînetle örülmüş bu nebevî mektebin kapısını aralamak gerekir.

Bu kutlu mektebin ilk ve en sağlam temeli ise hiç şüphesiz Hz. Hatice (r.anhâ) annemizle atılmıştır.

Kavramlar

Aile: Akrabalık ilişkisiyle birbirlerine bağlanan fertlerin bir araya getirdiği topluluğa aile denmektedir. Aile kelimesi, Arapçada “geçimini sağlama, besleme, ihtiyaçlarını giderme ve dayanma” anlamlarına gelen (عول/‘a-v-l) kökünden türemiştir. Aile reisine de geçindirmekle ve bakmakla yükümlü olduğu kimselere kol kanat gerdiği için bu kökten gelen “âil” ismi verilmiştir.

[İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “‘Avl” md.]

“Onun Sevgisiyle Rızıklandırıldım”

Efendimiz (sas), hayatının en zorlu dönemlerinden biri olan nübüvvet öncesindeki yirmi beş yıl ve nübüvvetinin ilk on yılında Hz. Hatice (r.anhâ) ile âdetâ dünyadaki cenneti yaşamıştır. Yirmi beş yaşındaki Allah Resûlü (sas) ile kendisinden on beş yaş büyük, daha önce iki evlilik yapmış ve çocuk sahibi olan Hz. Hatice’nin (r.anhâ) evliliği, Mekke’nin en huzurlu yuvalarından biridir. Hz. Hatice (r.anhâ), sahip olduğu büyük servete ve itibarına rağmen eşine karşı hep derin bir hürmet, sevgi ve sadâkat içinde olmuştur. Hayatının en kritik anlarında da Efendimiz’in (sas) en büyük destekçisi olmuştur. Nitekim Hira Mağarası’nda Cebrâil (as) ile ilk karşılaşmanın

ardından büyük bir heyecan ve sarsıntı içerisinde evine dönen Allah Resûlü (sas), sığındığı ilk liman olarak Hz. Hatice’nin (r.anhâ) yanına gelerek **“Beni örtün, beni örtün!”** buyurmuştur. [Buhârî, “Bed’ü’l-vahy”, 3]. Hz. Hatice (r.anhâ) ise onu şefkatle karşıladı ve şu sözlerle teselli etti: *“Hayır, Allah’a yemin ederim ki Allah seni asla mahcup etmeyecek, zayi etmeyecektir. Çünkü sen akrabalık bağlarını gözetirsin, düşkünlerin elinden tutarsın, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyacını giderirsin, misafire ikram edersin, sözün doğrusunu söylersin ve hak yolunda uğranan musibetlerde insanlara yardım edersin.”* [Buhârî, “Bed’ü’l-vahy”, 3]. Bu eşsiz beraberlik Allah Resûlü’nün (sas), yıllar sonra **“Ben Hatice’nin sevgisiyle**

rızıklandırıldım.” [Müslim, “Fedâilü’s-Sahâbe”, 71] buyurarak ifade ettiği büyük bir muhabbetin ve vefanın neticesidir. Efendimiz (sas), Hz. Hatice’nin (r.anhâ) vefatından sonra dahi onun dostlarına hediyeler göndererek ona olan sadâkatini ve vefasını göstermeye devam etmiştir.

Nebevî Zarafet

Efendimiz’in (sas) eşleriyle olan münasebetleri; şefkat, zarafet ve merhametin en güzel örnekleriyle doludur. Hz. Âişe (r.anhâ) annemizle olan muhabbetinde, onun içtiği bardağın aynı yerinden su içmesi, ısırdığı et parçasının aynı yerinden ısırması; evlilikte sevginin, inceliğin ve nezaketin en latif tezahürlerindendir. [Bk. Müslim, “Eşribe”, 15]. Âişe annemiz (r.anhâ), kıskançlığının etkisiyle Sevde annemizin (r.anhâ) (ö. 23/644) bir tabağını kırdığında bile Efendimiz (sas) öfkesine kapılmamış; tebessüm ederek meseleyi nezaket ve ferasetle çözmüştür [Bk. Buhârî, “Nikâh”, 106]. Allah Resûlü (sas), ailesine karşı hiçbir zaman kaba davranmamış, hanımlarına ve çocuklarına bir kez olsun el kaldırmamıştır [Bk. Müslim, “Fedâil”, 79]. Onun (sas) aile hayatı, sevginin, zarafetin ve güzel muamelenin ince davranışlarla nasıl inşa edildiğinin en canlı örneğidir.

En Hayırlı Olan

Peygamberimiz (sas), evlilik yolunda olanlara en güzel ölçüleri bırakmıştır. Gençleri evliliğe teşvik ederken **“Sizin en hayırlınız, ailesine karşı en hayırlı olanınızdır. Ben de aileme karşı en hayırlı olanıyım.”** [Tirmizî, “Menâkıb”, 63] buyurarak erkeğin ailesine karşı güzel muamelesini hayırlılığın önemli bir göstergesi olarak ortaya koymuştur. Kadınlar için ise **“Dünyanın en hayırlı nimeti sâliha kadındır.”** müjdesini vererek sâliha kadını, **“Kocasına ona baktığında içi sevinçle dolar, eşi kendisinden bir şey istediğinde onu yerine getirir, kocası yanında olmadığı zaman ise onun malını ve namusunu korur.”** şeklinde tarif etmiştir [Müslim, “Radâ”, 10; Nesâî, “Nikâh”, 14; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 4].

En Bereketli Nikâh

Evliliğin kolaylaştırılması noktasında da Efendimiz (sas) ümmetine rehber olmuştur. **“En hayırlı nikâh, en kolay olanıdır.”** [İbn Mâce, “Nikâh”, 17] buyurarak günümüz Câhiliyesi’nin zihinlere yerleştirdiği israf, gösteriş ve “El âlem ne der?” anlayışına karşı sade ve bereketli bir evlilik ölçüsü ortaya koymuştur. Kendi

kızı Hz. Fâtıma'yı (r.anhâ) Hz. Ali (ra) ile evlendirirken de bu ölçüyü bizzat yaşamıştır. Gösterişten uzak gerçekleşen bu nikâh ve düğün, ensar hanımlarının *"Vallâhi biz Fâtıma'nın düğününden daha güzel bir düğün görmedik!"* [İbn Mâce, "Nikâh", 24] sözleriyle takdir edilmiştir. Efendimiz (sas), kızını yuvasına uğurlarken ona dünya anlayışının telkin ettiği *"Kendini ezdirme!"* tavsiyesi yerine, aile hayatının temelini oluşturan ilâhî ölçüyü hatırlatarak **"Kızım! Allah'a (cc) itaat et, kocanın meşru isteklerinde ona itaat et."** [Bk. Buhârî, "Daâvât", 11; Müslim, "Zikir", 80] buyurmuştur.

İlâhî Emanet

Efendimiz'in (sas) Refik-i A'lâ'ya irtihalinden önce Vedâ Haccı'nda (10/632) irad ettiği hutbede ümmetine bıraktığı en önemli vasiyetlerden biri de kadınlara karşı hassasiyet göstermektir. **"Ey insanlar! Kadınların haklarını gözetmenizi ve bu hususta Allah'tan korkmanızı size tavsiye ederim. Siz kadınları Allah'ın emaneti olarak aldınız..."** [Müslim, "Hac", 147] buyurarak kadınların ilâhî bir emanet olduğunu hatırlatmıştır. Bu emanete riayetsizlik, Allah'ın belirlediği ölçülere karşı bir sorumluluk ihlalidir. Efendimiz (sas), öfkeye kapılarak talâk hakkını bir tehdit ve oyun aracına dönüştürenleri şiddetle uyarmış; **"Ben aranızdayken Allah'ın kitabı ile mi oynuyorsunuz?"** [Nesâî, "Talâk", 6] buyurarak aile hukukunun ciddiyetini ortaya koymuştur.

Saâdet Asrı'ndan Aile Örnekleri

Sahâbe-i Kirâm efendilerimizin hayatları, Resûlullah'ın (sas) öğrettiği aile ahlâkının hayata yansımış canlı şahitleridir. Onların haneleri; imanın, takvânın, infakın, sabrın ve teslimiyetin yaşandığı rahmet yuvalarıydı. Eş seçiminde ölçüleri iman ve takvâ olurdu. Hatta kendilerini de iman üzerinden tanıtırlandı. Nitekim Hz. Bilâl-i Habeşi (ra), Yemenli bir ailenin kızlarına talip olduğunda kendisini, Allah'ın (cc) lütfettiği iman ve hidâyet nimetiyle tanıtmış; *"Bir zamanlar köleydik, Allah (cc) bizi özgür kıldı. Bir zamanlar sapkınlıktaydık, Allah (cc) bizi hidayete erdirdi. Bir zamanlar fakirdik, Allah (cc) bizi zenginleştirdi..."* [İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/269, 270] diyerek asıl değerın takvâ olduğunu ortaya koymuştur.

Sahâbe için bir aile kurmanın gayesi, dünyalık imkânlardan önce âhireti kazandıracak bir yuva inşa etmektir. Ebü'd-Derdâ (ra), kızını Halife Muâviye'nin (ra) (ö. 60/680) oğluna vermek yerine takvâ sahibi bir genci tercih ederek

“Ben kızımın dünyasını değil, âhiretini düşünürüm.” [Bk. Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/215] anlayışıyla hareket etmiştir.

Onların evlerinde infak, aile hayatının ayrılmaz bir parçasıydı. Zübeyr b. Avvâm (ra) (ö. 36/656) ile Esmâ bint Ebû Bekir (r.anhâ) gibi sahâbîlerin hanelerinde Allah yolunda verme şuuru hep canlı tutulurdu. Hz. Esmâ, Resûlullah'ın (sas) **“Ey Esmâ! Saymadan ver! Saymadan ver ki Allah (cc) da sana saymadan versin.”** [Buhârî, “Zekât”, 22] buyruğunu hayatının ölçüsü hâline getirirdi. Hz. Zeyneb bint Cahş (r.anhâ) da kendisine gönderilen büyük miktardaki ganimetleri ihtiyaç sahiplerine ulaştırır, elinde bekletmekten endişe ederdi [Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, 10/115].

Sahâbe evlerinde ibadet, aile hayatının merkezindeydi. Evliliğin bereketini Allah'tan istemek için namaza sarılır, yeni kurulan yuvaları dua ile başlatırlardı. Ebû Saîd'in (ra) düğününde Abdullah b. Mes'ûd (ra) ve Ebû Zer el-Ğifârî (ra), namaza damadı imam olarak geçirerek liyakate verdikleri önemi göstermiş, ardından evliliğin hayrını Allah'tan istemeyi ve şerrinden O'na sığınmayı tavsiye etmişlerdir [Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/555; 6/93, 94].

Sahâbe, gençlerin yuva kurmasını da toplum olarak bir sorumluluk kabul ederdi. Suffa ehlinde Rebîa b. Kâ'b el-Eslemî (ra) (ö. 63/68) evlenme imkânı bulamadığında Allah Resûlü (sas) ona destek olmuş, uygun bir aile bulmasına ve mehir konusunda yardımcı olunmasına vesile olmuştur [Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 27/111, 112].

Bütün bu örnekler göstermektedir ki Saâdet Asrı'nın evleri; iman, merhamet, fedakârlık ve teslimiyetle inşa edilen mekteplerdi. Bu hanelerde yetişen insanlar, aileyi Allah'ın bir emaneti olarak gördüler ve hayatlarını bu şuurla şekillendirdiler.

Rabb'imiz (cc), bizlere de bu rahmet ikliminden nasiplenmeyi, evlerimizi muhabbet ve huzur yuvaları hâline getirmeyi, nesillerimizi Kur'an'ın nuru ve Resûlullah'ın (sas) ahlâkı üzere yetiştirmeyi nasip eylesin (Âmin).

Suffa Meclisleri

AHLÂK BİLİNCİ DERSLERİ

Ev Ahlâkı

18. Ders

Kur'ân İklimi

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا
وَتُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾

*“Ey iman edenler! Kendi evinizden başka evlere,
geldiğinizi fark ettirip (izin alıp) ev halkına selâm
vermedikçe girmeyin. Bu, sizin için daha iyidir.
Herhâlde (bunu) düşünüp anlırsınız.”*

[Nûr 24/27]

Nebevî Sedâ

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: يَا بُنَيَّ إِذَا
دَخَلْتَ عَلَى أَهْلِكَ فَسَلِّمْ يَكُنْ بَرَكَةً عَلَيْكَ وَعَلَى أَهْلِ بَيْتِكَ

Enes b. Mâlik'ten (ra) nakledildiğine göre Resûlullah (sas)
ona şöyle buyurmuştur: **“Yavrucuğum! Ailenin yanına
girdiğinde selâm ver ki sana ve ev halkına bereket olsun.”**

[Tirmizî, “İsti’zân”, 10]

Vahyin Dilinden

“İyi davranış, asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir. Lâkin iyi davranış, korunan (ve ölçülü giden) kimsenin davranışdır. Evlere kapılardan girin, Allah’tan korkun, umulur ki kurtuluşa erersiniz.”

[Bakara 2/189]

Cennetin Şubesi Evler

İslâmî hayat tasavvurunda yeryüzündeki en kıymetli mekânlardan biri hiç şüphesiz Müslümanın evidir. Bir evin cennet şubesi hâline gelmesi, o hanede yaşayan fertlerin İslâm’ın yüce ahlâk ilkelerini ne ölçüde hayata taşıdıklarıyla doğrudan ilişkilidir. “Cennetin şubesi olan evler” denildiğinde İslâm tarihinin altın sayfalarında yer alan pek çok saâdet yuvası hatıra gelir. Ancak bunlar arasında öyle bir ev vardır ki faziletin, edebin ve nebevî terbiyenin

en güzel örneklerinden biridir: Hz. Ali (ra) ile Hz. Fâtıma’nın (r.anhâ) yuvası. Ehl-i Beyt’in bu mübarek hanesi, Efendimiz’in (sas) aile hayatına dair ortaya koyduğu ölçülerin en güzel yansımalarından biridir. Bu kutlu evliliği ve onu hazırlayan süreci anlamak, İslâm ailesinin temel esaslarını ve sağlam bir yuvanın nasıl kurulacağını kavramaya vesile olacaktır. Bunun için öncelikle bu mübarek evliliğin öncesinde yaşananlara kısaca göz atmak gerekir.

Hz. Fâtıma (r.anhâ), İslâm toplumu içerisinde ve ashâb-ı kirâm nezdinde özel bir konuma sahipti. Allah Resûlü’nün (sas) yüce lisanından dökülen ifadelerle o, “**Ümmü Ebîhâ/Babasının Anası**” [Bk. İbn Sa’d, *Tabakât*, 8/26] ve “**Binti Ebîhâ/Babasının Kızı**” [Bk. Ebû Dâvûd, “Edeb”, 143] sıfatlarına mazhar oldu. Babasının nübüvvet yükünü yakından paylaşan, onun (sas) en yakın sırdaşlarından biri hâline geldi. On sekiz, on dokuz yaşlarına geldiğinde ise Medine İslâm toplumunda Hz. Fâtıma’ya (r.anhâ) talip olma arzusu arttı; ashâb-ı kirâmın ileri gelenleri, Peygamber hanesine damat olma şerefine erişmeyi büyük bir nimet olarak gördü. Bu hususta ilk adım atanlardan biri Hz. Ömer (ra) oldu. Ancak o, kendi nefsinin öne çıkarmak yerine Hz. Ebû Bekir’in (ra) bu mübarek yuvaya daha uygun olacağını düşünerek “*Ey Ebû Bekir! Git, Resûlullah’tan kızı Fâtıma’yı iste, ona damat olma şerefini kimselere kaptırma!*” dedi ve arkadaşını teşvik etti. Hz.

Ebû Bekir (ra), meseleyi Hz. Âişe annemize (r.anhâ) danıştı. Hz. Âişe (r.anhâ), büyük bir teslimiyetle, “*Resûlullah’a söyle. Eğer uygun görürse elbette ki sana evet diyecektir.*” diyerek babasına destek oldu. Hz. Ebû Bekir (ra) de büyük bir edep ve hayâ içerisinde Efendimiz’in (sas) huzuruna çıktı ve talebini arz etti. Allah Resûlü (sas), sadâkat abidesi dostunun bu isteğini güzel bir şekilde karşıladı; ancak ilâhî takdire işaret ederek “**Ey Ebû Bekir! Ben, Fâtıma konusunda Allah’tan bir hüküm bekliyorum.**” buyurdu. Bu ce-

vabı derin bir teslimiyetle karşılayan Hz. Ebû Bekir (ra), gönlünde herhangi bir kırgınlık taşımadan geri döndü ve durumu arkadaşlarına bildirdi.

Aradan bir müddet geçtikten sonra Hz. Ömer (ra), Hz. Ebû Bekir’in (ra) teşvikiyle aynı niyetle Efendimiz’in (sas) huzuruna çıktı. Ancak Allah Resûlü (sas), ona da daha önce Hz. Ebû Bekir’e (ra) verdiği cevabı verdi ve Hz. Fâtıma (r.anhâ) konusunda Allah’tan bir hüküm beklediğini ifade etti. Kaynaklarımız, Abdurrahman b. Avf (ra) gibi Medine’nin ileri gelen sahâbilerinin de bu hususta Efendimiz’e (sas) müracaat ettiğini, ancak hepsinin aynı cevapla karşılaştığını nakletmektedir [Bk. İbn Sa’d, *Tabakât*, 8/19]. Her gelen kimseye aynı cevabın verilmesi üzerine sahâbe-i kirâm, bu işin ardında ilâhî bir takdirin bulunduğunu sezmeye başladılar. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir (ra) ve Hz. Ömer (ra) başta olmak üzere bazı sahâbiler Hz. Ali’ye (ra) yönelerek onu teşvik ettiler ve şöyle dediler: “*Biz, Resûlullah’ın Fâtıma’yı senin için beklettiğini düşünüyoruz. Git, ona talip ol! Allah bilir, ancak zannımız odur ki Resûlullah sana olumlu cevap verecektir.*” Buradan, evlilik ahlâkına dair önemli bir ölçü daha öğreniyoruz. Kız babası, güzel ahlâklı, imanlı ve hayırlı bir damat adayı gördüğünde bunu doğrudan bir teklif hâline getirmek yerine, uygun vesilelerle karşı tarafın da bu adımı atmasını sağlayabilir. Nitekim Efendimiz (sas), Hz. Ali’yi (ra) çağırıp bu teklifi kendisi yapabileceği hâlde böyle yapmadı; evlilikteki usul ve edebe uygun olarak talebin erkek tarafından gelmesini bekledi.

Hz. Ebû Bekir (ra) ve Hz. Ömer (ra), Hz. Ali’yi (ra) teşvik ettiklerinde o, sahip olduğu maddî imkânsızlıklar sebebiyle çekindi ve “*Benim evlenecek neyim var ki?*” diyerek mahcubiyetini ifade etti. Bunun üzerine sahâbe-i kirâm,

Resûlullah’ın (sas) Ahlâkı

Hz. Âişe (r.anhâ), Resûlullah’ın (sas) ev hâli hakkında kendisine yöneltilen bir soru üzerine şöyle buyurmuştur: “*Herhangi bir insan gibiydi; elbisesini temizler, koyununu saçar ve kendi işini kendisi yapardı.*”

[Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/256]

fakirliğin evliliğe engel olmadığını, asıl meselenin niyet ve uygunluk olduğunu hatırlatarak onu cesaretlendirdi. Ancak Hz. Ali (ra), Efendimiz'in (sas) huzuruna çıkma konusunda bir müddet tereddüt yaşadı. Bir gün Hz. Ali'nin (ra) de bulunduğu bir mecliste Efendimiz (sas), evlilikle ilgili şu evrensel ölçüyü dile getirdi: **“Ey Ali! Üç şey vardır ki vakti geldiği zaman asla geciktirilmez: Vakti girdiği zaman namaz, defnedilmeye hazır olan cenaze ve dengini bulduğu zaman evlenmek.”** [Tirmizi, “Salât”, 13]. Bu nebevî beyan, az sözle çok mânayı ifade eden tam bir cevâmiu'l-kelim örneğidir. Efendimiz (sas), insanların huzurunda doğrudan *“Gel, benim kızımı iste!”* şeklinde bir ifade kullanmayarak edep, zarafet ve hikmet dolu bir üslupla evlilik meselesini Hz.

Sahâbenin Hayatından

Resûl-i Ekrem (sas), Medine'ye hicretin ardından Selmân el-Fârisî (ra) (ö. 36/656) ile Ebü'd-Derdâ'yı (ra) kardeş ilan etmişti. Bir gün Selmân (ra), kardeşinin evine uğradığı bir esnada, Ebü'd-Derdâ'nın hanımı Ümmü'd-Derdâ'yı (r.anhâ) son derece bakımsız ve hüznü bir kıyafet içinde gördü. Ona bu durumunun sebebini sorunca Ümmü'd-Derdâ (r.anhâ), *“Kardeşin Ebü'd-Derdâ'nın artık bu dünya nimetlerinde ve evlilik hayatında hiçbir gözü kalmadı; gündüzleri sürekli oruç tutuyor, geceleri de sabaha kadar namaz kılıyor.”* diyerek eşinin ailesini ihmal ettiğini üstü kapalı bir şekilde dile getirdi. Bu durumdan haberdar olan Selmân (ra), başka bir gün kardeşi Ebü'd-Derdâ'yı bizzat evinde ziyaret edip ona misafir oldu. Ebü'd-Derdâ (ra), kıymetli misafiri için hemen bir sofraya kurdu ancak kendisi yemeğe oturmayarak *“Ben oruçluyum, sen buyur.”* dedi. Bunun üzerine Selmân (ra), *“Sen yemedikçe ben de yemem!”* diyerek kardeşine nafile orucunu bozdurdu ve onunla beraber yemek yedi. Gece olduğunda Ebü'd-Derdâ (ra) namaza kalkmak istedi fakat Selmân (ra) ona uyumasını söyledi. Gecenin son üçte biri geldiğinde ise Selmân (ra), *“Şimdi kalk!”* dedi ve birlikte teheccüd namazı kıldılar. Ardından Selmân-ı Fârisî (ra), tarihe geçen şu muazzam aile ve denge ölçüsünü dile getirdi: *“Kardeşim! Şüphesiz Rabb'inin senin üzerinde hakkı vardır. Kendi nefsinin ve bedeninin senin üzerinde hakkı vardır. Eşinin ve ailenin de senin üzerinde hakkı vardır. Öyleyse hak sahiplerinin her birine hakkını ver!”* Sabah olunca Ebü'd-Derdâ (ra) durumu gelip Efendimiz'e (sas) anlattı. Allah Resûlü (sas) tebessüm ederek *“Selmân doğru söylemiş.”* buyurdu.

[Buhârî, “Savm,” 51; “Edeb,” 86]

Ali'nin (ra) gönlüne ve gündemine yerleştirmiştir. Çünkü Allah Resûlü (sas), kızı için hayırlı bir eş seçerken İslâm ümmetine örnek olacak Ehl-i Beyt yuvasının kuruluşuna da zemin hazırlıyordu.

Bu ince mesajı anlayan Hz. Ali (ra), sahâbenin de teşvikiyle cesaretini topladı ve Allah Resûlü'nün (sas) huzuruna çıktı. O anı Hz. Ali'nin (ra) kendi dilinden dinlemek, bu hadisenin ruhunu anlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Hz. Ali, bu hâli şöyle anlatmaktadır: “Yıllardır Resûlullah'ın yanında olma, onun mübarek ellerinde ve terbiyesinde yetişmeme, evine kendi evim gibi çok rahat girip çıkmama rağmen, Fâtıma'yı istediğim gün huzuruna çıktığım anda âdeta dilim tutuldu. Resûlullah'ın heybetine bakar bakmaz konuşmaya mecalim kalmadı. Allah Resûlü bana şefkatle **‘Nasılsın Ali, ne var ne yok?’** dediğinde zorlukla cevap verebildim. **‘Neye geldin, bir derdin mi var?’** diye sorduğunda ise söyleyecek söz bulamadım, terlemeye başladım. Benim bu denli zorlandığımı ve utandığımı gören Resûlullah tebessüm ederek **‘Herhâlde sen Fâtıma'yı istemeye geldin?’** buyurdu. Ben de utana utana *‘Evet!’* mânasına gelecek şekilde başımı salladığımda Resûlullah hemen ayağa kalktı ve **‘Merhaba! Ehlen ve sehlen./Hoş geldin! Safalar getirdin.’** dedi. Ardından benim yanımdan çıkıp Fâtıma'nın odasına gitti. Ben orada dakikalarca bekledim. Heyecandan ne yapacağımı bilemez hâldeydim. Sonra dışarı çıktım, arkadaşlarım beni bekliyordu. Merakla *‘Ne oldu Ali?’* dediler. *‘Vallâhi durum böyle böyle oldu. Ben heyecandan konuşamadım, O benim niyetimi anladı ve bana ‘Ehlen ve sehlen.’ dedi, sonra Fâtıma'nın yanına gitti.’* dedim. Bunu duyan sahâbiler sevinçle beni tebrik etmeye başladılar. Ben şaşkınlıkla *‘Ne oldu ki tebrik ediyorsunuz, bu iş bitti mi?’* deyince *‘Eğer Resûlullah sana karşı da olumsuz bir düşüncede olsaydı veya başkalarına dediği gibi ilâhî hükmü beklediğini söyleseydi aynen bize dediğini sana da derdi. Demek ki Allah'ın hükmü senmişsin, Resûlullah'ın gönlündeki asıl niyet de senmişsin. Bu iş tamamdır!’* dediler.” [İbn Hacer, *İsâbe*, 4/365].

Bu hadise, günümüz Müslümanlarına, özellikle evlilik çağına gelmiş gençlere ve onların ailelerine önemli mesajlar taşımaktadır. Dünyevî imkânları artırma, eşya ve gösteriş beklentilerini tamamlama arzusu sebebiyle evliliği sürekli ertelemek, İslâm'ın aile anlayışıyla bağdaşmayan bir yaklaşımdır. Hâliyle evlilik; Allah'ın rızası, samimiyet ve teslimiyet üzerine kurulduğunda bereket kazanan mübarek bir yolculuktur. Beklentilerini sadeleştirip ilâhî rızayı merkeze alan kimseler, Allah'ın (cc) lütfuyla yuvalarını huzur, muhabbet ve rahmetle kuşatılan birer cennet şubesine dönüştürebilirler.

Evleri Cennet Bahçesine Çeviren Nebevî Uyarılar

Efendimiz (sas), kendi mübarek aile hayatı ve ashâbının uygulamalarıyla evlerin nasıl rahmet, huzur ve ibadet iklimine dönüştürülebileceğini ümmetine öğretmiştir. Bu konuda verdiği en önemli ölçülerden biri şudur: **“Namazlarınızın bir kısmını evlerinizde kılın ve evlerinizi kabirlere çevirmeyin.”** [Buhârî, “Salât”, 52; Müslim, “Müsâfirîn”, 208]. Bu hadisin söylendiği zemini düşündüğümüzde mesajın derinliği daha iyi anlaşılır. Beş vakit namazın cemaatle mescitte eda edildiği Medine toplumunda Allah Resûlü (sas), cemaati terk edenleri ağır şekilde uyarmış ve **“İçinde bulundukları evleri başlarına yıkılası geliyor!”** [Buhârî, “Husûmât”, 5] buyurmuştur. Buna rağmen nafîle ibadetlerin, gece namazlarının ve Kur’ân okumalarının evlerde de yaşatılmasını teşvik etmiştir; böylece hanelerin ibadet ve zikirle diri tutulmasını istemiştir. Zira içinde Allah’ın (cc) adının anıldığı, namaz ve kulluk şuuru ile hayat bulan evler mânevî bir canlılık kazanır. İbadetten uzak kalan evler ise zamanla bu bereketini kaybeder. Nitekim başka bir hadis-i şerifte şöyle buyrulur: **“Evlerinizi kabirlere çevirmeyin. Şüphesiz şeytan, içinde Bakara sûresi okunan evden hızla kaçır.”** [Müslim, “Müsâfirîn”, 212; Tirmizî, “Fedâilü’l-Kur’ân”, 2]. Allah Resûlü’nün (sas), kabir hayatına dair şu beyanı da meselenin özünü ortaya koymaktadır: **“Kabir ya cennet bahçelerinden bir bahçe yahut cehennem çukurlarından bir çukurdur.”** [Tirmizî, “Kıyâmet”, 26]. Bütün bu ilâhî ve nebevî ölçüler birlikte değerlendirildiğinde, bir evin cennet şubesi olmasını sağlayan temel yapı taşlarının Kur’ân, namaz, teslimiyet ve vefa olduğu görülür.

Âlimlerin Dilinden

Tâbiîn neslinin önde gelen âlimlerinden Tâvûs b. Keysân (ö. 106/725), evin bereketi ve manevî muhafazası hakkında şöyle demiştir: *“Kişi evinden ayrıldığında şeytan arkasına düşer. Evine dönüp selâm verdiğinde, şeytan arkası üstü döner ve ‘Bize burada yer yok!’ der. Öğle yemeği geldiğinde kişi besmele çekerse şeytan, ‘Bize ne öğle yemeği ne de yer var!’ der. Şayet kişi eve girdiğinde selâm vermezse şeytan, ‘Yer ve yemek banadır.’ der. Akşam da aynı şeyleri söyler. Melekler Âdemoğlu’nun namazını yazarlar. ‘Falanca namazını tam kıldı, falanca ise namazını eksik kıldı.’ derler. Bunlardan asıl kastedilen ise huşû ve ta’dîl-i erkândır.”*

[Abdürrezzâk es-San’ânî, Musannef, 10/393]

Kur'ân'ın yetiştirdiği sahâbe nesli ve vahyin anlattığı peygamber aileleri üzerinden, bu dört esası yansıtan örnek haneleri inceleyerek cennet şubesi evlerin nasıl inşa edildiğini anlamaya çalışalım.

1. Namaz Evi: Mısır'daki Kiblegâhlar ve Firavun'a Karşı Direniş

Kur'ân-ı Kerîm, namazla hayat bulan bir evi örnek verirken bizleri Mısır'ın kadim topraklarına ve Kur'ân'da en çok zikredilen peygamber olan Hz. Mûsâ'nın (as) mücadelesine götürür. Onun hayatı; iman, sabır ve teslimiyet mücadelesinin en güçlü örneklerinden biridir. Nehirde başlayan hayat yolculuğu, Firavun'un sarayında ilâhî bir koruma altında yetişmesi, Medyen'de aldığı terbiye ve nihayet Tûr-i Sînâ'da Risâlet vazifesiyle görevlendirilmesi, onu büyük bir ilâhî vazifeye hazırlayan safhalardır. Hz. Mûsâ'nın (as) kıssasının en dikkat çekici yönlerinden biri de zulmün en ağır yaşandığı bir dönemde müminlere Allah'a yönelmeyi ve namazla güç bulmayı öğretmesidir.

Hz. Mûsâ (as), ağabeyi Hz. Hârûn (as) ile birlikte dönemin en zalim hükümdarı Firavun'un karşısına çıkarak hakkı tebliğ etti. Kur'ân, ilâhlık iddiasında bulunan Firavun'a karşı dahi, **“Ona kavlen leyyinen/yumuşak söz söyleyin. Belki o, aklını başına alır veya korkar.”** [Tâhâ 20/44] buyurarak davetin üslubunu ve tebliğ ahlâkını öğretmiştir. Ancak Firavun, hakikati kabul etmek yerine onu bastırmayı tercih etti. Hz. Mûsâ'nın (as) getirdiği mucizeleri halkın gözünde değersiz göstermek için büyük bir bayram gününde ülkenin en mahir sihirbazlarını topladı. Fakat hak karşısında bâtil tutunamadı. Hz. Mûsâ'nın (as) asâsı Allah'ın izniyle onların bütün hilelerini ortadan kaldırınca, sihirbazlar bunun sıradan bir sihir olmadığını hemen anladılar ve hiç tereddüt etmeden secdeye kapanarak **“Hârûn ve Mûsâ'nın Rabb'ine iman ettik!”** [Tâhâ 20/70] diye haykırdılar.

Bu durum karşısında otoritesinin sarsıldığını gören Firavun, kibrine yenilerek zulme başvurdu. Asırlar boyunca değişmeyen zalim despotik zihniyetle hareket eden Firavun, insanların kalplerindeki imanı dahi kendi iznine ve kontrolüne tâbi görmek istedi. Ancak sihirbazların kalbine inen iman nuru, hiçbir tehdide boyun eğmedi. Onlar, karşılaştıkları bu büyük hakikat karşısında imanlarından zerre kadar taviz vermeyerek secdeye kapandılar. Allah (cc) o gün, isimleri tarihe geçmeyen bu kimseleri âdeta Hz. Mûsâ'nın (as) yol arkadaşları kılmış; onların teslimiyetini, ashâb-ı kirâmın izzetli duruşuyla

aynı çizgiye taşımıştır. Zulmün had safhaya ulaştığı, Firavun’un bütün sosyal hayatı ve kamusal alanları kontrol altında tuttuğu, müminlere nefes alacak alan bırakmadığı o ağır günlerde Allah (cc), kurtuluşun yolunu şöyle bildirmiştir: **“Mûsâ’ya ve kardeşine, ‘Kavminiz için Mısır’da evler edinin ve evlerinizi kıblegâh (namaz kılınacak yerler) yapın, namazı dosdoğru kılın. Ve müminleri müjdele!’ diye vahyettik.”** [Yûnus 10/87]. Bu âyet-i kerime, İsrâiloğulları şahsında kıyamete kadar gelecek bütün müminlere açık ve güçlü bir mesaj vermektedir: Dış şartlar ne kadar zorlaşırsa zorlaşsın, zulüm ve baskı ne kadar artarsa artsın, İslâmî hayatın başlayacağı ve korunacağı temel merkez evdir. Firavun sokağa, caddeye ve toplum hayatına ne kadar hâkim olursa olsun; müminin asıl sığınağı, Allah’a yöneldiği ve kulluğunu diri tuttuğu hanesidir. Mısır’ın karanlığı içinde evlerini namazgâh edinen, kibleye yönelen ve namazı ikame eden müminler, ilâhî müjdeye mazhar olacak nesiller yetiştirmişlerdir. O namaz evlerinde yetişen imanlı nesil, sonunda Firavun’un zulmüne karşı galip gelmiş; Allah’ın yardımıyla Kızıldeniz onların önünde yarılmış, Firavun ve ordusu ise kendi zulmünün içinde helâk olup gitmiştir.

Hâsılı, namaz evinin bize verdiği en temel mesaj; hiçbir bahanenin arkasına sığınarak bu hakikatten uzaklaşamayacağımızdır. Dışarıdaki yozlaşmayı, şartların zorluğunu veya zulmün yaygınlığını gerekçe göstererek ibadetleri terk etmek yahut gevşetmek mümine yakışmaz. Şartlar ne olursa olsun, evlerimizi namazla ihya etmek; onları Allah’a kulluğun ve İslâmî hayatın en güçlü kalelerinden biri hâline getirmek hepimizin asli vazifesidir.

2. Kur’ân Evi: Vahyin Gölgesindeki Hane ve Hikmetin Tâlimi

Evinde Kur’ân okunmasından, sünnetin yaşanmasından daha tabii bir şeyin düşünülemeyeceği ideal ev, hiç şüphesiz Allah Resûlü’nün (sas) kendi evidir. Bazıları, *“Hocam, peygamberin evinde zaten Kur’ân okunur, bundan doğal ne olabilir ki?”* diyebilir. Evet, doğal olan budur. Ancak bizim bu örnekte odaklanmamız gereken husus, Allah Resûlü’nün (sas) bütün yoğunluk ve meşguliyetlerine rağmen evinin manevî gıdasını nasıl muhafaza ettiği. Ahzâb sûresinin 28 ilâ 34. âyetleri, doğrudan Efendimiz’in (sas) hanımları olan müminlerin annelerinin şahsında bütün ümmetin kadınlarına ve İslâm ailelerine büyük ve sarsılmaz bir ikazda bulunmaktadır. Söz konusu âyetlerin sebab-i nüzulüne baktığımızda şu manzarayla karşılaşırız: Medine’de İslâm devletinin siyasi istikrarının sağlanması ve fetihler neticesinde elde edilen ganimetlerle toplumun refah

seviyesinin gözle görülür biçimde yükseldiği bir dönemde, diğer evlerde de bolluk emareleri görülmeye başlanmıştı. Toplumdaki bu genel rahatlamanın bir yansıması olarak gayet insanî bir hisle Efendimiz'in (sas) eşleri olan annelerimiz de hayat şartlarının biraz daha iyileştirilmesini ve bazı dünyalık ihtiyaçlarının karşılanmasını talep etmişlerdi. Bunun üzerine Allah (cc), peygamber eşleri olmanın ağır mesuliyetini ve bu makamın sıradan bir aile hayatı olmadığını hatırlatan Ahzâb sûresinin 28 ilâ 34. âyetlerini indirdi. Âyetlerin devamında, Ehl-i Beyt'in her türlü maddî ve mânevî kirden, ilâhî bir iradeyle arındırıldığı vurgulandıktan sonra şu ferman nâzil olmuştur: **"Evlerinizde okunan Allah'ın âyetlerini ve hikmeti hatırlayın. Şüphesiz Allah, Latîf ve Habîr olandır."** [Ahzâb 33/34].

Burada Kur'an'ın özellikle **"Fî büyûtikûne/Evlerinizde"** vurgusunu yapması son derece hikmetlidir. Zira Medine'nin coğrafi ve sosyal yapısını düşündüğümüzde, Mescid-i Nebvî, evlerin hemen bitişiğindedir. Efendimiz (sas), vaktinin büyük bir kısmını mescitte geçirerek beş vakit namazı kıldırıyor, Suffa ehliyle ilgileniyor, insanlara Kur'an'ı ve Hikmet'i öğretiyor. Bunları yaparken de vahiy geliyor, ordular sevk ediliyor, civar kabilelerden gelen elçiler kabul ediliyor ve davet mektupları yazılıyor. Allah Resûlü'nün (sas) omuzlarındaki yük, kelimenin tam anlamıyla cihanşümul bir yüküdür. Böylesine yoğun bir hayatın içinde âyet, annelerimize doğrudan doğruya evi işaret ederek **"Evlerinizde okunan Allah'ın âyetlerini ve hikmeti hatırlayın."** [Ahzâb 33/34] buyurmaktadır. İmâm Şâfiî'nin usûl ilminde ortaya koyduğu gibi buradaki "hikmet"ten maksat doğrudan doğruya sünnettir, yani Resûlullah'ın (sas) ev içindeki fiilî uygulamaları ve ahlâkî örnekliğidir.

Bu ilâhî ikaz, asırlar ötesinden bugünün insanına; özellikle hocalara, âlimlere, dava adamlarına ve ebeveynlere yöneltilmiş sarsıcı bir uyarıdır. Dışarıdaki dinî tebliğimiz, ilmî çalışmalarımız veya diğer meşguliyetlerimiz ne kadar

Kur'ânî Ahlâk

"Ey müminler! Ellerinizi altında bulunan (köle ve cariyeleriniz) ve içinizden henüz ergenlik çağına girmemiş olanlar, sabah namazından önce, öğleyin soyunduğunuz vakit ve yatsı namazından sonra (yanınıza gireceklerinde) sizden üç defa izin istesinler. Bunlar, mahrem (kapanmamış) hâlde bulunabileceğiniz üç vakittir. Bu vakitlerin dışında ne sizin için ne de onlar için bir mahzur yoktur. Birbirinizin yanına girip çıkabilirsiniz. İşte Allah âyetleri size böyle açıklar. Allah, (her şeyi) bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."

[Nûr 24/58]

değerli olursa olsun; eğer kendi evimizde eşimize ve çocuklarımıza Kur’ân’ı, Sünnet-i Seniyye’yi ve İslâmî ahlâkı taşıyamıyorsak büyük bir eksiklik içindeyiz demektir. Bütün enerjisini dışarıda tüketip evine geldiğinde ailesine ilim, şefkat ve mâneviyat veremeyen kimse, etrafını aydınlatırken kendisi tükenen bir mum gibidir. Çünkü ihmal edilen her ev, zamanla ihmal edilen bir nesle dönüşür. Kendi yuvasında Kur’ân ve hikmetle güçlü bir bağ kuramayan bir neslin ahlâkî çözülmeden korunması da mümkün değildir.

Peygamber evinin Kur’ân evi olmasının pratikteki en güzel ve en çarpıcı örneklerinden birini Ümmü Seleme (r.anhâ) annemizin şu hatırasında müşahade ederiz: Bir gün Ümmü Seleme annemiz, evinde istirahat ederken hizmetçisine saçlarını taratmaktaydı. O sırada mescitte insanlara mühim bir meseleyi duyurmak üzere minbere çıkan Allah Resûlü’nün (sas) gür sesi evine kadar ulaştı: **“Yâ eyyühe’n-nâs!/Ey insanlar!”** Bu umumi hitabı duyar duymaz Ümmü Seleme annemiz hemen irkildi, hizmetçisine saçını taramayı bırakmasını söyledi, ardından toparlanıp başörtüsünü alarak mescide yöneldi. Bunun üzerine hizmetçi kadın şaşkınlıkla *“Ey müminlerin annesi! Resûlullah o hitapla erkeklere seslendi. Kaldı ki Resûlullah bu akşam bu evde kalacak, gelince*

Âlimlerin Dünyasından

Sa’lebe b. Ebî Mâlik el-Kurazî, Medine’de yaşamış tâbiîn neslinin önde gelen fıkıh ve hadis âlimlerindendir. Ashâb-ı kirâmın pek çoğundan ilim tahsil eden bu kıymetli muhaddis, İslâm’ın mahremiyet ve edep kurallarını kendi hayatında titizlikle uygulamasıyla tanınırdı. O, Kur’ân’da emredilen mahremiyet vakitleriyle ilgili bir hatırasını şöyle aktarmaktadır:

“Bineğime atladım, ashâb-ı kirâmdan Abdullah b. Süveyd’e üç mahrem vakti sormak için gittim. O bu üç vakte riayet ederdi. Yanına vardığımda bana, ‘Ne istiyorsun?’ diye sordu. Ben de ‘Üç mahrem vakti öğrenip ona riayet etmek istiyorum.’ dedim. Bana şunları söyledi: ‘Öğle vakti uyumak için elbisemi çıkardığımda, ailemden ergenlik çağına olan hiç kimse iznim olmadan odama giremez. Yalnız ben çağırırsam girebilir, bu da ona izin vermem demektir. Şafak söküp insanların birbirini tanıdığı saatten sabah namazı kılınıncaya kadar hiç kimse odama giremez. Bir de yatsı namazını kılıp uyumak için elbisemi çıkardığım zaman kimse odama giremez.’”

[Buhârî, Edebü’l-müfred, 364]

ondan rahatça öğrenirsin. Acelen nedir?” diyerek onu durdurmaya çalıştı. Fakat vahyin terbiye ettiği o muazzam akıl ve kalp şu müthiş teslimiyet cevabını verdi: “Yazıklar olsun sana! Ben de bir insan değil miyim? Allah Resûlü, ‘Ey insanlar!’ diyerek nida ettiğinde, onun çağrısına nasıl icabet etmem, nasıl ‘Lebbeyk/Buyur!’ demem.” [Müslim, “Fedâilü’s-Sahâbe”, 35].

Bir evde Kur’ân okunur, hikmet o evin içindeilmek ilmek işlenirse ortaya çıkacak ahlâk modeli budur. Annelerimiz, Efendimiz’in (sas) mescitteki sözleriyle evindeki yaşayışının aynı olduğunu ve vahyin onun (sas) şahsında hayat bulduğunu gördükleri için ona (sas) karşı eşsiz bir teslimiyet geliştirmişlerdir. Meşguliyetimiz ne kadar büyük, yorgunluğumuz ne kadar ağır olursa olsun, evlerimizi vahyin ve hikmetin ikliminden mahrum bırakmamalıyız; Kur’ân’ı ve sünneti nesillerimize taşımalıyız. Kur’ân evinin inşasında “Zamanım yok.”, “Çok yorgunum.” gibi bahanelere sığınamayız. Kâinatın yükünü taşıyan bir Peygamber’in (sas) ümmeti için bu mazeretler asla geçerli değildir.

3. Teslimiyet Evi: Kadere Rıza ve Ümmü Süleym’in (r.anhâ) Metaneti

Enes b. Mâlik’in (ra) kahraman annesi, Ümmü Süleym künyesiyle tanınan Rûmeysâ bint Milhân’ın (r.anhâ) destansı hayatı ve kurduğu hane, buraya örnek olarak verilebilir. Ümmü Süleym (r.anhâ), İslâm davası Medine ufuklarında henüz yeni yeni yayılmaya başladığı dönemde tevhid inancını benimseyen ilk hanımlardan biridir. O, İslâm’ı kabul ettiğinde kocası Mâlik b. Nadr bu durumu kabullenemeyerek büyük bir öfkeye kapıldı, karısını ve çocuklarını terk ederek Şam taraflarına doğru yola çıktı; yolda ise düşmanları tarafından öldürüldü.

Dul kalan ve imanının izzetini her şeyin üzerinde tutan Ümmü Süleym’e (r.anhâ) birçok kişi talip oldu ama o her defasında kendisini çocuklarının talim ve terbiyesine adanmış olduğunu söyledi. Daha sonra Medine’nin en soylu, en zengin ve en cesur erkeklerinden biri olan, o sırada henüz müşrik durumundaki Ebû Talha künyeli Zeyd b. Sehl (ra) (ö. 34/654-55) talip oldu. Ümmü Süleym (r.anhâ), Ebû Talha’ya (ra) İslâm kadınının vakarı ve tavizsiz duruşuyla şu tarihi cevabı verdi: “Ey Ebû Talha! Allah şahittir ki sen karakterinle reddedilmeyecek, geri çevrilmeyecek bir adamsın. Ancak benim inancım gereği ben Müslüman bir kadımsın, sen ise şirke bulaşmış bir müşriksin. Benim seninle evlenmem dinen asla helâl olmaz. Benim malda, mülkte, altında gözüm yoktur. Eğer kelime-i şehâdet getirip Müslüman olursan, senin İslâm’ı kabulün benim mehrim olur. Bütün Medine

halkı şahit olsun ki senden mehir olarak tek bir dinar ve tek bir dirhem istemem.” [Nesâî, “Nikâh”, 63] dedi ve sözlerine şöyle devam etti: *“Ey Ebû Talha! Sen akıllı ve zeki bir adamsın. Kendi ellerinle yonttuğun, ne duyan ne de gören, tahtadan ve taştan putlara nasıl saygı gösterirsin? Bir ağacın bir parçasıyla put yapıp önünde eğiliyor, diğer parçasıyla evinde ateş yakıp ısınıyorsun. Aynı maddeye karşı bu çelişkili tavır akıl kârı mıdır?”* [İbn Sa’d, *Tabakât*, 8/426, 427]. Böyle yaparak Ümmü Süleym (r.anhâ), evlilik meselesini daha ileri bir noktaya taşıdı ve onu bir tebliğ vesilesi olarak kullandı.

Bu hikmetli ve sarsıcı sözler, Ebû Talha’nın (ra) zihninde büyük bir etki oluşturdu. Kendi kendine şu soruyu sordu: *“Bu nasıl bir dindi ki bir kadının hakkı olan mehir meselesinde bile böyle bir fedakârlığı ve anlayışı ortaya koyabiliyordu?”* Bu sarsıcı hakikatlerin etkisiyle Ebû Talha (ra), Mus’ab b. Umeyr’in (ra) yanına gitti. Orada ona birkaç soru sordu ve kalbini imana açarak Müslüman oldu. Bu güzel evlilik üzerine Medineli kadınlar şöyle demişlerdir: *“Ümmü Süleym’in mehrinden daha değerli, daha hayırlı bir mehir görülmemiştir!”* [Nesâî, “Nikâh”, 63].

İşte bu mübarek hanım, ilerleyen yıllarda Efendimiz’in (sas) **“Bin savaşıya bedeldir.”** [Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/280] sözüyle değerini ifade ettiği büyük mücahit Ebû Talha’nın (ra) imana yönelmesine vesile olan isimdir.

Mehri İslâm olan bu evlilikten; Allah Resûlü’nün (sas), yolda her gördüğünde kuşuyla şakalaşır **“Yâ Ebû Umeyr, mâ feale’n-Nuğayr?/ Ey Ebû Umeyr, ne yaptı senin o küçük kuşun Nuğayr?”** [Bk. İbn Sa’d, *Tabakât*, 3/580] diyerek iltifat ettiği sevimli Ebû Umeyr (ra) dünyaya gelmiştir. Ancak bu cennet evi,

Kavramlar

Hücre-i Saâdet/Hücre-i Nebeviyye: Arapçada “kısıtladı, engelledi, tutukladı, yasakladı, kapattı” anlamlarına gelen (حجر/h-c-r) kökünden türeyen hücre (çoğulu hucurât) ile “mutluluk, kutluluk ve selâmet” mânasındaki *saâdet* kelimelerinin birleşmesinden oluşan bir tamlamadır. Hücre kelimesi sözlükte “dışa kapalı, etrafı çevrili, küçük ve dar oda” anlamına gelmektedir. İstilahta ise *Hücre-i Saâdet*; Hz. Peygamber’in (sas) Medine’de Mescid-i Nebevî’nin duvarına bitişik olarak inşa edilen, eşleriyle birlikte yaşadığı ve kendisine ait en hususi, mahrem sınırları olan yaşam alanlarını (odaları) ifade eder.

[Ahmet Önkâl, “Hücre-i Saâdet”, *DİA*, 18/456, 457]

teslimiyetin en ağır sınavlarından biriyle imtihan edilecektir. Bir süre sonra Ebû Umeyr ağır bir hastalığa yakalanır. Ebû Talha'nın (ra) ticaret veya askerî bir sefer sebebiyle Medine dışında bulunduğu, yorgun argın döndüğü bir gecede çocuk vefat eder. Bu durum karşısında teslimiyet âbidesi Ümmü Süleym'in (r.anhâ) akıllara durgunluk veren imanı devreye girer. Yorgun bir hâlde gelen kocasını evlat acısıyla sarsmamak, yorgunluk sebebiyle bu ağır haber karşısında Allah'ın hoşnut olmayacağı bir söz söylemesine veya kötü bir tepki göstermesine engel olmak için büyük bir sabır gösterir. Çocuğunun naaşını yıkar ve üzerini örter. Eve gelen ve oğlunun durumunu soran Ebû Talha'ya (ra), büyük bir teslimiyet ve hikmetle, *"Hüve seken./O şimdi eskisinden çok daha sâkin, sükûnete erdi."* diyerek cevap verir. Kocasına güzelce yemek ikram eder, hatta o acı gecede eşiyle beraber olur. Bütün gece vefat eden evladının bedeni yan odadayken eşinin huzurunu korumaya çalışan bu sahâbe hanımının yüreğindeki fırtınaları anlamak bile insanı derinden sarsar. Sabah namazı vakti girip Mescid-i Nebevî'den Bilâl-i Habeşî'nin (ra) ezan sesi Medine semalarında yankılanınca, Ümmü Süleym (r.anhâ), kocasını ilâhî takdire hazırlamak için ona şu hikmetli sözlerle seslenir: *"Ey Ebû Talha! Bir komşu diğer bir aileye bir emanet verse, o emanet bir süre o evde kalsa, sonra asıl sahipleri gelip emanetlerini geri isteseler o ailenin bu emaneti vermemeye, itiraz etmeye hakkı var mıdır?"* Ebû Talha (ra), *"Hayır, emanet sahibinindir, itiraz hakkı yoktur."* deyince, Ümmü Süleym (r.anhâ) de hakikati şöyle açıklar: *"O hâlde bil ki Allah bize emanet olarak verdiği yavrusunu geri aldı, Ebû Umeyr vefat etti. Allah'ın hükmüne rıza göster!"* [Buhârî, "Cenâiz", 42; Müslim, "Fedâilü's-Sahâbe", 107].

Büyük bir sarsıntı, şaşkınlık ve üzüntü içinde namaza koşan Ebû Talha (ra), eşine karşı kırgınlığını ve sitemini namazdan sonra Allah Resûlü'ne (sas) gözyaşları içinde arz etti. Eşinin, evlatlarının vefatını kendisinden gizleyerek o gece ona karşı gösterdiği fedakârlığı anlatınca Efendimiz (sas), bu mübarek eşlerin muhteşem teslimiyeti karşısında ellerini açarak şöyle dua etmiştir: **"Bâ-rekellâhü lekümâ fî leyletekümâ!/Allah bu gecenizi hakkınızda mübarek kılsın ve Allah Ümmü Süleym'e rahmet etsin."** [Buhârî, "Cenâiz", 42]. Nebevî duanın bereketiyle Ümmü Süleym (r.anhâ) o gece hamile kalmıştır ve ilerleyen yıllarda İslâm ümmetine büyük âlimler kazandıracak olan Abdullah b. Ebû Talha (ra) (ö. 84/703) dünyaya gelmiştir. Yeni doğan bebeği, kardeşi Enes (ra) vasıtasıyla Efendimiz'e (sas) gönderdiler. Allah Resûlü (sas) onun sağ kulağına ezan, sol kulağına kamet okudu ve kendi mübarek ağzında ezerek yumuşattığı

hurma ile çocuğa tahnik sünnetini uyguladı. Çocuğun hurmayı iştahla emdiğini görünce Efendimiz (sas) gülümsedi ve **“Bakın bakın, nasıl da hurmayı emiyor, bu çocuk tam Medinelidir, hurmayı çok seviyor.”** dedi [Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/286; İbn Sa’d, *Tabakât*, 10/430]. Bu mübarek doğumun ardından, ilerleyen yıllarda Abdullah b. Ebû Talha’nın soyundan, İshak b. Abdullah b. Ebû Talha (ö. 132/750) gibi hadis, fıkıh ve ilimde zirveye ulaşmış on büyük âlim yetişmiştir. Böylece teslimiyetin bereketi, nesiller boyunca devam eden bir nur olmuştur.

4. Vefâ Evi: Ümmü Hakîm’in Şefkati ve İkrime’nin İhtidası

İslâm’ın en büyük mucizelerinden biri, insanı değiştirme ve kalplerdeki karanlığı iman nuruyla aydınlatma gücüdür. Dün hakikate karşı duran bir insanın, samimi bir dönüşümle hakikatin hizmetkârı hâline gelebilmesi, İslâm’ın insan üzerindeki dönüştürücü etkisini göstermektedir. İkrime b. Ebû Cehil’in hayatındaki büyük değişim de bunun en dikkat çekici örneklerinden biridir. Bu dönüşümün arkasında ise vefası, sabrı ve imanı ile eşine sahip çıkan Ümmü Hakîm’in (r.anhâ) büyük gayreti vardır. İkrime b. Ebû Cehil, Bedir Savaşı’nda (2/624) babası Ebû Cehil’in öldürülmesinden sonra, İslâm’a ve Allah Resûlü’ne (sas) karşı daha büyük bir öfkeye kapılmıştı. Uhud Savaşı’nda (3/625) Müslümanları arkadan kuşatan süvari birliğinin başındaki iki isimden biri Hâlid b. Velîd, diğeri ise İkrime’ydi. Bu dönemde İslâm ordusuna karşı savaşmış ve birçok mecliste Efendimiz’e (sas) yönelik ağır sözler söylemişti. Ancak hicretin 8. yılında Mekke fethedilip Kâbe’nin üzerinde Bilâl-i Habeşî (ra) ezan okuyunca İkrime, eski düzenin sona erdiğini anladı ve *“Artık burada Muhammed hâkim oldu, ben onun yüzüne bakamam, onun gölgesinde yaşayamam.”* diye düşünerek Mekke’den Yemene doğru yola çıktı. Amcasının kızı ve eşi olan Ümmü Hakîm (r.anhâ), *“Gitme, teslim ol!”* diyerek ona engel olmaya çalıştı ancak İkrime gitti. Ümmü Hakîm ise Allah Resûlü’nün (sas) genel affından nasibini aldı ve İslâm ile şereflendi. İmanla gönlü huzur bulan bu büyük kadın, eşine karşı vefanın en güzel örneklerinden birini gösterdi. Efendimiz’in (sas) geçmiş düşmanlıklara rağmen insanları bağışlayan rahmetini gören Ümmü Hakîm (r.anhâ), büyük bir cesaretle huzuruna çıkarak kocası için eman istedi ve şöyle dedi: *“Yâ Resûlallah! Kocam İkrime, sana yaptıklarından dolayı korkarak Mekke’den kaçtı ve Yemen’e gitti. Eğer onu bulup getirsem, ona eman verir ve onu bağışlar mısın?”* Âlemlere rahmet olarak gönderilen Efendimiz (sas), hiçbir kin taşımadan ve tereddüt

göstermeden **“Veririm, yeter ki onu ikna et, git al gel.”** buyurdu [Bk. İbn Kesîr, *Sire*, 3/584]. Tek başına zorlu çölleri aşan, günler süren meşakkatli bir yolculuğun ardından Tihâme sahillerinde gemiye binmek üzere olan İkrime’ye yetişen Ümmü Hakîm (r.anhâ), eşini imanla buluşturma gayretiyle büyük bir vefa ve şefkat örneği sergiledi. Ona şöyle seslendi: *“Ey amcamın oğlu! Geri dön. Biz şimdiye kadar hakikate karşı savaşmış, boş yere düşmanlık etmişiz. Ben iman ettim. Resûlullah, geçmişte yaptıklarımızdan dolayı bana hiçbir şey söylemedi. Senin için ondan eman aldım. Bu fırsatı kaçırma.”* Ümmü Hakîm’in bu samimi gayreti ve eşine duyduğu vefa karşısında İkrime ikna oldu ve birlikte Mekke’ye doğru yola çıktılar. Onların şehre yaklaştığını gören Allah Resûlü (sas), ashâbına insan onurunu koruyan şu büyük ahlâk dersini verdi: **“Bakın! Gelen Ebû Cehil’in oğlu İkrime’dir. Şüphesiz Ümmü Hakîm onu ikna etti ve o iman ederek yanımıza geliyor. O huzuruma geldiğinde, sakın bundan sonra onun yanında babası Ebû Cehil’e kötü söz söylemeyin. Çünkü ölünün ardından hakaret etmek, ölüye bir zarar vermez; ancak hayatta olan yakınlarını üzer ve incitir.”** [Bk. Vâkıdî, *Megâzî*, 2/851].

Babasının en büyük düşmanı olan Ebû Cehil’e bile oğlu incinmesin diye dil uzattırmayan bu incelik, eşsiz bir Peygamber ahlâkıdır. Günümüzde insanların, farklı düşündükleri kimselere karşı sergiledikleri kırıncı, sert ve ölçsüz dil düşünüldüğünde, bu nebevî edebî ne kadar büyük bir ihtiyaç olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. İkrime (ra), yılların biriktirdiği mahcubiyet ve utançla Efendimiz’in (sas) huzuruna geldiğinde, *“Ey Muhammed, yaptıklarımı biliyorsun...”* demeye hazırlanırken Allah Resûlü (sas) onu susturdu, ayağa kalkarak kendisini muhabbetle karşıladı ve **“Merhaben yâ râkibe’l-mühâcir! / Merhaba ey hicret süvarisi!”** buyurarak onu bağrına bastı [Tirmizî, “İsti’zân”, 34]. İkrime (ra) imanını ikrar ettikten sonra, geçmişte İslâm aleyhine harcadığı bütün gayreti bundan sonra Allah’ın dini uğrunda kullanacağına dair şu sözlerle teslimiyetini ifade etmiştir: *“Yâ Resûlallah! Allah şahit olsun ki bugüne kadar İslâm’ın aleyhine ne kadar harcadıysam, bundan sonra İslâm’ın lehine onun iki katını harcayacağım. İslâm aleyhine hangi savaşta bulundusam, bundan sonra senin yolunda o kadar mücadele edeceğim!”* [Bk. İbn Hacer, *İsâbe*, 4/535]. Bu söz, kuru bir vaad olarak kalmamıştır. Hz. Ebû Bekir (ra) ve Hz. Ömer (ra) dönemlerinde Bizans’a karşı verilen büyük mücadelelerden biri olan Yermük Savaşı’nda (15/636), İkrime (ra) ve oğlu Amr b. İkrime (ra) (ö. 15/636), İslâm ordusunun en ön saflarında büyük bir kahramanlıkla savaşmışlardır. Aldıkları ağır yaralar sebebiyle

başkomutan Hâlid b. Velîd'in (ra) çadırına taşındıklarında, Hâlid (ra) çok sevdiği bu iki mücahidi kanlar içinde görünce büyük bir hüzne kapılmıştır [Bk. İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 4/75]. Tam o sırada İslâm ordusunun zafer haberi ulaşınca, son nefeslerini vermekte olan İkrime (ra), Hâlid'e (ra) dönerek şöyle demiştir: "Ne olur beni ayağa kaldır Hâlid! Şahit ol ve Resûlullah'a (sas) ulaştırır gibi söyle! Bana '**Râkibe'l-mühâcir/Hicret süvarisi**' diyen Resûlullah'a (sas) verdiğim sözü tuttum mu?" Ardından oğlu Amr ile birlikte tebessüm ederek Rabb'ine kavuşmuştur [Bk. Vâkidi, *Fütûhu's-Sâm*, 1/210; İbn Hacer, *İsâbe*, 4/536]. Bu eşsiz dönüşümün arkasında ise Ümmü Hakîm (r.anhâ) annemizin vefası ve şefkati vardır. O, eşinin ebedi kurtuluşu için mücadele veren; sabır ve gayretiyle bir insanın kaderinin değişmesine vesile olan büyük bir şahsiyettir.

Namaz Evi, Kur'ân Evi, Teslimiyet Evi ve Vefâ Evi olarak anlattığımız bu dört örnek, bizlere müminin hayatında hiçbir bahane olmadığını öğretmektedir. Şartlar ne kadar zorlaşırsa zorlaşsın; evlerimizi namazla diriltmek, Kur'ân ve sünnetin ışığıyla aydınlatmak, imtihanlar karşısında teslimiyeti ve aile içinde vefayı korumak bizim asli sorumluluğumuzdur. Peygamber aileleri ve sahâbe haneleri göstermiştir ki cennet şubesi hâline gelen evler; sabır, fedakârlık, sevgi ve Allah'a bağlılıkla inşa edilir. Öyleyse her birimiz kendi hanemizi, ailemize taşıdığımız mânevî mirası ve kulluk sorumluluğumuzu yeniden gözden geçirerek eksiklerimizi samimi bir nefis muhasebesiyle tamamlamaya gayret etmeliyiz.

Yüce Allah'tan (cc) niyazımız; evlerimizi namazla dirilen, Kur'ân ve hikmetle aydınlanan, teslimiyet ve vefanın hâkim olduğu cennet bahçelerinden birer şube kılması; bizleri dünyevî mazeretlerin esaretinden kurtarıp bu kutlu gayrette muvaffak eylesin (Âmin).

Suffa Meclisleri

AHLÂK BİLİNCİ DERSLERİ

Çocuk Yetiştirme Ahlâkı

Kur'ân İklimi

﴿يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ
وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزَمِ الْأُمُورِ﴾

*“Yavrucuğum! Namazı kıl, iyiliği emret, kötülükten
vazgeçirmeye çalış, başına gelenlere sabret.
Doğrusu bunlar, azmedilmeye değer işlerdir.”*

[Lokmân 31/17]

Nebevî Sedâ

عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْعَاصِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
مَا نَحَلَ وَالِدٌ وَلَدًا مِنْ نَحْلٍ أَفْضَلَ مِنْ أَدَبٍ حَسَنٍ

Said b. Âs'tan (ra) rivayetle Resûlullah(sas) şöyle
buyurmuştur: **“Hiçbir baba, çocuğuna güzel
terbiyeden daha üstün bir hediye veremez.”**

[Tirmizî, “Birr”, 33]

Vahyin Dilinden

"Orada Zekeriyya, Rabb'i-ne dua etti: 'Rabb'im! Bana tarafından hayırlı bir nesil bağışla. Şüphesiz sen duayı hakkıyla işitensin.' dedi."

[Âl-i İmrân 3/38]

Nebevî Medrese'de Çocuk Terbiyesi

Çocuk terbiyesini hakkında idrak edebilmek, öncelikle insanlık tarihiyle yaşıt olan Nübüvvet Medresesi'ni doğru anlamaktan geçer. Hz. Âdem (as) ve Hz. Havvâ ile başlayıp Resûlullah (sas) ile zirvesine ulaşan bu ilâhî eğitim süreci, kıyamete kadar insanı inşa etmeye devam eden canlı bir mekteptir. Bu sebeple İslâm'da çocuk yetiştirmek, bu evrensel terbiyeyi çağımıza taşıma gayretidir.

Bu kâmil mektebin başmuallimi olan Efendimiz (sas), çocuk terbiyesini sözleriyle anlattığı kadar hayatıyla da talim etmiştir. Onun (sas) kendi evlatlarıyla yaşadığı imtihanlar, pedagoji tarihinin en sarsıcı ve en ibretli sahneleri arasında yer alır. Resûlullah (sas), kendisinden yalnızca altı ay sonra vefat eden Hz. Fâtıma (r.anhâ) dışında; vefat ettiğinde otuz yaşında olan Hz. Zeyneb (r.anhâ) (ö. 8/629), yirmi üç yaşındaki Hz. Rukiyye (r.anhâ) (ö. 2/624), yirmi yedi yaşındaki Hz. Ümmü Gülsüm (r.anhâ) (ö. 9/630) ile çok küçük yaşlarda vefat eden Kasım, Abdullah ve İbrâhim'i kendi elleriyle toprağa vermiştir. Bütün bu ağır imtihanlara rağmen Efendimiz (sas); beş yaşından itibaren Hz. Ali'yi (ra), Hz. Zeyd b. Hârise'yi (ra), Ümmü Eymen'in (r.anhâ) çocukları ve bazı hanımlarının önceki evliliklerinden olan yetimleri kendi evladı gibi bağrına basmış, aynı şefkat ve merhametle yetiştirmiştir.

Resûlullah'ın (sas) hayatında ete kemiğe bürünen bu nebevî terbiye anlayışını günümüze taşıyabilmek, öncelikle çocuğun İslâm'daki konumunu ve değerini doğru kavramaya bağlıdır. Zira çocuğa verilen manevî kıymet anlaşılmadan ortaya konulan her eğitim çabası eksik kalacaktır. Bu sebeple nebevî çocuk terbiyesinin esaslarına geçmeden önce, çocuğun İslâm'daki yerini anlamamıza rehberlik edecek temel ilkeler üzerinde durmak gerekir.

Bu ilkeleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Çocuk, Gönlün Meyvesidir

Nübüvvet pınarından süzülen ilk hakikatlerden biri, evladın insan gönlündeki eşsiz yeridir. Allah Resûlü (sas), çocuğu **“Semeratü'l-fuâd/Gönlün meyvesi”** olarak nitelendirmiştir [Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, 8/187]. Zira insan fitratı, kendinden bir parçanın yeryüzünde hayat bulmasını ve neslinin devamını arzu eder. Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin

(ra) naklettiği şu kudsî hadis, evladın insan gönlündeki yerini bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır: **“Kulun çocuğu öldüğü zaman Allah, can almakla vazifeli meleklerle sorar: ‘Kulumun çocuğunun canını mı aldınız?’ Melekler, ‘Evet, yâ Rabbî!’ derler. Allah tekrar sorar: ‘Demek kulumun gönlünün meyvesini devşirdiniz, öyle mi?’ Melekler yine ‘Evet, yâ Rabbî!’ derler. Allah sorar: ‘Peki kulum ne dedi?’ Melekler derler ki: ‘Sana hamd etti ve İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn/Biz Allah’a aidiz ve O’na döneceğiz, diyerek teslimiyet gösterdi.’ Bunun üzerine Rabbü'l-Âlemîn olan Allah şöyle ferman buyurur: O kulum için cennette bir köşk bina ediniz ve adını da Beytü'l-Hamd/Hamd Evi koyunuz.”** [Tirmizî, “Cenâiz”, 36]. Bu ilâhî beyan, evlat nimetine kavuşanlar kadar evlat hasretiyle imtihan edilenlere de büyük bir ufuk sunmaktadır. Çünkü Allah (cc), insanın kalbine yerleştirdiği evlat sevgisini ve bu sevginin meydana getirdiği bağı en iyi bilendir. Evladın varlığıyla da yokluğuyla da imtihan edilen kimse, sabır ve teslimiyetle Rabb’ine yöneldiğinde O’nun rahmet ve lütfuna erişir.

Resûlullah’ın (sas) Ahlâkı

Berâ b. Âzib şöyle anlatmaktadır: *“Bir gün Resûlullah’ı (sas) gördüm. Torunu Hasan’ı omzuna almış, şöyle diyordu: ‘Allah’ım! Ben bunu seviyorum, sen de sev!’”*

[Buhârî, “Fedâilü's-Sahâbe”, 22]

2. Çocuk, Çok Büyük Bir İmtihandır

Evlat, insanın kulluk şuurunu ve sorumluluk bilincini sınavan çok çetin ve çok boyutlu bir imtihandır. Bu imtihan; evladın hiç verilmemesiyle, verilip sonra alınmasıyla ve en zor şekliyle verildikten sonra kalbin merkezine yerleştirilmesiyle yaşanır. Günümüzde bazı anne babalar, farkında olmadan çocuklarını hayatın en önemli gayesi hâline getirerek Allah’ın (cc) koyduğu ölçüleri aşma tehlikesiyle karşı karşıya kalabilmektedir. Çocuğu hastalandığında Şâfi olan Allah’a (cc) sığınmak yerine isyana varan bir telaşa kapılan, evladını bir haksızlığa karıştırdığında hakkı gözetmek yerine körü körüne onu savunan

Sahâbenin Hayatından

Gaylân b. Seleme (ö. 23/644), hicrî 9. yılda Müslüman olduğunda nikâhı altında on hanımı vardı. Bir gün Kistrâ ona *“Evli misin, kaç çocuğun var?”* diye sordu. Devamında ise *“En çok hangi çocuğunu seversin?”* demişti. Gaylân (ra) ise *“Büyüyünceye kadar küçüğünü, iyileşinceye kadar hasta olanını, dönünceye kadar gurbette olanını severim.”* cevabını verdi.

[İbn Abdilberr, *İstiâb*, 3/1252]

veya dünyevî başarısı uğruna dinî terbiyesini ihmal eden ebeveynler, evlat nimetini olması gereken konumun dışına taşıma riskiyle karşı karşıyadır. Böyle bir yaklaşım, insanın kendi ebedî istikbalini evladının geçici dünya hedefleri uğruna zedelemesine sebep olabilir. Bununla birlikte çocuk, anne baba için yalnızca bir nimet değil, aynı zamanda ağır bir emanettir. Ebeveynin görevi; kendisine teslim edilen bu emaneti en güzel şekilde yetiştirmek, onun imanını, ahlâkını ve istikametini korumak için gayret göstermektir. Ancak bütün çabasına rağmen evladının kendi tercihiyle farklı bir yola yönelmesi de bir imtihan olabilir. Böyle bir durumda mümine düşen;

vazifesini hakkıyla yerine getirmek, hikmet ve sabırla hareket etmek, sonucu ise Allah'ın (cc) takdirine bırakmaktır.

Diğer taraftan, verilip alınmasıyla imtihan da kulluğun en ağır tecellilerinden biridir. Veren de O'dur (cc), alan da O'dur (cc). Ebû Saîd el-Hudrî (ra), Allah Resûlü'nün (sas), evladını kaybeden ve bu acıya sabreden anne babalara büyük bir müjde verdiğini nakleder. Efendimiz (sas), üç çocuğunu kaybeden bir annenin sabrı karşılığında, vefat eden evlatlarının onun için cehenneme karşı bir siper olacağını bildirmiş; iki çocuk için sorulduğunda da aynı müjdeyi vermiştir [Buhârî, *“İ'tisâm”*, 9; Müslim, *“Birr”*, 152]. Bu müjdenin babalar için de geçerli olduğunu gösteren bir başka rivayette Kurre b. İyâs el-Müzenî (ra) (ö. 64/683-84 [?]), çocuğunu kaybeden bir babanın acısını ve Allah Resûlü'nün (sas) ona verdiği teselliği aktarır. Efendimiz (sas), sabrettiği takdirde vefat eden çocuğunun onu cennet kapısında karşılayacağını müjdelemiştir. Bu müjdenin yalnızca kendisine mi ait olduğunu soran sahâbiye ise **“Bütün müminlere...”** buyurmuştur [Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/436]. Böylece Nübüvvet Medresesi, evlat acısının dahi sabır ve teslimiyetle ebedî bir rahmete dönüşebileceğini öğretmektedir.

3. Çocuk, İlâhî Bir Emanettir

İslâmî tasavvurda insan, çocuğunun sahibi değil; ona nezaret etmekle yükümlü bir emanetçidir. Bu emanete riayet, evladı Allah'ın (cc) rızasına uygun bir şuurla yetiştirmeyi gerektirir. Zira Efendimiz (sas), **“Her doğan çocuk İslâm fıtratı üzerine doğar...”** [Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/435] buyurmuştur. Bu saf fıtratı korumak ve geliştirmek ebeveynin en temel sorumluluklarından biridir. Ebeveyn üzerine düşen gayreti gösterdiği hâlde çocuk farklı bir yola yönelirse bu bir imtihandır; ancak ihmalkârlık gösterilirse bunun vebali ağır olacaktır. Bu fıtrat şuur, Nübüvvet Medresesi'nde öylesine yerleşmiştir ki Allah Resûlü (sas), hangi dine mensup olursa olsun çocuklara şefkatle yaklaşmış, onların değerini gözetmiştir. Esved b. Serî' (ra) (ö. 42/662), Huneyn Gazvesi (8/630) sırasında bazı Müslümanların müşrik çocuklarını da öldürdüğünü haber verdiğinde, Resûlullah'ın (sas) buna büyük tepki gösterdiğini nakleder. Kendisine *“Onlar müşriklerin çocuklarıydı.”* denilince Efendimiz (sas), **“Siz ney-diniz peki? Siz de daha dün müşriklerin çocuklarıydınız...”** buyurarak her çocuğun tertemiz bir fıtrat üzere dünyaya geldiğini hatırlatmıştır [Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/435; Dârimî, “Siyer”, 74]. Bu sebeple çocuk terbiyesinin temel gayesi, Allah'ın (cc) emaneti olan o tertemiz fıtratı korumak, beslemek ve istikamet üzere geliştirmektir.

4. Çocuk, el-Vehhâb Olan Allah'ın En Güzel Hediyesidir

Yüce Allah (cc), *el-Vehhâb* ism-i şerifinin tecellisi olarak kullarına karşılıksız ve sınırsız lütuflarda bulunur. Dünyalık nimetler içinde iman, hidâyet ve Hz. Peygamber'e (sas) ümmet olma şerefinden sonra insana ihsan edilen en büyük nimetlerden biri, şüphesiz evlat nimetidir. Ancak her ihsan, beraberinde o nimete uygun bir mesuliyeti de yükler. Bu mesuliyeti hakkıyla taşıyabilmek ise nimetin gerçek sahibini unutmamak ve onu bahşeden Rabb'in azametini daima hatırdan tutmakla mümkündür. Bize evlat ihsan eden Rabb'imiz, onun uğruna çekilen uykusuz geceleri, katlanılan bedeni yorgunlukları ve omuzlara yüklenen ruhî ağırlıkları da kulluğun bir parçası olarak değerlendirmemizi ister. Çünkü şükürle taşınan her yük ibadete dönüşür; şükürü eda edilmeyen her nimet ise zamanla ağır bir vebale dönüşür.

5. Mümin Evlat Sâlih Amel, Münkir Evlat Fâsit Ameldir

Bizler, sâlih amel denildiğinde çoğu zaman namazı, orucu yahut tasadduku hatırlarız. Oysa Kur’ân-ı Kerîm, iman üzere yetiştirilmiş bir evladı da sâlih amelin en kıymetli meyvelerinden biri olarak takdim etmektedir. Hz. Nûh’un (as) oğlu Kenan ile yaşadığı yürek yakan hadise bunun en sarîh delilidir. Asırlar süren tebliğ ve irşadın ardından tufan kopup sular yükselirken

Âlimlerin Dilinden

İmâm Gazzâlî şöyle demektedir: “Bil ki çocuklar anne babanın elinde emanettir. Çocuğun kalbi, mum gibi her şeyden uzak fakat her şekilde koyulabilen kıymetli bir cevherdir. Temiz bir toprak gibidir ki her ne ekersen, biter. Eğer hayır tohumunu ekersen hem din hem dünya saâdetine kavuşur ve anası, babası ve üstadı da onun sevabına ortak olurlar. Eğer böyle olmazsa çocuk bedbaht olur, annesi ve babası suçunda ortak olurlar.”

[Gazzâlî, *İhyâü ulûmî'd-dîn*, 3/72]

bile Hz. Nûh (as), “Yavrucuğum, bizimle gemiye bin!” diye son defa seslendi. Fakat oğlu küfürde direndi ve azgın sulara gömüldü. Bunun üzerine Hz. Nûh (as), “Rabb’im! Şüphesiz oğlum benim ehlimdendir (ailemdendir).” diye niyaz etti ama Rabbü’l-Âlemîn olan Allah ise şu kesin hükmü verdi: “**Ey Nûh! O senin ehlinde değildir çünkü onun yaptığı kötü bir iştir (fâsit bir ameldir)...**” [Hûd 11/46]. Böylece Kur’ân, iman üzere yetişen evladı anne babanın en bereketli ve en kalıcı sâlih amellerinden biri olarak gösterirken inkârı tercih eden evladın ise biyolojik bağıını korusa bile manevî aidiyetini kaybettiğini ve fâsit bir amel hâline geldiğini açıkça ortaya koymaktadır.

6. Çocuk, Müminin Kapanmayan Amel Defteridir

İnsan fânidir, nefesi tükendiğinde dünya ile olan bütün irtibatı kesilir. Lâkin Efendimiz’in (sas) müjdesiyle, “**İnsanoğlu öldüğü zaman amel defteri kapanır. Ancak üç kimse müstesna: Sadaka-i câriye bırakanlar, istifade edilen bir ilim bırakanlar ve arkasından dua eden sâlih evlat bırakanlar.**”

[Müslim, “Vesâyâ”, 14]. Bizler çoğu zaman bu üç hayır kapısından birine ulaşmayı yeterli görürüz. Hâlbuki ashâb-ı kirâm, himmetlerini daima daha yükseğe taşıdılar. İslâm sancağını yeryüzünün dört bir yanına ulaştırmak için diyar diyar dolaştılar; arkalarında ümmetin istifade edeceği ilimler, fetihlerle kurulan beldeler, inşa edilen mescitler ve kıyamete kadar sevabı devam edecek nice sadaka-i câriyeler bıraktılar. Bununla da yetinmeyip arkalarından kendilerine

dua edecek sâlih evlatlar yetiştirmeyi de en büyük kulluk vazifelerinden biri olarak gördüler. Çünkü sâlih bir evlat; anne babasının ardından dua eden bir dil, onların bıraktığı emaneti omuzlayan bir yürek ve amel defterini açık tutan en kıymetli miraslardan biridir. Onun her duası, işlediği her sâlih amel ve Allah'ın dinine hizmet yolunda attığı her adım, anne babasının amel defterine kesintisiz sevap akmasına vesile olur.

7. Çocuk, İnsanın Vârisi ve Soyunun Devamıdır

Fıtrat gereği insan, ismini ve neslini devam ettirecek bir vâris arzular. Hz. İbrâhim (as) ve Hz. Zekerîyyâ (as) gibi ulu peygamberlerin ilerlemiş yaşlarında dahi Rabb'imize bu yönde niyazda bulunmaları, bu fıtrî ihtiyacın en güzel göstergesidir. Ancak Nübüvvet Medresesi, soy meselesine daha derin bir ufuk kazandırır. Çünkü nesep, yalnızca biyolojik bir bağdan ibaret değildir; asıl miras, imanla taşınan davadır. Hz. Peygamber'in (sas) erkek çocukları vefat ettiğinde, Mekke'nin kibirli müşriklerinden Âs b. Vâil (ö. 622), Ebû Leheb (ö. 2/624) ve Ebû Cehil (ö. 2/624) gibi isimler, Efendimiz'e (sas) *“Ebter/ Soyu kesik”* diyerek hakaret etmişlerdi [Bk. Taberî, Tefsir, 30/212]. Ancak Allah (cc), Kevser sûresinde bu hakikati ortaya koyarak gerçek kalıcılığın, iman ve hakikat üzere bırakılan mirasla ölçüldüğünü bildirmiştir. Nitekim bu müşriklerin soyları biyolojik olarak devam etmiş olsa da inançları ve davaları zaman içerisinde etkisini yitirmiş; buna karşılık Allah Resûlü'nün (sas) adı, sünneti ve mesajı kıyamete kadar yaşamaya devam etmiştir. Ona *“ebter”* diyenlerin iddiaları tarih karşısında geçerliliğini kaybederken Efendimiz'in (sas) mirası bütün insanlığa ulaşmıştır.

8. Çocuk, Müminin Göz Aydınlığıdır

Kur'ân-ı Kerîm'in muazzez ifadelerinden biri de evladın *“Kurratü'l-ayn/ Göz aydınlığı”* [Bk. Furkân 25/74] olarak nitelendirilmesidir. Firavun'un zulmü karşısında iman kalesi olan eşi Hz. Âsiye, Hz. Mûsâ'yı (as) nehirde bulduğunda, onu öldürmek isteyen Firavun'a karşı büyük bir cesaret ve merhametle durmuş; *“Benim ve senin için bir göz aydınlığıdır! Onu öldürmeyin, belki bize faydası dokunur...”* [Kasas 28/9] diyerek o çocuğun himaye edilmesini sağlamıştır. Zira insanın en kıymetli nimetlerinden biri olan gözün aydınlığı, kalbin huzur ve sürura ermesi sâlih evlatlarla mümkündür. Çocuklar, aile yuvasının neşesi; yorgun gönüllerin ve hayat yolunda yorulan nazarların tesellisidir.

9. Çocuk, Cennetteki Dereceyi Yükselten Vesiledir

Büyük sahâbî Ebû Hüreyre'nin (ra) naklettiği üzere, âhiret yurdunda bazı müminlerin cennetteki makamları ve dereceleri yükselmeye devam eder. Bu duruma hayret eden ve *"Yâ Rabbî! Ben bu makamı hak edecek ne amel işledim ki derecem yükseltiliyor?"* diye soran ebeveyne şu muazzam cevap verilir: **"Bu, geride bıraktığın sâlih evladının senin için Allah'tan mağfiret dilemesi ve hayır hasenatta bulunması sebebiyledir."** [İbn Mâce, "Edeb", 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/509]. Dünyada verilen terbiye ve yapılan fedakârlıklar, âhirette sahibine ebedî mükâfat kapıları açan birer cennet ağacına dönüşmektedir.

10. Çocuk, En Önemli Muallimdir

Bizler çoğu zaman çocukları eğittiğimizi, onlara bir şeyler öğrettiğimizi düşünürüz. Oysa hakikatte çocuk, insanın hayat boyunca karşılaşabileceği en büyük ve en tesirli muallimlerden biridir. Zira hiçbir mektep, insana bir çocuk kadar sabrı, sebatı, tahammülü ve merhameti öğretmez. Eşlerin bile zaman zaman birbirine tahammül etmekte zorlandığı, küçük bir sözün büyük kırgınlıklara dönüşebildiği anlarda; evladın zorlayıcı hâllerine, taşkınlıklarına ve çocukça tepkilerine nasıl büyük bir şefkatle karşılık verebildiğimizi bize öğreten yine o çocuktur. Dolayısıyla çocuk; ebeveynine hayatın anlamını, sorumluluğun değerini, fedakârlığın güzelliğini ve karşılıksız sevginin derinliğini öğreten ilâhî bir mekteptir.

Terk Edilen Evlatlar ve İlâhî Mahrumiyet

Nübüvvet Medresesi'nin terbiye esaslarını bu temel şuurla idrak ettikten sonra, bu medresenin rahlesinde on yıl boyunca yoğrulan Enes b. Mâlik'in (ra) aktardığı şu çarpıcı uyarıyla meseleyi tamamlamak gerekir. Mescid-i Nebvî'de, ashâbın büyük bir huşu içerisinde Resûlullah'ı (sas) dinlediği bir mecliste Efendimiz (sas) birden şöyle buyurmuştur: **"Allah'ın kulları içerisinde öyle kullar vardır ki kıyamet günü Allah onlarla konuşmaz, onları mağfiretiyle yargılamaz ve onlara sevgi nazarıyla bakmaz."** Meclisi derin bir sessizlik ve endişe kapladı. Sahâbeden biri korkuyla *"Yâ Resûlallah! Kimdir bunlar? Bize bildir ki onlardan olmaktan sakınelim!"* diye sordu. Efendimiz (sas) şu üç zümreyi saydı: **"Anne ve babasından yüz çevirip giden (âsi olan) evlat, çocuklarını terk eden babalar ve kendisine yapılan iyilikleri unutup nankörlük edenler."** [Müslim, "Zekât", 40; Ebû Dâvûd, "Zekât", 45]. Hadiste özellikle "çocuklarını terk

eden babalar” ifadesine dikkat çekilmiştir. Zira babanın evladını terk etmesi yalnızca evi maddeten terk etmesi değildir. Aynı çatı altında yaşadığı hâlde çocuğuyla ilgilenmeyen, onunla muhabbet kurmayan, gönül bağıını ihmal eden ve hanesine sürekli korku ve sertlik taşıyan bir baba da evladını mânen terk etmiş olur. Böyle bir terk edilişin âhiretteki karşılığı ise Allah’ın (cc) rahmet ve merhamet nazarından mahrum kalma tehlikesidir.

En Güzel Babadan (sas) Çocuk Terbiyesi Dersleri

Çocuğun İslâm’daki konumunu ve kıymetini kavradıktan sonra sıra, bu değerlerin hayat sahasına nasıl yansıtılacağına gelmektedir. Zira hayatın her alanında en güzel rehberimiz olan Hz. Peygamber (sas), çocuk terbiyesi ve babalık mesuliyetinde de bizlere eşsiz bir örneklik sunmuştur. Bu mukaddes emaneti taşıyan her insan; sözleriyle, davranışlarıyla ve attığı adımlarla “Üsve-i Hasene” olan Efendimiz’in (sas) rehberliğine ne derece uyduğunu sorgulamalıdır.

Nebevî terbiye metodunun temel esaslarından biri de babanın çocuk terbiyesindeki sorumluluğudur. Günümüzde bazı babalar, bu vazifeyi yalnızca maddî ihtiyaçları karşılamakla sınırlı görmekte ve terbiyeyi annelere bırakmaktadır. Hâlbuki Allah Resûlü’nün (sas) hayatı, babanın evladının iman, ahlâk ve şahsiyet inşasında aktif bir sorumluluğa sahip olduğunu göstermektedir. Bu hakikati ortaya koyan rivayetlerden birinde Câbir b. Semüre (ra) (ö. 74/693) şöyle nakleder: **“Kişinin evinde oturup çocuklarına terbiye vermesi, bir sâ^[1] sadaka vermesinden daha hayırlıdır.”** [Tirmizî, “Birr”, 33]. Efendimiz (sas), bu sözülle evlada ayrılan zamanın, onun gönlüne ve şahsiyetine işlenen güzel ahlâkın en kıymetli yatırımlardan biri olduğunu bildirmiştir.

Bu ağır emaneti hakkıyla taşıyabilmek için çocuk yetiştirme ahlâkında öne çıkan nebevî ilkeleri ve örnekleri şu başlıklar altında ele alabiliriz:

Kur’ânî Ahlâk

“De ki: Gelin Rabb’inizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın, anne babaya iyilik edin, fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin -sizin de onların da rızkını biz veririz; kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın ve Allah’ın yasakladığı cana haksız yere kıymayın! İşte bunlar Allah’ın size emrettikleridir. Umulur ki düşünüp anlarsınız.”

[En’âm 6/151]

[1] Bir sâ, takriben iki kilogram (2036 gram) ağırlığa tekabül eden bir ölçü birimidir.

Temsiliyet: Hâl ve Amel Dilinin İnşası

Çocuk terbiyesinde karşımıza çıkan ilk ve en önemli esaslardan biri temsiliyet meselesidir. Allah Resûlü (sas), terbiye sürecinin kâl/sözden önce hâl/temsil ile başladığını; kalıcı bir eğitimin ancak yaşanmış bir örneklikle mümkün olduğunu öğretmiştir. Çünkü hanelerde söylenen sözlerin tesirini azaltan en önemli unsur, o sözleri destekleyen bir amel ve şahsiyet bütünlüğünün bulunmamasıdır. Efendimiz'in (sas) hanesinde yetişen kızları; Zeynep (r.anhâ), Rukiyye (r.anhâ), Ümmü Gülsüm (r.anhâ) ve Fâtıma'nın (r.anhâ) İslâm ile müşerref olma süreçlerine dair çok sayıda sözlü telkin rivayeti bulunmamaktadır. Ancak kesin olarak bildiğimiz hakikat şudur: Onlar, nübüvvetin ilk günlerinden itibaren babalarının getirdiği ilâhî hakikatleri tereddütsüz tasdik etmiş, secdeye varmış ve bu davanın yılmaz temsilcileri olmuşlardır. Bu teslimiyyetin temelinde, Hz. Hatice (r.anhâ) validemizle birlikte kurulan o müstesna hanede yaşanan iman, ahlâk ve şahsiyet örneklği vardır. Onlar, hakikatin hayata nasıl yansıdığını bizzat görerek yetişmişlerdir. Fiili örneklik, tebliğin en tesirli vasıtası olmuş ve söze ihtiyaç bırakmamıştır.

Terbiye sürecinde ebeveynlerin düştüğü yanılgılardan biri de çocukların evlendikten veya belli bir yaşa ulaştıktan sonra üzerlerindeki sorumluluğun sona erdiğini düşünmeleridir. Hâlbuki Hz. Peygamber'in (sas) hayatı bunun

Âlimlerin Dünyasından

Tâbiîn döneminin meşhur fakihî ve Kûfe kadısı olan Şüreyh b. Hâris (ö. 78/697), adâleti ve tavizsiz tutumuyla tanınmış büyük bir âlimdir. Bir gün oğlu, babasına gelerek *"Bir aile ile aramda husumet var. Bu meseleyi bir değerlendirebilir. Eğer haklıysam onları mahkemeye vereceğim, haksızsam bu davadan vazgeçeceğim."* dedi. Kadı Şüreyh, oğlunu dinledikten sonra *"Git onları mahkemeye ver."* dedi. Ancak mahkeme esnasında Kadı Şüreyh, hükmü oğlunun aleyhine verdi. Oğlu eve döndüğünde babasına *"Sana danışmadan mahkemeye gitsaydım (aleyhime hükmettiğin için) seni kınamazdım. Fakat sen (mahkemeye teşvik edip) beni el âleme rezil ettin!"* diyerek sitem etti. Bunun üzerine Kadı Şüreyh şöyle cevap verdi: *"Oğulcuğum! Sen benim için dünyalar kadar değerlisin. Fakat ben Allah'ı senden daha çok severim. Senin haksız olduğunu bildiğim hâlde bunu sana önceden söylemedim. Zira haksız olduğunu bilip, mahkemeye başvurmaktan vazgeçip onların hakkına tecavüz etmenden korktum."*

[Zehebî, Siyeru a'lâmi'n-nübelâ, 4/105]

aksini göstermektedir. Hz. Fâtıma (r.anhâ), takriben yirmi yaşında Hz. Ali (ra) ile evlenip Medine dışındaki yeni evine taşındığında, Allah Resûlü (sas) altı ay boyunca her sabah namazı vaktinde kızının kapısına giderek hane halkını namaza kaldırmıştır. Evliliğin ilk dönemlerinde dahi insanın gevşeyebileceğini bilen Efendimiz'in (sas) bu hassas takibi, babalık mesuliyetinin hayat boyu devam ettiğini gösteren en güzel örneklerden biridir.

Temsiliyet noktasında İmâm Gazzâlî'nin şu tespiti son derece mühimdir: *"Ana-baba ve muallim düzgün bir ağaç gibi olmalıdır ki çocuk da onun gölgesi gibi dosdoğru olsun. Eğri ağacın doğru gölgesi olmaz."* [Bk. Gazzâlî, *İhyâü ulûmî'd-dîn*, 1/58]. Çocuklar, ebeveynlerinin gölgeleridir. Anne babanın hayatında neyi merkeze aldığı, hangi değerleri yaşattığı, çoğu zaman evlatlarının şahsiyetine de yansır. Allah Resûlü (sas), hayatının her safhasında sözüyle ameli arasında tam bir uyum sergilemiş; inancı, ahlâkı ve davranışlarıyla insanlığa en güzel örnek olmuştur. Bu sebeple onun terbiyesi altında yetişenler, yalnızca sözleriyle değil, yaşadığı hayatla da inşa edilmişlerdir.

Nübüvvet mektebinin küçük bir çocuğa verdiği değeri gösteren en güzel örneklerden biri de Abdullah b. Abbas'ın (ra) yaşadığı şu hadisedir. Henüz on yaşındayken Allah Resûlü'nün (sas) yanında bulunan İbn Abbas'ın (ra) sağında, Mekke'nin ileri gelenlerinden Hâlid b. Velîd (ra) oturuyordu. Kendisine süt ikram edildiğinde Efendimiz (sas), İslâmî edep gereği önce sağındaki çocuğa yöneldi ve ona, **"Müsaade edersen sıranı Hâlid'e vereyim mi?"** diye sordu. Ancak İbn Abbas (ra), Allah Resûlü'nün (sas) dudaklarının değdiği yerden içme şerefini başkasına vermek istemediğini ifade ederek sütü aldı ve ardından Hâlid'e (ra) ikram etti [Bk. Buhârî, "Eşribe", 14; Müslim, "Eşribe", 127]. Bu hadise, nübüvvet mektebinde çocuğun şahsiyetine verilen değeri, adâlet anlayışını ve hâl diliyle yapılan terbiyenin gücünü gösteren eşsiz bir örnektir.

Nebevî Terbiyenin Temeli: Tahâret

Bütün bu temsil hassasiyeti ortaya konulduktan sonra akla şu soru gelmektedir: *"Allah Resûlü (sas), çocuklara ilk olarak neyi öğretmiş, hangi terbiyeyi vermiştir?"* Hadis külliyatımızı incelediğimizde, Nübüvvet mektebinde çocuğa kazandırılan ilk esaslardan birinin "tahâret" olduğunu görmekteyiz. Ancak burada tahâreti yalnızca fikhın bedenî kirlerden arınma konusu olarak anlamak eksik bir yaklaşım olur. Efendimiz'in (sas) sünnetinde tahâret; zihnin, kalbin, bedeninin ve hayat alanlarının temizlenmesini içine alan bütüncül bir

terbiye anlayışıdır. Bu anlayış, insanın fitratını koruma ve onu her türlü kirden muhafaza etme gayretidir.

Nebevî tahâret terbiyesi, birbirini tamamlayan üç temel esas üzerine kuruludur:

1. *Zihnin ve aklın tahâreti: İtikadın İnşası*
2. *Duyguların tahâreti: Mahremiyetin İnşası*
3. *Beden, elbise ve mekânın tahâreti: Nezâfetin İnşası*

Şimdi tahâretin bu temel basamaklarını kısaca açıklayalım:

Kavramlar

Evlâd: Arapça “doğurmak, çocuk sahibi olmak” anlamındaki “و-ل-د/v-l-d” kökünden türeyen “وَلَدَ/veled” kelimesinin çoğuludur. Kelime olarak (أَوْلَادٌ) şeklinde yazılır ve “çocuklar” anlamına gelir. Klasik Arapça sözlüklerde “veled” kelimesi, “doğan, dünyaya gelen” anlamında olup tekile, çoğula, erkeğe, kıza, küçüğe ve büyüğe müştereken denilebildiği belirtilmektedir.

[İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “vld” md.]

1. Zihnin ve Aklın Tahâreti: İtikad

Tahâretin ilk basamağı; şirkin, küfrün ve bâtil inanışların zihinden temizlenerek tevhit inancının, yani selim bir itikadın inşa edilmesidir. Çocuğun kalbine atılan ilk tohum, doğduğu anda sağ kulağına ezan, sol kulağına kamet okunmasıyla başlar. Bu, kâinatın Yaratıcısı’nın birliğinin o masum zihne bırakılan ilk izidir. Allah Resûlü (sas), “**Çocuklarınıza ilk öğrettiğiniz kelime ‘Lâ ilâhe illallah’ olsun.**” [Abdürrezzâk, *Musannef*, 4/334] buyurarak itikadî terbiyenin temelini göstermiştir.

Ancak kelime-i tayyibeyi sadece lafzî bir ifade olarak öğretmek yeterli değildir. Çocuğun Allah’ın varlığı ve birliği, me-

lekler, şeytan, cennet ve cehennem hakkındaki anlayışını, onun seviyesine uygun bir dille inşa etmek gerekir. Günümüzde evlatlarımızın zihinleri, dışarıdan gelen pek çok yanlış bilgi ve şüpheyle karşı karşıya kalmaktadır. “Allah’ı kim yarattı?” gibi fitrî sorgulamalar karşısında ebeveynlerin öfkelenerek “Sus, çarpılırsın, cehennemde yanarsın!” gibi korkutucu ve yanlış tepkiler vermesi, çocuğun zihnindeki soruları gidermediği gibi daha derin yaralara da sebep olabilir. Bunun yerine çocuğun dünyasına inmeli, onun anlayabileceği örneklerle hakikati anlatmalıyız. Mesela birbirini çeken oyuncak vagonların en başında kendi gücüyle hareket eden ve başka bir güce ihtiyaç duymayan bir lokomotifin

bulunması gerektiği örneği üzerinden **“Doğmamış ve doğurulmamış”** [İhlâs 112/3] olan Cenâb-ı Hakk’ın (cc) varlığı, çocuğun anlayabileceği bir mantık zeminiyle izah edilebilir.

Nübüvvet mektebinin en mümtaz talebelerinden Abdullah b. Abbas (ra), bu itikadî terbiyenin nasıl verildiğinin en güzel örneklerinden biridir. Hicretin 5. yılında, sekiz yaşındayken ağabeyi Fadl b. Abbas (ra) (ö. 14/635 [?]) ve Ebû Râfi’ (ra) (ö. 35/655) ile birlikte Mekke’den Medine’ye gelip Hz. Peygamber’e (sas) kavuşan bu zeki çocuk, bizzat Allah Resûlü’nün (sas) terbiyesine girmiştir. Efendimiz (sas), onu bineğinin terkisine almış; Medine sokaklarında veya bir yolculuk esnasında ona yakınlık ve şefkatle şu muazzam itikad dersini vermiştir: **“Yavrucuğum, sana bazı sözler öğreteceğim; onları ezberle, hiçbir zaman da aklından çıkarma. Allah’ın hakkını korursan, Allah da seni korur. O’nu istediğin zaman yanında bulursun. Geniş zamanlarda Allah’ı an ki Allah da dar zamanda seni ansın, imdadına yetişsin. Bir şey isteyeceğinde sadece ve sadece Allah’tan iste. Yardıma ihtiyacın olduğunda sadece ve sadece Allah’tan dile. İyi bil ki bütün insanlar sana yardım etmek istese, Allah dilememişse hiç kimse sana yardım edemez. İnsanların hepsi isteseler bile, Allah’ın dilediği bir musibeti asla kaldıramazlar. İyi bil ki zafer sabırla elde edilir. Hoşuna gitmeyen durumlara sabretmekte pek çok hayır vardır. Genişlik sıkıntıdan sonra gelir. Zorlukla birlikte kolaylık vardır. İyi bil ki başına gelenler bir hatadan dolayı gelmediği gibi, yapmış olduğun hatalar musibetine neden olamaz. Allah’ın yazıp takdir ettiğinden başkası olmaz; kalem kurudu, sayfalar dürüldü. Allah’a, O’nu severek, isteyerek ve yakın ile ibadet et.”** [Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/293; Tirmizi, “Kıyâmet”, 59].

Sekiz yaşındaki bir çocuğa korkuda ve rızıkta tevhide, tevekkülü ve kader anlayışını bu derece berrak bir dille nakşetmek, İslâm terbiyesinin ulaştığı zirve örneklerden biridir. Bu şuura erişen sahâbîlerin izinden giden Cündeb b. Abdullah (ra) (ö. 64/683 [?]) ve Abdullah b. Ömer (ra) gibi şahsiyetler, Kur’ân eğitiminden önce sağlam bir iman ve itikad temelini oluşturulmasının önemini şu sözlerle ifade etmişlerdir: **“Bizler Resûlullah’ın terbiyesiyle yetişen gençlerdik. Allah Resûlü bize Kur’ân’dan önce imanı öğretti. Biz önce imanı, sonra Kur’ân’ı öğrendik. Öğrendiğimiz o iman zemininde Kur’ân âyetleriyle muhatap olduğumuz için, inen her âyet bizim imanımızı artırdı. Ama şimdi bakıyorum, sizlerin bilgileri artıyor fakat imanları artmıyor.”** [Bk. İbn Mâce, “Mukaddime”, 9]. Bu tespit, günümüzde bilgiye ulaşmanın kolaylaştığı; ancak bilginin kalpte derin bir iman,

marifetullah ve muhabbetullah şuuruna dönüşmesinin her zaman aynı ölçüde gerçekleşmediği gerçeğine dikkat çekmektedir.

2. Duyguların Tahâreti: Mahremiyet

Zihnin tahâretinden sonra gelen ikinci temel esas, mahremiyet, edep ve hayâ duygusunun inşasıdır. Modern dönemin savrulmaları karşısında en fazla korunmaya muhtaç değerlerden biri de iffet ve hayâdır. Ebû Saîd el-Hudrî'nin (ra) ifadesiyle "O (sas), çadırındaki bâkire bir genç kızdan daha hayâlîydi." [Bk. Buhârî, "Edeb", 72]. Hz. Peygamber'in (sas) ifadesiyle hayâ, ilk peygamberlerden itibaren insanlığa aktarılan ilâhî bir mirastır.

Evlatlara mahremiyet bilinci kazandırmak yalnızca sözlü nasihatlerle gerçekleşmez; ebeveynin ev içindeki tutum ve davranışları, giyim kuşamı, sınırları koruma hassasiyeti ve ortaya koyduğu örneklik bu terbiyenin temelini oluşturur.

Allah Resûlü (sas), mahremiyet eğitiminde yalnızca dış sınırları değil, insanın iç dünyasında oluşması gereken edep şuurunu da inşa etmiştir. Bir gün gözleri görmeyen/âmâ sahâbî Abdullah b. Ümmü Mektûm (ra), Allah Resûlü'nün (sas) Ümmü Seleme (r.anhâ) ve Meymûne (r.anhâ) validelerimizin yanında bulunduğu bir sırada huzura girmek istedi. Bunun üzerine Allah Resûlü (sas), hanımlarına **"Çekilin ve saklanın."** buyurdu. Onlar, **"Yâ Resûlallah! O bizi görmüyor."** deyince Allah Resûlü (sas), **"O sizi görmüyor ama siz onu görmüyor musunuz?"** buyurdu [Ebû Dâvûd, "Libâs", 34; Tirmizî, "Edeb", 29]. Bu nebevî ölçü, mahremiyetin yalnızca dışarıdan gelecek bakışlara karşı korunmak olmadığını; insanın kendi hâl ve tavırlarında da sürekli bir edep şuurunu taşıması gerektiğini göstermektedir. Zira küçük yaşlarda kazanılan davranışlar, zamanla insanın karakterine dönüşür.

Abdullah b. Abbas'ın (ra) çocukluk yıllarında teyzesi Meymûne (r.anhâ) validemizin evinde geçirdiği bir gece de bu terbiyenin sessiz ve derin şekilde nasıl verildiğini gösteren güzel bir örnektir. Gece ibadetlerine şahit olmak için teyzesinin evinde kalan İbn Abbas (ra), Allah Resûlü'nün (sas) yatarken, elbisesini değiştirirken ve abdest alırken mahremiyet hassasiyetini bizzat müşahade etmiştir. Efendimiz (sas), küçük bir çocuk da olsa yanında bulunanlara karşı edep sınırlarını korumuş ve bunu yaşayarak öğretmiştir. Namaz sırasında İbn Abbas'ı (ra) solundan sağına alan Allah Resûlü (sas), namazın ardından onun için, **"Allah'ım! Onun ilmini ve fehmini artır."** diye dua etmiştir [İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/321].

3. Beden, Elbise ve Mekânın Tahâreti: Nezâfet

Tahâretin üçüncü boyutu, beden, elbise ve mekân temizliğini içine alan nezâfet anlayışıdır. Temizliği iman şuuruyla bütünleştiren İslâm, nezâfeti insanın şahsiyetini ve kulluk bilincini yansıtan önemli bir değer olarak görür. Beden bakımından çevre temizliğine kadar birçok hususu fitrî temizlik anlayışı içerisinde ele alan Efendimiz (sas), “**Her Müslümanın haftada en az bir defa başını ve vücudunu yıkaması onun üzerinde bir haktır.**” [Buhârî, “Cum’a”, 12] buyurarak bu hassasiyete dikkat çekmiştir.

Nezâfet meselesinin uhrevî boyutunu göstermesi açısından İbn Abbas’ın (ra) şahit olduğu şu hadise son derece ibret vericidir. Allah Resûlü (sas), bir kabristandan geçerken iki kabrin sahibinin azap gördüğünü haber vermiş ve bunlardan birinin insanlar arasında söz taşıdığı, diğerinin ise idrar temizliğine dikkat etmediği için bu azaba uğradığını bildirmiştir [Buhârî, “Vudû”, 55; Müslim, “Tahâret”, 111]. Bu hadise, küçük yaşta İbn Abbas’ın (ra) zihnine yerleşmiş ve onun temizlik konusunda ömür boyu sürecek bir hassasiyet kazanmasına vesile olmuştur.

Temizliğin ibadet hayatındaki yeri, mescitlere temiz kıyafetlerle ve güzel kokularla gidilmesi yönündeki nebevî tavsiyeler, İslâm ahlâkının nezâfet ve estetik boyutunu tamamlayan unsurlardır. Müslüman, yalnızca ibadetlerinde değil, toplum içerisindeki görünümüyle de temiz, düzenli ve nezih bir şahsiyet ortaya koymalıdır.

Neticede ebeveynin evladına bırakabileceği en kıymetli miras, maddî imkânlardan önce imanla yoğrulmuş bir şahsiyet ve nebevî ölçülerle şekillenmiş bir ahlâktır. Çünkü ahlâkın inşası, neslin ve geleceğin inşasıdır. Çocuklarımıza Allah Resûlü’nün (sas) imanını, ahlâkını ve istikamet üzere yaşama gayesini aktarabildiğimiz ölçüde onların dünya ve âhiret saadetine vesile olabiliriz. Bu sebeple her ev; tahâretin, nezâfetin, itikadın ve güzel ahlâkın öğretildiği ilk mektep olmalıdır.

Rabb’imiz, bizleri çocuklarımızla, çocuklarımızı da bizimle mahcup etmesin; hanelerimizi tahâretin, nezâfetin, sağlam bir itikadın ve güçlü bir mahremiyet şuurunun yaşandığı yuvalar eylesin. O’nun (cc) rızasına uygun, Efendimiz’in (sas) sünnetine bağlı nesiller yetiştirmeyi cümlemize nasip ve müyesser kılsın (Âmin).

Suffa Meclisleri

AHLÂK BİLİNCİ DERSLERİ

Akraba Ahlâkı

Kur'ân İklimi

﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَايَ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ
عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾

“Muhakkak ki Allah, adâleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder; çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.”

[Nahl 16/90]

Nebevî Sedâ

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ
ﷺ يَقُولُ: قَالَ اللَّهُ: أَنَا الرَّحْمَنُ، وَهِيَ الرَّحْمُ، شَقَقْتُ لَهَا
أَسْمًا مِنْ أَسْمَى، مَنْ وَصَلَهَا وَصَلْتُهُ، وَمَنْ قَطَعَهَا بَتَّتُهُ

Abdurrahman b. Avf (ra), Resûlullah'ı (sas) şöyle buyururken dinlediğini söylemiştir: “Allah Teâlâ şöyle buyurdu: Ben Rahmân'ım, akrabalık bağımı (rahimi) Ben yarattım ve ona Kendi ismimden verdim. Akrabasıyla ilgisini devam ettirenle Ben de ilgimi devam ettiririm. Akrabasıyla ilgisini kesenlerden Ben de ilgimi keserim.”

[Ebû Dâvûd, “Zekât”, 45; Tirmizî, “Birr”, 9]

Vahyin Dilinden

“Allah’a verdikleri sözü kuvvetle pekiştirdikten sonra bozanlar, Allah’ın riayet edilmesini emrettiği şeyleri (sıla-i rahmi/akrabalık bağlarını) terk edenler ve yeryüzünde fesat çıkaranlar; işte lanet onlara ve yurdun kötüsü (cehennem) de onlarıdır.”

[Ra’d 13/25]

Rahmân’dan Bir Bağ: Sıla-i Rahim

Rabb’imizin değerler dünyamızda en üst sıralara yerleştirdiği ve üzerinde ısrarla durduğu konuların başında sila-i rahim gelir. Sadece bir ziyaretleşme veya hâl hatır sormaktan ibaret olmayan bu kavram, derin bir akrabalık ahlâkını ifade eder. Sözlükte “bağ, ilişki” anlamındaki sila ile “ana rahmi” ve buradan hareketle “akrabalık bağı” anlamına gelen rahim kelimelerinden oluşan sila-i rahim; terim olarak kan bağı veya evlilik yoluyla kurulan akrabalık ilişkilerini sürdürmeyi, haklarını gözetmeyi,

ilgi ve yardımda bulunmayı ifade eder. Böylece akrabalık, yalnızca fitrî bir yakınlık olmaktan çıkarak ilâhî bir sorumluluk ve rahmet bağına dönüşür. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de akrabalık hakları, yakınlarla iyilik ve sila-i rahimle ilgili otuza yakın âyet yer alırken hadis kaynaklarında da bu konuya dair çok sayıda nebevî beyan bulunmaktadır. Resûl-i Ekrem (sas), altmış üç yıllık bereketli ömrü boyunca sila-i rahim ahlâkının en güzel örneğini sergilemiş, ashâbına da bu değeri sözleri ve uygulamalarıyla öğretmiştir.

Peki, dinimizin böylesine önem verdiği sila-i rahim tam olarak neyi ifade etmektedir? Bu konuda bizlere düşen sorumluluklar nelerdir? Hz. Peygamber’in (sas) mübarek sözlerinden süzülen şu beş temel hakikat, sila-i rahmin özünü ve bizden beklenen ahlâkî tavrı bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır.

1. Sıla-i Rahim, Rahmân’dan Bir Bağdır

Sıla-i rahim; onu koruyanı saâdete, ihmal edeni ise hüsrana sürükleyen, kaynağını bizzat Rahmân olan Allah’tan alan kudsî bir bağdır. Ebû Dâvûd ve Ahmed b. Hanbel’in rivayet ettiği bir kudsî hadiste Rabb’imiz şöyle buyurmaktadır:

“Ben Rahmân’ım, akrabalık bağlarının adı ise rahimdir. Ona kendi ismimden türeyen bir isim verdim. Onunla ilişkiyi sürdürenle Ben de ilişkiyi sürdürürüm, onunla ilişkiyi kesenle Ben de ilişkiyi keserim.” [Ebû Dâvûd, “Zekât”, 45; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/191]. Rabb’imizin sıla-i rahme Kendi isminden türeyen bir isim vermesi, bu bağın ilâhî nazardaki değerini göstermektedir. İnsan, anne karnındaki rahimde hayat bulur; dünyaya geldikten sonra da ilk şefkat ve merhamet tecrübesini ailesi ve yakınları aracılığıyla yaşar. Bu sebeple sıla-i rahim, merhametin en önemli kaynaklarından biridir. Zira bir yakının yaşattığı sevinç veya acı, insanın gönlünde çok daha derin izler bırakır. Nitekim İbn Hibbân’ın (ö. 354/965) *Sahîh*’inde yer alan bir rivayette Allah Resûlü (sas), bu hakikati şöyle ifade etmiştir: **“Rahîm, Rahmân’dan uzanmış bir daldır ve arşa bağlıdır.”** [İbn Hibbân, *Sahîh*, 2/184].

Resûlullah’ın (sas) Ahlâkı

Ömer b. Sâib (rh) (ö. 134/751), kendisine nakledilen bir olayı şöyle anlatmaktadır: *“Bir gün Resûlullah ile otururken sütbabası çıkageldi. Bunun üzerine Hz. Peygamber onun için elbisesinin bir ucunu yere serdi, o da üzerine oturdu. Sonra sütannesi geldi. Bu sefer de elbisesinin öbür ucunu onun için yere serdi, o da bunun üzerine oturdu. Daha sonra sütkardeşi geldi. Resûlullah (sas) onun için de ayağa kalktı ve onu önüne oturttu.”*

[Ebû Dâvûd, “Edeb,” 119]

2. Sıla-i Rahim, Rızkın Genişlemesine ve Ömrün Bereketlenmesine Vesiledir

Sıla-i rahim, hakkıyla yerine getirildiğinde rızkın genişlemesine ve ömrün bereketlenmesine vesile olan büyük amellerden biridir. Enes b. Mâlik’in (ra) naklettiği hadis-i şerifte Efendimiz (sas) şöyle buyurmaktadır: **“Kim rızkının bollaştırılmasını yahut ecelinin geciktirilmesini arzu ederse akrabasıyla irtibatını sürdürsün.”** [Buhârî, “Edeb”, 12; Müslim, “Birr”, 20]. İslâm âlimleri, hadiste geçen ömrün ve rızkın artmasını hem mecazî hem de hakikî mânada değerlendirmişlerdir. Meczâî yoruma göre Allah (cc), kulunun ömrüne öyle bir bereket verir ki kısa bir hayat içerisinde büyük ameller gerçekleştirmesine imkân tanır. Hakikî yoruma göre ise Allah (cc), ezeli ilminde kulunun akrabalık bağlarını koruyacağını bildiği için ömrünü ve rızkını buna bağlı olarak artırır.

3. Sıla-i Rahim, Cennete Taşıyan Bir Buraktır

Sıla-i rahim, korunduğunda insanı cennete ulaştıran ilâhî bir buraktır. İslâm ile şereflenmeden önce Yahudilerin önde gelen âlimlerinden olan Abdullah b. Selâm (ra) (ö. 43/663-64), Hz. Peygamber'i (sas) ilk gördüğünde *"Vallâhi bu yüz asla yalancı yüzü değildir!"* [Bk. İbn Hacer, *İsâbe*, 2/1062; İbn Abdilberr, *İstiâb*, 3/54] diyerek onun (sas) nübüvvetini daha ilk görüşte tasdik etmiştir. Resûlullah'tan (sas) işittiği ilk nebevî tavsiyelerden biri de şu olmuştur: **"Ey insanlar! Selâmı yayın, misafirlerinize yemek ikram edin, sıla-i rahmi yerine getirin, insanlar uykuda iken siz uyanık olup Rabb'inizin huzurunda kıyama durun. Böylece selâmetle cennete girin."** [Tirmizi, "Kıyâme", 42; İbn Mâce, "İkâme", 174]. Bu hadis, sıla-i rahmin cennete götüren büyük kulluk yollarından biri olduğunu göstermektedir. Buna karşılık Cübeyr b. Mut'im'in (ra) (ö. 59/678-79) naklettiği şu nebevî ikaz, akrabalık bağını koparmanın ağır sonucunu bildirmektedir: **"Ak-raba ile ilişkisini kesen cennete giremez."** [Buhârî, "Edeb", 11; Müslim, "Birr", 19].

4. Sıla-i Rahim, İlâhî Rahmetin En Önemli Vesilesidir

Toplumsal ilâhî rahmete mazhar olmasının en önemli vesilelerinden biri sıla-i rahimdir. Buna karşılık akrabalık bağlarının zayıflaması veya koparılması, rahmet ve bereketin azalmasına sebep olan büyük bir mânevî kayıptır. Bu sebeple İslâm âlimleri, toplumsal ıslahın öncelikle aile ve akrabalık bağlarının

Sahâbenin Hayatından

Allah Resûlü (sas), kaza umresi için bulunduğu Mekke'den ayrılırken Hz. Hamza'nın (ra) kızı peşine takılarak onunla birlikte gelmek isteyince bunu kabul etti. Medine'ye geldiklerinde oradaki akrabaları küçük kızı paylaşamadılar. Hz. Ca'fer (ra) (ö. 8/629), onu almaya kendisinin daha lâayık olduğunu; zira onun hem amcasının kızı olduğunu hem de teyzesi ile evli bulunduğunu söyledi. Kendisinin buna daha lâayık olduğunu söyleyen Hz. Ali (ra) ise eşinin Resûlullah'ın (sas) kızı olduğunu ifade etti. Zeyd b. Hârise (ra) de onu kendisinin getirdiğini ve kardeşinin kızı olan bu çocuğun bakımını üstlenmenin ona düştüğünü belirterek hak iddia etti. Sonunda durumu arz ettiklerinde Hz. Peygamber (sas), *"Ben, teyzesiyle beraber olabilmesi için kızı Ca'fer'e vereceğim. Zira teyze anne gibidir."* buyurdu.

[Buhârî, "Megâzi", 43; Ebû Dâvûd, "Talâk", 35]

güçlendirilmesiyle başlaması gerektiğine dikkat çekmişlerdir. Nitekim Hz. Peygamber (sas) şöyle buyurmuştur: **“İçlerinde akrabalık bağını koparan kimsenin bulunduğu bir topluluğa rahmet inmez.”** [Buhârî, *Edebü'l-müfred*, 63]. Bu nebevî uyarı, sıla-i rahmin bireysel bir sorumluluk olmanın yanında toplumun huzuru, bereketi ve ilâhî rahmete erişmesi açısından da temel bir değer taşıdığını göstermektedir.

5. Sıla-i Rahim, Karşılığı Dünyada Verilen Bir Ameldir

Sıla-i rahim, yaşatıldığında karşılığı dünyada görülmeye başlanan; terk edildiğinde ise olumsuz sonuçları yine dünya hayatında ortaya çıkan önemli bir ameldir. Âhîret hesabı elbette bâkî kalmakla birlikte, bu kulluk vazifesinin dünya hayatında da peşin bir karşılığı bulunmaktadır. Bu konuda Hz. Peygamber (sas) şöyle buyurmuştur: **“Sevabı dünyadayken verilecek iyilik; başkalarının dertleriyle ilgilenmek ve akraba ile bağları korumaktır. Cezası dünyadayken verilecek kötülük ise haddi aşarak azgınlık yapmak ve akraba ile ilişkileri kesmektir.”** [İbn Mâce, “Bağy”, 64; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 43].

Sıla-i Rahmin Önündeki Engeller ve Nebevî Reçeteler

Böylesine yüce bir değer olan sıla-i rahim, hayatın pratiğinde bazı zorluklarla karşılaşabilir. *“Biz akrabalarımıza iyilik yapıyoruz, ziyaretlerine gidiyoruz; fakat onlar bize aynı şekilde karşılık vermiyor, hatta bizi dışlıyorlar. Buna rağmen irtibatımızı sürdürmeli miyiz?”* şeklindeki serzenişler sıkça karşılaşılan meselelerdendir. İşte bu noktada Ebû Hüreyre'nin (ra) naklettiği şu nebevî tablo bizlere yol göstermektedir. Bir sahâbî, Resûlullah'a (sas) gelerek şöyle der: *“Yâ Resûlallah! Ben akrabalarımın ne kadar ilgileniyorsam onlar kapıyı bana o kadar kapatıyorlar. Ben gidiyorum onlar gelmiyorlar, ben gülümsüyorum onlar yüz çeviriyorlar, ben iyilik yapıyorum onlar kötülükle karşılık veriyorlar. Ne yapayım?”* Bunun üzerine Efendimiz (sas) şöyle buyurur: **“Eğer dediğin gibi isen böyle davranmakla onlara sıcak kül yutturmuş gibi oluyorsun. Sen böyle davrandıkça Allah'ın yardımını daima seninle beraberdir.”** [Müslim, “Birr”, 22]. Bu hadis, akrabalık hukukunun karşı tarafın tavrına göre şekillenmeyeceğini; Allah'ın (cc) rızası gözetilerek yerine getirilmesi gereken bir sorumluluk olduğunu öğretmektedir. Akrabalık bağını zedeleyen kimse kendi sorumluluğunu taşıırken bu bağı koruyan kimse de ilâhî inâyete ve yardıma mazhar olur.

Âlimlerin Dilinden

Tâbiîn neslinin önde gelen âlimlerinden Mesrûk b. el-Ec-da' (ö. 62/682), bir yeğenini elinden tutup Kûfe'deki bir çöplüğün üstüne çıkardı ve ona şöyle nasihat etti: *"Dünyayı size göstereyim mi? İnsanlar bu dünyayı yediler, bitirdiler. Dünyayı giydiler, eskittiler. Ona bindiler ve onu bitkinleştirdiler. Bu dünyada kanlarını akıttılar, haramlarını helâl saydılar. Bu dünyada akrabalarına sırt çevirdiler."*

[Ebû Nuaym, *Hilye*, 2/96]

Bir diğer büyük imtihan ise İslâmî hassasiyeti bulunmayan akrabalarla münasebetlerin nasıl yürütüleceği meselesidir. Amca, hala, dayı, teyze ve onların çocuklarından oluşan akraba çevresi içerisinde herkesin aynı İslâmî şuur ve hassasiyete sahip olması beklenemez. Bir akraba ibadetlerine bağlı bir hayat sürerken diğeri farklı bir anlayış içerisinde yaşayabilir. *"Çocuklarımız olumsuz etkilenmesin."* düşüncesiyle akrabalık hukukunu bütünüyle terk etmek, Mekke döneminde müşriklerin başvurduğu bir yöntemdi. Onlar da İslâm'dan etkilenmemek adına Müslüman olan yakınlarıyla aralarına mesafe koymuşlardı. Müminin görevi ise hikmetli bir denge kurarak bulunduğu ortama imanın güzelliklerini ve güzel ahlâkı taşıyan

taraf olmaktır. Elbette burada önemli olan, mesafeyi doğru ayarlamaktır. Hz. Peygamber'in (sas) meclisinde de herkesin konumu aynı değildi; kimi yanı başında, kimi daha uzakta bulunurdu. Akrabalık hukukunda da şer'î hudutları muhafaza ederek günaha ortak olmadan, *"Ne uzaklaşıp donmalı ne de çok yaklaşıp yanmalı!"* düsturuyla dengeli bir yakınlık gözetilmelidir.

Gelenek ve Akrabalık: İlğâ, İslâh ve İbkâ

Hz. Peygamber (sas), Câhiliye Arap toplumunda asırlar boyunca yerleşmiş olan geleneklerle mücadele ederken son derece hikmetli bir nebevî usûl ortaya koymuştur. O (sas), geleneğin tamamını bir anda reddetmemiştir; aynı şekilde *"Atalarımızın mirasıdır."* anlayışıyla bütün gelenekleri olduğu gibi kabul de etmemiştir. Efendimiz'in (sas) geleneğe karşı yaklaşımı üç temel esasa dayanmaktadır:

1. *İlğâ/Tamamen kaldırma*: Bir gelenek tevhide aykırıysa, insan fitratına zarar veriyorsa ve toplumda ciddi mağduriyetlere yol açıyorsa Resûlullah (sas) onu tamamen ortadan kaldırmıştır. Buna örnek olarak *zihâr* uygulaması verilebilir. Bir erkeğin eşine, *"Sen bana anamın sırtı gibisin."* demesiyle gerçekleşen ve kadını ömür boyu mağdur eden bu Câhiliye âdeti, İslâm tarafından kaldırılmıştır.

2. *İslâh/Tedavi ederek düzeltme*: Bir geleneğin özünde güzel yönler bulunuyor, ancak uygulanışında bazı haksızlıklar meydana geliyorsa Hz. Peygamber (sas) onu ıslah ederek devam ettirmiştir. Câhiliye dönemindeki *diyet/kan bedeli* uygulaması buna örnek gösterilebilir. Bu hukuk, çoğunlukla gücü yeten kimseler arasında işletilir; kadınlar ve çocuklar bu haktan mahrum bırakılırdı. İslâm, can diyetini yüz deve olarak belirleyerek mevcut uygulamadaki miktarı korumuş; ancak akrabanın ödeme gücünün bulunmadığı durumlarda bunun devlet tarafından karşılanmasını ve beytûlmalden ödenmesini sağlayarak sistemi ıslah etmiştir.
3. *İbkâ/Aynen koruma*: Efendimiz (sas), sünnet olmak gibi Hz. İbrahim'den (as) miras kalan fitrat geleneklerini ise olduğu gibi muhafaza etmiştir.

Câhiliye toplumundaki akrabalık ve asabiyet anlayışı da oldukça güçlü bir gelenektir. Hz. Peygamber (sas), başlangıç döneminde amcası Ebû Tâlib'in akrabalık bağından kaynaklanan himayesini İslâm davetinin korunması adına önemli bir imkân olarak değerlendirmiştir. Hz. Hamza'nın (ra), ilk etapta akrabalık onurunun incinmesi üzerine Ebû Cehil'e karşı tavır alması ve ardından hakikî imanla şereflenmesi, akrabalık bağının hayra yönlendirildiğinde nasıl bir vesileye dönüşebileceğini göstermektedir. Ancak Kur'an-ı Kerîm, kabilecilik taassubuna dönüşen bu bağları olduğu hâliyle bırakmamıştır; onları ilâhî ölçüler çerçevesinde büyük bir ıslah sürecinden geçirmiştir.

Kur'an Penceresinden Akrabalık: Değer ve Sınırlar

Kur'an-ı Kerîm, sıla-i rahim meselesine iki temel pencereden bakar: *Değer ve kıymet penceresi ile sınır ve çerçeve penceresi*.

1. Değer ve Kıymet Penceresi:

Kur'an, akrabalık ilişkilerini dinî, ahlâkî ve hukukî sorumluluklarla çevrelenmiş kıymetli bir emanet olarak değerlendirir. Sıla-i rahmin Allah katındaki değeri ve bağlayıcılığı, âyetlerde şu esaslarla ortaya konulur:

- Akrabalık, Kur'an'ın en temel emirlerindendir: “**...Akrabalık haklarına riayetsizlikten sakının...**” [Nisâ 4/1].
- Akrabaların hakkını vermek zaruridir: “**Akrabaya, yoksula ve yolda kalmış yolcuya haklarını ver...**” [İsrâ 17/26; Rûm 30/38].

- Akrabaya iyilik etmek ilâhî bir misaktır: **“Hani biz İsrâiloğulları’ndan... anaya babaya, akrabaya... iyilik edeceksiniz diye söz almıştık...”** [Bakara 2/83; Nahl 16/90].
- Akrabalık bağlarını koparmak, yeryüzünde fitne ve fesat sebebidir: **“Demek siz iş başına gelerseniz yeryüzünde fesat çıkaracak ve akrabalık bağlarını koparacaksınız öyle mi?”** [Bakara 2/27; Muhammed 47/22].
- Akrabalar, Allah’ın kitabına göre birbirlerine mesuliyet açısından daha yakındırlar: **“Akraba olanlar, Allah’ın kitabına göre birbirlerine daha yakındırlar.”** [Enfâl 8/75; Ahzâb 33/6].

2. Sınır ve Çerçeve Penceresi

İslâm, akrabalık bağına büyük bir değer verirken bu bağın körü körüne bir taassuba dönüşerek “putlaştırılmasına” izin vermemiştir ve bu konuda şer’î hudutları açıkça ortaya koymuştur:

- Akriba dahi olsa adâletten ödün verilemez: **“...Konuştuğunuz zaman akrabanız dahi olsa adâletten ayrılmayın...”** [Nisâ 4/135; En’âm 6/152].
- Suçun şahsiliği esastır: **“Hiçbir günahkâr başkasının günah yükünü yüklenmez.”** [Fâtır 35/18].
- Kurtuluşun şartı kan bağı değil, imandır: **“Kıyamet günü ne akrabalarınız ne de çocuklarınız size fayda verir...”** [Mümtehine 60/3].
- Akriba sevgisi, Allah (cc) ve Resûl’ünün (sas) önüne geçemez: **“De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz... size Allah ve Resûlü’nden ve O’nun yolunda cihad etmekten daha sevimli ise artık Allah’ın emri gelinceye kadar bekleyin...”** [Tevbe 9/24].
- Küfür üzere ölen akrabaya istiğfar edilemez: **“Akriba bile olsalar cehennemlik oldukları belli olduktan sonra (müşrikler için) istiğfar etmeleri Peygamber’e ve müminlere yaraşmaz.”** [Tevbe 9/113].

Akraba İle Münasebette Nebevî Örneklilik

İslâm’ın korunmasını ve güçlendirilmesini istediği en temel bağlardan biri olan sıla-i rahim ve akrabalık hukuku, Hz. Peygamber’in (sas) hayatında en kâmil örnekleriyle yaşanmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’in akrabalık konusundaki güçlü hükümleri ortadayken Allah Resûlü’nün (sas) kendi akrabalarıyla kurduğu

münasebetler, onun (sas) sözlerini hayatıyla doğrulayan ve yürüdüğü yolda iz bırakan bir “*üsve-i hasene/en güzel örnek*” tablosudur. Ashâb-ı kirâm (ra), Efendimiz’in (sas) hayatında bizzat yaşamadığı hiçbir şeyi insanlara tavsiye etmediğini bildikleri için onun (sas) anlattıklarından çok daha fazlasını yaşayarak gösterdiğine şahit olmuşlardır.

Efendimiz’in (sas) akrabalarıyla olan münasebetlerinin ayrıntılarına geçmeden önce, akrabaları hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır. Baba tarafından

akrabalarına bakıldığında Allah Resûlü’nün (sas) on iki amcası ve altı halası bulunmaktadır. Amcalarından Ebû Tâlib, Zübeyr ve Abdülkâbe, babası Abdullah ile anne-baba bir kardeştir. Halalarından ise yalnızca Safiyye bint Abdülmuttalib (r.anhâ) ile Hz. Hamza (ra) anne-baba bir kardeştir; diğer beş halası ise Efendimiz’in (sas) babasıyla anne-baba bir kardeştir. Amcalarından Hâris, Abdülkâbe ve Kusem ile Hz. Peygamber (sas) hiç görüşmemiştir. Zübeyr, Gaydak, Mukavvim, Hacl ve Dırâr isimli amcaları ise nübüvvetten önce vefat etmişlerdir. Nübüvvet dönemine yetişen dört amcasından Hz. Hamza (ra) ve Hz. Abbas (ra) (ö. 32/653) iman etmiş; Ebû Leheb (ö. 2/624) ve Ebû Tâlib ise inkâr yolunu seçmiştir. Altı halasından Safiyye (r.anhâ), Âtike (r.anhâ) ve Ervâ (r.anhâ) (ö. 15/636) kesin olarak İslâm ile şereflenmiştir. Berre, Ümeyme ve Beyzâ’nın iman edip etmedikleri hususunda ise kaynaklarda farklı görüşler bulunmaktadır.

Anne tarafına gelince; Hz. Peygamber’in (sas) annesi Âmine’nin (ö. 575 veya 577) anne-baba bir kardeşi bulunmamakla birlikte, anne bir baba ayrı kardeşleri vardır. Dayısı Abdüvegûs b. Vehb, yeğenine Ebû Leheb kadar olmasa da şiddetle karşı çıkmış ve küfür üzere vefat etmiştir. Teyzesi Ferîa bint Vehb (r.anhâ) ise iman etmiştir. Efendimiz (sas), onun hakkında “**Teyze, annenin yarısıdır.**” [Buhârî, “Sulh”, 6; Tirmizî, “Birr”, 6] buyurarak teyzelik makamının değerine işaret etmiştir.

Kur’ânî Ahlâk

“İşte Allah’ın, iman eden ve iyi işler yapan kullarına müjdediği nimet budur. De ki: Ben buna karşılık sizden akrabalık sevgisinden başka bir ücret istemiyorum. Kim bir iyilik işlerse onun sevabını fazlasıyla veririz. Şüphesiz Allah bağışlayan, şükürün karşılığını verendir.”

[Şûrâ 42/23]

Efendimiz'in (sas) amca çocuklarının sayısı elli dördttür (on dokuzu kadın, otuz beşi erkek). Bunlardan nübüvvet dönemine yetişenlerin tamamına yakını iman etmiş; yalnızca Ebû Leheb'in oğlu Uteybe (ö. 8/630 civarı) ile Ebû Tâlib'in oğlu Tâlib (ö. 2/624 civarı) iman etmemiştir. Altı halasından doğan yirmi iki çocuğun ise mürted olarak ölen Ubeydullah b. Cahş (ö. 1/622 [?]) dışında, tamamı İslâm'ı kabul etmiştir. Ayrıca Allah Resûlü (sas), halası Ümeyme'nin kızı Zeyneb bint Cahş (r.anhâ) ile evlenerek kendi yakın çevresinden bir evlilik gerçekleştirmiştir.

Bu geniş akrabalık çevresi, İslâm davasının inşasında kimi zaman Efendimiz'in (sas) en büyük destekçisi olmuş, kimi zaman da ona (sas) en ağır acıları yaşatmıştır. Hz. Peygamber'in (sas) akrabalarıyla olan münasebetleri bütün bu yaşanmışlıklar üzerinden incelendiğinde, her Müslüman için yol gösterici nitelikte dört temel ahlâkî ilke ortaya çıkmaktadır:

Âlimlerin Dünyasından

Hız. Hüseyin'in (ra) oğlu olan *Ali b. Hüseyin (Zeynelâbidîn)* (ö. 94/713), tâbiîn neslinin ve Ehl-i Beyt'in önde gelen âlimlerinden biridir. Derin takvâsı, engin ilmi ve eşsiz cömertliğiyle öne çıkmış etmiş, ibadete olan düşkünlüğü sebebiyle "ibadet edenlerin süsü" mânâsına gelen "*Zeynelâbidîn*" lakabıyla tanınmıştır. Onun, kendisine kötülük eden akrabasına dahi iyilikle muamele etme (sıla-i rahim) faziletine dair şu ibretlik hadise siyer ve tabakat kaynaklarında nakledilmektedir:

Zeynelâbidîn'in maddi durumu zayıf olan ve her fırsatta kendisine dil uzatıp kötü sözler sarf eden bir amcaoğlu vardı. Ali b. Hüseyin, kimliğini gizleyerek gecenin karanlığında bu akrabasının kapısına erzak götürürdü. Akrabası, karanlıkta yüzünü göremediği bu meçhul hayırsevere teşekkür edip dualar ederken kendisine sahip çıkmadığını zannettiği Ali b. Hüseyin'e ise beddua ve hakaretlerde bulunurdu. Zeynelâbidîn, işittiği bu ağır sözlere rağmen ibadetine riya karışmasın ve akrabası mahcup olmasın diye sırrını asla ifşa etmez, sessizce sabrederdi. Onun vefatından sonra gece karanlığında kapıya bırakılan erzaklar kesilince akrabası, yıllardır kendisine iyilik yaptığı hâlde beddua ettiği o gizemli şahsın aslında Ali b. Hüseyin olduğunu anladı. Yaptıklarından büyük bir pişmanlık duyarak onun kabrine gitti ve hıçkırıklarla gözyaşı döktü.

[Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 4/393]

1. Akrabayı Sevmek ve Sevginin İlânı

Efendimiz (sas), akrabalarını sever, onlara hürmet gösterir ve ashâbına da kendi akrabalarına karşı sevgi ve vefa içerisinde olmalarını öğretirdi. Sevgiyi bütün insanlığa ulaştıran bir rahmet elçisi olarak “*Seven, sevdiklerinin sevdiğini de sever.*” düsturunu hayatıyla göstermiştir. Akrabaları hakkında olumsuz bir söz söylendiğinde bunu düzeltir ve akrabalık bağlarının değerine dikkat çekerdi.

Hiz. Abbas (ra), Allah Resûlü’nden (sas) yaşça büyük olmasına rağmen edebi gereği, “*Resûlullah benden büyüktür ama ben ondan önce doğmuşum.*” [İbn Sa’d, *Tabakât*, 4/10] diyerek ona duyduğu hürmeti ifade etmiştir. Hiz. Abbas (ra), henüz iman etmemiş olmasına rağmen yeğeni Resûlullah’a (sas) karşı büyük bir saygı ve bağlılık göstermiş; Akabe biatlarında Medineli Müslümanlara hitap ederek onun korunmasının büyük bir sorumluluk olduğunu hatırlatmış ve yeğenin sahipsiz olmadığını ortaya koymuştur.

Bedir Gazvesi’nde (2/624) Mekkelilerin baskısıyla istemeyerek müşrik safında yer alan Hiz. Abbas (ra) hakkında Efendimiz (sas), ashâbına şu tembihte bulunmuştur: “**Amcam Abbas karşı taraftadır. Onu oraya getiren şey Mekkelilerin baskısıdır; o zorla gelmiştir. Her kim amcamla karşılaşırsa sakın ona kılıç kullanmasın!**” [İbn Hişâm, *Sîre*, 2/253]. Savaş sonunda esirler arasında bulunan Hiz. Abbas’ın (ra) elleri bağlanmıştı. Geceleyin onun iniltisini duyan Allah Resûlü (sas), amcasının çektiği sıkıntıdan dolayı rahatsız olmuş ve “**Amcamın iniltisi beni uyutmuyor.**” [Beyhakî, *Sünenü’l-kübrâ*, 6/323] buyurmuştur. Bunun üzerine sahâbe (ra), Hiz. Abbas’ın (ra) bağlarını gevşetmiştir. Daha sonra fidye meselesi konuşulurken Efendimiz’in (sas), Hiz. Abbas’ın (ra) kimsenin bilmediği bir malından söz etmesi üzerine o, bu bilgiyi ancak Allah’ın bildirebileceğini anlamış ve iman etmiştir [Bk. İbn Hişâm, *Sîre*, 2/298]. Hiz. Abbas (ra), Mekke’nin fethine kadar burada kalarak önemli bir vazife sürdürmüştür. Hicret yolunda Efendimiz (sas) ile karşılaştığında Allah Resûlü (sas), “**Ben peygamberlerin sonuncusuyum, sen de muhacirlerin sonuncususun.**” [İbn Sa’d, *Tabakât*, 4/15] buyurarak ona verdiği değeri göstermiştir. Medine döneminde de Hiz. Peygamber’in (sas) amcasına duyduğu hürmet devam etmiştir. Bir sahâbinin Hiz. Abbas’ı (ra) incitmesi üzerine Efendimiz (sas), mescidde ayağa kalkarak “**Ey insanlar! İçinizden bazıları amcamı incitmiş. Amcamı inciten beni incitmiş gibi olur. Çünkü amca, baba gibidir.**” [Tirmizî, “Menâkıb”, 28] buyurarak amcalık hukukunun ve akrabalık bağlarının önemini vurgulamıştır.

Bu derin saygı ve sevgi, Hz. Ömer'in (ra) hilâfeti döneminde yaşanan kuraklıkta da kendini göstermiştir. Hz. Ömer (ra), yağmur duasına Hz. Abbas'ın (ra) elinden tutarak çıkmış ve şöyle dua etmiştir: **“Allah'ım! Biz Medine'de yağmur için Sana ellerimizi açtığımızda içimizde Resûlullah vardı, Sen de onun hatırına bize yağmur indirirdin. Şimdi o yok, amcası var. Biz amcasıyla Sen'in huzuruna geldik; onun hatırına bize yağmur indir!”** [Bk. Buhârî, “İstiskâ”, 3]. Bunun üzerine Allah'ın izniyle yağmur yağmıştır.

Efendimiz'in (sas) akraba hukukuna verdiği önemin bir başka örneği de Ebû Leheb'in kızı Dürre bint Ebî Leheb (r.anhâ) (ö. 20/640 civarı) hadisesidir. Medine'ye hicret ettiğinde bazı kimselerin onu babası sebebiyle incitmesi üzerine Hz. Peygamber (sas), Mescid-i Nebevî'de ashâbını toplayarak şu uyarıda bulunmuştur: **“Dürre benim amcamın kızıdır. Onun hakkında hiç kimse hayırdan başka bir şey söylemesin. Kim benim soyumdan gelenleri ve akrabalarımı incitirse beni incitmiş olur.”** [İbn Hacer, *İsâbe*, 4/302]. Aynı sevgi ve vefa, Habeşistan'dan yıllar sonra dönen amcaoğlu Hz. Ca'fer (ra) için de görülmektedir. Hayber'in fethi dönüşünde (7/628) karşılaştıklarında Allah Resûlü (sas), ona hasretle sarılmış ve **“Vallâhi bilmiyorum, Ca'fer'in gelişine mi sevineyim, Hayber'in fethine mi?”** [İbn Hişâm, *Sîre*, 4/3] buyurarak akraba kavuşmasının gönlündeki yerini göstermiştir.

Kavramlar

Akraba: Arapçada “yakın olmak, yaklaşmak” anlamına gelen “قرب/k-r-b” kökünden türemiştir. Bu kökten gelen karîb/قريب kelimesi “yakın” anlamına gelmekte olup genel mânasının yanında özellikle “biriyle aynı soydan olan kimse”yi ifade etmek için kullanılır. Bu kelimenin çoğulu olan akribâ' (أقرباء) sözcüğü, Türkçemize “akraba” şeklinde geçmiştir. Arapçada “akrabalık” mânasında isim olarak karâbe (قرابة), kurbe (قربة) veya kurbâ (قربى) masdarları yer alır. Bu masdarlarla türetilen zü'l-karâbe (ذو القرابة), zü'l-kurbâ (ذو القربى) (çoğulu zevi'l-kurbâ) gibi terkipler de “akraba” anlamını taşır. Kur'ân-ı Kerîm'de akrabayı ifade etmek üzere daha çok zü'l-kurbâ ve el-akrabûn (الأقربون) tabirleri kullanılmaktadır.

[İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “krb” md.]

2. Akrabanın Hidayeti İçin Çırpınmak

İnsan, davasını yabancılara anlatırken çoğu zaman daha rahat hareket eder. Ancak söz konusu akrabalar olduğunda, yakınlıktan kaynaklanan beklentiler ve geçmişten gelen tanışıklıklar sebebiyle direnç daha ağır hissedilebilir. Akraba, kişiyi çoğu zaman sahip olduğu makam ve değerlerden önce aile içindeki yeriyle tanır. Allah Resûlü (sas), İslâm'ı tebliğ ederken en ağır imtihanları da kendi akrabalarından, özellikle Ebû Leheb gibi isimlerden görmüştür. Ebû Leheb, Efendimiz'in (sas) İslâm'ı açıkça anlatmasından sonra kızları Rukiyye (r.anhâ) ve Ümmü Gülsüm (r.anhâ) ile nişanlı olan oğulları Utbe ve Uteybe'ye baskı yaparak bu evlilikleri sonlandırmış; panayırlarda da *"Sakın ona inanmayın. Ben onun amcasıyım, küçüklüğünü bilirim. İyi bir şey söyleseydi ben inanırdım!"* diyerek insanları Resûlullah'a (sas) karşı uyarmaya çalışmıştır. Bütün bu eziyetlere rağmen Hz. Peygamber (sas), akrabalarının hidâyeti için büyük bir gayret göstermiştir. Çünkü hidâyet, insanın ulaşabileceği en büyük ilâhî nimettir. Efendimiz'in (sas), Hz. Ali'ye (ra) Hayber fethinde sancağı teslim ederken **"Ey Ali! Yavaş ol. Senin vasıtanla bir insanın hidayete ermesi, senin için kızıl tüylü develere (veya üzerine güneşin doğduğu her şeye) sahip olmaktan daha hayırlıdır."** sözü, bu çırpının en açık beyanıdır [Buhârî, "Cihâd", 102; Müslim, "Fedâilü's-Sahâbe", 34].

Efendimiz (sas), akrabalarının hidâyetine büyük önem vermiş; onların iman etmemesi karşısında derin bir üzüntü yaşamıştır. Ebû Tâlib'in ölüm döşeğindeki hâli, bu ızdırabın en çarpıcı örneklerinden biridir. Allah Resûlü (sas), kendisini yıllarca himaye eden amcasının başucunda **"Amcacığım! Ne olur bir kelime-i tevhid söyle de Allah katında sana şefaâtçi olayım!"** [Buhârî, "Cenâ'iz", 81; Müslim, "İmân", 39] diye yalvarmıştı. Ancak Ebû Tâlib iman etmeden vefat etti. Buna karşılık Mekke'nin fethi sonrasında Hz. Ebû Bekir (ra), yaşlı ve görme engelli babası Ebû Kuhâfe'yi (ra) (ö. 14/635) Resûlullah'ın (sas) huzuruna getirmiştir. Efendimiz (sas), yaşlı bir kimseyi yormamak için **"Ey Ebû Bekir! Niye bu yaşlı amcaı buraya kadar yordun? Biz onun ayağına gitseydik daha iyi olmaz mıydı?"** buyurmuştur. Hz. Ebû Bekir (ra) ise büyük bir edeple *"Hayır Yâ Resûlallah! Eğer birisi diğerinin ayağına gidecekse ayağına gidilmeye lâyık olan sensin!"* [İbn Hişâm, *Sîre*, 4/47] diye karşılık vermiştir. Ebû Kuhâfe'nin (ra) iman etmesi herkesi sevindirirken Hz. Ebû Bekir (ra) ağlamaya başlamış ve şöyle demiştir: *"Yâ Resûlallah! Ben babamın hidâyeti için yıllarca nasıl çırpındıysam, biliyorum ki*

sen benden daha fazla amcan Ebû Tâlib için çırpınıp durdun. Ama Allah bu nimeti bana nasip etti, sana etmedi. Bu aklıma gelince üzüntüden kendimi tutamadım." [İbn Hacer, *İsâbe*, 4/162]. Bu iki hadise, Efendimiz'in (sas) ve ashâbının akrabalarının hidayeti için taşıdığı derin sorumluluk şuurunu göstermektedir.

3. Davaya Sahip Çıkmalarını Beklemek

Akrabalık, insanın zor zamanlarında yakınlarından destek ve himaye beklemesini tabii kılan fitrî bir bağıdır. Hz. Peygamber (sas) de hak dini tebliğ ederken akrabalarından İslâm davasına destek olmalarını arzu etmiş; ancak bazı yakınlarının gösterdiği şiddetli muhalefet, onu (sas) derinden üzmüştür. Bunun en acı örneklerinden biri, Allah Resûlü'nün (sas) amcasının oğlu ve sütkardeşi olan Ebû Süfyân b. el-Hâris'tir (ra) (ö. 20/641). Çocukluk ve gençlik yıllarını birlikte geçiren bu iki akraba, vahyin gelişiyle farklı saflarda yer almıştır. Efendimiz (sas), onun iman edip davasına destek olmasını arzu ederken Ebû Süfyân b. el-Hâris bir dönem müşriklerin safında yer almış, şiirleriyle de Allah Resûlü'nü (sas) hicvetmiştir. Ebû Süfyân'ın hicviyeleri Medine'ye ulaştığında Efendimiz'in (sas) hüznü günlerce devam etmiştir. Hassân b. Sâbit (ra) (ö. 60/680 [?]) karşılık vermek için izin istediğinde Allah Resûlü (sas), **"O benim amcamın oğludur, biz bir yumurtanın iki yarısı gibiyiz. Onu hicvederken söylediğin sözler gelip bana dokunmaz mı?"** [Bk. Müslim, "Fedâilü's-Sahâbe", 157] buyurarak akrabalık bağının kendi gönlündeki yerini göstermiştir. Bunun üzerine Hassân b. Sâbit (ra), Hz. Ebû Bekir'in (ra) de yardımıyla yalnızca müşrikleri hedef alan ve Peygamber sülalesine dil uzatmayan şiirleriyle cevap vermiştir. Aradan yıllar geçmiş, hicretin sekizinci yılında Mekke'nin fethine doğru gidilirken Ebû Süfyân b. el-Hâris, geçmişte karşı çıktığı Allah Resûlü'nün (sas) huzuruna iman etmek üzere gelmiştir. Yanında oğlu Ca'fer ve daha önce Efendimiz'e (sas) ağır sözler söylemiş olan hala oğlu Abdullah b. Ebî Ümeyye (ö. 8/630) de bulunuyordu. Abdullah b. Ebî Ümeyye, Mekke döneminde *"Gökyüzüne bir merdiven kursan, gözümün önünde göğe yükselsen ve dört melek ile inip o melekler senin peygamberliğine şahitlik etse bile ben yine de sana inanmam!"* diyerek vahye karşı en sert tutumu sergileyen kimselerden biriydi [Bk. İbn Hişâm, *Sîre*, 1/316]. Bu akrabalar, Medine yollarında İslâm ordusuyla karşılaşp Hz. Peygamber'in (sas) huzuruna çıktıklarında Allah Resûlü (sas), kendisine yaşatılan ağır acılar sebebiyle yüzünü onlardan çevirmiş ve onlarla konuşmamıştır. Ebû Süfyân, kendisine yardımcı olmaları için Hz. Ebû Bekir

(ra), Hz. Ömer (ra), Hz. Ali (ra) ve Hz. Abbas'a (ra) başvurmuş ancak onlar da geçmişte Resûlullah'a (sas) yapılan eziyetlerin ağırlığı sebebiyle bu konuda araya girmekten kaçınmışlardır. Bunun üzerine Efendimiz'in (sas) eşi ve aynı zamanda Abdullah b. Ebî Ümeyye'nin baba bir kız kardeşi olan Ümmü Seleme (r.anhâ) validemize müracaat etmiştir. Ümmü Seleme (r.anhâ), akrabalık bağını ve Allah Resûlü'nün (sas) merhametini hatırlatan bir tavırla bu sürecin hayırlı bir şekilde sonuçlanmasına katkı sağlamıştır [Bk. İbn Hişâm, *Sîre*, 4/41]. Nebevî kalpteki bu kısa süreli mesafe, akrabadan beklenen vefanın görülmemesinin meydana getirdiği insanî bir hüznün yansımasıdır. Bununla birlikte Resûlullah'ın (sas) nihai tavrı, affetmek ve hidayet kapısını açık tutmak olmuştur.

4. Adâletten Taviz Vermemek ve Bedel Ödetmek

Hz. Peygamber (sas), akrabalarına karşı büyük bir sevgi ve şefkat taşımasına rağmen; hukuk, devlet yönetimi ve İslâm'ın temel prensipleri söz konusu olduğunda asla akraba kayırmacılığı yapmamıştır. Onun (sas) dünyasında akrabalık, hiçbir zaman özel bir imtiyaz sebebi olmamıştır. Allah Resûlü'nün (sas) adâlet anlayışı şu mübarek sözlerinde açıkça görülmektedir: **“Vallahi hırsızlık yapan, Muhammed'in kızı Fâtıma dahi olsa onun elini keserim!”** [Buhârî, “Hudûd”, 12; Müslim, “Hudûd”, 8].

Efendimiz (sas), İslâm davasının yükünü ve fedakârlığını öncelikle kendi yakınlarının taşımasını istemiştir. Bu sebeple nübüvvetin beşinci yılında Habeşistan'a giden ilk muhacir kafilesinin sorumluluğunu kızı Rukiyye (r.anhâ) ve damadı Hz. Osman'a (ra) verdi. ikinci Habeşistan hicretinde ise amcaoğlu Ca'fer b. Ebî Tâlib (ra) muhacirlere öncülük etti. Medine döneminde de ilk askerî seriyyelerde yakın akrabaları sorumluluk üstlenmiştir. Sîfûlbahr Seriyyesi'nin (1/623) komutanı Hz. Hamza (ra), Râbîğ Seriyyesi'nin (1/623) komutanı Ubeyde b. el-Hâris (ra) (ö. 2/624), Harrâr Seriyyesi'nin (1/623) komutanı ise dayı oğlu Sa'd b. Ebî Vakkâs (ra) olmuştur. Böylece Resûlullah (sas), fedakârlık ve sorumluluk yükünü önce kendi yakınlarından başlatmıştır. Mekke fethinden sonra Kâbe'nin anahtarlığı yani sidâne görevi meselesinde de aynı adâlet anlayışı ortaya çıkmıştır. Hz. Abbas (ra), bu şerefli makamın kendisine verilmesini arzu etmişse de Allah Resûlü (sas), görevi ehline verme ilkesinden ayrılmamış ve Kâbe'nin anahtarını bu vazifeyi daha önce yürüten Osman b. Talha'ya (ra) (ö. 42/662) iade etmiştir [Bk. İbn Hişâm, *Sîre*, 4/47, 48].

Efendimiz (sas), Vedâ Haccı'nda (10/632) Câhiliye dönemine ait bütün haksız uygulamaları kaldırdığını ilan ederken bu ilkeyi yine kendi akrabaları üzerinden ortaya koymuştur: **“Bütün kan davaları kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk kan davası, (amcamın oğlu) Rebîa b. el-Hâris’in kan davasıdır. Bütün faizler kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk faiz, amcam Abbas b. Abdül-muttalib’in faizidir.”** [Müslim, “Hac”, 147; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 56]. Böylece Allah Resûlü (sas), hak ve adâlet söz konusu olduğunda en yakınlarına dahi ayrıcalık tanımadığını; sorumluluk ve fedakârlık alanlarında ise öncelikle kendi ailesini ve akrabalarını öne çıkardığını göstermiştir. Ashâb-ı kirâm (ra), Efendimiz’in (sas) bu sarsılmaz adâletini ve ahlâkî tutarlılığını gördükçe ona (sas) olan bağlılıkları daha da güçlenmiştir.

Bugün ehliyet ve liyakat ilkelerini gözetmeden sahip oldukları imkânları yalnızca yakınlarına tahsis edenlerin, kıyamet günü Hz. Peygamber’in (sas) ortaya koyduğu bu eşsiz adâlet anlayışı karşısında nasıl hesap verecekleri üzerinde düşünmeleri gerekir. Netice itibarıyla sıla-i rahim, İslâm’ın önemle üzerinde durduğu; insanı Allah’ın rahmetine ve rızasına ulaştıran büyük bir sorumluluktur. Akrabalık bağları, toplumda merhametin ve dayanışmanın ilk filizlendiği zemindir. Bu bağların zayıflaması ise yalnızca aileyi değil, toplumun genel ahlâkını da olumsuz etkiler. Bununla birlikte İslâm, akrabalığı kör bir taassuba dönüştürmemiş; sevgiyi ve sadâkati daima adâlet ölçüsüyle dengelemiştir. Gerçek mânada İslâm toplumu, merhamet ile adâletin birlikte yaşandığı bir toplumdur.

Suffa Meclisleri

AHLÂK BİLİNCİ DERSLERİ

Komşuluk Ahlâkı

Kur'ân İklimi

﴿وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا
وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ
وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ
أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَلًا فَخُورًا﴾

*“Yalnız Allah’a ibadet edip O’na hiçbir şeyi ortak
koşmayın. Ana babaya, akrabaya, yetimlere,
yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki
arkadaşa, yolcuya, elinizin altındakilere iyilik
(ihsan) edin. Muhakkak ki Allah, kendini beğenen
ve daima böbürlenip duran kimseyi sevmez.”*

[Nisâ 4/36]

Nebevî Sedâ

عَنْ عَائِشَةَ   قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ  : مَا زَالَ
جِبْرِيلُ يُوصِينِي بِالْجَارِ حَتَّى طَنَنْتُ أَنَّهُ سَيُورَثُهُ

Hız. Âişe’den (r.anhâ) rivayet edildiğine göre Resûlullah
(sas) şöyle buyurmuştur: “Cebrâil bana komşuluk
haklarından öyle bahsetti, komşu hakkında o
kadar ısrarda bulundu ki arkasından komşunun
komşuya mirasçı kılınacağını zannettim.”

[Buhârî, “Edeb”, 28]

Toplumsal Denge, Modern Yalnızlık ve Komşuluğun Mahiyeti

İnsanoğlu, yaratılışı itibarıyla yeryüzünde tek başına varlığını sürdürebilen bir varlık olarak var edilmemiştir; hayatını başkalarıyla kurduğu ilişkiler içerisinde devam ettiren sosyal bir varlık olarak yaratılmıştır. Kâinatta hiçbir şeye muhtaç olmayan yegâne kudret, *es-Samed* olan Allah'tır (cc). İnsanın, ilâhî kudret karşısındaki bu acziyetini unutup kendisini müstağni görmesi ve kendi kendine yeterli olduğunu zannetmesi, manevî savruluşunun ve fitratından uzaklaşmasının başlangıcıdır. Bu uzaklaşmadan kurtuluş ve fitrata uygun bir hayat ise toplumun temelini oluşturan aile, akrabalık ve sosyal ilişkilerin en önemli unsurlarından biri olan komşuluk bağıyla mümkündür. Günümüzde modern hayat ve kapitalist anlayış; insanı, büyük kalabalıkların içinde derin bir yalnızlığa sürüklemiştir. Aynı binada yaşayan, aynı asansörü kullanan fakat birbirinin adını dahi bilmeyen; komşusunun hastalığından, sıkıntısından veya vefatından habersiz topluluklar ortaya çıkmıştır. Hâlbuki Kur'ân ve sünneti hayatlarına taşıyarak insanlığa örnek olan sahâbe neslinin bizlere bıraktığı nebevî miras, modern çağın yabancılaşıma hastalığına karşı en güçlü çarelerden biri olan *komşuluk ahlâkı*dır.

Vahyin Dilinden

“Daha önceden Medine’yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık hissetmezler. Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”

[Haşr 59/9]

Komşuluğun İslâm'daki eşsiz yerini anlayabilmek için Efendimiz'in (sas) şu dikkat çekici uyarısına bakmak yeterlidir: **“Cebrâil bana komşuluk haklarından öyle bahsetti, komşu hakkında o kadar ısrarda bulundu ki sonunda komşunun komşuya mirasçı kılınacağını zannettim.”** [Buhârî, “Edeb”, 28]. Bu ifade, bir abartıdan ibaret değildir; aksine İslâm'da komşuluk hukukunun ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu gösteren güçlü bir hakikati anlatmaktadır. Nitekim Ebû Ümâme el-Bâhilî (ra) (ö. 86/705), Allah Resûlü'nün (sas) Veda Haccı (10/632) sırasında Arafat, Mina ve Müzdelife'de komşuluk hakkından

defalarca söz ettiğini görünce, bu konuda yeni âyetlerin nâzil olabileceği düşüncesine kapılmıştır. Dinin tamamlandığı ve ümmete son mesajların verildiği böylesine önemli bir zamanda ortaya konan bu çarpıcı tablo, komşuluk hukukunun Müslümanların değer dünyasındaki yerini açıkça göstermektedir.

Bu sebeple komşuluk ahlâkını daha iyi anlayabilmek için konuyu; komşuluğun mahiyeti, hukuku ve hayata yansıyan örnekleri çerçevesinde şu dört başlık altında ele alacağız:

- *Kur’ân-ı Kerîm’de Komşuluk*
- *Sünnet-i Seniyye’de Komşuluk*
- *Kulların Hukuku Çerçevesinde Komşuluk*
- *Saâdet Asrı’nın Rehberliğinde Komşuluk*

Resûlullah’ın (sas) Ahlâkı

Ebû Hüreyre’den (ra) rivayet edildiğine göre Resûlullah (sas) şöyle buyurmuştur: “Allah’a ve âhiret gününe iman eden kimse komşusunu rahatsız etmesin. Allah’a ve âhiret gününe iman eden kimse misafirine ikram etsin. Allah’a ve âhiret gününe iman eden kimse ya faydalı söz söylesin veya sussun.”

[Buhârî, “Edeb”, 31; Müslim, “Îmân”, 74]

Kur’ân-ı Kerîm’de Komşuluk Hukuku ve İhsan Şuuru

İlâhî kelâmın sayfaları aralandığında, müfessirlerimizin doğrudan veya dolaylı olarak komşuluk konusuna temas ettiğini belirttikleri pek çok sûre ve âyetle karşılaşılır. Ancak komşuluk hukukunu en açık, kapsamlı ve güçlü şekilde ortaya koyan temel âyet, şüphesiz Nisâ sûresinin 36. âyetidir. Cenâb-ı Hak bu âyet-i kerîmede, tevhidi merkeze alarak insanın sorumluluk taşıdığı dokuz kesimi sıralamakta ve şöyle buyurmaktadır: “**Yalnız Allah’a ibadet edip O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaş’a, yolcuya, elinizin altındakilere iyilik (ihsan) edin. Muhakkak ki Allah, kendini beğenen ve daima böbürlenip duran kimseyi sevmez.**” [Nisâ 4/36].

Âyetin girişinde doğrudan iman kavramından veya kalbî tasdikten söz edilmek yerine, “**ibadet edin**” ifadesiyle kulluk bilincine ve amele vurgu yapılması son derece dikkat çekicidir. Zira âyetle zikredilen dokuz sorumluluk alanının tamamı; insanın davranışları, sosyal ilişkileri ve ibadet şuuruyla doğrudan bağlantılıdır. Kur’ân-ı Kerîm’in kelime tercihleri de rastlantısal değildir; her

bir kelime, taşıdığı anlam ve hikmet bakımından ilâhî kelâmın eşsizliğini ortaya koymaktadır.

Âyette geçen “*el-câr zî'l-kurbâ/yakın komşu*” ve “*el-cârü'l-cünüb/uzak komşu*” ifadeleri, müfessirlerimiz tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Bu kıymetli yorumları genel olarak üç temel yaklaşım altında ele almak mümkündür:

Birinci Görüş: Bu yaklaşım, yakınlık ve uzaklık kavramlarını dinî inanç açısından değerlendirmektedir. Buna göre “yakın komşu” Müslüman komşuyu, “uzak komşu” ise gayrimüslim komşuyu ifade etmektedir.

İkinci Görüş: Bu yaklaşıma göre yakın komşu, hem akraba hem de Müslüman olan kişiyi, uzak komşu ise akrabalık bağı bulunmayan Müslüman veya gayrimüslim komşuyu ifade etmektedir.

Üçüncü Görüş: Ulemânın büyük çoğunluğunun benimsediği ve nebevî uygulamalarla daha uyumlu kabul edilen görüştür. Buna göre âyette geçen yakınlık ve uzaklık, dinî veya nesebî bir farklılıktan ziyade mesafe ve mekânla ilgilidir. Zira İslâm ahlâkında komşuluk hukuku; din, mezhep veya soy bağıyla sınırlandırılmış dar bir ilişki değildir. Evi ve kapısı size daha yakın olan kişi, komşuluk hakkı bakımından öncelikli konumdadır. Komşunuz Hristiyan, Yahudi, Mecûsî veya herhangi bir inanca mensup olmayan biri olsa dahi, insan olma

Sahâbenin Hayatından

Bir gün Medine dışından gelen bir misafir için Resûlullah (sas), “*Kim Allah’ın rahmetini elde etmek için bu misafiri evinde ağırlayacak?*” diye sorunca, Ebû Talha el-Ensârî (ra) onu alıp evine götürdü. Ancak çocukların yiyeceği yemeğin dışında evde hiç yiyecek olmadığını gördü. Ebû Talha (ra) eşine şöyle dedi: “*Sen çocukları biraz oyalayıp uyut, biz de sofraya oturunca yer gibi yaparız, böylece misafirimizin karnını doyurmuş oluruz.*” Sabah namazı için misafiri ile birlikte mescide gittiklerinde ise karşılarında Resûlullah’ı (sas) mütebessim bir hâlde bulmuşlardı. Allah Resûlü (sas), “*Ey Ebû Talha! Dün gece misafirinize karşı sergilediğiniz davranıştan Rabb’iniz çok hoşnut oldu.*” buyurup “*...Kendileri zaruret içerisinde olsalar bile kardeşlerini kendi nefislerine tercih ederler! Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar kurtuluşa erenlerdir.*” âyetini okudu.

[Buhârî, “Menâkıbü'l-Ensâr”, 10; Müslim, “Eşribe”, 172]

ortak paydası ve komşuluk hakkı sebebiyle ona karşı iyilik ve ihsan sorumluluğu devam eder. Mesafeyi esas alan bu kuşatıcı anlayışın en güzel örneklerinden birini, Hz. Âişe (r.anhâ) validemizin naklettiği şu rivayette görmekteyiz: Hz. Âişe (r.anhâ), “*Yâ Resûlallah! İki komşum var. Bazen onlara ikramda ve iyilikte bulunmak istiyorum. Hangisine öncelik vereyim?*” diye sorduğunda, Allah Resûlü (sas) hikmet dolu şu cevabı vermiştir: “**Sana kapısı en yakın olanı tercih et!**” [Buhârî, “Hibe”, 1]. Peki, neden kapısı en yakın olan tercih edilmelidir? Çünkü eve girip çıkana ilk fark eden, pişen yemeğin kokusunu ilk hisseden, evde yaşanan bir üzüntüye veya sevince ilk şahit olan kişi, çoğu zaman o kapının ardındaki komşudur. İhtiyaç anında yardım çağrınızı ilk duyacak olan da yine odur. Bu nebevî ölçü, insanları sahip oldukları yakınlık ve komşuluk hakkı üzerinden değerlendiren ince bir anlayışı ortaya koymaktadır.

Günümüzde modern şehirleşmenin ortaya çıkardığı yüksek binalarda, yan yana ve üst üste yaşadığımız apartman ve site düzeninde komşuluk sınırlarını belirlemek geçmişe göre daha karmaşık görünse de bu temel ilke değişmemektedir. İçinde yaşadığımız apartmanı veya bloğu “yakın komşu”, aynı siteyi ya da sokağı ise “uzak komşu” çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Asansörde karşılaşılan birine tebessüm etmek, merdivende selâm vermek, gerektiğinde hâl hatır sormak; bu ihsan şuurunun günümüzdeki en temel yansımalarındandır.

Nisâ sûresinin otuz altıncı âyeti, modern çağın insanı kuşatan en büyük hastalıklarından birine dikkat çeken sarsıcı bir ilâhî uyarıyla sona ermektedir: “*Muhakkak ki Allah, kendini beğenen ve daima böbürlenip duran kimseyi sevmez.*” Yüce Allah, komşuluk hukukunu anlattığı, ihsanı ve yardımlaşmayı emrettiği bir âyeti neden “muhtâl/kibirli” ve “fahur/kendini beğenen” kimselerden söz ederek tamamlamıştır? Çünkü komşuyu ihmal etmenin, akrabayı gözetmemenin ve ihtiyaç sahiplerine karşı duyarsızlaşmanın temelinde çoğu zaman insanın kendisini yeterli görmesi, yani kibir duygusu vardır. İnsan; imkânları, makamı ve serveti arttıkça kimseye ihtiyaç duymadığı yanılgısına kapılabilir. “*Bana kimse lâzım değil, kendi düzenim yerindedir!*” düşüncesiyle çevresiyle arasına duvarlar örebilir. Hâlbuki Kur’ân-ı Kerîm, bu tavrın ardındaki kibri ortaya koymakta; kendisini toplumdan soyutlayan ve insanlara karşı üstünlük taslayan kimselerin Allah’ın sevgisinden mahrum kalacağını bildirmektedir.

Âlimlerin Dilinden

Hasan-ı Basrî'ye komşuluğun nerede başlayıp nerede bittiğini sordular. O da şu cevabı verdi: *"Ön taraftan kırk ev, arka taraftan kırk ev, sağ taraftan kırk ev, sol taraftan kırk ev komşudur."*

[Buhârî, Edebü'l-müfred, 109]

Sünnet-i Seniyye'de Komşuluk

Sünnet-i Seniyye perspektifinde komşuluk; imanın, takvânın ve İslâm kardeşliğinin hayata yansımış en güzel tezahürlerinden biridir. İslâm, insanı yalnızlığına ve bencilliğine terk etmez; onu çevresiyle, komşusuyla ve içinde yaşadığı toplumla anlamlı bir bütünün parçası kılar. Bu sebeple Sünnet-i Seniyye'nin rehberliğinde komşuluk hukuku, nebevî ölçüler ışığında dört temel ilke etrafında ele alabiliriz:

1. Komşuların Dertleriyle Alakadar Olmak, Ümmet Olmanın Şartıdır

Allah Resûlü'nün (sas) asırlar ötesinden bizlere ulaşan ve zihnimize kazı-mamız gereken şu hadis-i şerifi son derece dikkat çekicidir: **"Yanı başındaki komşusu açken kendisi tok yatan bizden değildir."** [Hâkim, Müstedrek, 2/15]. Buradaki **"Bizden değildir!"** uyarısı, sıradan bir sitem veya ikaz değildir; ümmet bilincinden, nebevî ahlâktan ve İslâm'ın merhamet anlayışından uzaklaş-maya karşı yapılan güçlü bir uyarıdır. Komşunun açlığından, sıkıntısından veya ihtiyacından haberdar olabilmek; ancak onunla gerçek bir bağ kurmak, hâlini hatırını sormak ve gerektiğinde kapısını samimiyetle çalmakla mümkündür. Zira dışarıdan imkân sahibi ve itibarlı görünen bir insanın da hayatında zor dönemler yaşanabilir; malını kaybedebilir, geçim sıkıntısına düşebilir. Ancak iffetinden ve izzet-i nefisinden dolayı bunu kimseye anlatamayabilir, kimseden bir şey istemeye çekinebilir. Kur'ân-ı Kerîm'in, **"...İffetlerinden dolayı istemeyenleri yüzlerinden tanırsın..."** [Bakara 2/273] buyruğuyla dikkat çektiği bu kimseleri fark edebilmek; onların onurunu zedelemeyen, ihtiyaçlarını sessizce giderebilmek nebevî ahlâkın önemli bir yansımasıdır.

Ayrıca hadiste geçen "açlık", sadece maddî yoksulluğu ifade etmez; bazen insanın imkânları yerinde görünse de kalbinde derin bir boşluk, inanç dünyasında bir kırılma ve ruhunda derin bir sıkıntı yaşayabilir. Müslüman, komşusunun maddî ve manevî ihtiyaçlarıyla da ilgilenmeli; bir tebessüm, güzel bir söz ve samimi bir yakınlıkla onun gönlüne dokunabilmelidir. Bu sebeple insanlarla ilişkilerimizi; komşuluk bağının getirdiği sevgi, güven ve şefkat anlayışı üzerine

inşa etmeliyiz. Her türlü dünyevî çıkarı, siyasî farklılığı ve ideolojik ayrımı aşan bir muhabbet zemini oluşturmaliyiz. Hakikat ancak böyle bir muhabbet ortamında daha güzel karşılık bulur. Nitekim Efendimiz (sas) şöyle buyurmuştur: **“Allah katında arkadaşların en hayırlısı arkadaşına faydalı olan, komşuların en hayırlısı ise komşusuna en çok hayrı dokunandır.”** [Tirmizî, “Birr”, 28].

2. Komşunun Bizden Emin Olması, İmanın Kemâlâtı ve Cennetin Vesilesidir

Bir gün Allah Resûlü (sas), ashâbıyla otururken mübarek yüzünün rengi değişir ve büyük bir ciddiyetle üç defa şöyle buyurur: **“Vallâhi iman etmiş olamaz! Vallâhi iman etmiş olamaz! Vallâhi iman etmiş olamaz!”** Sahâbe-i kirâm bu sarsıcı sözler karşısında büyük bir meraka ve endişeye kapılır. İçlerinden biri, *“Kimdir yâ Resûlallah?”* diye sorduğunda Efendimiz (sas) şu ibretli cevabı verir: **“Komşusu, kendisinden emin olmayan kimse iman etmiş olmaz.”** [Müslim, “Îmân”, 18; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/387]. Âlimlerimiz bu hadisi, *“Kâmil mânâda iman etmiş olmaz.”* şeklinde açıklamışlardır. Çünkü komşuya eziyet etmek, ona güven vermemek ve huzurunu bozmak; imanın güzelliğiyle bağdaşmayan, ahlâkı zedeleyen bir davranıştır. Nitekim başka bir rivayette bu husus cennetle ilişkilendirilerek şöyle buyurulmuştur: **“Kötülüklerinden komşusunun emin olmadığı kimse cennete giremez.”** [Buhârî, “Edeb”, 29]. Peki, komşuya nasıl güven vereceğiz? Bunun en güzel ölçüsünü Allah Resûlü (sas), “nebevî empati” olarak ifade edebileceğimiz şu hadisiyle ortaya koymuştur: **“Nefsim elinde olan Allah’a yemin ederim ki bir kul, kendisi için istediğini komşusu veya kardeşi için de istemedikçe iman etmiş olmaz.”** [Müslim, “Îmân”, 17]. Kendi evinde sessizlik ve huzur ararken komşusunun huzurunu bozan, kendi hakkını gözetirken başkasının hakkını ihmal eden, çevresindekilere karşı duyarsız davranan kimse, bu nebevî empatiyi gerçekleştirememiş demektir. İslâm ahlâkı, insanın kendisi için arzuladığı adâleti, huzuru, refahı ve saygıyı başkaları için de samimiyetle isteyebilmesini gerektirir. Irkçılığın, asabiyetin, bencilliğin ve toplumsal çatışmaların karşısındaki en güçlü çözüm de bu anlayıştır.

3. Komşuların Şehâdeti, Beratı Kazanmanın En Önemli Sebebidir

Efendimiz (sas), komşuların şahitliğinin taşıdığı müjdeyi ve aynı zamanda büyük sorumluluğu şu sözleriyle ifade eder: **“Bir Müslüman ölür de en yakın komşularından üç kişi onun hakkında iyi şahitlik yaparsa Allah Teâlâ şöyle**

buyurur: Kullarımın bildikleri husustaki şahitliklerini kabul ettim, onun bilmediğiniz günahlarını da bağışladım.” [Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/408]. Bir gün İslâm’ın büyük ilim önderlerinden Abdullah b. Mes’ûd (ra), Allah Resûlü’nün (sas) huzuruna gelerek kendi hâli hakkında endişesini dile getirir: “Yâ Resûlallah! Bazen kendimi hesaba çekiyorum. İyi biri miyim, kötü biri miyim tam bilemiyorum. Bana bir ölçü göster.” Efendimiz (sas) ise insanın ahlâkını ortaya koyan şu dikkat çekici ölçüyü verir: **“Git, komşularına sor ve onları dinle. Eğer onlar seni iyi görüyorlarsa iyisin; kötü görüyorlarsa kötüsün.”** [İbn Mâce, “Zühd”, 25]. Komşuların hayattaki şahitliği, insanın toplum içindeki ahlâkî itibarını gösterirken vefatından sonraki güzel şahitlikleri ise Allah’ın rahmetine ve bağışlamasına vesile olan büyük bir değerdir.

4. Komşuların Şikâyeti, Rahmet Kapılarını Kapattırır

Abdullah b. Ömer (ra), geçmişte Müslümanların kardeşliği her türlü dünya nimetinin üzerinde gördüğünü; ancak zamanla insanların mala ve menfaate daha fazla bağlandığını ifade ederek Allah Resûlü’nün (sas) şu uyarısını nakletmiştir: **“Kıyamet günü nice komşular komşusunun yakasına yapışır ve ‘Rabb’im! Bu komşum kapısını benim yüzüme kapattı, iyiliğini benden esirgedi.’ der.”** [Buhârî, *Edebü’l-müfred*, 60]. Bu sebeple Allah Resûlü (sas), komşuya karşı küçük görünen iyilikleri dahi önemsemiştir. Nitekim Ebû Zer el-Ğifârî’ye (ra), **“Çorba pişirdiğin zaman suyunu çok koy ve komşularını da gözet.”** [Müslim, “Birr”, 142] buyurarak ikramın değerinin maddî büyüklüğünde olmadığını; taşıdığı muhabbet ve paylaşma duygusunda olduğunu öğretmiştir. Aynı şekilde Efendimiz (sas), **“Sizden biriniz komşusunun hediyesini, bir koyun paçası bile olsa asla küçümsemesin.”** [Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/64] buyurarak küçük görülen bir ikramın dahi gönüller arasında sevgi bağı kurduğunu hatırlatmıştır. İslâm’da asıl değer, verilen şeyin maddî büyüklüğünde değil; taşıdığı samimiyet ve kardeşlik duygusundadır.

Göstermelik ibadetlerin, komşuya eziyetle birleştğinde insanı nasıl manevî bir kayba sürüklediğini gösteren şu nebevî ölçü son derece dikkat çekicidir: Allah Resûlü’ne (sas), çokça namaz kılan, oruç tutan ancak diliyle komşularına eziyet eden bir kadından bahsedildiğinde Efendimiz (sas), onun bu hâlinin kendisine fayda sağlamayacağını belirtmiş; buna karşılık farz ibadetleriyle yetinen, imkânî ölçüsünde sadaka veren fakat komşularına zarar vermeyen başka bir kadının cennet ehli olduğunu müjdelemiştir [Buhârî, *Edebü’l-müfred*,

57]. Çünkü İslâm’da ibadet, insanın ahlâkını güzelleştirmelidir; diline, davranışlarına ve insanlarla ilişkilerine yansımalıdır. Seccadedeki kulluk şuuru, komşunun kapısındaki merhamet ve güzel muameleyle tamamlanmadıkça gerçek anlamını bulamaz.

Kulların Hukuku Çerçevesinde Komşuluk

Komşuluk hukukunun somut detaylarına dair Sünnet-i Seniyye’de yer alan en kapsamlı, içtimaî ve dikkat çekici metinlerden biri, İslâm fıkhnın büyük isimlerinden Muâz b. Cebel’in (ra) naklettiği şu rivayettir. Onun aktardığına göre bir adam, Hz. Peygamber’e (sas) gelerek “Yâ Resûlallah! Komşunun komşu üzerindeki hakkı nedir?” diye sordu. Bunun üzerine Efendimiz (sas), komşuluk haklarını, insanlık tarihinin en kapsamlı ahlâk ve medeniyet ölçülerinden biri olarak şöyle sıraladı: “Senden borç isterse ona borç verirsın. Senden yardım isterse ona yardımda bulunursın. Muhtaç duruma düşerse ona el uzatırsın. Hastalanırsa onu ziyaret edersin. Vefat ederse cenazesini uğurlarsın. Ona bir hayır isabet ederse buna sevinir ve onu tebrik edersin. Eğer ona bir musibet gelirse buna üzölür ve ona taziyede bulunursın. Tencerenin kokusu ile onu rahatsız etmezsin (eğer koku yayıldıysa onlara da ikram edersin). Komşunun evini gözetlemek ve ona gelecek rüzgârı (ve güneşi) kapatmak maksadıyla, ondan izin almaksızın binanı onun binasından daha yükseğe yapmazsın. Güzel bir meyve aldığında ona da hediye gönderirsin. Eğer bunu yapamayacaksın, onu komşuna göstermeden gizlice evine götürürsün. Çocuklarını, satın aldığın eşyalardan bir parçayla dışarı çıkararak komşunun (imkânı olmayan) çocuklarını huzursuz etmezsin. Nefsim elinde olan Allah’a yemin ederim ki Allah’ın rahmetiyle esirgelediği az kimseler hariç, komşunun hakkı asla tam anlamıyla ödenemez.” [Beyhakî, Şuabü’l-’îmân, 7/83].

Kur’ânî Ahlâk

“Ey iman edenler! Kendi evlerinizden başka evlere, geldiğinizi fark ettirip ev halkına selâm vermeden girmeyin. Bu sizin için daha iyidir, herhalde (bunun hikmetini) düşünüp anlarsınız.”

[Nûr 24/27]

Allah Resûlü (sas), bu eşsiz ölçülerle ahlâkî, sosyal ve estetik temellere dayanan bir toplum anlayışı ortaya koymuştur. Borç verme ilkesi, faiz ve sömürünün önüne geçen; mahallede dayanışmayı ve kardeşlik bağlarını güçlendiren

önemli bir değerdir. Komşunun sevincine ortak olmak, hüznünü paylaşmak ise haset ve kibri azaltan, gönüller arasında muhabbet oluşturan İslâmî bir ahlâktır. Bunun yanında Efendimiz (sas), evin mimarisinden çocukların yetiştirilmesine kadar hayatın her alanında komşunun hakkının gözetilmesini istemiştir. Bir yapı inşa ederken komşunun güneşini, havasını ve manzarasını engellemek; çocukları ise imkânı olmayan komşu çocuklarını mahcup edecek davranışlardan uzak tutmak, bu ince hassasiyetin göstergesidir. Bu anlayış, İslâm'ın şehir hayatına ve insan ilişkilerine kazandırdığı yüksek ahlâkın bir yansımasıdır. Komşunun kalbini kıracak, hakkına girecek bir davranışta bulunulmuşsa helâllik alınmadan bu sorumluluktan kurtulmanın mümkün olmadığı âlimler tarafından vurgulanmıştır.

Bunların yanı sıra İslâm hukukunda “Şüf’a hakkı/Öncelikli alım hakkı” adı verilen önemli bir ilke bulunmaktadır. Efendimiz (sas), **“Evin komşusu, eve başkalarından daha fazla hak sahibidir.”** [Tirmizî, “Ahkâm”, 31; Ebû Dâvûd, “Büyû”, 73] buyurarak bir kimsenin evini, tarlasını veya arsasını satarken öncelikle bitişik komşusunu gözetmesi gerektiğini bildirmiştir. Bu uygulama; komşuya verilen değerin, mahremiyetin korunmasının ve mahalle kültürünün devam ettirilmesinin hukukî bir karşılığıdır. Bütün bu sorumluluklar zikredildiğinde şu soru akla gelebilir: *“Komşumuz iyi huylu değilse, bize sıkıntı veriyorsa ve ondan*

Âlimlerin Dünyasından

Tâbiîn neslinin önde gelen zâhid âlimlerinden er-Rebî‘ b. Haysem (ö. 63/682 civarı), ibadete düşkünlüğü ve takvâsıyla tanınırdı. Hatta Abdullah b. Mes‘ûd (ra) onun bu hassasiyetini, *“Resûlullah (sas) seni görseydi muhakkak severdi.”* sözüyle övmüştü. Onun bu ince ahlâkı ve merhameti, komşuluk ilişkilerine de doğrudan yansımıştı.

Bir gün ailesinden “habîs” adı verilen meyveli bir tatlı yapmalarını istedi. Onun dünyalık nimetleri pek iştahla istemediğini bilen ailesi, bu talebe sevinerek tatlıyı hazırladı. Ancak Rebî‘, hazırlanan bu tatlıyı alıp akli dengesi yerinde olmayan bir komşusuna götürdü ve kendi elleriyle ona yedirdi. Eve döndüğünde ailesi, *“Biz senin için onca zahmete girip tatlı yaptık, sen ise onu ne yediğini bile bilmeyen birine yedirdin!”* diyerek sitem ettiler. Rebî‘ ise onlara şu ibretlik cevabı verdi: *“O bilmiyor lakin Allah biliyor.”*

[Ebû Nuaym, *Hilye*, 2/107-109]

zarar görüyorsak yine de komşuluk hakkı devam eder mi?” İlim şehrinin kapısı Hz. Ali (ra), bu soruya şu hikmetli sözle cevap vermiştir: “Güzel komşuluk, sadece komşuya eziyet etmemek değildir; asıl güzel komşuluk, komşunun eza ve cefasına sabretmektir.” [Ali el-Muttakî, Kenzû'l-ummâl, 16/85].

Saâdet Asrı'nın Rehberliğinde Komşuluk

Nübüvvet Öncesi ve Sonrası Mekke'de Komşuluk

Efendimiz'in (sas) komşuluk ahlâkını anlayabilmek için Hz. Hatice (r.anhâ) ile evlenerek bir aile reisi olduğu yıllara bakmak gerekir. Mekke'de yaklaşık yirmi sekiz, Medine'de ise on yıl olmak üzere toplam otuz sekiz yıllık bir komşuluk tecrübesi bulunmaktadır. Mekke döneminin ilk on beş yılı nübüvvet öncesine aittir. Bu dönemde en yakın komşuları arasında amcası Ebû Leheb, Ukbe b. Ebû Muayt ve halası Safiyye bint Abdülmuttalib (r.anhâ) yer almaktadır. Efendimiz (sas), peygamberlik öncesinde “Muhammedü'l-Emîn” olarak öylesine güvenilir ve güzel bir ahlâk ortaya koymuştur ki Ebû Leheb dahi yeğenin bu üstün karakterinden dolayı kızları Hz. Rukiyye (r.anhâ) ve Hz. Ümmü Gülsüm'ü (r.anhâ) oğulları Utbe ve Uteybe ile evlendirmek istemiş, aralarında söz kesilmiştir. Ancak vahyin gelmesiyle birlikte Mekke'deki ilişkiler değişmiştir. İman karışıklığı sebebiyle bazı kimseler Resûlullah'a (sas) düşmanlık göstermeye başlamıştır. Buna rağmen bu kopuşun sebebi hiçbir zaman Efendimiz (sas) olmamıştır. Onlar Allah Resûlü'ne (sas) eziyet eder, iftira atar ve düşmanlık gösterirken Allah Resûlü (sas) komşuluk hukukunu her daim korumuş, yaşananlara karşı sadece şu sitemi dile getirmiştir: **“Bu nasıl komşuluk! Her şey bir tarafa, komşuluk böyle mi olur?”** Öyle ki kendisine en ağır eziyetleri yapan bazı kimseler bile Medine'ye hicret ettiğinde onun (sas) yokluğunu derinden hissetmişlerdir.

Medine Yılları: Emsalsiz Bir Komşu Olarak Resûlullah (sas)

Medine dönemi, Resûlullah'ın (sas) komşuluk ahlâkının en güzel örneklerinin yaşandığı bir dönemdir. Medinelilerin onun (sas) hakkındaki şu sözü, bu hakikati özetlemektedir: “Vallâhi ondan daha güzel, daha hayırlı ve daha rahat bir komşu görmedik!” Zorlu hicret yolculuğu tamamlanıp İslâm'ın yeni yurdu Medine'ye ulaşıldığında, Efendimiz'in (sas) devesi Kusvâ, Neccâr oğulları mahallesinde çökmüş ve Ebû Eyyûb el-Ensârî (ra), Allah Resûlü'ne (sas)

Kavramlar

Câr/Komşu: Türkçedeki “komşu” kelimesinin karşılığı Arapçada “ج-و-ر/c-v-r” kökünden türetilen *câr* (الجار) kelimesidir. “Yakın olma, bitişik bulunma” anlamlarına gelen *civâr* (الجوار) ve *mücâvere* (المجاورة) masdarlarından isim olup genellikle birbirine yakın meskenlerde yaşayan kişilerin ve ailelerin her birini ifade eder. Ayrıca aralarında meslek, iş yeri veya arazi gibi yönlerden yakınlık bulunan kimseler için de kullanılmaktadır.

[Mustafa Çağrı, “Komşu”, *DİA*, 26/158]

en yakın komşu olma şerefine erişmiştir. Ebû Eyyûb (ra), iki katlı mütevazı evinin üst katını Efendimiz’e (sas) vermek istedi; ancak Resûlullah (sas), misafirlerin ve insanların geliş gidişlerinin ev halkını rahatsız etmemesi için alt katta kalmayı tercih etti. Fakat Ebû Eyyûb (ra), Allah Resûlü’nün (sas) altında bulunmasını büyük bir hassasiyetle karşıladı, “O aşağıdayken biz nasıl üst katta yürürüz?” diyerek büyük bir mahcubiyet yaşadı. Bir gece hanımı Ümmü Eyyûb (r.anhâ) bir su kabını devirdi, suyun alt kata sızmasını engellemek için sahip oldukları tek örtüyle hemen kurulamaya çalıştılar. Bu olayın ardından Ebû Eyyûb (ra), Resûlullah’a (sas) ricada bulunarak “*Yâ Resûlallah! Bu duruma daha fazla dayanamıyoruz. Ne olur sen yukarı kata geç.*” dedi; Efendimiz (sas) de komşusunun bu ince hassasiyetini gözeterek onların isteğini kabul etti [Bk. İbn Hişâm, *Sîre*, 2/144; İbn Sa’d, *Tabakât*, 1/236].

Mescid-i Nebvî’nin inşası tamamlanıp Efendimiz (sas) hane-i saâdete taşındığında, etrafını saran komşuluk halkasında nice fedakârlık örnekleri yaşanmıştır. Bu husustaki en güzel örneklerden biri, yiğit sahâbî Hârise b. Nu’mân’ın (ra) tavrıdır. Resûlullah (sas) her evlilik yaptığında Hârise (ra), kendisine en yakın evini boşaltır ve “*Burası senindir, yâ Resûlallah!*” diyerek o evi Efendimiz’e (sas) tahsis ederdi. Ardından kendisi biraz daha uzağa taşınırdı. Bunu, Allah Resûlü’ne (sas) yakın olma ve komşuluk bağını koruma arzusu ile defalarca gerçekleştirmiştir [Bk. İbn Sa’d, *Tabakât*, 3/488]. Bu kutlu komşuluk halkası içerisinde Hz. Osman b. Affân (ra), Ammâr b. Yâsir (ra) ve Ebû Sebre b. Ebû Rühm (ra) gibi birçok sahâbî de Resûlullah’ın (sas) yakın komşuları olma şerefine erişmiştir.

Allah Resûlü (sas), hane-i saâdetin çevresindeki komşularıyla ilgilendiği gibi Medine’nin farklı mahallelerindeki komşularını da ziyaret etmiş, hâl ve hatırlarını sormuştur. Nitekim hadis kaynaklarımızda yer alan pek çok rivayetin

ortaya çıkış sebebi, sahâbenin bu bereketli hanelerinde yaşanan nebevî ziyaretler olmuştur. Ümmü Süleym (r.anhâ), Ümmü Harâm (r.anhâ), Esmâ bint Yezîd (r.anhâ) (ö. 30/650 [?]) ve Sa'd b. Muâz (ra) gibi nice sahâbînin evleri, Efendimiz'in (sas) ziyaretleriyle şereflenmiş; iman, ahlâk ve hikmetin öğretildiği birer eğitim yuvasına dönüşmüştür [Bk. Buhârî, "İsti'zân", 16; Müslim, "Mesâcid", 268].

Efendimiz'in (sas) engin komşuluk ufku yetişkinlerle sınırlı kalmamıştır. Onun (sas) bu kuşatıcı tavrı, sokağın neşesi olan çocukları da içine almıştır. Bir gün Medine sokaklarında yürürken Neccâroğulları mahallesinin kız çocukları onu (sas) büyük bir sevinçle karşılamış ve söyledikleri şiirlerin arasında o kutlu Nebi'ye (sas) şöyle seslenmişlerdir: **"Biz, Neccâroğulları'nın kızlarıyız; Muhammed ne güzel bir komşudur!"** [Bk. İbn Mâce, "Nikâh", 21]. Bu samimi sevgi, Efendimiz'in (sas) büyük küçük ayrımı gözetmeden herkesin gönlünde nasıl derin bir muhabbet ve güven oluşturduğunun en güzel göstergelerinden biridir.

Gayr-i Müslim ve Münafık Komşularla İlişkiler

Günümüz insanı bazen birbirini ziyaret etmeyi dahi bir gurur veya mesafe meselesi hâline getirebilirken Efendimiz (sas), farklı inançlara mensup komşularıyla ve hatta münafıklarla dahi ilgilenmiştir. Enes b. Mâlik (ra), bu hususta yaşadığı şu hatırayı nakleder: *"Resûlullah'ın (sas) Yahudi bir komşusunun çocuğu hastalanmıştı. Efendimiz (sas) onu ziyaret etmek için evine gitti, çocuğun başucuna oturdu, ona şefkat gösterdi ve İslâm'a davet etti. Babasının da onayıyla çocuk Kelime-i Şehadet getirdi ve kısa süre sonra vefat etti. Allah Resûlü (sas), oradan ayrılırken sevinç gözyaşları içerisinde 'Bu genci cehennem azabından kurtaran Allah'a hamdolsun!' buyurdu."* [Buhârî, "Cenâiz", 80]. Allah Resûlü'nün (sas) bir gayrimüslim komşusuna dahi bu denli şefkat ve ilgi göstermesi, Müslümanın komşusuna karşı taşıması gereken merhamet ve hassasiyetin sınırlarını göstermektedir.

Ashâb-ı Kirâm'ın Hayatında Komşuluk: İsâr Ruhü

Resûlullah'ın (sas) komşuluk anlayışı, onunla (sas) aynı rahmet iklimini teneffüs eden ashâb-ı kirâmın hayatında en güzel örnekleriyle görünür hâle gelmiştir. Onlar, komşuluğu yalnızca hak ve sorumluluklardan ibaret görmemiş; fedakârlık, paylaşma ve gönül gözetme üzerine kurulu bir kardeşlik ahlâkı olarak yaşamışlardır. Ashâbın komşuluk anlayışının temelinde ise isâr, yani kendi

ihtiyacı varken dahi kardeşinin ihtiyacını önceleme erdemi bulunmaktadır. Ashâb-ı kirâmın bu yüksek îsâr ahlâkını daha iyi anlayabilmek için onların hayatından birkaç çarpıcı örneğe bakmak yeterlidir.

“Komşum Benden Daha Muhtaç!”

Kur’ân-ı Kerim’de, **“Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile, kardeşlerini kendi nefislerine tercih ederler...”** [Haşr 59/9] buyurulan âyetin nüzûl sebebi olarak aktarılan hadise, bu anlayışın en güzel örneklerinden biridir. Rivayete göre ashâbdan birine hediye edilen pişmiş bir koyun kellesi, ihtiyaç zamanında olmasına rağmen **“Komşum buna benden daha muhtaçtır.”** düşüncesiyle bir evden diğerine gönderilmiş; bazı rivayetlere göre yedi, bazılarına göre dokuz evi dolaştıktan sonra tekrar ilk sahibine ulaşmıştır [Bk. Hâkim, *Müstedrek*, 2/526]. Ashâb-ı kirâmın komşuluk anlayışı, insanlarla olan ilişkilerle sınırlı kalmamış ve bütün mahlûkata karşı merhamet duygusunu da içine almıştır. Nitekim Âdi b. Hâtim (ra) (ö. 68/687 civarı), duvar diplerine ekmek ufalarken **“Karıncalar da bizim komşularımızdır, onların da bizim üzerimizde hakkı vardır.”** demiştir [İbnü’l-Cevzî, *Sıfatü’s-safve*, 1/741]. Bu anlayış, nebevî terbiyenin insanı ve tüm canlıları kuşatan merhamet ufkunun güzel bir yansımasıdır.

Bir Çörek Uğruna Zayi Edilmeyen Hukuk

Komşuluk ilişkilerinde her zaman huzur ve sükûnet hâkim olmayabilir; asıl önemli olan, sorun anlarında nebevî ölçüyü koruyabilmektir. Hz. Âişe (r.anhâ) annemizin büyük bir emekle hazırladığı arpa çöreğini komşunun koyunu içeri girerek yediğinde, annemiz hemen kalkıp koyunun peşinden gitmek istedi. Allah Resûlü (sas) ise onu sakinleştirerek şöyle buyurdu: **“Ey Âişe! Koyundan çöreğini al fakat sakın komşunun hoşlanmayacağı sözleri onun hakkında söyleme!”** [Bk. Buhârî, *Edebü’l-müfred*, 120]. Böyle söyleyerek Efendimiz (sas), küçük bir maddî zararın kalıcı bir gönül kırgınlığına ve komşuluk hukukunun zedelenmesine dönüşmesini engellemiştir ve öfke anında dahi güzel ahlâkı korumayı öğretmiştir.

Bununla birlikte Sünnet-i Seniyye, sabrı ve hoşgörüyü öğütlerken meşru hakların ihlal edilmesine de izin vermez. Haksızlık karşısında adâleti ve hukuku korumak da komşuluk ahlâkının bir parçasıdır. Ebû Hüreyre (ra), Medine’de vali olduğu dönemde, evini yenilemek isteyen bir kimseye komşularının haksız

yere engel olduğunu duyunca halkı toplamış ve Allah Resûlü'nden (sas) işittiği şu hadisi hatırlatmıştır: **“Hiçbiriniz, duvarına tahta çakmak isteyen komşusuna engel olmasın!”** [Bk. Buhârî, “Mezâlim”, 20]. Bu tavır, komşuluk hukukunun karşılıklı saygı, adâlet ve hakkaniyet temelleri üzerine kurulması gerektiğini göstermektedir.

Sınırların aşıldığı durumlarda ise meşru yollarla hakkı korumanın gerekliliği de yine Allah Resûlü (sas) tarafından öğretilmiştir. Komşusundan sürekli eziyet gören bir sahâbiye Efendimiz (sas), üçüncü gelişinde, **“Git, eşyalarını sokağın ortasına çıkar ve sebebini insanlara anlat.”** buyurmuştur [Bk. Ebû Dâvûd, “Edeb”, 122]. Bunun üzerine zalim komşu, toplumun tepkisiyle yaptığı yanlış fark ederek helâllik istemiştir.

İstemededen Vermenin Nebevî Zarafeti

Yardımlaşmanın en güzel ve en zarif hâli, muhtacın el açmasına fırsat bırakmadan o ihtiyacı gidermektir. Esmâ bint Ebû Bekir (r.anhâ) hamileyken Yahudi komşusunun yemeğinin kokusunu alır. Doğrudan yemeği isteyemediği için üç kez “ateş alma” bahanesiyle o kapıya gidince, ev sahibi durumu fark edip o yemeği hemen annemize göndermiştir [Bk. İbn Sa’d, *Tabakât*, 8/252].

Komşunun ihtiyacını zamanında fark edememenin verdiği hassasiyeti ise Hz. Ali (ra) örneğinde görmekteyiz. Rivayet edildiğine göre kapısına borçlu ve sıkıntı içinde bir komşusu geldiğinde Hz. Ali (ra), elindeki imkânları toparlayarak onun ihtiyacını gidermiş; ardından büyük bir üzüntüyle ağlamaya başlamıştır. Hz. Fâtıma’nın (r.anhâ) sebebini sorması üzerine şöyle dediği nakledilir: *“Ey Fâtıma! Biz komşumuzun hâlini daha önce fark edemedik mi? Onu ihtiyacını söylemek zorunda bırakmamalıydık.”* Bu anlayış, İslâm ahlâkında asıl erdemin ihtiyaç sahibinin mahcubiyetini hissettirmeden ona ulaşabilmek olduğunu göstermektedir.

Ev Yüz Bin Dirhem, Komşu Yüz Bin Dirhem!

Ebû Cehm el-Adevî maddî sıkıntıya düşünce evini satmaya karar verir ve öncelikle komşusu Saîd b. Âs’a (ra) (ö. 59/679) teklif eder. Saîd (ra) evi almayınca başka bir müşteri çıkar. Ebû Cehm, *“Evin değeri yüz bin dirhem; fakat komşumun değeri de yüz bin dirhemdir.”* deyince müşteri şaşırır. Bunun üzerine şöyle der: *“Sen benim komşumun kıymetini bilmiyorsun. O, ben istemededen hâlimi*

anlar, sıkıntıda yanımda olur. Böyle bir komşunun değeri hiç ölçülür mü?” Bu sözleri duyan Saîd b. Âs (ra) gelir, komşusuna sarılır ve yüz bin dirhemi ona hediye ederek “Sen de beni terk etme, ben de seni terk etmeyeyim.” der [Bk. Mâverdî, Edebü’ d-dünyâ ve’ d-dîn, 165].

Rabb’imizden niyazımız; modern dünyanın bireyselleştiren ve insanları birbirinden uzaklaştıran atmosferinde, nebevî komşuluk ahlâkını yeniden yaşama ve yaşatma şuuru vermesidir. Betonlarla çevrili şehirlerde kalplerin de katılaşmasına izin vermeden, Kur’ân ve sünnetin rahmet mesajlarını evlerimize ve mahallelerimize taşıyabilmek, müminlerin en önemli sorumluluklarından biridir.

Suffa Meclisleri

AHLÂK BİLİNCİ DERSLERİ

Evlilik Ahlâkı

Kur'ân İklimi

﴿وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا
فُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا﴾

*“(Ve o kullar), ‘Rabb’imiz! Bize gözümüzü
aydınlatacak eşler ve zürriyetler bağışla ve
bizi takvâ sahiplerine önder kıl!’ derler.”*

[Furkân 25/74]

Nebevî Sedâ

فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ ﷺ: كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ شَبَابًا لَا نَجِدُ شَيْئًا، فَقَالَ
لَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: يَا مَعْشَرَ الشَّبَابِ! مَنْ اسْتَطَاعَ مِنْكُمْ
الْبَاءَةَ فَلْيَتَزَوَّجْ، فَإِنَّهُ أَغْضُ لِلْبَصَرِ وَأَحْصَنُ لِلْفَرْجِ...

Abdullah (b. Mes'ûd) anlatıyor: Evlenmeye imkân
bulamayan gençler olarak Hz. Peygamber'in (sas)
yanındaydık. Allah Resûlü (sas) bize şöyle buyurdu: “Ey
genç topluluğu! Aranızdan evlenmeye gücü yetenler
evlensin. Çünkü evlenmek, gözü haramdan korumak
ve iffeti muhafaza etmek için en iyi yoldur...”

[Buhârî, “Nikâh”, 3]

Değer ve Sorumluluklar Açısından Evlilik

Evlilik meselesini ele almak ve ailenin nebevî ahlâkını tahlil etmek, yalnızca bekârların dünyasına hitap eden dar çerçeveli bir mesele olarak görülemez. Bu konu, evliliğin nasıl inşa edileceği, nasıl teşvik edileceği ve meşru bir zeminde nasıl temellendirileceği noktasında bekârlara rehberlik ettiği gibi, evli olanlara da kendi yuvalarını yeniden gözden geçirme ve ihya etme şuurunu kazandırır. Zira evliliğinin üzerinden beş, on, yirmi yahut elli yıl geçmiş kimseler de kendi yuvalarını Kur’ân ve sünnetin rehberliğinde yeniden ihya etmeye, zamanla sönmeye yüz tutmuş muhabbeti, heyecanı ve aile şuurunu canlandırmaya ihtiyaç duyarlar. Bu sebeple evlilik müessesesi, bekârlar için bir inşa süreci olduğu kadar, evliler için de kesintisiz bir ihya ve yenilenme vesilesidir.

Vahyin Dilinden

“Eğer karı-kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Bunlar barıştırmak isterlerse Allah aralarını bulur; şüphesiz Allah her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır.”

[Nisâ 4/35]

Sünnet dediğimiz o muazzam ölçü, her çağda canlılığını koruyan; Müslümanca düşünmenin ve Müslümanca yaşamının temel nizamıdır. Allah Resûlü’nün (sas) ortaya koyduğu bu rehberlik, çağları ve statüleri aşan kuşatıcılığıyla her dönemde toplumun her kesimine hitap edecek bir enginliğe sahiptir. Bu sebeple henüz eş arayışında olan bir gençten ömrünün sonbaharını yaşayan bir ihtiyara kadar herkesin, Efendimiz’in (sas) hayat veren evlilik ahlâkından çıkaracağı çok kıymetli hisseler ve kendi yuvasına taşıyacağı büyük güzellikler vardır.

İslâm nizamında evlilik; külfetine katlanılması gereken bir ibadet, tıpkı iman gibi korunması gereken bir değer ve dünyevî hazların meşru dairede yaşanmasına imkân tanıyan kutlu bir müessesedir. Her ibadet gibi evliliğin de kendine has değerleri ve ciddiyetle omuzlanması gereken sorumlulukları vardır. Yuveyı ayakta tutan asıl sütunlar ise eşlerin birbirine karşı taşıdığı bu ulvî değerler ile Allah (cc) adına yüklendikleri sorumluluk bilincidir.

Nebevî ahlâkın değerler zemini üzerine kurulan evlilik yolculuğu; sevgi, merhamet, sadâkat ve sorumluluk gibi temel değerlerin hayat bulduğu uzun soluklu bir süreçtir. Bu yolculukta eşler, ortak bir hayat kurarken aynı zamanda Allah’ın

kendilerine emanet ettiği aileyi birlikte koruma sorumluluğunu üstlenen iki kul bilinciyle hareket ederler. Bu sebeple İslâm ahlâkı, evliliğin huzur ve devamlılığını sağlayacak değerleri merkeze alır; eşlerin birbirlerine karşı görevlerini, haklarını ve sorumluluklarını büyük bir hassasiyetle yerine getirmelerini ister. Çünkü bir yuvanın gerçek anlamda huzur ve bereket kaynağı hâline gelmesi, ancak sevgiyle birlikte sorumluluk bilincinin de kuşanılmasıyla mümkündür. Evliliğin böylesine değerli ve sorumluluk yüklü bir müessese olarak görülmesinin temelinde, onun ilâhî bir emir ve nebevî bir rehberlikle şekillenmesi vardır. Nitekim asırlardır gönüllerde yer eden *“Allah’ın emri, Peygamber’in kavli ile...”* sözü, evliliğe bakışımızdaki bu derin mânânın en veciz ifadelerinden biridir.

Allah’ın (cc) Emri, Peygamber’in (sas) Kavli

Anadolu irfanında kız isteme merasimlerinde söze başlanırken kurulan *“Allah’ın emri, Peygamber’in kavli ile...”* cümlesi, evliliğin dindeki yerini ve değerini en güzel şekilde özetleyen anlamlı bir ifadedir. Geleneklerimizde yer alan ve zaman zaman yalnızca bir âdet olarak görülen bu mübarek söz, aslında temelini doğrudan Kur’ân ve sünnetten alır. Çünkü İslâm nizamında evlilik; dünyevî bir akdın sınırlarını aşan, inşası bekârlar için bir teşvik, ihyası ise evliler için bir diriliş vesilesi olan muazzam bir müessesedir.

Resûlullah’ın (sas) Ahlâkı

Efendimiz’in (sas) ilk evliliği ve yuvasının kuruluş evresine dair Nefîse bint Münye (r.anhâ) şu tarihî hatırayı nakletmektedir: Hz. Hatice (r.anhâ), Şam’a giden kervanının dönüşünden sonra beni aracı kılarak Hz. Muhammed’e (sas) gönderdi. Yanına varıp *“Yâ Muhammed! Neden evlenmiyorsun?”* diye sordum. O, *“Evlenmek için elimde yeterli maddî imkânım yok.”* diye cevap verdi.

Ben, *“Eğer bu imkân sağlanırsa; sen mala, güzelliğe, şerefe ve denkliğe davet edilirsene icabet etmez misin?”* dedim. *“Kimdir o kadın?”* diye sordu. *“Hatice’dir.”* cevabını verdim. O, *“Bu nasıl olacak ki?”* deyince, *“Orası bana ait.”* dedim.

Resûlullah (sas), *“Öyleyse ben de kabul ediyorum.”* buyurdu. Hemen gidip durumu Hz. Hatice’ye (r.anhâ) bildirdim. Bunun üzerine Hz. Hatice (r.anhâ) ona haber gönderip *“Falanca gün, falanca saatte gelin.”* diyerek davet etti. Ayrıca kendisini evlendirmesi için amcası Amr b. Esed’i de çağırtdı. Allah Resûlü (sas) de bu davet üzerine amcalarıyla birlikte gitti ve böylece nikâhları kıyıldı.

[İbn Sa’d, *Tabakât*, 1/131]

İlâhî beyanın ışığında meseleye bakıldığında, Kur’ân-ı Kerîm’de evliliğin doğrudan emredildiği on civarında âyet, dolaylı olarak bu konudan bahseden ise elliye yakın âyet bulunmaktadır. Bilhassa Kur’ân’ın dördüncü sûresi olan Nisâ sûresinin ilk yirmi altı âyeti, aile hukukunu ve evlilikle ilgili temel ilkeleri ortaya koyar. Bu sûrenin üçüncü ve yirmi beşinci âyetlerinde yer alan **“fenkihû/nikâhlanın (evlenin)”** [Bk. Nisâ 4/3, 25] lafzı, evliliğin ilâhî bir yönlendirme olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Öte yandan Nûr sûresinin otuz ikinci âyeti, evlilik meselesinin ferdî bir tercih olmanın yanında toplumsal bir sorumluluk boyutu taşıdığını şu ifadelerle beyan eder: **“İçinizden bekâr olanları ve kölelerinizden, cariyelerinizden sâlih (evliliğe liyakatli ve elverişli) olanları evlendirin. Eğer bunlar fakir iseler, Allah kendi lütfuyla onları zenginleştirir. Allah, (lütфу) geniş olan ve (her şeyi) hakkıyla bilendir.”** [Nûr 24/32]. Meselenin **“Peygamber’in kavli/sözü”** boyutu ise bu ilâhî ölçünün Resûlullah’ın (sas) hayatındaki yansımalarını ve teşvikini ifade eder. Allah Resûlü (sas), evliliği hadislerinde kendi yolu ve sünneti olarak tanımlamış, ümmetini de bu istikamete şu sözleriyle yönlendirmiştir: **“Nikâh benim sünnetimdir. Kim benim sünnetime uygun davranmazsa benden değildir. Evleniniz; zira ben kıyamet gününde diğer ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla iftihar edeceğim...”** [İbn Mâce, “Nikâh”, 1].

Sahâbenin Hayatından

Zaman zaman Hz. Ali (ra) ile Hz. Fâtıma (r.anhâ) arasında ailevî tartışmalar olurdu. Bir defasında Hz. Fâtıma (r.anhâ), babası Allah Resûlü’ne (sas) giderek kocasından yakındı. Hz. Ali (ra) de hemen peşinden gidip Hz. Fâtıma (r.anhâ) ile Resûlullah’ın (sas) konuşmalarını duyabileceği bir yerde durdu. Hz. Fâtıma (r.anhâ), Efendimiz’e (sas) Hz. Ali’nin (ra) kendisine karşı sergilediği sert tavır hakkında şikâyetle bulundu. Resûlullah (sas), **“Ey biricik kızım! Kocasının isteklerini yerine getirmeyen kadını idare etmek mümkün değildir.”** diyerek kızına nasihatle bulundu. Daha sonra da yanına gelen Hz. Ali’ye (ra) dönerek niçin eşine böyle davrandığını sordu. Bunun üzerine Hz. Ali (ra), yaptığından vazgeçtiğini söyleyerek artık eşini hiçbir şekilde üzmeyeceğine dair söz verdi. Nitekim bundan sonra da eşler arasında ciddi bir tartışma meydana gelmedi.

[İbn Sa’d, Tabakât, 8/26]

Evliliğin Maksudı ve Kur'ânî Temelleri

Evliliğin ilâhî bir emir ve nebevî bir yönlendirme olarak ortaya konulmasının ardından, “*Evliliğin maksudı nedir ve Allah (cc) bu sorumluluğu neden kullarının hayatına yerleştirmiştir?*” sorusu üzerinde durmak gerekir. Kur'ân ve sünnet perspektifinden bakıldığında evliliğin gayesini beş temel esasta toplamak mümkündür:

1. Kulluğun İfası

İnsanın yeryüzündeki asıl varlık gayesi Allah'a kulluk etmektir. Ancak kulluk yolculuğu, insanın yaratılışındaki ihtiyaçlar ve sorumluluklar sebebiyle çoğu zaman destek ve dayanışmayı gerektirir. Beşerin atası Hz. Âdem'in (as) hayatında Hz. Havvâ'nın bir yoldaş ve huzur vesilesi olarak yaratılması da bu hakikatin ilk örneklerinden biridir. İnsan, hayatını Allah'ın rızası doğrultusunda sürdürürken kendisine destek olacak, sevincini ve yükünü paylaşacak bir yol arkadaşına ihtiyaç duyar.

2. Neslin Devamı

İnsan neslinin sıhhatli ve fitrata uygun bir şekilde yeryüzünde varlığını sürdürmesi, meşru bir nikâh dairesi içerisinde gerçekleşir. Evlilik, iki insanın hayatlarını birleştirmesi vesilesiyle insanlığın devamını sağlayan ilâhî bir düzendir. Bu düzen içerisinde dünyaya gelen nesiller; sevgi, merhamet ve sorumluluk ikliminde yetişerek hem maddî hem de manevî açıdan sağlıklı bir zemine kavuşur.

3. Hayat Yükünün Paylaşımı

Dünya hayatı, insanın tek başına taşımakta zorlanabileceği pek çok imtihan ve sorumluluk barındırır. Karşılaşılan sevinçler ve zorluklar, eşlerin birbirlerine destek olması, yüklerini paylaşması ve aynı istikamette yürümesiyle daha anlamlı hâle gelir. Evlilik, insanın hayat yolculuğunda kendisine yoldaş olacak bir eşle dayanışma içerisinde yaşamasını sağlayan önemli bir nimettir.

4. İhtiyaçların Karşılanması

İnsanın yaratılışında bedensel, ruhsal ve duygusal pek çok ihtiyaç bulunmaktadır. Bu ihtiyaçların -yalnızca şehvî arzularla sınırlı kalmadan, sevgi,

ilgi, güven, yakınlık ve maddî gereksinimler de dâhil olmak üzere- huzur ve denge içerisinde karşılanması, meşru bir evlilik ortamıyla mümkün olur. Evlilik, insanın fıtratına uygun ihtiyaçlarını koruyucu ve dengeli bir çerçevede karşılayan ilâhî bir düzendir.

5. Huzurun Temini

Evliliğin temel maksatlarından biri, eşlerin birbirlerinde huzur ve sükûnet bulmalarıdır. Allah (cc), eşler arasında sevgi ve merhameti var ederek evliliği huzurun, güvenin ve sükûnetin kaynağı hâline getirmiştir. Yuva, eşlerin hayatlarını paylaştığı, kalplerin huzur bulduğu, güven ve muhabbetin yeşerdiği bir rahmet ortamıdır. Hatırlanacağı üzere evliliğin bu temel maksatlarını en kapsamlı şekilde ortaya koyan âyetlerden biri de Rûm sûresinin yirmi birinci âyetidir. Yüce Allah (cc), evliliğin hikmetini ve eşler arasındaki ilâhî bağı şöyle ifade etmektedir: **“Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi (meveddet) ve merhamet (rahmet) var etmesi de O’nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda düşünen bir kavim için elbette ibretler vardır.”** [Rûm 30/21]. Bu âyet-i kerîmede geçen kavramlar, son derece ince ahlâkî mesajlar taşır. Kur’ân-ı Kerîm’de sevgiyi ifade eden üç temel kavram öne çıkar: *Ülfet*, *meveddet* ve *hub*. Bu üç kavramın kendine özgü farklı boyutlarını şu şekilde ele alabiliriz:

Âlimlerin Dilinden

Sûfî ve mütefekkir Ulvân el-Hamevî (ö. 936/1530), eşlerin birbirine karşı olan sorumlulukları hususunda şöyle demiştir: “Hanımına zorbalık eder, ona zorla iş gördürürsen Allah Teâlâ’ya asi olursun. Aslında yemek pişirmek, çamaşır yıkamak, ekmek yapmak, evi süpürmek, dikiş dikmek... Bunların hiçbiri onun görevi değildir. Bütün bunlar, onun ihsanıdır sadece! Düşün! Eğer o yaptığı iş için ücret isteseydi, onun kıymetini daha iyi anlardın. O hâlde, onu sana itaat ettirdiği ve yardımcı kıldığı için Allah’a şükret. Rab Teâlâ, kitabında şöyle buyuruyor: ‘Şükrederseniz nimetinizi arttırırım.’ Peygamberimiz (sas) de bir hadisinde, ‘Sizin en hayırlınız, zevcesine karşı en iyi davrananınızdır.’ buyuruyor.”

[Şa’rânî, *Uhûdü’l-kübrâ*, 250]

- *Ülfet*: Yakınlık kurmak ve sevgi bağının ilk adımını oluşturmaktır.
- *Hub*: İnsanın kalbine doğuştan yerleştirilen, Allah'ın (cc) bir lütfu olarak ortaya çıkan güçlü sevgi ve gönül bağlılığıdır.
- *Meveddet*: Birlikte yaşama, fedakârlık gösterme ve emek verme neticesinde zamanla oluşan köklü ve olgun sevgidir.

Âyette eşler arasındaki bağın, zaman içerisinde güçlenen ve ahlâkî bir derinlik kazanan “meveddet” kavramıyla ifade edilmesi büyük bir hikmet taşır. Zira evlilik; omuz omuza verilerek emekle ve sadâkatle büyüyen sağlam bir muhabbetin, meveddetin ve kusurları merhametle kuşatan rahmetin üzerine bina edilen kutlu bir birlikteliktir. Dolayısıyla “meveddet ve rahmet”, evliliği gerçek anlamda huzur, sükûnet ve kulluk bilincinin yaşandığı bir yuvaya dönüştüren temel unsurlardır.

Evlilik Nedir? Sünnet Perspektifinden Altı İlke

Evlilik, iki insanın hayatlarını aynı çatı altında birleştirdiği; iki farklı ailenin, iki farklı kültürün ve iki farklı hayat tecrübesinin sevgi, sorumluluk ve fedakârlık temelinde ortak bir hayat kurduğu kutlu bir bağdır. Bu kutlu bağ, eşlerin hayat yolculuğunda yüklerini paylaşmalarını, sevinçlerini çoğaltmalarını ve Allah'ın rızasına ulaşma yolunda birbirlerine destek olmalarını sağlayan büyük bir nimettir. Nebvî rehberliğin ışığında evliliğin hakikatte ne anlama geldiğini, Kur'an ve Sünnet perspektifinden altı temel prensip etrafında ele alabiliriz:

1. Evlilik İbadettir, Öyleyse Külfetine Katlanılmalıdır

Allah'ın (cc) emri ve Allah Resûlü'nün (sas) rehberliği doğrultusunda gerçekleştirilen her amel, kulluk bilinciyle yerine getirildiğinde ibadet değerine ulaşır. Rahmet ve nimet olan ibadetlerin hayat içerisinde insanın iradesini zorlayan, sabır ve gayret isteyen yönleri de bulunmaktadır. Örneğin havaların soğuduğu günlerde sabah namazı için uyanmak bir imtihandır; kişi, sıcak yatağını terk etmekte zorlanır. Şeytan ise çeşitli bahanelerle onu oyalar ve “Beş dakika daha yat.” diyerek gevşekliğe sevk eder. Abdest esnasında ve namaz sırasında farklı vesveselerle zihni meşgul etmeye uğraşır. Yıllar önce yaşamış bir hadiseyi, bir alacak verecek meselesini veya eşle yaşanan bir kırıngnlığı hatırlatarak namazın huşusunu zedelemeye çalışır.

İbadetin değer kazanması, insanın karşılaştığı zorluklara rağmen Allah'ın rızasını tercih etmesiyle mümkündür. Aynı hakikat, ibadet şuuru içerisinde yürütülen evlilik hayatı için de geçerlidir. Çünkü evlilik; sabır, fedakârlık, anlayış ve emek isteyen bir kulluk yolculuğudur. Bu noktada şeytan, Allah'ın rızasına uygun bir hayat sürmek isteyen insanın önündeki en büyük engellerden biri hâline gelir. Namaz ve benzeri ibadetleri aksatmak için mücadele ettiği gibi, ibadet şuuruyla kurulan yuvaların huzurunu bozmak için de çaba gösterir. Efendimiz (sas), bir hadisinde şeytanın tahtını su üzerine kurduğunu ve yardımcılarını insanları saptırmak üzere gönderdiğini haber verir. Hırsızlık veya yalan gibi günahları işleten yardımcılarına büyük önem vermeyen şeytan, *"Kari ile kocanın arasına huzursuzluk soktum, onları birbirine düşürdüm ve en sonunda boşattım."* diyen yardımcısına, *"Sen ne kadar büyük bir iş başardın!"* diyerek onu takdir etmiştir [Bk. Müslim, "Münâfikûn", 67; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/314]. Dolaşısıyla ailenin içten zayıflatılması, şeytanın en büyük hedeflerinden biridir. Çünkü aile, insanın imanını, ahlâkını ve neslini koruyan en temel yapılardan biridir. Bu yapının güçlenmesi toplumun direncini artırırken zayıflaması da birçok sosyal problemin ortaya çıkmasına zemin hazırlar.

Ashâb-ı kirâm efendilerimiz, evliliği Allah'ın (cc) rızasına ulaştıran, korunması ve hakkının verilmesi gereken büyük bir sorumluluk olarak görmüşlerdir. Bu sebeple evlilik konusunda çeşitli mazeretlerin arkasına sığınmamışlardır; şartlar ne olursa olsun, sünnetin rehberliğini esas almışlardır. Büyük sahâbilerden Muâz b. Cebel (ra), meşhur Amvâs taununda (18/639) iki eşini de kaybetmesine ve hastalığın kendisine de sirayet etmesine rağmen vefatından hemen önce yanındakilere şöyle nida etmiştir: *"Beni nikâhlayın! Zira ben, Rabb'ime giden yolun üzerindeyken O'nun huzuruna bekâr (nikâhsız) olarak çıkmaktan hayâ ederim."* [Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/128]. Aynı hassasiyeti taşıyan Abdullah b. Mes'ûd (ra) da şöyle demiştir: *"Eğer dünyada sadece on günlük bir ömrüm kaldığını bilsem, o hâlimle bile Rabb'imın karşısına bekâr çıkmayı kerih gördüğüm için mutlaka nikâhlanırdım."* [Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/127]. Bu nebevî anlayışın sonraki nesillerdeki yansımalarından biri de mezhep imamlarımızdan Ahmed b. Hanbel'in hayatında görülür. Hanımı vefat ettikten hemen ertesi gün yeni bir evlilik için adım atan imâm Ahmed, bu tavrını şu sözlerle ifade etmiştir: *"Ben geceyi bekâr (nikâhsız) olarak geçirmekten hayâ ederim."* [Bk. İbn Kudâme, *Muğni*, 9/343]. Onun bu yaklaşımı, evliliği sünnetin rehberliğinde korunması gereken önemli bir sorumluluk olarak gördüğünü göstermektedir.

2. Evlilik Nimettir, Öyleyse Şükrü Eda Edilmelidir

İnsanın huzur bulduğu, yüklerini paylaştığı ve gönlünü dinlendirdiği bir yuva veya sahip olması, Allah'ın insana lütfettiği büyük nimetlerden biridir. Hz. Ali (ra), evlilik hayatını anlatırken yoğun koşturmaların ardından evine döndüğünde hanımı Hz. Fâtıma'nın (r.anhâ) yüzüne baktığı anda bütün yorgunluklarını ve sıkıntılarını unuttuğunu ifade ederek kendisine huzur veren bu nimetin kıymetine işaret etmiştir [Bk. Ahmed Halil Cum'a, *Nisâu Ehl-i Beyt*, 568]. Nitekim Rabb'imiz, evlerin insan için bir huzur ve sükûnet yeri kıldığını şöyle beyan buyurmaktadır: **“Allah, evlerinizi sizin için bir huzur ve sükûnet yeri kıldı.”** [Nahl 16/80]. Bilindiği üzere her nimet, onu lütfeden Allah'a karşı kulun şükür bilinciyle hareket etmesini gerektirir. Her nimetin şükrü de kendi mahiyetine uygun şekilde yerine getirilmelidir. **“El-hamdülillah!”** demek bu şükürün sözle ifade edilen yönüdür; asıl şükür ise nimetin hakkını vermek, onu Allah'ın razı olacağı istikamette değerlendirmektir. Evliliğin şükrü ise yuvada meveddeti/sevgiyi ve rahmeti/şefkati yaşatmak, aile ortamını huzur ve sükûnetin hâkim olduğu bir mekân hâline getirmekle gerçekleşir. Bir nimetin şükrü yerine getirilmediğinde o nimet bereketini kaybedebilir ve insan için bir imtihan alanına dönüşebilir. Bu sebeple evinde huzur ve sükûnet bulmaya gayret eden insan, bu nimetin kıymetini bilerek hareket etmelidir ve yuvasını Allah'ın rızasına uygun şekilde korumaya çalışmalıdır. Çünkü gönlün aradığı gerçek huzur, insanın kendisine emanet edilen değerleri koruduğu yerde yerşerir.

Kur'ânî Ahlâk

“Allah, göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûrunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. O lamba kristal bir fanus içindedir; o fanus da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki doğuya da batıya da nispet edilemeyen mübarek bir ağaçtan, yani zeytinden (çıkan yağdan) tutuşturulur. Onun yağı, neredeyse kendisine ateş değmese dahi ışık verir. (Bu,) nûr üstüne nûrdur. Allah dilediği kimseyi nûruna eriştirir. Allah insanlara (işte böyle) temsiller getirir. Allah her şeyi bilir. (Bu kandil) birtakım evlerdedir ki, Allah (o evlerin) yücelmesine ve içlerinde isminin anılmasına izin vermiştir. Orada sabah akşam O'nu (öyle kimseler) tesbih eder ki onlar, ne ticaret ne de alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı insanlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar.”

[Nûr 24/35-37]

3. Evlilik Cihaddır, Öyleyse Hazırlığı Yapılmalıdır

Cihad kavramı, zaman içerisinde anlam alanı daraltılarak çoğu zaman yalnızca savaş meydanlarındaki kılâ/sıcak çatışma ile ilişkilendirilmiştir. Hâlbuki Kur’ân ve sünnetin ortaya koyduğu çerçevede cihad; Allah’ın rızasına ulaşma yolunda gayret göstermeyi, hakikatin önündeki engelleri kaldırmayı ve insanın bütün imkânlarıyla hayra yönelme mücadelesi vermeyi ifade eder. Bu açıdan aile hayatındaki cihad ise eşlerin aynı istikamette yürüyerek nefis, şeytan ve insanı hayırdan uzaklaştıran unsurlara karşı birlikte verdikleri kulluk gayretini ifade eder. Cihadın yolları ve araçları farklı şekillerde ortaya çıkabilir. Bazen bir sözle, bazen bir kalemle, bazen bir infakla, bazen de insanın hayatını Allah’ın rızasına uygun şekilde düzenleme çabasıyla gerçekleşir. Bu sebeple eşler, yuvalarını iman, ahlâk ve sorumluluk bilincinin güçlendiği bir

Âlimlerin Dünyasından

İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe’nin babası Sâbit ile annesinin evliliğine dair nakledilen şu meşhur menkıbe, âlimlerin dünyasındaki helal lokma ve evlilik ahlâkı hassasiyetini göstermesi bakımından oldukça ibretliktir: Züht ve takvâ sahibi bir genç olan Sâbit, bir gün nehir kenarında abdest alırken suya kapılıp gelen bir elmayı gayr-i ihtiyarî ısırır. Ardından büyük bir pişmanlık duyarak sahibinden helâllik almak için suyun akış yönünün tersine günlerce yürür ve nihayet bahçenin sahibini bulur. Sâbit, yediği elmanın bedelini ödemek veya ona köle gibi hizmet etmek pahasına helâllik diler. Gencin haram karşısındaki bu sarsılmaz hassasiyetini gören bahçe sahibi, onu imtihan etmek amacıyla şöyle der: *“Hakkımı tek bir şartla helâl ederim. Benim kör, sağır, dilsiz ve kötürüm bir kızım var; onunla evlenmeyi kabul edersen hakkım helâl olsun.”* Âhiretteki hesaptan korkan Sâbit, bu ağır teklifi çaresizce kabul eder. Nikâh kıyılıp eşinin yanına girdiğinde, karşısında anlatılan kusurların hiçbirini taşımayan, sapasağlam ve güzide bir genç kız görür. Şaşkınlıkla günaha girmekten korkarak bunun sebebini sorduğunda, sâliha eşi şu cevabı verir: *“Babamın beni öyle anlatmasının sebebi, senin takvânı ölçmekti. ‘Gözleri görmez’ diyerek yüzümü hiçbir yabancı erkeğin görmediğini; ‘dilsiz’ diyerek dilimi gıybet ve yalana bulaştırmadığımı; ‘kötürüm’ diyerek hiçbir günaha el uzatıp adım atmadığımı kastetti.”* Sâbit, duydukları karşısında Allah’a şükreder ve Hz. Peygamber’e (sas) salavât getirir.

[Muvaffakuddin el-Mekkî, Menâkıbü Ebi Hanîfe, 35-37]

mektepe hâline getirmelidir. Dünyanın ve ümmetin meseleleri de Müslüman bir ailenin gündeminde mutlaka yer bulmalıdır. Zira Müslüman, gündemini başkalarının belirlediği bir hayatı yaşamaz; kendi gündemini imanının ve değerlerinin rehberliğinde oluşturur. Böyle bir gündem ise insanı hayra, iyiliğe ve kulluk şuuruna hazırlayan bir eğitim ortamına dönüştürür. Ayrıca eşler güçlerini birbirlerine karşı kullanmak yerine, aynı hedefe yönelerek Allah'ın rızasını kazanma yolunda birbirlerine destek olmalıdır.

4. Evlilik Devlettir, Öyleyse Yasalar Uygulanmalıdır

Her aile aslında küçük bir devlet gibidir. Bir yerde devlet varsa bir yönetim anlayışı; yönetim varsa o yapıyı düzenleyen ilkeler ve kuralları vardır. Bir devletin İslâm devleti vasfını taşıması, sadece sabahdan akşama kadar Kur'ân okunması veya bayrağında kelime-i tevhid yazmasıyla gerçekleşmez. Bunun için *kökte tevhid, gövdede adâlet, dallarda ise meşveret ve istişarenin bulunması* gerekir. Evin devlet başkanı mesabesinde olan ve Kur'ânî ifadeyle **“kavvâm”** [Bk. Nisâ 4/34] olarak nitelendirilen erkek, otoritesini bir padişah gibi *“Astığım astık, kestiğim kestik, ben ne dersem o!”* anlayışıyla kullanmaz; bilakis o otoriteyi adâlet ve istişareyle tesis eder. Ailede her ferdin kendine ait sorumlulukları vardır. Erkek, ailenin genel sorumluluğunu üstlenirken hanım, evin düzeninde önemli bir rol alır; çocuklar da yaş ve imkânları ölçüsünde kendilerine düşen vazifeleri yerine getirir. Nitekim Allah Resûlü (sas), Hudeybiye (6/628) gibi ümmetin en kritik siyasi kırılma anlarından birinde, devlete ait önemli bir meseleyi eşi Ümmü Seleme (r.anhâ) ile istişare etmiş ve onun isabetli tavsiyesi doğrultusunda hareket etmiştir [Bk. Buhârî, “Şürût”, 15; Vâkıdî, *Megâzî*, 2/613]. Efendimiz (sas), hayatı boyunca Hz. Âişe (r.anhâ), Hz. Mâriye (r.anhâ) (ö. 16/637) ve Hz. Meymûne (r.anhâ) (ö. 51/671) validelerimizle de istişare hâlinde olmuştur. Dolayısıyla buradan da anlıyoruz ki istişare, amellere bereket kazandıran ve isabetli karar vermenin en güvenilir yollarından biridir. Kendi aklını merkeze alarak *“Biz bize yeteriz!”* anlayışıyla istişareyi terk eden evlerde ise nebevî bir aile düzeninden ve onun getireceği bereketten söz edilemez.

5. Evlilik Dindir, Öyleyse Sahip Çıkılmalıdır

Evlilik, dinin bir parçası ve kulluğun tamamlayıcısıdır. Hz. Âişe'den (r.anhâ) rivayet edildiğine göre Efendimiz (sas) şöyle buyurmuştur: **“Kul evlendiği zaman muhakkak dininin yarısını tamamlamış olur. Geri kalan yarısı**

için de Allah'tan sakınsın." [Hâkim, *Müstedrek*, 2/175]. Mademki evlilik, dinin önemli bir parçasıdır; o hâlde bir mümin namazına, orucuna ve haccına nasıl titizlikle sahip çıkıp onları koruyorsa kurduğu yuvaya da aynı dinî şuur ve hassasiyetle sahip çıkmalıdır.

6. Evlilik İmtihandır, Öyleyse Sabır Azık Olarak Edinilmelidir

Farklı mizaçlara, farklı yetiştirme tarzlarına ve kültürlerle sahip iki insanın aynı çatıyı paylaşması ve belli bir yaştan sonra hayatlarını birleştirmesi elbette büyük bir sabır gerektirir. Beklenti problemi, bugün evlilikleri zorlayan en önemli meselelerden biridir. Sokağın, medyanın ve sanal dünyanın çizdiği "tozpembe" yahut "beyaz atlı prens" gibi gerçek dışı evlilik hayalleri, hakikatle yüzleşildiğinde çoğu zaman hüsrân ve hayal kırıklığıyla sonuçlanmaktadır. İmtihanların yapısı gereği sorular çoğu zaman "çalışılmayan yerden" gelir. İnsanın zafiyeti veya hassasiyeti neredeyse imtihan da çoğu zaman oradan çıkar. Temizlik konusunda aşırı titiz olan birine o konuda hassasiyeti olmayan bir eş, yemeğe çok düşkün ve kuralcı birine ise bambaşka bir mizaca sahip bir eş denk gelebilir. Hayat her zaman insanın beklentileri doğrultusunda ilerlemez.

Hiz. Ömer (ra), bir gün hanımıyla yaşadığı bir anlaşmazlık sırasında eşinin kendisine fikir beyan edip karşılık vermesine şaşırır ve hiddetlenir. Hanımı ise Medineli kadınların âdetlerinden bahsederek Efendimiz'in (sas) eşlerinin de zaman zaman görüşlerini açıkça ifade ettiklerini hatırlatır. Bunun üzerine Hiz. Ömer (ra), hanımının bu sözlerini arz etmek üzere Allah Resûlü'ne (sas) gelir. Ancak Hâne-i Saâdet'in kapısına geldiğinde içeriden Resûlullah'ın (sas) hanımlarının seslerini işitir ve Efendimiz'in (sas) bu duruma büyük bir

Kavramlar

Zevc: Arapçada "eşleştirmek, birleştirmek, evlendirmek" anlamlarına gelen (زَوْج/z-v-c) kökünden türeyen zevc kelimesi, sözlükte "çift, çiftin teki, eş, karı veya koca" anlamına gelmektedir. Canlılar âlemindeki eşleşme özelliği olan bütün eril ve dişilerin bir zevci vardır. Zevc kelimesi aynı zamanda "ferdin zıddı", yani eşi olan mânalarına da gelir. Arapçada evli kadına "zevce" denilmişse de her iki eş için "zevc" kelimesinin kullanılması dil ve belâgat bakımından daha fasih bulunmuştur.

[H. Yunus Apaydın, "Zevc", *DİA*, 41/298]

sükûnetle müsamaha gösterdiğine şahit olur. Nebevî yuvanın bu hâlini gören Hz. Ömer (ra), “*Peygamber’in evi de böyle demek ki...*” diyerek evlilikte nasıl bir tutum takınması gerektiğini idrak eder ve şikâyetinden vazgeçerek sessizce geri döner [Bk. Buhârî, “Nikâh”, 83; “Tefsîr”, 2].

Yıllar sonra, o nebevî iklimde yetişen aynı Hz. Ömer’in (ra) on yıl süren hilâfeti (634-644) döneminde bir adam, hanımının huysuzluğunu şikâyet etmek üzere halifenin kapısına gelir. Ancak kapıda beklerken içeriden Hz. Ömer’in (ra) hanımının yüksek sesle konuştuğunu, celâdetiyle bilinen koca halifenin ise eşine tek kelime etmeden sabırla onu dinlediğini işitir. Bu manzara karşısında şaşırان adam, “*Müminlerin emîrinin evindeki hâl bile böyleyse ben kendi eşimi kime şikâyet edeyim!*” diyerek niyetinden vazgeçer. Halifeyle hiç konuşmamış olsa da peygamber terbiyesinin ve evlilikte sabır ahlâkının o evdeki yansımına bizzat şahit olarak alacağı dersi almış bir şekilde oradan ayrılır [Bk. Gazzâlî, *İhyâü ulûmî’ d-dîn*, 2/43; Semerkandî, *Tenbihü’l-ğâfilin*, 518].

Şayet evlilik hayatında karşılaşılan imtihanlar “*Hocam, senin bildiğin gibi değil!*” dedirtecek kadar ağır geliyorsa Kur’ân-ı Kerîm’in 66. sûresi olan Tahrîm sûresinde zikredilen dört aileyi tefekkür etmek gerekir. Kocaları yüce peygamberler olmasına rağmen onlara hıyanet eden, misafirlerini ispiyonlayan ve düşmanlarıyla iş birliği yaparak onları zor durumda bırakan Hz. Nûh’un (as) ve Hz. Lût’un (as) eşleri; diğer tarafta ise Firavun gibi tarihin en büyük zalimlerinden birinin eşi olmasına rağmen imanından ve hakkın yanındaki duruşundan taviz vermeyen Hz. Âsiye ile iffetine dil uzatılmasına rağmen hakikati omuzlayan Hz. Meryem, bu konuda en çarpıcı örneklerdir.

Rabb’imiz (cc), eşlerinin nankörlüğüne rağmen Hz. Nûh (as) ve Hz. Lût’un (as) şahsında sabrı; zulüm altındaki Hz. Âsiye ve Hz. Meryem’in şahsında ise iffet ve sarsılmaz bir dirayeti bütün müminlere öğretmiştir. Ancak sabır, çoğu zaman zannedildiği gibi susmak, beklemek veya hiçbir şey yapmadan durmak değildir. Sabır; insanın içinde bulunduğu durumu Allah’ın rızasına en uygun şekilde aşabilmek için gayret göstermesi, mücadele etmesi ve gerektiğinde aktif bir direniş ortaya koymasıdır. Zira sabır, pasif bir bekleyiş değil; imanla kuşanmış bir sebat ve mücadele hâlidir. Başarıya ve Allah’ın rahmetine ulaşmanın en önemli vesilelerinden biri de budur. Şikâyete kapılmadan, sabrı en büyük azık edinerek yürümek, bu büyük imtihanı kazanmanın yollarından biridir.

Asr-ı Saâdet'ten Bir Letafet Tablosu

Evlilik hayatında karşılaşılan meselelere nebevî medresede nasıl yaklaşıldığını ve kriz anlarında nasıl çözümler üretildiğini görmek adına Havle bint Tüveyt'in (r.anhâ) yaşadığı bir hadise, kıyamete kadar gelecek bütün yuvalar için oldukça ufuk açıcıdır. Havle bint Tüveyt (r.anhâ), Hz. Hatice (r.anhâ) validemizin yakın dostlarından biri olup onun doğruluğuna, ahlâkına ve insanlara olan merhametine hayranlık duyan bir hanımdı. Hz. Hatice'nin (r.anhâ) vesilesiyle İslâm'ı tanıyan Havle (r.anhâ), hiç tereddüt etmeden iman eden ilk Müslümanlardan biri oldu. İslâm'ın ilk ve zorlu yıllarında Hz. Hatice'nin (r.anhâ) Allah Resûlü'ne (sas) verdiği desteğe bizzat şahitlik etti ve kendisi de gücü nispetinde bu kutlu davaya katkı sunmaya gayret gösterdi. Asr-ı Saâdet'te geçimini güzel kokular satarak sağladığı için "*el-Attâriyye*" lakabıyla anılan Havle (r.anhâ), ibadet ehli ve sâliha bir hanımdı.

Bir gün Havle (r.anhâ), büyük bir hüznün ve çaresizliğin içinde Hz. Âişe'nin (r.anhâ) yanına gelerek yaşadığı sıkıntıyı şu dokunaklı sözlerle ifade eder: "*Ey müminlerin annesi! Ben her gece âdeta bir gelin gibi süsleniyorum, kocamı karşılamak için en güzel elbiselerimi giyip kokularımı sürerek karşısına çıkıyorum. Vallâhi bunu da sırf Rabb'imın rızasını kazanmak için yapıyorum. Fakat kocam benim yüzüme bile bakmıyor!*" Hz. Havle'nin (r.anhâ) bu feryadı, aslında zaman ve mekân fark etmeksizin pek çok ailenin ortak yarasına işaret etmektedir. Akşama kadar helâl rızık peşinde koşan bir erkeğin eve geldiğinde sükûnet bulması ne kadar hak ise evinde eşini bekleyen bir hanımın da muhabbet ve ilgi görmesi o kadar haktır.

Bu serzenişi işiten Hz. Âişe (r.anhâ), bir hanım fitratıyla duydukları karşısında öfkelenirse de yanlış bir söz söylememek adına vakarını muhafaza eder ve "*Otur, biraz sonra Resûlullah gelecek; derdini ona anlatırsın.*" diyerek onu teskin eder. Bir müddet sonra âlemlere rahmet olan Efendimiz (sas), mescitten çıkarak hanesine teşrif eder. Toplamda altmış-altmış beş metrekarelik mütevazı bir mekân olan hücre-i saâdet; bir tarafı kapalı oda, diğer tarafı ise üstü açık bir avludan ibarettir. Efendimiz (sas) avluya adımını atar atmaz Hz. Âişe (r.anhâ), her zaman olduğu gibi onu kapıda karşılar. Eşi kapıda güler yüzle karşılamak, annelerimizin bizlere miras bıraktığı nebevî bir aile ahlâkıdır. Allah Resûlü (sas), içeri girer girmez etrafa yayılan güzel kokuyu fark eder ve tebessümle, "*Buralar ne güzel kokuyor, herhâlde Havle gelmiş olmalıdır. Ondan bir şeyler satın aldın mı?*" diye sorar. Zira Efendimiz (sas), rızkını temin etmek için evine kadar

gelen bir satıcıyı eli boş çevirmeyen bir nezaket abidesidir. Hz. Âişe (r.anhâ), durumu arz ederek Havle'nin (r.anhâ) kendisine bir sıkıntısını anlatmak için geldiğini söyler. Bunun üzerine Efendimiz (sas), meseleyi anlamak için Hz. Havle'yi (r.anhâ) dikkatle dinler. Havle (r.anhâ), Hz. Âişe'ye anlattıklarını bu defa doğrudan Allah Resûlü'ne (sas) nakleder. Eşi için süslendiğini, onu güzellikle karşıladığını; ancak karşılığında ilgi görmediğini ve ihmal edildiğini ifade eder. Meselesini sükûnetle dinleyen Efendimiz (sas), yuvasının dağılmasını önleyecek ve kadının gayretini âhiret ekseninde anlamlandıracak şu hikmetli tavsiyede bulunur: **“Ey Havle! Sabret. Kocana karşı güzel davranmaya devam et. Onun sözünü dinle ve ona itaat et.”**

Beklentilerin karşılanmadığı bir yerde sabrı tavsiye etmek zordur. Ancak ashâb-ı kirâm, meselelere dünyevî beklentilerden sıyrılarak ebedî ecir penceresinden bakmayı Efendimiz'den (sas) öğrenmişlerdir. Nitekim Havle (r.anhâ), “Benim kocam bildiğin gibi değil!” diyerek itiraz etmedi ve şikâyetini uzatmadı. O, ahlâkî gayretinin Allah katındaki karşılığını merak ederek şu can alıcı soruyu sordu: *“Yâ Resûlallah! Peki ben senin dediğin gibi davranır, kocamın tutumuna sabredip itaat edersem, bunun bana bir karşılığı var mıdır?”* Bunun üzerine Allah Resûlü (sas), bir hanımın yuvası için gösterdiği gayret ve fedakârlığın Allah (cc) katındaki değerini şu müjdelerle anlatır: **“Olmaz olur mu ey Havle! Bir kadın, kendi evinde nizamı sağlamak kastıyla bir eşyayı kaldırıp başka bir yere koysa bile ondan dolayı sevap kazanır. Kadın hamile kaldığında; gündüzleri oruç tutan, geceleri namaz kılan ve Allah yolunda itaat eden bir müminin ameline denk bir ecir kazanır. Doğum yaptığında, çocuğunu emzirmeye başladığı andan itibaren bebeğine verdiği her yudum süt, bir köle azat etmiş kadar sevap yazılmasına vesile olur. Çocuğu süttten kestiği zaman ise gökyüzünden melekler ona şöyle seslenirler: Ey kadın! İşine ve ameline yeniden başla, zira Allah senin geçmiş bütün günahlarını affetti; artık geçmişinden sorumlu değilsin!”** Bu nebevî beyan, kadınların manevî kazancını kendi hanelerinde, eşlerine ve evlatlarına gösterdikleri ihtimamda aramaları gerektiğini öğreten eşsiz bir ahlâk düsturudur.

Bu müjdeleri yanı başında dinleyen Hz. Âişe (r.anhâ), zarif zekâsıyla araya girerek latife yapar: *“Yâ Resûlallah! Bütün sevapları kadınlar aldı. Vallâhi ben erkeklere acımaya başladım. Onlara bir şey yok mu?”* Bunun üzerine âlemlere rahmet olan Efendimiz (sas), yuvasının hukukuna riayet eden sâlih erkekleri de unutmaz ve şu müjdeyi verir: **“Olmaz olur mu yâ Âişe! Elbette erkeklere**

de büyük paylar vardır. Bir eş, muhabbet ve merhametle hanımının elini tuttuğunda melekler ona on sevap yazar. Hanımına sevgiyle sarılıp onu öptüğünde ecrini daha da artırır. Eşiyle zifaf olduktan sonra kulluk şuurıyla guslederken bedeninden dökülen her su damlası ve tüyleri adedince kendisine on sevap yazılır ve on günahı silinir. Ve o gecenin sabahında Rabb’imiz, meleklerine hitaben o kulu gösterip ‘*Şu kuluma bakın! Gece-nin soğuşuna aldırmadı, Rabb’inin rızası için kalkıp guslünü aldı ve kul-luk adına bir adım attı. Sizi şahit kılıyorum ki, Ben onu affettim.*’ diyerek **iftihar eder.**” [Bk. İbn Hacer, *İsâbe*, 8/114; Müttakî el-Hindî, *Kenzü’l-ummâl*, 16/417]. Her amel, insanı Allah’ın (cc) rızasına ve kulluğa ulaştırdığı müddetçe bir ibadet değerine sahiptir. Abdest nasıl insanı namaza hazırlayan bir vesile ise helâl daire içerisindeki bir evlilik muamelesi de aileyi haramdan koruyan, sevgiyi ve huzuru inşa eden bir kulluk vesilesidir.

Evlilik Miskinlikten Kurtuluşun Adresidir

Sahâbe-i kirâmın her biri, bu ümmete ayrı bir hakikati taşıyan yıldızlar gibidir. Ebû Nüceyh (ra) de hakkında çok fazla bilgi bulunmayan, İslâm ile son dönemlerde müşerref olmuş mütevazı bir sahâbidir. Ancak onun naklettiği bir hadis-i şerif, evliliğin insan hayatındaki yerini ve taşıdığı hikmeti anlamamız adına oldukça çarpıcı bir mesaj taşır. Efendimiz (sas), ashâbıyla otururken birdenbire üç defa üst üste, **“Miskindir o, miskindir o, miskindir o!”** buyurmuştur. Ashâb-ı kirâm, bu nidanın kime yönelik olduğunu ve kastedilen miskinliğin maddî bir fakirlik olup olmadığını merak ederek sükûnetle bekler. Bunun üzerine Efendimiz (sas), meseleyi şöyle açıklar: **“Bir adam çok fazla mala ve mülke sahip olsa bile, eğer evlenmemişse ve onu teskin edecek sâliha bir eşi yoksa o adam miskindir. Aynı şekilde bir kadın ne kadar zengin olursa olsun, eğer evlenmemişse ve başında onu himaye edecek sâlih bir eşi yoksa o kadın da miskindir.”** [Bk. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, 4/252]

Evlilik; insanı dünyevî ve manevî miskinlikten, yurtsuzluktan ve yalnızlıktan kurtaran; kişiyi dünya ve âhîret dengesinde selâmete ulaştıran büyük ilâhî lütuflardan biridir. Ocağı tüten bir yuva, paha biçilemez bir nimettir.

Rabb’imiz, bekârlarımıza sâliha ve sâlih eşler nasip eylesin; kurulu yuvalarımızı ise nebevî ölçülerle şekillenen, meveddet ve rahmetin hâkim olduğu sükûnet yurtları eylesin. Bizleri, yuvasını ibadet şuuru ile şeytanın tüm vesveselerinden koruyanlardan kılsın (Âmin).

Suffa Meclisleri

AHLÂK BİLİNCİ DERSLERİ

Nikâh Ahlâkı

Kur'ân İklimi

﴿وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ
أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ
غَيْرِ مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ
فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾

“Mümin kadınlardan iffetli olanlar ile daha önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar da mehirlerini vermeniz şartıyla, namuslu olmak, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helâldir. Kim (İslâmî hükümlere) inanmayı kabul etmezse onun ameli boşa gitmiştir. O, âhirette de ziyana uğrayanlardandır.”

[Mâide 5/5]

Nebevî Sedâ

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: تُنْكَحُ الْمَرْأَةُ لِأَرْبَعٍ: لِمَالِهَا
وَلِحَسَبِهَا وَجَمَالِهَا وَلِدِينِهَا، فَاظْفَرْ بِذَاتِ الدِّينِ، تَرِبَتْ يَدَاكَ

Ebü Hüreyre'den (ra) rivayet edildiğine göre Resûlullah (sas) şöyle buyurmuştur: “Kadın dört sebepten biri için nikâhlanır: Malı, soyu, güzelliği ve dindarlığı. Sen dindar olanı seç ki elin bereket bulsun.”

[Buhârî, “Nikâh”, 15]

Vahyin Dilinden

“İman etmedikçe putperest kadınlarla evlenmeyin. Beğenseniz bile, putperest bir kadından, imanlı bir câriye kesinlikle daha iyidir. İman etmedikçe putperest erkekleri de (kızlarınızla) evlendirmeyin. Beğenseniz bile, putperest bir kişiden inanmış bir köle kesinlikle daha iyidir. Onlar (müşrikler) cehenneme çağırır. Allah ise izni (ve yardımı) ile cennete ve mağfirete çağırır. Allah, düşünüp anlasınlar diye âyetlerini insanlara açıklar.”

[Bakara 2/221]

Nikâh: Asalet, Bereket ve Sükûnet

Anadolu irfanından süzülüp gelen, derin bir hakikati içinde barındıran güzel bir söz vardır: *“Nikâhta keramet vardır.”* Keramet, Arapçada “kerame” fiilinin mastarı olup cömertlik, mertlik, hürmet, saygı ve onur gibi çok katmanlı anlamlar taşır. Bununla birlikte burada öncelikle dikkat çekilmesi gereken bir husus vardır. Günümüzde nikâh denilince çoğu zaman imam veya belediye memurunun huzurunda yapılan merasim akla gelmektedir. Hâlbuki Kur’ân ve Sünnet çerçevesinde meseleye bakıldığında nikâh, kız isteme ve talip olma süreciyle başlayıp evliliğin bütün safhalarını içine alan geniş bir muhtevaya sahiptir. Hz. Peygamber’in (sas) ve onun güzide ashâbının evlilik ve aile hayatına dair beyanları dikkate alındığında, *“Nikâh nedir?”* sorusuna şu beş temel esas üzerinden cevap verilebilir:

1. **Nikâh Asalettir:** Nikâh, insana onur ve şeref kazandıran ilâhî bir kurumdur. Toplumsal hayattan basit bir örnek vermek gerekirse; evlenmiş, yuva kurmuş ve sorumluluk üstlenmiş bir genç ile bekâr bir genç, ailesi ve çevresi tarafından aynı itibarı görmez. Evlenip sorumluluk alan kimse, toplum nazarında rûşte ermiş ve olgunlaşmış bir birey olarak kabul edilir. Artık ona, büyümüş, hayatın yükünü omuzlamış ve yeni bir asalet kazanmış gözüyle bakılır.
2. **Nikâh Bereketir:** Nikâh, kurulduğu haneye bereket, bolluk ve verimlilik kazandıran manevî bir hazinedir. Rabb’imiz, Kur’ân-ı Kerîm’de bu hakikati bizlere şöyle müjdelemektedir: *“Eğer bunlar fakir iseler, Allah kendi lütfu ile onları zenginleştirir.”* [Nûr 24/32]. Hz. Ömer (ra) (ö. 23/644), bu âyeti tefekkür ettikten sonra şöyle demiştir: *“Allah’ın*

kitabında bu âyet bulunmasına rağmen, hâlâ fakirlik bahanesiyle evlenmeyen kimseye şaşarım.” [Bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 6/51]. Bu bereketin hakikatini gösteren pek çok örnekten biri de büyük İslâm âlimi Ahmed b. Hanbel’in şu sözüdür: Bir adam kendisine gelerek “*Ey imam! Evlendim; fakat bir türlü fakirlikten yakamı kurtaramadım.*” diye dert yanınca, Ahmed b. Hanbel ona tevekkül yüklü şu cevabı verir: “*Bir daha evlen! Belki Allah ikinci evlilikle sana o zenginliği lütfeder.*” Aslında bu cevap, o günün müminlerinin Kur’ân âyetlerine ve nebevî beyanlara nasıl bir teslimiyetle inandıklarını gösteren dikkat çekici bir örnektir. Günümüzde ise “*Evlendik ama yıllardır iki yakamız bir araya gelmedi!*” şeklinde serzenişlerde bulunanlar olabilmektedir. Bunun sebeplerini doğru tahlil etmek gerekir. Cenâb-ı Hak (cc), kullarına evlenmeyi emrederken boyunu aşan borçların altına girmeyi, riyaya ve gösterişe kapılmayı, israfa yönelmeyi ve O’nun (cc) rızası yerine insanların alkışını merkeze almayı emretmemiştir. İslâmî ölçüler içerisinde, kişinin imkânları nispetinde ve Allah’ın vaadine güvenerek atacağı her adım, bereketin kapılarını aralayacaktır.

3. **Nikâh Sükûnettir:** Hatırlanacağı üzere evlilik/nikâh; ruha huzur, kalbe sükûnet kazandıran ilâhî bir limandır. Bunun Kur’ânî delili Rûm sûresinde şöyle beyan edilmektedir: “**Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de O’nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır.**” [Rûm 30/21].

Resûlullah’ın (sas) Ahlâkı

Bir hanım sahâbî, Hz. Âişe’nin (r.anhâ) yanına gelerek “*Babam kendi itibarını artırmak için beni kardeşinin oğluyla nikâhladı. Ben ise bunu istemiyorum.*” diye dert yanar. Hz. Âişe onu teskin edip Efendimiz (sas) gelene kadar bekletir. Durum Allah Resûlü’ne (sas) arz edilince, Hz. Peygamber (sas) derhâl babayı çağırır ve nikâhı bozma ya da devam ettirme yetkisini doğrudan genç kıza verir. Hakikatin tecelli ettiğini gören o asil İslâm kadını şu muazzam sözü söyler: “*Yâ Resûlallah! Ben babamın yaptığı bu nikâhı kabul ediyorum. Ancak maksadım, babaların, kızlarını evlendirme hususunda böyle keyfî yetkilerinin olmadığını bütün insanlığa bildirmektir.*”

[Nesâî, “Nikâh”, 36]

4. **Nikâh Muhabbettir:** Evlilik, kalbe hakikî sevgiyi ve mukaddes bir aşkı nakşeder. Muhabbetin kaynağı da Rûm sûresinin daha önce zikredilen 21. âyet-i kerîmesinde yer alan “*meveddet*” ve “*rahmet*” kavramlarıdır.
5. **Nikâh Kuvvettir:** Kurulan bu mukaddes bağ, aileye güç ve dış dünyadaki fırtınalara karşı dayanıklılık kazandırır. İslâm tasavvurunda aile; hayatın dengesini sağlayan hassas bir terazi, manevî yapıyı koruyan sarsılmaz bir kale ve her türlü ahlâkî saldırıya karşı insanı muhafaza eden güçlü bir kalkandır.

Kısacası asaletle taçlanan, bereketle yoğrulan, sükûnetle demlenen, muhabbetle filizlenen ve kuvvetle sarsılmaz bir kaleye dönüşen nikâh, Allah'ın (cc) yeryüzündeki en büyük âyetlerinden biridir. Dolayısıyla “*Nikâhta keramet vardır.*” sözünün hakikati yukarıda zikredilen beş ilâhî lütufta gizlidir; yeter ki o ahit, Allah'ın (cc) rızası ve Efendimiz'in (sas) izi üzere bina edilmiş olsun.

Evlilikte Kefâet/Denklik

Evlilik ve nikâh meseleleri ele alındığında üzerinde durulması gereken ilk ve en önemli konulardan biri *kefâet* yani *denklik* meselesidir. Denklik, kurulacak yuvanın selâmeti ve sağlıklı bir şekilde devam edebilmesi açısından önemli esaslardan biridir. İslâm fıkhdında denklik konusu temelde üç ana başlık altında incelenmektedir:

1. *Dinde Denklik:* Bu denklik, evlenecek tarafların inanç bakımından birbirleriyle olan durumlarını ifade eder. İslâm hukukuna göre Müslüman bir erkek, Ehl-i Kitab'dan (Yahudi ve Hristiyan) olan iffetli kadınlarla evlenebilir. Ancak Müslüman bir hanımın Ehl-i Kitab'dan bir erkekle evlenmesi kesinlikle caiz

Sahâbenin Hayatından

Abdurrahman b. Avf (ra) bir gün üzerine zâferan (düğünde sürülen koku) sürerek Hz. Peygamber'in (sas) yanına geldi. Efendimiz (sas), “*Bu ne hâl?*” diye sorunca Abdurrahman b. Avf (ra), “*Yâ Resûlallah! Bir kadınla bir miktar altın mehir karşılığında evlendim!*” dedi. Hz. Peygamber (sas), “*Allah mübarek etsin. Bir koyun bile olsa bir düğün ziyafeti ver.*” buyurmuştur.

[Buhâri, “Nikâh”, 7]

değildir. Bunun yanında Müslüman bir erkeğin veya kadının müşrik biriyle evlenmesi de yasaklanmıştır. Müslüman bir erkeğin Ehl-i Kitap'tan bir hanımla evlenebileceğine dair hüküm, Mâide sûresinde yer almaktadır [Bk. Mâide 5/5]. Müşrik erkek ve kadınlarla evliliğin yasaklandığını bildiren hükümler ise Bakara [Bk. Bakara 2/221] ve Mümtehine sûrelerinde [Bk. Mümtehine 60/10] açıkça zikredilmektedir. Müslüman bir hanımın Ehl-i Kitap'tan erkeklerle evlenemeyeceğine dair hükmün dayanağı ise Hz. Peygamber'in (sas) sünnetidir. Büyük sahâbî Câbir b. Abdullah'tan (ra) nakledilen bir hadiste Efendimiz (sas) şöyle buyurmaktadır: **“Biz Ehl-i Kitab'ın kadınlarıyla evlenebiliriz; fakat onlar Müslüman kadınlarla evlenemezler.”** [İmâm Şâfiî, *Ümm*, 5/6; Beyhakî, *Sünenü'l-kübrâ*, 7/172].

2. Dindarlıkta Denklik: Bu denklik, yuva kuracak Müslüman bir erkek ile Müslüman bir hanımın, İslâmî hassasiyetleri yaşama konusunda birbirlerine yakın bir çizgide olmalarını ifade eder. Hayat tarzı ve takva anlayışı bakımından eşler arasında ciddi bir farklılık bulunması, evlilikte zamanla derin problemlere yol açabilir. Kur'an-ı Kerîm, bu tür problemlerin temelindeki ahlâkî uyumsuzluğa işaret ederek zina eden bir erkeğin ancak zina eden bir kadınla, zina eden bir kadının da ancak zina eden bir erkekle evlenmesinin uygun olacağını belirtir [Bk. Nûr 24/3]. Yine aynı sûrede temiz kadınların temiz erkeklere, kötü kadınların ise kötü erkeklere lâayık olduğu vurgulanmaktadır [Bk. Nûr 24/26]. Dindarlık hususunda denklik gözetilmediğinde, eşler arasında değer ve hayat anlayışı bakımından çatışmalar ortaya çıkabilir. Bu durum da zamanla ailenin huzurunu zedeleyerek temelden sarsılmasına sebep olabilir.

3. Durumlarda ve Sosyal Statüde Denklik: İslâm âlimleri, evliliğin huzur ve devamlılığı açısından sosyal denklik meselesini de ele almışlardır. Fıkıh kitaplarında bu denklik; soy, mensubiyet, malî durum, fizikî özellikler ve kültürel birikim gibi hususlarda eşlerin birbirine yakın olması şeklinde değerlendirilmiştir. Ancak fakihlerimiz bunu nikâhın geçerlilik şartı olarak değil, evliliğin uyum ve devamlılığına katkı sağlayan önemli bir unsur olarak görmüşlerdir. Evlilikte asıl dikkat edilmesi gereken husus, tarafların hayat anlayışları, beklentileri ve öncelikleri konusunda birbirleriyle uyumlu olmalarıdır. Bir eş, ev merkezli bir hayat beklentisine sahipken diğer eşin mesleki ve toplumsal sorumluluklarının yoğun olması evlilik öncesinde açıkça konuşulmadığında ciddi problemlere yol açabilir. Aynı şekilde ilim, hizmet veya farklı alanlarda

güçlü bir birikime sahip olan bir eşin, evlilik sonrasında bütün kabiliyetlerinin görmezden gelinmesi de haksızlığa sebep olur.

Bununla birlikte eşlerin rollerini ve sorumluluklarını doğru bir denge içerisinde değerlendirmek gerekir. İslâm'da annelik, kadının en önemli ve fitrî rollerinden biridir. Ancak annelik, kadının ilmini, birikimini ve topluma fayda sunma imkânını tamamen terk etmesi anlamına gelmez. Bu sebeple evlilik öncesinde taraflar; hayat tarzlarını, beklentilerini ve sorumluluk anlayışlarını açıkça konuşmalı, birbirlerinden farklı beklentilerle yola çıkmamalıdır. Zira sağlıklı bir yuva, ancak karşılıklı anlayış, uyum ve ortak bir hayat tasavvuru üzerine kurulabilir.

Evlilik Yaşı ve Rüşt Meselesi

Evlilik, insan hayatındaki en önemli dönüm noktalarından biridir. Bu sebeple evlilik için asıl ölçü, belirli bir yaşa ulaşmaktan ziyade kişinin bu büyük sorumluluğu taşıyabilecek bir olgunluğa ve hazırlığa sahip olmasıdır. İslâm, evlilik meselesini değerlendirirken kişinin fiziki, aklı, ruhî ve sosyal durumunu dikkate almıştır. Zira her insanın yetiştirme süreci, şartları ve sorumluluk alma kapasitesi birbirinden farklıdır. Bundan dolayı evlilik için uygun zaman da kişilerin durumlarına göre değişebilmektedir. Efendimiz (sas), bu konuda Hz. Ali'ye (ra) hitaben şöyle buyurmuştur: **“Ey Ali! Üç şeyi geciktirme: Vakti geldiğinde namazı kılmayı, hazır olduğunda cenazeyi defnetmeyi ve dengini bulduğunda evlenmeyi.”** [Tirmizî, “Salât”, 13; Tirmizî, “Cenâiz”, 73].

Âlimlerin Dilinden

Yûsuf Has Hâcib (ö. 470/1077 [?]), *Kutadgu Bilig* adlı eserinde nikâh/ evlilik hakkında şöyle der: *“Zengin kadınla evlenirsen kendini onun esi-ri hâline getirirsin. Güzel kadınla evlenirsen güzellik geçicidir. Asalet ve büyüklüğe bakarak evlenirsen o büyük aile içinde sen küçük kalırsın. Ama evleneceğin insan takvâ sahibi olursa dört şeyi birlikte elde etmiş olursun. Zira dindar olan, tasarruf edip seni zenginleştirir; ahlâkı güzel olan göze en güzel görünendir. Eş seçiminde yegâne ölçün dindarlık ve ahlâk olsun.”*

[Yûsuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, (çev. Reşit Rahmeti Arat), beyit: 4488, 4493]

Evlilikte aranan bu olgunluk ve sorumluluk bilinci, fıkıh âlimleri tarafından da dikkate alınmıştır. Evlilik ehliyeti birtakım şartlar çerçevesinde değerlendirilmiştir. Fıkıh kitaplarında evliliğin şartları arasında “âkil/akıllı” ve “bâliğ/ergen” olmak zikredilir. Ancak burada “büluğ/fizikî olgunluk” ile “rüşt/aklî ve ruhî olgunluk” kavramlarını birbirinden ayırmak gerekir. Zira bedenî gelişim, tek başına evlilik sorumluluğunu taşıyabilmenin yeterli ölçüsü değildir. Bugün fiziksel olarak yetişkin olduğu hâlde düşünce, irade ve mesuliyet bilinci bakımından yeterli olgunluğa ulaşmamış kimselerle karşılaşmak mümkündür. Böyle bir hazırlık olmadan evliliğe yönlendirmek, tarafların huzurunu ve aile yapısını olumsuz etkileyebilir.

Nitekim Asr-ı Saâdet tablosuna baktığımızda, sahâbeden Abdullah b. Amr (ra) gibi genç yaşta evlenen sahâbiler olduğunu görmekteyiz. Ancak o dönemin gençleri, yaşadıkları toplumun şartları içerisinde erken yaşlardan itibaren sorumluluk alan; ruhen, fikren ve bedenlen güçlü bir olgunluğa sahip kimselerdi. Sahâbe nesli, genç yaşlarına rağmen büyük mesuliyetler üstleniyorlardı ve İslâm davasının yükünü taşıyabilecek bir bilinç ve olgunluğa ulaşmışlardı. Nitekim Bedir gibi önemli hadiselerde bu sorumluluk şuuruyla yer alabilmişlerdi. Hz. Ali'nin (ra) hayatı da bunun en güzel örneklerinden biridir. Dolayısıyla günümüz şartlarında gençlerimizin fizikî gelişimlerinin yanında fikrî, ahlâkî ve ruhî olgunluğa ulaşmaları için gayret gösterilmelidir. Gerekli olgunluğa erişen gençlerimiz de gereksiz yere geciktirilmeden, haramlara karşı korunarak evliliğe teşvik edilmelidir.

Hayırlı Bir İşe Aracılık Etmek

Yuva kuracak gençlere vesile olmak ve hayırlı bir evliliğe aracılık etmek, İslâm'ın teşvik ettiği güzel amellerden biridir. Kur'an-ı Kerîm'de şöyle buyrulur: **“Kim iyi bir işe aracılık ederse onun da o işten bir nasibi olur. Kim kötü bir işe aracılık ederse onun da ondan bir payı olur. Allah her şeyin karşılığını vericidir.”** [Nisâ 4/85]. Müfessirler, bu âyette zikredilen “iyi bir işe aracılık” kapsamına evliliğe vesile olmanın da dâhil olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak günümüzde aracılık meselesinde ciddi ölçü kayıpları yaşanmaktadır. Bir yandan tarafları yeterince tanımadan aşırı övgülerle insanları birbirine yaklaştıran ve sonrasında büyük mağduriyetlere sebep olanlar; diğer yandan ise “Aman başım ağrımazın, bana ne!” diyerek hayırlı bir işe vesile olmaktan uzak duranlar bulunmaktadır. Her iki yaklaşım da İslâmî ahlâk ile bağdaşmaz. Dolayısıyla müminin görevi,

tarafları doğru tanımak; sahip oldukları özellikleri abartmadan ve gizlemeden, dürüst bir şekilde aktarmaktır. Çünkü hayırlı bir işe aracılık etmek, aynı zamanda büyük bir sorumluluk bilinci gerektirir.

İslâm tarihinde “kız isteme”nin yanı sıra “oğlan isteme” de bilinen ve uygulanan bir durumdur. Oğlan istemeden kastımız, kız tarafının uygun gördüğü damat adayına teklif götürmesidir. Nitekim Hz. Ömer (ra), kızı Hz. Hafsa (r.anhâ) dul kaldığında, kızını Hz. Ebû Bekir’e (ra) bizzat kendisi teklif etti. Hz. Hatice (r.anhâ) de Efendimiz’in (sas) üstün ahlâkını ve güvenilirliğini gördüğünde onunla evlenme arzusunu yakın dostu Nefise’ye açmıştı. Nefise de bu hususta aracılık ederek Hz. Hatice’nin (r.anhâ) bu niyetini Resûlullah’a (sas) ulaştırmıştı. Yine büyük fıkıh âlimi Alâeddin es-Semerkandî (ö. 539/1144), ilim sahibi kızı Fâtıma’yı, kendi eseri Tuhfetü’l-fukahâ’yı şerh ederek Bedâi’u’s-sanâi’ adlı kıymetli eserini kaleme alan talebesi Kâsânî (ö. 587/1191) ile evlendirmiş; mehir olarak da bizzat bu ilmî eseri takdir etmiştir.

Evlilikte İrade ve Karşılıklı Rıza

İslâm fıkıhı ve adâlet anlayışı, eşlerin hür iradesi ve rızası olmadan gerçekleştirilecek hiçbir akdi/sözleşmeyi meşru görmez. Allah Resûlü’nün (sas) bu konudaki temel ilkesi şöyledir: **“Kendi onayı alınmadıkça dul kadınla, kendisinden izin alınmadıkça da genç/bakire kız ile nikâh yapılmaz.”** Sahâbîler, *“Yâ Resûlallah! Genç bir kızın izni nasıl olur?”* diye sorduklarında, Efendimiz (sas), **“Sessiz kalmasıyla (sükûtu ikrardır)!”** buyurmuştur [Bk. Buhârî, “Nikâh”, 42]. İslâm’ın geldiği dönemde bazı toplumlarda kadınların ve özellikle genç kızların evlilik konusunda söz hakkının yeterince gözetilmediği uygulamalar bulunmaktaydı. Allah Resûlü (sas), getirdiği bu ilkeyle kadının evlilikteki iradesini ve tercih hakkını güvence altına almıştır.

Evlenme Niyetiyle Bakışın Ölçüsü

İslâm, evliliğin ömür boyu sürecek bir birliktelik olduğunu dikkate alarak tarafların birbirlerini tanımalarına imkân tanımıştır. Bu çerçevede evlenme niyeti ciddi ve samimi olmak şartıyla, karşılıklı uyumu ve gönül huzurunu sağlamaya yönelik bakışa da izin verilmiştir. Resûlullah (sas), bu konuda sahâbelerine önemli ölçüler öğretmiştir. Büyük sahâbî Câbir b. Abdullah (ra) bu konudaki ruhsatı şöyle anlatmaktadır: *“Resûlullah (sas), ‘Evlenme niyetiyle bakabilirsiniz.’*

buyurdu. Bir cariye ile evlenmek istiyordum. Gizlice onu gözetledim ve evlenmemi teşvik eden bazı özelliklerini gördüm. Sonra da onunla evlendim.” [Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 18; Tirmizî, “Nikâh”, 5]. Muğîre b. Şu‘be (ra) (ö. 50/670) de bir kadınla evlenmek istediğinde Hz. Peygamber’e (sas) gelerek niyetini bildirdi. Efendimiz (sas), **“O kadını gördün mü?”** diye sordu. Muğîre (ra), *“Hayır yâ Resûlallah! Görmedim.”* deyince Allah Resûlü (sas) şu hikmetli tavsiyede bulundu: **“Git ve onu gör, çünkü görmek birbirinize ısınmanız için daha uygundur.”** [Müslim, “Nikâh”, 74; Tirmizî, “Nikâh”, 5; İbn Mâce, “Nikâh”, 9]. Bu nebevî yönlendirme, evlilik kararı öncesinde tarafların birbirlerini tanımalarının ve gönül huzurunu sağlayacak ölçüde görmelerinin meşru olduğunu göstermektedir.

Evlilikte Değerler Sıralaması

Evliliğin kurulmasında asıl sorumluluk eş adaylarına ait olmakla birlikte, bu süreçte ailelerin de önemli bir rolü vardır. Aileler bir araya gelir, karşılıklı sohbetler yapılırlar ve taraflar birbirlerini tanımaya çalışır. Erkek tarafı, *“Allah’ın emri, Peygamber’in kavliyle kızınızı istemeye geldik.”* diyerek söze girdiğinde, kız tarafının yönelttiği soruların başında çoğu zaman *“Oğlumuz ne iş yapıyor?”* sorusu gelir. Elbette yaşadığımız çağın şartları içerisinde geçim ve meslek durumu, evlilik değerlendirmesinde dikkate alınması gereken hususlardandır. Ancak bir Müslümanın değerler sıralamasında asıl öncelik ne olmalıdır? İslâm ahlâkıyla yetişmiş bir ailenin, maddî imkânları öğrenmenin yanında adayın inancını, ahlâkını, sorumluluk anlayışını ve aile kurma bilincini de sorgulaması

Kur’ânî Ahlâk

“(Vefat iddeti beklemekte olan) kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda veya bu isteğinizi içinizde saklamanızda sizin için bir günah yoktur. Allah biliyor ki siz onlara (bunu er geç mutlaka) söyleyeceksiniz. Meşru sözler söylemeniz dışında sakın onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin. Bekleme müddeti bitinceye kadar da nikâh yapmaya kalkışmayın. Şunu da bilin ki Allah içinizden geçeni hakkıyla bilir. Onun için Allah’a karşı gelmekten sakının ve yine şunu da bilin ki Allah gerçekten çok bağışlayandır, halîmdir.”

[Bakara 2/235]

gerekir. Zira Ebû Saîd el-Hudrî'nin (ra) rivayet ettiğine göre Efendimiz (sas) şöyle buyurmuştur: **“Fakirlik korkusundan evlendirmeyi terk eden kişi bizden değildir.”** [Bk. Süyûtî, *Câmiü'l-ehâdis*, 20/141].

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledilen bir hadis-i şerifte Allah Resûlü (sas), evlilikte ölçünün ne olması gerektiğini şu şekilde ifade etmiştir: **“Dindarlığını ve ahlâkını beğendiğiniz biri gelip sizden kız isterse onu kızınızla evlendirin. Eğer bunu yapmazsanız, yeryüzünde büyük bir fitne ve yaygın bir fesat meydana gelir.”** [Tirmizî, “Nikâh”, 3]. Tirmizî'de (ö. 279/892) yer alan rivayetin devamına göre Efendimiz'in (sas) bu sözleri üzerine sahâbeden biri, *“Yâ Resûlallah! Gelen kişi maddî imkân bakımından zayıf ve fakir olsa da mı aynı hüküm geçerlidir?”* diye sormuştur. Bunun üzerine Allah Resûlü (sas), aynı hakikati vurgular şekilde üç defa şöyle buyurmuştur: **“Dinini ve ahlâkını beğendiğiniz biri size gelirse kızınızı onunla mutlaka nikâhlayın.”** [Bk. Tirmizî, “Nikâh”, 3]. Görüldüğü üzere Allah Resûlü (sas), evlilikte “din” ölçüsüyle birlikte, onun hayata yansıyan en önemli tezahürlerinden biri olan “ahlâk” üzerinde de durmuştur. Çünkü güzel ahlâk sahibi, şahsiyetli bir mümin, imkânları sınırlı olsa bile sorumluluk bilinciyle hareket eder; helalinden rızık kazanmak için gayret gösterir.

İlim ve Ahlâkın Makam ve Mevkiye Üstünlüğü

Nikâhta ilim ve ahlâkın, dünyalık makam ve mevkilerden daha üstün tutulması gerektiğine dair en güzel örneklerden biri, tâbiîn neslinin büyük âlimlerinden Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713) ile talebesi Ebû Vedâ arasında

Âlimlerin Dünyasından

Bişr el-Hâfi (ö. 227/841), devrin sayılı muhaddislerinden ve önde gelen zâhid âlimlerindendir.

Rivayete göre bekâr yaşamayı tercih etmiş olan Bişr el-Hâfi vefatından sonra kendisini rüyada görenlere, *“Allah bana çok yüksek makamlar verdi ancak yine de evlilerin derecesine ulaşamadım. Çünkü Allah, bekâr olarak huzuruna çıkmama rızâ göstermedi.”* demiş ve çoluk çocuğun yüküne katlanıp nafakalarını temin etmek için didinen Ebû Nasr et-Temmâr'ın kendisinden yetmiş derece daha yüksekte olduğunu söylemiştir.

[Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/23]

yaşanan şu ibretlik hâdisedir: Ebû Vedâ, İmam Saîd b. el-Müseyyeb'in ilim meclislerine devam eden, ancak maddî imkânları sınırlı fakir bir talebesiydi. Bir süre derslere katılamayıp ortadan kaybolduktan sonra tekrar meclise geldiğinde Saîd b. el-Müseyyeb ona sordu: *"Ey Ebû Vedâ! Birkaç gündür seni göremiyorum, neredeydin?"* Ebû Vedâ hüznle cevap verdi: *"Ey İmam! Eşim vefat etti. Cenaze işleriyle meşgul olduğum için derslere gelemedim."* Bunun üzerine Saîd b. el-Müseyyeb, *"Bize neden haber vermedin?"* diyerek ona sitem etti. Ebû Vedâ ise o zor gününde büyük âlimi meşgul etmek istemediğini söyledi. İmâm Saîd, ardından ona, *"Madem eşini kaybettin, yeniden evlenmeyi düşünüyor musun?"* diye sordu. Talebesi mahcup bir şekilde başını eğerek şöyle dedi: *"Düşünürüm fakat bu fakire kim kız verir ki? Bütün mal varlığım sadece iki dirhemden ibarettir."* Bunun üzerine İmam Saîd b. el-Müseyyeb'in cevabı, ilim ve ahlâkın toplumdaki gerçek değerini gösteren bir ders niteliğindeydi: *"Ben sana kızımı veririm!"* Velâyet hakkı kendisinde olduğu için şahitlerin huzurunda nikâh akdini oracıkta gerçekleştirdi. Böylece o büyük âlim, kızını verirken kişinin servetine, makamına veya toplumdaki konumuna bakmadan; ilmine, ahlâkına ve takvâsına değer verdiğini fiilen gösterdi.

Ebû Vedâ, o şaşkınlık ve sevinçle geçen günü şöyle anlatmıştır: *"Akşam namazından sonra iftar sofrasına oturmuştum. Soframda sadece biraz ekmek ve zeytinyağı vardı. Tam o sırada kapım çalındı. 'Kim o?' diye sordum. 'Ben Saîd.' cevabı geldi. Medine'de Saîd isimli birçok kişi bulunduğu için ilk anda kim olduğunu anlayamadım. Ancak kapıyı açtığımda karşımdaki kişinin büyük âlim Saîd b. el-Müseyyeb olduğunu gördüm. Üstelik yanında kızı da vardı. Şaşkınlık içerisinde, 'Ey İmâm! Neden zahmet ettiniz? Ben sizin yanınıza gelirdim.' dedim. O ise şöyle karşılık verdi: 'Hayır! Bugün damat sensin. Gelin, senin evine gelmelidir. Kızımı sana emanet etmeye geldim.' Ardından kızını evine buyur etti."*

Bu hâdisenin en dikkat çekici yönlerinden biri de dönemin halifesi Abdülmelik b. Mervân'ın (ö. 86/705), İmam Saîd b. el-Müseyyeb'in kızını kendi veliahtı olan oğlu Velîd için istemiş olmasıydı. Ancak büyük imam, karşısındaki makam, şöhret ve servete rağmen bu teklifi kabul etmemiş; kızını dünyevî imkânlarla değil, ilim ve ahlâk sahibi bir talebesine vermeyi tercih etmişti. Aradan bir süre geçtikten sonra Saîd b. el-Müseyyeb damadına kızının hâlini sorduğunda Ebû Vedâ, eşini şu anlamlı sözlerle tarif etti: *"Öyle bir hanım ki dininde de dünyasında da ondan daha hayırlısını görmedim!"* Bu güzel haber

üzerine İmam Saîd, onların huzur ve saadetleri için dua etti [Bk. Ebû Nuaym, *Hilye*, 2/167, 168].

Bu kıssanın dayandığı temel nebevî ölçü şudur: Bir gün Efendimiz'in (sas) yanından itibarlı ve zengin bir adam geçti. Allah Resûlü (sas), yanındaki sahâbiye onun hakkındaki kanaatini sordu. Sahâbî, onun toplumda değer gören, sözü dinlenen bir kimse olduğunu söyledi. Ardından fakir bir Müslüman geçti. Aynı soru ona sorulunca sahâbî, bu kişinin maddî imkânlarının yetersizliği sebebiyle toplumda itibar görmediğini ifade etti. Bunun üzerine Efendimiz (sas), "**Bu sonuncu adam, öteki gibi dünya dolusu adamdan daha hayırlıdır.**" diyerek asıl değerın Allah katındaki kıymetle ölçüldüğünü bu sözleriyle ortaya koydu [Buhârî, "Nikâh", 15]. Günümüz insanı evlilik tercihlerinde çoğu zaman servete, kariyere ve toplumsal statüye öncelik verirken Hz. Peygamber'in (sas) bu uyarısı, gerçek değerın Allah katındaki kıymetle ölçüldüğünü göstermektedir.

Nikâhta Aranan Kıymet: Soy, Fazilet ve Ahlâk

İslâm tarihinde bu konudaki dikkat çekici örneklerden biri de Hz. Ömer'in (ra) Ehl-i Beyt'e verdiği değeri gösteren Ümmü Gülsüm (r.anhâ) ile evliliğidir. Hz. Ömer (ra), Hz. Ali'nin (ra) kızı Ümmü Gülsüm'ü (r.anhâ) ister ve bu isteğinin temelinde yalnızca bir evlilik arzusu bulunmadığını; Allah Resûlü (sas) ile olan yakınlığını Ehl-i Beyt bağıyla daha da güçlendirme arzusunu taşıdığını ifade eder. Hz. Ali (ra) bu talebi kabul eder ve böylece Hz. Ömer (ra) ile Ümmü Gülsüm'ün (r.anhâ) evliliği gerçekleşir [Bk. Ebû Dâvûd, "Nikâh", 18]. Hz. Ömer (ra), Ehl-i Beyt'e duyduğu muhabbet ve hürmetin bir göstergesi olarak Ümmü Gülsüm'e (r.anhâ) yüksek miktarda mehir verir. Bu evlilikten Zeyd

Kavramlar

Nikâh: Sözlükte "birleştirme, bir araya getirme; evlenme, evlilik; cinsel ilişki" gibi anlamlara gelen nikâh (النكاح) kelimesi, Arapçada (ن-ك-ح/ ne-ke-ha) kökünden türemiştir. Fıkıh terminolojisinde, şer'an aranan şartlar çerçevesinde aralarında evlenme engeli bulunmayan bir erkekle bir kadının hayatlarını geçici olmaksızın birleştirmelerini sağlayan akdi ve bu yolla eşler arasında meydana gelen evlilik ilişkisini ifade eder.

[İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "nkh" md.]

isimli bir evlat dünyaya gelir. Hz. Ömer (ra), şehadeti öncesinde de Ehl-i Beyt mensubu eşi Ümmü Gülsüm'ün (r.anhâ) yanında son anlarını yaşar. Bu hadise, Hz. Ömer'in (ra) nazarında Ehl-i Beyt'in taşıdığı kıymeti açıkça ortaya koyar.

Nikâhın Temel Taşları: İstişâre ve İstihâre

Nikah kıyılmadan önce temelin sağlam olması adına şu iki şeyin mutlaka yapılması gerekir:

- *Kullarla istişâre*
- *Rabb'imiz (cc) ile istihâre*

Bu iki adım yerine getirildiğinde nikâhın bereketi ve hayrı için önemli bir vesile ortaya konulmuş olur. Adaylar birbirlerine talip olduktan sonra konuyu ehil ve güvenilir kimselerle istişâre etmelidir. Ancak günümüzde istişâre çoğu zaman karar verildikten sonra hatırlanmaktadır. Oysa nikâh gibi önemli bir adımda baştan istişâre edilmeli ve ehil kişilerin tavsiyeleri dikkate alınmalıdır. İstişâre sırasında paylaşılan mahrem bilgilerin korunması da büyük bir sorumluluktur. İstihâre ise kişinin Rabb'inden hayırlısını istemesidir. Bu, adayın kendisi veya sâlih kimseler vasıtasıyla yapılmalıdır; ardından kalbe doğacak huzur ve gönül rahatlığı gözetilmelidir.

Asr-ı Saâdet'te istişârenin yerini gösteren en güzel örneklerden biri Fâtıma bint Kays (r.anhâ) (ö. 50/670 [?]) hâdisesidir. İlk muhacir hanımlardan olan Fâtıma (r.anhâ), eşinden boşandıktan sonra kendisine Muâviye b. Ebî Süfyân (ra) ve Ebû Cehm b. Huzeyfe (ra) talip olunca, bu önemli kararı Allah Resûlü (sas) ile istişâre etti. Efendimiz (sas), açık yüreklilikle şöyle buyurdu: **“Muâviye malı az olan biridir. Ebû Cehm'in ise sopası elinden düşmez (kadınlara karşı serttir). En iyisi sen (ahlâkı güzel olan) Üsâme ile evlen!”** [Müslim, “Talâk”, 36; Tirmizi, “Nikâh”, 38]. Bu nebevî istişârenin bereketiyle Üsâme b. Zeyd (ra) (ö. 54/674) ile evlenen Fâtıma bint Kays (r.anhâ), huzurlu ve mutlu bir yuva kurmuştur.

Nişan Merasimi ve Fikhî Sınırları

Kız isteme merasiminden sonra gelen nişan (Arapçadaki karşılığıyla *hut-be*), hem örfümüzün hem de şeriatımızın ele aldığı bir müessesedir. İslâm, haram-helâl sınırlarını ihlal etmeyen örf ve âdetlere karşı değildir. Ancak burada özellikle dikkat edilmesi gereken husus nişanın asla nikâh olmadığı hakikatidir.

Dolayısıyla “*Nişan yapıldı, artık her şey serbesttir.*” anlayışı tamamen yanlıştır ve şer’î hükümlere aykırıdır. Halvet yani baş başa kalma söz konusu olmak kaydıyla tarafların görüşmelerinde bir sakınca yoktur. Ancak nikâh akdi gerçekleşinceye kadar nişanlılar birbirlerine dinen yabancı hükmündedir. Bu sebeple, nikâh kısılmadıkça el ele tutuşmaları veya mahremiyet sınırlarını aşan bir yakınlık kurmaları câiz değildir. Ayrıca fitneye ve muhtemel yanlışlıklara fırsat vermemek için nişan ile nikâh arasındaki süre, zaruret bulunmadıkça gereğinden fazla uzatılmamalıdır.

Nikâh Akdi

Günümüzde birçok Müslüman, nikâh akdini yalnızca bir hocanın huzurunda gerçekleştirilen şekli bir merasim olarak görmektedir. Fakat fıkıh kitaplarında nikâhın rükünleri olan *icap ve kabul* ile nikâhın sıhhat şartları arasında yer alan *şahitlerin bulunması* açıkça belirtilirken bunlar arasında bir hocanın nikâhta bulunması şartına yer verilmemiştir. Asr-ı Saâdet’te sahâbe nesli, dinî hayatlarını vahyin rehberliğinde yaşadıkları için nikâh akitlerini de şer’î şartlara riayet ederek kendileri gerçekleştiriyorlardı. Nitekim Efendimiz’in (sas) her nikâhı bizzat kıydırdığı veya sahâbenin her nikâh için onun (sas) huzuruna geldiği yönünde bir rivayet bulunmamaktadır. Nikâhı sadece dinî bir merasim olarak görmek ve onun yüklediği fikhî sorumlulukları ihmal etmek, evliliğin temelini zayıf atmak demektir. Aylarca düğün salonu ve ev eşyası hazırlıklarla meşgul olan nice kimsenin, nikâh sırasında mehrinin ne olduğunu dahi bilmemesi üzerinde düşünülmesi gereken büyük bir ihmaldir.

Bu mukaddes akdin hakikatini hakkıyla idrak edebilmek için şu beş husus üzerinde tefekkür edilmelidir:

1. Nikâhın Bir Teminat Oluşu: Günümüzde halk arasında yaygın olarak kullanılan “imam nikâhı”, “dinî nikâh” veya “hoca nikâhı” gibi isimlendirmelerin İslâm literatüründe bir karşılığı yoktur. İslâm’a göre nikâh tektir; o da şer’î şartlarını taşıyan meşru nikâhtır. Yüce Allah, Kur’ân-ı Kerîm’de eşler arasındaki bu mukaddes bağı “*mîsâkan ğalîzâ*” yani “**sağlam bir teminat, ağır bir ahit**” olarak nitelendirir [Bk. Nisâ 4/21]. Bu sebeple nikâh, basite indirgenebilecek sıradan bir örf veya merasim olarak görülmemeli; Allah’ın (cc) adıyla kurulan, taraflara ağır sorumluluklar yükleyen sağlam ve mukaddes bir akit olarak değerlendirilmelidir.

2. Resmî Nikâhın Elzemliği: Şer’î nikâh işin aslı, resmî nikâh ise bu akdin hukukî güvence altına alınmasıdır. İslâm hukukunun bütünüyle uygulanmadığı günümüz şartlarında yalnızca şer’î nikâhla yetinmek, kadını ve doğacak çocukları hukukî haklardan mahrum bırakabilir ve çeşitli mağduriyetlere yol açabilir. Bu sebeple resmî nikâhın ihmal edilmemesi büyük önem taşımaktadır. Zira Şeriat’ın gayesi, adâleti tesis etmek ve hakları korumaktır.

3. Şart Koşma Hakkı: Nikâh, eşlerin karşılıklı hak ve sorumluluklarını güvence altına alan mukaddes bir akittir. Bu sebeple eş adayları, nikâh esnasında İslâm’ın özüne ve şer’î hükümlere aykırı olmayan meşru şartlar ileri sürebilirler. Meselâ bir kadın, “Benimle evli kaldığın müddetçe ikinci bir evlilik yapmayacaksın.” veya “Hayatımızı şu şehirde sürdüreceğiz.” şeklinde şartlar koyabilir. Nitekim Hz. Zeyneb (r.anhâ) ile Ebü’l-Âs’ın (ra) (ö. 12/634) evliliğinde Efendimiz (sas), damadının nikâh sırasında “Zeyneb’in üzerine evlenmeyeceğim.” sözüne bağlı kalmasını her daim övgüyle anmıştır [Bk. Buhârî, “Fedâilü’s-Sahâbe”, 16]. Aynı şekilde kadın, talep etmesi ve tarafların anlaşması hâlinde, nikâh akdi sırasında tefvîz-i talâkın/boşama hakkının kendisine verilmesini de şart koşabilir.

4. Mehirin Kadının Mutlak Hakkı Oluşu: Mehir, erkeğin ödemekle yükümlü olduğu ve tamamen kadına ait bulunan malî bir haktır. Günümüzde bazılarının, “Hocam, biz mal mı alıp satıyoruz?” şeklindeki yaklaşımları, mehir müessesesinin hikmetini ve fikhî mahiyetini yeterince kavrayamamaktan kaynaklanmaktadır. Oysa mehir, kadının malî güvenceye sahip olmasını temin eden önemli bir haktır. Bu sebeple kadın, ileride meydana gelebilecek muhtemel mağduriyetlere karşı kendi güvencesi için yüksek mehir talep edebilir; bunda dinen hiçbir sakınca yoktur. Nitekim Halife Hz. Ömer (ra), bir hutbesinde mehir miktarlarına üst sınır koymak istediğinde, cemaatten bir hanım sahâbî ayağa kalkarak “Ey Ömer! Allah, ‘Onlardan birine kantar kantar altın vermiş olsanız bile hiçbir şeyi geri almaym.’ [Nisâ 4/20] buyurmuştur.” diyerek itiraz eder. Bunun üzerine Hz. Ömer (ra) hatasını kabul eder ve o hanım sahâbînin haklı olduğunu ifade eder [Bk. Abdürrezzâk, *Musannef*, 6/180; Beyhaki, *Sünenü’l-Kübrâ*, 7/233].

5. İlan Şartı ve Gizli Nikâhın Haramlığı: Nikâhın sıhhatini ve toplum nezdindeki meşruiyetini sağlayan önemli hususlardan biri, onun ilan edilmesi ve duyurulmasıdır. Ailelerden gizlenen, hile ve aldatma yoluyla gerçekleştirilen gizli nikâhlar dinen caiz değildir. Özellikle Hanefî mezhebindeki “veli izni” konusundaki bazı ruhsatların kötüye kullanılarak gizli nikâhlar yapılması,

toplumun aile yapısını ve iffet anlayışını zedelemektedir. Öte yandan Ehl-i Sünnet anlayışına göre süreli bir birliktelik esasına dayanan *mut'a nikâhı* haram kılınmıştır. Allah Resûlü (sas), Hayber Seferi (7/628) günlerinde ehli/evcil, insanlara alışmış eşek etinin yenilmesini ve mut'a nikâhını kıyamete kadar yasaklamıştır [Bk. Buhârî, “Megâzî”, 38; “Nikâh”, 31; Müslim, “Nikâh”, 29, 32].

Netice olarak nikâh; yalnızca fikhî şartların yerine getirilmesiyle tamamlanan dünyevî bir akit olarak görülmemeli; temeli yeryüzünde atılan, kökleri ötelerden beslenen ve asıl meyvelerini cennette verecek olan muazzam bir ahlâk mektebi olarak idrak edilmelidir. Cüzdanların, makamların ve fânî şöhretlerin değer ölçülerinde ön sıralara yerleştirildiği bu “Modern Câhiliye” çağında, bizi sâhil-i selâmete ulaştıracak olan temel unsur; nikâhla taçlanan, nebevî ahlâkla yoğrulan yuvalarımız olacaktır. Yeter ki *mîsâkan ğalîzâ* olan o ağır ahit/nikâh, rızâ-yı ilâhî gözetilerek ve Sünnet-i Seniyye ekseninde akdedilsin. İşte o zaman, yıkıcı fırtınaların estiği dış dünyaya rağmen hanelerimiz; sükûnetin, bereketin ve sonsuz muhabbetin tecelli ettiği birer yeryüzü cennetine dönüşecektir.

Suffa Meclisleri

AHLÂK BİLİNCİ DERSLERİ

Düğün Ahlâkı

Kur'ân İklimi

﴿وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَىٰ مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَأَمَانِكُمْ
إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾

“Aralarımızdaki bekârları, kölelerinizden ve cariyelerinizden elverişli olanları evlendirin. Eğer bunlar fakir iseler, Allah kendi lütfu ile onları zenginleştirir. Allah, (lütfu) geniş olan ve (her şeyi) bilendir.”

[Nûr 24/32]

Nebevî Sedâ

عَنْ عَائِشَةَ   قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ  : اَعْلِنُوا هَذَا
النِّكَاحَ وَاجْعَلُوهُ فِي الْمَسَاجِدِ وَاضْرِبُوا عَلَيْهِ بِالْذُّفُوفِ

Hız. Âişe'den (r.anhâ) rivayetle Resûlullah (sas) şöyle buyurmuştur: “Düğünlerinizi (nikâhı) ilân edin, mescitler gibi halka açık yerlerde yapın ve düğünlerinizde def çalın.”

[Tirmizî, “Nikâh”, 6]

Vahyin Dilinden

*"Evlenme imkânını bula-
mayanlar ise Allah, lütfu ile
kendilerini varlıklı kılincaya
kadar iffetlerini korusunlar.
Ellerinizin altında bulunanlar-
dan (köleler ve câriyelerden)
mükâtebe yapmak isteyenlerle,
eğer kendilerinde bir hayır (ka-
biliyet ve güvenilirlik) görüyor-
sanız, hemen mükâtebe yapın.
Allah'ın size vermiş olduğu
malından siz de onlara verin.
Dünya hayatının geçici menfa-
atlerini elde edeceksiniz diye,
namuslu kalmak isteyen câriye-
lerinizi fuhşa zorlamayın. Kim
onları zor altında bırakırsa
bilinmelidir ki zorlanmaların-
dan sonra Allah (onlar için) çok
bağışlayıcı ve merhametlidir."*

[Nûr 24/33]

Beklentilerin Yıkıcılığı ve Helâke Götüren Hâller

Bugün evlilik yaşının otuzlara, hatta otuz beşlere kadar yükselmesinin ve gençlerin evlilikten çekinir hâle gelmesinin temel sebeplerinden biri, ailelerin ve toplumun oluşturduğu ağır maddî beklentilerdir. *"Şu olmazsa evlenmem, bu alınmazsa kızımı vermem!"* anlayışının yaygınlaştığı bir ortamda, evlilik zorlaşmakta ve bu durum nesillerin manevî açıdan yıpranmasına zemin hazırlamaktadır.

Efendimiz'in (sas) asırlar öncesinden yaptığı şu uyarı, günümüzün bu toplumsal problemi-
ni dikkat çekici bir şekilde ortaya koymaktadır. Ebû Hüreyre (ra) bu hâdiseyi şöyle nakletmektedir: "Bir gün Mescid-i Nebevî'de otururken Allah Resûlü (sas), **'Bir zaman gelecek, kişinin helâkı karısının, çocuklarının, anne ve babasının elinden olacaktır.'** buyurdu. Bizler bunun nasıl olacağını sorunca Efendimiz (sas) şöyle cevap verdi: **Kişinin ehli onu fakirlikle ayıplar ve ondan gücünün yetmediği şeyleri isterler. Adam bu talepleri karşılamak için**

tehlikeli işlere girer, neticede dini elden gider ve helâk olur." [Beyhakî, Zühdü'l-kebir, 2/144; Deylemî, Firdevsü'l-ahbâr, 5/401].

Bugün de gösteriş, israf ve "El âlem ne der?" kaygısıyla yapılan harcamalar; faizli borçlara ve ağır maddî yüklerin altına girilmesine sebep olabilmektedir. Evliliğin daha başında omuzlara yüklenen bu ağır sorumluluklar, yuvaların huzurunu zedeler ve insanı maddî sıkıntıların yanında manevî bir tehlikeyle de karşı karşıya bırakır.

Sadeliğin İhtişamı: “En Hayırlı Nikâh, En Kolay Olanıdır.”

Maddî beklentilerin yuvaları zorlaştırdığı günümüzde, sahâbe neslinin evlilikteki sadeliği ve kolaylaştırıcı anlayışı bizler için önemli bir örnektir. Âsım b. Ubeydullah (ö. 132/750 [?]), saâdet asrında yaşanan ibretlik bir hadiseyi şöyle aktarmaktadır:

“İçimizden birisi, Fezâreoğulları’ndan bir kadına tâlip oldu ve ona, ‘Ben sana tâlibim.’ dedi. Kadın, ‘Neyin var benimle evlenecek?’ diye sorunca adam, ‘Hiçbir şeyim yok.’ karşılığını verdi. Kadın, ‘Peki mehir olarak bana ne vereceksin? Beni babamın evinden kendi evine nasıl götüreceksin, düşün olarak ne yapacaksın?’ diye sorduğunda adam şu cevabı verdi: ‘Bir şeyim yok, sadece iki dirhemim var. Eğer istersen gideyim, sana pazardan bir çift ayakkabı alıp geleyim. O ayakkabı senin mehrin olsun. Giy onları, beraberce çıkıp gidelim.’ Kadın bu teklifi kabul etti.” [İbn Mâce, “Nikâh”, 17; Tirmizî, “Nikâh”, 21]. Bu iki genç, pazardan alınan bir çift ayakkabıyı mehir kabul ederek evlendiler ve durumlarını bildirmek üzere Hz. Peygamber’e (sas) gittiler. Allah Resûlü (sas), büyük bir sevinçle kadına dönerek bir çift ayakkabı karşılığında evlenmeye razı olup olmadığını sordu. Kadının rızasını öğrenince ellerini açtı ve bu yeni evli çift için hayır dualarında bulundu. Bu hâdise, Efendimiz’in (sas) şu evrensel ilkesinin hayata yansımış bir örneğidir: **“En hayırlı nikâh (evlilik), en kolay olanıdır.”** [Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 31]. Efendimiz’in (sas) de buyurduğu üzere, düşün ve evlilik sürecinde kolaylık gözetilerek kurulan yuvalar, bereketin tecelli ettiği ocaklara dönüşür. Bu anlayış üzerine inşa edilen aileler de Allah’ın izniyle daha sağlam ve huzurlu bir şekilde varlıklarını sürdürür.

Resûlullah’ın (sas) Ahlâkı

Enes b. Mâlik (ra) anlatıyor: “Resûlullah (sas) eşlerinden biriyle evlendiği zaman annem Ümmü Süleym (r.anhâ) ‘hays’ adı verilen bir yemek pişirdi, onu bir kaba koyup bana verdi. Ben de onu Allah’ın Resûl’üne götürdüğümde, ‘Enes! Onu şuraya koy, bana da falanı ve karşılaştığın herkesi yemeğe davet et.’ buyurdu. Ben de isimlerini verdiği kimseleri ve yolda karşılaştıklarını yemeğe davet ettim.”

[Buhârî, “Nikâh”, 61]

İslâmî Bir Düşünde Bulunması Gereken Beş Temel Esas

Yukarıdaki ilmî ve fikhî çerçeveden hareketle, günümüzde “Sünnete uygun bir düşün nasıl olmalıdır? Bu düşünde neler bulunmalı, nelerden kaçınılmalıdır?” sorularına temel ilkeler üzerinden cevap vermek gerekir. Bu bağlamda Allah’ın

(cc) ve Resûl'ünün (sas) razı olacağı bir düşünün esaslarını, detaylara boğulmadan şu beş temel kavram üzerinden ele alabiliriz:

1. İhlâs Olmalı

Bir düşünün merkezinde ve temelinde mutlaka ihlâs bulunmalıdır. Sözlükte “arî duru olmak, her türlü karışım ve şaibeden uzaklaşmak” anlamına gelen ihlâs, dinî bir kavram olarak kulun bütün niyet, ibadet ve amellerinde yalnızca Allah'ın (cc) rızasını gözetmesidir. İhlâsın zayıfladığı yerde ise onun karşıtı olan riya, yani gösteriş ve samimiyezsizlik ortaya çıkar. Riya, amelleri insanların beğenisine sunmak ve “*El âlem ne der?*” kaygısıyla hareket etmektir. Günümüzde bu anlayış öylesine yaygınlaşmıştır ki insanlar çoğu zaman yaptıkları gösterişin ve amellerine bulaşan “*şirk-i hafî/gizli şirk*” tehlikesinin farkına dahi varamamaktadır.

Düşünler söz konusu olduğunda bu tehlike daha da belirgin hâle gelmektedir. Evlilik gibi mukaddes bir müessesenin temeli atılırken bazı kimseler kendi imkânlarını ve gelecekteki sorumluluklarını hesaba katmak yerine, gösteriş ve kıyas duygusuyla hareket edebilmektedir. “*Falanca şu lüks salonda evlendi, benim onlardan ne eksikim var?*” anlayışıyla başlayan hazırlıklar, daha başlangıçta evliliğin bereketini zedeleyen bir sürece dönüşebilir. Hâlbuki ihlâs, yapılan her işi Allah'ın (cc) rızasını gözeterek ve O'nun (cc) hoşnutluğuna uygun bir niyetle gerçekleştirmektir.

Sahâbenin Hayatından

Allah Resûlü (sas), kızı Hz. Fâtıma (r.anhâ) ile Hz. Ali'nin (ra) nikâhlanmasına müsaade ettikten sonra Hz. Ali'ye, “*Ey Ali! Düşün için bir yemek vermek gerekir.*” buyurdu. Hz. Ali, yanında sadece bir koç bulunduğunu ifade etti.

Bunun üzerine ensardan bazı sahâbîler birer avuç un getirerek destekte bulundular ve böylece düşün yemeği için gerekli erzak temin edildi. Düşün gecesi geldiğinde Hz. Peygamber (sas), Hz. Ali'ye “*Ben yanınıza gelinceye kadar hiçbir şey konuşma.*” tembihinde bulundu. Resûlullah (sas), haneye teşrif edince su dolu bir kap istedi; bu suyla abdest aldıktan sonra kalan suyu Hz. Ali'nin üzerine serpti. Ardından da yeni evli çiftte şöyle dua etti: “*Allah'ım! Bu evliliği her ikisi için de mübarek eyle ve onların nesillerini bereketli kıl.*”

[İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/24]

Bu şuur, sadece dile ifade edilen güzel bir söz olarak kalmamalı; düğün hazırlıklarından başlayarak aile hayatının tamamına yansıtılmalıdır. Zira ihlâs, insanın en küçük tercihinde dahi kime kul olduğunu hatırlamasıdır. Bu sebeple bir mümin, düğününü planlarken salonundan programına, kıyafetinden eğlence anlayışına kadar her adımda “*Rabb'im bundan razı olur mu?*” sorusunu kendine sormalıdır. Namaz vakitlerini gözetmek, tesettür ölçülerine dikkat etmek ve vakarı korumak; aslında bir düğünün şeklinden ziyade onun ruhunu belirleyen hususlardır. Çünkü Allah'ın (cc) rızasını önceleyen bir kalp, insanların beğenisinden ziyade Rabb'inin hoşnutluğunu arar.

Neticede temeli ihlâslı bir niyetle atılan, harcı secde ve helâl lokmayla yoğrulmuş bir yuva; Allah'ın izniyle nice imtihan fırtınalarına göğüs gerebilecek bir kaleye, aynı zamanda hiç kapanmayacak bir rahmet mekânına dönüşür.

2. İlân Olunmalı

İslâm, evliliğin gizli ve saklı bir ilişki olarak yaşanmasını asla uygun görmemiştir. Bundan dolayı nikâhın meşru bir akit olarak toplum tarafından bilinmesini istemiştir. Çünkü nikâh, iki insanın hayatlarını birleştirdiği; ailelerin ve toplumun da şahit olduğu mukaddes bir bağıdır. Bu sebeple Efendimiz (sas), düğün sevincinin paylaşılmasını, davetlere icabet edilmesini ve bu güzel haberin insanlar arasında duyurulmasını teşvik etmiştir. Nitekim Allah Resûlü (sas), düğün davetine icabet etmenin önemine dikkat çekerek şöyle buyurmuştur: **“Her kim çağrıldığı bir davete icabet etmezse gerçekten o Allah ve Resûlü'ne isyan etmiş olur. Oruçlu olsa bile icabet eder ve orada dua eder. Eğer oruçlu değilse yer ve davet sahibine dua eder. Özürsüz olarak yemeğe katılmazsa günahkâr olur ve cefa etmiş sayılır.”** [Müslim, “Nikâh”, 110]. Bu sebeple sünnet, düğün sevincini paylaşmayı ve insanlar arasındaki muhabbet bağlarını güçlendirmeyi önemsemiştir.

Efendimiz'in (sas) düğün sevincine verdiği değeri Enes b. Mâlik'in (ra) aktardığı şu hâdisede görmekteyiz. Enes b. Mâlik (ra) şöyle anlatır: *“Bir gün Allah Resûlü (sas) ile beraber oturuyorduk. Uzaktan Medineli kadınların ve çocukların bir düğünden döndüklerini gördük. Efendimiz (sas), birden sevindi, ayağa kalktı ve onların yanına giderek ‘Vallâhi siz bana şu an insanların en sevimlilerisiniz!’ buyurdu.”* [Buhârî, “Menâkıbü'l-Ensâr”, 4]. Bu hadise, Allah Resûlü'nün (sas) düğünleri sevincin paylaşıldığı, kardeşlik bağlarının güçlendiği bereketli vesileler olarak gördüğünü göstermektedir.

İlân meselesinin önemli boyutlarından biri de düğünlerdeki meşrû eğlence anlayışıdır. Düğünlerde sevincin ortaya konulmasına ve helâl sınırlar içinde neşenin yaşanmasına izin verilmiştir. Muhammed b. Hâtıb el-Cumahî (ra) (ö. 74/693), Allah Resûlü'nün (sas) bu konudaki ölçüsünü şöyle nakletmektedir: **“Helâl ile haram (evlilik) arasındaki fark, def çalmak ve ses vermektir.”** [Tirmizî, “Nikâh”, 6; Nesâî, “Nikâh”, 72]. Hadis şârihleri, buradaki “savt/ses verme” ifadesini türkü söylemek, şiir ve neşideler okumak şeklinde açıklamışlardır. Hz. Âişe (r.anhâ) de Efendimiz'in (sas), **“Düğünlerinizi halka açık yerlerde yapın ve düğünlerinizde def çalın.”** buyurduğunu aktarmıştır [Tirmizî, “Nikâh”, 6]. Böylece İslâm, düğün sevincinin meşrû ölçüler içerisinde ilan edilmesine ve toplumla paylaşılmasına imkân tanımıştır.

Es'ad b. Zürâre (ra), Medine'de İslâm medeniyetinin kuruluşunda önemli bir yeri olan ve vefat ederken üç kızını Hz. Peygamber'e (sas) emanet eden büyük bir sahâbîdir. Onun kızı Habîbe (r.anhâ), Sehl b. Huneyf (ra) (ö. 38/658) ile evlendiğinde Hz. Âişe (r.anhâ), gelini damat evine götüren kafilde yer alır. Efendimiz (sas), eve geldiğinde düğünde def çalıp ezgiler söyleyecek kimselerin gönderilmediğini öğrenince şöyle buyurur: **“Neden yapmadınız? Ensarın ne güzel gazelleri vardır, onlar eğlenceyi severler. Keşke cariyelerden bir iki tanesini gönderseydiniz de Ensarın sevdiği şu ezgileri söyleselerdi...”** Ardından Efendimiz (sas), o ezginin sözlerinden bazılarını dile getirir: **“Size geldik, size geldik. Size selâm, bize selâm...”** [Buhârî, “Nikâh”, 63; İbn Mâce, “Nikâh”, 21].

Rübeyyi' bint Muavviz'in (r.anhâ) düğününde yaşananlar, meşrû eğlencenin sınırlarını gösteren bir başka tarihî örnektir. Öyle ki Hâlid b. Zekvân kendisine **“Peygamber'in şehrinde def çalıp ezgi söylemek caiz midir?”** diye sorduğunda Rübeyyi' (r.anhâ), soruyu kendi düğün gününden bahsetmek suretiyle şöyle

Âlimlerin Dilinden

Şâfiî fıkhnın ve hadis ilminin en büyük otoritelerinden İmâm Nevevî, düğün ziyafetinin (velîme) dinî ve toplumsal boyutuna dair şunları ifade etmektedir: **“Düğün vesilesiyle ziyafet (velîme) vermek, İslâm âlimlerinin ittifakıyla meşru kılınmış müekked bir sünnettir. Bu ziyafetin asıl hikmeti; yeni kurulan aile nimetine karşılık Allah'a şükretmek, dost ve akrabaların hayır duasını almak ve evliliği topluma ilan ederek eşleri her türlü töhmetten ve şüpheden uzak tutmaktır.”**

[Nevevî, Minhâc, 9/235]

cevaplandırmıştır: “Benim düşün günümde Allah Resûlü (sas) hanemize teşrif etti ve şu an senin oturduğun sedirin üzerine oturdu. O sırada cariyelerin ellerinde defler vardı ve babalarımızın Bedir’deki kahramanlıklarını anlatan şiirler söylüyorlardı. Cariyelerden biri, *‘İçimizde yarın ne olacağını bilen Allah’ın peygamberi var!’* deyince Efendimiz (sas) hemen müdahale etti ve **‘Susun, böyle söylemeyin! Gaybı yalnızca Allah bilir. Siz biraz önce söylediklerinizi söylemeye devam edin.’** buyurdu.” [Buhârî, “Nikâh”, 48; “Megâzî”, 12]. Efendimiz (sas), inanç esaslarına aykırı olan bu ifadeyi hemen düzeltti; ancak düşündeki meşrû neşeye ve def çalınmasına karşı çıkmadı. Nitekim Bedir gazilerinden Karaza b. Kâ’b (ra) (ö. 51/671) ve Ebû Mes’ûd el-Ensârî (ra) (ö. 40/660 [?]) de düşünde def çalıp şiir okunmasına karşı çıkanlara şu cevabı verdiler: *“Ya oturup bizimle dinle ya da git, düşünümüze karışma! Bize düşünlerimizde eğlenmek için izin verildi.”* [Nesâî, “Nikâh”, 80].

Ancak burada dikkat edilmesi gereken önemli bir fikhî ölçü vardır. Aktarılan rivayetlerde ezgi söyleyenlerin, fikhî statüleri hür kadınlardan farklı olan cariyeler olduğu görülmektedir. Rivayetlerde hür bir kadının namahrem erkeklerin bulunduğu bir ortamda sesini yükselterek ezgi söylediğine dair bir örnek yer almamaktadır. Bu ayrıntıdan hareket eden fakihlerimiz, hür kadının sesinin özellikle musiki ve ezgi yoluyla namahrem erkekler tarafından dinlenmesi meselesini ayrı bir hassasiyetle ele almışlardır. Bugün, farklı müzik türlerinin ve iletişim imkânlarının yaygınlaştığı karmaşık bir dönemde yaşıyoruz. Bu sebeple İslâm âlimleri, müzik ve eğlence meselesini kendi dönemlerinin şartları içinde ayrıntılı şekilde değerlendirmişlerdir. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) bu konuda daha ihtiyatlı bir yaklaşım sergilerken Hanefî, Şâfiî ve Mâlikî âlimleri meseleyi birtakım şartlar çerçevesinde ele almışlardır. Özellikle İmâm Gazzâlî’nin *İhyâü ulûmi’ d-dîn* adlı eseri ile Şehâbeddin es-Sühreverdî’nin (ö. 632/1234) *Avârifü’l-meârif* adlı eserinde, meşrû eğlence ve müziğin sınırları şu beş temel şart etrafında değerlendirilmiştir:

1. *Miktarda İtidal*: Müzik ve eğlence, müminin vakarına, mürüvvetine ve ağırbaşlılığına zarar vermemelidir. Hayatın içinde yemekteki tuz misali ölçülü bir yer tutmalıdır.
2. *İbadet Şuurunu Zedelememesi*: Müzik ve eğlence, insanı Allah’ı anmaktan ve dinî sorumluluklarını yerine getirmekten uzaklaştırmamalıdır. İbadetlerin önüne geçen veya onları unutturan bir alışkanlığa dönüşmemelidir..

3. *Sözlerin İtikada Uygunluğu*: Söylenen sözler İslâm'ın ruhuna ve inanç esaslarına aykırı olmamalıdır. Dinî değerlerle alay eden, kadere dil uzatan veya ilâhî takdire isyan anlamı taşıyan ifadelerden uzak durulmalıdır. “*Felek gözün çıksın, kader utansın...*” gibi sözler bu hassasiyete aykırıdır.
4. *Haramı Özendirmemesi*: Müziğin içeriğinde yalan, iftira, zinaya teşvik, mahremiyetleri ifşa etme veya haramları basitleştirme gibi dinen yasaklanan unsurlar yer almamalıdır.
5. *Ahlâkî Çözölmeye Sebep Olmaması*: Eğlence, insanlar arasında düşmanlığı körüklememelidir. Şehvî ve nefsânî arzuları tahrik ederek ahlâkî sınırların aşılmasına zemin hazırlamamalıdır.

Bu beş şarta titizlikle riayet edildiğinde, düğünlerde sevincin paylaşılmasına, ölçülü bir eğlenceye ve meşrû çerçevede müziğe yer verilmesine engel bir durum bulunmamaktadır. Asıl olan, sınırları aşmadan ve ilâhî rızayı gözeterek bu güzel günü İslâm'ın edep ve nezaket anlayışına uygun bir şekilde yaşayabilmektir.

3. İkram Olmalı

İslâmî düğünün kalbi ve en önemli sünnetlerinden biri, velîme yani düğün ikramıdır. Velîme, sadece yemek vermekten ibaret değildir. Velîme, lügatte “toplanmak, bir araya gelmek” anlamındaki “velm” kökünden türeyen bir kelime olup ıstılahta evlilik münasebetiyle verilen düğün yemeğini ifade eder. Bu yönüyle velîme, nikâhın toplum tarafından bilinmesini sağlayan, düğün sevincini paylaşmaya ve bereketlendirmeye vesile olan önemli bir sünnettir. Eş, dost, akraba ve özellikle ihtiyaç sahipleriyle aynı sofrayı paylaşmak; Allah'ın (cc) nimetine şükretmenin ve kurulan yuvanın sevincini insanlarla paylaşmanın güzel bir yoludur.

Fıkıh âlimleri, velîmenin hükmü konusunda farklı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Hanefî mezhebi âlimlerine göre evlilik sebebiyle eşe dosta yemek vermek sünnet-i müekkede/kuvvetli bir sünnettir [Bk. Kâsânî, *Bedâi'ü's-sanâi'*, 5/132]. Bazı fakihler ise Allah Resûlü'nün (sas) bu konudaki emirlerini esas alarak velîmenin vacip olduğu görüşünü benimsemişlerdir [Bk. İbn Kudâme, *Muğnî*, 7/1; Nevevî, *Minhâc*, 9/235]. Nitekim Hz. Peygamber (sas), Abdurrahman b. Avf (ra) evlendiğini kendisine haber verdiğinde ona, “**Bir koyun keserek de olsa velîme ver.**” buyurmuştur [Buhârî, “Nikâh”, 7].

Bugün düşünlerde görülen bazı uygulamalar ise ne yazık ki sünnetin ve fıkhnın öngördüğü ikram anlayışından uzaklaşmaktadır. Büyük meblağlar lüks salonlara, gösterişli süslemelere ve çoğu zaman gereksiz ayrıntılara harcanırken düşün katılan misafirlere yapılacak ikram ikinci planda kalabilmektedir. Hâlbuki sünnetin değer ölçüsünde asıl olan, davete icabet eden insanlara güzel, doyurucu ve helâl bir ikramda bulunmaktır. İmkânlar gösteriştten uzak tutularak misafire sunulacak ikramın kalitesine yönlendirildiğinde bu tavır, nebevî ahlâka daha uygun bir hâl alacaktır.

4. İhtiram Olmalı

Bir düşünde gözetilmesi gereken önemli esaslardan biri de ihtiramdır. İki insanın hayatlarını birleştirdiği bu kıymetli gün, aynı zamanda ailelerin, dostların ve akrabaların bir araya geldiği, sıla-i rahim bağlarının güçlendiği özel bir vesiledir. Bu sebeple davete icabet eden misafirlere değer vermek, hürmet göstermek ve onları güzel bir şekilde ağırlamak, nebevî ahlâkın temel gereklerinden biridir.

Allah Resûlü (sas), tevazunun zirvesi olarak kendisi için insanların ayağa kalkmasını istememiştir; buna karşılık toplumsal hukuk, liyakat ve hürmet konusunda gözetilmesi gereken ölçüleri bizzat öğretmiştir. Nitekim ensarın ileri gelenlerinden ve Evs kabilesinin lideri Sa'd b. Muâz (ra) bir meclise geldiğinde Efendimiz (sas), oradakilere **“Kavminizin büyüğüne kalkın.”** buyurarak bir liderin taşıdığı konuma uygun hürmetin önemini göstermiştir [Bk. Buhârî, “Meğâzî”, 30; Müslim, “Cihâd”, 64]. Bu ihtiram anlayışı, düşün sahiplerine de önemli sorumluluklar yüklemektedir. Misafirleri yalnızca davete katılan, ikramını alan ve ayrılan kişiler olarak görmek; düşünün ruhuna uygun bir yaklaşım değildir. Düşün sahibi, imkânı ölçüsünde misafirleriyle ilgilenmeli, hâl ve hatırlarını sormalı ve onlara değer verdiğini hissettirmelidir. Çünkü güzel bir ikram kadar samimi bir ilgi ve gönül alma da düşünün bereketini artıran önemli bir ahlâkî değerdir.

Kur'ânî Ahlâk

“(O kullar), yalan yere şahitlik etmezler, boş sözlerle karşılaş-tıklarında vakar ile (oradan) geçip giderler. Kendilerine Rablerinin âyetleri hatırlatıldığında ise onlara karşı sağır ve kör davranmazlar. Onlar: ‘Ey Rabb’imiz! Bize eşlerimizden ve zürriyetimizden gözümüzü aydınlatacak, gönlümüzü se-vindirecek sâlih kimseler ihsân eyle! Bizi takvâ sahiplerine önder yap!’ diye duâ ederler.”

[Furkân 25/74]

Âlimlerin Dünyasından

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/819), düğün merasim-
lerindeki meşru eğlence
sınırları konusunda kendisine
soru soranlara şu açıklamayı
yapmıştır: “Bize düğün-
de şarkı söyleme ve aşırıya
kaçmaksızın ölüye ağlama
konusunda Resûlullah (sas)
tarafından izin verildi.”

[Tayâlisî, Müsned, 2/153]

5. İhsan Olmalı

Sünnete uygun bir düğünün temel esas-
larından biri, ihsandır. İhsan, hadislerde
Allah'ı görüyormuşçasına kulluk etmek anla-
mına gelirken sözlükte *başkasına karşılıksız
iyilikte bulunmak, yardım etmek ve darda
kalanın elinden tutmak* mânalarını taşır. Bu
yönüyle düğünlerdeki hediyeleşme, takı ve
çeyiz desteği gibi uygulamalar, toplumsal
dayanışmanın güzel örneklerindendir. İslâm toplumu, evlenen gençlerin yuvalarını
kurmalarına imkânları ölçüsünde destek
olur, onların yükünü paylaşır. Ancak günü-
müzde bu güzel gelenekler zaman zaman

gösterişe, karşılıklı beklentilere ve insanların birbirleriyle yarıştığı bir anlayışa
dönüşebilmektedir. Hâlbuki sünnetteki ihsan anlayışı, karşılık beklemeden
gönül almak ve kardeşinin sevincine samimiyetle ortak olmaktır.

Bu anlayışın en güzel örneklerinden biri, Hz. Osman'ın (ra) Hz. Ali'ye (ra) yaptığı unutulmaz düğün hediyesidir. Hz. Ali (ra), Allah Resûlü'nün (sas) biricik kızı Hz. Fâtıma (r.anhâ) ile evleneceği zaman, mehrini karşılamak için elindeki en kıymetli eşyası olan zırhını satmaya karar verdi. Bedir Gazvesi'nde (2/624) Efendimiz'in (sas) kendisine verdiği bu zırhı satmak üzere pazara götürdü. Durumdan haberdar olan Hz. Osman (ra), Hz. Ali'nin (ra) asil duruşunu ve onurunu gözeterek ona doğrudan yardım teklif etmek yerine daha zarif bir yol tercih etti. Hz. Ali (ra), zırhı bir Yahudi'ye 480 dirheme sattı ve bu parayla mehir hazırlığını tamamladı. Bunun ardından Hz. Osman (ra), zırhı satın alan kişinin yanına giderek onu daha yüksek bir bedelle satın aldı ve bir hizmetçiyle birlikte “evlilik hediyesi” olarak Hz. Ali'ye (ra) gönderdi [Muhibbüddin et-Taberî, *Riyâdu'n-nâdıra*, 3/145, 146; Diyarbekri, *Târîhu'l-hamîs*, 1/411]. Böylece Hz. Osman'ın (ra) bu davranışı, ihsanın kardeşinin onurunu koruyarak gönlünü sevindirmek olduğunu gösteren eşsiz bir örnek hâline geldi.

Bu hatıra, İslâm kardeşliğinin kimseyi ezmeden, minnet altında bırakma-
dan ve zerre kadar mahcup etmeden gerçekleştirilen ihsan anlayışını en güzel
şekilde yansıtan örneklerden biridir. Zira gerçek ihsan; gizlice, incitmeden

ve zarafetle yapılır. Buna karşılık bugün bazı düğünlerde hediyeleri göstere göstere vermek, mikrofonlardan anons ettirmek, aileleri haksız bir rekabete sürüklemek ve “Ben ona verdim, o da bana aynısını getirmek zorunda!” anlayışıyla insanları ağır bir yük ve borç altına sürüklemek, sünnetin bu ulvî ruhuyla bağdaşmamaktadır. Gerçek ihsan ise yapılan ameli yalnızca Allah’ın bilmesini isteyerek hiçbir karşılık beklemeden ve muhatabını mahcup etmeden yerine getirmektir.

Bir Dügünde Asla Bulunmaması Gereken Beş Âfet

Sünnete uygun ve ilâhî rızaya muvafık bir düğünün inşasında, “Neler yapılmalıdır?” sorusu kadar “Nelerden kaçınılmalıdır?” sorusunun cevabı da büyük önem taşır. Zira İslâm ahlâkında bir amelin meşruiyeti, emredilenlerin yerine getirilmesi ve haramlardan kaçınılmasıyla gerçekleşir.

Takvâ temeli üzerine kurulması hedeflenen bir düğünde şu beş âfete asla yer verilmemelidir:

1. İhtilât Olmamalı

İhtilât, sözlükte “birbirine karışmak” anlamına gelen bir kelime olmakla birlikte fikhî bağlamda kadın ve erkeğin dinin belirlediği mahremiyet ölçülerini aşacak şekilde bir araya gelmesini ifade eder. Bu durum, İslâm’ın korumayı hedeflediği haya, iffet ve mahremiyet anlayışıyla bağdaşmaz.

Üzülerek ifade etmek gerekir ki bugün, İslâmî duyarlılığı ve takvâ hassasiyeti taşıdığını söyleyen bazı çevrelerde bile konu düğün olunca birçok ölçü göz ardı edilebilmektedir. Günlük hayatta haram olduğu bilinen bazı davranışlar, “Bugün bizim en mutlu günümüz.” veya “Akrabalık bağları zedelenmesin.” gibi gerekçelerle normalleştirilebilmektedir. Böyle olunca da maalesef amca, dayı, hala ve teyze çocukları arasında gözetilmesi gereken mahremiyet sınırları kolaylıkla ihlâl edilebilmektedir.

Hâlbuki Kur’ân-ı Kerîm, mahremiyet ilişkilerine dair sınırları açık hükümlerle belirlemiş; kimlerin mahrem, kimlerin namahrem olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Hiçbir mümin, akrabalık hatırı veya örfî baskılar sebebiyle Allah’ın koyduğu sınırları ihlâl edemez; haremlik-selâmlık ölçülerinin ortadan kalktığı bir ortama meşruiyet kazandıramaz. Şayet bir düğün sahibi bu mahremiyeti sağlayamayacaksa dinî hassasiyet sahibi kimseleri davet ederek

onları zor durumda bırakmamalıdır. Davete icabet eden mümin de ortamda ihtilâtın hâkim olduğunu gördüğünde, inancının ve vakarının gereği olarak o meclisten nezaketle ayrılmasını bilmelidir. Çünkü Allah'ın (cc) çizdiği sınırların ihlâl edildiği bir ortamın sünnete uygun bir düğün olarak nitelendirilmesi mümkün değildir.

2. İsrâf Olmamalı

“Bir kere evleniyoruz, ne olacak sanki!” düşüncesi, düğünleri ölçsüz harcamaların meşrulaştırıldığı bir zemine dönüştürebilmektedir. Hâlbuki İslâm, hayatın hiçbir alanında israfa müsaade etmediği gibi düğünlerde de buna izin vermemiştir. Abdullah b. Mes'ûd'un (ra) aktardığına göre Allah Resûlü (sas), evliliğin en önemli sünnetlerinden biri olan velîme hususunda dahi ölçünün korunmasını istemiş ve şöyle buyurmuştur: **“Düğünde ilk gün verilen yemek gereklidir. İkinci gün verilen yemek sünnettir/mübahtır. Üçüncü gün verilen yemek ise gösterişten ibarettir. Her kim bu dünyada düğün yemeğinde gösteriş yaparsa Allah da ona kıyamet günü gösteriş yapmasına karşılıklıta bulunur (onu âleme rezil eder).”** [Tirmizî, “Nikâh”, 10].

Rabb'imiz de Kur'ân-ı Kerim'de savurganlığı son derece ağır ifadelerle şöyle kınamaktadır: **“Akabaya, yoksula ve yolda kalmışa hakkını ver. Fakat saçıp savurma. Zira amaçsız yere saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir. Şeytan ise Rabb'ine karşı çok nankördür.”** [İsrâ 17/26, 27]. Böylesine ağır bir ilâhî ikaz ortadayken bir müminin sırf *“El âlem ne der?”* düşüncesiyle malını, imkânlarını ve bereketini tüketmesi düşünülemez.

Kavramlar

Mahrem: Arapça'da “menetmek, yasaklamak ve haram kılmak” anlamlarına gelen *haram* (حَرَم) kökünden türeyen *mahrem* (مَحْرَم) kelimesi (çoğulu *mehârim*), sözlükte “helâl olmayan, yasaklanan şey; kendisine saygı gösterilmesi gereken, dokunulmazlığı olan kişi veya yer” mânalarına gelir. Fıkıh terimi olarak ise kan bağı (nesep), süt (radâ') veya evlilik (sıhriyet) hısımlığı gibi meşru sebeplerle kendileriyle evlenilmesi dinen ebediyen yasaklanmış bulunan belli derecelerdeki yakın akrabayı ifade eder. Farsça olumsuzluk ekiyle oluşturulan *nâmahrem* (نامحرم) terkihi ise “mahrem olmayan”, yani aralarında evlenme yasağı bulunmayan ve birbirlerine dinen yabancı hükmünde olan kimseler demektir.

[Salim Ögüt, “Mahrem”, DİA, 27/389]

Bu hususta sahâbenin hassasiyeti de son derece dikkat çekicidir. Abdullah b. Ömer (ra), evladının düğünü dolayısıyla evin avlusunu düzenletmiş; hoş görünmeyen duvarları örtmek amacıyla birkaç halı astırmıştı. Düğüne gelen büyük sahâbî Ebû Eyyûb el-Ensârî (ra), duvardaki halıları görünce buna tepki gösterdi ve *“Biz bu halıları altımıza sermeye bulamıyoruz, sen ise onları duvarlara süs diye asıyorsun!”* dedi. Abdullah b. Ömer, mahcubiyet içinde *“Ey Ebû Eyyûb! Kadınlar bize galebe çaldı, onlara söz dinletemedik.”* cevabını verince Ebû Eyyûb (ra), *“Bunu başkası söylese anlayabilirdim; fakat Ömer’in oğlu Abdullah da bunu söylüyorsa ben bu düğünde durmam.”* diyerek oradan ayrılmıştır [Taberânî, *Mu’cemü’l-kebir*, 12/ 314]. Bu rivayet, Asr-ı Saâdet’te en küçük bir savurganlık görünümlerinin bile hoş karşılanmadığını göstermektedir. Üstelik israf yalnızca malda olmaz. Zamanın, emeğin, enerjinin ve kalbin gereksiz meşguliyetlerle tüketilmesi de israfın farklı bir çeşididir. Aylarca süren gelinlik provaları, bitmek bilmeyen organizasyon hazırlıkları, gösteriş uğruna yapılan masraflar ve insanın zihnini sürekli meşgul eden ayrıntılar, düğünün asıl gayesini gölgeleyerek maneviyatın geri plana itilmesine sebep olabilmektedir. Bu da müminin hayatında bereketi azaltan önemli bir savurganlık örneğidir.

3. İfşa Olmamalı

İfşa; gizli kalması gereken mahrem bilgi, sır veya görüntülerin başkalarına açılması ve yayılmasıdır. İslâm’da mahremiyet, korunması emredilen temel değerlerden biridir. Bu sebeple düğün gibi sevinç günlerinde dahi mahremiyet sınırlarının titizlikle muhafaza edilmesi gerekir. İslâm fıkında kadınların kendi aralarındaki avret hükümleri ile namahrem erkeklere karşı olan tesettür hükümleri farklıdır. Bu sebeple kadınlar, kendi aralarındaki kına gecesi veya düğün gibi mahrem ortamlarda diledikleri gibi süslenebilir ve daha rahat giyinebilirler. Ancak bu mahrem hâllerin o meclisin dışına taşınması câiz değildir. Nitekim bir kadının, başka kadınların bedenlerini, süslerini veya kıyafetlerini eşine tasvir etmesi Resûlullah (sas) tarafından yasaklanmıştır [Bk. Buhârî, “Nikâh”, 118]. Mahremiyet, meclis sona erdikten sonra da titizlikle korunması gereken bir emanettir.

İfşanın bir diğer şekli ise eşler arasındaki mahremiyetin dışarıya taşınmasıdır. Efendimiz (sas), karı-koca arasındaki sırların açıklanmasını büyük bir ihanet olarak nitelendirerek şöyle buyurmuştur: **“Şüphesiz kıyamet günü Allah’ın en çok ehemmiyet vereceği emanet, karı ile koca arasındaki emanettir.**

Erkeğin hanımına, hanımının da erkeğine sırlarını açtıktan sonra, bunlardan birinin diğerinin sırrını ifşa etmesi, o gün en büyük ihanettir.”

[Müslim, “Nikâh”, 123, 124]. Günümüzde ifşanın en yaygın biçimlerinden biri de sosyal medya aracılığıyla gerçekleşmektedir. Düğünlerde çekilen görüntülerin, orada bulunanların rızası gözetilmeden paylaşılması; özellikle kadınların kendi aralarındaki mahrem görüntülerinin kayıt altına alınarak dijital ortamlarda paylaşılması, İslâm’ın mahremiyet anlayışıyla bağdaşmaz. Çünkü haram olan bir fiilin dijital ortama taşınması, onun hükmünü değiştirmez. Bu sebeple sünnete uygun bir düğünde, mahremiyetin ihlâlüne yol açacak fotoğraf ve video çekimlerinden kaçınılmalıdır. Özellikle hanımların kendi aralarındaki mahrem ortamlarının kayıt altına alınmasına ve başkalarıyla paylaşılmasına kesinlikle müsaade edilmemelidir. Nitekim günümüzde mahremiyeti koruma hassasiyeti taşıyan bazı aileler, kadınların kendi aralarında eğleneceği kına geceleri başlamadan önce misafirlerin cep telefonlarını geçici olarak muhafaza altına almakta veya fotoğraf ve video çekimini tamamen yasaklamaktadır. Mahremiyetin korunmasına hizmet eden bu tür tedbirler, ifşanın önüne geçmesi bakımından son derece yerinde uygulamalardır. Zira mahremiyet bir emanettir; bu emaneti korumak ise her müminin vazifelerinden biridir.

4. İhmal Olmamalı

Düğün ve velîme, sevincin toplumla paylaşılması ve farklı kesimlerden insanların bu mutluluğa ortak edilmesi için bir vesiledir. Ancak günümüzde bazı düğünlerde davetler; toplumun ileri gelenleri, maddî imkânı yerinde olan akrabalar veya itibarlı kimseler etrafında şekillenebilmektedir. Maalesef mahallenin fakirleri, yetimleri ve kimsesizleri bu sevincin dışında kalabilmektedir. Allah Resûlü (sas), bu anlayışı ve yoksulları göz ardı eden yaklaşımı şu sözleriyle kınamıştır: **“Yemeğin en şerlisi, fakirlerin çağrılmayıp sadece zenginlerin davet edildiği düğün yemekleridir.”** [Müslim, “Nikâh”, 110]. Sünnetin ruhunu yaşatmak isteyen bir mümin, velîme sofrasında ihtiyaç sahiplerine de yer vererek onların duasını bu sevincin bereketine ortak etmelidir. Düğünlerde çocuklara verilen hediyeler ve ikramlar da gösteriştense uzak bir niyetle, gönüllerini sevindirmek amacıyla yapıldığında güzel bir ikram ve sadaka değerine ulaşır.

Fakirlerin ve gariplerin kendilerini dışlanmış hissettiği, sevincin yalnızca imkân sahipleriyle paylaşıldığı bir düğün, İslâm’ın kardeşlik ve merhamet anlayışındaki bereketten uzaklaşır.

5. İtidalsizlik Olmamalı

İslâm, hayatın her alanında itidal, yani denge dinidir. Düğünlerde sevincin yaşanması, duyguların coşması ve insanların meşrû daire içerisinde eğlenmesi fitrî bir ihtiyaçtır. Ancak bu sevincin de korunması gereken bir ölçüsü, bir edebi ve bir sınırı vardır. Eğlence adı altında gecenin ilerleyen saatlerinde hastaların, yaşlıların ve küçük çocukların bulunduğu yerlerde yüksek sesle korna çalmak, konvoylarla çevreye rahatsızlık vermek ve insanların huzurunu bozmak, düğün sevincini başkaları için bir sıkıntıya dönüştürmektedir. Hâlbuki müminin sevinci, başkasının huzurunu ihlâl edecek bir davranışa dönüşmemelidir. Dolayısıyla bir nimeti yaşarken başka insanların hakkına girmek, o nimetin bereketini zedeleyen bir tutumdur. Bununla birlikte, “İslâmî düğün” hassasiyetiyle yapılan bazı merasimlerde de itidalin korunması gerekir. Düğüne davet edilen hoca ve hatipler, her şeyden önce o günün bir düğün günü olduğunu ve insanların bir sevinci paylaşmak için bir araya geldiğini unutmamalıdır. Yapılacak nasihatler, bu güzel atmosferi gölgelemeyecek şekilde; kısa, gönüllere dokunan ve yeni kurulan yuvaya hayır dualarını taşıyan bir üslupla yapılmalıdır. Saatler süren konuşmalar, uzun ilmî tartışmalar, siyasî değerlendirmeler veya düğünün ruhuyla doğrudan ilgisi olmayan konulara girilmesi, fayda verme niyetiyle başlasa bile insanların yorulmasına ve asıl maksadın gölgelenmesine sebep olabilir.

Cevâmiu’l-kelim olan Allah Resûlü (sas), ashâbının düğünlerine teşrif ettiğinde uzun ve usandırıcı konuşmalar yapmak yerine, az sözle büyük anlamlar taşıyan şu duayı yaptı: **“Bârakâllâhu leküm ve bârake aleyküm ve cemea beynekümâ fî hayr./Allah bu evliliği sizin için mübarek kılsın, bereketini üzerinizde daim eylesin ve ikinizi her türlü hayırda birleştirsin.”** [Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 35; Tirmizî, “Nikâh”, 7].

Netice itibarıyla evliliğin, nikâhın ve düğün merasimlerinin asıl gayesi; ilâhî bereketi yeni kurulan hanenin üzerine çekebilmek ve ailenin temelini sağlam bir zemin üzerine inşa etmektir. İslâm’a uygun bir düğünün asıl gayesi; Allah’ın rızasını kazanmak, bu ulvî sevinci meşrû daire içerisinde ihlâs, ikram, ihtiram ve ihsan şuuruyla toplumla paylaşmaktır. Gösterişten, israftan, ifşadan ve ihtilâttan uzak; edep, hayâ ve takvâ temelleri üzerine kurulan yuvalar, Allah’ın izniyle huzurun kalplere yerleştiği, rahmetinin ve bereketinin hissedildiği müstesna ocaklar olacaktır.

Rabb'imiz, evliliklerimizi ve cemiyetlerimizi Sünnet-i Seniyye'nin belirlediği bu güzel ahlâk ilkeleri üzere bina etmeyi nasip eylesin. Yüce Allah, kurulu yuvalara ebedî saâdet ve sükûnet lütfeylesin; bekârlarımıza da kendi rızasına ulaştıracak sâlih ve sâliha eşler nasip eylesin (Âmin).

Suffa Meclisleri

AHLÂK BİLİNCİ DERSLERİ

Talâk Ahlâkı

Kur'ân İklimi

﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ وَأَحْصُوا
الْعِدَّةَ وَاتَّقُوا اللَّهَ رَبَّكُمْ لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ إِلَّا
أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ
فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ لَا تَدْرِي لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا﴾

*“Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınızda, onları
iddetlerini gözeterek boşayın ve iddeti de sayın. Rabb’iniz
Allah’tan korkun. Apaçık bir hayasızlık yapmaları hâli bir
yana, onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar.*

*Bunlar Allah’ın sınırlarıdır. Kim Allah’ın sınırlarını
aşarsa şüphesiz kendine zulmetmiş olur. Bilemezsin, olur
ki Allah, bundan sonra bir durum ortaya çıkarverir.”*

[Talâk 65/1]

Nebevî Sedâ

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رضي الله عنه عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
أَبْغَضُ الْحَلَائِلِ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى الطَّلَاقُ

Abdullah b. Ömer’den (ra) nakledildiğine göre
Resûlullah (sas) şöyle buyurmuştur: **“Helâllerin
Allah’a en sevimsiz olanı boşanmadır.”**

[Ebû Dâvûd, “Talâk”, 3]

Vahyin Dilinden

“Boşanmış kadınlar, kendi başlarına (evlenmeden) üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler. Eğer onlar Allah’a ve ahiret gününe gerçekten inanmışlarsa rahimlerinde Allah’ın yarattığını gizlemeleri kendilerine helâl olmaz. Eğer kocalar barışmak isterlerse bu durumda boşadıkları kadınları geri almaya daha fazla hak sahibidirler. Kadınların da ödevlerine denk belli hakları vardır. Ancak erkekler, kadınlara göre bir derece üstünlüğe sahiptirler. Allah Azîz’dir, Hakîm’dir.”

[Bakara 2/228]

Aile Hukuku ve Şakası Olmayan Bir Amel: Talâk

İslâm fıkhnının en hassas, hükümlerinin doğru anlaşılması ve hakkıyla uygulanması en zor meselelerinden biri hiç şüphesiz talâk, yani boşanma meselesidir. Nübüvvet mektebinin en güzide talebelerinden ve Allah Resûlü’nün (sas) **“Ben ilmin şehriyim, Ali de onun kapısıdır.”** [Hâkim, Müstedrek, 3/137, 188] iltifatına mazhar olan Hz. Ali (ra), fikhî meseleler arasında özellikle radâ/süt hısımlığı ve talâk hakkında kendisine bir soru yöneltildiğinde, meselenin ciddiyetini ve uhrevî mesuliyetini derinden hisseder, bu sebeple âdeta rengi değişirdi. Çünkü her iki mesele de neslin muhafazası, helâl ve haram sınırlarının korunması ve iffetin muhafazasıyla doğrudan irtibatlıdır.

Talâk gibi vebali ağır bir meseleyi yalnızca evli kimselerin öğrenmesi yeterli değildir.

Henüz nikâh masasına oturmamış, yuva kur-

maya hazırlanan her gencin de aile hukukunu bütün incelikleriyle öğrenmesi gerekir. Günümüzde İslâm toplumunun en büyük problemlerinden biri, başa bir imtihan gelmeden önce o meselenin fikhını ve hukukunu öğrenme konusunda ihmalkâr davranılmasıdır. İşler içinden çıkılmaz bir hâl aldığı anda ise çoğu zaman nefse uygun bir fetva arayışı başlamaktadır. Oysa İslâm, müminin daha herhangi bir işe adım atmadan önce o işin hak ve hukukunu öğrenmesini, sınırlarını bilmesini ve buna göre hareket etmesini ister. Bunun en açık misallerinden biri de ticaret hukukudur. İki tüccar, büyük bir heyecanla ortaklık kurarken İslâm fikhı, ileride yaşanabilecek ihtilafları önlemek için hak ve sorumlulukların yazılı olarak belirlenmesini emretmektedir [Bk. Bakara 2/282]. Ne yazık ki ticarete gösterilen bu hassasiyet, aile kurumu söz konusu olduğunda

aynı ölçüde gösterilmemektedir. Hâlbuki aile, ticari bir ortaklıktan çok daha kıymetli ve çok daha hassas bir müessesedir. Bu sebeple evliliğin temelleri atılmadan önce çiftlerin İslâm aile hukukunu konuşmaları, hak ve sorumluluklarını bütün yönleriyle öğrenmeleri büyük bir ihtiyaçtır. Kurulacak yuvanın huzuru ve devamı da bu esasların aile hayatında karşılık bulmasına bağlıdır.

Kur’ân-ı Kerîm’in kavram dünyasında, müminin hayatını kuşatan ve ihlal edilmesi ağır sorumluluklar meydana getiren çok önemli bir tabir yer alır: “Hudûdullah”, yani Allah’ın koyduğu sınırlar. Kur’ân’da on dört yerde geçen bu kavramın iki kullanımı genel anlamdaki ilâhî sınırları ifade eder. Bunlardan birinde, bedevîlerin cehalet sebebiyle Allah’ın belirlediği ölçüleri aşmaları eleştirilirken [Bk. Tevbe 9/97], diğerinde müminlerin bu sınırlara riayet eden kimseler olduğu belirtilir [Bk. Tevbe 9/112]. Ancak dikkat çeken asıl husus, ‘hudûdullah’ kavramının yukarıda belirtilen iki kullanımı dışında kalan on iki kullanımından altısının -bir başka deyişle yarısının- doğrudan boşanma (talâk) süreçleriyle

Resûlullah’ın (sas) Ahlâkı

Annelerimiz, Resûlullah’tan (sas) dünya rahatlığı talep edince Efendimiz (sas) hanımlarıyla bir ay konuşmamış, bir çadırda tek başına kalmıştır. Siyer literatüründe bu hâdiseye “îlâ” denmektedir.

Ömer b. Hattâb (ra) bu hâdiseye dair bir hatırasını şöyle anlatır:

“Ensardan bir komşum ile beraber Benî Ümeyye b. Zeyd yurdunda oturuyordum. Burası, Medine’nin Avâlî denilen üst taraflardaki semtiydi. Bir şey öğrenmek ümidiyle Resûlullah’ın (sas) nezdine nöbetleşe inerdik. Ben indiğim zaman o gün vahye veya dinî bir hükme dair ne duyarsam haberini komşuma getirirdim. O da indiği zaman böyle yapardı. Ensar arkadaşım bir nöbet gününde indi. Dönüşünde kapıyı pek şiddetli çalarak ‘Burada mısın?’ diye seslendi. Fena hâlde korkup endişelendim. Yanına çıktığımda ‘Büyük bir hâdisе oldu. Resûlullah (sas) hanımlarını boşadı!’ dedi. Sabah namazını kılınca Medine’ye, kızımı Hafsa’nın (r.anhâ) yanına girdim. Baktım ki ağlıyor. ‘Resûlullah (sas) sizi boşadı mı?’ diye sordum. ‘Bilmiyorum.’ dedi. Ondan sonra Resûlullah’ın (sas) yanına vardım. Aya küstü durduğum yerden ‘Yâ Resûlallah! Zevcelerinizi boşadınız mı?’ diye sordum. ‘Hayır.’ buyurdular. Bunun üzerine ben de ‘Allahu Ekber!’ dedim.”

[Buhârî, “İlim”, 27; “Mezâlim”, 25]

ilgili olmasıdır [Bk. Bakara 2/229, 230; Talâk 65/1]. Dolayısıyla Kur’ân-ı Kerîm’in boşanma meselesine ‘hudûdullah’ (Allah’ın sınırları) kavramıyla böylesine güçlü bir vurgu yaparak yaklaşması, insanlığa şu evrensel mesajı vermektedir: İnsanın nefsine ve öfkesine yenik düşerek Allah’ın (cc) koyduğu sınırları aşma tehlikesinin en yüksek olduğu alanlardan biri de vasiyet, miras ve özellikle boşanma meseleleridir. Yüce Rabb’imiz (cc), öfke ve kibrin aklı gölgeleyebildiği boşanma süreçlerinde eşlerin haddi aşmaya, birbirlerinin haklarına zarar vermeye ve zulme yaklaştırmaya müsait hâle gelebileceğini bildiği için bu hassas alanı “Hudûdullah” ile çevrelemiş ve koruma altına almıştır.

Dünyanın ve bilhassa İslâm coğrafyasının toplumsal istatistikleri incelendiğinde, evlilik oranlarının ciddi bir düşüş eğilimine girdiği görülmektedir. Boşanma vakalarının ise endişe verici bir hızla arttığı dikkat çekmektedir. Ülkemizde yakın zamanda açıklanan verilere göre bir yıl içerisinde 171.000’i aşkın ailenin boşanma sebebiyle dağıldığı görülmüyor. Daha da düşündürücü olan ise bu ailelerin 5.000’den fazlasının henüz bir yılını dahi tamamlamamış evliliklerden, 57.000’e yakınının ise evliliğin ilk beş yılı içerisinde sona eren yuvalardan oluşmasıdır. Henüz altı aylık bir evlilikte hangi ümidin tükendiği, hangi yaraların açıldığı ve hangi sorunların aşılamaz görüldüğü üzerinde ciddi bir şekilde düşünmek gerekir. “*Dokularımız uyuşmadı, elektrik alamadık.*” gibi ifadelerle mukaddes bir akdin sona erdirilme noktasına gelmesi, yuva mefhumunun zihinlerde ne ölçüde zayıfladığını göstermektedir. Bu sebeple Kur’ân-ı

Sahâbenin Hayatından

Sâbit b. Kays (ö. 12/633) (ra), Hz. Peygamber’in (sas) hatibi olarak bilinen faziletli bir sahâbîydi. Eşi Cemîle bint Übey (r.anhâ), kocasının ahlâkı ve dindarlığı konusunda hiçbir şikâyeti olmamasına rağmen, ona karşı kalbinde bir eş sevgisi hissedemiyordu. Bir gün Resûlullah’ın (sas) huzuruna gelerek “*Yâ Resûlallah! Sâbit’in dinine ve ahlâkına bir lafım yok fakat ben İslâm’da nankörlük etmekten (eşimin hakkını ödeyememekten) korkuyorum.*” diyerek ayrılmak istediğini dile getirdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sas), eşinin ona mehir olarak verdiği bahçeyi iade edip edemeyeceğini sordu. Cemîle (r.anhâ) bu teklifi kabul edince, Allah Resûlü (sas) Sâbit’e (ra) dönerek “*Bahçeyi kabul et ve onu bir talâkla boşal!*” buyurdu.

[Buhâri, “Talâk”, 11, 12; Nesâî, “Talâk”, 34]

Kerîm, aile hayatının başlangıcı olan nikâhı anlattığı gibi, bu birlikteliğin sona ermesi durumunda takip edilmesi gereken hukukî ve ahlâkî ilkeleri de geniş bir şekilde ele almıştır. Kur’ân tertibinde altmış beşinci sırada yer alan Talâk sûresi, adını ele aldığı boşanma hükümlerinden almakta olup bütünüyle bu konuya tahsis edilmiştir. On iki âyetten oluşan bu sûre, boşanma sürecinin nasıl yürütülmesi gerektiğini, tarafların hangi ölçülere riayet edeceğini ve Allah’ın sınırlarının nasıl korunacağını ortaya koymaktadır. Bunun yanında Bakara sûresinin özellikle 225 ile 232. âyetleri arasında bu mesele; fikhî, ahlâkî ve vicdanî boyutlarıyla insanın idrakine sunulmuştur.

Talâk meselesinde ve aile içi ihtilaflarda hem Hukûkullah/Allah’ın hakları hem de Hukûku’l-İbâd/kulların hakları iç içedir. Bu sebeple ilâhî hükümler göz ardı edilerek meseleye nefsânî arzular ve şahsî menfaatler doğrultusunda yaklaşıldığında, mağduriyetlerin artması kaçınılmaz olmaktadır. Enerjileri tüketilen eşler, zedelenen haysiyetler, parçalanmış yuvalar ve arada kalan çocuklar, çoğu zaman Allah’ın koyduğu sınırların ihlal edilmesinin acı neticeleridir. İnsanlığın bu çıkmazdan kurtuluşu, Allah’ın indirdiği hükümlere yeniden yönelmesine bağlıdır. Cenâb-ı Hakk’ın nizamına teslim olmak ve O’nun hükümlerine gönül rızasıyla boyun eğmek, huzur ve adâletin en sağlam teminatıdır. Bugün insanlar aile meselelerinde İslâm’ı bir çözüm olarak göremiyor ve ilâhî ölçülere mesafeli duruyorsa bunun sebebi İslâm’ın eksikliği değildir. Asıl sorgulanması gereken İslâm’a inandığını söyleyen müminlerin bu ölçüleri hayatlarında ne ölçüde temsil edebildikleridir. Çünkü İslâm adâlet ve merhamet dinidir. Bu iki esas önce hanelerimizde hayat bulmalıdır ki insanlığa sahih bir örneklik sunabilelim.

Dil Terbiyesi ve Talâkın Ciddiyeti

Talâk meselesi, İslâm’ın dinî literatüründe şakaya, mizaha veya role konu edilemeyecek kadar ciddi ve tehlikeli meselelerden biridir. Allah Resûlü (sas), bu hükmün ciddiyetini şu sarsıcı hadisiyle beyan etmiştir: **“Üç şey vardır ki onların ciddisi de ciddi, şakası da ciddidir: Nikâh, talâk ve ric’at (boşadıktan sonra eşine geri dönme).”** [Ebû Dâvûd, “Talâk”, 9; Tirmizî, “Talâk”, 9]. Bu sebeple nikâh, talâk ve ric’at; şaka, oyun, tiyatro, film veya senaryo konusu yapılamaz. Günümüzde bazı kimselerin, *“Rol icabı, senaryo gereği filmlerde söy-lüyoruz.”* şeklindeki yaklaşımlarının İslâm fıkhiğinde hiçbir karşılığı yoktur. Zira mukaddes bir akit olan nikâh, ne sahnede canlandırılacak bir senaryoya ne de anlık öfkelerle kurban edilecek kadar değersizdir.

Bir Müslüman, nikâhın meşru olduğu gibi talâkın da son çare olarak meşru kılındığını bilmeli ve Abdullah b. Ömer'in (ra) naklettiği şu nebevî ikazı da hayatının merkezine yerleştirmelidir: **"Allah Teâlâ'nın helâl kıldığı şeylerin arasında en sevmediği boşanmadır."** [Ebû Dâvûd, "Talâk", 3; İbn Mâce, "Talâk", 1]. Madem ki talâk, Allah'ın sevmediği bir helâldir, o hâlde bu yola başvurulurken Rabb'imizin koyduğu Hudûdullah'a harfiyen riayet edilmelidir. Toplumda sıkça duyulan *"Şakalaşırken ağzımdan kaçırverdi."*, *"Beni çileden çıkardı, öfkemden ne dediğimi bilemedim."* veya *"Beni o kadar tahrik etti ki sonunda o kelime dilimden çıktı."* gibi mazeretlerin İslâm fıkıhında hiçbir geçerliliği yoktur. Çünkü İslâm fıkıhı, şaka, öfke veya tahrik sebebiyle söylenen talâk lafızlarını sıradan bir söz olarak değerlendirmez; gerekli şartlar gerçekleştiğinde bu lafızların hukukî sonuçlarını esas alır.

Bu noktada müminin en büyük şiarlarından biri, dil terbiyesidir. Söz ağızdan çıkıncaya kadar insan ona hâkimdir; dudakları aşır sese dönüştüğünde ise insan söylediği sözün mesuliyetini taşır. Nikâh akdini bir anda sona erdirebilecek o ağır kelimeler, aile içi tartışmalarda öfkeye kapılarak gelişi güzel söylenecek sözler olmamalıdır. Bunlar, bütün ıslah yollarının tükendiği, her türlü gayretin sonuçsuz kaldığı ve artık başka hiçbir çarenin kalmadığı durumda başvurulabilecek son çaredir. Bunun için bir Müslüman, en sevinçli anında da en öfkeli anında da dilini terbiye etmeyi bilmeli ve ağzından çıkan her sözün hesabını vereceğini unutmamalıdır.

Bazen insanın diline hâkim olamaması, daha derinlerde bulunan manevî bir marazın habercisidir. Nitekim ismini bilmediğimiz bir sahâbî, iradesi

Âlimlerin Dilinden

Büyük müfessir Fahreddin er-Râzî, "Onlardan güzellekle ayrılın..." [Talâk 65/2] emrini tefsir ederken İslâm'ın boşanma ahlâkına dair şu ölçüleri zikreder: *"Güzellekle ayrılmak (mufârekat-ı bi'l-mâruf); kişinin eşini boşarken ona öfkeyle hakaret etmemesi, eziyet çektirmemesi ve mehrini noksansız olarak teslim etmesidir. Erkeğin, ayrıldığı eşinin ardından onun kusurlarını insanlara sayıp dökmemesi de bu ahlâkın bir gereğidir. Evlilik nasıl Allah'ın adıyla ve bir ahitle başlamışsa ayrılık da kin ve intikama dönüştürülmeden, Allah'ın sınırlarına (Hudûdullah) riayet edilerek edep, sükûnet ve ihsan ile son bulmalıdır."*

[Râzî, Mefâtihü'l-ğayb, 29/296]

dışında ağzından kötü sözler çıktığını ve dilini zapt edemediğini söyleyerek Allah Resûlü'ne (sas) müracaat ettiğinde şu ikazla karşılaşmıştır: **“Yediklerine dikkat et. Haram kanına bulaşırsa eğer, azaların sana isyankâr olur.”** [Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, 5/58]. Bu rivayet, dilin kontrolünü kaybetmesinin yalnızca bir karakter meselesi olmadığını, insanın mânevî hayatıyla da yakından irtibatlı bulunduğunu göstermektedir. Çünkü mideye giren haram veya şüpheli lokma, zamanla insanın bütün azalarına tesir eder. Kan kirlenince el, ayak, göz ve bilhassa dil, Allah'ın hudutlarına riayet etmekte zorlanmaya başlar. Bu sebeple helâl lokma, dil terbiyesinin ve güzel ahlâkın en büyük muhafızlarından biridir.

Bu ahlâkî hassasiyetten hareket eden İslâm ârifleri ve mâneviyat ehli büyükler, “Boş ol!” gibi aileyi yıkabilecek tehlikeli ifadeler bir yana, günlük hayatta meşru olmakla birlikte olumsuz anlam taşıyan kelimeleri bile kullanmamaya gayret etmişlerdir. Onlar, “güzel”in zıddı olan “çirkin”, “doğru”nun zıddı olan “yalan” ve “iyi”nin zıddı olan “kötü” gibi ifadeleri dillerinden uzak tutmaya çalışmışlardır. Bir şeyin olumsuzluğunu dile getireceklerinde “kötü” yerine “iyi değil”, “çirkin” yerine “güzel değil”, “yalan” yerine “doğru değil” demeyi tercih ederek dillerini nezakete, nezahete ve zarafete alıştırmışlardır. Bununla hedefledikleri gaye, dili daima güzelliğe alıştırmak ve günün birinde öfke veya kriz anında imanla yahut nikâhla ilgili telafisi güç sözlerin kolayca dile dökülmesine engel olmaktır. Çünkü dil hangi kelimelerle hemhâl olursa insan zor zamanlarında da çoğu zaman onları telaffuz eder. Buna karşılık dilini güzel sözlerle alıştıran bir müminin, öfke anında dahi yuvasını yıkacak sözleri söylemesi çok daha zor hâle gelir.

Boşanma Sürecinde Gözetilmesi Gereken Beş Temel İlke

Eğer bir evlilikte kriz baş göstermiş, ufuk kararmış ve yol ayrımına gelinmişse Kur'ân ve sünnetin rehberliğinde titizlikle gözetilmesi gereken beş temel ahlâkî ve fikhî ilke vardır. Bu ilkeler, sarsılan yuvayı yeniden ayağa kaldırmanın; ayrılık kaçınılmaz hâle gelmişse de bunun Allah'ın (cc) hudutlarına riayet edilerek gerçekleşmesinin en güvenli yoludur.

1. Acele Etmemek, İstişare Etmek

Evliliğin henüz altıncı ayında, birinci veya ikinci yılında yaşanan bir kriz sebebiyle fevrî kararlar almak ve hemen ipleri koparmaya kalkışmak büyük bir

yanlıştır. İstatistikler, boşanmaların önemli bir kısmının evliliğin ilk yıllarında gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Oysa altı aylık veya bir yıllık bir evlilikte ne yaşanmış olabilir ki telafisi son derece güç bir yola başvurulsun? Sabır ve sebatla yürünmesi gereken bu yolda karşılaşılan ilk sıkıntıda yapılacak iş, öfkeye teslim olmaktan ziyade; sükûneti korumak, acele etmemek ve istişare müessesesini hakkıyla işletmektir.

Ancak bu istişare, kendisi gibi tecrübesiz veya bekâr bir arkadaşla; hissiyatı aklının önüne geçen, sadece kendi evladını haklı görmeye meyleden anne-baba ya da akrabalarla yapılmamalıdır. Zira ehil olmayan kimselerle yapılan istişareler, problemi çözmek yerine çoğu zaman daha da derinleştirir. İstişare edilecek kişi; ilmi, hikmeti, ehliyeti ve güzel ahlâkıyla temayüz etmiş bir âlim, bir ârif veya basiret sahibi bir kimse olmalıdır. Böyle bir rehber, çoğu zaman birkaç isabetli soru ile meselenin mahiyetini ortaya koyar ve çözüm yolunu gösterir. Eğer bu bireysel istişareden netice alınamazsa eşler birlikte aynı ehil kimse-nin huzuruna çıkarak meseleyi birlikte değerlendirmelidir. Bundan da sonuç alınamadığı takdirde, Kur’ân-ı Kerim’in emri gereği her iki tarafın ailesinden insaf ve adâlet sahibi birer hakem tayin edilerek sulh yolları aranmalıdır. Bütün bu yollara başvurulmadan verilecek ayrılık kararı, hem ahlâkî hem de fikhî açıdan ciddi bir eksiklik taşıyacaktır.

Bu safhada arabuluculuk yapması gerekirken bilerek veya bilmeyerek yangına körükle gidenlerin, eşleri birbirine karşı kıskırtanların Allah Resûlü’nün (sas) şu ikazını daima hatırlamaları gerekir: **“Kadını kocası aleyhine kıskırtan bizden değildir.”** [Ebû Dâvûd, “Talâk”, 1]. Cevâmiu’l-kelim özelliğini taşıyan bu hadisi tersten okuduğumuzda, kocayı eşine karşı kıskırtanın da aynı ağır vebalin altında olduğu görülecektir. İster anne-baba olsun, ister en yakın dost, ister âlim bilinen biri olsun; yuvayı tamir edeceği yerde kıskırtıcılıkla yıkan kişi, Hz. Peygamber’in (sas) ihtarıyla İslâm ümmetinin manevî dairesinin dışına çıkma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

2. Sorunların Üstünü Örtmemek, Tedavi Etmek

Meseleler konuşulup istişare edildikten sonra ortada bir yara varsa onu görmezden gelerek veya üstünü örterek çözüme ulaşılamaz. Evlilikte açılan yaraları mutlaka tedavi etmek gerekir. Bunun yolu da kuru sözlerden ziyade doğru adımlar atmaktan ve gerekli gayreti göstermekten geçer. Vücudun diğer

uzuvlarını korumak için yaralanmış bir organın alınması nasıl tıbbın başvurduğu zarurî bir müdahale ise bütün tedavi yolları denenmiş bir evlilikte talâk da fıkhnın açtığı bir çıkış yoludur. Ancak tedavi imkânı varken hemen ayrılığı tercih etmek, telafisi güç bir hatadır. Evlilikleri yıpratıcı önemli sebeplerden biri de hanenin mahremiyetine dışarıdan müdahil olan “üçüncü eller” dir. Kayınvalide, kayınpeder, anne, baba, arkadaş veya akraba gibi iyi niyetli görünse de aile mahremiyetini zedeleyen müdahaleler, zaman zaman krizlerin büyümesine sebep olabilmektedir. Basiret sahibi bir eş, problemin bu tür dış etkenlerden beslendiğini fark ettiğinde, bunu sürekli eşinin yüzüne vurup tartışma konusu yapmaz. “*Sen annenin yanına gittin, seni doldurdular.*” veya “*Ailen evimizi karıştırıyor.*” gibi ithamlar, problemi çözmek yerine eşler arasındaki güveni ve muhabbeti daha da zedeler. Bu tür sorunların tedavisi, kırıncı ve suçlayıcı tartışmalara başvurmakla değil; hikmetli davranışlar, sağduyulu yaklaşımlar ve doğru tedbirlerle mümkündür. Eşlerden birini aile huzurunu bozan çevrelerden uzaklaştırmanın en etkili yollarından biri, hanenin içinde ortak ilgi alanları, faydalı meşguliyetler ve huzurlu bir aile iklimi oluşturmaktır. Böylece dışarıdaki olumsuz etkiler zamanla zayıflar, eşlerin birbirine ayırdığı zaman ve muhabbet ise güç kazanır.

Bütün tedavi yolları denenmiş, ehil kimselerle istişare edilmiş, hakemler devreye girmiş ve eşler üzerlerine düşen bütün gayreti göstermiş oldukları hâlde kalpler yeniden ısınmıyor, geçim imkânsız hâle geliyorsa artık fıkhnın belirlediği diğer aşamalara geçilir. Her evliliğin mutlaka devam etmesi diye bir kaide yoktur. Ayrılık kaçınılmaz hâle geldiğinde ise meseleyi husumete dönüştürmeden, bundan sonra ele alınacak ilkeler doğrultusunda hareket etmek gerekir.

3. Haddini Aşmamak, Hakkını İkame Etmek

Bu ilke, talâk ahlâkının ve aile hukukunun merkezinde yer alan esaslardan biridir. İslâm aile hukukunda boşama yetkisi aslen erkeğe verilmiştir. Bununla birlikte bu yetki, sınırsız ve sorumsuz bir tasarruf alanı olarak görülmez;

Kur’ânî Ahlâk

“Ey iman edenler! Mümin kadınları nikâhlayıp da henüz zifafa girmeden onları boşarsanız, onları sayacağınız bir iddet süresince bekletme hakkınız yoktur. O hâlde onları (bir bağışla) memnun edin ve onları güzel bir şekilde serbest bırakın.”

[Ahzâb 33/49]

erkeğe aynı zamanda ağır bir sorumluluk yükler. Çünkü talâk, bir öfke anında kullanılacak bir koz değildir. Ancak ve ancak gerekli şartlar oluştuğunda başvurulabilecek hukukî bir yetkidir. Peki erkek cahil, kaba veya zalim bir tavır içindeyse kadın çaresizliğe mi terk edilecektir? Asla. İslâm hukuku, evlilik birliğinin devamının mümkün olmadığı durumlarda kadını koruyacak yollar da ortaya koymuştur. Bu çerçevede kadın, nikâh akdi sırasında veya sonrasında kendisine verilen yetkiyle *tefvîz-i talâk*^[1] hakkını kullanabilir; yahut eşlerin karşılıklı rızası ve belirli bir bedel karşılığında ayrılmasını ifade eden *muhâlea* yoluna başvurabilir. Ayrıca haklı sebeplerin bulunması hâlinde yetkili mercilere veya ehil kimselere müracaat ederek nikâhın sona erdirilmesini talep edebilir. Dolayısıyla İslâm hukukunda kadın, zulüm ve mağduriyet karşısında kaderine terk edilmiş bir kimse değildir. Onun haklarını koruyacak, mağduriyetini giderecek meşru çözüm yolları belirlenmiştir.

Âlimlerin Dünyasından

Süleyman b. Mihrân el-A'meş (ö. 148/765), hadis, kıraat ve ferâiz sahalarının da derin ilmiyle tanınan, tâbiîn nesline mensup büyük bir âlimdir. Kendisi ilmî ciddiyetinin yanı sıra zekası ve nüktedanlığıyla da meşhurdur. Bir gün A'meş, hanımıyla şiddetli bir tartışma yaşar ve öfkesine yenik düşerek ona, "Eğer bu gece benimle konuşmazsan benden boş ol!" der. Bir süre sonra öfkesi dinen A'meş, ettiği bu yeminden dolayı büyük bir pişmanlık duyar. Ancak hanımı inat eder ve gece boyunca tek kelime etmemekte direnir. Vakit ilerledikçe yuvasının yıkılacağından endişe eden A'meş, gece yarısı evden çıkarak dönemin büyük fakihî Ebû Hanîfe'ye (ö. 150/767) başvurur ve durumu anlatır. Ebû Hanîfe, ona üzülmemesini söyleyerek kendisini evine geri gönderir. Ardından hemen A'meş'in mahallesindeki müezzine gider ve ondan sabah ezanını fecir doğmadan, yani gece henüz bitmeden okumasını ister. Müezzin vaktinden önce ezana başlayınca, A'meş'in hanımı sabahın olduğunu ve kocasının koyduğu sürenin dolduğunu zannederek "*Elhamdülillah, senden kurtuldum!*" der. Böylelikle kadın gece henüz bitmeden konuştuğu için talâk şartı gerçekleşmemiş olur ve âlimin yuvası yıkılmaktan kurtulur.

[Mekkî, *Menâkıbü Ebi Hanîfe*, 165]

[1] Tefviz-i talâk, kocanın sahip olduğu talâk yetkisini nikâh akdi sırasında veya sonrasında eşine vermesidir. Bu durumda kadın, kendisine tanınan yetkiyi kullanarak boşanma iradesini ortaya koyabilir.

Talâk, uygulanış şekli bakımından “Sünnî Talâk/Sünnete uygun boşama” ve “Bid’î Talâk/Sünnete aykırı, hatalı boşama” olmak üzere iki kısma ayrılır. Sünnete uygun olan, yani Allah’ın (cc) ve Resûl’ünün (sas) belirlediği sınırlara riayet edilerek gerçekleştirilen boşamanın dört temel şartı vardır:

1. *Kadın hayız/âdet hâlinde olmayacaktır.*
2. *Kadın temizlendikten sonra, o temizlik süresi içerisinde eşler arasında cinsel ilişki gerçekleşmemiş olacaktır.*
3. *Erkek, boşama kararını öfkenin hâkim olduğu bir anda değil; sükûnet içerisinde, akl-ı selim ile vermiş olacaktır.*
4. *Erkek, Allah’ın kendisine tanıdığı üç talâk hakkını bir anda kullanmayacaktır.*

Bu şartların her biri, talâkın büyük bir sorumluluk şuuru içerisinde, Allah’ın belirlediği ölçülere riayet edilerek ve üzerinde düşünülerek yürütülmesi gereken bir süreç olduğunu göstermektedir. Nitekim Abdullah b. Ömer (ra), eşini hayızlı iken boşadığında Allah Resûlü (sas) bundan haberdar olmuş ve ona eşine dönmesini, kadının temizlenmesini beklemesini emretmişti [Buhârî, *Talâk*, 1; Müslim, *Talâk*, 1]. Yine erkeğin “*Seni üç talâkla boşadım.*”, “*Dokuz talâkla boşadım.*” veya “*Boş ol, boş ol, boş ol!*” gibi ifadelerle talâk hakkını bir anda kullanması, sünnetin ruhuna aykırı ve ağır sonuçları olan yanlış bir uygulamadır. Çünkü talâk, ıslah imkânlarını, düşünme sürecini ve dönüş kapılarını gözetken aşamalı bir hükümdür. Eğer bir erkek, öfkesine yenik düşerek tek bir mecliste üç talâk hakkını birden kullanırsa Sünnet’in belirlediği usule aykırı bir davranışta bulunarak büyük bir günaha girmiş olur. Bununla birlikte Ehl-i Sünnet âlimlerinin çoğunluğuna göre böyle bir boşama geçerli kabul edilir ve evlilik bağı sona ermiş sayılır. Bu meselenin ne kadar ciddi olduğunu gösteren çarpıcı hadiselerden birini Mahmud b. Lebid (ra) nakleder. Bir adamın eşini tek mecliste üç talâkla boşadığını haber vermesi üzerine Allah Resûlü’nün (sas) mübarek yüzünün değiştiği ve öfkeyle “**Ben aranızdayken Allah’ın kitabıyla mı oynanıyor?**” buyurduğu rivayet edilir. Meselenin ağırlığı karşısında sahâbeden birinin, “*Yâ Resûlallah! İzin ver şu adamın boynunu vurayım!*” dediği aktarılır [Bk. Nesâî, “*Talâk*”, 6].

Yine Abdullah b. Abbas’a (ra) gelip “*Karımı yüz kere boşadım, öfkeliydim.*” diyen bir adama onun verdiği cevap, talâk lafızlarının hafife alınamayacağını göstermektedir: “*Sen bu sözü söylemekle kadın senden üç talâkla boşanmış oldu.*”

Geriye kalan doksan yedi talâkla ise Allah'ın âyetlerini ve sana verdiği hakkı eğlenceye almış oldun!" [İmâm Mâlik, *Muvatta'*, "Talâk", 37; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, 7/334].

Üç talâk hakkı kullanılıp evlilik bağı sona erdikten sonra yeniden eski eşe dönmenin yolu, Allah'ın koyduğu sınırları aşan hileli uygulamalara başvurmak değildir. Halk arasında "hülle" olarak bilinen ve talâk hükmünü aşmak amacıyla yapılan düzenlemeler İslâm ahlâkıyla bağdaşmaz. Abdullah b. Mesûd (ra), Allah Resûlü'nün (sas) faiz yiyeni ve dövme yapmayı meslek edinenleri kınadığı gibi hülle yapanı da lanetlediğini bildirmiştir [Bk. Tirmizî, "Nikâh", 28; Ebû Dâvûd, "Talâk", 10]. Bununla birlikte fıkıh, kişinin kastını ve içinde bulunduğu durumu da dikkate almıştır. Kişi talâk hükümlerini bilmeden, aynı lafzı tekrar ederek yalnızca tek bir talâkı kastetmişse bu durum yetkin bir âlim veya hâkim tarafından değerlendirilir. Nitekim Yezîd b. Rükâne (ra) (ö. 56/676 [?]), Hz. Peygamber'e (sas) gelip eşini bir mecliste üç talâkla boşadığını söylediğinde Allah Resûlü (sas), ona **"Bunu söylerken niyetin üçünü birden mi kullanmaktı, yoksa birini tekit (pekiştirmek) için mi söyledin?"** diye sormuştur. Yezîd b. Rükâne (ra) niyetinin tek bir talâk olduğunu söyleyince, Allah Resûlü (sas) bunu bir talâk olarak kabul etmiştir [Bk. Ebû Dâvûd, "Talâk", 14; Tirmizî, "Talâk", 2].

4. Mağdur Etmemek, Vazifelerini Devam Ettirmek

Eğer boşanma fiilî olarak gerçekleşmiş ve o yuva dağılmışsa İslâm fıkının eşlere yüklediği maddî ve manevî sorumluluklar tamamen ortadan kalkmaz. Evliliğin sona ermesi, kişiye sınırsız bir hareket alanı açmaz. *"Boşadım ve bitti!"* demekle işin içinden çıkılamaz; bu düşünceyle sorumluluklardan uzaklaşmak mümkün değildir. Kişi, Allah'ın (cc) boşanma sonrasında kendisine yüklediği vazifeleri, çocuklarına karşı anne-babalık sorumluluklarını, nafaka ve bakım gibi hukukî yükümlülüklerini öğrenmek ve bunları hakkıyla yerine getirmekle

Kavramlar

Talâk: Türkçe karşılığı "boşama" ve "boşanma" olan talâk kelimesi, Arapçada "ط-ل-ك/t-l-k" kökünden türemiştir. Sözlükte *"serbest kalmak, serbest bırakmak (إطلاق - itlâk), bağından kurtulmak veya bağıını çözmek"* anlamlarına gelen talâk (الطلاق) kelimesi, fıkıh terimi olarak belli lafızlarla nikâh akdinin bozulmasını ifade eder.

[H. İbrahim Acar, "Talâk", *DİA*, 39/496]

mesuldur. Ne yazık ki günümüzde boşanma sonrasında en çok ihmal edilen hususlardan biri, tarafların birbirlerine ve özellikle çocuklara karşı devam eden sorumluluklarıdır. Evlilik sona erse bile hakların korunmaması, toplumda yeni mağduriyetlerin ve derin yaraların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. İslâm, erkeğe boşama yetkisi verirken ona kadına zulmetme, intikam duygusuyla hareket etme veya çocukları bir baskı aracı hâline getirme hakkı tanımamıştır. Bu fikhî ve ahlâkî sorumluluklar yerine getirilmediğinde, kişi dünyada bazı yollarla kendisini haklı göstermeye çalışsa bile Allah'ın huzurundaki hesabından kurtulamaz. Çünkü hesap gününde kul, hem Allah'ın haklarına karşı sorumluluğu hem de rızası alınmadıkça affedilmeyen kul haklarının ağırlığıyla karşı karşıya kalacaktır.

5. Sırları İfşa Etmemek, Muhafaza Etmek

Boşanma sürecinin en acı ve yıpratıcı yüzlerinden biri de aile mahremiyetinin ortadan kaldırılması ve geçmişe ait sırların başkalarının önüne serilmesidir. Boşanma gerçekleştiğinde eşler arasındaki evlilik bağı sona erse bile, o hanenin izzet ve mahremiyeti korunarak geçmişe dair sırlar başkalarının diline düşürülmemelidir. Kendisini haklı göstermek, karşı tarafı toplum içinde küçük düşürmek veya kendi hatalarını örtmek amacıyla eski eşinin kusurlarını, aile içi meselelerini, özel hayatına dair sırlarını anlatmak İslâm ahlâkıyla bağdaşmaz. Erkek veya kadın fark etmeksizin her mümin, Allah Resûlü'nün (sas) şu ağır uyarısını daima hatırında tutmalıdır: **“Kıyamet gününde Allah Teâlâ'ya göre en fena (derecesi en düşük) insan, karısıyla mahremiyetini paylaştıktan sonra onun sırrını ifşa eden kimsedir.”** [Müslim, “Nikâh”, 123; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 32]. Bu hadis, aile hayatındaki mahremiyetin evlilik sona erdikten sonra da korunması gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. Ancak elbette ki bir hakkın aranması, bir zulmün giderilmesi veya fikhî bir hükme ulaşılması amacıyla ehil bir âlime, hakeme ya da yetkili mercilere başvurmak bunun dışındadır. Bunun ötesinde, geçmiş evliliğe ait sırları yaymak, kişinin hem ahlâkî sorumluluğunu hem de kul hakkını ilgilendiren ağır bir vebaldır. Üzülerek söyleyelim ki toplumumuzda sır saklama ve sözü emanet bilme noktasında ciddi bir ahlâkî zafiyet yaşanmaktadır. Hâlbuki Allah Resûlü (sas), bu hususta da müminlere son derece ince bir ölçü öğretmiştir: **“Bir kimse bir söz söyler de sonra etrafına bakınırsa (veya sesini kısarak konuşursa), o söz (dinleyene) emanettir.”** [Ebû Dâvûd, “Edeb”, 32; Tirmizî, “Birr”, 39]. Dikkat

edilirse Efendimiz (sas), kişinin ayrıca *“Bu sırdır, kimseye söyleme.”* demesini dahi şart koşmamıştır. Sadece etrafına bakınarak veya sesini alçaltarak konuşması bile, söylenen sözün emanet sayılması için yeterlidir. Hâl böyleyken karı-koca arasında paylaşılan en mahrem sırların, aile içinde yaşanan en hususi hâllerin başkalarına anlatılmasının Allah katında ne kadar ağır bir vebal olduğu kendiliğinden anlaşılmaktadır.

Nitekim İslâm ahlâkıyla yoğrulmuş âriflerin hayatında bunun pek güzel misallerini görmek mümkündür. Eşiyle anlaşmazlık yaşayan ve boşanma aşamasına gelen bir zata, *“Neden ayrılıyorsunuz? Eşinin ne kusuru var? Aranızda ne yaşandı?”* diye soruldu. O ise şu ibretlik cevabı verdi: *“Ben namusum olan kadının ve ailemin mahremiyetini size nasıl anlatırım?”* Böylece evliliği devam ettiği müddetçe aile sırlarını muhafaza etti. Bir süre sonra boşanma gerçekleşince aynı kişiler, tekrar gelerek *“Artık ayrıldınız. Şimdi anlat bakalım, ne oldu?”* diye ısrar ettiler. O ârif zat ise bu defa şöyle cevap verdi: *“Artık benimle hiçbir bağı kalmamış, bana nâmahrem olmuş bir kadının arkasından konuşmam bana nasıl helâl olur?”* İslâm ahlâkının insana kazandırdığı edep ve vakar budur. Evlilik sona ermiş olsa bile eski eşin haysiyetini, şerefini ve mahremiyetini korumak, mümin şahsiyetinin ayrılmaz bir vasfıdır.

Burada yeri gelmişken başka bir acı manzarayı da hatırlatmak gerekir. Günümüzde boşanma süreçlerinde kimi zaman eşler ve aileler, ayrılığı bir düşmanlık sebebine dönüştürebilmektedir. Tarafların aileleri yaşanan anlaşmazlıkları kendi üzerlerine alarak karşı tarafı bir hasım gibi görebilmekte ve özellikle çocuklar varsa onları da bu gerilimin içine çekebilmektedir. Hâlbuki çocuklar, anne ve babalarının arasındaki ihtilafın yükünü taşımamalıdır. Eşine duyduğu öfkeyi çocuğuna yansıtmak, onu diğer ebeveyne karşı doldurmak veya kırgınlıkların taşıyıcısı hâline getirmek, çocuğun ruh dünyasında derin yaralar açan büyük bir haksızlıktır. İslâm ahlâkı, evlilik devam ederken olduğu gibi ayrılık sonrasında da edebi, adâleti ve merhameti muhafaza etmeyi emreder. Nikâh bağı sona erse bile tarafların insanlık, İslâm kardeşliği ve çocuklar vesilesiyle devam eden hukukları vardır. Bu sebeple müminler, ayrılığı düşmanlığa dönüştürmeden karşı tarafın izzetini, çocukların huzurunu ve aileler arasındaki saygıyı korumaya gayret etmelidir.

Asr-ı Saâdet'ten Hüzünlü ve İbretlik Ayrılık Tabloları

Boşanma, her ne kadar arzu edilmeyen bir durum olsa da hayatın ve fitratın bir gerçeğidir. Bu sebeple boşanmış kimseleri ayıplamak, hor görmek veya onları toplum nazarında değersiz kabul etmek İslâm ahlâkıyla bağdaşmaz. Çünkü boşanmayı yaşamış olmak, tek başına bir insanın itibarını ve kıymetini ortadan kaldırmaz. Nitekim bu imtihan, Allah Resûlü'nün (sas) hanesinde dahi yaşanmıştır. Efendimiz (sas), bir dönem Hafsa validemizi (r.anhâ) ric'î talâkla boşamış; daha sonra Cebrâil'in (as), "*Hafsa'ya geri dön. Şüphesiz o dünyada da âhirette de senin eşindir ve cennet ehliendir.*" müjdesini getirmesi üzerine ona yeniden rücû etmiştir [Ebû Dâvûd, "Talâk", 36].

Asr-ı Saâdet'in ibretlik ayrılıklarından biri de "*Allah Resûlü'nün (sas) havarisi*" [Buhârî, "Cihâd", 40] Zübeyr b. Avvâm (ra) ile Hz. Ebû Bekir'in (ra) kızı Esmâ bint Ebû Bekir (r.anhâ) arasında yaşanmıştır. Hicretten önce kurulan, yaklaşık otuz yıl devam eden ve sekiz evlatla bereketlenen bu yuva, hicrî 28. yılda boşanmayla sona ermiştir [İbn Sa'd, *Tabakât*, 10/274]. Rivayetlere göre bu ayrılığın temelinde, Hz. Zübeyr'in (ra) son derece kıskanç bir mizaca sahip olması ve bu sebeple eşini aşırı derecede kısıtlaması yatmaktadır. Hz. Esmâ (r.anhâ), yaşadığı sıkıntıları birçok defa babası Hz. Ebû Bekir'e (ra) arz etmiş; o ise her defasında, "*Sabret kızım! Cennetin senin olmasını istemez misin?*" diyerek sabrı tavsiye etmiştir [İbn Sa'd, *Tabakât*, 10/271]. Bu tavır, aile büyüklerinin ilk fırsatta ayrılığı teşvik etmek yerine, önce yuvayı ayakta tutmaya gayret etmeleri gerektiğini gösteren önemli bir örnektir. Ancak yaşanan sıkıntılar zamanla evliliğin devamını imkânsız hâle getirmiş ve nihayet yollarını ayırmışlardır. Buna rağmen boşanma, iki taraf arasında ne düşmanlığa ne de saygının kaybolmasına sebep olmuştur. Hz. Esmâ'nın (r.anhâ) hem eski eşi Hz. Zübeyr (ra) hem de onun ailesiyle olan hürmet ve muhabbeti devam etmiştir. Daha da önemlisi, bu ayrılık ne aile mahremiyetinin ifşasına ne de birbirlerini incitecek sözlerin söylenmesine kapı aralamıştır. Hz. Zübeyr (ra), Cemel Vakası'nda (36/656) şehit edildiğinde ardından en çok gözyaşı dökenlerden biri yine eski eşi Hz. Esmâ (r.anhâ) olmuştur. Hz. Esmâ (r.anhâ) da boşanmanın ardından uzun yıllar vakur bir hayat sürmüştür; Kerbelâ hadisesine ve Haccâc döneminin ağır imtihanlarına sabırla şahitlik etmiş, izzetini ve vakarını son nefesine kadar muhafaza etmiştir [Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/250].

Bir başka ibretlik hadise, Hz. Âişe'nin (r.anhâ) azatlı câriyesi Berîre (r.anhâ) ile hâlâ köle olan eşi Mugîs (ra) arasında yaşanmıştır. Hz. Âişe (r.anhâ) (ö. 58/678), Berîre'yi satın alıp hürriyetine kavuşturunca, İslâm hukukunun tanıdığı muhayyerlik hakkı gereği evliliğini sürdürüp sürdürmeme konusunda seçim yapma hakkı elde etti. Berîre (r.anhâ) bu hakkını kullanarak Mugîs'ten ayrılmayı tercih etti. Oysa Mugîs (ra), eşini derin bir muhabbetle seviyordu. Medine sokaklarında gözyaşları içinde onun peşinden dolaşıyor, geri dönmesi için yalvarıyordu. Bu manzarayı amcası Hz. Abbas (ra) (ö. 32/653) ile birlikte gören Allah Resûlü (sas), **“Berîre'nin Mugîs'e olan nefretine, Mugîs'in de Berîre'ye olan sevgisine şaşmıyor musunuz?”** buyurdu. Bunun üzerine Efendimiz (sas), Berîre'yi (r.anhâ) çağırarak eşine dönmesini tavsiye etti. Berîre (r.anhâ), İslâm kadınının hukuk şuurunu ve teslimiyet ahlâkını otaya koyarak *“Ya Resûlallah! Bu bir emir midir? Eğer emirse kabul ederim.”* diye sordu. Allah Resûlü (sas), **“Hayır, ben sadece aracılık ediyorum.”** buyurunca, Berîre (r.anhâ), *“Benim ona ihtiyacım yok.”* diyerek ayrılma yönündeki kararını sürdürdü. Bunun üzerine Efendimiz (sas) de onu bu kararından dolayı zorlamadı [Bk. Buhârî, “Talâk”, 16; Tirmizî, “Radâ”, 7]. Bu hadise, İslâm aile hukukunda sevgi ve rızanın esas olduğunu göstermektedir. Taraflardan biri evliliği sürdürmek istemediğinde, onu baskıyla veya duygusal zorlamalarla bu birlikteliğe mecbur bırakmak İslâm'ın benimsediği bir yöntem değildir.

Mümin olarak bizler, Kur'ân-ı Kerîm'de Talâk, Bakara, Nisâ ve Ahzâb sûrelerinde yer alan aile hukukuna ve talâk ahlâkına dair âyetleri derin bir tefekkürle okumalı, onların ortaya koyduğu ölçüleri hayatımıza taşımalıyız. Evliliğe olduğu kadar ayrılığa da Allah'ın (cc) belirlediği sınırlar çerçevesinde yaklaşmalıyız. Zira şakası dahi ciddi sayılan bu meselede sınırları aşmak, insanın en başta kendisine zulmetmesidir. Ayrılık kaçınılmaz hâle geldiğinde ise Kur'ân'ın “serâhan cemîlâ/güzellikle serbest bırakma” [Bk. Ahzâb 33/28] ilkesine bağlı kalmalı; zulme, haksızlığa ve mahremiyet ihlaline kapı aralamadan hareket etmeliyiz. Evlilik sona erse bile karşı tarafın hukukunu, haysiyetini ve sırlarını korumak mümin ahlâkının gereğidir.

Rabb'imiz, bizleri evlenirken de ayrılırken de ahlâkını, adâletini ve merhametini muhafaza eden kullarından eylesin. Bizleri Hudûdullah'a riayet eden, eşlerimizin ve bütün kulların haklarına karşı hassasiyet gösteren kimselerden eylesin. Huzuruna, çiğnenmiş kul haklarıyla ve bize emanet edilen sırların yüküyle çıkmaktan bizleri muhafaza buyursun (Âmin).

Suffa Meclisleri

AHLÂK BİLİNCİ DERSLERİ

Tesettür Ahlâkı

Kur'ân İklimi

﴿قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ
ذَٰلِكَ أَزْكَى لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ
يَغْضِضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ
إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ...﴾

“(Resûlüm!) Mümin erkeklere, gözlerini (harama) dikmemelerini, ırzlarını da korumalarını söyle. Çünkü bu, kendileri için daha temiz bir davranıştır. Şüphesiz Allah, onların yapmakta olduklarından haberdardır. Mümin kadınlara da söyle, gözlerini (harama bakmaktan) korusunlar; namus ve iffetlerini esirgesinler. Görünen kısımları müstesna olmak üzere, zinetlerini teşhir etmesinler. Başörtülerini, yakalarının üzerine (kadar) örtsünler...”

[Nûr 24/30, 31]

Nebevî Sedâ

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: سَيَكُونُ
فِي آخِرِ أُمَّتِي رَجُلٌ يَرْكَبُونَ عَلَى السُّرُوجِ كَأَشْبَاهِ الرِّجَالِ،
يَنْزِلُونَ عَلَى أَبْوَابِ الْمَسَاجِدِ، نِسَاؤُهُمْ كَأَسِيَّاتِ عَارِيَّاتٍ، عَلَى
رُءُوسِهِمْ كَأَسْنِمَةِ الْبُخْتِ الْعِجَافِ، الْعَنُوهُنَّ فَإِنَّهُنَّ مَلْعُونَاتٌ

Abdullah b. Amr'dan (ra) rivayetle Resûlullah (sas) söyle buyurmuştur: “Ümmetimin son dönemlerinde birtakım adamlar olacaktır. Erkekler gibi eyerlerin (bineklerin) üzerine binip cami kapılarına ineceklerdir. Hanımları ise giyinik uryandır, (giyinik çıplaktır), başları üzerinde arık deve hörgücü gibisi vardır. Onlara lanet edin. Zira onlar lanet olunmuşlardır.”

[Ahmed b. Hanbel, Müsned, 11/654]

Vahyin Dilinden

*“Ey Âdemoğulları! Size ayıp yerlerinizi örtecek giysi, süsle-
neceğiniz elbise indirdik. Takva
elbisesi ise daha hayırlıdır. İşte
bunlar, Allah’ın âyetlerinden-
dir. Belki düşünüp öğüt alırlar.”*

[Arâf 7/26]

Tesettürün Nebevî Boyutu

Allah Resûlü (sas), Allah’ın (cc) Cebrâil (as) vasıtasıyla kendisine ulaştırdığı bütün emir ve yasakları, helâl ve haramları, güzel ve çirkin olan davranışları ümmetine bildirmekle vazifeliydi. Ancak onun (sas) vazifesi sadece tebliğ ile sınırlı değildi. O (sas), kendisine bildirilen hakikatleri açıklamakla da görevliydi. Buna *tebyin* denir. Aynı zamanda insanlara bu hakikatleri öğretmekle, yani *talim* vazifesiyle

de mükellefti. Bunun yanında müminler için dua etmek, istiğfar etmek ve Allah’ın izin verdiği ölçüde şefaet etmek anlamındaki tezkiye vazifesi de ona (sas) aitti. Bu sebeple Efendimiz (sas), yirmi üç yıl boyunca Kur’ân’ın rehberliğinde ve Cebrâil’in (as) refakatinde ümmetine hakikati ulaştırdı. Kendisine emredilen hususları onlara bildirdi ve hayatıyla nasıl uygulanacağını gösterdi.

Hadis kitaplarında Allah Resûlü’nün (sas) bazı emirleri aktarırken kullandığı dikkat çekici ifadelerden biri de **“Ümirtü.../Bana emredildi...”** sözüdür. Zira Kur’ân’ın en ağır hitaplarından biri olan **“Emrolunduğun gibi dosdoğru ol!”** [Hûd 11/112] âyeti, Resûlullah’ın (sas) hayatındaki bu teslimiyetin temelini ortaya koymaktadır.

Bu sebeple Efendimiz (sas), birçok hususta **“Ben şununla emrolundum.”** buyurarak ümmetine rehberlik etmiştir:

“Ben namaz kılmakla emrolundum.” [Bk. Buhârî, “İmân”, 17, 28].

“Ben yedi uzuv üzerine secde etmekle emrolundum.” [Bk. Buhârî, “Ezan”, 133, 134].

“Ben ganimetleri hakkıyla dağıtmakla emrolundum.” [Buhârî, “İ’tisâm”, 10 ; Müslim, “Zekât”, 33].

“Ben misvak kullanmakla emrolundum.” [Münzirî, *Terğib*, 1/101, 102].

“Ben namaza kalktığımda abdest almakla emrolundum.” [Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/29].

“Ben Bakî ehli için istiğfarda bulunmakla emrolundum.” [Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 25/326; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l Evliyâ*, 2/27].

“Ben affetmekle emrolundum.” [Nesâî, “Cihâd”, 1; Hâkim, *Müstedrek*, 2/76].

“Ben insanlara vermekle emrolundum.” [Bk. Buhârî, “İ'tisâm”, 10 ; Müslim, “Zekât”, 33].

“Ben sözü kısa tutmakla emrolundum.” [Buhârî, “Cihâd”, 122; Müslim, “Mesâcid”, 1].

Ve daha birçok hadis, Allah Resûlü'nün (sas) hayatını ilâhî emirler doğrultusunda şekillendirdiğini göstermektedir.

Bu bağlamda Ebû Hüreyre'nin (ra) naklettiği bir rivayet, tesettür meselesi açısından da dikkat çekicidir. Rivayete göre Allah Resûlü (sas), bir gün pazardan kendisine bir sirvâl^[1] satın aldı. İçlerinden biri, “Yâ Resûlallah! Siz sirvâl mi giyeceksiniz?” diye sordu. Bu soru, dönemin giyim anlayışı açısından anlamlıdır. Sıcak iklim sebebiyle erkekler çoğu zaman uzun elbiseler giyiyor, ayrıca

altına ayrı bir giysi kullanmaya her zaman ihtiyaç duymuyorlardı. Bu sebeple Efendimiz'in (sas) sirvâl alması bazı sahâbîlerin dikkatini çekmişti. Allah Resûlü (sas) ise şöyle buyurdu: **“Evet, ben onu evde de seferde de gece de gündüz de giyerim. Çünkü ben örtünmekle emrolundum. Bundan daha iyi örten bir şey bulamıyorum.”** [Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, 5/122]. Bu rivayet, Allah Resûlü'nün (sas) örtünmeye verdiği önemi göstermektedir. Ona göre örtünme, Allah'ın emrine bağlılığın bir yansıması ve kulluk hayatının bir parçasıdır.

Peki Allah Resûlü'nün (sas) emrolunduğunu ifade ettiği bu tesettür anlayışının Kur'ân'daki temeli nedir? Kur'ân-ı Kerîm'e baktığımızda, tesettürün fitrî yönünü belirten A'râf sûresinin 26 ve 27. âyetleri karşımıza çıkar. Rab-b'imiz şöyle buyurur: **“Ey Âdemoğulları! Size ayıp yerlerinizi örtecek giysi, süslenecek elbise yarattık. Takvâ elbisesi... İşte o daha hayırlıdır. Bunlar Allah'ın âyetlerindendir. Belki düşünüp öğüt alırlar (diye onları indirdi). Ey**

Resûlullah'ın (sas) Ahlâkı

Ebû Saîd el-Hudrî (ra), Resûlullah'ın (sas) ahlâkını şöyle açıklar: “Hz. Peygamber (sas), çadırındaki örtünme çağına girmiş genç bir kızdan daha hayâlî idi. Hoşlanmadığı bir şey gördüğünde bu durum mübarek yüzünden hemen anlaşıldı.”

[Buhârî, “Edeb”, 72]

[1] Sirvâl, elbisenin altına giyilen bir tür pantolon veya şalvardır.

Âdemoğulları! Şeytan, ana-babanızı, ayıp yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi sizi de aldatmasın. Çünkü o ve yandaşları, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz şeytanları, inanmayanların dostları kıldık.” [A’râf 7/26, 27].

Sahâbenin Hayatından

Urve b. Zübeyr’den (ra) (ö. 94/713) rivayetle Hz. Âişe (r.anhâ) şöyle dedi: “Allah ilk muhacir kadınlara rahmet eylesin. Allah ‘Kadınlar başörtülerini yakalarının üzerine salsınlar.’ [Nûr 24/31] âyetini indirince onlar dışarıda giydikleri uzun elbiselerinin kenarlarını bölüp (elde ettikleri parça ile) başlarını örttüler.”

[Buhârî, “Tefsîr”, 12]

Bu âyetler, örtünmenin insan fitratına yerleştirilmiş bir ihtiyaç olduğunu ve şeytanın insanı ilk olarak örtüsüz bırakmaya yönelttiğini göstermektedir. Tesettür meselesiyle ilgili bir diğer önemli âyet de yine aynı sûrenin 31. âyetidir. Rabb’imiz şöyle buyurur: “Ey Âdemoğulları! Her secde edişinizde güzel elbiselerinizi giyin; yeyin, için, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez.” [A’râf 7/31].

Bir diğer önemli dayanak da Nûr sûresinin 30 ve 31. âyetleridir. Günümüzde tesettür denildiğinde zihinlerde çoğu zaman kadınların örtünmesi canlanmaktadır. Hâlbuki Kur’ân-ı Kerîm, tesettür anlayışını

daha geniş bir çerçevede ele alır. Nûr sûresinde önce mümin erkeklere hitap edilerek gözlerini haramdan sakınmaları ve iffetlerini korumaları emredilir [Bk. Nûr 24/30]. Ardından mümin kadınlara hitap edilir; onların da gözlerini haramdan sakınmaları, iffetlerini korumaları ve örtünmeye dair ilâhî ölçülere riayet etmeleri istenir [Bk. Nûr 24/31].

Bu sıralama, tesettürün önce insanın bakışında, kalbinde ve ahlâkında başlayan bir iffet şuuru olduğunu göstermektedir. Bedenin örtülmesi ise bu şuurun hayata yansıyan yönlerinden biridir. Böylece Kur’ân, erkek ve kadının kendi sorumluluk alanları içerisinde iffet bilinciyle hareket etmelerini istemektedir.

Âyetlerin her biri içerisinde birçok hikmet ve mesaj barındırır. Biz burada konumuz olan tesettür açısından baktığımızda, A’râf sûresinin 26 ve 27. âyetleriyle birlikte Nûr sûresinin iki âyeti ve Allah Resûlü’nün (sas) “**Ben örtünmekle emrolundum.**” [Ebü’l-Ferec İbnu’l-Cevzî, *Kitâbü’l-Mevzûât*, 3/47; Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, 2/106; Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, 5/122]. buyruğu, bize önemli bazı ölçüler sunmaktadır:

1. *Tesettür, erkek ve kadını kuşatan ilâhî bir emirdir.*
2. *Erkeğin de kadının da Allah'ın belirlediği ölçüler çerçevesinde örtünme sorumlulukları vardır.*
3. *Allah Resûlü (sas), kadınların tesettürüne dair hükümleri açıkladığı gibi erkeklerin giyim ve örtünme ölçülerine dair de hükümler bildirmiştir.*
4. *Tesettür konusunda gösterilecek hassasiyet, erkek ve kadın için ortak bir kulluk sorumluluğudur.*
5. *Örtünme, insan fıtratında bulunan hayâ ve korunma duygusunun bir yansımasıdır.*
6. *Kur'ân, insanı örtünmeye ve hayâya yönlendirirken şeytan, insanın ayıp yerlerini açığa çıkarmaya çalışmaktadır.*
7. *Müminin kıyafeti, helâl daire içerisinde olmalı; harama götüren unsurları barındırmamalıdır.*
8. *Allah (cc), verdiği nimetlerin kul üzerinde görülmesini ister; ancak bunun israf ve gösterişten uzak olması gerekir.*
9. *Kadın ve erkek, yaratılış itibarıyla birbirinin rakibi değil; birbirini tamamlayan iki unsurdur.*
10. *Allah, kadın ve erkeğe farklı sorumluluk alanları vermiştir. Bu sebeple tesettür hükümlerinde de her ikisinin fıtratına ve toplum içindeki konumuna uygun ölçüler ortaya koymuştur.*

Tesettürde Cinsiyetler Arası Denge

Bütün bu hususlar bize gösteriyor ki tesettür meselesi, sadece belli bir grubun veya cinsiyetin sorumluluğu olarak ele alınamaz. Allah (cc), kadın ve erkeği birbirine karşı ilgi ve muhabbet duyacak bir fıtrat üzere yaratmıştır. İslâm, bu fitrî yönelişi yok saymaz; onu helâl daire içerisinde korumayı ve insanın hayâ duygusuyla hareket etmesini ister.

Yaratılıştan gelen bu cazibe, tesettür anlayışıyla kontrol altına alınır ve meşru sınırlar içerisinde korunur. Kur'ân'da kadınların ve erkeklerin karşı tarafın dikkatini çekmeye yönelik davranışlardan sakınmaları istenir. Kadınların ziynetlerini teşhir etmesi “teberrüc” kavramıyla ifade edildiği gibi; erkeğin de bakışı, giyimi ve tavırlarıyla karşı tarafın iffetini zedeleyecek davranışlardan uzak durması gerekir.

Âlimlerin Dilinden

Bediüzzaman Said Nursî, tesettürün anlam ve değerine dair şu önemli tespiti yapmaktadır: *“Tesettür, kadınlar için fitridir ve fitratları iktizâ ediyor. Çünkü kadınlar hilka-ten zayıf ve nazik olduklarından, kendilerini ve hayatından ziyade sevdiği yavrularını himaye edecek bir erkeğin himaye ve yardımına muhtaç bulunduğundan kendini sevdirmek ve nefret ettirmemek ve istiskale maruz kalmamak için fitrî bir meyli var.”*

[Bediüzzaman Said Nursî, *Lem'alar*, 24. Lem'a (Tesettür Risâlesi)]

Ancak tesettür konusu ele alınırken çoğu zaman mesele yalnızca kadın üzerinden konuşulur. Kadının dikkat çekici yönleri gündeme getirilirken erkeğin kendi sorumluluk alanı içerisinde dikkat etmesi gereken hususlar yeterince vurgulanmaz. Hâlbuki Kur'ân, hem erkeğe hem kadına kendi konumuna uygun sorumluluklar yüklemiştir. Kadın ve erkek yaratılış itibarıyla bazı farklılıklara sahip olmakla birlikte, her ikisi de Allah'ın (cc) huzurunda iffetlerini korumakla mükelleftir. Bu sebeple tesettür, bir tarafın diğerini suçladığı bir alan olarak değil; her iki tarafın da kulluk bilinciyle hareket ettiği bir ahlâk ilkesi olarak anlaşılmalıdır.

Erkeğin ve Kadının Tesettürü

Bu başlıkta erkeği önce zikretmemizin sebebi, bizim herhangi bir cinsiyet vurgusu yapmamızdan kaynaklanmamaktadır. Bu tercih,

Kur'ân'ın ortaya koyduğu sıralamaya uygun bir yaklaşımdır. Hatırlanacağı üzere Nûr sûresinde Rabb'imiz (cc), önce mümin erkeklere hitap ederek gözlerini haramdan sakınmalarını ve iffetlerini korumalarını emretmiş; ardından mümin kadınlara aynı sorumlulukları hatırlatmış ve örtünmeye dair hükümleri bildirmiştir [Nûr 24/30, 31]. Bu yüzden bizler de bu sıralamaya saygı duyarak böyle yazmayı uygun gördük.

Kur'ân-ı Kerîm'de kadının tesettürüyle ilgili temel kavramlar, özellikle Nûr sûresi 31. âyet ile Ahzâb sûresi 59. âyetinde yer almaktadır. Nûr sûresi 31. âyetinde *ziyinet, illâ mâ zahera minhâ, himâr ve cüyûb*; Ahzâb sûresi 59. âyetinde ise *cilbâb* kavramı öne çıkmaktadır.

Bu kavramlar, tesettürün farklı yönlerine işaret etmektedir:

- *Ziyinet*: Korunması ve teşhir edilmemesi gereken süs ve güzellik unsurlarını ifade eder.
- *İllâ mâ zahera minhâ*: Tesettürün sınırlarını belirleyen ifadeyi ortaya koyar.
- *Himâr*: Başörtüsünün nasıl kullanılması gerektiğine dair ölçüyü bildirir.

- *Cilbâb*: Dışarı çıkarken kullanılan dış örtünün mahiyetini açıklar.
- *Cüyûb*: Örtünün kapsamı gereken boyun ve göğüs bölgesine işaret eder.

Bu kavramlar bize gösterir ki tesettür, yalnızca bir kıyafet düzenlemesi değildir; iffet, hayâ ve kulluk şuuruyla şekillenen kapsamlı bir hayat ölçüsüdür. Bu sebeple tesettür konusu ele alınırken yalnızca kadınların sorumlulukları üzerinde durmak yerine, erkeklerin de kendi sorumluluk alanlarını hatırlamak gerekir. Çünkü Kur’ân’ın inşa ettiği iffet anlayışı, erkek ve kadını birlikte kuşatan bir kulluk bilincidir. Her iki cins için de tesettür; iffet, hayâ ve vakar değerlerinin dışı yansımasıdır. Bununla birlikte erkek ve kadın tesettüründe, ortak ölçülerin yanında her iki fıtratın özelliklerine bağlı olarak farklılaşan hükümler de bulunmaktadır. İslâm, tesettürde temel ölçüleri belirler; bu ölçülerin farklı zaman ve mekânlarda nasıl uygulanacağını ise örf, imkân ve şartlar çerçevesinde değerlendirmeye bırakır. Bu noktada erkek ve kadın tesettürünü birlikte ele alarak temel ilkeleri inceleyebiliriz. Böylece ortak ve farklı yönleri daha açık bir şekilde görme imkânı bulacağız.

1. Tesettür, bedeni kısmen değil; bütünüyle örtmelidir.

Tesettürün temel ilkelerinden biri, avret mahallerinin açıkta bırakılmamasıdır. Avret kelimesi, *örtülmesi, korunması ve başkalarına gösterilmesi uygun olmayan yerleri* ifade eder. İslâmî literatürde avret, kişinin başkasına göstermesi ve başkasının bakması haram olan beden bölgelerini ifade eden fikhî bir kavramdır. Fıkıh âlimleri avret kelimesini, kişiler arasındaki ilişkiye göre dört başlık altında ele almışlardır: *Erkeğin erkeğe karşı avreti, kadının kadına karşı avreti, erkeğin kadına karşı avreti ve kadının erkeğe karşı avreti*.

Bunları kısaca açıklayalım:

a. Erkeğin Erkeğe Karşı Avreti

Erkeğin başka bir erkeğe karşı avreti konusunda cumhur ulemânın görüşü, diz ile göbek arasındaki bölgenin örtülmesi gerektiği yönündedir. Bu bölgeye bakmak caiz görülmemiştir. Malikî mezhebindeki bazı âlimlere göre ise baldır, avret kapsamında değerlendirilmemiştir. Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus vardır: Diz ile göbek arasındaki sınır ifade edilirken sorumluluk yalnızca bedenin ön tarafıyla sınırlı görülmemelidir. Arka taraf da aynı ölçünün içerisinde. Bu sebeple özellikle gençlerin giyim tercihlerinde

vücut hatlarını veya örtülmesi gereken bölgeleri açığa çıkaracak tarzlardan uzak durmaları gerekir.

b. Kadının Kadına Karşı Avreti

Kadının başka bir kadına karşı avreti konusunda da temel ölçü diz ile göbek arasındaki bölgedir. Bu sebeple kadınların birbirleriyle olan ilişkilerinde de bu sınırın korunması gerekir.

c. Erkeğin Kadına Karşı Avreti

Erkeğin kadına karşı avreti konusunda mahremiyet durumu dikkate alınır. Mahrem olan kadınlara karşı ölçü, genel olarak diz ile göbek arasındır. Nâmahrem kadınlara karşı ise âlimler arasında farklı değerlendirmeler bulunmaktadır. Bazı âlimler diz ile göbek arasını esas alırken, başta Şâfiî mezhebi âlimleri olmak üzere diğer bazı âlimler, erkeğin yabancı kadınlara karşı daha geniş bir örtünme sorumluluğu taşıdığını ifade etmişlerdir. Aynı şekilde bakış konusunda da sorumluluk karşılıklıdır. Nasıl erkeğin kadına bakmasında ölçüler varsa kadının da erkeğe bakması konusunda dikkat etmesi gereken sınırlar bulunmaktadır.

d. Kadının Erkeğe Karşı Avreti

Kadının erkeğe karşı avreti konusunda temel ölçü, Nûr sûresi 31. âyette geçen **“İllâ mâ zahera minhâ/Kendiliğinden görünenler”** ifadesidir. Âlimler arasında bazı farklı değerlendirmeler bulunmakla birlikte genel kabul, kadının yabancı erkeklere karşı örtünmesinin farz olduğu yönündedir. Bu görüşün dayanaklarından/delillerinden biri de Hz. Esmâ bint Ebî Bekir’in (r.anhâ) rivayet ettiği hadistir. Hz. Esmâ ince bir elbiseyle Allah Resûlü’nün (sas) huzuruna geldiğinde Efendimiz (sas), yüzünü çevirerek şöyle buyurmuştur: **“Ey Esmâ! Kadın hayız çağına ulaştığında, şu ve şurası dışında (yani yüz ve elleri dışında) hiçbir yerinin görünmesi doğru değildir.”** [Ebû Dâvûd, “Libâs”, 31]. Bu rivayet, **“kendiliğinden görünenler”** ifadesinin anlaşılmasında önemli bir ölçü ortaya koymaktadır. Buna göre kadının yüzü ve elleri dışında kalan bölgelerinin örtülmesi tesettürün temel sınırları içerisinde. Ancak tesettür, sadece bu sınırları yerine getirmekten ibaret değildir; hayâ, vakar ve iffet bilinciyle tamamlanan bir kulluk anlayışıdır.

Avret olan bölgelere bakmak haram olduğu gibi, zaruret bulunmadıkça bu bölgelere dokunmak da caiz değildir. Tedavi ve doğum gibi zorunlu durumlarda ise ihtiyaç miktarınca kolaylık tanınmıştır.

2. Dikkat çekici olmamalı, sade ve yalın olmalıdır.

Tesettür, yalnızca bedenin örtülmesini değil; giyimde sadelik, tevazu ve vakar ölçülerinin gözetilmesini de kapsar. Mümin erkek ve kadın, kıyafetini gösteriş, üstünlük taslama veya dikkat çekme aracı hâline getirmemelidir.

Nitekim Allah Resûlü (sas), giyimde israf ve kibirden uzak durmayı öğütlemiş ve şöyle buyurmuştur: **“Giyimde sadelik imandandır.”** [Ebû Dâvûd, “Tereccül”, 2]. Bir başka hadisinde ise **“İsrafa düşmeksizin ve kibirlenmeksizin yiyiniz, giyiniz ve sadaka veriniz.”** buyurmuştur [Buhârî, “Libâs”, 1; Ebû Dâvûd, “Libâs”, 25]. Ancak güzel ve temiz giyinmek tek başına kibir değildir. Nitekim güzel giyinmeyi seven bir sahâbînin sorusu üzerine Efendimiz (sas), **“Kibir, hakkı inkâr etmek ve insanları küçümse-**

mektir.” buyurmuştur [Ebû Dâvûd, “Libâs”, 29]. Bununla birlikte Allah Resûlü (sas), şöhret ve gösteriş amacıyla giyinmeyi de sakındırmış; **“Kim dünyada şöhret için bir elbise giyerse Allah ona kıyamet gününde zillet elbisesi giydirir.”** buyurmuştur [Ebû Dâvûd, “Libâs”, 5]. Bu sebeple tesettürde dikkat çekmeme ilkesi; elbisenin şekli, rengi, tarzı ve toplumdaki algısıyla birlikte değerlendirilmelidir. Nitekim Abdullah b. Amr’ın (ra) kırmızı bir elbise giymesi üzerine Allah Resûlü (sas) bu konuda uyarıda bulunmuş; ancak aynı elbisenin kadınlar için uygun olabileceğini ifade etmiştir [Ebû Dâvûd, “Libâs”, 9]. Bu rivayetler, giyimde esas olanın örf, zaman, toplum algısı ve niyetle birlikte sadelik ve vakar ölçüsünü korumak olduğunu göstermektedir.

Kur’ânî Ahlâk

“...Peygamber’in eşlerinden bir şey isteyeceğiniz zaman, perde (hicap) arkasından isteyin. Böyle davranmanız hem sizin kalpleriniz hem de onların kalpleri için daha temizdir...”

[Ahzâb 33/53]

3. İnce ve şeffaf olmamalı, kalın ve teni göstermeyecek hâlde olmalıdır.

Tesettürün gerçekleşmesi için giyilen elbisenin sadece bedeni kapatması yeterli değildir; aynı zamanda teni göstermeyecek nitelikte olması gerekir. Çünkü ince ve şeffaf bir kıyafet, görünüşte örtme anlamı taşısa da gerçekte örtülmesi gereken bölgelerin belli olmasına sebep olur. Bu ölçü, kadın ve erkek için ortak bir ilkedir. Erkeğin avret mahalli olan diz ile göbük arasını örten kıyafetin de ince ve şeffaf olmaması, bu bölgeyi belli etmeyecek nitelikte olması

gerekir. Aynı şekilde kadın tesettüründe de elbisenin bedeni ve örtülmesi gereken bölgeleri gösterecek incelikte olmaması gerekir. Dolayısıyla tesettürün amacı yalnızca bedeni bir kumaşla kapatmak değil; örtülmesi gereken yerleri gerçekten koruyacak bir giyim anlayışına sahip olmaktır. Bu konuda sahâbe hanımlarının hassasiyeti de dikkat çekicidir. Münzir b. Zübeyr (ö. 64/683), annesi Hz. Esmâ'ya (r.anhâ) ince kumaşlı bir elbise gönderdiğinde, o günlerde gözleri görmeyen Hz. Esmâ elbiseye dokunarak şöyle demiştir: *"Elbisesini ona geri verin!"* Münzir, *"Anneciğim! Bu elbise altını göstermiyor."* dediğinde Hz. Esmâ şu cevabı vermiştir: *"Altılarını göstermese bile ince olduğu için vücut hatlarını belli eder. Bundan dolayı ben giymem."* [İbn Sa'd, *Tabakât*, 10/273].

4. Vücut hatlarını göstermeyecek biçimde geniş ve bol olmalıdır.

Kadın ve erkek tesettüründe ortak ilkelere biri de giyilen elbisenin vücut hatlarını belirginleştirecek kadar dar olmamasıdır. Çünkü tesettürün amacı örtülmesi gereken bölgeleri koruyacak ve iffet anlayışını destekleyecek bir giyim tarzı oluşturmaktır.

Âlimlerin Dünyasından

Basra'nın önde gelen tâbiîn dönemi âlimlerinden ve zâhid hanımlarından olan Hafsa bint Sîrîn (ö. 101/719), ensarın azatlılarından. Ümmü Hüzeyl künyesiyle de bilinen Hafsa, henüz on iki yaşındayken Kur'ân-ı Kerim'i hıfz etmiştir. Devrinin meşhur kadılarından İyâs b. Muâviye (ö. 122/740 [?]), onun hakkında *"Ondan daha faziletli birini görmedim."* diyerek onun ilmini ve takvasını övmüştür. Âsım el-Ahvel'in (ö. 142/759) aktardığı bir hadise, onun tesettür ahlâkına olan derin bağlılığını çarpıcı bir biçimde ortaya koyar: Âsım el-Ahvel ve beraberindekiler kendisini ziyarete gittiklerinde, ilerlemiş yaşına rağmen Hafsa bint Sîrîn hemen dış örtüsünü (cilbabını) bürünüp peçesini kapatır. Oradakiler onun bu hassasiyeti üzerine, *"Bir nikâh ümidi beslemeyen yaşlı kadınların, zinetlerini teşhir etmeksizin (dış) elbiselerini çıkarmalarında kendilerine bir vebal yoktur."* [Nûr 24/60] âyetini hatırlatırlar. Bunun üzerine Hafsa bint Sîrîn, âyetin devamını okuyarak şu cevabı verir: *"Fakat âyet, 'İffetli davranmaları kendileri için daha hayırlıdır.' şeklinde devam etmektedir. İşte bu ibare, örtünmenin (hicâbın) her hâlükârda lüzumunu ispat etmektedir."*

[Beyhakî, *Sünenü'l-kübrâ*, 7/153]

Erkekler açısından temel ölçü, avret mahallerinin korunmasıdır. Bu bölgeleri belirginleştirecek derecede dar kıyafetlerden kaçınılmalıdır. Özellikle vücut hatlarını açıkça ortaya çıkaran dar pantolonlar, tesettürün ruhuyla bağdaşmaz.

Kadınlar açısından ise bu ilke daha geniş bir hassasiyet taşır. Çünkü kadın tesettürü, beden ve vücut hatlarının da belli edilmemesini gerektirir. Nitekim Üsâme b. Zeyd (ra) şöyle anlatmaktadır: “Resûlullah’a Dıhyetü’l-Kelbî tarafından Mısır işi bir elbise hediye edildi. O da onu bana verdi. Ben de hanımına verdim. Birkaç gün sonra Allah Resûlü (sas) beni gördü ve ‘**Üsâme! Sana hediye ettiğim elbiseyi niye giymedin?**’ diye sordu. Ben, ‘*Yâ Resûlallah! Onu hanımına hediye ettim.*’ deyince Allah Resûlü (sas), ‘**Öyleyse ona söyle, elbiseyi giyince altına da entari giysin. Çünkü ben o elbisenin vücut hatlarını göstermesinden korkarım.**’ buyurdu.” [Ziyâeddin el-Makdisî, *Ehâdisü’l-muhtâre*, 1/441]. Bu rivayet, Allah Resûlü’nün (sas) tesettürde, örtünün taşıdığı işleve ve maksada da dikkat çektiğini göstermektedir. Dolayısıyla kâmil anlamda bir tesettür için elbisenin ince ve şeffaf olmaması, vücut hatlarını belirginleştirecek kadar dar olmaması ve örtünme maksadına uygun nitelikler taşıması gerekir.

5. Karşı cinse benzer olmamalı, şahsiyetine ve kimliğine uygun olmalıdır.

Tesettürün önemli ilkelerinden biri de kadın ve erkeğin kendi kimliğine, yaratılışına ve şahsiyetine uygun bir giyim tarzına sahip olmasıdır. İslâm, insanın bedenini, kimliğini ve fitrî özelliklerini de korumayı hedefler. Allah Resûlü (sas), bu konuda şöyle buyurmuştur: “**Allah, erkeklere benzeyen kadınlara, kadınlara benzeyen erkeklere lânet etsin.**” [Müttakî, *Kenzü’l-Ummâl*, 16/385]. Ebû Hüreyre’nin (ra) naklettiğine göre Allah Resûlü (sas), “**Kadın elbisesi giyen erkeğe ve erkek elbisesi giyen kadına lânet etti.**” [Ebû Dâvûd, “Libâs”, 31] buyurmuştur.

Bu uyarılar, sadece kıyafet şekliyle ilgili bir yasak ortaya koymaz; aynı zamanda Müslümanın şahsiyetini ve kimliğini koruma gayesine işaret eder. Nitekim Hz. Âişe (r.anhâ) validemize bir kadın gelerek erkek ayakkabısı giyip giyemeyeceğini sorduğunda, Hz. Âişe (r.anhâ) şöyle cevap vermiştir: “*Allah Resûlü (sas), erkeklere benzemeye çalışan kadınları kınamıştır.*” [Bk. Ebû Dâvûd, “Libâs”, 31].

İslâm'ın getirdiği ölçü, kadın ve erkeği birbirinin rakibi olarak görmek yerine, her birini kendi fitrî kimliği içerisinde korumayı hedefler. Çünkü Allah'ın yarattığı denge muhafaza edildiğinde, insan kendi şahsiyetini daha sağlıklı şekilde inşa eder. Bu sebeple müminin giyimi, yalnızca bedeni örten bir unsur olarak görülmez; aynı zamanda onun vakarını, hayâsını ve ait olduğu kimliği yansıtan bir işarettir.

6. Başkalarının sembol ve işaretlerini taşıyan giysilerden olmamalı; özgün ve aidiyet taşıyan giysilerden olmalıdır.

Tesettür, kişinin kimliğini ve aidiyetini yansıtan bir duruştur. Bu sebeple mümin, giyiminde başka inançların, hayat tarzlarının veya kimliklerin özel sembolü hâline gelmiş unsurlardan uzak durmalıdır. Allah Resûlü (sas), müminlerin kendi kimliklerini korumaları konusunda hassas davranmış ve şöyle buyurmuştur: **“Kim bir kavme benzerse o da onlardandır.”** [Ebû Dâvûd, “Libâs”, 4]. Nitekim sahâbe döneminde de bu hassasiyet gözetilmiştir. Ebû Ümâme'nin (ra) (ö. 86/705) naklettiğine göre bazı sahâbiler Allah Resûlü'ne (sas) gelerek Ehl-i kitabın giyim tarzıyla ilgili soru sormuşlardır. Bunun üzerine Efendimiz (sas), onların kıyafetlerinden farklı bir tarzı tercih etmelerini istemiştir [Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/264].

Yine Hz. Rükâne'den (ra) (ö. 42/662 [?]) nakledildiğine göre Allah Resûlü (sas) şöyle buyurmuştur: **“Bizimle müşrikler arasındaki fark, başlıklarımızın üzerine sardığımız sarıklardır.”** [Ebû Dâvûd, “Libâs”, 21; Tirmizî, “Libâs”, 42].

Kavramlar

Tesettür: Arapça kökenli olup “örtmek, gizlemek, perdelemek, engel olmak” mânalarına gelen *setr* (ستر) kökünden türeyen *tesettür* (تستتر) kelimesi sözlükte; “örtünmek, kuşanmak, başkaları ile kendisi arasına perde koymak, bir şeyin içinde veya arkasında gizlenmek” anlamlarına gelmektedir. İslâmî bir terim olarak ilgilileri ve sınırları dinen belirlenmiş olan örtünme yükümlülüğünü ifade eder. Aynı kökten türeyen *sitr* (ستر) kelimesi, gizlenmeye yarayan engel ve perde gibi nesneler için kullanılırken mecazen “çekinme, korku, hayâ” anlamını taşır. Yine aynı kökten türeyen *seter* (ستر) “kalkan” mânasındadır; *setîr* (ستير) ve *mestûr* (مستور) ise mecaz olarak “iffetli kimse” demektir.

[H. Yunus Apaydın, “Tesettür”, *DİA*, 40/559]

Erkekler açısından bu kimlik göstergelerinden biri de sakaldır. Resûlullah (sas), farklı toplumların uygulamaları karşısında müminlerin kendilerine ait bir duruşa sahip olmalarını istemiştir.

Tesettür, “*Ben yalnızca Allah’ın kulum.*” mesajını taşıyan bir kulluk şurudur. Mümin kadın ve erkek, kıyafetiyle, görünüşüyle ve duruşuyla kendi inanç ve değerlerine ait bir kimlik ortaya koymalıdır.

7. Kirli ve pejmürde olmamalı; temiz ve düzgün olmalıdır.

Tesettür, müminin temizliğini, vakarını ve şahsiyetini yansıtan bir duruştur. Bu sebeple giyilen elbise kirli, dağınık ve özensiz olmamalı; temiz, düzgün ve kişinin taşıdığı nimetin farkında olduğunu gösterecek bir hâlde bulunmalıdır. Nitekim Ebü’l-Ehvâs (ra) anlatıyor: Üzerimde eski ve pejmürde bir elbiseyle Allah Resûlü’nün (sas) huzuruna geldim. Efendimiz (sas), bana malımın olup olmadığını sordu. Ben de malımın var olduğunu söyleyince bana şöyle buyurdu: **“Allah sana mal verdiği zaman, verdiği nimetin izi üzerinde görülsün.”** [Ebû Dâvûd, “Libâs”, 14].

Yine Allah Resûlü (sas), müminlerin toplum içindeki hâllerine dikkat çekerek şöyle buyurmuştur: **“Sizler kardeşlerinizin yanına gidecek ve insanlarla ilişkiler kuracaksınız. Binelerinizi ve elbiselerinizi düzene koyun ki insanlar arasında güzelliğinizle tanınasınız. Çünkü Allah çirkinliği ve çirkinliğin yayılmasını sevmez.”** [Ebû Dâvûd, “Libâs”, 25].

Bir başka rivayette ise Efendimiz (sas), saç baş dağınık ve üstü başı perişan bir kimse gördüğünde onun bu hâlden hoşnut olmamış ve **“Şu kişi saçını düzeltecek bir şey bulamadı mı? Elbisesini temizleyecek bir şey bulamadı mı?”** buyurarak temizliğe ve düzene dikkat çekmiştir [Ebû Dâvûd, “Libâs”, 17].

Bütün bu ölçüler, Müddessir sûresindeki **“Elbiseni temiz tut!”** [Müddessir 74/4] emrinin hayata yansıyan yönlerindendir. Tesettür, hiçbir zaman bakımsızlık veya özensizlik anlamına gelmez. Aksine mümin; temizliği, zarafeti ve vakarıyla örnek bir duruş sergiler. Çünkü Allah Resûlü’nün (sas) buyurduğu gibi: **“Allah güzeldir, güzelliği sever.”** [Müslim, “İmân”, 147]. Bu sebeple erkek de kadın da tesettürüyle beraber temizliği, düzeni ve nezaketi temsil etmelidir. Çünkü dış görünüşteki tertip ve güzellik, müminin taşıdığı kulluk bilincinin dışa yansıyan yönlerinden biridir.

8. İlgi uyandıracak şekilde koku sürünmüş olmamalı, sadelik en önemli şiar olmalıdır.

Tesettür, yalnızca kıyafetin şekliyle değil, toplum içinde sergilenen tutum ve duruşla da ilgilidir. Bu sebeple mümin, giyiminde, süslenmesinde ve güzel koku kullanımında dengeyi gözetmeli; başkalarının dikkatini aşırı şekilde üzerine çekecek davranışlardan uzak durmalıdır. Güzel koku kullanmak, Allah Resûlü'nün (sas) teşvik ettiği güzelliklerden biridir. Efendimiz (sas), **“Bana dünyanızdan üç şey sevdirdi: Kadın, güzel koku ve gözümün nuru namaz.”** buyurarak güzel kokunun önemine işaret etmiştir [Nesâî, “İşretü'n-Nisâ”, 1]. Nitekim sahâbe, Allah Resûlü'nün (sas) geçtiği yolları güzel kokusundan tanıdıklarını ifade etmişlerdir [İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/398, 399]. Ancak burada önemli olan, güzelliğin ve temizliğin dikkat çekici bir gösterişe dönüşmemesidir. Özellikle kadınların toplum içine çıkarken erkeklerin dikkatini çekecek şekilde koku sürünmeleri konusunda Allah Resûlü (sas) şöyle buyurmuştur: **“Bir kadın koku sürünür ve bu kokuyu hissetmeleri için insanların yanından geçerse o kimse hakkında şöyle şöyle denmiştir.”** [Tirmizî, “Edeb”, 35]. Ayrıca mescide gelen kadınlara güzel koku sürünmemeleri yönünde uyarıda bulunmuştur [Müslim, “Salât”, 141].

Erkekler açısından ise güzel koku kullanmak, temiz ve bakımlı olmak teşvik edilen hususlardandır. Ancak erkek de giyiminde ve süslenmesinde kulluk bilincini korumalı; gösteriş, kibir ve dikkat çekme arzusuna kapılmamalıdır.

Tesettürde dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise altın ve ipek meselesidir. Allah Resûlü (sas), erkeklere altın ve ipek kullanmayı yasaklamış ve Hz. Ali'nin (ra) rivayet ettiği üzere bir eline ipek, diğer eline altın alarak şöyle buyurmuştur: **“Bu ikisi ümmetimin erkeklerine haramdır.”** [Ebû Dâvûd, “Libâs”, 14].

Kadınlar için ise altın ve ipek, tesettür sınırları içerisinde bir ziynet olarak değerlendirilebilir. Çünkü İslâm, kadın ve erkeğin yaratılış özelliklerini dikkate alarak her birine uygun ölçüler belirlemiştir. Nitekim Abdurrahman b. Avf ve Zübeyr b. Avvam'ın cilt hastalıkları sebebiyle ipek kullanma izni verilmişse de [Bk. Buhârî, “Cihâd”, 91; “Libâs”, 29] bu izin onlara tanınmış özel bir ruhsattır. Bununla birlikte kadın ve erkek için geçerli olan temel ölçü şudur: Allah'ın (cc) verdiği nimetler kullanılabilir; ancak israfa, gösterişe ve kibir duygusuna kapı açmamalıdır.

9. Davranışlarında ve yürüyüşünde aşırılık olmamalı, sükûnet ve vakar olmalıdır.

İnsanın yürüyüşü, bakışı, konuşması ve toplum içindeki hâli de tesettür anlayışının bir parçasıdır. Çünkü bazen elbise bedeni örter; ancak kişinin tavırları, yürüyüşü ve davranışları dikkatleri üzerine çekebilir. Kur’ân-ı Kerîm, müminlere yürüyüş ve davranışlarında tevazu ve vakar üzere olmalarını öğretir. Rabb’imiz (cc) şöyle buyurur: **“Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma. Çünkü sen ne yeri yarabilir ne de dağlarla ululuk yarışına girebilirsin.”** [İsrâ 17/37]. Lokman sûresinde de Hz. Lokman’ın oğluna yaptığı şu nasihat aktarılır: **“Yürüyüşünde tabii ol, sesini de alçalt. Çünkü seslerin en çirkini şüphesiz eşeklerin sesidir.”** [Lokman 31/19]. Bu âyetler, müminin hayatında gösteriştten uzak, dengeli ve vakarlı bir duruşun esas olduğunu ortaya koymaktadır.

Kadınlar açısından ise Nûr sûresinde özel bir uyarı yer almaktadır: **“Gizlemekte oldukları ziynetleri anlaşılsın diye ayaklarını yere vurmasınlar.”** [Nûr 24/31]. Bu uyarının temel amacı, kişinin sahip olduğu güzellikleri ve süs unsurlarını dikkat çekici bir şekilde ortaya koymamasıdır. Çünkü tesettür, iffetli bir duruş sergilemektir. Bu sebeple mümin erkek ve kadın, yürüyüşünde, tavırlarında ve davranışlarında aşırılıktan uzak durmalı; tevazu, sükûnet ve vakar ile hareket etmelidir. Gerçek tesettür, insanın elbisesinden başlayıp hâl ve hareketlerine kadar bütün hayatına yansıyan bir kulluk bilincidir.

10. Sesi ve sözleri, cazibeli ve kışkırtıcı olmamalı; ciddi ve ağırbaşlı olmalıdır.

İnsanın dili, sesi, bakışı ve davranışları da korunması gereken nimetlerdendir. Çünkü insan sözüyle, üslubuyla ve tavırla dikkat çekebilir. Bu sebeple mümin, iletişimde ölçülü olmalı; karşısındaki kişide yanlış duygular uyandıracak, aşırı samimiyet veya cazibe oluşturacak tavırlardan uzak durmalıdır.

Cenâb-ı Hak, müminlerin özelliklerini sayarken şöyle buyurur: **“Onlar boş sözlerden yüz çevirirler. Onlar iffetlerini korurlar.”** [Mü’minûn 23/3-5]. Bu âyetler, müminin bedenini, dilini ve davranışlarını muhafaza etmesi gerektiğini göstermektedir. Allah Resûlü (sas) de iffet ve dil terbiyesi arasındaki ilişkiye dikkat çekerek şöyle buyurmuştur: **“Kim bana iki çenesi arasındakini (dilini) ve iki bacağı arasındakini (iffetini) koruma sözü verirse ben de ona cennet sözü veririm.”** [Buhârî, “Rikâk”, 23].

Özellikle kadınların erkeklerle iletişimde ses ve söz konusunda dikkat etmesi gereken ölçüler Kur'ân'da açıkça belirtilmiştir. Cenâb-ı Hak, Efendimiz'in (sas) hanımlarına hitaben şöyle buyurur: **"Ey Peygamber hanımları! Siz herhangi bir kadın gibi değilsiniz. Eğer Allah'a karşı gelmekten sakınıyorsanız, sözü yumuşatarak söylemeyin; sonra kalbinde hastalık bulunan kimse ümide kapılır. Güzel ve yerinde söz söyleyin."** [Ahzâb 33/32]. Bu âyet, konuşmada asıl ölçünün nezaket, ciddiyet ve vakar olduğunu ortaya koymaktadır. Mümin hanım veya mümin erkek, karşısındaki kişiyi etkilemeye yönelik bir üsluptan uzak durmalı; sözüyle ve tavırla iffetli bir duruş sergilemelidir. Çünkü gerçek tesettür, insanın bedenini olduğu kadar dilini, sesini ve bütün davranışlarını da Allah'ın belirlediği ölçüler içerisinde korumasıdır.

Rabb'imiz (cc) kadın ve erkek hepimize iffet, hayâ ve vakar üzere bir ömür sürmeyi nasip etsin. Bizi tesettürün sadece zahirî ölçülerini değil, onun ruhunu ve hikmetini de kavrayan kullarından eylesin. Tesettürün ölçülerine ve ilkelerine hassasiyetle riayet edenlerden kılsın (Âmin).

Suffa Meclisleri

AHLÂK BİLİNCİ DERSLERİ

Uyku Ahlâkı

Kur'ân İklimi

﴿وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِبَاسًا وَالنَّوْمَ سُبَاتًا وَجَعَلَ النَّهَارَ نُشُورًا﴾

“Sizin için geceyi örtü, uykuyu istirahat kılan, gündüzü de dağılıp çalışma (zamanı) yapan, O’dur.”

[Furkân 25/47]

Nebevî Sedâ

عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِذَا أَتَيْتَ مَضْجَعَكَ،
فَتَوَضَّأْ وَضُوءَكَ لِلصَّلَاةِ، ثُمَّ اضْطَجِعْ عَلَى شِقِّكَ الْأَيْمَنِ

Berâ b. Âzib (ra) şöyle demiştir: “Resûlullah (sas), bana
‘Yatağına gideceğin zaman namaz abdesti gibi
abdest al, sonra sağ yanın üzerine yat.’ buyurdu.”

[Buhârî, “Vudû”, 75]

Vahyin Dilinden

*“Gece olsun gündüz olsun,
uyumanız ve Allah’ın lütfun-
dan (nasibinizi) aramanız da
O’nun (varlığının) delillerin-
dendir. Gerçekten bunda, işiten
bir kavim için ibretler vardır.”*

[Rûm 30/23]

Nebevî Bir İnşa Olarak Uyku Ahlâkı

İnsan hayatında önemli bir yere sahip olan uyku, başıboş bırakılmış bir ihtiyaç değildir. İslâm, insanın hayatının her alanını olduğu gibi dinlenme hâlini de ilâhî rehberliğin ışığında ele alır. Çünkü mümin için hayatın her anı kulluk şuuruyla anlam kazanır. Uyku, kulluk yolculuğunun içinde yer alan ve insanın bedenini dinlendiren, ruhunu güçlendiren, Rabb’iyle bağını yeniden kurmasına vesile olan ilâhî bir nimettir.

Rabb’imiz (cc), insana verdiği nimetleri hatırlatırken uykuya da özellikle dikkat çekmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de, **“Uykunuzu bir dinlenme kıldık.”** [Nebe’ 78/9] buyurularak uykunun büyük bir nimet olduğu bildirilir. Bir başka âyette ise gecenin bir örtü, uykunun istirahat, gündüzün ise çalışma zamanı olduğu ifade edilerek hayatın üzerine kurulduğu ilâhî denge gözler önüne serilir [Bk. Furkân 25/47]. Gece ile gündüzün, çalışma ile dinlenmenin, hareket ile sükûnetin bu kusursuz ahengi, Allah’ın (cc) insana olan rahmetinin açık bir tecellisidir.

Bugün düzenli ve kaliteli bir uykunun insan sağlığı üzerindeki etkileri daha iyi anlaşılmaktadır. Sağlıklı bir uyku; bedeni dinlendirir, zihni berraklaştırır, duyguları dengeler ve insanın irade gücünü destekler. Ancak İslâm, uykuya yalnızca beden sağlığı açısından yaklaşmaz. Çünkü insan; bedeni, aklı, kalbi, ruhu ve vicdanıyla bir bütündür. Bu sebeple uykunun da bir ahlâkı vardır. Ne zaman uyunacağı, uykuya nasıl hazırlanılacağı, hangi bilinçle yatağa girileceği, gecenin nasıl değerlendirileceği ve güne nasıl başlanacağı mümin için önem taşıyan hususlardır. Bu noktada Kur’ân-ı Kerîm, uykuya ve geceye bambaşka bir anlam kazandırmaktadır. Nübüvvetin ilk yıllarında nazil olan Müzzemmil sûresi, Allah Resûlü’nün (sas) ağır vahiy sorumluluğuna hazırlanışında gecenin nasıl bir eğitim vesilesi olduğunu göstermektedir. Cenâb-ı Hak, büyük bir emaneti taşıyacak olan Nebî’sini (sas) gecenin bereketiyle inşa etmiş; gündüz omuzlanacak davanın hazırlığını gece başlatmıştır.

Allah Resûlü'nün (sas) gündüz taşıyacağı büyük davanın hazırlığı, gecenin sessizliğinde gerçekleşmiştir. Gece; onun (sas) Rabb'iyle baş başa kaldığı, vahyin terbiyesinde yetiştirdiği ve ruhunun güç kazandığı bir mektep olmuştur. Çünkü gecede güçlenmeyen bir ruhun, gündüz ağır sorumlulukları taşıması kolay değildir. Bu yönüyle Müzzemmil sûresi, âdeti bir "Gece Üniversitesi"nin müfredatını haber vermektedir. İnsanlığın en ağır yükünü taşıyacak olan Allah Resûlü (sas) için gece; tefekkürün, zikrin, kıyamın, Kur'ân'ın ve irade terbiyesinin zamanı olmuştur. Gecede kazanılan bu mânevî güç, gündüz verilen tebliğ mücadelesinin en büyük azığı hâline gelmiştir.

Bugün de mümin, bu nebevî ölçüden kendisine düşen payı almaya çalışmalıdır. Her müminin Allah Resûlü (sas) gibi uzun süre gece ibadeti yapması beklenmez. Ancak her mümin geceyi bütünüyle gaflete terk etmeyen, uykusunu disipline eden ve Rabb'ine ayıracağı düzenli bir vakit oluşturmaya çalışan bir hayat düzeni kurmalıdır. Çünkü uyku düzeni olmayan bir hayat, gecenin bereketinden ve seher vaktinin feyzinden yeterince istifade etmeyi zorlaştırır.

Hira'dan Başlayan İrade Eğitimi ve Gecenin İhyası

Allah Resûlü'nün (sas) hayatı, gecenin ve uykunun nasıl bir irade eğitimine dönüştüğünün en güzel örneğidir. Otuz beş yaşına kadar Mekke'de normal bir hayat süren, ticaret yapan ve ailesiyle meşgul olan Hz. Peygamber (sas), bu yaşlardan itibaren Hira'da yalnızlığı tercih etmeye başlamıştır. Ancak Hira, sıradan bir inziva mekânı değildir. Orası, insanlığın yeniden dirilişine vesile olacak büyük davanın hazırlık yeridir. Hira'da bir yandan ruh ve akıl tefekkürle olgunlaşırken diğer yandan yeryüzünü değiştirecek ilâhî çağrının ilk hazırlıkları yapılmıştır.

Hatılanacağı üzere ilk vahiy, o sıralar kırk yaşında olan Efendimiz'e (sas) Hira'da iken geldi ve **"Yaratan Rabb'inin adıyla oku!"** [Alak 96/1] emriyle

Resûlullah'ın (sas) Ahlâkı

Huzeyfe b. Yemân (ra) şöyle demiştir: "Resûlullah (sas) geceleyin uyumak istediği zaman elini yanağının altına koyar sonra da *'Allahümme bismike emûtü ve ehyâ./Allah'im! Sen'in isminle ölür, Sen'in isminle dirilirim.'* derdi. Uykudan uyandığı zaman ise *'Elhamdülillâhillezi ehyânâ min ba'di mâ emâtânâ ve ileyhi'n-nüşûr./Bizi öldürdükten sonra diriltten Allah'a hamdolsun. Diriltmek sadece O'na mahsustur.'* buyururdu."

[Buhârî, "Daavât", 7;
Müslim, "Zikir", 59]

peygamberlik süreci başladı. Ancak bu büyük karşılaşma, Allah Resûlü (sas) üzerinde derin bir tesir bıraktı. Efendimiz (sas) vahyin ağırlığıyla titreyerek Hz. Hatice validemizin (r.anhâ) yanına döndü. O büyük insan, Efendimiz'i (sas) sükûnetle karşıladı ve onun şahsiyetindeki ilâhî hazırlığı şu sözlerle ifade etti: *"Allah'a yemin ederim ki Allah seni asla utandırmayacaktır. Çünkü sen akra-bayı gözetir, doğru konuşur, ihtiyaç sahiplerinin yükünü taşır, misafire ikram eder ve hak yolunda ortaya çıkan sıkıntılara destek olursun."* [Buhârî, "Bed'ü'l-Vahy", 3]. Böylece Allah Resûlü (sas), vahyin getirdiği ağır sorumluluğun ilk günlerinde hem ilâhî terbiye ile hem de Hz. Hatice'nin (r.anhâ) sadâkati ve desteğiyle güç buldu. Ardından gelen âyetler, Efendimiz'in (sas) şahsiyetini vahyin ağırlığını taşımaya hazırladı: **"Kaleme ve (kalem tutanların) yazdıklarına andolsun!"** [Kalem 68/1]. Bu ilâhî hazırlığın devamında ise Allah Resûlü'ne (sas), insanlığı uyandırmadan önce kendi gecesini inşa etmesi öğretildi: **"Ey örtünüp bürünen (Resûlüm)! Birazı hariç, geceleri kalk namaz kıl."** [Müzzemmil 73/1, 2]. Müzzemmil sûresiyle birlikte Allah Resûlü (sas), gecenin terbiyesine alındı; uykusunu, vaktini ve iradesini vahyin rehberliğinde yeniden düzenledi. Çünkü büyük sorumluluklar, güçlü bir irade ve sağlam bir ruh ister. Geceyi ihya eden, Rabb'ile baş başa kalan ve ruhunu vahyin terbiyesine açan bir insan, gündüz ağır sorumlulukları taşıyabilecek bir kıvama ulaşır.

Ardından gelen ilâhî emir ise bu hazırlığın meyvesini göstermektedir: **"Ey bürünüp sarınan (Resûlüm)! Kalk, ve (insanları) uyar."** [Müddessir 74/1, 2].

Sahâbenin Hayatından

Hz. Ömer (ra), gece teheccüd namazı için kalktığında *"Yâ Rabbi! Bulduğum yeri görüyorsun, ihtiyacımı biliyorsun. Allah'ım! Beni huzurundan ihtiyacı görülmüş, her türlü korku ve tehlikelerden kurtulmuş, Sen'in emirlerine derhal icabet eden, duası kabul edilen, hatalarını affettiğin ve kendisine rahmet ettiğin bir kulun olarak döndür!"* diye dua ederdi.

Namazını bitirince de *"Allah'ım! Dünya üzerinde bâkî kalan bir şey göremiyorum, orada müstakim/dosdoğru bir hâl de yok. Allah'ım beni dünyada ilimle konuşan, hikmetle susan kullarından eyle. Allah'ım! Bana fazla dünyalık verme ki azmayayım, zor durumda da bırakma ki ibadet ve vazifelerimi unutmayayım. Şüphesiz az olup da kifayet miktarı olan mal, çok olup da (ibadet, zikir ve mes'uliyetlerden) gâfil bırakan maldan daha hayırlıdır."* derdi.

[İbn Ebî Şeybe, Musannef, 7/82]

Görüldüğü üzere önce gece inşa edilmiş, ardından gündüz insanlığın karşısına çıkmıştır. Çünkü gecesi olmayan bir davanın gündüzde kalıcı bir iz bırakması mümkün değildir. Allah Resûlü (sas), gecede Rabb’iyle kurduğu bağ sayesinde gündüz insanlığa rehberlik edecek gücü bulmuştur.

Âyetlerin bu şekilde iniş sıralaması, İslâm davasının şuurunu taşıyan her fert için sarsılmaz bir metodoloji sunmaktadır. Çünkü iç dünyasını vahiy ile inşa etmeyen, gecesini ve uykusunu ilâhî ölçülerle terbiye etmeyen bir insanın dış dünyada kalıcı bir eser ortaya koyması mümkün değildir. Yatağından ve uykusundan başlamayan bir nefis terbiyesi, sağlam bir şahsiyet inşasına dönüşemez. Geceyi fuzulî sözlerle, boş meşguliyetlerle ve iradeyi zayıflatan alışkanlıklarla tüketen bir insanın, gündüz büyük sorumlulukları taşıyabilmesi düşünülemez. Nitekim sahâbe-i kirâmın ilk eğitimlerinden biri, gecenin ve uykunun vahyin rehberliğinde yeniden düzenlenmesiydi. Çünkü terbiye edilmiş bir uykuya sahip olmadan, terbiye edilmiş bir hayat inşa etmek mümkün değildir.

İlâhî Bir Mûcize ve İnsanî Bir İhtiyaç Olarak Uyku

Uykunun gafletten çıkıp bir nimete dönüşebilmesi için önce şu sorunun cevabını doğru vermek gerekir: *Uyku nedir?* Bu soruya Kur’ân ve sünnet perspektifinden yaklaşılmadıkça insan kendisine bahşedilen bu büyük nimetin kıymetini tam anlamıyla kavrayamaz. Çünkü insan, mahiyetini bilmediği bir nimeti hakkıyla değerlendiremez.

Kur’ân ve sünnet ışığında uykunun hakikatini sekiz temel başlık altında ele almak mümkündür:

1. Uyku, insanın dünyevî hayatı için vazgeçilmez bir ihtiyaçtır.

İnsan, açlığa uzun süre dayanabilir; ancak uykusuzluğa aynı ölçüde tahammül edemez. Nitekim uzun süre devam eden uykusuzluk, insanın bedenî ve zihnî dengesini bozarak hayatî fonksiyonlarını olumsuz etkiler. Trafik kazalarından iş kazalarına kadar birçok problemin temelinde, insanın bu fitrî ihtiyacını ihmal etmesi vardır. Ancak bu ihtiyaç, yaratılmışlara mahsus bir özelliktir. Yaratıcı olan Allah (cc) için böyle bir eksiklikten söz edilemez. Kur’ân-ı Kerîm, Allah’ın (cc) mutlak kemâlini şu ifadelerle bildirir: **“O’nu ne bir uyuklama tutar ne de uyku.”** [Bakara 2/255].

Kur'ân'ın uyku ile ilgili kullandığı kavramlar da bu nimetin farklı boyutlarını göstermektedir. Örneğin,

- “سِنَّة/Sinetün”, uyku ile uyanıklık arasındaki hafif uyuklama hâline karşılık gelir [Bk. Bakara 2/255].
- “نُعَاس/Nu‘âs”, bedenin gevşediği ve sükûnetin başladığı ilk uyku hâlidir [Bk. Âl-i İmrân 3/154; Enfâl 8/11].
- “نَوْم/Nevm” genel anlamıyla uykuyu ifade eder [Bk. Rûm 30/23; Nebe’ 78/9].
- “رُقُود/Rukûd” uzun süreli uyku veya bekleyiş anlamında kullanılır [Bk. Kehf 18/18]. Nitekim Ashâb-ı Kehf’in uzun süreli uykusu bu kavramla anlatılmıştır.

2. Uyku, bedenin ve ruhun dinlenme vesilesidir.

Uyku, insanı her gün yeniden hayata hazırlayan büyük bir ilâhî lütuftur. Gün boyunca yorulan beden, uyku sayesinde dinlenir; zihin berraklaşır, ruh ise huzur bulur. Kur'ân-ı Kerîm bu hakikati şöyle haber verir: **“O, geceyi sizin için bir elbise, uykuyu bir dinlenme, gündüzü de dağılıp çalışma zamanı kılandır.”** [Furkân 25/47]. Âyet-i kerîmede gece, insanı kuşatan ve koruyan bir libâs/elbise; uyku ise bedene ve ruha yeniden güç kazandıran bir dinlenme vesilesi olarak takdim edilir. Böylece insan, her sabah yeni bir güne tazelenmiş olarak başlama imkânı bulur.

3. Uyku, dünyevî sıkıntılardan, dertlerden ve kederlerden geçici de olsa bir kurtulma aracıdır.

Hayatın yükü, insanın omuzlarında zaman zaman ağırlaşır. Yorgunluklar, endişeler ve zihni meşgul eden nice mesele, insanı tüketebilir. Böyle anlarda uyku, Allah'ın kuluna ihsan ettiği bir rahmet ve âdeta bir merhem olur. Huzur içinde geçirilen birkaç saatlik bir uyku, bedeni dinlendirdiği gibi zihni de günlük meşgalelerin ağırlığından uzaklaştırır. Bu nimetin gerçek kıymetini ise çoğu zaman uykusuzluk çekenler ve ona hasret kalanlar daha iyi idrak eder.

4. Uyku, bütün yönleriyle henüz tam olarak çözülememiş büyük bir mûcizedir.

İnsanlık, yüzyıllardır uyku üzerine araştırmalar yapmasına rağmen onun hakikatini bütün yönleriyle çözebilmiş değildir. Özellikle rüyaların mahiyeti,

uyku evrelerinin insan üzerindeki derin etkileri ve uykunun beden ile zihni nasıl yenilediği hâlâ pek çok yönüyle sır olarak varlığını korumaktadır. Her gece yorgun düşen bedenin dinlenmesi, zihnin toparlanması ve insanın yeni bir güne hazırlanması, Allah'ın (cc) kudretini gösteren büyük delillerden biridir. Kur'an-ı Kerim bu hakikate şöyle dikkat çeker: **“Geceleyin ve gündüzün uyumanız ile O'nun lütfundan rızınızı aramanız da O'nun delillerindendir.”** [Rûm 30/23].

5. Uyku, kulluğun ve ibadetlerin hakkıyla yerine getirilebilmesi için en önemli azıktır.

İbadetle geçirilen gecelerin, helâl rızık peşinde koşulan gündüzlerin, ilim yolunda harcanan emeklerin, emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker/iyiliği emredip kötülükten sakındırma gayretlerinin güç kaynağı, çoğu zaman yeterli ve düzenli uykudur. Dinlenmeyen bir bedenin kulluk vazifelerini hakkıyla yerine getirmesi çok zordur. Bu sebeple, Allah rızası için dinlenmeye niyet eden müminin uykusu da ibadete hazırlayan bir vesile hâline gelir ve sevaba dönüşür.

6. Uyku ölümün, uyanmak ise dirilişin kardeşidir.

Uyku, insana ölümü; uyanış ise yeniden dirilişi hatırlatan en büyük ilâhî derslerden biridir. Bu sebeple âlimler, uykuyu “küçük ölüm”, ölümü ise “büyük uyku” olarak tarif etmişlerdir. Allah Resûlü (sas) de bu hakikati, **“Uyku ölümün kardeşidir.”** [Beyhakî, *Şuâbü'l-îmân*, 4/183] sözüyle ifade etmiştir. Kur'an-ı Kerim de gece uykusunu bir nevi vefat olarak anlatır: **“O, geceleyin sizi öldüren (öldürür gibi uyutan), gündüzün de ne işlediğinizi bilendir...”** [En'âm 6/60]. Bu sebeple Allah Resûlü (sas), yatağına uzandığında **“Allah'ım! Sen'in isminle ölür, Sen'in isminle dirilirim.”** [Buhârî, “Daavât”, 7] buyurur; uykudan uyandığında ise **“Bizi öldürdükten sonra dirilten Allah'a hamdolsun. Dönüş ancak O'nadır.”** [Buhârî, “Daavât”, 8] duasını okuyarak her geceyi ve her sabahı âhîret yolculuğunu hatırlatan bir tefekkür vesilesine dönüştürdü.

Âlimlerin Dilinden

Ömrünü İslâmî ilimlere adayan Suriyeli büyük âlim Abdülfettâh Ebû Gudde (1917-1997), zamanın ve uykunun fitri dengesine dair şöyle buyurmaktadır: **“Vakte dost olursak vakti iyi değerlendiririz. Her şeye dost olalım ama uykuya dost olmayalım.”**

[Abdülfettâh Ebû Gudde, *İlim Yolunda Zamanın Kıymeti*, 45].

7. Uyku, insanın üzerinden her türlü dinî ve hukukî sorumluluğun kaldırıldığı bir hâldir.

Uyku sırasında insanın iradesi ve şuuru aktif değildir. Bu sebeple kişi, uyku hâlinde yaptığı fiillerden sorumlu tutulmaz. Allah Resûlü (sas) bu hakikati şöyle ifade buyurmuştur: **“Üç kimseden kalem kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar uyuyandan, aklı başına gelinceye kadar deliden ve bulûğa erinceye kadar çocuktan.”** [Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 17]. Bu hadis, uykunun dinî ve hukukî sorumluluğu geçici olarak kaldıran bir hâl olduğunu göstermektedir. Çünkü uyku sırasında irade ve şuur devre dışı kaldığından, kişi bu esnada meydana gelen fiillerinden sorumlu tutulmaz. Mükellefiyet, kişi yeniden uyandığında ve şuuru yerine geldiğinde devam eder.

8. Uyku, dünyanın azığı, kabrin ve cennetin ise sadece bir hatırasıdır; kabir hayatında ve âhirette uyku yoktur.

Uyku, dünya hayatında insanın dinlenmesi için verilen büyük bir nimettir. Ancak kabir hayatında ve cennette uyku yoktur. Sahâbe-i kirâm ile cennet nimetlerinin konuşulduğu bir mecliste Allah Resûlü (sas), cennet ehlinin dünyada tattığı hâlde cennette bulunmayacak bir nimetten söz etmiş ve bunun uyku olduğunu haber vermiştir. Nitekim hadis-i şerifte şöyle buyrulur: **“Cennette ölüm ve uyku yoktur.”** [Taberânî, *Mu’cemü’l-kebir*, 10/243]. Çünkü cennet; eksikliğin, yorgunluğun ve tükenmişliğin bulunmadığı ebedî nimet yurdudur. Orada bedenler yorulmayacak, dinlenmeye ihtiyaç duyulmayacak ve nimetler hiçbir kesintiye uğramayacaktır. Rabb’imiz (cc), cennet ehlini dünya şartlarından tamamen farklı, ebedî hayata uygun bir yaratılışla yaşatacaktır.

Sünnet-i Seniyye Perspektifinden Uyku Ahlâkının Altı İlkesi

Allah Resûlü’nün (sas) kendi uygulamaları, nebevî hayatındaki tatbikatları ve ashâbına (ra) yönelik irşatları incelendiğinde, uyku ahlâkına dair altı temel ilke karşımıza çıkar. Bu ilkeler; zamanın bereketini kaybetmiş, gece düzeni bozulmuş ve dinlenme anlayışı ölçüsünü yitirmiş modern insan için yeniden diriltici bir rehber niteliğindedir.

Bu ilkeleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Çok Değil, Kıvamında Uyu ki Sıhhatli Olasın

Kıvamında uyku ne kadardır? Bu konuda Efendimiz'in (sas) açık bir beyanı var mıdır? Belirli bir vakit tayin etmiş midir? Bu soruların standart kalıplarla cevapları yoktur. Efendimiz'in (sas) ne kadar uyuduğuna dair bazı bilgiler elde edebiliyoruz; ancak sahâbeye "Şu kadar uyuyun." şeklinde belirli bir ölçü koyduğuna dair bir rivayet bulunmamaktadır.

Kur'ânî Ahlâk

"Onlar geceleri pek az uyurlardı. Seher vakitlerinde de bağışlanma dilerlerdi."

[Zâriyât 51/17, 18]

Bu sebeple kıvamında bir uykunun iki temel ölçüsü vardır: Birincisi *bünyeye*, ikincisi ise *terbiyeye* bağlıdır. Her insanın bedeni ve uyku ihtiyacı aynı değildir. Ancak insan, bedenini tanımalı ve onu belli bir disiplin içerisinde terbiye etmelidir. Bugün genel olarak ideal uyku süresinin 8 saat civarında olduğu ifade edilmektedir. 60 yıllık bir ömür üzerinden düşündüğümüzde, çocukluk dönemi çıkarıldığında geriye kalan 50 yılın yaklaşık üçte biri uykuda geçmektedir. Bu da yaklaşık 16 yıllık bir zamana karşılık gelir. Elbette burada "Şu kadar uyumalıyız!" diye bir sayı vermek doğru olmaz. Ancak insan, bünyesini alıştıran ve bedenini terbiye ederek daha verimli bir uyku düzeni oluşturabilir. Çünkü gereğinden az uyku bedeni yıprattığı gibi, gereğinden fazla uyku da insanı tembelliğe, ağırlığa ve verimsizliğe sürükleyebilir. Mesela insan, günlük uykusundan üç saat tasarruf edebilse 50 yıllık bir zaman diliminde yaklaşık 6 yıl 3 aylık bir süre kazanmış olur. Bu süre, ilim, ibadet ve hizmet yolunda değerlendirildiğinde büyük bir berekete dönüşebilir.

Efendimiz (sas), ümmeti hakkında endişe ettiği hususlar arasında uykuya düşkünlüğü ve tembelliği de zikretmiştir. Abdullah b. Abbas'ın (ra) naklettiğine göre Allah Resûlü (sas) şöyle buyurmuştur: "**Ümmetim hakkında en çok şu hususlardan korkuyorum: Şişmanlık, uykuya düşkünlük, tembellik ve iman zayıflığı.**" [Süyûtî, *Câmi'ü's-sağîr*, 1/404]. Hz. Süleyman'ın (as) annesinin oğluna yaptığı şu nasihat de uykunun âhiret boyutuna dikkat çekmektedir: "Evlâdım! Geceleyin fazla uyuma! Zira geceleyin fazla uyku, kişiyi kıyamet günü fakir bırakır." [İbn Mâce, "İkâmetü's-salavât", 174].

2. Az Değil, Kararında Uyu ki Kuvvetli Kalasın

Bu konuda bazı sahâbe efendilerimizin aldığı aşırı kararlara karşı Efendimiz'in (sas) uyarıları vardır. Hatırlanacağı üzere sahâbeden (ra) bazıları, Hz.

Peygamber'in (sas) ibadet hayatını öğrenince kendi amellerini yetersiz gördüler. Biri geceyi tamamen namazla geçirmeye, biri sürekli oruç tutmaya, diğeri ise evlenmemeye karar vermişti. Durumu öğrenen Allah Resûlü (sas) onları uyarak nebevî dengeyi ölçüsünü şöyle ifade etti: **“Şüphesiz ben Allah'tan en çok korkanınız ve O'na karşı en duyarlı olanınızım. Fakat ben bazen oruç tutar, bazen tutmam; gece hem namaz kılar hem uyurum; kadınlarla da evlenirim. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir. Şüphesiz bedeninin senin üzerinde hakkı vardır, gözünün senin üzerinde hakkı vardır, ailenin senin üzerinde hakkı vardır.”** [Buhârî, “Nikâh”, 1; “Savm”, 51; Müslim, “Nikâh”, 5]. Gereğinden fazla uyku insanı nasıl olumsuz etkiliyorsa gereğinden az uyku da bedeni yıpratır. Üstelik insan, bünyesini güçlendirmeden ve kendisini belli bir terbiyeden geçirmeden az uykuya yönelirse bu durum fayda yerine zarar getirebilir. Efendimiz (sas), Allah'ın (cc) güçlü ve kuvvetli mümini sevdiğini ifade etmiştir. Peki güçlü mümin nasıl olur? Lüzumsuz işler uğruna uykusundan fedakârlık eder, sonra gün boyunca esner, dikkatini toplayamaz, hafızası zayıflar ve bulunduğu yerde âdeta tükenmiş bir hâle gelirse bu, güçlü müminin hâli değildir. Demek ki burada esas olan, uykuyu azaltmak veya çoğaltmak değildir; esas olan itidali yakalamaktır.

Âlimlerin Dünyasından

ABD'deki Müslümanların hak ve adâlet mücadelesinde sembolleşen, Doğu'dan Batı'ya tüm İslâm coğrafyasında tavizsiz duruşuyla iz bırakan Müslüman hakikat eri Malcolm X yani gerçek adıyla Mâlik el-Şahbaz (1925-1965), Amerika'daki ırkçılığın kargaşasından Hac yolculuğunun manevî iklimine uzanan çileli ömrünü Ümmet-i Muhammed'in uyanışına adanmıştı. Bir suikast sonucu şehâdet şerbetini içene kadar kitlelere basiret ve şuur aşıl原因an Mâlik el-Şahbaz, gaflet uykusundaki insanlığın hakikatle yüzleşmesi adına uykunun manevî boyutuna son derece tesirli bir değerlendirmeye şöyle dikkat çekmiştir: *“Bütün uyuyanları uyandırmaya tek bir uyanık yeter.”* Son nefesine kadar ümmetin uyanışı için mücadele veren Mâlik el-Şahbaz'ın bu tarihi ikazı; ruhun ve zihnin hakikate uyanmasını müjdeleyen nebevî dirilişin en bariz nişanesidir.

[Malcolm X, *Konuşmalar*, 162]

3. Her Zaman Değil, Doğru Vakitlerde Uyu ki Fayda Bulasın

Uykü konusunda dikkat edilmesi gereken en önemli hususlardan biri de zamanlamadır. Çünkü sadece ne kadar uyuduğumuz değil, ne zaman uyuduğumuz da önemlidir. Bugün maalesef uykü düzenimizi ve gecenin bereketini kaybetmiş durumdayız. Efendimiz'in (sas) uygulamalarını bize aktaran sahâbe şöyle demektedir: **“Resûlullah yatsıdan önce uyumayı, yatsıdan sonra da konuşmayı hoş görmezdi.”** [Buhârî, “Mevâkit”, 23; Müslim, “Mesâcid”, 236].

Abdullah b. Mes'ûd (ra) da şöyle nakleder: **“Resûlullah (sas), bize yatsı namazından sonra gece sohbetlerini yasakladı.”** [İbn Mâce, “Salât”, 12]. Hadis âlimlerimiz bu rivayetleri açıklarken önemli bir noktaya dikkat çekerler. Efendimiz (sas) bazen yatsıdan sonra ümmeti ilgilendiren önemli meseleleri sahâbe ile konuşuyordu. Bazen de yatsı namazını daha ileri bir vakitte kılıyordu. Dolayısıyla bu hadisteki asıl maksat, yatsıdan sonra geceyi gereksiz konuşmalarla ve faydasız meşguliyetlerle uzatmamaktır. Çünkü mümin, gecenin bereketinden istifade eden insan olmalıdır.

Efendimiz'in (sas) şu tavsiyesi de uykü ile ibadet arasındaki dengeyi göstermektedir: **“Gündüzün orucuna sahur yemeği ile, gecenin ibadetine de öğle uykusu ile yardımcı olunuz.”** [Hâkim, *Müstedrek*, 1/588]. Peygamber mektebinde yetişmiş sahâbilerden Havvât b. Cübeyr (ra) (ö. 40/660-61 [?]) de faydalı uykunun vakitleri için şöyle demiştir: *“Gündüzün evvelinde uyumak dalgınlık, ortasında uyumak güzellik, sonunda uyumak ise ahmaklıktır.”* [Buhârî, *Edebü'l-Müf-red*, 593; Hâkim, *Müstedrek*, 5/538].

Allah Resûlü'nün (sas) hadisinde zikredilen öğle uykusu *kaylûle* olarak isimlendirilir. Kaylûle, Arapça kayl kökünden gelen bir kavramdır. Gün ortasında, özellikle sıcaklığın arttığı vakitlerde yapılan kısa süreli dinlenmeye denir. Bu dinlenmenin yapıldığı yere “mekîl” adı verilir. Kur'ân-ı Kerim de cenneti, müminlerin en güzel istirahat yeri olarak “mekîl” kavramıyla anlatır [Bk. Furkan 25/24]. Bediüzzaman Said Nursî hazretleri de 28. Lem'a, 9. Nükte'de bu üç uykü vaktini açıklar. Ona göre uykü üç çeşittir: *Gaylûle*, *Feylûle* ve *Kaylûle*.

Bu kavramların ne anlama geldiğini kısaca açıklayalım:

1. Gaylûle

Gaylûle, fecir vaktinden sonra başlayıp kerahet vakti bitinceye kadar olan uykudur. Bu vakitte uyumanın rızkın azalmasına ve bereketin eksilmesine sebep olabileceği ifade edilmiştir [Bk. Beyhakî, *Âdâb*, 1/276]. Sabah vaktinin bereketine dikkat çeken şu rivayet de bu anlayışı desteklemektedir: **“Sabah namazını kılıp oturduğum yerden güneş doğuncaya kadar Allah’ı zikretmem, benim için Allah yolunda düşmana saldırmamdan daha sevimlidir.”** [Abdür-rezzâk, *Musannef*, 1/530]. Efendimiz’in (sas) şu duası da sabah vaktinin önemini göstermektedir: **“Allah’ım! Ümmetinden sabahın erken vakitlerinde işe koyulanlara bereket ver.”** [Dârimî, “Siyer”, 1].

2. Feylûle

Feylûle, ikindi namazından sonra akşama kadar olan vakitte yapılan uykudur. Bediüzzaman hazretleri bu uykunun insanın hem maddî hem de manevî verimini azaltabileceğine dikkat çeker. Çünkü ikindi sonrası, gün içerisinde yapılan çalışmaların neticelerinin ortaya çıktığı bir zaman dilimidir. Bu vakti uyku ile geçirmek, insanın o günün bereketinden mahrum kalmasına sebep olabilir.

3. Kaylûle

Kaylûle ise sünnette tavsiye edilen uyku vaktidir. Öğleye yakın veya öğle sonrasında yapılan kısa süreli dinlenmedir. Günümüzde yapılan bazı araştırmalar da kısa süreli öğle uykusunun dikkat ve verimlilik üzerindeki olumlu etkilerine dikkat çekmektedir. Bu uygulama sadece belirli iklimlere ait bir alışkanlık değildir; aynı zamanda insanın biyolojik ritmiyle de yakından ilişkilidir.

Bugün bazı ülkelerde, özellikle Japonya’da çalışma verimini artırmak amacıyla kısa dinlenme uygulamalarından faydalanılmaktadır. Bizim medeniyetimizin

Kavramlar

Kaylûle: Arapça (فيل) kayl masdarından türeyen kaylûle (فيلولة) ve kâile (فائلة) sözcükleri, “öğle sıcağının şiddetli olduğu gün ortasında uyuma” anlamına gelmektedir. Kaylûle yapılan yere mekîl (مَقِيل) denilir. Kur’ân-ı Kerîm’de cennetin en güzel istirahat yeri (mekîl) olduğu haber verilmiştir [Bk. Furkân 25/24].

[Nebi Borzkurt, “Kaylûle”, *DİA*, 25/79]

de asırlar önce dikkat çektiği bu sünneti yeniden hayatımıza taşıyabilmek güzel bir kazanç olacaktır.

4. Sürekli Değil, Fasıla Vererek Uyu ki Kalite Elde Edesin

Uyku konusunda dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de uykunun insanı tamamen kuşatan bir hâle gelmemesidir. Nitekim günümüzde yapılan bazı araştırmalar da dengeli dinlenmenin ve uygun aralıklarla verilen molaların zihinsel verimliliğe katkı sağlayabileceğini ifade etmektedir. İslâm'ın uyku anlayışında da insanın bütün geceyi kesintisiz bir uyku ile geçirmesi ideal ölçü olarak görülmez. Çünkü gecenin bir bölümünü Allah'a (cc) ayırmak, nebevî terbiyenin temel unsurlarından biridir.

Teheccüd namazı, gecenin sessizliğinde insanın Rabb'ile baş başa kaldığı, Allah'ın hoşnutluğuna vesile olan büyük bir ibadettir ve Efendimiz'in (sas) hayatından hiç çıkarmadığı sünnetlerden biridir. Müzzemmil sûresinde gece ibadetiyle ilgili emir gelmiş, daha sonra hüküm hafifletilmiş; ancak Allah Resûlü (sas), teheccüdü hayatında devam ettirmiş ve sahâbesine de tavsiye etmiştir.

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre Resûlullah (sas) şöyle buyurmuştur: **“Allah, gecenin bir bölümünde kalkıp namaz kılan ve hanımını da namaz kılması için uyandıran; eğer kalkmak istemezse yüzüne su serpen kimseye rahmet etsin. Yine Allah, gece kalkıp namaz kılan ve kocasını da namaza kaldıran; eğer kalkmak istemezse yüzüne su serpen kadına rahmet etsin.”** [Nesâî, “Kıyâmü'l-Leyl”, 5; İbn Mâce, “İkâme”, 175].

5. Kafana Göre Değil, Sünnete Göre Uyu ki Lezzet Alasın

Müminin mürüvveti, şahsiyeti ve edebi; hayatının her alanında olduğu gibi yatağa girişinde de kendini gösterir. Mümin, yatağına Allah'ı hatırlayan bir kalple ve nebevî adaba riayet ederek yönelir; günün yorgunluğunu ve ağırlığını bu şuurla geride bırakır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi uyku, bir yönüyle küçük bir ölüm hâlidir. Bu sebeple yatağa abdestli girmek güzel bir sünnettir. Allah Resûlü (sas), uykuya geçerken birtakım dualar okumayı, Allah'a sığınmayı ve bedeni de bu edebe uygun şekilde dinlendirmeyi öğretmiştir. Sünnete göre uykuya hazırlanan kimse; abdest alır, yatağına sağ tarafı üzerine uzanır, sağ elini yanağının veya başının altına koyar ve kibleye yönelmeye gayret eder. Bu yatış şekli, nebevî uyku adabının önemli bir parçasıdır.

Nitekim Allah Resûlü'nün (sas) yüzüstü yatmayı hoş görmediği ve ashâbını bundan sakındırdığı bilinmektedir. Yaîş b. Tıhfe el-Ğifârî (ra), Mescid-i Nebvî'de yüzüstü yatarken Efendimiz'in (sas) kendisini uyardığını şöyle anlatır: *“Resûlullah yanıma geldi, beni ayağıyla hafifçe dürttü ve şöyle buyurdu: **Bu yatış tarzı, Allah'ın gazap ettiği ve razı olmadığı bir yatış tarzıdır.**”* [Ebû Dâvûd, “Edeb”, 95; Tirmizî, “Edeb”, 21]. Böylece Efendimiz (sas), insanın uyku hâlindeki beden duruşunun bile edep ve ilâhî rıza ile ilişkili olduğunu göstermiştir.

Bu nebevî ölçüler çerçevesinde mümin, yatağa yönelirken bedenini dinlenmeye bırakır, kalbini Allah'ın (cc) zikriyle huzura hazırlar; böylece uykusu kulluk yolculuğunun şuurlu bir parçasına dönüşür. Uyku öncesinde İhlâs, Felak ve Nâs sûreleri ile Âyetü'l-Kürsî'yi okuyarak Allah'ın korumasına sığınır; ellerine üfleyip bedenine sürer. Ardından Hz. Fâtıma (r.anhâ) tesbihatı olarak bilinen 33 defa *“Sübhânallah”*, 33 defa *“Elhamdülillah”* ve 34 defa *“Allahü Ekber”* zikriyle Rabb'ini anar. Günün muhasebesini yapar, eksikleri için tevbe ve istiğfarda bulunur; kalbini arındırarak huzur içinde uykuya geçer.

6. Unutarak Değil, Hatırlayarak Uyu ki Uyanabilesin

Sabah namazına veya gece ibadetine kalkmanın sırrı sadece saate ya da alarına bağlı değildir. Asıl mesele, insanın yatağa girerken kalbinin hangi hâlde olduğudur. Çünkü kalbin saati kurulmamışsa insan yüz tane saat kursa yine de uyanmakta zorlanabilir. Bu sebeple mümin, yatağına girerken kalbinin saatini kurmalıdır. Sabah namazının değerini, seher vaktinin bereketini, gece ibadetinin lezzetini hatırlayarak uyuyan insan, Allah'ın izniyle o kutlu vakitlere uyanmaya hazırlanır. Efendimiz (sas), uyuyan insanın karşı karşıya kaldığı manevî tehlikeyi şöyle haber vermiştir: **“Biriniz uyuduğu zaman şeytan onun ense köküne üç düğüm atar. Her bir düğümü atarken ‘Gecen uzun olsun, yat uyu!’ diyerek o yeri sıvazlar. Şayet o kimse uyanıp Allah'ı zikrederse düğümlerden biri çözülür. Abdest alırsa ikinci düğüm çözülür. Bir de namaz kılsa bütün düğümler çözülür. Böylece o kimse neşeli ve huzurlu bir şekilde sabahlar. Allah'ı anmaz, abdest alıp namaz kılmazsa uyuşuk ve tembel bir hâlde sabahlar.”** [Buhârî, “Teheccüd”, 12; Müslim, “Müsâfirin”, 207].

Demek ki insanın sabahki hâli, geceden başlamaktadır. Geceyi gafletle geçiren kimse ağırlaşırken Allah'ı anarak abdestle ve ibadetle güne başlayan kimse ruhen dirilir. Bu sebeple Efendimiz (sas), gece ibadetini ümmetine şöyle tavsiye etmiştir: **“Geceleyin kalkmayı tavsiye ederim. Çünkü o, sizden**

önce yaşayan sâlihlerin âdeti, Rabb’inize yakınlık vesilesi, günahlardan koruyucu, kötülöklere kefarete ve bedenî rahatsızlıkları gidericidir.” [Tirmizî, “Daavât”, 112].

Hız. Ali’nin (ra) şu sözü de insanın asıl uyanışının nerede olduğunu hatırlatan derin bir ifadedir: “İnsanlar uykudadır, öldükleri zaman uyanırlar.” [Sehâvî, Makâsîdül-hasene, 450]. Gözlerin açık olması, insanın hakikate uyandığını göstermez. Asıl dirilik, kalbin Allah’ın hakikatlerine açık olması ve gafletten sıyrılmasıdır. Mümin, hayatını bu bilinçle sürdürmeli ve yatağı da bu şuurla yönelmelidir.

Bugün ümmetin yaşadığı dağınıklık ve savrulmaların sebeplerinden biri, nebevî gece şuurundan ve uykunun ilâhî ölçüsünden uzaklaşmış olmaktır. Gecelerini ihya edemeyen bir insanın gündüzünü hakkıyla inşa etmesi, iradesini nefsin ve alışkanlıkların etkisinden kurtaramayan bir kimsenin yeryüzünde ağır sorumluluklar üstlenmesi zordur. Uykuyu nebevî bir ahlâkla düzenlemek, geceyi ihya ederek gündüzü bereketlendirmek ve iradeyi Allah’a (cc) yöneltmek, müminin önemli sorumluluklarından biridir. Çünkü Allah Resûlü’nün (sas) hayatında gece, yalnızca dinlenme vakti olarak kalmadı; büyük davanın hazırlık ve inşa süreci oldu. Hira’da başlayan tefekkür ve inziva süreci, Müzzemmil sûresiyle gelen gece terbiyesiyle devam etti ve böylece insanlığı uyandıracak büyük davanın ilk adımları atıldı. Müzzemmil sûresiyle gece terbiyesini öğrenenler, Müddessir sûresindeki “**Kalk ve uyar!**” emrini hakkıyla taşıyabilirler. Gafletten arınmış bir uyku, uyanık bir kalbin ve diri bir ruhun işaretidir.

Rabb’imiz! Bizlere gecelerini ihya eden, gündüzünü hayırla değerlendiren kullarından olmayı nasip eyle. Uykumuzu Sana yaklaşmaya vesile kıl. Kalplerimizi diri, ruhlarımızı uyanık, iradelerimizi güçlü eyle (Âmin).

Suffa Meclisleri

AHLÂK BİLİNCİ DERSLERİ

Rüya Ahlâkı

Kur'ân İklimi

﴿ قَالَ يَا بُنَيَّ لَا تَقْصُصْ رُءْيَاكَ عَلَىٰ إِخْوَتِكَ فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُّبِينٌ ﴾

“(Babası şöyle) dedi: ‘Yavrucuğum! Rüyanı kardeşlerine anlatma, sonra sana bir tuzak kurarlar! Çünkü şeytan insanın apaçık bir düşmanıdır.’”

[Yûsuf 12/5]

Nebevî Sedâ

عَنْ أَبِي قَتَادَةَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَنَّهُ قَالَ: الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ مِنَ اللَّهِ، وَالْحُلُمُ مِنَ الشَّيْطَانِ، فَمَنْ رَأَى شَيْئًا يَكْرَهُهُ فَلْيَنْفُثْ عَنْ شِمَالِهِ ثَلَاثًا وَلْيَسْتَعِذْ مِنَ الشَّيْطَانِ، فَإِنَّهَا لَا تَضُرُّهُ

Ebû Katâde'den (ra) rivayet edildiğine göre Resûlullah (sas) şöyle buyurmuştur: “Güzel rüya Allah'tandır, (hoşa gitmeyen) düş ise şeytandandır. Biriniz hoşlanmadığı bir şey gördüğünde sol tarafına üç defa üflesin ve şeytandan Allah'a sığınsın. Böyle yaparsa o rüya kendisine zarar vermez.”

[Müslim, “Rü'yâ”, 3]

Vahyin Dilinden

“Andolsun ki Allah, elçisinin rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse siz güven içinde başlarınızı tıraş etmiş ve saçlarınızı kısaltmış olarak korkmadan Mescid-i Harâm’a gireceksiniz. Allah sizin bilmediğinizi bildi ve size bundan başka yakın bir fetih (daha) verdi.”

[Fetih 48/27]

Rüya Fıkhi ve Nebevî Ölçüler

Hatırlanacağı üzere insan, ömrünün yaklaşık üçte birini uykuda geçirir. İnsan, uyku ile birlikte bambaşka bir âleme misafir olur; bazen sevindirici müjdelere görür, bazen korkup endişelenir, bazen de mâna vermekte zorlandığı sahnelerle karşılaşır. İşte bu yolculuğun adı rüyadır.

Peki, gördüğümüz rüyalar neyi ifade eder? Her rüyanın bir anlamı var mıdır? Rüyalar hayatımıza yön verebilir mi? Yoksa bazılarının üzerinde hiç durulmaması mı gerekir? Asırlardır insanlığın zihnini meşgul eden bu sorulara en doğru cevapları vahiy vermiştir.

Kur’ân-ı Kerîm’de peygamberlerin rüyalarına yer verilmiş, Allah Resûlü (sas) rüya hakkında müminlere önemli ölçüler öğretmiş, İslâm âlimleri de bu ölçüleri büyük bir titizlikle açıklamışlardır. Böylece rüyanın, ne tamamen ihmal edilecek ne de hayatın merkezine yerleştirilecek bir alan olduğu ortaya konulmuştur.

Bu sebeple rüya ahlâkı, müminin öğrenmesi gereken önemli edep ilkelerinden biridir. Mümin, uykuya dalarken de rüya gördüğünde de Allah Resûlü’nün (sas) öğrettiği ölçülere bağlı kalmaya gayret eder. Ne var ki rüya konusunda insanlar her zaman bu ölçülere bağlı kalamamışlardır. Tarih boyunca bu meseleye üç farklı tavırla yaklaşılmıştır: *İfrat, tefrit ve itidal...*

- *İfrat tavrı*, rüya meselesini gereğinden fazla büyütme ve hayatı rüyalarla göre şekillendirmektir. Bu anlayışa sahip olanlar, gayba ait meseleleri rüyalar üzerinden okumaya çalışır, dinî hayatlarında bile rüyaları belirleyici hâle getirirler. Fakat rüya, Allah’ın (cc) kelâmının ve Resûl’ünün (sas) sünnetinin önüne asla geçirilmemelidir. Bir rüya, âyetlerden ve nebevî beyanlardan daha fazla heyecan uyandırıyorsa bu, dinî tasavvurda ciddi bir problem var demektir. Böyle bir durumda rüya, nimet olmaktan çıkar; insanı hakikatten uzaklaştıran bir belaya dönüşebilir.

- *Tefrit tavrı*; rüyayı tamamen değersiz görmek, onu inkâr etmek veya hiçbir kıymet taşımadığını iddia etmektir. Rüyanın zaman zaman istismar edilmesi, Kur’ân ve sünnetin haber verdiği bu hakikati yok saymayı meşrulaştırmaz. Tarih boyunca birçok dinî hakikat istismar edilmiştir; ancak bu durum, onların hakikat olma vasfını ortadan kaldırmamıştır.
- *İtidal tavrı* ise Allah Resûlü’nün (sas) bize öğrettiği ölçülü yoldur. Rüya ne hayatı yönlendiren mutlak bir ölçüdür ne de bütünüyle yok sayılacak bir hadisedir. Bu konuda müminin rehberi, şeriatın ortaya koyduğu esaslar ve Resûlullah’ın (sas) pak sünnetidir.

Kavramsal Çerçeve ve Rüya Çeşitleri

Rüya, insanlık tarihi kadar eski bir hakikat olduğu gibi, İslâmî literatürde de üzerinde önemle durulan kavramlardan biridir. Sözlükte “رُؤْيَا/rüya” kelimesi, “görmek” anlamındaki “رُؤْيَا/rü’yet” kökünden gelir ve uyku sırasında görülen görüntüleri ifade eder. Türkçedeki karşılığı ise “düş”tür.

Arapçada rüya için kullanılan bir diğer kelime de “حُلْم/hulm”dur. Kur’ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerde bu kelime daha çok şeytanî ve rahatsız edici rüyalar için kullanılmıştır. Nitekim Hz. Yûsuf kıssasında, Mısır hükümdarının gördüğü karmaşık rüyayı yorumlayamayan kâhinler, “**Bunlar karmaşık düşlerdir** (أَضْغَاثُ أَحْلَام/edğâsü ahlâm). **Biz böyle düşlerin tabirini bilen kimseler değiliz.**” demişlerdir. [Yûsuf 12/44] Allah Resûlü (sas) de bu ayrımı, “**Rüya Allah’tandır, hulm ise şeytandandır.**” [Buhârî, “Ta’bîr”, 3] buyurarak açıkça ortaya koymuştur.

Resûlullah’ın (sas) Ahlâkı

Câbir b. Abdullah (ra) anlatıyor: Bir gün Allah Resûlü (sas) yanıma geldi ve “Bir rüya gördüm.” diyerek şu tabloyu anlattı: “Sanki Cibrîl başımın ucunda, Mikâil de ayaklarımın ucunda duruyordu. Biri, diğerine ‘Onun için bir misal söyle.’ dedi. Diğeri şöyle karşılık verdi: İşit, kulağın da işitsin; düşün, kalbin de düşünsün. Senin ve ümmetinin misali, kendine bir yurt edinen, oraya muazzam bir saray inşa eden, içine mükellef bir sofraya kuran ve insanları o sofraya davet etmesi için bir elçi gönderen hükümdarın misaline benzer. Bazıları davete icabet edip sofradan diletiğince yedi, bazıları ise gelmedi.”

[Dârimî, “Mukaddime”, 2]

İslâm’da rüyalar, Hz. Peygamber’in (sas) beyanları doğrultusunda üç kısımda değerlendirilmiştir. Ebû Hüreyre’nin (ra) rivayet ettiği hadiste Allah

Resûlü (sas) şöyle buyurur: **“Rüya üç çeşittir: Allah’tan bir müjde olan salih rüya, şeytandan gelen üzücü rüya ve kişinin gündüz zihnini meşgul eden şeylerden kaynaklanan rüya.”** [Müslim, “Rü’yâ”, 6]. İslâm âlimleri de bu nebevî tasnifi esas alarak rüyaları *Rahmânî*, *Şeytanî* ve *Nefsânî* olmak üzere üç başlık altında ele almışlardır.

1. **Rahmânî Rüya:** “Rüya-yı sâdıka” veya “rüya-yı sâliha” olarak da isimlendirilen bu tür rüyalar, Allah’ın (cc) kuluna bir müjde, ikaz veya işaret mahiyetinde lütfettiği hakiki rüyalardır.
2. **Şeytanî Rüya:** Şeytanın insana korku, hüzn, vesvese veya şehvî duygular vermek amacıyla gösterdiği rahatsız edici rüyalardır. Bu rüyalar, mümini huzursuz etmeyi hedefleyen şeytanî telkinlerin uyku hâlindeki yansımalarıdır.
3. **Nefsânî Rüya:** İnsanın gün içinde meşgul olduğu düşünce, arzu, endişe ve hadiselerin uyku sırasında rüyaya yansımalarıdır. Kişi çoğu zaman gündüz zihnini meşgul eden meselelerin izlerini rüyasında görür.

Allah Resûlü (sas) şeytanî ve nefsanî rüyalar karşısında nasıl bir tavır takınılacağını da öğretmiştir. Efendimiz (sas) şöyle buyurur: **“Sizden biriniz hoşlanmadığı bir rüya görürse kalksın, sol tarafına üç kez tükürsün (üfle-sin), şeytanın şerrinden Allah’a sığınsın ve o rüyayı kimseye anlatmasın.”** [Müslim, “Rü’yâ”, 5]. Ayrıca bu tür rüyalardan sonra abdest alıp iki rekât namaz kılmak da nebevî tavsiyeler arasındadır. Allah Resûlü (sas), başka bir hadisinde ise şöyle buyurur: **“Rüyada ayaklara vurulan zinciri severim, boyunlara**

Sahâbenin Hayatından

İnsanların sürekli rüya anlattığını gören Abdullah b. Ömer (ra), *“Keşke ben de bir rüya görsem de Resûlullah’a anlatsam.”* diye dua ederdi. Bir gece rüyasında cennette uçan bir halının üzerinde dilediği yere uçtuğunu görür. Utandığı için bunu ablası Hz. Hafsa (r.anhâ) vasıtasıyla Efendimiz’e (sas) iletir. Allah Resûlü (sas) bu güzel rüyaya karşılık şu muazzam tabiri yapar: *“Abdullah ne iyi bir delikanlıdır! Ah, keşke bir de gece namazı kılsa!”* [Buhârî, “Teheccüd”, 2]. İnsanı cennette uçuran o halının sırrının gece namazı/teheccüd olduğu anlaşılır. Oğlu Sâlim b. Abdullah (ö. 106/725) ve talebesi Nâfi’ şahitlik etmişlerdir ki Abdullah b. Ömer (ra), o günden sonra bir daha vefatına kadar gece namazını asla terk etmemiştir.

geçirilen zincirden ise hoşlanmam.” [Buhârî, “Ta’bir”, 3]. Hadis şârihleri, ayaklara vurulan zinciri dinde sebat; boyna geçirilen zinciri ise şeytanın esiri hâline gelmek şeklinde açıklamışlardır. Bu sebeple mümin, şeytanî rüyaların tesiri altında kalmamalı ve onları hayatına yön veren işaretler olarak görmemelidir. Bu hususta Câbir b. Abdullah’ın (ra) rivayet ettiği şu hadise oldukça dikkat çekicidir: Bir bedevî, Resûlullah’ın (sas) huzuruna gelerek gördüğü korkutucu rüyayı anlatmaya başlayınca Efendimiz (sas), **“Sus! Rüyanı kimseye anlatma. Şeytanın uyku yoluyla seninle oynamasına fırsat verme!”** [Müslim, “Rü’yâ”, 14] buyurmuştur.

Görüldüğü gibi rüyaların hepsi aynı mahiyette değildir. Bunlardan şeytanî ve nefsanî olanlar karşısında nasıl hareket edileceğini Allah Resûlü (sas) bizlere öğretmiştir. Asıl üzerinde durulması gereken ise Allah’ın (cc) kuluna bir ikram ve müjde olarak lütfettiği rahmânî rüyalarlardır.

Şimdi konumuzun ana eksenini oluşturan rahmânî rüyayı şu üç soru çerçevesinde ele alalım:

1. *Rahmânî rüyanın değeri nedir?*
2. *Bir rüyanın rahmânî olduğu nasıl anlaşılır?*
3. *Rahmânî rüyanın fıkhi nedir?*

Rahmânî Rüyanın Değeri

Rahmânî rüyanın kıymetini ortaya koyan birçok delil vardır. Bunları beş temel başlık altında değerlendirebiliriz:

1. Rahmânî Rüya, Nübüvvet Kurumunun Bir Parçasıdır

Allah Resûlü (sas) şöyle buyurmuştur: **“Müminin sâdık rüyası, peygamberliğin kırk altı cüzünden bir cüzdür.”** [Buhârî, “Ta’bir”, 4]. Bu hadis, rahmânî rüyanın ne kadar kıymetli bir hakikat olduğunu ortaya koymaktadır. *Nübüvvetten bir cüz* olarak nitelendirilen bir hakikatin asılsız veya değersiz olması düşünülemez.

Peki, hadiste neden özellikle “kırk altı” oranı zikredilmiştir? Hz. Âişe (r.an-hâ) annemiz, vahyin başlangıç safhalarını anlatırken şöyle der: **“Resûlullah’a vahyin başlangıcı, uykuda gördüğü sâdık rüyalar olmuştur. Gördüğü her rüya sabah aydınlığı gibi aynen gerçekleşirdi.”** [Buhârî, “Bed’ü’l-Vahy”, 3] Bu

dönem altı ay sürmüştür. Efendimiz'in (sas) nübüvvet süresi ise yirmi üç yıldır. Altı ay, yirmi üç yılın kırk altıda birine tekabül etmektedir. Böylece Allah Resûlü (sas), vahyin ilk safhası olan bu dönemi, **“Nübüvvetin kırk altıda biri”** şeklinde ifade etmiştir.

Peygamberlerin nübüvvetten önce gördükleri sâdık rüyalar, onları üstlenecekleri büyük vazifeye hazırlayan ilâhî terbiyenin bir parçasıdır. Nübüvvetten sonraki rüyaları ise vahiy veya ilâhî bir işaret mahiyetindedir. Nitekim Efendimiz'in (sas) nübüvvet öncesine dair nakledilen şakk-ı sadr hâdisesi [Bk. Buhârî, “Enbiyâ”, 5] ile Hz. Yûsuf'un (as) çocukluğunda gördüğü, güneşin, ayın ve on bir yıldızın kendisine secde ettiği rüya [Bk. Yûsuf 12/4], bunun en güzel örnekleri arasında yer almaktadır. Nübüvvet sonrasında görülen rüyalar ise iki şekilde değerlendirilir. Eğer Hudeybiye (6/628) öncesinde görülen ve Fetih sûresinde haber verilen rüya gibi [Bk. Fetih 48/27] Kur'ân-ı Kerîm'de yer alıyorsa doğrudan vahiydir. Kur'ân'da zikredilmeyen rüyalar ise ilâhî bir işaret ve yönlendirme mahiyetindedir. Allah Resûlü (sas), bu işaretler doğrultusunda hareket etmiş ve birçok önemli kararında onların rehberliğinden istifade etmiştir. Bedir (2/624) ve Uhud (3/625) öncesinde gördüğü rüyalar da bunun en güzel örnekleri arasında yer almaktadır.

2. Rahmânî Rüya, Allah'ın Kullarına İlâhî Bir İkramıdır

Allah'a samimiyetle yönelen ve ihlâsla kulluk eden bir mümin, uykusunda ilâhî bir ikrama mazhar olabilir. Rahmânî rüyalar, Cenâb-ı Hakk'ın kullarına zaman zaman lütfettiği manevî ihsanlardan biridir.

Âlimlerin Dilinden

“İslâm geleneğinde rüya tabiri denilince akla ilk gelen ve bu alanın pîri kabul edilen İbn Sîrîn'in (ö. 110/729) rüyaların kime anlatılması gerektiğine dair ufuk açıcı ikazı şu şekildedir: *“Rüya tabiri ilmi, dinin ta kendisidir. O hâlde rüyalarınızı kime anlattığınıza ve bu ilmi kimden aldığınıza çok dikkat ediniz. Rüyalarınızı ancak size şefkat duyan dostlarınıza veya ilim sahibi akıllı kimselere anlatın. Zira cahil veya hasetçi kimselerin yapacağı isabetsiz tabirler, rüyanın o şekilde tecelli etmesine sebep olabilir.”*

[İbn Sîrîn, Müntahabü'l-kelâm fî tefsîri'l-ahlâm, 1/15]

3. Rahmânî Rüya, Rabbanî Bir Müjdedir

Ebû Hüreyre'nin (ra) rivayet ettiğine göre bir gün Allah Resûlü (sas), **“Ben-den sonra peygamberlikten sadece mübeşşirat kalacaktır.”** buyurmuştur. Sahâbenin, *“Mübeşşirat nedir yâ Resûlallah?”* sorusuna ise **“Sâdık (sâlih) rü-yadır.”** cevabını vermiştir [Buhârî, “Ta’bir”, 5]. Kulun kalbine huzur veren, hayırlı bir gelişmeye işaret eden veya Allah'ın (cc) rahmetini hissettiren bu rüyalar, Rabbânî birer müjdedir. Cenâb-ı Hak, kimi zaman iffetini muhafaza eden bir genci, kimi zaman da davasında sebat eden bir mümini bu müjdelerle sevin-dirip teselli edebilir.

4. Rahmânî Rüya, Rahmânî Bir İkazdır

Rahmânî rüyalar bazen de kul için bir ikaz ve muhasebe vesilesi olur. Be-diüzzaman Said Nursî'nin ifadesiyle bunlar birer “şefkat tokadı”dır. Rabb'imiz (cc), sevdiği kulunu rüya yoluyla bir hatasına, bir hatası, ihmâli veya eksiği konusunda uyarabilir. Bu sebeple rahmânî rüyalar, mümini muhasebeye sevk eden ilâhî ikazlar olarak görülmelidir.

5. Rahmânî Rüya, Kıyamete Yaklaştıkça Mümin İçin Bir Teselli Vesilesidir

Kıyamete yaklaştıkça fitnelerin arttığı, hak ile bâtılın birbirine karıştığı zamanlarda rahmânî rüyaların önemi daha da artacaktır. Allah Resûlü (sas), **“Kıyamet yaklaştığı zaman müminin rüyası neredeyse hiç yalan çıkmaz.”** buyurmuştur [Buhârî, “Ta’bir”, 26]. Bu nebevî müjde, âhir zamanda sâdık rüyaların mümin için bir teselli ve moral kaynağı olacağını göstermektedir.

Bir Rüyanın Rahmânî Olduğunun Belirtileri

Bir rüyanın rahmânî olup olmadığını kesin olarak belirlemek her zaman mümkün değildir. Bununla birlikte Kur’ân, sünnet ve âlimlerin değerlendirmeleri ışığında, rahmânî rüyaya işaret eden bazı alametlerden söz edilebilir.

Bunların başlıcaları şunlardır:

1. **Gören kişi:** Allah Resûlü (sas), **“En sâdık rüya görenleriniz, en doğru sözlü olanlarıdır.”** Buyurmuştur [Müslim, “Rü’yâ”, 6]. Bu hadis, doğruluk, ihlâs ve takvanın rahmânî rüyaya zemin hazırlayan önemli vasıflar olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Cenâb-ı Hak, hidâyetine

vesile olması için dinî hassasiyeti zayıf bir kula da ikaz mahiyetinde bir rüya gösterebilir. Böyle bir rüyanın en önemli işareti ise kişinin hayatında hayra ve istikamete vesile olmasıdır.

2. *Görülen Rüya*: Rahmânî rüyalar, çoğu zaman zihinde derin iz bırakan ve kolay kolay unutulmayan rüyalar. Buna karşılık parçalı, dağınık ve kısa sürede unutilan rüyalar genellikle nefsanî veya şeytanî nitelik taşır.
3. *Görüldüğü Zaman*: Hac ve umre esnasında, Mekke’de, Medine’de, Mescid-i Aksâ’da veya manevî atmosferi güçlü mekânlarda görülen rüyaların daha sâdık olabileceği belirtilmiştir. Bununla birlikte rüyanın rahmânî oluşunu belirleyen asıl ölçü, görüldüğü mekândan ziyade Allah’ın dilemesi ve rüyanın muhtevasıdır.
4. *Görüldüğü Mekân*: Hac ve umre esnasında, Mekke’de, Medine’de, Mescid-i Aksâ’da veya manevî atmosferi güçlü mekânlarda görülen rüyaların daha sâdık olabileceği belirtilmiştir. Bununla birlikte rüyanın rahmânî oluşunu belirleyen asıl ölçü, görüldüğü mekândan ziyade Allah’ın dilemesi ve rüyanın muhtevasıdır.
5. *Rüyayı Tabir Eden Kimse*: Rüya tabiri, ehliyet ve basiret gerektiren hassas bir ilimdir. Rüyadaki en küçük ayrıntı bile tabirin yönünü değiştirebilir. Bu sebeple görülen rüyalar, ancak bu konuda ilim, ehliyet ve basiret sahibi kimselerle paylaşılmalıdır. Nitekim Hz. Yûsuf (as), rüyasını babasına anlattığında Hz. Ya’kûb (as), **“Yavrucuğum! Rüyanı kardeşlerine anlatma; sonra sana bir tuzak kurarlar.”** [Yûsuf 12/5] buyurarak rüyanın herkese anlatılmaması gerektiğine dikkat çekmiştir.

Rahmânî Rüya Fıkhı ve Şer’î Sınırlar

İslâm’ın hayatın her alanına dair bir usûlü ve ölçüsü olduğu gibi, rahmânî rüyalar konusunda da gözetilmesi gereken birtakım edep ve şer’î sınırlar vardır. Bunları beş temel madde hâlinde özetleyebiliriz:

Birincisi: Rüya doğru anlatılmalı, mübalağadan kaçınılmalı ve zihinde kaldığı şekliyle aktarılmalıdır. Görülmeyen bir şeyi rüyaya ilâve etmek veya görülmeyen bir rüyayı görülmüş gibi anlatmak büyük bir vebaldır. Bu konuda Allah Resûlü (sas), **“En büyük iftiralardan biri, kişinin görmediği bir rüyayı görmüş gibi anlatmasıdır.”** buyurmuştur [Buhârî, “Menâkıb”, 5]. Bir başka hadisinde ise **“Yalandan rüya gördüğünü söyleyen kimse, kıyamet günü iki arpa**

tanisini birbirine bağlamakla mükellef tutulacak ve bunu asla başaramayacaktır.”

buyurarak bu günahın ağır vebaline dikkat çekmiştir [Buhârî, “Ta’bîr”, 45].

İkincisi: Rüyalar, herkese anlatılacak hadiseler değildir. Onlar gösterişe, şöhrete veya itibar kazanmaya vesile yapılmamalıdır. Rüyaları insanlar üzerinde tesir kurmanın veya kendisine ayrıcalık kazandırmanın bir aracı hâline getirmek, Allah’ın (cc) lûtfettiği bir nimeti istismar etmektir. Böyle bir tavır, zamanla kişinin hak ile bâtılı birbirine karıştırmasına ve şeytanın aldatmasına açık hâle gelmesine sebep olabilir.

Üçüncüsü: Rûya sahibi, gördüğü rüyayı başkaları için bağlayıcı bir delil gibi sunmamalıdır. Rûya, sahibini ilgilendirir; başkaları adına şer’î bir hüccet teşkil etmez. Bu sebeple hiç kimse, gördüğü bir rüyayı başkalarının amel etmesini gerektiren dinî bir delil olarak ileri süremez.

Dördüncüsü: Rûya sahibi, gördüğü rahmânî rüyayla amel edip etmemekte serbesttir. Rûya, kişiye bir işaret ve yol gösterme mahiyeti taşısa da şer’î bir zorunluluk oluşturmaz. Nitekim Allah Resûlü (sas), Uhud Gazvesi (3/625) öncesinde gördüğü rüyayı Ehl-i Beyt’inden ve ashâbından verilecek şehitlere, kılıcındaki gediği ise Medine’nin uğrayacağı zarara tabir etmiştir [Buhârî, “Menâkıb”, 25; Müslim, “Rü’yâ”, 20]. Buna rağmen Efendimiz (sas), istişareyi esas almış ve ashâbının çoğunluğunun görüşü doğrultusunda Medine dışına çıkmıştır. Böylece rüyanın, şer’î ölçülerin ve istişarenin önüne geçirilemeyeceğini fiilen göstermiştir.

Beşincisi: Rüyada görülen veya söylenen hiçbir şey, Kur’ân ve sünnetin ortaya koyduğu ölçülere aykırı olamaz. Rahmânî rûya, şeriata muhalefet etmez. Büyük velî Abdülkadir Geylânî’ye (ö. 561/1166) bir gün, “Ey Abdülkadir! Ben senin Rabb’inim. Bugünden itibaren sana haramları helâl kıldım, mükellefiyetleri de kaldırdım.” diye seslenildiğinde, o bu hitabın şeytandan geldiğini anlayarak “Kovulmuş şeytanın şerrinden Allah’a sığınırım. Sus ey melun! Senin bu sözün küfürdür.” diye karşılık vermiştir [Abdülkâdir-i Geylânî, Fütûhü’l-ğayb, 168]. Onu bu

Kur’ânî Ahlâk

“Çocuk kendisiyle birlikte koşup yürüyecek çağa gelince İbrâhim, ona ‘Yavrum, ben rüyamda seni boğazladığımı gördüm. Düşün bakalım, ne dersin?’ dedi. O da ‘Babacığım, emrolunduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın.’ diye cevap verdi.”

[Sâffât 37/102]

aldatmacadan koruyan şey, sahip olduğu ilim ve şer'î ölçülerdi. Bu sebeple Kur'ân ve sünnete aykırı hiçbir rüya rahmânî kabul edilemez.

Nebevî İklimden Rüya Tabloları

Allah Resûlü (sas), Mescid-i Nebevî'de sabah namazlarından sonra zaman zaman ashâbına, **"İçinizden rüya gören var mı?"** diye sorar, anlatılan rüyaları Allah'ın kendisine öğrettiği şekilde tabir ederdi [Buhârî, "Ta'bir", 47]. Bu nebevî meclislerde anlatılan bazı rüyalar, İslâm'ın ahlâk, iman ve âhiret tasavvurunu anlamamız açısından son derece önemli mesajlar ihtiva etmektedir. Eğer o gece rüya gören olmazsa bu defa kendisinin gördüğü bir rüyayı anlatır ve ashâbına ondan çıkarılması gereken dersleri öğretirdi. Böylece Nebevî meclislerde rüyalar, iman, ahlâk ve âhiret şuurunu inşa eden önemli bir eğitim vesilesi hâline gelirdi.

Bu meclislerde anlatılan rüyalardan birkaçını birlikte değerlendirelim.

Resûlullah'ın (sas) Bir Rüyası

Semüre b. Cündeb (ra) şöyle anlatıyor: *"Resûlullah (sas), bir sabah bize şöyle dedi: Bu gece rüyamda bana iki kişi gelerek beni uyandırdılar ve 'Haydi yürü!'* dediler. Ben de onlarla birlikte yola koyuldum. Derken sırtüstü yatan bir adamın yanına vardık. Başucunda, elinde kocaman bir kaya ile duran bir başkası vardı. Elindeki kayayı adamın başına vuruyor, başını darmadağın ediyordu. Taş yuvarlanıp gidiyor, adam taşı alıp getirene kadar diğerinin

Âlimlerin Dünyasından

İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe, ilim yolculuğunun başlarında oldukça sarsıcı bir rüya tecrübesi yaşamıştır. Kaynakların naklettiğine göre bu büyük imam, rüyasında Hz. Peygamber'in (sas) kabri şerifini açtığını, Allah Resûlü'nün (sas) mübarek kemiklerini toplayarak göğsünün üstüne koyduğunu -bir başka rivayete göre ise kemikleri çıkarıp birbirine eklediğini- görür. Gördüğü bu heybetli rüyanın dehşetiyle büyük bir korkuya kapılan Ebû Hanîfe, tabir etmesi için devrinin rüya tabiri otoritesi İbn Sîrîn'e bir adam gönderir. O büyük âlim, imamın ufkunu aydınlatan ve tarihin de sadâkatle şahitlik edeceği şu muazzam tabiri yapar: *"Senin rüyan haktır ve doğrudur. Sen, Resûlullah'ın (sas) sünnetini ihyâ edeceksin."*

[Muvaffakuddin el-Mekkî, *Menâkıbü Ebi Hanîfe*, 104]

başı eski hâline dönüyordu. Taşı getiren adam tekrar vuruyordu. Yanımdakilere, ‘Sübhânallah! Bu ikisi kimdir?’ diye sordum. ‘Yürü, yürü!’ dediler. Yürüdük ve sırtüstü yatan bir adamın yanına geldik. Başucunda elinde demir bir çengel bulunan bir başkası duruyordu. Bu adam, yatan kişinin bir tarafına geçip yüzünü, ağzını ve gözünü ensesine kadar çengelle yırtıyordu. Sonra diğer tarafına geçip aynı şeyi yapıyor, o bu tarafı yırtarken diğer taraf iyileşip eski hâline dönüyordu. ‘Sübhânallah! Bunlar kim?’ dedim. Bana yine ‘Yürü, yürü!’ dediler. Yürüdük; üstü dar, altı geniş, fırın gibi bir çukurun yanına geldik. İçinden uğultular ve sesler geliyordu. Baktık ki içinde çıplak erkekler ve kadınlar var. Altan alevler yükseldikçe çığlık atıyorlardı. ‘Bunlar kim?’ dedim. ‘Yürü, yürü!’ dediler. Yürüdük ve kan gibi kırmızı bir nehrin yanına vardık. Nehrin içinde yüzen bir adam, kıyısında da yanında birçok taş bulunan bir başka adam vardı. Nehirdeki adam yüzüp kıyıya çıkmak istedikçe, kıyıdaki adam onun ağzına bir taş atıyor ve onu eski yerine itiyordu. ‘Bu ikisi kim?’ dedim. ‘Yürü, yürü!’ dediler. Yürüdük ve çirkin görümlü bir adamın yanına geldik. Önünde bir ateş vardı, onu harlıyor ve etrafında dolanıyordu. ‘Bu kim?’ dedim. ‘Yürü, yürü!’ dediler. İçinde baharın bütün renklerini barındıran, geniş ve yemyeşil bir bahçeye geldik. Bahçenin ortasında boyu göğe uzanan, başını neredeyse göremediğim uzun boylu bir adam vardı. Etrafında da o güne kadar hiç görmediğim kadar çok çocuk bulunuyordu. ‘Bu kim, bunlar kim?’ dedim. ‘Yürü, yürü!’ dediler. Yürüdük ve büyük bir bahçeye vardık ki ben ondan daha büyük ve daha güzel bir bahçe görmemiştim. Yanımdakiler, ‘Buraya çık!’ dediler. Altın ve gümüş tuğlalarla örülmüş bir şehre yükseldik. Şehrin kapısına varıp açılmasını istedik. Kapı açıldı ve içeri girdik. Bizi, bedenlerinin yarısı gördüğün en güzel insan, diğer yarısı ise gördüğün en çirkin insan olan kimseler karşıladı. Yanımdaki iki kişi onlara ‘Gidin ve şu nehre dalın!’ dedi. Orada enine doğru akan, suyu süt gibi bembeyaz bir nehir vardı. Gidip içine daldılar ve döndüklerinde çirkinliklerinden tamamen arınmış, en güzel şekle bürünmüşlerdi. Yanımdaki iki kişi bana şöyle dediler: ‘Burası Adn cennetidir, şurası da senin makamındır.’ Başımı kaldırdığımda beyaz bulut benzeyen bir köşk gördüm. Bana ‘İşte senin konağın burasıdır.’ dediler. Ben de ‘Allah sizi mübarek kılsın, bırakın da evime gireyim.’ dedim. Onlar, ‘Senin daha tamamlamadığın bir ömrün var, onu tamamladığında buraya geleceksin.’ dediler. Bunun üzerine ‘Bütün gece dolaştık, bana bu gördüklerimin ne olduğunu anlatın.’ dedim. Şöyle açıkladılar: Başta taşla ezilen

adam, Kur'ân'ı öğrendiği hâlde ondan uzaklaşan ve farz namaz vaktini uykuyla geçiren kimsedir. Yanağı ensesine kadar yırtılan adam, evinden çıkıp her tarafa yayılan yalanlar uyduran kimsedir. Fırın içindeki çıplak erkek ve kadınlar zina eden kimselerdir. Kan nehrinde yüzüp ağzına taş atılan adam faiz yiyen kimsedir. Ateşi harlayan ve etrafında dolanan kişi cehennemin bekçisi Mâlik'tir. Bahçedeki uzun boylu adam İbrâhim'dir (as), etrafındaki çocuklar ise fıtrat üzere ölen yavrulardır. Yarı güzel yarı çirkin olanlar ise iyi amellerle kötü amelleri birbirine karıştıran, ancak Allah'ın kendilerini bağışladığı kimselerdir.” [Buhârî, “Ta'bir”, 48].

Rüya Tabirinde Kesinlik Meselesi

Abdullah b. Abbâs'ın (ra) naklettiğine göre bir adam, Resûlullah'a (sas) gelerek rüyasında yağ ve bal yağın bir bulut gördüğünü; insanların bu yağ ve baldan avuç avuç aldıklarını, gökten yeryüzüne uzanan bir ipin bulunduğunu, Allah Resûlü'nün (sas) bu ipe tutunarak yükseldiğini, ardından iki kişinin daha aynı ipe tutunduğunu, daha sonra gelen bir kişinin ise ipin kopması sebebiyle düştüğünü, ardından ipin yeniden bağlanmasıyla tekrar yükseldiğini anlattı. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir (ra), rüyayı tabir etmek için izin istedi. Bulutu İslâm'a, yağ ve balı Kur'ân'ın lezzet ve bereketine, gökten sarkan ipi ise nebevî hakikate yordu. Efendimiz (sas) onun bu tabiri üzerine, **“Bazısında isabet ettin, bazısında yanlış.”** buyurdu. Hz. Ebû Bekir (ra), nerede hata yaptığını öğrenmek istediye de Allah Resûlü (sas) bunu açıklamadı [Bk. Buhârî, “Ta'bir”, 47]. Bu hadise, rüya tabirinin zannî bir alan olduğunu ve ehil kimselerin dahi her yorumunda isabet etmeyebileceğini göstermektedir.

Kavramlar

Ta'bir: Sözlükte “bir nehri veya vadiyi geçmek, bir şeyi yorumlamak, kapalı bir mânâyı açıklamak” anlamlarına gelen “عبور/ubûr” kökünden türeyen “تعبير/ta'bir”, terim olarak “uykuda görülen rüyanın mahiyetini ve taşıdığı gizli mesajları çözerek hakikatini ortaya koymak” demektir. Kur'ân-ı Kerîm'de rüya tabiri için daha çok *te'vilü'l-ehâdis* kavramı kullanılmış olsa da [Bk. Yûsuf 12/6], İslâmî gelenekte rüyanın ehil kimseler tarafından şer'î ve manevî ilkelere göre yorumlanması işlemi ta'bir kelimesiyle ıstılahlaşmıştır.

[İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “ta'bir” md.]

Rahmânî Rüyaların Tahakkuk Zamanı

Hiz. Âişe (r.anhâ) validemiz, rüyasında odasına üç dolunayın düştüğünü görmüş ve bunu babası Hiz. Ebû Bekir'e (ra) anlatmıştı. Hiz. Ebû Bekir (ra) o gün herhangi bir yorum yapmadı. Aradan yıllar geçtikten sonra Allah Resûlü (sas) vefat edip Hiz. Âişe'nin (r.anhâ) hücreğine defnedilince, *"İşte rüyanda odana düşen üç aydan ilki ve en hayırlısı budur."* buyurdu [İmâm Mâlik, *Muvatta'*, "Cenâiz", 10]. Daha sonra Hiz. Ebû Bekir (ra) ve Hiz. Ömer (ra) de aynı hücreye defnedildi ve rüya bütün yönleriyle tahakkuk etti. Bu misal, rahmânî rüyaların Allah'ın (cc) takdir ettiği vakitte gerçekleştiğini göstermektedir.

Korkutucu Rüyalar Karşısında Takınılacak Tavrı

Hiz. Abbas'ın (ra) hanımı Ümmü'l-Fadl (r.anhâ), büyük bir endişeyle Resûlullah'ın (sas) huzuruna gelerek *"Rüyamda sizin bedeninizden bir parçanın kopup evimize düştüğünü gördüm."* dedi. Allah Resûlü (sas) ise tebessüm ederek **"Korkma, hayır görmüşsün. Fâtıma'nın bir oğlu olacak, sen de onu emzireceksin."** buyurdu [İbn Mâce, "Ta'bir", 10]. Nitekim bir müddet sonra Hiz. Hüseyin (ra) dünyaya geldi ve Ümmü'l-Fadl validemiz ona sütannelik yaptı. Böylece ilk bakışta korkutucu görünen bu rüyanın, gerçekte büyük bir müjde taşıdığı ortaya çıktı.

Rüyaların En Güzeli: Allah Resûlü'nü (sas) Rüyada Görmek

Sâlih ve sâdık rüyaların en büyük nimeti, Allah Resûlü'nü (sas) rüyada görebilmektir. Hâtemü'n-nebiyyin olan o kutlu Nebi'yi rüyada görmek, mümin için Cenâb-ı Hakk'ın lütfettiği en büyük mânevî ikramlardan biridir. Bu sebeple asırlar boyunca müminler, Efendimiz'i (sas) rüyalarında görebilmeyi büyük bir nimet ve müjde olarak kabul etmişlerdir.

Hiz. Peygamber (sas) Gerçekten Rüyada Görülür mü?

Allah Resûlü (sas), kendisinin rüyada görülebileceğini bizzat haber vermiştir. Ebû Hüreyre'nin (ra) rivayet ettiğine göre Efendimiz (sas) şöyle buyurmuştur: **"Rüyasında beni gören, gerçekten beni görmüştür. Çünkü şeytan benim sûretime giremez."** [Buhârî, "İlim", 38; Müslim, "Rü'yâ", 10]. Bu mânayı destekleyen benzer rivayetler Abdullah b. Mes'ûd (ra), Târik b. Eşyem (ra), Ebû Saîd el-Hudrî (ra) ve Ebû Katâde'den (ra) de nakledilmiştir [Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/477; Buhârî, "Ta'bir", 10]. Dolayısıyla Hiz. Peygamber'in (sas) rüyada görülmesi, hadislerle sabit

olan bir hakikattir. Ancak burada asıl üzerinde durulması gereken husus, rüyada görülen kişinin gerçekten Allah Resûlü (sas) olduğunun nasıl anlaşılacağı ve böyle bir rüyanın nasıl değerlendirilmesi gerektiğidir.

Allah Resûlü'nü (sas) Rüyada Görebilmenin Beş Şartı

Allah Resûlü'nü (sas) rüyada görmenin belirli şekli uygulamalarla elde edilecek bir formülü yoktur. Bu tamamen Cenâb-ı Hakk'ın bir lütfudur. Bununla birlikte hayatını Kur'ân ve sünnet istikametinde inşa eden, Efendimiz'e (sas) muhabbet ve bağlılığını derinleştiren müminlerin bu ilâhî ikrama mazhar olabilecekleri ifade edilmiştir. Bu noktada dikkat edilmesi gereken başlıca hassasiyetler şunlardır:

1. *Sevgide Derinlik*: Sevgi, sözle ifade edilen bir muhabbetten ibaret olmamalıdır. O sevgi, gerektiğinde Allah (cc) ve Resûl'ü (sas) uğrunda her türlü fedakârlığı göze alabilecek bir teslimiyete dönüşmelidir.
2. *Sünnete İttibâ*: Sünnete ittibâ, hayatın tamamını nebevî ölçülerle inşa etme gayretidir. Müslümanın düşüncesi, ibadeti, ahlâkı, ailesi, ticareti ve mücadelesi bu ölçülerle şekillendikçe Sünnet hayatın merkezine yerleşmiş olur.
3. *Salavâta Ehemmiyet*: Kişi, Allah Resûlü'ne (sas) salavat getirmeyi hayatının ayrılmaz bir parçası hâline getirmelidir. Salavat, Efendimiz'e (sas) duyulan muhabbetin dile yansımasıdır. Bu muhabbet kalbi, aklı ve amelleri de kuşatmalı; salavatın bereketi hayatın her alanına taşınmalıdır.
4. *Sahâbeye Sadâkat*: Efendimiz'i (sas) rüyasında görmek isteyen kişi, onun yetiştirdiği ashâb-ı kirâma gönülden bağlılık duymalı; onların imanını, ahlâkını, fedakârlığını ve dava şuurunu kendisine örnek edinmelidir.
5. *Sılaya (Duaya) Devamiyet*: Kişi, bu arzuyu gönlünde diri tutmalı, her fırsatta dua ile Rahmân'ın kapısını çalmalıdır. Hatta bu duayı yaparken din kardeşlerini de unutmayarak "Yâ Rabbî! Bu nimeti kardeşlerime de lütfet!" diyebilecek bir gönül genişliğine ulaşmalıdır. Çünkü başkası için yapılan samimi dualar, çoğu zaman dua eden kimsenin de rahmet kapılarının açılmasına vesile olur.

Büyük Mükafatın Getirdiği Büyük Sorumluluk

Allah Resûlü'nü (sas) rüyada görmek, mümin için büyük bir lütuf ve eşsiz bir mânevî ikramdır. Ancak bu ikram, beraberinde ağır bir sorumluluğu da getirir. Böyle bir nimete mazhar olmak, kişinin kurtuluşa erdiğinin veya akıbetinin garanti altına alındığının göstergesi değildir. Cenâb-ı Hak kuluna kimi zaman bir müjde, kimi zaman bir ikaz, kimi zaman da bir iltifat olarak bu nimeti ihsan edebilir. Bu sebeple, *“Ben rüyamda Allah Resûlü'nü (sas) gördüm; artık kurtuldum.”* düşüncesine kapılmak büyük bir aldanıştır. Nitekim Allah Resûlü'nü (sas) dünya gözüyle görme şerefine eriştiği hâlde kötü bir akıbetle hayatını tamamlayan kimseler de olmuştur. Bunlardan biri, Efendimiz'in (sas) halasının oğlu ve Habeşistan muhacirlerinden Ubeydullah b. Cahş'tır. Habeşistan'da irtidat ederek Hristiyan olmuş ve küfür üzere ölmüştür. Dünya gözüyle görmek bile güzel bir akıbetin garantisi değilse rüyada görmek de tek başına böyle bir teminat sayılmaz. Asıl önemli olan, bu büyük nimetin hakkını verecek bir kulluk hayatı yaşayabilmektir.

Rüya Konusunda Nebvî İkaz

Allah Resûlü (sas), Ebû Rezîn el-Ukaylî'ye (ra) yaptığı tavsiyelerde, mümini Allah'ı zikretmeye, insanlara hizmet etmeye ve ihlâsla yaşamaya teşvik etmiş; ardından rüyalar konusunda ümmetine şu önemli ölçüyü bırakmıştır: **“Müminin rüyası nübüvvetin kırk cüzünden bir cüzdür. Rüya, anlatılmadığı sürece bir kuşun ayağında asılı gibidir. Anlatıldığı zaman ise gerçekleşmeye başlar. Öyleyse rüyanı ancak akıllı (lebîb) ve samimi dost (habîb) olan kimseye anlat.”** [Tirmizî, “Rü'yâ”, 6; İbn Mâce, “Ta'bir”, 1]. Bu nebevî ikaz, rüya ahlâkının en önemli esaslarından birini ortaya koymaktadır. Rüya, herkesle paylaşılacak bir hadise değildir. Onu doğru anlayacak, hayra yoracak ve sahibine istikamet kazandıracak kimselerle paylaşmak, nebevî terbiyenin bir gereğidir.

Cenâb-ı Hak, gecelerimizi rahmetiyle bereketlendirsün; bizleri sâlih ve sâdık rüyalarla müjdelendirsün. Hayatımızı Kur'ân ve Sünnet istikametinde yaşamayı, dünyada Efendimiz'in (sas) izinden ayrılmamayı, âhirette sancağı altında toplanmayı ve cennette ona (sas) ve ashâbına komşu olmayı cümlemize nasip eylesin (Âmin).

Suffa Meclisleri

AHLÂK BİLİNCİ DERSLERİ

İhtilaf Ahlâkı

29. Ders

Kur'ân İklimi

﴿وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ﴾

*“Rabb'in dileyseydi bütün insanları bir tek millet yapardı.
(Fakat) onlar İhtilâfa düşmeye devam edecekler.”*

[Hûd 11/118]

Nebevî Sedâ

عَنْ عَزْبَاضِ بْنِ سَارِيَةَ رضي الله عنه قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: فَإِنَّهُ مَنْ يَعِشْ مِنْكُمْ بَعْدِي فَسِيرَى اخْتِلَافًا كَثِيرًا، فَعَلَيْكُمْ بِسُنَّتِي وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الْمُهَدِّينَ الرَّاشِدِينَ، تَمَسَّكُوا بِهَا وَعَضُّوا عَلَيْهَا بِالنَّوَاجِدِ

İrbâd b. Sâriye'den (ra) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (sas) şöyle buyurmuştur: “İçinizden benden sonra yaşayanlar pek çok İhtilâfa şahit olacaktır. O zaman benim sünnetime ve hidâyet üzere olan râşid halifelerin sünnetine sımsıkı sarılın. Onlara azı dişlerinizle tutunurcasına bağlanın.”

[Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 5]

Vahyin Dilinden

“Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte bunlar için büyük bir azap vardır.”

[Âl-i İmrân 3/105]

İhtilafın Kaçınılmazlığı

İnsan, farklılıklarla birlikte yaşamaya me-mur bir varlıktır. Her insanın mizacı, karakteri, yetiştiği çevre, bilgi birikimi ve hayata bakışı birbirinden farklıdır. Bu farklılıklar, düşüncelerin ve kanaatlerin de farklılaşma-sına vesile olur. Böyle bir hayatın içinde za-man zaman ihtilafların yaşanması son derece tabiidir. Aslında her şeyin tek renkten, tek sestten ve tek düşünceden ibaret olduğu bir

hayat ne mümkündür ne de istenir. Farklılıklar, hayatın zenginliğidir. İnsan, kendi düşüncesini ifade ettiği kadar, başkasının düşüncesini dinleyebildiğin-de de olgunlaşır. Hakikat arayışı çoğu zaman farklı fikirlerin konuşulmasıyla daha da berraklaşır. Bu yönüyle usulüne ve adabına uygun şekilde gerçekleşen ihtilaf, bir rahmet ve berekettir. Bugün karşı karşıya olduğumuz asıl problem, ihtilafın varlığı değildir. Problem, ihtilaf ahlâkının zayıflamış olmasıdır. Aynı evde yaşayanlar, aynı iş yerinde çalışanlar, aynı mahalleyi paylaşanlar, hatta aynı davaya gönül verenler bile farklı düşündüklerinde birbirlerini anlamaya çalışmak yerine kırmayı, ötekileştirmeyi ve susturmayı tercih edebiliyor. Böyle bir durumda ihtilaf, hakikate ulaştıran bir imkân olmaktan çıkıyor; kalp-leri birbirinden uzaklaştıran bir fitneye dönüşüyor. O hâlde bugün yeniden ihya etmemiz gereken, ihtilafın usulü ve ahlâkıdır. terbiye, farklı düşünceleri çatışma sebebi hâline getirmeden; adâlet, merhamet ve kardeşlik ekseninde yönetebilmeyi öğretir.

İhtilâf Rahmettir

İhtilâf kavramının kökeni olan “خ-ل-ف/h-l-f” harfleri, Kur’ân-ı Kerîm’de yüz otuza yakın yerde birbirinden farklı bağlamlarda kullanılmıştır [Bk. Bakara 2/253; Hûd 11/118 v.d.]. Sözlükler ihtilâfı tanımlarken “*karşı gelmek, aykırı davranmak, zıtlaşmak ve çekişmek*” gibi menfi mânaların yanı sıra “*farklı düşünmek, farklı davranmak ve farklı görüş beyan etmek*” gibi müspet mânalara da yer verir [Bk. İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “h-l-f” md.]. İslâm âlimleri, kelimenin sözlük anlamlarından

hareketle ihtilâfı iki ana başlık altında değerlendirmişlerdir: *Câiz, muteber olan ihtilâf* ve *câiz olmayan, menfî ihtilâf*.

Muteber ihtilâf, insanların birbirlerini daha iyi tanımalarına, farklı bakış açılarını anlamalarına ve hakikati daha derinlikli kavramalarına vesile olan ilâhî bir rahmettir. Bu sebeple İslâm âlimleri, meşru sınırlar içinde kalan ihtilâfın taşıdığı değeri şu sekiz başlıkta özetlemişlerdir:

1. *İhtilâf nimettir.*
2. *İhtilâf lezzettir.*
3. *İhtilâf zenginliktir.*
4. *İhtilâf güzelliştir.*
5. *İhtilâf hakikattir.*
6. *İhtilâf imkândır.*
7. *İhtilâf zarurettir.*
8. *İhtilâf rahmettir.*

Eğer insanlar tek tip yaratılmış olsaydı, ne birbirlerini tanımaya ihtiyaç duyarlar ne de farklı bakış açılarından istifade edebilirlerdi. Bu sebeple ulemânın aynı mesele hakkında farklı görüşler ortaya koyması, İslâm ümmeti için hakikatin daha derinlikli anlaşılmasına vesile olan büyük bir rahmet ve nimettir.

Müspet İhtilâfın Reddi ve Cemaat Şuuru

Ümmet olarak ihtilâf denildiğinde çoğu zaman sadece menfî yönünü hatırlıyor, her fikir ayrılığını bir tehlike olarak görüyoruz. Hâlbuki bu anlayış, ne insan fitratına ne de nebevî terbiyeye uygundur. Asr-ı Saâdet'te Allah Resûlü (sas), ashâbı ve daha sonraki tâbiîn döneminde yaşanan müspet ihtilâflar, kardeşliği zedelememiş; hakikatin daha iyi anlaşılmasına ve dinin farklı yönleriyle kavranmasına vesile olmuştur. Emevî halifesi Ömer b. Abdülazîz bu hakikati şöyle ifade eder: “*Resûlullah'ın ashâbı ihtilâf etmeseydi, din konusunda ruhsat ve*

Resûlullah'ın (sas) Ahlâkı

Enes b. Mâlik (ra) anlatıyor: “Resûlullah (sas) ile beraber yürüyordum. Üzerinde Necran kumaşından yapılmış, sert ve kalın yakalı bir elbise (bürde) vardı. Bedevinin biri ona yetişti ve elbisesinden kuvvetlice çekti. Hz. Peygamber'in (sas) boynuna baktım, bedevinin şiddetle çekmesinden dolayı elbisenin yakası boynunda iz bırakmıştı.

Sonra bedevî, ‘*Ey Muhammed! Yanında bulunan Allah'ın malından bana da verilmesini emret!*’ dedi. Bunun üzerine Resûlullah (sas) adama dönüp baktı, gülümsedi ve ona bir şeyler verilmesini emretti.”

[Buhârî, “Humus”, 19]

genişlik olmazdı." [Bk. İbn Abdilberr, *Câmi' u'l-beyân*, 2/80]. Müspet ihtilâfın kıymetini kavrayamayan yapılar ise zamanla hür düşüncenin ve istişarenin önünü kapatır. Farklı fikirlerin dile getirilemediği ortamlarda şahsiyetler gelişmez, güven zedelenir ve cemaat şuuru zayıflar. Bu sebeple müspet ihtilâfı usûl ve edep dairesinde yaşatmak, ümmetin fikrî canlılığı ve birlik ruhu açısından vazgeçilmez bir değerdir.

Bu menfî sonuçların başlıcalarını şu şekilde sıralayabiliriz:

- *Kardeşlik hukukunu zedeler:* Müspet ihtilâfın kabul edilmediği bir ortamda İslâm'ın emrettiği gerçek kardeşlik yaşatılamaz. Fikrini hür iradesiyle ifade edemeyen insanın, samimi ve güçlü kardeşlik bağları kurması da kolay değildir.
- *Müsamaha ve hoşgörüü ortadan kaldırır:* Farklı düşüncelere hayat hakkı tanınmadığında tahammülsüzlük baş gösterir. Hâlbuki Allah Resûlü (sas), kaba ve kırıcı tavırlara bile engin bir müsamaha ile karşılık vermiştir. Bedevîlerin sert sözlerini ve cübbesini çekip boynunda iz bırakacak kadar kaba davranmalarını dahi sabırla karşılamıştır [Bk. Buhârî, "Humus", 19; Müslim, "Zekât", 128].

Sahâbenin Hayatından

Hiz. Peygamber (sas), hayatının son yıllarında Muâz b. Cebel'i (ra) Yemen'e kadı ve muallim olarak gönderirken onu Medine'nin dışına kadar bizzat uğurlamış; bu esnada aralarında tarihe geçen şu diyalog yaşanmıştır: Resûlullah (sas), "*Sana bir dava getirildiğinde ne ile hükmedeceksin?*" Muâz b. Cebel (ra), "*Allah'ın kitabıyla hükmederim.*" Efendimiz (sas), "*Eğer Allah'ın kitabında bulamazsan?*" diye sorduğunda, Hiz. Muâz, "*Resûlullah'ın sünnetiyle hükmederim.*" Allah Resûlü (sas) şöyle devam etmişti: "*Peki, ne Allah'ın kitabında ne de Resûlullah'ın sünnetinde bulamazsan ne yaparsın?*" Bunun üzerine nübüvvet mektebinin güzide talebesi Hiz. Muâz (ra) şu cevabı vermiştir: "*Kendi görüşümle ictihad ederim (kendi aklım ve ilmimle bir karara varırım) ve bu konuda hiçbir çabadan geri durmam.*" Bu cevap karşısında Allah Resûlü (sas) son derece memnun olmuş ve Hiz. Muâz'ın göğsüne hafifçe vurarak şöyle buyurmuştur: "*Allah'ın elçisinin elçisini, Allah'ın elçisini memnun edecek bir cevaba muvaffak kılan Allah'a hamdolsun.*"

[Ebû Dâvûd, "Akdiye", 11]

- *Fikirlerin ve projelerin derinleşmesini engeller:* Farklı görüşlerin konuşulmadığı ve istişarenin esas alınmadığı ortamlarda fikirler gelişmez ve projeler derinlik kazanmaz. Sağlıklı sonuçlara ulaşabilmek, ancak farklı bakış açılarının katkısıyla mümkündür.
- *Gelişmeyi ve ilerlemeyi durdurur:* İlmî ve fikrî meselelerde farklı anlayışlara imkân tanımayan toplumlar, ufku geniş ve şahsiyet sahibi insanlar yetiştiremez. Böyle bir zeminde ilim de medeniyet de gerektiği gibi inkişaf edemez.
- *Bölünmeyi ve tekfiri yaygınlaştırır:* Müspet ihtilâf ahlâkı terk edildiğinde, herkesi tek bir düşünce kalıbına mahkûm eden bir anlayış ortaya çıkar. Kendi dar bakışını tek doğru kabul eden bu zihniyet, farklı düşünenleri kolayca dışlar, hatta tekfir edebilir. Bunun neticesinde ümmetin birliği zedelenir, kardeşlik bağları zayıflar ve ayrışmalar derinleşir.

İhtilâf Ahlâkının Beş Temel İlkesi

Müspet ihtilâfın belli ilke ve ölçüler çerçevesinde yürütülmesi gerekir. Bu ilkeler gözetildiğinde ihtilâf, hakikate ulaşmanın ve rahmeti çoğaltmanın önemli bir vesilesi hâline gelir.

Bu ilkeler şunlardır:

1. *Selim Bir Niyetle Olması:* Her amelde olduğu gibi ihtilâfta da niyet esastır. Amaç, hakikatin ortaya çıkmasına katkı sağlamak ve Allah'ın rızasını kazanmaktır. Sırf farklı görünmek, dikkat çekmek, üstünlük kurmak veya menfaat elde etmek için muhalefet etmek, ihtilâf ahlâkıyla bağdaşmaz. Arapçada, "*Hâlif tu'raf./Muhalefet et, tanın.*" sözüyle ifade edilen bu anlayış, niyetin bozulduğunu gösteren önemli bir hastalıktır.

2. *Derin Bir İlme Dayanması:* Müspet ihtilâf, sağlam bir ilim üzerine bina edilmelidir. Dile getirilen görüşler sahih bilgi ve güvenilir delillere dayanmalıdır. Zan, dedikodu ve yüzeysel bilgiler üzerine kurulan iddialar, hakikate hizmet etmediği gibi ihtilâfın bereketini de ortadan kaldırır.

3. *Nassa ve İcmâya Aykırı Olmaması:* Müspet ihtilâf, hakkında içtihat yapılabilecek meselelerde söz konusudur. Ortaya konan görüşün Kur'ân-ı Kerîm'e, Sünnet-i Seniyye'ye ve ümmetin üzerinde icmâ ettiği temel esaslara aykırı olmaması gerekir. Nassın açık hükmü bulunan veya ümmetin icmâ ettiği konularda

Âlimlerin Dilinden

İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe, fıkhi ihtilâflara dair şöyle demektedir. “Resûlullah’tan (sas) bize ne gelmişse başımız ve gözümüz üstünerdir. Sahâbe-den gelenlere gelince, onların görüşleri arasından (dilediğimizi) seçeriz. Fakat tâbiînden gelenlere gelince; onlar da adamdır, biz de adamız.”

[Hüseyn b. Ali Saymeri, Ahbârü Ebi Hanîfe, 24]

ihtilâfa kapı aralamak, ihtilâf ahlâkının sınırlarını aşmak demektir.

4. *Usûle Uygun Yapılması*: Mümin, her işini belli bir usûl ve ölçü içinde yapar. İhtilâf da bunun istisnası değildir. Rabbanî bir davanın mensupları, kullandıkları yöntemlerin ve takip ettikleri usûlün de Rabbanî olmasına özen göstermelidir. Usûlden uzak yapılan itirazlar, haklı bir düşünceyi bile yanlış bir noktaya sürükleyebilir.

5. *Zamanın ve Zeminin İyi Ayarlanması*: Hakikati söylemek kadar, onu doğru zamanda ve uygun zeminde dile getirmek de önemlidir. Bazen ortaya konan görüş

doğru, delili de güçlü olabilir; fakat zaman ve zemin müsait değilse susmasını bilmek gerekir. Çünkü kimi zaman susmak, konuşmaktan daha büyük bir hikmettir. Ümmetin maslahatını kendi haklılığının önünde tutabilmek ise ihtilâf ahlâkının en güzel örneklerinden biridir.

Bütün bu ahlâkî ilkelerin hayata geçirilmesinin önündeki en büyük engel, dünyevileşme hastalığıdır. Menfaat tutkusu, makam ve statü kaybetme korkusu, nefsin arzuları ve şeytanın vesveseleri, insanı hakikatten uzaklaştırır. Bu hastalıktan kurtulmanın yolu ise dünyayı âhiretin tarlası olarak gören şuurlu bir mümin olmaktan geçer. İhtilâf ahlâkını yaşayabilmek, hevâyı değil hakkı esas almayı gerektirir. Allah (cc) ve Resûlü’nün (sas) hükmü karşısında kayıtsız şartsız teslimiyet gösteren müminler, kardeşlik hukukunu muhafaza eder ve müspet ihtilâfı ümmet için bir rahmet vesilesine dönüştürürler.

Nübüvvet Mektebi ve İhtilâf Ahlâkı

İhtilâf, hayatın her safhasında karşımıza çıkan fitrî ve içtimaî bir hakikattir. Bu hakikatin ayrılığa ve kavgaya dönüşmemesi, ümmet için bir rahmete vesile olabilmesi; ihtilâf ahlâkını bilmeye, anlamaya ve yaşamaya bağlıdır. Bu sebeple önce müspet ihtilâfın temel ilkelerini ele aldık. Şimdi ise nübüvvet mektebine yönelerek Allah Resûlü’nün (sas) ve ilk nesillerin ihtilâf karşısındaki tavırlarını inceleyeceğiz. Onların ortaya koyduğu örneklik, ihtilâfa bakışımızı nebevî

ölçülerle yeniden şekillendirecektir. Mekke döneminde ashâb-ı kirâmın Allah Resûlü (sas) ile müspet ihtilâf yaşadığı örneklerle çok az rastlanır. Çünkü o yıllarda müminlerin önceliği, müşriklerin ağır baskıları altında imanlarını korumak ve tebliğ vazifesini yerine getirmektir. Her dönemin kendine has şartları vardır. Hâl böyle iken bugünü bütünüyle Mekke'ye veya Medine'ye benzetmek doğru değildir. Ancak günümüzde de iman, ibadet ve ahlâk alanında ciddi savrulmalar yaşanmakta; aile kurumu sarsılmakta ve gençler dinî ve ahlâkî değerlerden uzaklaşma tehlikesiyle karşı karşıya bulunmaktadır. Böyle bir vassatta önceliklerimizi doğru belirlemeli, tali meseleleri gündemin merkezine taşıyarak ümmetin asıl yaralarını ihmal etmemeliyiz.

Hiz. Peygamber'in (sas) Hayatından İhtilâf Ahlâkı Örnekleri

İslâm toplumunun inşa edildiği Medine döneminde, sahâbenin Allah Resûlü'ne (sas) düşüncelerini rahatlıkla ifade ettiği ve gerektiğinde farklı kanaatlerini dile getirdiği birçok örnek vardır. Bu örnekler, nübüvvet mektebinde hâkim olan güven ortamını, istişare kültürünü ve ihtilâf ahlâkını açıkça ortaya koymaktadır.

Bunlardan bazılarını sırasıyla ele alalım.

1. Hurmaların Aşılması Meselesi

Hiz. Peygamber (sas), Medine'ye hicretinin ilk günlerinde Talha b. Ubeydullah'ın (ra) mahallesinde hurma ağaçlarını aşıl原因ları görünce, **“Bunu yapmasanız da mahsul iyi olur diye zannediyorum.”** buyurdu. Sahâbe bu sözü bir emir olarak anlayıp aşlamayı bırakınca o yıl hurma verimi düştü. Durum kendisine haber verilince Allah Resûlü (sas) şöyle buyurdu: **“Eğer bu işlem onlara fayda sağlıyorsa yapsınlar. Ben sadece kanaatimi ifade ettim. Beni zannımdan dolayı hesaba çekmeyin. Ancak size Allah adına bir şey bildirdiğimde onu alıp tutunuz; zira ben Allah'a yalan isnat etmem.”** [Müslim, “Fedâil”, 139]. Bir başka rivayette ise meseleyi şu sözleriyle açıklamıştır: **“Ben ancak bir beşerim. Size dininizle ilgili bir şey emrettiğimde onu alınız, kendi görüşümle bir şey emrettiğimde ise ben de ancak sizin gibi bir beşerim. Siz dünya işlerinizi benden daha iyi bilirsiniz.”** [Müslim, “Fedâil”, 140; İbn Mâce, “Ruhûn”, 15]. Bu hâdis, din ile dünya işlerinin birbirine karıştırılmaması gerektiğini gösterdiği gibi, dinî hüküm bulunmayan alanlarda bilgiye, tecrübeye ve ihtisasa verilen değeri de ortaya koymaktadır. Aynı zamanda Allah

Resûlü'nün (sas), sahâbeye düşüncelerini rahatlıkla ifade edebilecekleri bir güven ve istişare zemini hazırladığını göstermektedir. İşte nübüvvet mektebinde ihtilâf ahlâkının en önemli esaslarından biri de budur.

2. Bedir'de Konaklama Yerinin Seçimi

Bedir Gazvesi (2/624) öncesinde İslâm ordusu bir su kuyusunun yanında konaklamıştı. Askerî konularda tecrübeli olan Hubâb b. Münzir (ra) (ö. 20/641 [?]), Allah Resûlü'nün (sas) yanına gelerek büyük bir edep içinde şu soruyu sordu: *“Ey Allah'ın Resûlü! Buraya konaklamamız Allah'ın bir emri midir, yoksa sizin savaş taktiği olarak kendi tercihiniz midir?”* Efendimiz (sas), bunun kendi tercihi olduğunu söyleyince Hubâb (ra) görüşünü şöyle ifade etti: *“Ey Allah'ın Resûlü! Eğer bu sizin tercihinizse burası konaklamak için uygun bir yer değildir. Kuyuları arkamıza alacak şekilde ileri gidelim, diğer kuyuları kapatıp sadece bir havuz bırakalım. Böylece düşmanı susuz bırakarak savaşı lehimize çeviririz.”* [İbn Hişâm, *Sîre*, 2/272]. Allah Resûlü (sas), bu teklifi memnuniyetle karşıladı ve ordunun konaklayacağı yeri Hz. Hubâb'ın (ra) işaret ettiği noktaya taşıdı. Ardından başka bir sahâbînin tavsiyesi doğrultusunda ordunun yerleşimi yeniden düzenlenerek rüzgâr avantajı da değerlendirildi.

3. Bedir Esirleri Hakkında Verilen Karar

Bedir Gazvesi'nde alınan esirler hakkında Allah Resûlü (sas), ashâbıyla istişare etti. Hz. Ebû Bekir (ra), esirlerin fidye karşılığında serbest bırakılmasını teklif etti. Hz. Ömer (ra) ise küfrün gücünü kırmak için esirlerin cezalandırılması gerektiğini ifade etti. Abdullah b. Revâha (ra) ise esirlerin topluca cezalandırılmasını teklif ederek çok daha ağır bir görüş ortaya koydu. Bu farklı görüşleri dinleyen Allah Resûlü (sas), hiçbirini kırmadan şu değerlendirmeyi yaptı: **“Allah bazı kalpleri yumuşatır; öyle ki pamuktan daha yumuşak hâle gelir. Bazı kalpleri de katılaştırır; öyle ki taştan daha katı olur.”** Ardından Hz. Ebû Bekir'i (ra), merhameti sebebiyle Hz. İbrâhim (as) ve Hz. Îsâ'ya (as); Hz. Ömer'i (ra) ise kararlılığı sebebiyle Hz. Nûh (as) ve Hz. Mûsâ'ya (as) benzetti [Müslim, “Cihâd”, 58; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/383]. Allah Resûlü (sas), hiçbir görüşü sahibini incitecek şekilde değerlendirmede. Her birinin niyetini ve bakış açısını takdir etti; ardından en isabetli kararı verdi. Abdullah b. Revâha (ra) da *“Ey Allah'ın Resûlü! Ben sözümü geri aldım.”* diyerek nebevî terbiyenin kazandırdığı edebi ortaya koydu.

4. Hendek Gazvesi'nde (5/627) İttifakı Kırma Teşebbüsü

Ahzâb ordusunun Medine'yi kuşattığı zor günlerde Allah Resûlü (sas), düşman ittifakını zayıflatmak amacıyla Gatafân kabilesinin liderleri Uyeyne b. Hısn (ö. 30/650 [?]) ve Hâris b. Avf ile bir anlaşma yapmayı düşündü. Buna göre ittifaktan çekilmeleri karşılığında Medine hurmalarının üçte birinin kendilerine verilmesi teklif edilecekti. Bu durumu öğrenen ensarın ileri gelenleri Sa'd b. Muâz (ra) ile Sa'd b. Ubâde (ra) (ö. 14/635 [?]), Allah Resûlü'nün (sas) huzuruna gelerek şu soruyu sordular: *"Ey Allah'ın Resûlü! Bu teklif Allah'tan gelen bir vahiy midir, yoksa bizi düşünerek geliştirdiğiniz bir strateji midir?"* Efendimiz (sas), bunun kendi içtihamı olduğunu ifade edince Sa'd b. Muâz (ra) şöyle dedi: *"Ey Allah'ın Resûlü! Biz Câhiliye döneminde dahi bu insanlara ancak parayla veya misafir olarak hurma yedirirdik. Şimdi Allah bizi İslâm ile aziz kılmışken mallarımızı onlara bedavaya mı vereceğiz? Vallâhi onlara kılıçtan başka verecek bir şeyimiz yoktur!"* [Bk. İbn Hişâm, Sîre, 3/234; Vâkıdî, Megâzî, 2/477, 478]. Bu sözler üzerine Allah Resûlü (sas), kendi görüşünde ısrar etmedi ve sahâbenin değerlendirmesini uygun bularak bu düşüncesinden vazgeçti.

Kur'ânî Ahlâk

"İnsanlar bir tek ümmet idi. Sonra Allah, müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberleri gönderdi. İnsanlar arasında, anlaşmazlığa düştükleri hususlarda hüküm vermeleri için, onlarla beraber hak yolu gösteren kitapları da gönderdi. Ancak kendilerine kitap verilenler, apaçık deliller geldikten sonra, aralarındaki kıskançlıktan ötürü dinde anlaşmazlığa düştüler. Bunun üzerine Allah iman edenlere, üzerinde ihtilafa düştükleri gerçeği izniyle gösterdi. Allah dilediğini doğru yola iletir."

[Bakara 2/213]

5. Berîre ve Mugîs Hadisesi

Hız. Âişe (r.anhâ) tarafından hürriyetine kavuşturulan Hız. Berîre (r.anhâ) (ö. 60/680 [?]), İslâm'ın kendisine tanıdığı hakkı kullanarak eşi Mugîs'ten (ra) ayrılmayı tercih etti. Mugîs ise eşini çok sevdiği için Medine sokaklarında gözyaşları içinde onu takip ediyor ve evliliklerini sürdürmesi için yalvarıyordu. Bu duruma şahit olan Allah Resûlü (sas), Berîre'ye eşine dönmesini tavsiye etti. Bunun üzerine Berîre şu soruyu sordu: *"Ey Allah'ın Resûlü! Bu bir emir midir, yoksa şefaât (aracılık) mıdır?"* Efendimiz (sas), **"Ben sadece aracılık**

yapıyorum.” buyurunca Berîre, “*O hâlde benim onunla evli kalmaya ihtiyacım yoktur.*” diyerek kararını değiştirmede. Allah Resûlü (sas) de onu bu tercihten dolayı zorlamadı [Bk. Buhârî, “Talâk”, 16; Ebû Dâvûd, “Talâk”, 19].

Bütün bu örnekler, sahâbenin Allah Resûlü’ne (sas) edep ve hürmet sınırlarını koruyarak düşüncelerini ifade edebildiğini göstermektedir. Ancak buradan hareketle, “*Sahâbe de Efendimiz’e (sas) farklı görüş beyan etti; öyleyse biz de hadisleri kendi aklımıza göre değerlendirebiliriz.*” şeklinde bir sonuca varmak asla doğru değildir. Çünkü sahâbe, vahyin gölgesinde yetişmiş ve nübüvvet terbiyesiyle şekillenmiş müstesna bir nesildir. Rabb’imiz (cc), dilediğinde onların isabetli görüşlerini vahiy ile tasdik etmiş, dilediğinde ise bazı hatalı değerlendirmelerini vahiy ile tashih etmiştir. Bugün ise vahiy sona ermiştir. Bu sebeple Allah Resûlü’nün (sas) söz, fiil ve takrirlerini doğru anlamak; bunlar arasındaki nübüvvet, teşrî ve beşerî tecrübeye dair yönleri ayırt etmek, Kur’ân ve sünneti bütüncül bir şekilde değerlendiren İslâm ulemasının ortaya koyduğu usul çerçevesinde mümkündür.

En Güzel Örneklerin İzinde İhtilâf Ahlâkı

Allah Resûlü’nün (sas) *üsve-i hasene* olan örnekliği, en güzel şekilde sahâbe neslinin hayatında karşılığını bulmuştur. Kur’ân’ın inşa ettiği kulluk anlayışı ve müspet ihtilâfın temel ilkeleri, Efendimiz’in (sas) terbiyesinde yetişen bu özel neslin sözlerinde, tavırlarında ve hayatlarında canlı bir şekilde görülmektedir. Bu sebeple ihtilâf ahlâkını tam anlamıyla kavrayabilmek için, sahâbenin farklı

Âlimlerin Dünyasından

İmâm Şâfiî, bir gün Bağdat’a giderek İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe’nin kabrini ziyaret etmişti. Ziyareti esnasında kabrin yakınlarındaki bir mescitte cemaate sabah namazını kıldırdı. Kendi ictihadına göre sabah namazının farzında Kunut duası okumak sünnet olmasına rağmen, o günkü namazda kendi fikhî görüşüne muhalif davranarak bu duayı okumadı. Namazın ardından onun bu farklı uygulamasına şaşırانlar neden kendi ictihadını terk ettiğini sorduklarında, İmâm Şâfiî şu tarihî cevabı vermiştir: “*Şu kabrin sahibine olan saygımdan dolayı, onun huzurunda ona muhalefet etmekten hayâ ettim.*”

[İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yan*, 4/163]

görüşler karşısında ortaya koyduğu tavırlara ve bu farklılıkları nasıl bir rahmete dönüştürdüğüne yakından bakmamız gerekir.

Sahâbenin ihtilâfını değerlendirirken şu iki temel hakikati daima göz önünde bulundurmalıyız:

1. *Sahâbe, birçok meselede ittifak ettiği gibi birçok meselede de ihtilâf etmiştir.*
2. *Sahâbenin ihtilâf ettiği meselelerin büyük çoğunluğu, tefrikaya ve kardeşliğin zedelenmesine sebep olmamıştır.*

Bu iki hakikat, bizi önemli bir gerçeğe ulaştırmaktadır: Sahâbenin bazı ihtilâfları zamanla tefrikaya dönüşmüştür. Bu sebeple tarihî hadiseleri değerlendirirken son derece dikkatli ve hakkaniyetli olmak zorundayız. Bilgiye ulaşmanın kolaylaştığı bir çağda, olaylar bağlamından koparıldığında veya eksik aktarıldığında, bazı kimseler bunları kendi yanlış düşüncelerine delil olarak kullanabilmektedir. Sahâbe arasında tefrikaya dönüşen sürecin başlangıcı, Hz. Osman'ın (ra) şehit edilmesidir. Onun şehâdeti, ümmet bünyesinde derin yaralar açmış ve fitne kapısını aralamıştır. Ardından Cemel (36/656), Sıffîn (37/657), Nehrevân (38/658), Kerbelâ (61/680) ve Harre (63/683) gibi ümmet tarihinde derin izler bırakan acı hadiseler yaşanmıştır. Bütün bu hadiseler, ihtilâf ahlâkının temel ilkeleri zedelendiğinde tefrikanın nasıl büyüdüğünü ve ümmetin birliğini nasıl sarstığını gösteren ibretli örneklerdir.

Sahâbe, Bize İhtilâf Ahlâkına Dair Neler Öğretir?

Sahâbenin hayatı, ihtilâf ahlâkının en güzel şekilde tatbik edildiği mekteptir. Bu mektepte bizlere yol gösterecek birçok ders bulunmaktadır.

Bu örneklerden çıkaracağımız başlıca dersler şunlardır:

1. İhtilâf, Beşer Olmanın En Belirgin Vastıdır

Kur'ân-ı Kerîm, insanı bütün yönleriyle anlatır; kabiliyetleri kadar zafiyetlerine de dikkat çeker. Sahâbe de vahyin terbiyesinde yetişmiş olmalarına rağmen birer beşerdiler. Bu sebeple onların arasında da zaman zaman ihtilâflar yaşanmıştır. Bunun en güzel örneklerinden biri, Hz. Ebû Bekir (ra) ile Rebîa b. Kâ'b el-Eslemî (ra) arasında yaşanan hâdisedir. Medine'de kendilerine hediye edilen bir hurmalık paylaşılırken sınırda bulunan tek bir hurma ağacı sebebiyle aralarında ihtilâf çıktı. Tartışma sırasında Hz. Ebû Bekir (ra), öfkesine

yenilerek Rebîa'yı incitecek bir söz söyledi. Hz. Ebû Bekir (ra), hemen pişman oldu ve Hz. Rebîa'ya, *"Seni kırdım. Aynı sözü sen de bana söyle ki kısas olsun."* dedi. Rebîa (ra) ise edebi sebebiyle bunu kabul etmedi. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir (ra), meseleyi Allah Resûlü'ne (sas) arz etti. Olayı duyan Rebîa'nın kabilesi, onun yanında yer almak istedi. Fakat Rebîa (ra), *"Siz ne diyorsunuz? Allah Resûlü'nün en sevdiği dostunu ben mi üzeceğim?"* diyerek buna razı olmadı ve tek başına Efendimiz'in (sas) huzuruna çıktı. Allah Resûlü (sas), **"Ağacın kökü kimin tarafındaysa ağaç onundur."** buyurarak meseleyi adâletle çözdü. Ağacın kökü, Hz. Rebîa'nın tarafındaydı. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir (ra), *"Peki nasıl ödeşeceğiz?"* diye sorunca Efendimiz (sas), **"Onun sana aynı sözü söylemesini isteme. Senin için Allah'tan mağfiret dilemesini iste."** buyurdu. Bunun üzerine Hz. Rebîa (ra), *"Allah'ım! Ebû Bekir'i affet."* diye dua ederken Hz. Ebû Bekir (ra) gözyaşlarını tutamadı [Bk. İbn Hacer, *İsâbe*, 2/465].

2. İhtilâf, Engellenemeyecek Bir Durumdur

Allah'ın (cc) insana bahşettiği akıl, olaylara ve meselelere farklı açılardan bakabilme kabiliyeti vermiştir. Bu sebeple insanların her konuda aynı düşünmesi ne mümkün ne de fıtrata uygundur. Farklı bakış açıları, doğru bir usûl ve ahlâk içinde değerlendirildiğinde hakikatin daha iyi anlaşılmasına vesile olur. Sahâbe hayatı bunun birçok örneğiyle doludur. Hz. Âişe (r.anhâ), aralarında Abdullah b. Ömer (ra) ve Ebû Hüreyre'nin (ra) de bulunduğu birçok sahâbinin görüşlerini ilmî gerekçelerle tenkit etmiştir. Bu durum, ilmî ihtilâfın sahâbe arasında tabii karşılandığını göstermektedir. Daha dikkat çekici bir örnek ise Hz. Ebû Bekir (ra) ile Hz. Ömer (ra) arasında yaşandı. Temîmoğulları'ndan

Kavramlar

Tefrika: Sözlükte *"ayırma, ayırt etme, parçalama; dağılma, parçalanmışlık"* anlamlarındaki *"تَفْرِقَة/tefrika"*, terim olarak belirli bir dinî, fikrî veya siyasî birliğe sahip insan topluluklarının bölünüp parçalanmasını, fırkalara ayrılmasını ifade eder. Tefrikanın karşıtı *"vahdet/cemâat"*tir. Tefrika, *"görüş ayrılığına düşme"* anlamına gelen *"اِخْتِلَاف/ihtilâf"* ile yakından ilişkilidir. İhtilâf bazı durumlarda tefrika ile eş anlamlı gibi kullanılsa da genelde fikir ayrılıklarını belirtir.

[Tuncay Başoğlu, *"Tefrika"*, DİA, 40/279]

gelen bir heyete kimin emir tayin edileceği hususunda, Allah Resûlü'nün (sas) huzurunda görüş ayrılığına düştüler ve tartışma sırasında sesleri yükseldi. Bunun üzerine Hucurât sûresinin ilk âyetleri nâzil oldu. Her ikisi de vahyin ikazı karşısında hemen geri adım attı [Bk. Hucurât 49/1, 2; Buhârî, "Megâzi", 68].

3. İhtilâf, Hakikate Sadâkatin Bir Tecellisidir

Müspet ihtilâfın temelinde hakikate sadâkat vardır. Böyle bir ihtilâfta amaç, kendi görüşünü kabul ettirmekten ziyade; hakkın ortaya çıkmasına vesile olmaktır. Bu sebeple akrabalık, dostluk veya şahsî yakınlık, hakikatin önüne geçirilmez. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri, Fedek arazisi konusunda Hz. Ebû Bekir (ra) ile Hz. Fâtıma (r.anhâ) arasında yaşanan ihtilâftır. Hz. Ebû Bekir'in (ra) tavrı, Ehl-i Beyt'i hak ettiği bir haktan mahrum bırakma düşüncesinden kaynaklanmıyordu. Hz. Fâtıma'nın (r.anhâ) talebi de dünyalık bir mala duyulan arzu değildi. Her ikisi de hakikati arıyor ve bildikleri delile göre hareket ediyordu. Hz. Ebû Bekir (ra), meseleyi Hz. Fâtıma'ya (r.anhâ) şu sözlerle açıklamıştır: *"Ey Allah Resûlü'nün biricik hatırası! Allah'a yemin ederim ki Resûlullah'ın yakınlarına iyilik etmek, bana kendi akrabalarımaya iyilik etmekten daha sevimlidir. Fakat ben Allah Resûlü'nden, 'Biz peygamberler topluluğu miras bırakmayız. Bizim bıraktığımız sadakadır.' buyurduğunu işittim. Bu sözü bildiğim hâlde gereğini yerine getirmezsem Allah katında mesul olurum."* [Buhârî, "Ferâiz", 3; "Megâzi", 38]. Bu hâdise, ihtilâf ahlâkının en önemli esaslarından birini göstermektedir. Hakikate sadâkat, şahıslara bağlılığın önünde gelir. Mümin, en sevdiği insan söz konusu olsa bile hakkı gözetmeye ve bildiği delile göre hareket etmeye gayret eder.

4. İhtilâf, Nasları Farklı Anlamanın ve Okumanın Bir Neticesidir

İhtilâfın önemli sebeplerinden biri, nasların farklı anlaşılmasıdır. Sahâbe, aynı âyetleri ve aynı nebevî beyanları dinlemiş olmalarına rağmen, içtihatları doğrultusunda farklı sonuçlara ulaşabilmiştir. Allah Teâlâ da bu farklı anlayışları, ümmet için bir rahmet ve genişlik vesilesi kılmıştır. Bunun en güzel örneklerinden biri Kurayzaoğulları Gazvesi öncesinde yaşanmıştır. Hendek Gazvesi'nin (5/627) ardından Allah Resûlü (sas), ordusunu Kurayzaoğulları üzerine sevk ederken şöyle buyurmuştur: **"Hiç kimse Kurayzaoğulları yur-duna varmadan ikinci namazını kılmayacak."** [Buhârî, "Megâzi", 30]. Ashâb yola çıktığında ikinci vakti daralmaya başladı. Bir grup sahâbî, *"Allah Resûlü'nün*

(sas) maksadı bizi acele ettirmektir.” diyerek namazlarını vakit çıkmadan yolda kıldı. Diğer grup ise emrin lafzını esas alarak “Biz ancak Kurayzaoğulları yurduna vardığımızda kılacağız.” dedi ve namazlarını oraya ulaştıktan sonra eda etti. Durum Allah Resûlü’ne (sas) arz edildiğinde, her iki grubun içtihadını da tasvip etti ve hiçbirini kınamadı.

5. İhtilâf Farklılık, Tefrika İse Ayrılıktır

Kur’ân-ı Kerîm’de türevleriyle birlikte yetmiş yedi defa geçen *tefrika* kavramı, her zaman olumsuz bir bağlamda zikredilir. Dini parçalara ayırmak [Bk. En’âm, 6/159], Allah ile resûllerinin arasını ayırmaya kalkışmak [Bk. Nisâ, 4/150] ve müminlerin birliğini bozacak her türlü ayrılık [Bk. Âl-i İmrân 3/103], Kur’ân tarafından şiddetle reddedilir. Çünkü ihtilâf, tefrikaya dönüştüğü anda rahmet olmaktan çıkar, ümmet için bir fitneye dönüşür. Bu hakikatin en güzel örneklerinden biri, Hz. Osman (ra) ile Abdullah b. Mes’ûd (ra) arasında hac sırasında yaşanan namaz meselesidir. Hz. Osman (ra), halifeliğinin yedinci yılında Mina’da namazları seferî olarak iki rekât yerine tam kıldırmayı tercih etti. Abdullah b. Mes’ûd (ra), Allah Resûlü’nün (sas), Hz. Ebû Bekir’in ve Hz. Ömer’in aynı yerde namazları kısaltarak kıldığını hatırlatarak bu içtihadı katılmadı. Buna rağmen namaz vakti geldiğinde insanlara şöyle dedi: “Halifemizle bu konuda ihtilâfımız vardır. Ben namazın kısaltılmasını uygun görüyorum. Fakat ümmetin arasına tefrika girmemesi için namazı onun kıldıracağı şekilde tam kılacağız.” [Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 60]. Bu hâdise, ihtilâf ahlâkının en önemli ölçülerinden birini öğretmektedir. Mümin, haklı olduğunu düşündüğü bir meselede bile ümmetin birliğini şahsî kanaatinin önünde tutmasını bilmelidir. Fikir ayrılığı kardeşliği zedelememeli ve ihtilâf hiçbir zaman tefrikaya dönüşmemelidir.

6. İhtilâf, Kesinlikle Zafiyete Dönüştürülmemesi Gereken Bir Alandır

Müslümanlar arasında ihtilâf olabilir. Ancak bu ihtilâf, İslâm ümmetinin gücünü kırarak bir zafiyete ve kardeş kavgasına dönüşmemelidir. Hz. Ali’nin (ra) şehâdetinin ardından Hz. Hasan’a (ra) biat edildi. Şam’da ise Hz. Muâviye’nin (ra) idaresi devam ediyordu. Bu durum, iki büyük Müslüman topluluğunu yeni bir iç savaşın eşiğine getirmişti. Böyle bir ortamda Hz. Hasan (ra), ümmetin vahdetini her türlü şahsî tasarruf ve beklentisinin üzerinde tuttu. Kan dökülmesini önlemek ve Müslümanların gücünü yeniden birleştirmek için Hz. Muâviye (ra) ile sulh yaptı ve hilâfetten feragat etti. Allah Resûlü (sas),

yıllar önce torunu hakkında şöyle buyurmuştu: **“Benim şu oğlum seyyiddir. Allah onun eliyle Müslümanlardan iki büyük topluluğun arasını düzeltecektir.”** [Buhârî, “Sulh”, 9; “Fedâilü Ashâbî’n-Nebî”, 22]. Nitekim Efendimiz’in (sas) müjdesi gerçekleşmiş, Hz. Hasan’ın (ra) ortaya koyduğu bu büyük fedakârlık sayesinde ümmet yeni bir iç savaşın eşiğinden dönmüştür. O, şahsî hakkından fedakârlık ederek ümmetin birlik ve beraberliğini her türlü kişisel beklentinin üzerinde tutmuştur. Hasan-ı Basrî de bu hakikati şu sözleriyle dile getirir: *“Vallâhi, vallâhi! Hz. Hasan (ra) başa geçtikten sonra, onun hilâfeti devrinde bir şişe bile kan akıtılmadı.”* [Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/44].

7. İhtilâf, Düşmanlara Fırsat Verecek Bir Duruma Kapı Açmamalıdır

Müreyşî (Benî Mustalik) Gazvesi (5/627) dönüşünde bir su kuyusu başında muhacirlerden biri ile ensardan biri arasında tartışma çıktı. Kısa sürede her iki taraftan insanlar kendi arkadaşlarını yardıma çağırınca olay büyümeye başladı. Bu gerginliği fırsat bilen münafıklar da fitneyi körükleyerek Müslümanlar arasındaki ayrılığı derinleştirmek istediler. Durumu haber alan Allah Resûlü (sas) hemen olay yerine geldi ve **“Müslüman olduktan sonra bu, neyin Câhiliye davasıdır!”** buyurdu. Ardından fitnenin tamamen sönmesi için orduya hiç vakit kaybetmeden hareket emri verdi. Uzun süre yürüyen sahâbîler, yorgun düşüp konakladıklarında derin bir uykuya daldılar. Böylece fitnenin büyüyüp yayılmasına fırsat verilmemiş oldu [Bk. Buhârî, “Menâkıb”, 8].

8. İhtilâfta Hata Edilmişse, Sonuç Ne Olursa Olsun, O İşten Dönmek Gerekir

Bu ilkenin en sarsıcı ve en hüznü örneklerinden biri Cemel Vakası’dır (36/656). Hatırlanacağı üzere Hz. Ali (ra), öncelikle ümmetin birliğini koruyup fitneyi kontrol altına aldıktan sonra Hz. Osman’ın (ra) katillerinin cezalandırılmasını uygun görürken Hz. Talha b. Ubeydullah (ra) (ö. 36/656), Hz. Zübeyr b. Avvâm (ra) ve Hz. Âişe (r.anhâ) validemiz ise katillerin gecikmeden cezalandırılması gerektiği kanaatini taşıyorlardı. Taraflar arasında sulh için görüşmeler yapılmıştı. Ancak fitnecilerin devreye girmesiyle iki ordu Cemel’de karşı karşıya geldi. Savaş başlamadan önce Hz. Ali (ra), atıyla öne çıkarak Hz. Zübeyr’e şöyle seslendi: *“Ey Zübeyr! Hatırlıyor musun, Resûlullah bir gün sana, ‘Zübeyr, Ali’yi seviyor musun?’ diye sormuştu. Sen de ‘Vallâhi çok seviyorum.’ demiştin. O zaman Resûlullah, sana ‘Dikkat et, bir gün gelecek sen ve Ali*

karşı karşıya geleceksiniz; o gün Ali haklı, sen haksız olacaksın.’ dememiş miydi?” Bu sözleri duyan Hz. Zübeyr’in elinden kılıcı düştü. *“Dünyaları bana verseniz vallâhi Ali’nin karşısında savaşmam.”* dedi ve derhâl savaş meydanını terk etti. Medine’ye dönerken Siba Vadisi’nde namaz kıldığı sırada şehit edildi [Bk. İbnü’l-Esir, *Kâmil*, 3/240-245]. Aynı meydanda Hz. Talha da durumun vahametini anlayınca geri çekilmek istedi. Ancak fitnecilerin attığı zehirli bir mızrakla vuruldu. Son nefesini verirken yanından geçen Hz. Ali’nin bir askerine tutundu ve *“Uzat elini sana biat edeyim. Ben Ali’ye olan biatımı bozmuş olarak Rabb’imin huzuruna gitmek istemiyorum.”* diyerek son nefesini verdi. Hz. Ali, onun kanlı bedenini göğsüne bastırıp gözyaşları içinde, *“Ah Talha! Şu yıldız dolu semanın altında seni böyle görmek bana ne kadar ağır geliyor.”* diyerek ağladı [İbn Kesir, *Bidâye*, 7/400].

Tüm bu örneklerden görüldüğü üzere ihtilâf, doğru yönetildiğinde ümmet için bir zenginlik kaynağı; nefsin, hevânın ve taassubun yönlendirmesine bırakıldığında ise büyük bir fitne sebebidir. İhtilâf, insan hayatının ve toplumsal yaşamın kaçınılmaz bir gerçeğidir. Ondan kaçınmak mümkün değildir. Önemli olan, ihtilâf ederken Kur’ân ve sünnetin gösterdiği usul ve edebi koruyabilmektir. Mümin, hakkı kendi nefsinden üstün tutarak kardeşliğini hiçbir görüşün, menfaatin ve taassubun gölgesinde bırakmamalıdır.

Rabb’imiz (cc), bizleri hakkı hak bilip ona ittibâ eden; bâtıl bâtıl bilip ondan uzak duran, ihtilâfı tefrikaya dönüştürmeyen, vahdeti ve rahmeti esas alan kullarından eylesin (Âmin).

Suffa Meclisleri

AHLÂK BİLİNCİ DERSLERİ

Eleştiri Ahlâkı

Kur'ân İklimi

﴿وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ كَذَلِكَ زَيْنًا لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلُهُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾

*"Allah'tan başkasına tapanlara (ve putlarına)
sövmeyin; sonra onlar da bilgisizce, düşmanca Allah'a
söverler. Böylece biz her ümmete kendi işlerini cazip
gösterdik. Sonunda dönüşleri Rablerinedir. Artık
O, ne yaptıklarını kendilerine bildirecektir."*

[En'âm 6/108]

Nebevî Sedâ

عَنْ عَائِشَةَ   قَالَتْ: كَانَ النَّبِيُّ   إِذَا بَلَغَهُ عَنِ الرَّجُلِ الشَّيْءُ لَمْ يَقُلْ مَا بَالُ فُلَانٍ يَقُولُ، وَلَكِنْ يَقُولُ: مَا بَالُ أَقْوَامٍ يَقُولُونَ كَذَا وَكَذَا

Hız. Âişe'den (r.anhâ) rivayet edildiğine göre Resûlullah'a (sas) bir kimsenin (hoş olmayan) bir sözü veya davranışı ulaştığında, "Falana ne oluyor ki şöyle şöyle söylüyor!" demez; aksine, "Bazı kimselere ne oluyor ki şöyle şöyle söylüyorlar (yapıyorlar)!" buyururdu.

[Ebû Dâvûd, "Edeb", 5]

Kur’ân, Sünnet ve Sahâbe Rehberliğinde Eleştiri Ahlâkı

Kur’ân-ı Kerîm ve onun hayattaki canlı tefsiri olan sünnet-i seniyye, insanın dünya ve âhîret saâdetini temin eden iki büyük rehberdir. İnsan hangi derdine deva, hangi yarasına merhem ararsa arasın; bu iki ilâhî kaynağa teslimiyetle yöneldiğinde asla eli boş dönmez. Hayatın içinden herhangi bir meseleyi, mesela eleştiri ahlâkını ele aldığımızda da aynı hakikate şahit oluruz. Çünkü eleştiri, yerinde ve usulüne uygun yapıldığında ıslahın en önemli vesilelerinden biridir.

Vahyin Dilinden

“Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük bir nefretle karşılanır.”

[Saf 61/2, 3]

Ancak Kur’ân ve sünnetin belirlediği ölçüler gözetilmediğinde, hakikati ortaya çıkaran bir nasihat olmaktan çıkar; kıran, inciten ve ilişkileri zedeleyen bir silaha dönüşür. Günümüzde bunun pek çok acı örneğine şahit oluyoruz. Kur’ân-ı Kerîm’in bu konuda ortaya koyduğu temel ilkeler, Allah Resûlü’nün (sas) eleştirinin usûl ve üslûbuna dair sergilediği örneklik ve sahâbe neslinin bunları hayata yansıtma biçimi, bizlere eşsiz bir ahlâk mektebi sunar.

Eleştiri ahlâkını doğru anlayabilmek için zihnimize şu üç temel hakikati yerleştirmeliyiz:

Birincisi: Kur’ân-ı Kerîm, kâinatın en güzel ve en hakkaniyetli eleştiri örneklerini barındıran kitaptır ve onlarca farklı örnek üzerinden doğruyu yanlıştan ayırmanın usulünü öğretir.

İkincisi: Allah Resûlü (sas), beşeriyetin gördüğü en zarif ve en hikmetli eleştiricidir. Hayatı boyunca ortaya koyduğu örneklerle eleştirinin usulünü ve ahlâkını kıyamete kadar geçerli olacak şekilde bizlere göstermiştir.

Üçüncüsü: İslâm’ın ilk nesli olan sahâbe-i kirâm, hem eleştiren hem de eleştirilen bir nesil olarak bu işin ahlâkî sınırlarını belirleyen emsalsiz örnekleri ümmete miras bırakmıştır.

Dolayısıyla Kur’ân-ı Kerîm, insanlığın maddî ve manevî hastalıklarına şifa sunan ilâhî bir eczanedir. Ancak şifa bulmak için ilacın varlığı tek başına yeterli

değildir; o ilacın nasıl, ne zaman ve hangi usulle kullanılacağını gösteren bir hekime ihtiyaç vardır. İşte o ilâhî eczanenin yegâne tabibi Allah Resûlü' dür (sas). Sünnet, Kur'ân'ın şifasını gönüllere ulaştıran tatbikat rehberidir. Sahâbe nesli ise o kutlu hekimin terbiyesinde tedavi olmuş ve bu tedavinin nasıl gerçekleşeceğini hayatlarıyla gösteren örnek bir nesildir. Bizler de çağın savrulmaları ve ahlâkî zaaflarıyla mücadele eden manevî hastalarız. Bu sebeple Kur'ân'ın şifasına, Resûlullah'ın (sas) rehberliğine ve sahâbenin örnekliğine ekmek kadar, su kadar muhtacız.

Resûlullah'ın (sas) Ahlâkı

Ümmü Seleme'den (r.anhâ) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (sas) Eflah ismindeki bir kölesinin namazda secde ederken alnını koyacağı yere (tozlanmasın diye) üflediğini gördüğünde onu uyararak “*Ey Eflah! Yüzünü toprağa bula (secdeni tam yap)! ”* buyurmuştur.

[Tirmizî, “Salât”, 161]

Eleştirinin Mahiyeti ve Faydaları

Eleştiri, Arapçadaki “tenkit” kelimesinin Türkçedeki karşılığıdır. Bir mesele, bir düşüncenin veya bir kişinin doğru ve yanlış yönlerini ortaya koyarak âdil bir değerlendirme yapmaktır. Bu kelimenin kökünde *elemek* anlamı vardır. Nasıl ki bir elek, cevheri posadan ayırıyorsa; ahlâkî ölçülere bağlı bir eleştiri de hakkı bâtıldan, doğruyu yanlıştan ayırır. Maksadı hakikati ortaya çıkarmak ve yanlış düzeltmek olan söz eleştiridir. Eğer maksat kırmak, küçük düşürmek, karalamak ve itibar zedelemekse bunun adı eleştiri değil; gıybet, bühtan ve zulümdür. Eleştirilmek nefse ağır gelse de usulüne uygun yapıldığında insanın gelişimine büyük katkı sağlar. Bu sebeple eleştiri, hayatın vazgeçilmez imkânlarından biridir.

Eleştirinin başlıca faydaları şunlardır:

1. *Eleştiri eksikleri tamamlar:* İnsan unutkan ve noksan yaratılmıştır. Samimi bir eleştiri, kişinin fark edemediği eksiklerini görmesini sağlar ve onu kemale doğru taşır.
2. *Eleştiri yanlışları düzeltir:* Doğruda sebat edebilmek, yanlışların dışarıdan bir gözle fark edilip düzeltilmesiyle mümkündür.
3. *Eleştiri fikirleri derinleştirir:* Farklı bakış açıları, fikrî durgunluğu önler; tefekkürü besler ve düşünciyi olgunlaştırır.

4. *Eleştiri eylemleri güzelleştirir*: Samimi uyarılara açık olan bir amel, zamanla olgunlaşır ve ihsan kıvamına yaklaşır.
5. *Eleştiri hakikate ulaştırır*: Hakikatin kıvılcımı, farklı fikirlerin ahlâkî bir zeminde buluşmasından ortaya çıkar. Nitekim “müsâdeme-i efkâr”, hakikatin daha berrak bir şekilde ortaya çıkmasına vesile olur.

Ancak bugün, hayatın birçok alanından ahlâkın çekilip gitmesi gibi, eleştiri ahlâkî da büyük ölçüde kaybolmuştur. Eleştiri adına ortaya konan söz ve tavırlara bakıldığında, bunun eleştiri mi yoksa karalama mı, tenkit mi yoksa tahkir mi olduğu çoğu zaman ayırt edilemez hâle gelmiştir. Dili kılıçtan keskin olan bazı kimseler, muhataplarını insafsızca incitirken bu tavırlarını meşrulaştırmak için dinden ve sahâbenin hayatından deliller getirmeye de çalışmaktadır. Hâl-buki ahlâktan yoksun bir eleştiri, İslâmî hassasiyeti güçlendirmez ve taassubu besler. Böyle bir ortamda insanlar hakikatin peşine düşmek yerine, mensubu oldukları çevreyi, grubu veya hocayı haklı haksız demeden savunma refleksi gösterirler. Oysa eleştiri, İslâm’ın temel esaslarından biri olan *emr-i bi’l-ma’rûf ve nehy-i ani’l-münker* sorumluluğunun önemli bir tezahürüdür. Bu sebeple eleştiri, mümin için hem bir hak hem de ağır bir vazifedir. Bir yanlış görüp de sessiz kalmak, ona karşı sorumluluğunu yerine getirmemek anlamına gelir. Ancak bu hakkın hangi usulle kullanılacağı ve bu vazifenin hangi üslupla yerine getirileceği en az eleştirin kendisi kadar önemlidir.

Sahâbenin Hayatından

Bir gün Hz. Hasan (ra) ve Hz. Hüseyin (ra), mescitte yaşlı bir zatın abdesti yanlış aldığını ve abdestin erkânına riayet etmediğini fark ettiler. Yaşı kemâle ermiş bu adamın hatasını doğrudan yüzüne vurup onu toplum içinde mahcup etmek yerine, muazzam bir zarafet örneği sergilediler. Adamın yanına giderek “Amcacığım! İkimiz de abdest alacağız fakat hangimizin daha doğru abdest aldığı hususunda anlaşılamadık. İkimiz de senin yanında abdest alalım, hangimizin doğru aldığını sen söyle, bize hakem ol.” dediler. İki kardeş sırayla geçip sünnete uygun abdest aldılar. Yaşlı zat, durumu derhâl kavradı ve bu naif eleştiri karşısında tebessüm ederek “Evlatlarım! İkiniz de abdesti çok güzel aldınız; meğer abdesti yanlış alan benmişim, hatamı bana beni incitmeden öğrettiniz.” dedi.

[İbn Şehraşûb, Menâkıbü Âli Ebî Tâlib, 3/400]

İlâhî Bir Üslup Olarak Kur'ân'da Eleştiri: İtâb

Kur'ân-ı Kerîm'e bir inşa ve terbiye kitabı nazarıyla bakıldığında, Rabb'i-mizin (cc) muhataplarını nasıl büyük bir rahmet, hikmet ve adâletle eğittiği açıkça görülür. Kur'ân, bazen Ehl-i Kitab'ı inançlarındaki sapmalar sebebiyle sert bir üslupla uyarır; bazen de müşrikleri şirkteki inatları ve hakikate karşı direnmeleri dolayısıyla sarsıcı ifadelerle ikaz eder. Bununla birlikte Kur'ân'ın eleştirisi inkârcılarla sınırlı değildir. Müminler de gevşeklikleri, dünyevîleşme temayülleri ve aralarındaki ihtilaflar sebebiyle ilâhî ikazlara muhatap olmuşlardır.

Kur'ân'ın dikkat çeken yönlerinden biri de Cenâb-ı Hakk'ın seçip gönderdiği peygamberlerini dahi yeri geldiğinde uyarmasıdır. İslâmî literatürde "itâb âyetleri" olarak isimlendirilen bu âyetler; tekdir etmek, uyarmak ve doğru olana yönlendirmek anlamları taşır. Ehl-i Sünnet akidesine göre peygamberler *ismet* sıfatına sahiptir. Bu sebeple itâb âyetlerine konu olan durumlar günah olarak değil; zelle, yani daha uygun olan varken daha az uygun olanın tercih edilmesi şeklinde değerlendirilmiştir. Kur'ân'ın Allah Resûlü'nü (sas) muhatap alarak yaptığı bu ilâhî ikazlar, aynı zamanda ümmet için de bir eğitim vesilesidir. Bu âyetlerde yer alan hadiseler, ilâhî terbiyenin inceliğini, eleştirinin hangi hikmet ve rahmet üzere yapılması gerektiğini gösteren en güzel örneklerdir.

Bunlardan bazıları şunlardır:

• **Bedir Esirleri Hakkındaki İlâhî İkaz** [Enfâl 8/67-69]

Hatırlanacağı üzere Bedir Savaşı'nın (2/624) ardından ele geçirilen esirlerin akıbeti hakkında Allah Resûlü (sas), ashâbıyla istişare etmiştir. Hz. Ebû Bekir (ra), fidye karşılığında serbest bırakılmalarını; Hz. Ömer (ra) ise hak ettikleri cezaya çarptırılmalarını teklif etmiştir. Allah Resûlü (sas), engin merhametinin de tesiriyle Hz. Ebû Bekir'in görüşünü tercih etmiş ve esirler fidye karşılığında serbest bırakılmıştır. Ancak İslâm toplumunun henüz kuruluş safhasında bulunduğu, düşman karşısında güçlü bir caydırıcılığın tesis edilmesinin büyük önem taşıdığı o günkü şartlarda şu ilâhî ikaz nazil olmuştur: **"Yeryüzünde ağır basıp düşmanı iyice sindirmedikçe hiçbir peygambere esirler sahibi olmak yaraşmaz..."** [Enfâl 8/67] Bu ilâhî ikaz, Bedir sonrasında verilen kararın vahiy tarafından tashih edildiğini göstermektedir. Allah Resûlü (sas), merhametiyle hareket etmiş; ardından vahyin ikazı gelmiş ve böylece ümmete, merhamet ile hikmeti birlikte gözetmenin gerekliliği öğretilmiştir.

• **Tebûk Gazvesi'nde Münafıklara Mazeret İzni Verilmesi**

[Tevbe 9/43, 46, 49, 81]

Tebûk Gazvesi (9/630), şiddetli sıcakların hüküm sürdüğü, yolun uzun, imkânların ise son derece sınırlı olduğu zorlu bir seferdi. Savaşa katılmak istemeyen münafıklar, çeşitli mazeretler ileri sürerek Allah Resûlü'nden (sas) izin istediler. Efendimiz (sas) de engin merhameti ve yüksek ahlâkı gereği onların beyanlarını esas alarak izin verdi. Bunun üzerine şu ilâhî ikaz nazil oldu: **"Allah seni affetsin! Doğru söyleyenler sana iyice belli olup yalancıları öğrenmeden önce niçin onlara izin verdin?"** [Tevbe 9/43]. Bu itâb, özellikle imtihan dönemlerinde insanların gerçek niyetlerinin ortaya çıkmasına fırsat verilmesi gerektiğini göstermektedir. Müminlerle münafıkların birbirinden ayrışacağı böyle zamanlarda, zahire göre hareket etmekle birlikte hakikatin ortaya çıkmasına imkân tanıyacak bir basiretin de korunması gerektiğine dikkat çekmektedir.

• **Tahrîm Hadisesindeki İlâhî Ölçü** [Tahrîm 66/1-3]

Allah Resûlü (sas), eşleri arasında yaşanan bir kıskançlık ve huzursuzluğu gidermek, onları memnun etmek amacıyla kendisine helâl kılınmış bir nimetten faydalanmamaya dair yemin etmiştir. Bunun üzerine şu ilâhî ikaz nazil olmuştur: **"Ey Peygamber! Eşlerinin rızasını gözeterek Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin kendine haram kılıyorsun?"** [Tahrîm 66/1]. Bu ilâhî ikaz, helâl ve haram sınırlarını belirleme yetkisinin yalnızca Allah'a (cc) ait olduğunu

Âlimlerin Dilinden

İmâm Şâfiî, bir kişiyi uyarırken ve eleştirirken dikkat edilmesi gereken gizlilik ve nezaket kuralını, şu meşhur beyitleriyle dile getirmiştir:

Bana nasihatini ve eleştirini baş başayken yap,
Kalabalıkların içinde beni uyarmaktan uzak dur!
Zira insanların gözü önünde yapılan eleştiri,
Bir tür kınama ve tahkirdir,
Ben böyle bir sözü dinlemeye razı olamam.
Eğer bana muhalefet eder ve bu kuralı çiğnersen,
Sözün tutulmadığı zaman da sakın öfkelenme!"

[İmâm Şâfiî, *Divân*, 47]

açıkça ortaya koymaktadır. En masum niyetler ve en güzel gerekçeler bile ilâhî hükümlerin önüne geçirilemez. Aile huzurunu koruma düşüncesiyle dahi olsa Allah'ın helâl kıldığını haram sayacak şekilde bir tasarrufta bulunulamayacağı bu âyetle ümmete öğretilmiştir.

• **Münafıkların Liderinin Cenaze Namazı Üzerine Gelen Şiddetli Nehiy**

[Tevbe 9/80, 84]

Hayatı boyunca İslâm'a, Müslümanlara ve bizzat Efendimiz'e (sas) en büyük ihanetleri ve iftiraları reva gören münafıkların başı Abdullah b. Übey b. Selûl vefat ettiğinde Allah Resûlü (sas), Müslüman olan oğlu Abdullah'ın ricasını geri çevirmemiş ve engin merhametiyle onun cenaze namazını kıldırmak istemiştir. Hz. Ömer'in itirazlarının da yaşandığı bu hadisenin ardından Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **“Onlardan ölen hiçbir kimsenin cenaze namazını asla kılma ve kabrinin başında durma! Çünkü onlar Allah'ı ve Resûlünü inkâr ettiler ve fâsık olarak öldüler.”** [Tevbe 9/84] Bu ilâhî nehiy, Allah'a (cc) ve dinine bilinçli bir şekilde ihanet eden kimselerin, peygamber şefkatiyle bile bu hükmün dışına çıkarılamayacağını; ilâhî adâletin belirlediği sınırların hiçbir gerekçeyle aşılamayacağını açıkça ortaya koymuştur.

• **Zengin Müşriklerin Talebi ve Fakir Müminlere Meyil Hususundaki Hassas**

İkaz [Kehf 18/28]

Kureyş'in ileri gelen kibirli ve zengin liderleri, Allah Resûlü (sas) ile görüşebilmek için Hz. Bilâl, Habbâb b. Eret ve Suheyb-i Rûmî (r.anhüm) gibi fakir sahâbilerin meclisten çıkarılmasını şart koşmuşlardı. Efendimiz (sas) de onların İslâm'a girmelerine vesile olma ümidiyle bu teklifi kısa bir süre için değerlendirmeyi düşününce Cenâb-ı Hak şu ikazı indirmişti: **“Sabah akşam Rablerinin rızasını dileyerek O'na yalvaranlarla beraber sen de sabret. Dünya hayatının süsünü isteyerek gözlerini onlardan çevirme...”** [Kehf 18/28]. Allah Resûlü'nün (sas) yanında Hz. Bilâl, Hz. Habbâb ve Hz. Suheyb gibi sahâbilerin kıymeti, taşıdıkları iman ve kullukla ölçülüyordu. Bu âyet, davetin muhatapları arasında servet ve makam üzerinden bir konum belirlenemeyeceğini açıkça ortaya koymuştur.

Hız. Ömer'in (ra) İlk Hutbesi ve Eleştiri Kültürü

Eleştiri ahlâkının nasıl olması gerektiğini en güzel şekilde gösteren örneklerden biri, Hız. Ömer'in (ra) hilâfetinin ilk gününde irad ettiği hutbedir. Hız.

Ebû Bekir (ra), ömrünün son günlerinde ümmetin başsız kalmaması ve devlet idaresinde bir boşluk oluşmaması için ashâbıyla istişare etti. Yapılan istişarelerin ardından Hz. Ömer'i (ra) kendisinden sonra halife olarak uygun gördü ve bu vasiyetini Hz. Osman'a (ra) yazdırdı. 22 Cemâziyelâhir 13/23 Ağustos 634 tarihinde Hz. Ebû Bekir (ra) ruhunu Rabb'ine teslim etti. Aynı gün Mescid-i Nebvî'de Hz. Ömer'e (ra) biat edildi. Böylece İslâm'ın devlet anlayışının temel esaslarından biri bir kez daha hayata geçti; ümmet bir an bile başsız bırakılmadı. Biatın ardından Hz. Ömer (ra), Mescid-i Nebvî'de minbere çıktı. Fakat edebinden dolayı Hz. Ebû Bekir'in (ra) durduğu basamağa çıkmadı ve bir basamak aşağıda durmayı tercih etti. Ardından da yöneticilik anlayışını ve ümmete bakışını ortaya koyan, âdeta hilâfetinin yol haritası olan o tarihî hutbesini irad etti ve cemaate şöyle seslendi: *"Ey insanlar! Ben size halife seçildim. Eğer sizin için en hayırlınız, aranızda en kuvvetliniz olmam ümidi olmasaydı bu vazîfeyi asla üzerime almazdım. Hakkı sahibine teslim etmek ve aranızda adâletle hükmetmek hususunda, Ulu ve Yüce olan Allah'ın yardımı olmadıkça ben sadece güçsüz bir Müslüman kulum. Sizlerin hilafet makamına gelmiş olmam, benim şahsî ahlâkımdan hiçbir şeyi değiştirmeyecektir. Sakın biriniz, 'Ömer halife olduktan sonra durumu değişti.' demesin! Hakkı kendiliğinizden teslim edin. Birbirinizi dava için bana sevk etmeyin. Zira insanlardan herhangi biriyle benim aramda bir kayırma, bir akrabalık bağı söz konusu değildir."* [Taberî, Târih, 3/433, 434].

Hutbesinin ilerleyen kısmında Hz. Ömer (ra), yöneten ile yönetilen arasındaki ilişkinin hangi esaslar üzerine kurulması gerektiğini ortaya koyan şu ibretlik soruyu yöneltti: *"Ey Müslümanlar! Eğer Ömer, kendinden önce bu işi yürüten Resûlullah ve Ebû Bekir gibi Kur'ân ve sünnete bağlı kalmaz da o yoldan saparsa siz Ömer'i nasıl düzeltirsiniz?"* Bu soru üzerine sahâbeden biri ayağa kalktı. Elini kılıcına koyarak büyük bir kararlılıkla şöyle dedi: *"Eğer sen haktan saparsan, seni şu kılıçlarımızla doğrulturuz ey Ömer!"* İşte eleştiri ahlâkının en güzel örneklerinden biri budur. Hakkı korumak adına yapılan bu uyarı karşısında Hz. Ömer (ra) ne öfkelenmedi ne de o sahâbîyi susturdu. Aksine, böyle bir ümmete sahip olduğu için Allah'a hamdetti ve ellerini semaya kaldırarak şöyle dedi: *"Allah'ım! Bana böyle bir cemaat nasip ettiğin için Sana hamdolsun! Eğer siz beni uyardığınız hâlde ben düzelmezsem bende hayır yoktur. Eğer ben haktan saptığımda siz beni düzeltmezseniz, sizde de hayır yoktur."* [İbnü'l-Cevzî, Menâkıbu Emîri'l-Mü'minin Ömer b. el-Hattâb, 165].

Eleştiri Ahlâkının Temel Şartları

Bugün birçok insan, Hz. Ömer'in (ra) hutbesindeki "Seni kılıçlarımızla doğrulturuz!" sözünü öne çıkarırken o sözün söylendiği zemini ve taşıdığı ahlâkı gözden kaçırmaktadır. Böyle olunca eleştiri, hakkı ayakta tutan bir vazife olmaktan çıkıp nefsi tatmin eden bir araca dönüşebilmektedir. Hâlbuki bu tarihî hadise, başından sonuna kadar bir bütün olarak okunduğunda, eleştirinin hangi usul ve ahlâk üzerine bina edilmesi gerektiğini açıkça göstermektedir. Hz. Ömer'in (ra) bu örneğinden hareketle eleştiri ahlâkına dair şu temel ilkeleri çıkarabiliriz:

Kur'ânî Ahlâk

"Ey iman edenler! Zannın çoğundan kaçın. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerinizi arkasından çekıştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. O hâlde Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, tövbeyi çok kabul edendir, çok esirgeyicidir."

[Hucurât 49/12]

1. Eleştiri, Öz Eleştiri (Tövbe ve İstiğfar) ile Başlamalıdır

Eleştiri, başkalarının kusurlarını araştırmadan önce insanın kendi nefsinin hesaba çekmesiyle başlar. Hz. Ömer (ra), daha hilâfetinin ilk gününde kendisini sorgulanamaz bir makamda görmemiş, aksine yanlış yapabileceğini kabul ederek ümmetinden kendisini düzeltmesini istemiştir. Bu sebeple nefsinin hesaba çekmeyen, tövbe ve istiğfarla kendini sürekli muhasebeye tâbi tutmayan kimsenin eleştirisi, çoğu zaman adâletten uzaklaşır.

2. Eleştiri, Hukuk ve Aidiyet Zemininde Yapılmalıdır

Hz. Ömer (ra) ile sahâbe arasında geçen bu konuşma, aynı davaya gönül vermiş, aynı sorumluluğu paylaşmış insanların meclisinde gerçekleşmiştir. Bu da gösteriyor ki eleştiri, kenardan seyredenlerin değil; yükü omuzlayan, derdi paylaşan ve sorumluluk alan insanların hakkıyla yerine getirebileceği bir vazifedir. Aynı hukuku ve aidiyeti paylaşanların yaptığı samimi ikazlar yıkıcı değil, yapıcı olur; kırıcı değil, onarıcı olur.

3. Eleştiri, Sorumluluk Yüklenenlerin İşidir

Eleştiri, bir davanın yükünü omuzlayan, meselenin çözümü için emek veren ve gerektiğinde bedel ödemeyi göze alan kimselerin hakkıdır. Böyle insanlar,

tenkit etmekle yetinmez; çözüm üretir, sorumluluk alır ve taşın altına elini koyar. Bu vasıflardan uzak eleştiriler ise çoğu zaman ıslah etmek yerine kırılganlık, yıpranma ve ayrışmaya sebep olur.

4. Eleştiri, Selim Bir Niyet ve Derin Bir İlim Gerektirir

Bir eleştirinin değerini belirleyen en önemli unsur, taşıdığı niyet ve dayandığı ilimdir. Eleştiride gaye Allah'ın (cc) rızasını gözetmek, adâletin gerçekleşmesine katkı sunmak ve hakkın ortaya çıkmasına vesile olmaktır. Bu sebeple kişi, başkasını eleştirmeden önce kendi kalbini muhasebe etmeli, niyetini gözden geçirmeli ve sözünü sağlam bilgi üzerine bina etmelidir. İhlâstan ve ilimden mahrum kalan eleştiriler ise çoğu zaman fitneye, haksızlığa ve gönül kırılganlıklarına kapı aralar.

5. Eleştiri, İslahı Hedeflemelidir

Eleştirinin hedefi, muhatabın yanlışını düzeltmesine vesile olmak ve onu daha hayırlı olana yönlendirmektir. Bunun gerçekleşebilmesi için eleştiri

Âlimlerin Dünyasından

Merv yakınlarındaki Dandanakan'da dünyaya gelen Mansûr b. Ammâr (ö. 225/840); güzel konuşması, hitabet gücü ve Şam ile Mısır'da yaptığı tesirli vaazlarla tanınan önemli bir zâhiddir. Tasavvufî konuların yanı sıra kelâm meseleleriyle de yakından ilgilenmiş ve dönemin ilmî tartışmalarına aktif olarak katılmıştır. O, yaşadığı devirdeki bazı mutasavvıfların ve dindar geçinenlerin ahlâkî zaaflarını hakkaniyetli bir dille eleştirmekten çekinmemiş ve onları şu çarpıcı sözlerle uyarmıştır: *"Bu devirde yaşayan ve âbid geçinen bazı kimselere şaşıyorum! İçlerinden biri bir hata işlese onu hemen yanlarından kovar ve bir daha sohbet meclislerine almazlar. Neden onu tövbeye ve hakka davet etmezler? Oysa bir zalimin uzattığı hediyeyi almasını çok iyi bilirler ve kendilerince söyle tevîl yaparlar: 'Nasıl olsa bu mal ona başkasından geçti, zaten ona haramdı; biz alarak onu haramdan kurtardık, artık bize helâldir.' Hâlbuki sohbet meclislerinden dışlayıp kovdukları o hatalı adam, belki de nefsini ıslah etmiş ve Allah'ın makbul bir kulu olmuştur. Evet, yöntem çoktur ama hak yol birdir! Kendi hatalarını göremeyen bu gafiller, acaba hak yoldan başka bir yol mu aramaktadırlar?"*

[İbnü'l-Cevzi, Sıfatü's-safve, 2/359]

yapanın samimiyetle hareket etmesi, eleştirilenin de hak söze gönlünü açması gerekir. Nitekim Hz. Ömer (ra), hutbesinin sonunda kendi eksikliklerinin giderilmesi için dua etmiş, sahâbe de hep birlikte “Âmin!” diyerek bu duaya iştirak etmiştir.

Hak Karşısında Duran Adam: el-Vakkâf

Hz. Ömer’in (ra) ahlâkî büyüklüğü, kendisine yöneltlen eleştiriler karşısında gösterdiği o sarsılmaz adâlette gizlidir. Sahâbe onu “el-Vakkâf” yani “*hak karşısında anında duran, boyun eğen*” olarak tavsif etmiştir. Onun bu vasfını yansıtan aşağıda kısa aktaracağımız iki önemli hâdise, eleştiri ahlâkının nasıl olması gerektiğini bizlere gösterir.

Kadın İsabet Etti!

Bir gün bazı gençler, Hz. Ömer’e (ra) gelerek Medineli kadınların mehirleri çok yükselttiklerini, bunun da evlenmelerini zorlaştırdığını söylediler. Bunun üzerine Hz. Ömer (ra), mehirlere bir üst sınır getirmeyi uygun gördü ve bu kararını Mescid-i Nebevî’de ilan etti. Tam o sırada hanımların bulunduğu taraftan bir kadın ayağa kalktı ve şöyle dedi: “Ey Ömer! Böyle yapamazsın. Allah, **‘Onlara kantar kantar altın vermiş olsanız bile hiçbir şeyi geri almayın.’** [Nisâ 4/20] buyururken sen Allah’ın verdiği bir hakkı nasıl sınırlandırırsın?” Hz. Ömer (ra), bu itiraz karşısında ne rahatsız oldu ne de o hanımı susturdu. Aksine, hatasını hemen kabul etti ve kendi kendine “Vah Ömer! Bir kadın bile Allah’ın kitabını senden daha iyi biliyor.” diyerek nefisini muhasebe etti. Ardından cemaate dönerek şu tarihî sözü söyledi: “Kadın doğru söyledi, Ömer yanıldı. Söylediğim hükmü geri alıyorum. Mehir için bir sınır yoktur.” [Bk. Abdürrezzâk, Musannef, 6/180].

Bu Durumu Açıklamadıkça Sana İtaat Etmeyiz!

Bir başka gün Hz. Ömer (ra), Yemen’den gelen kumaş ganimetlerini Müslümanlar arasında eşit şekilde paylaştırdı. Herkese ancak yarım cübbelik kumaş düşmüştü. Ertesi gün Mescid-i Nebevî’de minbere çıktı ve hutbesine, “Ey insanlar! Dinleyin ve itaat edin.” diyerek başladı. Bunun üzerine Selmân-ı Fârisî (ra) ayağa kalktı ve şöyle dedi: “Ey Ömer! Seni ne dinleriz ne de sana itaat ederiz. Hepimize yarım cübbelik kumaş düştüğü hâlde senin üzerinde tam bir cübbe görüyoruz. Bunun sebebini açıklamadıkça seni dinlemeyiz.” Hz. Ömer (ra), bu

itiraz karşısında rahatsız olmadı ve kendisini savunmaya da kalkışmadı. Oğlu Abdullah’a (ra) dönerek “*Kalk ey Abdullah! Onlara durumu anlat.*” buyurdu. Abdullah b. Ömer (ra) ayağa kalktı ve şöyle dedi: “*Babama da yarım cübbelik kumaş düştü, bana da... Ben kendi payımı babama verdim. Böylece cübbe ikimizin kumaşından dikildi.*” Bu açıklamadan sonra Hz. Selmân ayağa kalkarak “*Şimdi konuş ey müminlerin emîri! Artık seni dinler ve sana itaat ederiz.*” dedi [Bk. İbnü’l-Cevzî, *Menâkıbu Emîri’l-Mü’minîn Ömer b. el-Hattab*, 165].

Nebevî Eleştiri/Tenkid Örnekleri

Sahâbenin eleştiri ahlâkını şekillendiren en büyük muallim, hiç şüphesiz Allah Resûlü’dür (sas). O (sas), hakikati söylemekten asla geri durmamış; fakat bunu her zaman hikmetle, nezaketle ve muhatabını incitmeden yapmıştır.

Şimdi kaynaklarımızda yer alan Nebevî eleştiri örneklerinden bazılarını birlikte hatırlayalım.

Falancalara Ne Oluyor ki!

Hz. Âişe (r.anhâ) validemiz, Allah Resûlü’nün (sas) eleştiri usûlünü şöyle anlatır: “*Hz. Peygamber (sas), bazen ashâbından olumsuz şeyler görür, hoşlanmadığı sözler işitirdi. Ancak o an kimseye bir şey demezdi. Biz meseleyi unuttu zannederdik. Fakat minbere çıktığında, şahısların ismini asla zikretmeden, ‘Birtakım kimselere ne oluyor ki şöyle şöyle söylüyorlar, falancalara ne oluyor ki şöyle davranıyorlar!’ diyerek fiili eleştirir, şahsı ifşa etmezdi.*” [Buhârî, “Ahkâm”, 13; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 4]. Bu Nebevî usûl, eleştirinin asıl gayesinin yanlışlı düzeltmek ve

Kavramlar

İtâb: Arapçada “darılmak, gücenmek ve sitem etmek” mânalarına gelen (عتب) *atb* kökünden türeyen “itâb/عتاب”, sözlükte insanın içindeki kırgınlığı muhatabıyla müzakere etmesi ve sitemini ona dile getirmesi anlamına gelir. İtâbın nihai hedefi, aradaki hatayı merhametle onarmak, gönülleri yeniden buluşturmak ve ortak bir rıza zeminini oluşturmaktır. Bu sebeple itâb, muhatabın şahsiyetini incitmeden onu ıslaha yöneltten yapıcı ve samimi bir uyarı mahiyetindedir.

[Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, “atb” md.]

insanı doğruya yönlendirmek olduğunu göstermektedir. Allah Resûlü (sas), hatayı dile getirmiş ancak o hatayı işleyen kimsenin şahsiyetini insanların önünde yıpratmamıştır.

Allah (cc) Settâr'dır

Bir gün Allah Resûlü (sas), Medine sokaklarında yürürken bir adamın, avret yerlerini örtmeden yıkandığını gördü. Gözünü hemen çevirdi, ne o şahsı azarladı ne de insanların yanında onu mahcup etti. Oradan ayrıldı ve daha sonra Mescid-i Nebevî'de minbere çıkarak şöyle buyurdu: **“Şüphesiz Allah Hayy'dır (diri), Settâr'dır (ayıpları örtendir). Hayâyı ve örtünmeyi sever. Öyleyse biriniz yıkandığı zaman avret yerlerini örtün!”** [Nesâî, “Gusûl”, 2]. Allah Resûlü (sas), bu tavrıyla yanlış düzeltirken şahsı hedef almamış, hatayı dile getirirken de kimseyi insanların önünde mahcup etmemiştir. Böylece ümmetine, eleştirinin hayâyı koruyan, izzeti zedelemeyen ve insanı kazanmaya çalışan bir üslupla yapılması gerektiğini öğretmiştir.

Şuna Söyleseniz!

Enes b. Mâlik'in (ra) naklettiğine göre bir gün Allah Resûlü'nün (sas) huzuruna, vücuduna dikkat çekici sarı boya sürmüş bir adam geldi. Adam ihtiyacını arz edip ayrıldıktan sonra Efendimiz (sas), ona doğrudan bir şey söylemedi. Yanında bulunan sahâbîlere dönerek **“Şuna söyleseniz de vücudundaki o sarı boya-ları yıkasa!”** buyurdu [Ebû Dâvûd, “Tereccül”, 8]. Bu tavır, Nebevî eğitim metodunun inceliklerinden birini göstermektedir. Allah Resûlü (sas), muhatabını mahcup edebilecek bir ikazı doğrudan yapmak yerine, onunla yakınlığı bulunan sahâbîler vasıtasıyla meseleyi çözmeyi tercih etmiş; böylece hem yanlışın düzelmesine vesile olmuş hem de muhatabının gönlünü incitmemiştir.

Dön ve Yeniden Kıl!

Allah Resûlü (sas), ibadetin rükünlerine dair hatalara gecikmeden, fakat daima şefkat ve hikmetle müdahale etmiştir. Bunun en güzel örneklerinden biri, hadis kaynaklarında “musîü's-salât/namazını eksik kılan kimse” olarak bilinen Hallâd b. Râfî' hadisesidir. Bir gün Hallâd b. Râfî' (ra), ta'dîl-i erkâna riayet etmeden namaz kıldı. Selâm verdikten sonra Efendimiz (sas), **“Dön ve namazını yeniden kıl. Çünkü sen namaz kılmadın.”** buyurdu. Hallâd (ra),

aynı şekilde üç defa namaz kıldı ve her defasında aynı uyarıyı aldı. Bunun üzerine “*Yâ Resûlallah! Seni hak peygamber olarak gönderen Allah’a yemin olsun ki ben bundan daha iyisini bilmiyorum. Lütfen bana öğret.*” dedi. Efendimiz (sas) de onu incitmeden namazın rükünlerini tek tek öğretti. Böylece hatayı göstermekle kalmadı, doğrusunu da sabırla öğreterek muhatabını kazandı [Bk. Buhârî, “Ezân”, 95; Müslim, “Salât”, 45].

Günümüze Yansıyan Eleştiri İlkeleri

Allah Resûlü’nün (sas) ve sahâbe-i kirâmın hayatından aktardığımız bütün bu örnekler, eleştirinin hangi usûl ve ahlâk üzerine yapılması gerektiğini açıkça göstermektedir. Bugün bizlere düşen de aynı ölçülere bağlı kalmak ve eleştirilerimizi vahyin rehberliğinde yapmaktır.

Bu çerçevede dikkat etmemiz gereken bazı temel ilkeler şunlardır:

1. Eleştiri “Tevil” Üzerinden Değil, “Tenzil” Üzerinden Yapılmalıdır

Mümin için asıl ölçü, Allah’ın indirdiği Kur’ân-ı Kerîm ve onun açıklaması olan Sünnet-i Seniyye’dir. Bunların insanlar tarafından yapılan yorumları ise mutlak hakikat olarak görülemez. Bu sebeple hiç kimsenin kendi içtihadını veya meşrebini dinin kendisi gibi görerek başkalarını eleştirmeye hakkı yoktur. İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe’nin şu sözü bu konuda önemli bir ölçüdür: “*Tenzilin inkârı söz konusu değilse, tevilin inkârı küfrü gerektirmez.*”

Âlimlerimiz dinî hükümleri *zarûriyyât*, *hâciyyât* ve *tahsîniyyât* olmak üzere üç kısımda değerlendirmişlerdir. Bu sebeple tahsîniyyâta giren meseleleri dinin aslî hükümleri gibi görerek insanları eleştirmek doğru değildir. Meselâ tesettürün farziyetine riayet eden bir kimseyi, elbisesinin rengi veya tercih ettiği tarz sebebiyle tenkit etmek, dinin belirlediği ölçünün ötesine geçmek ve şahsî tercihleri dinî zorunluluk hâline getirmektir.

2. Hassasiyet Yansıtılmalı Ama Asla Taassuba Kapı Açılmamalıdır

Müminin inancından kaynaklanan hassasiyetleri elbette olmalıdır. Ancak bu hassasiyetler, başkalarına dayatılan ve farklı düşünenleri baskı altına alan bir tavra dönüşmemelidir. Böyle bir durumda hassasiyet yerini taassuba bırakır. Yanlış yapan bir kimseyi aynı hatasıyla sürekli yüzleştirmek, çoğu zaman onu hatasından uzaklaştırmaz; aksine gurur ve inat sebebiyle o yanlışla daha

sıkı sarılmasına yol açar. Bu sebeple eleştirinin hedefi, insanın dönüşüne kapı aralamak ve tövbesini kolaylaştırmaktır. Dolayısıyla İslâm ahlâkı, kusurları örtmeyi, insanı kazandırmayı ve ıslaha vesile olmayı esas alır.

3. Eleştiride Empati Gözetilmeli, Muhatap Anlaşılmaya Çalışılmalıdır

Eleştirmeden önce kişi, kendisini mutlaka muhatabının yerine koymalıdır. “Ben onun yerinde olsaydım nasıl davranırdım? O benim yerimde olsaydı ne hissederdi?” sorularını samimiyetle kendisine sormalıdır. Allah Resûlü (sas), **“Sizden biriniz, kendisi için istediğini din kardeşi için de istemedikçe gerçek anlamda iman etmiş olamaz.”** [Buhârî, “İmân”, 7] buyurarak müminler arasındaki ilişkinin temel ölçüsünü ortaya koymuştur. Bu ölçü, eleştiride de empatiyi, nezaketi ve kardeşlik hukukunu gözetmeyi gerekli kılar.

4. İslah Öncelenmeli, Şahıslar İfşa Edilmeden Fiiller Ele Alınmalıdır

Eleştirinin gayesi, insanı ıslaha yönlendirmek ve hatanın düzelmesine vesile olmaktır. Bu sebeple eleştiri, fiilleri ve fikirleri merkeze almalı; şahısları hedef hâline getirmemelidir. Kişiyi hedef alan sözler, çoğu zaman savunma duygusunu harekete geçirir; hatanın düzelmesine katkı sunmak yerine taassubu ve ayrışmayı besler. Allah Resûlü (sas), ashâbında hoşlanmadığı bir davranış gördüğünde isim vererek kimseyi toplum içinde mahcup etmezdi. Mescidde minbere çıkar, **“Bazı kimselere ne oluyor ki...”** buyurarak genel bir uyarıda bulunurdu. Böylece hata düzeltilir, şahsın onuru korunur ve gönüller incitilmeden hakikat dile getirilirdi. Bu Nebvî usul, eleştirinin yalnızca doğruyu söylemekten ibaret olmadığını; doğruyu, doğru zamanda ve doğru üslupla söylemenin de en az onun kadar önemli olduğunu göstermektedir.

5. Muhataplar İyice Tanınmalı; Algı, Anlayış ve Vasıfları Göz Ardı Edilmemelidir

Her insan aynı üsluptan etkilenmez. Kimi imalı bir sözle, kimi açık bir ifadeyle hatasını fark eder. Bu sebeple eleştiride muhatabın yaşı, şahsiyeti, ilim seviyesi, makamı ve psikolojisi mutlaka dikkate alınmalıdır.

Neticede eleştiri, maharetli bir cerrahın elindeki neşter gibidir. Hikmet ve ihlâsla kullanıldığında hataları giderir, gönülleri onarır ve kardeşliği güçlendirir. Öfke, kibir ve nefsin eline geçtiğinde ise kırınglıklara, ayrışmalara ve fitneye kapı aralar.

Rabb'imizden niyazımız; bizleri önce kendi kusurlarını gören, kardeşlerinin ayıplarını örten, uyarısını Nebevî bir zarafetle yapan kullarından eylemesidir. Rabb'imiz, bizlere eleştirildiğimizde Hz. Ömer'in (ra) olgunluğuyla "Sen isabet ettin, ben hata ettim." diyebilmeyi nasip etsin. Cümlemizi ihlâs, ihsan ve samimiyet üzere sabit kılsın (Âmin).

Suffa Meclisleri

AHLÂK BİLİNCİ DERSLERİ

Münâzara Ahlâkı

Kur'ân İklimi

﴿ هَا أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ حَاجِجْتُمْ فِيمَا لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ فَلِمَ تُحَاجُّونَ
فِيمَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴾

"İşte siz böyle kimselersiniz! Hadi hakkımda bilgi sahibi olduğunuz konuda tartıştınız fakat bilgi sahibi olmadığınız konuda niçin tartışıyorsunuz! Oysa ki Allah, her şeyi bilir, siz ise bilmezsiniz."

[Nahl 16/125]

Nebevî Sedâ

عَنْ أَبِي أُمَامَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: مَنْ تَرَكَ الْمِرَاءَ
وَهُوَ مُبْطِلٌ بَنَى لَهُ بَيْتٌ فِي رَبَضِ الْجَنَّةِ، وَمَنْ تَرَكَهُ وَهُوَ مُحِقٌّ
بَنَى لَهُ فِي وَسْطِهَا، وَمَنْ حَسَّنَ خُلُقَهُ بَنَى لَهُ فِي أَعْلَاهَا.

Ebü Ümâme'den (ra) rivayet edildiğine göre Resûlullah (sas) şöyle buyurmuştur: **"Bir kimse haksız iken münakaşayı terk ederse ona cennetin kenarında bir köşk inşa edilir. Bir kimse haklı olduğu hâlde mücadeleyi terk ederse onun için de cennetin ortasında bir köşk inşa edilir. Bir kimse ahlâkını güzelleştirirse onun için de cennetin en yüksek yerinde bir köşk inşa edilir."**

[Tirmizî, "Birr", 58]

Vahyin Dilinden

“De ki: Allah bizim de Rabb’imiz, sizin de Rabb’iniz olduğu hâlde, O’nun hakkında bizimle tartışmaya mı girişiyorsunuz? Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız da size aittir. Biz O’na gönülden bağlananlarız.”

[Bakara 2/139]

Münâzara Nedir, Ne Değildir?

Hakikati aramak, müminin en büyük gayelerinden biridir. Ancak hakikate ulaşmak kadar, ona hangi usulle ulaşılacağı da büyük önem taşır. Çünkü söz, usulünü kaybettiğinde tesirini; hakikat ise ahlâkını kaybettiğinde bereketini yitirir. İnsanlar aynı mesele hakkında farklı kanaatlere sahip olabilirler. Bu, hayatın ve fitratın tabii bir sonucudur. Böyle zamanlarda müminin vazifesi, hakkı aramaya devam etmek, sözü hikmetle söylemek ve hakikat ortaya çıktığında

ona gönül huzuruyla teslim olabilmektir. İşte bunun için Kur’ân ve sünnet, konuşmanın, tartışmanın ve fikir alışverişinin de birtakım ölçüler içinde yapılmasını istemiş; müminlere hakikati birlikte aramanın edebini öğretmiştir. Bu edebin en önemli başlıklarından biri de münâzara ahlâkıdır. Öyleyse önce şu soruya cevap arayalım: *Münâzara nedir, ne değildir?*

Münâzara kavramının Kur’ân ve sünnetteki yerine değinmeden önce, onunla irtibatlı olan ve zaman zaman birbirinin yerine kullanılan bazı kavramları kısaca tanımakta fayda vardır.

- **Müşâvere:** Danışmak, fikir alışverişinde bulunmaktır.
- **Müzâkere:** Bir konuyu karşılıklı görüşmek, değerlendirmek ve mütalaa etmektir.
- **Muhâlefe:** Farklı bir görüş benimsemek, muhalefet etmektir.
- **Mücâdele:** Bir gaye uğruna fikrî veya fiilî mücadele vermek, çaba göstermektir.
- **Münâkaşa:** Çekişmeli bir şekilde tartışmak, söz dalaşına girmektir.

Münâzara ise bu kavramlarla irtibatlı olmakla birlikte kendine has bir mahiyete sahiptir. Sözlükte “bakmak, düşünmek, karşılıklı olarak bir meseleyi mütalaa etmek” anlamlarına gelen ve *nazar* kökünden türeyen münâzara; ilmî ıstılahta, hakikatin ortaya çıkması için iki veya daha fazla kişinin karşılıklı deliller ortaya koyarak gösterdiği ilmî gayreti ifade eder. Münâzara, tek kelimeyle *hakikati arayıştır*. Hakkı, doğruyu ve hakikati; nefisleri, ön yargıları ve tarafgirliği aradan çıkararak birlikte arama çabasıdır. Bu sebeple İslâm ilim geleneği, İlmü’l-Hilâf ve İlmü’l-Münâzara başlıkları altında bu arayışın usulünü ve edebini ele almış; asırlar boyunca kaleme alınan eserlerle münâzaranın ahlâkını ve esaslarını sistemli bir ilim hâline getirmiştir.

Kur’ân ve Sünnet İkliminde Münâzara Ahlâkı

Mekke’nin o zorlu ve çileli yıllarında, henüz İslâm devletinin kurulmadığı bir ortamda nâzil olan aşağıdaki âyet, İslâm’ın tebliğ ve münâzara üslubunun temeli hükmündedir: ***“Rabb’inin yoluna hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel biçimde mücadele et. Şüphesiz Sen’in Rabb’in, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilendir.”*** [Nahl 16/125].

Âyet-i kerime, muhatapla kurulacak fikrî münasebetin üç temel esasını ortaya koymaktadır: *Hikmet*, *mev’iza-i hasene/güzel öğüt* ve *mücâdele-i ahsen/en güzel mücadele yöntemi*. Mümin, en çetin tartışmalarda ve en zorlu muhataplarla

Resûlullah’ın (sas) Ahlâkı

Ebû Hüreyre’den (ra) rivayet edildiğine göre Resûlullah (sas) ashâbıyla birlikte otururken bir adam Hz. Ebû Bekir’e (ra) hakaret etmeye başladı. Allah Resûlü (sas) bu manzarayı hayretle seyrediyor ve tebessüm ediyordu. Adam hakaretlerini artırınca Hz. Ebû Bekir (ra) daha fazla dayanamadı ve bazı sözlerine karşılık verdi. Bunun üzerine Resûlullah (sas) hoşnutsuz bir ifadeyle yerinden kalkıp oradan ayrıldı. Hz. Ebû Bekir (ra), hemen peşinden giderek *“Yâ Resûlallah! O adam bana hakaret ederken sessizce oturuyordun. Ben sözlerine karşılık verince kalkıp gittin.”* dedi. Allah Resûlü (sas) ise şöyle buyurdu: *“Sen sustuğun müddetçe yanında seni savunan bir melek vardı ve senin yerine ona cevap veriyordu. Sen karşılık verince melek ayrıldı, araya şeytan girdi. Ey Ebû Bekir! Ben şeytanın bulunduğu bir mecliste oturacak değildim!”*

[Ebû Dâvûd, “Edeb”, 41]

karşı karşıya kalsa bile adâletten, nezaketten ve ahlâkî ilkelerden taviz vermez. Hakareti hakaretle, iftirayı iftirayla karşılamak; Kur'ân ve sünnetin öğrettiği münâzara ahlâkıyla bağdaşmaz. Allah Resûlü'nün (sas) hayatı, bu ilâhî ölçülerin en güzel tatbikatıdır. Medine Yahudileriyle olan münasebetlerinde de hicretin dokuzuncu yılında Medine'ye gelen Necran Hristiyan heyetiyle yaptığı münâzaralarda da aynı ahlâkî duruş bütün açıklığıyla görülür. Aralarında piskoposların da bulunduğu altmış kişilik Necran heyetiyle günlerce ilmî müzakereler yapıldı. Özellikle teslis inancı ve Hz. Îsâ'nın (as) mahiyeti üzerinde derin görüşmeler gerçekleştirildi. Allah Resûlü (sas), Âl-i İmrân sûresinde nâzil olan âyetlerin rehberliğinde hakikati Kur'ân'ın diliyle tebliğ etti. Heyet, bütün delillere rağmen taassubunu terk etmeyince Efendimiz (sas) onları mübâhaleye davet etti. Bunun üzerine Necran heyeti mübâhaleyi kabul etmeyerek İslâm hâkimiyetini tanıdı ve antlaşma yapmayı tercih etti. Bütün bu derin inanç ayrılıklarına ve günlerce süren münâzaralara rağmen Allah Resûlü (sas), Necran heyetinin Mescid-i Nebvî'de kendi inançlarına göre ibadet etmelerine müsaade etti. Böylece hakikati savunmanın hiçbir zaman adâlet, nezaket ve müsamahayı ortadan kaldırmayacağını fiilen gösterdi. Nebvî münâzara ahlâkı, hakikate bağlılık ile güzel muameleyi aynı potada buluşturan en güzel örneklerden biri olarak ümmete miras kaldı [bk. İbn Hişâm, *Sîre*, 2/222-224; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/357, 358].

Allah Resûlü (sas), hakikati talim ederken zaman zaman sahâbîlerle soru-cevap usulüne dayanan eğitim halkaları kurar, onların düşünmelerini ve

Sahâbenin Hayatından

Resûlullah'ın (sas) vefatından sonra zekât vermeyi reddeden kabilelere karşı savaş açma kararı alan Hz. Ebû Bekir'e (ra), Hz. Ömer (ra) bir hadis-i şerifi delil göstererek itiraz etti ve kelime-i tevhid getiren insanlarla nasıl savaşılacağını sordu. Hz. Ebû Bekir (ra) ise namaz ile zekâtın birbirinden ayrılmayacağını, zekâtın malın hakkı olduğunu ifade etti ve *"Allah'a yemin olsun ki Resûlullah'a (sas) verdikleri bir deve yularını bile bana vermekten kaçınırlarsa bunun için onlarla savaşırım!"* diyerek Kur'ân ve sünnetin ortaya koyduğu bütüncül hükmü kararlılıkla savundu. Bu izah karşısında Hz. Ömer (ra), Hz. Ebû Bekir'in (ra) isabetli bir hüküm verdiğini anladı ve şu sözleri söyledi: *"Allah'a yemin ederim ki, zekât vermeyenlerle savaşma hususunda Allah'ın, Ebû Bekir'in göğsüne bir genişlik verdiğini gördüm ve asıl gerçeğin bu olduğunu anladım."*

[Buhârî, "Zekât", 1; Müslim, "İmân", 32]

hakikate kendi zihinleriyle ulaşmalarını isterdi. Bir gün ashâbına, **“Müflis kimdir?”** diye sordu. Sahâbe-i kirâm genel olarak bilenen hâliyle *“Müflis, parası ve malı olmayan kimsedir.”* diye cevap verdiler. Allah Resûlü (sas), onların cevaplarını dinledikten sonra hakikati şöyle beyan buyurdu: **“Şüphesiz ki ümmetimin müflisi, kıyamet günü namaz, oruç ve zekât sevabıyla gelip fakat şuna sövüp, buna zina isnad edip, şunun malını yiyip, bunun kanını döküp, şunu dövüp bu sebeple iyiliklerinin sevabı şuna buna verilen ve üzerindeki kul hakları bitmeden sevapları tükenen, ardından da hak sahiplerinin günahları kendisine yüklenerek cehenneme atılan kimse-dir.”** [Müslim, “Birr”, 59]. Bu nebevî yöntem, hakikati doğrudan sunmaktan önce muhatabın zihnini hakikate hazırlayan, ardından doğruyu yerli yerine oturtan eşsiz bir eğitim usulüdür.

İlmî Münâzaranın Zirvesi: Hz. Ali ve Hâricîler

İslâm tarihinde münâzara ahlâkının en dikkat çekici misallerinden biri, Hz. Ali (ra) ile Hâricîler arasında yaşanan tarihî hâdisedir. Sıffîn Savaşı’nın (37/657) ardından, ordusundaki bir grubun baskısıyla Hakem Olayı’nı kabul etmek zorunda kalan Hz. Ali (ra), bir müddet sonra aynı grubun ağır ithamlarıyla karşı karşıya kaldı. *“Sen Allah’ın hükmünü bırakıp insanların hükmüne razı oldun, kâfir oldun!”* diyen Hâricîler, Kur’ân’ı dar ve yanlış yorumlamaları sebebiyle Hz. Ali’yi (ra) tekfir edecek kadar ileri gittiler. Bütün bu ithamlara rağmen Hz. Ali (ra), adâletten ve ahlâkından asla taviz vermedi. Kendisini tekfir edenlere üslupla karşılık vermek yerine onlar için *“Onlar bizim hata eden, cahil kardeşlerimizdir.”* buyurdu. Asırlar sonra İmâm Ebû Hanîfe’nin şu veciz ifadeyle ortaya koyacağı esas, Hz. Ali’nin (ra) bu tavrını âdeta özetlemektedir: *“Tenzîlin (Kur’ân’ın) inkârı söz konusu değilse tevilin (yorumun) inkârı tekfiri gerektirmez.”*

“Tercümânü’l-Kur’ân” lakabıyla tanınan Abdullah b. Abbas (ra), Hâricîlerin taassubunu kırmak ve onları yeniden hakikate davet etmek için Hz. Ali’den (ra) izin istedi [Bk. İbn Sa’d, *Tabakât*, 6/330]. Yola çıkmadan önce Hz. Ali (ra) ona şu önemli tavsiyede bulundu: *“Ey İbn Abbas! Onların yanına gittiğinde onlarla Kur’ân üzerinden değil de sünnet üzerinden münâzara et. Çünkü Kur’ân âyetleri geniş mânaları içerisinde barındırır. Sen bir âyet okursun, o başka bir yere çeker, tartışma bitmez.”* Hz. Ali’nin (ra) bu tavsiyesini dikkate alan Abdullah b. Abbas (ra), Hâricîlerin bulunduğu yere gitti ve tarihe geçen o münâzarayı daha sonra şöyle anlattı: *“Yemâniyye (denilen değerli bir kumaştan) en güzelini giydim ve*

yanlarına gittim. Öğle vaktiydi, istirahat ediyorlardı. İbadette onlardan daha gayretli bir topluluk görmemiştim; çok ibadet etmekten alınlarında ve dizlerinde nasırlar oluşmuş, geceleri namazla geçirdiklerinden yüzleri sararıp solmuştu. Beni karşıladılar ve ‘Buraya niçin geldin?’ diye sordular. ‘Sizinle görüşmeye geldim.’ dedim. İçlerinden birkaçı, ‘**Onlar şüphesiz kavgacı bir millettir.**’ [Zuhruf 43/58] âyetini okudu. Aralarında görüş ayrılığı olmasına rağmen benimle görüşmeyi kabul ettiler.”

Âlimlerin Dilinden

İmâm Şâfiî’nin bir münâzara meclisine oturmadan önce Rabb’ine (cc) yaptığı şu niyaz, hakikate adanmış bir gönlün en güzel tercümesidir: “Allah’ım! Sen hakkı ve hakikati, karşımdaki kardeşimin diliyle aşikâr eyle!”

[Bk. Beyhakî, Menâkıbü’ş-Şâfiî, 1/174]

İbn Abbâs (ra), Hz. Ali’yi (ra) niçin tekfir ettiklerini sorunca Hâriciler şu üç gerekçeyi ileri sürdüler: “Birincisi, ‘**Hüküm ancak Allah’ındır.**’ [Yûsuf 12/40] âyeti hükmün yalnız Allah’a ait olduğunu açıkça bildirdiği hâlde Ali, hakem tayin ederek insanları hakem kıldı; bu yüzden kâfir oldu. İkincisi, bizi başkalarıyla savaştırdığı hâlde karşı tarafın ne malını ganimet saydı ne de kendilerini esir aldı. Eğer onlar kâfir idiyse-ler malları ve canları bize helâl olurdu; eğer mümin idiyse-ler bir mümini kasten öldürmek küfürden de beter bir şeydir. Ali, bunu yapı-

rak küfre girmiştir. Üçüncüsü, Hakem Vakası’nda kendisinden ‘Emîrül-Mü’minîn’ unvanı kaldırılmıştır; o artık müminlerin emîri değil, kâfirlerin emîri olmuştur.”

İbn Abbâs (ra), “Bunların dışında başka bir itirazınız var mı?” diye sordu. “Hayır.” cevabını alınca şu teklifte bulundu: “Size Allah’ın Kitabı’ndan ve Resûlü’nün (sas) sünnetinden, bu iddialarınızı çürütecek deliller getirirsem görüşünüzden döner misiniz?” Onlar da bunu kabul ettiler. Bunun üzerine İbn Abbas (ra), her bir iddiaya Kur’ân ve sünnetten delillerle cevap verdi. Hakem tayininin Allah’ın hükmüne aykırı olmadığını, av cezası ve aile içi anlaşmazlıklarla ilgili âyetlerde bizzat hakem tayininin emredildiğini hatırlattı. Ardından Hudeybiye Antlaşması’nı (6/628) örnek göstererek Allah Resûlü’nün (sas) de bazı şartları kabul ettiğini söyledi.

İkinci iddiaya cevap verirken Hz. Ali’nin (ra) kâfirlerle değil, hataya düşmüş mümin kardeşleriyle savaştığını ifade etti ve şu sarsıcı soruyu yöneltti: “Ali, Cemel Vak’ası’nda Âişe’yi esir alsaydı, hanginiz Allah Resûlü’nün (sas) hanımını kendisine câriye edinirdi?” Bu söz üzerine Hâricîlerin bir kısmının gözleri yaşla doldu.

Son olarak da Hz. Ali'nin (ra) "Emîrü'l-Mü'minîn" unvanından vazgeçmesini küfür sayanlara, Hudeybiye günü Allah Resûlü'nün (sas) "Resûlullah" ifadesini sildirmesini hatırlattı ve "Hâşâ! Şimdi Resûlullah hakkında ne diyebilirsiniz?" diye sordu.

Bu deliller karşısında Hâricîlerin önemli bir kısmı hatalarını kabul etti. Kaynakların verdiği bilgilere göre iki bin, bazı rivayetlere göre ise dört bin kişi tövbe ederek Hz. Ali'nin (ra) safına döndü ve yeniden ona biat etti [Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/339; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-Muvakkîn*, 1/163; Şâtıbî, *Muvâfakât*, 3/85]. İbn Abbas'ın (ra) bu tarihî münâzarası, hakikati arayan bir mü'minin hangi usûl ve ahlâkla hareket etmesi gerektiğini gösteren en güzel örneklerden biridir.

Münâzara Ahlâkının Temel İlkeleri

Kur'an ve sünnetin ortaya koyduğu esaslar, ashâb-ı kirâmın örnekliğiyle hayata taşınmış; sonraki asırlarda İslâm âlimleri tarafından daha da geliştirilerek bir ilim ve edep disiplini hâline getirilmiştir. Bu sahada en önemli çalışmalarından biri, İmâm Gazzâlî'nin *İhyâü ulûmi'd-dîn* adlı eserinin "Münâzaranın Şartları" bölümüdür. Gazzâlî, münâzara ahlâkını sekiz temel ilke etrafında ele almıştır. Biz de bu ilkeleri esas almakla birlikte, günümüzde ortaya çıkan yeni ihtiyaçları dikkate alarak iki ilke daha ilâve ettik. Böylece münâzara ahlâkının on temel ilkesini şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Farz-ı kifâye olan münâzara, ancak farz-ı ayn olan vazifeler yerine getirildikten sonra yapılmalıdır.

İmâm Gazzâlî'nin dikkat çektiği üzere münâzara, hakikati arama adına değerli bir gayrettir. Ancak bu gayret, kişinin farz olan ibadetlerini, kulluk vazifelerini ve temel sorumluluklarını ihmal etmesine mazeret olamaz. Bir kimsenin, insanları hayra davet etmesi ne kadar önemliyse Allah'ın (cc) kendisine yüklediği vazifeleri yerine getirmesi de o kadar önemlidir. Münâzara, kulluğun önüne geçirilen bir meşguliyet hâline getirilmemelidir.

2. Münâzara, ümmetin daha öncelikli ihtiyaçlarının önüne geçirilmemelidir.

Her işte olduğu gibi münâzarada da bir öncelik sırası vardır. İmâm Gazzâlî'nin verdiği misal oldukça dikkat çekicidir: *Susuzluktan kıvranan bir topluluğa su vermek yerine hacamatın nasıl yapılacağını anlatmaya çalışmak ne kadar*

yersizse ümmetin acil yardım, tebliğ ve irşada ihtiyaç duyduğu zamanlarda tali meselelerle meşgul olmak da aynı derecede isabetsizdir. Mümin, önceliklerini doğru belirleyen, zamanı ve imkânı yerinde kullanan kimsedir.

3. Münâzara edecek kişi, konuşacağı konuya ve o ilmin usulüne hakkıyla vâkîf, ehil bir kimse olmalıdır.

Klasik kaynaklarda bu ilke, “kendi rey’iyle fetva verebilecek seviyede müç-tehit olmak” şeklinde ifade edilmiştir. Günümüzde bunun karşılığı, ele alınan mesele hakkında yeterli ilmi birikime ve usul bilgisine sahip olmaktır. Yüzey-sel bilgilerle, kulaktan dolma rivayetlerle veya yeterli araştırma yapılmadan münâzaraya girmek, hakikate hizmet etmediği gibi ilmin vakarına da zarar verir. Hakikati arama gayreti, ancak ehliyet ve liyakat sahibi kimselerin omuz-larında yükselebilir.

4. Münâzara, ümmetin ihtiyaç duyduğu meseleler üzerine yapıl-malıdır.

Münâzaranın konusu, insanların zihnini meşgul eden gerçek problemlere çözüm aramalı ve ümmetin hayrına hizmet etmelidir. Sadece dikkat çekmek, şöhrat kazanmak veya tartışma çıkarmak için yapılan çekişmeler, münâzaranın ruhuyla bağdaşmaz. Hakikati arama niyeti taşımayan tartışmalar, gönülleri birleştirmek yerine ayrılıkları derinleştirir; ümmetin asıl meselelerinin geri planda kalmasına sebep olur.

5. Münâzara, ilim ehlinin bulunduğu meclislerde yapılmalıdır.

Hakikati aramak ciddiyet, ehliyet ve vakar isteyen bir iştir. Bunun için münâzara, meseleyi anlayabilecek ilim ehlinin huzurunda ve usulüne riayet edilerek yapılmalıdır. Kalabalıkların alkışını veya insanların takdirini hedef alan tartışmalar, zamanla ihlâsı zedeler ve hakikati gölgede bırakır. İlim ehlinin kendi aralarındaki ihtilâfları toplum önünde çekişmeye dönüştürmesi, ilmin vakarını gölgeler ve gönüllerdeki hürmeti zedeler.

6. Münâzarada yegâne gaye, hakkın ve hakikatin ortaya çıkması olmalıdır.

Münâzaranın gayesi, hakikati birlikte aramaktır. Hakikatin kimin diliyle ortaya çıktığı önemli değildir; önemli olan ona teslim olabilmektir. “**Hikmet**,

müminin yitiğidir; onu nerede bulursa almaya en layık olan yine mümin-dir.” [Tirmizî, “İlim”, 19; İbn Mâce, “Zühd”, 17] nebevî ufkü, bu yaklaşımın temelini oluşturur. İmâm Şâfiî ve birçok sâlih âlimin münâzaraya başlamadan önce yaptığı, “Allah’ım! Hakkı kardeşimin dili üzere ortaya çıkar.” duası bu ihlâsın en güzel ifadesidir.

7. Münâzara, ilmî usûl ve sağlam deliller üzerine bina edilmelidir.

Münâzarada ileri sürülen her iddia, sağlam delillere dayanmalıdır. Haki-katin ortaya çıkması için sorular usulünce sorulmalı, cevaplar da delilleriyle ortaya konulmalıdır. Delilden uzaklaşarak meseleyi başka alanlara taşımak, laf kalabalığıyla muhatapı susturmaya çalışmak veya mugalataya başvurmak, münâzaranın ruhuna aykırıdır. Mümin, sözünü ölçülü söyler; delilini açıkça ortaya koyar ve hakkaniyetten ayrılmaz.

8. Kişi, ancak ilim ehli olan ve kendisinden istifade edebileceği kimselerle münâzara etmelidir.

Maksadı hakikati aramak olmayan, inat ve taassupla hareket eden kimselerle yapılan tartışmalar çoğu zaman fayda vermez; vak-ti tüketir, gönlü yorar. Münâzara, ilimden nasibi olan ve sözü delille değerlendirebilen kimseler arasında bereketini gösterir. İmâm Şâfiî’nin “Ne kadar âlimle tartıştıysam yen-dim; ne kadar câhille tartıştıysam yenildim.” sözü bu hakikati veciz bir şekilde ifade et-mektedir.

Kur’ânî Ahlâk

“Rahmân’ın (has) kulları
onlardır ki yeryüzünde te-
vazu ile yürürler ve kendini
bilmez kimseler onlara laf
attığında (incitmeksizin)
“Selâm!” derler (geçerler).”

[Furkân 25/63]

9. İslâm’ın sâbiteleri, akaid ve iman esasları (zarûrât-ı dîniyye) münâzara konusu yapılmamalıdır.

Münâzaranın meşru zeminini, içtihadı ve farklı değerlendirmelere açık olan ilmî meseleler oluşturur. Nasslarla kesin olarak belirlenmiş iman esasları ve dinin sâbiteleri ise teslimiyetle kabul edilmesi gereken alanlardır.

10. İlmî ihtilâflar, İslâm kardeşliğini zedeleyecek bir tekfir anlayışına dönüşmemelidir.

İlmî meselelerde farklı kanaatlere ulaşılması veya bir konuda uzlaşmaya varılamaması tabiidir. Ancak bu durum, hiçbir mümine karşısındaki kardeşini tekfir etme veya dinden çıkmakla itham etme hakkı vermez. Yukarıda zikretmiş olduğumuz Hz. Ali'nin (ra) Hâricîler karşısında sergilediği tavır, bu ilkenin en güzel misallerinden biridir.

Münâzara ve İlim Ehlinin Vasıfları

İmâm Gazzâlî, *İhyâü ulûmi' d-dîn* adlı eserinde münâzara ve ilim ahlâkını ele alırken âlimleri üç gruba ayırır. Bu tasnif, ilim yoluna giren herkes için ciddi bir muhasebe vesilesidir:

1. *Nefsini ve başkalarını helâk edenler:* İlmi; şan, şöhrat, makam, servet ve menfaat elde etmek için öğrenen kimselerdir. Menfaatin peşinden yürüdükleri için hakikati eğip büker, ilmin izzetini zedeler; hem kendilerini hem de peşlerinden gidenleri felâkete sürüklerler.
2. *Hem nefsinin hem başkalarını saâdete erdirenler:* İlmi yalnız Allah'ın (cc) rızasını kazanmak için talep eden, peygamber vârisliğinin mesuliyetini omuzlarında taşıyan, hakikati yaşama ve yaşatma derdiyle gayret eden gerçek âlimlerdir.

Âlimlerin Dünyasından

Bediüzzaman Said Nursî, ilim yolculuğunda ihlâsı ve samimiyeti daima merkeze aldı. Müminler arasındaki ilmî tartışmaları ve münâzarayı, "Hakk'ın hatırını âli tutma" gayretinin bir parçası kabul etti. Bir ilim talibinin hakikat arayışında kuşanması gereken ahlâkî olgunluğu da şu veciz ifadelerle dile getirdi: "Eğer bir kimse münâzarada kendi sözünün haklı çıkmasına sevinir ve muhatabının yanılmasına memnun olursa insafsızdır; üstelik zarar etmiştir. Zira haklı çıktığında bilmediği yeni bir şey öğrenmediği gibi, kibre düşme tehlikesiyle de baş başa kalır. Şayet hakikat muhatabının dilinde ortaya çıkarsa hem bilmediği bir meseleyi öğrenerek kârlı çıkar hem de nefsinin gururundan kurtulur. Demek ki insafli hakperest, Hakk'ın hatırı için kendi nefsinin hatırını kırabilen kişidir."

[Said Nursî, *Mektûbât*, 22. Mektup]

3. *Başkasını saâdete erdirip nefsinin helâk edenler*: Hakikati anlatan, insanların doğruya yönlendiren; fakat kalbinde insanların takdirini ve teveccühünü kazanma arzusu taşıyan kimselerdir. Anlattıkları hakikat sebebiyle başkaları istifade etse de niyetlerini bozan gösteriş arzusu kendi âhiretlerini tehlikeye atar.

İmâm Gazzâlî'nin bu dikkat çekici tasnifinin temelinde Allah Resûlü'nün (sas) bir ikazı bulunmaktadır. Kâ'b b. Mâlik'in (ra) (ö. 50/670) rivayet ettiği-ne göre Efendimiz (sas) şöyle buyurmuştur: **“Kim âlimlere karşı övünmek, cahillerle münakaşa etmek ve halkın teveccühünü kendisine yöneltmek için ilim öğrenirse Allah o kimseyi cehenneme sokar.”** [Tirmizî, “İlim”, 6].

İlmin İzzeti ve Namusu İçin Münâzara

İlmin izzetini muhafaza etmek, ilim ehlinin en büyük mesuliyetlerinden biridir. Bu izzetin korunabilmesi ise öncelikle ilim sahibinin ahlâkı ve kulluğuyla doğrudan irtibatlıdır. Bu noktada özellikle üzerinde durulması gereken iki temel esas bulunmaktadır:

1. Allah'ın emir ve yasaklarına azami derecede ittibâ

İlimle meşgul olan kimseler; âlimler, hocalar, imamlar ve talebeler; Allah'ın (cc) emir ve yasaklarına bağlılık hususunda herkesten daha fazla hassasiyet göstermelidir. İlmin izzeti, ilmi yaşamakla ve yaşatmakla korunur. Bu sebeple ilim ehli, ruhsatların peşinden koşmak yerine kendi nefsi için azîmetleri tercih etmeli; söylediklerini amelleriyle de desteklemelidir.

2. İnsanlara İslâm'ın yaşanabilirliği hususunda rehber olmak

İslâm'ın hayata tatbik edilebilirliği, her şeyden önce ilim ehlinin yaşayışı üzerinden görülmelidir. Toplumumuzda yaygın olarak bilinen, *“Hocanın dediğini yap, yaptığını yapma!”* sözü de aslında bu çerçevede değerlendirilmelidir. Ne yazık ki zamanla bu söz, asıl mânasından uzaklaştırılmış ve yanlış yorumlanır hâle gelmiştir. Bu sözün özünde şu hakikat vardır: Âlimin insanlara tavsiye ettiği hükümler, çoğu zaman dinin ruhsat ve kolaylık tarafını; kendi şahsî hayatında tercih ettiği uygulamalar ise azîmeti, takvâyı ve daha ileri bir kulluk hassasiyetini temsil eder. Çünkü ilim ehli, kendi nefsi için daha fazlasını ister; ümmeti için ise kolay olanı tercih eder. Bu sebeple halka, âlimin fetva olarak

gösterdiği ruhsatlarla amel etmeleri tavsiye edilmiştir. Âlimin şahsî hayatında tercih ettiği azîmetler ise kendisine ait bir takvâ ölçüsüdür. Ancak zamanla bazı olumsuz örneklerin zihinlerde yer etmesi sebebiyle bu söz, “*Hoca doğruyu söyler fakat kendisi onunla amel etmez.*” anlayışına dönüştürülmüştür. Hâlbuki bu ifade, ilim ehlinin takvâsını, kulluktaki hassasiyetini ve ümmetine gösterdiği kolaylaştırıcı merhameti yansıtmaktadır.

İlmin izzetinden sonra üzerinde durulması gereken ikinci kavram ise *ilmin namusudur*. Namus denildiğinde çoğu zaman sadece ırz anlaşılmaktadır. Hâlbuki namus, sözlüklerde “edep, hayâ, doğruluk ve güvenilirlik gibi faziletlerin neticesi olan, yüksek ahlâkî değerlere bağlılık ve sadâkat” şeklinde tarif edilmiştir.

“İlmin namusu” denildiğinde ise şu iki esas hatırlanmalıdır:

1. *Her türlü taassup ve tarafgirlikten uzak durarak hak ve hakikati aramak.*
2. *Her türlü aşırılıktan uzak durarak peygamber çizgisi olan itidali muhafaza etmek.*

Hatırlanacağı üzere münâzara, hakikati arama yolunda yürütülen ilmî bir yolculuktur. Bu yolculuk boyunca elde edilen her hakikat kısıntısı, ilmin izzetini ve namusunu muhafaza etmeye katkı sağlar. Bu sebeple münâzaraya, ilmin izzeti, ilmin namusu ve hakikatin ortaya çıkması için “evet” denilmelidir. Nefis, şöhret ve tarafgirlik devreye girdiğinde ise münâzara, hakikati arayan ilmî bir gayret olma vasfını kaybeder.

Kavramlar

Cedel: Sözlükte “ipi sağlamca bükmek, tartışmada çetin olmak” gibi mâ-nalara gelen “جدل/cedel” kökünden türeyen bu kavram, Latince *dialectica* kelimesinin Arapça karşılığıdır. İstilahî olarak mantık, felsefe ve ilgili diğer ilimlerde farklı şekillerde tarif edilir. Mantıkta cedel, “meşhur olan (meşhûrât) ve doğru kabul edilen (müsellemât) öncüllerden oluşmuş kıyas” demektir. Felsefe ve kelâmda farklı tarifleri bulunmakla beraber genellikle “bir düşüncedeki çelişkileri tartışarak gösterme sanatı” diye tanımlanır.

[Yusuf Şevki Yavuz, “Cedel”, *DİA*, 2/208]

Münâzara Meclisleri

İslâm ilim geleneği, münâzara ahlâkı konusunda bizlere son derece kıymetli örnekler sunmaktadır. Her ne kadar âlimlerin münâzaralarını müstakil olarak ele alan eserlerin sayısı sınırlı olsa da tabakât ve terâcim kaynaklarında yer alan hatıralar, onların hakikat karşısındaki teslimiyetlerini, ilmin izzetini koruma konusundaki hassasiyetlerini ve nebevî ahlâka bağlılıklarını bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır.

Bu örneklerden biri, İmâm Mâlik'in sergilediği ilmî vakardır. Abbâsî halifeleri Ebû Ca'fer el-Mansûr (ö. 158/775) ile Hârûnürreşîd'in (ö. 193/809), *el-Muvatta'yı* devletin resmî hukuk metni hâline getirme teklifini kabul etmemiştir. Çünkü farklı içtihatların ve ilmî müzakerelerin devam etmesini, ümmet için büyük bir rahmet olarak görmüştür.

Aynı hassasiyet, İmâm Şâfiî'nin ilmî meclislerinde de görülmektedir. Ahmed b. Hanbel'in Mihne hadisesi karşısındaki tavizsiz duruşu ise Hz. Ebû Bekir'in (ra) Ridde hadiselerinde sergilediği kararlılığı hatırlatan bir sadâkat örneği olarak İslâm tarihindeki yerini almıştır. Böylece bu büyük imamlar, ilmin izzetini korumanın ve hakikat uğruna bedel ödemenin en güzel misallerini geride bırakmışlardır [Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 11/232].

Bu büyük imamların hayatlarında yer alan nice hâdiseler, münâzara ahlâkının nasıl yaşanması gerektiğini gösteren ibretli misallerle doludur. Bunlardan birkaçını hatırlayalım:

İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe ve Münâzara Zarafeti

Münâzara ahlâkı denildiğinde akla gelen en güzel örneklerden biri, İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin ilmî şahsiyetidir. Onun meclisleri, hakikati arama gayesinin, nezaketin ve muhataba duyulan hürmetin hâkim olduğu ilim halkalarıydı. Münâzaradaki usûlü, hakikati ortaya çıkarmaya çalışırken muhatabının gönlünü incitmemek ve onu küçük düşürmemek üzerine kuruluydu. Nitekim oğlu Hammâd (ö. 176/792-93), bir gün kendisine, “*Babacığım! Sen beni kelâm tartışmalarından men ediyorsun; hâlbuki sen de bu tartışmalara giriyorsun.*” deyince İmâm-ı Âzam, şu ibretli cevabı vermiştir: “*Evladım! Biz, biriyle münâzara ettiğimizde, hak karşısında onun ayağı kaymasın diye âdeta başının üzerinde bir kuş varmış gibi titrerdik. Siz ise tartışırken arkadaşınızın ayağının kaymasını*

istiyorsunuz. Kardeşinin küfre düşmesini arzu eden kimse, o daha küfre düşmeden kendisini büyük bir tehlikeye atmış olur.” [Bk. Burhâneddin ez-Zernûcî, *Ta’limü’l-müteallim*, 17].

İmâm-ı Âzam’ın Basra yolculuğunda yaşanan bir başka hâdis de münâzara usûlü açısından son derece dikkat çekicidir. Günlerce müzakere ederek doğru sonuca ulaştıklarını düşünen talebelerinin ortaya koyduğu delilleri tek tek değerlendirmiş ve eksik yönlerini göstermiştir. Ardından kendi kanaatini delilleriyle ortaya koymuş, daha sonra o delilleri de tahlil ederek farklı ihtimaller üzerinde durmuştur. Talebelerinin zihinleri meseleyi bütün yönleriyle kavrayacak seviyeye ulaştığında ise hakikati sağlam delilleriyle yeniden ortaya koymuş ve şöyle buyurmuştur: *“Evlatlarım! İşte münâzara böyle yapılır.”* İmâm-ı Âzam, bu tavrıyla talebelerine sadece doğru hükmü öğretmemiş; hakikate ulaşabilmek için her görüşün delil ve tenkit süzgecinden geçirilmesi gerektiğini de fiilen göstermiştir [Bk. Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 16/363].

Taassubu Kıran Pratik Zekâ

İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe’nin hayatında, münâzara ahlâkı, hikmet ve hilmin bir arada görüldüğü pek çok ibretli örnek yer almaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:

- *“Ey Zındık!” İthamı:* Bir gün kendisine *“Ey zındık!”* diye hakaret eden bir kimseye öfkeyle karşılık vermek yerine gözyaşları içinde, *“Rabb’imin mağfiretini umar, azabından korkarım.”* buyurmuştur. Bu tavır karşısında pişman olan adam helâllik isteyince İmâm-ı Âzam şöyle demiştir: *“Ca-hillere hakkım helâldir. Fakat bu iftirayı atanlar ilim ehlinde olsaydı onlara hakkımı helâl etmezdim. Çünkü âlimin gıybeti kalıcı iz bırakır.”* [Bk. Muhammed Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, 53].
- *Hâricî Dahhâk Hadisesi:* Hakem Olayı’nı kabul ettiği gerekçesiyle kendisinden tövbe etmesini isteyen Hâricî lideri Dahhâk b. Kays’a, *“Şayet seninle bu meselede anlaşamazsak aramızda kim hakem olacak?”* diye sormuştur. Dahhâk yanındaki birini hakem gösterince İmâm-ı Âzam şu karşılığı vermiştir: *“Öyleyse sen de hakem tayin etmeyi kabul ettin. Bunun, Hz. Ali ile Hz. Muâviye’nin yaptığı uygulamadan farkı nedir?”* Bu soru karşısında Dahhâk cevap verememiş ve meclisten ayrılmıştır [Bk. Temimî, *Tabakatü’s-seniyye fi terâcimi’l-Hanefiyye*, 1/151, 152].

- *H. Osman'a (ra) Yöneltilen İftira:* Hz. Osman'a (ra) "Yahudi" iftirası atan Kûfeli bir adama, "Kızına sabahlara kadar ibadet eden, Kur'ân ehli ve son derece cömert bir talip buldum." demiştir. Adam bunu memnuniyetle kabul edince, "Fakat bir kusuru var, kendisi Yahudi." buyurmuştur. Adam buna şiddetle itiraz edince İmâm-ı Âzam, şu ibretli soruyu yöneltmiştir: "Sen kendi kızını vermeye razı olmuyorsun da Allah Resûlü (sas), senin Yahudi dediğin kimseye iki mübarek kızını nasıl nikâhlanmış olabilir?" Bu söz üzerine adam hatasını anlayarak tövbe etmiştir [Bk. Hatib el-Bağdâdi, *Târîhu Bağdâd*, 13/375].

Âlim ve Talebe İlişkisinde Münâzara

Ebû Hânîfe'nin talebesi İmâm Ebû Yûsuf (ö. 182/798), ilim tahsilinin ilk yıllarında kendisini yeterli görerek ayrı bir ders halkası kurar. Durumu haber alan İmâm-ı Âzam, onu incitecek herhangi bir söz söylemek yerine bir mesele gönderir. "Çamaşırcı ve gasp" meselesi olarak meşhur olan bu fikhî soruya İmâm Ebû Yûsuf, gasptan önce ve sonra yapılması gereken ayırımı ortaya koymayınca eksikliği fark eder. Bunun üzerine hocasının meclisine geri döner ve İmâm-ı Âzam'ın vefatına kadar ondan ayrılmaz [Bk. Temîmî, *Tabakatü's-Seniyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, 1/93, 94].

Aklı Nassa Teslim Etmek

Ehl-i Beyt'in önde gelen isimlerinden İmâm Muhammed el-Bâkır (ö. 114/733 [?]), İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin "aklı nassa, yani vahiy ve sünnete tercih ettiği" yönünde yanlış bir bilgi duymuştu. Medine'deki tarihi buluşmalarında bu meseleyi ona sordu. İmâm-ı Âzam ise aklını nassa teslim ettiğini üç çarpıcı misalle gösterdi. İlk olarak miras meselesini hatırlattı. Eğer hükümler sadece akılla belirlenseydi, daha zayıf kabul edilen kadının erkeğin iki katı miras alması gerekirdi. Fakat Allah'ın (cc) hükmü bunun aksini bildirmiştir. İmâm-ı Âzam da ilâhî hükme teslim olmuş ve mirasta erkeğin iki, kadının bir pay alacağını esas almıştır. Ardından hayız hâlindeki kadının ibadetlerini gündeme getirdi. Salt kıyasa göre hareket edilseydi, namaz oruçtan daha faziletli olduğu için kazası emredilen ibadet, namaz olurdu. Ancak ilâhî hüküm bu yönde gelmemiştir. Vahyin bildirdiği ölçü gereği hayız hâlindeki kadın tutamadığı oruçları kaza eder, namaz ise kendisinden sorumlu tutulmaz. Daha sonra taharet meselesine dikkat çekti. Sadece akıl yürütülseydi, daha ağır necaset

kabul edilen idrar sebebiyle gusül, meni sebebiyle ise sadece abdest gerekirdi. Ancak ilâhî hüküm bunun tam aksini bildirmişti. İdrar abdesti, meni ise guslü gerektirir. Bu üç misali dinleyen İmâm Muhammed el-Bâkır, kendisine ulaşan haberlerin doğru olmadığını anladı. İmâm-ı Âzam'ın aklını vahyin rehberliğine teslim etmiş bir âlim olduğunu bizzat müşahade etti ve onu alnından öperek takdirini ifade etti [Bk. Bezzâzî, *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam Ebi Hanîfe*, 2/221, 222].

İmâm-ı Âzam'ın usuldeki dirayeti bununla da sınırlı değildir. Medineli âlimlerle yapılan “*İmama uyan kimse namazda ayrıca kıraat eder mi?*” tartışmasında meseleyi hikmetli bir misalle açıklamıştır. Önce onların kendi aralarından bir sözcü seçmelerini istemiş, ardından şöyle demiştir: “*Siz sözcünüzün sözü-nü hepiniz adına söylenmiş kabul ettiniz. Namazda da imamın kıraati cemaatin kıraatidir.*” Böylece meseleyi pratik ve ikna edici bir üslupla izah etmiştir [Bk. Serahsî, *Mebûât*, 1/37].

Bütün bu örnekler gösteriyor ki İslâm'da münâzaranın esası, hakikati birlikte aramak ve ona teslim olmaktır. İhlâsın, edebin ve hakkaniyetin hâkim olduğu her münâzara rahmete vesile olur. Bugün bizlere düşen vazife de ümmetin birliğini güçlendirecek bu münâzara ahlâkını yeniden hayatın merkezine taşımaktır.

Rabb'imiz, bize hakkı hak bilip ona tâbi olmayı, bâtılı bâtıl bilip ondan uzak durmayı nasip eylesin. İlmimizi nefsimize, dilimizi kardeşimize karşı bir üstünlük vesilesi kılmasın. Bizi hakikati kendi nefsimizden önceleyen, sözü hikmetle söyleyen, dinleyen ve doğru karşısında teslim olan kullarından eylesin. İlmin izzetini ve namusunu muhafaza etmeyi, ümmetin birliği ve kardeşliği için gayret etmeyi hepimize bahşetsin (Âmin).

Suffa Meclisleri

AHLÂK BİLİNCİ DERSLERİ

İnfak Ahlâkı

Kur'ân İklimi

﴿مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ
الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَا أَنْفَقُوا مَتًّا وَلَا أَذًى
لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾

"Allah yolunda mallarını harcayanların örneği, yedi başak bitiren bir dane gibidir ki her başakta yüz dane vardır. Allah dilediğine kat kat fazlasını verir. Allah'ın lütfü geniştir, O her şeyi bilir. Mallarını Allah yolunda harcıyıp da arkasından başa kakmayan, fakirlerin gönlünü kırmayan kimseler var ya, onların Allah katında has mükâfatları vardır. Onlar için korku yoktur, üzüntü de çekmeyeceklerdir."

[Bakara 2/261, 262]

Nebevî Sedâ

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: سَبَقَ دِرْهَمُ مِائَةِ أَلْفٍ دِرْهَمٍ قَالُوا
وَكَيْفَ ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: رَجُلٌ لَهُ دِرْهَمَانِ فَأَخَذَ أَحَدَهُمَا فَتَصَدَّقَ
بِهِ، وَرَجُلٌ لَهُ مَالٌ كَثِيرٌ فَأَخَذَ مِنْ غَرَضٍ مَالِهِ مِائَةَ أَلْفٍ دِرْهَمٍ فَتَصَدَّقَ بِهَا

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre Resûlullah (sas) şöyle buyurmuştur: **"Bir dirhem, yüz bin dirhemi (sevap bakımından) geçmiştir."** Sahâbiler, **"Ey Allah'ın Resûlü! Bu nasıl olur?"** diye sorduklarında Hz. Peygamber (sas) şu cevabı vermiştir: **"Bir adamın sadece iki dirhemi vardı, bunlardan birini alıp sadaka olarak verdi. Diğeri ise çok zengin biriydi; o da malının bir köşesinden yüz bin dirhem çıkarıp sadaka olarak verdi."**

[Nesâî, "Zekât", 49]

Kalbi Hastalıklardan Arındıran Bir Deva Olarak İnfak

İnsan, sahip olduklarıyla imtihan edilir. Allah'ın (cc) kendisine verdiği nimetler, onun için hem bir lütuf hem de bir emanettir. Bu emanet karşısında

Vahyin Dilinden

*“İman eden kullarıma söyle:
Namazı dosdoğru kılınlar;
hiçbir alışverişin ve dostluğun
bulunmadığı bir gün gelmeden
önce kendilerine verdiğimiz
rızıklardan gizli ve açık olarak
harcasınlar (infak etsinler).”*

[İbrâhîm 14/31]

mümine düşen, Allah'ın (cc) kendisine verdiği nimetlerden başkalarına da pay ayırabilmektir. Kur'ân-ı Kerîm'e baktığımızda yardımlaşma ve paylaşma ahlâkının üç temel kavram etrafında şekillendiğini görürüz: *Zekât*, *sadaka* ve *infak*. Bu alanı besleyen *ihsan*, *karz-ı hasen* ve *paylaşma* gibi başka kavramlar da vardır. Ancak mesele-
nin ana omurgasını bu üç kavram oluşturur.

Zekât, İslâm'ın beş temel esastan biri olup nisap miktarı, verilme zamanı ve miktarı fikhî ölçülerle belirlenmiş farz bir malî ibadettir. *Sadaka*, gönüllülük esasına dayanan ve zekâtın

dışında yapılan maddî veya mânevî her türlü iyiliği içine alan daha geniş bir kavramdır. *İnfak* ise Allah'ın (cc) rızasını kazanma niyetiyle insanın sahip olduğu ve en çok kıymet verdiği nimetlerden başkalarına vermesini ifade eder. Bu yönüyle infak, insanın sahip olduklarıyla kurduğu ilişkiyi de terbiye eder; malın kalp üzerindeki hâkimiyetini kırar ve kişinin dünya sevgisinin esaretinden kurtulmasına vesile olur. Kur'ân'ın infak üzerinde ısrarla durması, meselenin yalnızca ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını gidermekle sınırlı olmadığını gösterir. İnsan infak ettikçe sahip olduğu nimetlerin kendisine emanet edildiğini daha iyi kavrar; paylaşma duygusu güçlenir, cimrilik ve bencillik zayıflar. Böylece infak, hem toplumda yardımlaşma ve kardeşliği güçlendiren hem de insanın nefsinin terbiye eden bir kulluk hâline gelir.

Bu üç kavramın Müslüman şahsiyetin inşasındaki yerini şu üç temel tanımla daha açık hâle getirebiliriz:

1. **Zekât:** Malın arındırılması ve bereketlenmesi için malda *Allah'ın (cc)* bir hakkıdır.
2. **Sadaka:** İmanın güçlenmesi ve istikrar kazanması için malda *insanların bir hakkıdır*.
3. **İnfak:** Allah'ın (cc) rızasını kazanmak ve sükûnete ermek için verilen *nimetlerin bir hakkıdır*.

İnfak Tam Olarak Nedir?

İnfak, Arapçada “harcamak, elden çıkarmak, tüketmek” mânalarına gelen “ن-ف-ق/n-f-k” kökünden türemiştir. Dinî ve ahlâkî bir terim olarak infak; Allah'ın (cc) rızasını kazanma amacıyla kişinin sahip olduğu maldan ve rızıktan harcaması, ihtiyaç sahiplerine maddî veya aynî yardımda bulunmasıdır. İnfakın dayandığı bu kök, aynı zamanda son derece dikkat çekici bir mânaya sahiptir: نَفَق/ Nefak kelimesi *yer altında kazılan, iki çıkışı bulunan gizli yol ve tünel* anlamına gelir. Bir tarafı açıkken diğer tarafı gizli olan bu yapı, kelimenin nifak kavramıyla olan bağını da anlamamıza yardımcı olur. Nitekim nifak ve infak aynı kökten türemiş iki kavramdır. Burada ahlâkî açıdan son derece çarpıcı bir karşıtlık ortaya çıkar: Nifak, insanın iç dünyasını içeriden çürüten bir hastalık; infak ise o hastalığa karşı kalbi temizleyen bir amel ve kulluk şuurudur. Nifak, insanı hakikatten uzaklaştırarak iç dünyasını karartır; infak ise insanın sahip olduğu imkânları Allah'ın (cc) rızası doğrultusunda kullanmasını ve kalbini dünya tutkusundan arındırmasını sağlar. Bu sebeple infak arttıkça insanın mal karşısındaki bağımlılığı azalır, paylaşma ve fedakârlık ahlâkı güçlenir.

Resûlullah'ın (sas) Ahlâkı

Enes b. Mâlik (ra) şöyle buyurmaktadır: “Hz. Peygamber (sas), İslâm için kendisinden ne istenirse onu mutlaka verirdi. Bir keresinde yanına gelen birisine iki dağ arasını dolduran bir koyun sürüsü vermişti. Adam, kabilesine dönünce ‘Ey milletim! Koşun, Müslüman olun! Çünkü Muhammed, fakirlik ve ihtiyaç korkusu duymadan çok büyük ikram ve ihsanlarda bulunuyor.’ dedi. Kimileri sırf dünyalık elde etmek için Müslüman olurlardı. Fakat çok geçmeden Müslümanlık onların gözünde, dünyadan ve üzerindeki her şeyden daha değerli bir hâle gelirdi.”

[Müslim, “Fedâil”, 57]

İnfakın Terk Edilmesiyle Ortaya Çıkan Hastalıklar

İnfakın birey ve toplum hayatındaki yerini daha iyi kavrayabilmek için öncelikle “**İnfak olmazsa ne olur?**” sorusunun cevabını Kur’ânî bir perspektifle ele almak gerekir. İnfakın terk edildiği bir yürekte ve toplumda zamanla şu on büyük ahlâkî hastalık ortaya çıkar:

1. **Nifak/Münafıklık:** İnfakın terk edilmesi, kalbi nifak hastalığına açık hâle getirir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm, Allah (cc) yolunda harcamaktan kaçınanların kalplerine nifakın yerleşeceğini şu âyet-i kerime ile haber vermektedir: “**Nihayet, Allah’a verdikleri sözden döndükleri ve yalan söyledikleri için Allah, kendisiyle karşılaşacakları güne kadar onların kalplerine nifak (ikiyüzlülük) soktu.**” [Tevbe 9/77]. Efendimiz (sas), münafıklığın toplumsal bir tehdit hâline geldiği ve Abdullah b. Übey b. Selûl gibi isimlerin fitne çıkardığı Medine döneminde, ashâbını sürekli infaka teşvik etti ve onları Allah (cc) yolunda vermeye yönlendirdi. Çünkü infak, insanın mal karşısındaki bağımlılığını kıran ve kalbi dünya tutkusundan arındıran güçlü bir ameldir. Dolayısıyla kalpte kök salmaya başlayan nifakın panzehirlerinden biri de Allah (cc) için vermektir.

Sahâbenin Hayatından

Hz. Ebû Bekir’in (ra) halifelîği döneminde Medine’de büyük bir kıtlık ve darlık baş göstermişti. İnsanlar çaresizlik içindeyken Hz. Osman’ın (ra) Şam’dan yüz deve yükü buğday ve gıda maddesi taşıyan kervanı Medine’ye girdi. Bunu duyan Medineli tüccarlar hemen Hz. Osman’ın (ra) yanına gelerek malları satın almak istediler ve bire iki, bire üç kâr teklif ettiler. Hz. Osman (ra) ise “*Bana sizden daha fazla veren var!*” diyerek teklifleri reddetti. Tüccarlar kâr oranını artırarak bire beş teklif ettiklerinde Hz. Osman (ra) yine, “*Bana sizden daha fazla veren var!*” karşılığını verdi. Bunun üzerine tüccarlar şaşırarak “*Ey Osman! Medine’de bizden başka tüccar yok, sana bizden fazla kârı kim veriyor?*” diye sordular. Bunun üzerine Hz. Osman (ra) şu muazzam cevabı verdi: “*Allah Teâlâ her bire elli, her bire yüz ve bire yedi yüz kâr vadediyor; hatta dilediğine katbekat veriyor. Siz bundan daha hayırlı bir kâr verebilir misiniz? Sizi şahit tutarım ki ben bu kervandaki bütün malı, Medine’nin fakirlerine ve muhtaçlarına Allah rızası için infak ettim.*”

[İbn Kudâme, *Rikkâ ve’l-bükâ*, 190]

2. **Cimrilik:** Verme erdeminden uzaklaşan nefis; zamanla malı biriktirme, elde tutma ve başkasına karşı cimrilik etme hastalığına sürüklenir. İnfak ehli, malını Allah'ın (cc) kendisine verdiği bir emanet olarak görür. İnfaktan uzaklaşan insan ise malını kendisinin mutlak mülkü gibi görmeye başlar. Böylece insan, malın sahibi olmaktan çıkıp malın esiri hâline gelebilir. Kur'ân-ı Kerîm, nefsinin cimriliğinden korunanların gerçek kurtuluşa ereceğini şöyle müjdeler: **“O hâlde gücünüz yettiğince Allah'tan korkun, dinleyin, itaat edin, kendi iyiliğinize olarak harcayın. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”** [Teğâbün 64/16].
3. **Bencillik:** İnfak etmeyen insan, zamanla hayatın merkezine kendisini yerleştirmeye başlar. Malı yalnızca kendi ihtiyaçları için kullanmak, başkasının mahrumiyetine karşı duyarsızlaşmak ve sahip olduklarını paylaşmaktan kaçınmak, bencilliği besleyen tutumlardır. İnfak ise insanı kendi dünyasının sınırlarından çıkarır, başkasının derdiyle ilgilenmeye ve gerektiğinde kendi ihtiyacını öteleyerek kardeşini öncelemeye çağırır. Bu yönüyle infak, mümini *îsâr şuuru*na taşıyan ve nefsin bencilliğini törpüleyen güçlü bir ahlâk eğitimidir.
4. **Kibir:** Malın çokluğu, onu paylaşmayan insanda zamanla bir üstünlük duygusu oluşturabilir. Karûn misali, servetini kendi bilgisi ve becerisiyle kazandığını zanneden insan, sahip olduklarını kendisine ait bir başarı olarak görmeye başlayınca kibre sürüklenir [Bk. Kasas 28/78]. İnfak ise insana malın asıl sahibinin Allah (cc) olduğunu hatırlatır ve kibrin karşısında güçlü bir kulluk şuuru oluşturur.
5. **Nankörlük:** Nimetin asıl sahibini unutmak ve sahip olunan nimetleri paylaşmamak, insanı Allah'ın (cc) nimetlerine karşı nankörlüğe sürükler. İnsanın elindeki servet, ilim, makam ve tecrübe Allah'ın (cc) kendisine verdiği nimetlerdir. Bu nimetleri Allah'ın (cc) rızâsı doğrultusunda kullanmamak, nimetin hakkını gözetmemektir. İnfak ise insana sahip olduklarının birer emanet olduğunu hatırlatır ve şükür duygusunu davranışa dönüştürür.
6. **Şımarıklık:** Servetini dilediği gibi kullanabileceğini ve sahip olduğu nimetler üzerinde dilediği tasarrufu yapabileceğini düşünen insan, zamanla ölçüyü kaybederek şımarabilir. İnfak ahlâkı ise malın üzerinde ihtiyaç sahiplerinin de bir hakkı bulunduğunu hatırlatır ve insanın nimet karşısındaki tasarrufunu dinî ve ahlâkî ölçülerle sınırlar.

7. **Uyumsuzluk:** Verme ve paylaşma kültürünün zayıfladığı toplumlarda sınıfsal uçurumlar derinleşir, insanlar arasındaki merhamet ve kardeşlik bağları zayıflar. İnfak zafiyeti, insanın başkasının ihtiyacına karşı duyarsızlaşmasına ve kendi dünyasına kapanmasına yol açabilir. Sürekli paylaşan ve infak eden insan ise fedakârlık, merhamet ve kardeşlik duygularını güçlendirir; çevresiyle daha sağlıklı ilişkiler kuran bir şahsiyet hâline gelir.
8. **Tamahkârlık/Açgözlülük:** Verdikçe ruhu ferahlayan, malını arındırıp bereketlendiren insanın aksine, vermeyen insan biriktirdikçe dünyevî bir hırsı kapılır ve sürekli daha fazlasını istemeye başlar. Elindekiyle yetinemeyen, sahip oldukları arttıkça arzuları da büyüyen insan, zamanla tamahkârlığın esiri hâline gelir. Bu doyumsuzluk, insanın malını çoğaltırken ruhu nu fakirleştiren bir hastalıktır.
9. **Azgınlık:** İnsanoğlu, elindeki servete güvenip kendisini müstağni ve ihtiyaçsız gördüğünde haddi aşmaya başlayabilir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de bu hâl şöyle tasvir edilir: *“Gerçek şu ki insan, kendini müstağni (kendine yeterli) gördüğü için mutlaka azar.”* [Alak 96/6, 7]. Kendini malın mutlak hâkimi zanneden insan, zamanla Rabb’ine olan ihtiyacını unutabilir. İnfak ise kula, sahip olduklarının Allah’ın (cc) bir lütfu ve emaneti olduğunu hatırlatır; onu yeniden Rabb’ine muhtaç bir “Abdullah” olma şuuruna taşır.
10. **Zulüm:** Zekât ve infakın terk edilmesi, toplumdaki ihtiyaç sahiplerinin mal üzerindeki hakkının gözetilmemesi anlamına gelir. Sermayenin belirli ellerde toplanması ve zamanla bir tahakküm aracına dönüşmesi, sosyal adâleti zedeler. Kur’ân-ı Kerîm, servetin yalnızca belirli bir zümrenin elinde dolaşan bir güce dönüşmemesi gerektiğini şu âyet-i kerîme ile ortaya koyar: *“Allah’ın, (fethedilen) ülkeler halkından Peygamber’ine verdiği ganimetler; Allah, Peygamber, yakınları, yetimler, yoksullar ve yolda kalmışlar içindir. Böylece o mallar, sizin den yalnız zenginler arasında dolaşan bir devlet (güç ve kuvvet) olmaz. Peygamber size ne verdiğiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan sakının. Allah’tan korkun. Çünkü Allah’ın azabı çetindir.”* [Haşr 59/7]. İnfak, servetin toplum içinde adâlet ve kardeşlik ölçüleriyle dolaşmasını sağlayan önemli bir dengedir. Bu denge nin yerini faiz ve sömürü aldığı anda ise ekonomik ilişkiler giderek bir tahakküm düzenine dönüşür ve toplum, zulmün ağır sonuçlarıyla karşı karşıya kalır.

İnfakın İnşa Ettiği Manevî ve Toplumsal Değerler

Yukarıdaki hastalıklı tablonun aksine, “İnfak olursa ne olur?” sorusunun cevabına baktığımızda karşımıza manevî bir diriliş ve şifa tablosu çıkar. İnfak ahlâkının hakkıyla yaşatıldığı bir kalpte ve toplumda, ruhu iyileştiren ve insanlığı ayakta tutan şu on büyük erdem ve değer yeşerir:

1. **İman:** Âhirete ve hesap gününe iman eden insan, sahip olduklarının gerçek sahibinin Allah (cc) olduğunu bilir ve malını O’nun (cc) rızası uğrunda harcamaktan çekinmez. İnfak, imanın kalpteki tasdikini hayata taşıyan ve kulluk şuurunu davranışa dönüştüren en güçlü göstergelerden biridir. İnsan, sevdiği ve sahip olduğu bir nimeti Allah (cc) için verdiğinde imanının mal üzerindeki hâkimiyetini ortaya koyar.

2. **Îsâr:** Îsâr, insanın kendisi ihtiyaç içinde bulunduğu hâlde din kardeşini kendi nefesine tercih etmesidir. Bunun en güzel örneklerinden biri Medine’de yaşanmıştır. Bir gece Allah Resûlü’ne (sas) aç bir misafir gelir. Hz. Peygamber’in (sas) hanelerinde yiyecek bulunmayınca, Ebû Talha (ra) misafiri evine götürür. Eşi Ümmü Süleym (r.anhâ), evde yalnızca çocukları doyuracak kadar yemek bulunduğunu söyler. Bunun üzerine tarihe geçen o muazzam îsâr sahnesi yaşanır. Ebû Talha (ra) eşine, çocukları oyalayıp uyutmasını, misafir sofraya oturduğunda da lambayı düzeltir gibi yaparak lambayı söndürmesini söyler. Ev sahipleri karanlıkta yemek yiyormuş gibi yapacak, misafir ise sofradaki yemeği rahatça yiyecektir. O gece ev sahipleri aç yatar, misafir karnını doyurur. Sabah olduğunda Allah Resûlü (sas), onların bu fedakârlılığını Allah’ın (cc) övdüğünü haber verir ve Haşr sûresinin 9. Âyetinin nâzil olduğunu bildirir: **“Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendi nefislerine tercih ederler.”** [Bk. Buhârî, “Tefsir”, 6; Müslim, “Eşribe”, 172, 173].

Âlimlerin Dilinden

Medine fıkhnın öncüsü ve Mâlikî mezhebinin kurucusu büyük muhaddis İmâm Mâlik b. Enes, infakta derin anlayışı ve cömertliğin hakiki ruhunu şu sözleriyle dile getirir: *“Cömertlik, istemeden vermektir. İstendikten sonra vermek ise utançtan veya ayıplanma korkusundan kaynaklanır.”*

[İbn Abdilberr, *Temhid*, 21/118]

3. **Denge/Sosyal Adâlet:** Kur'ân-ı Kerîm, servetin belirli bir zümrenin elinde toplanarak yalnızca zenginler arasında dolaşan bir güç hâline gelmemesi gerektiğini bildirir [Bk. Haşr 59/7]. Günümüz dünyasının önemli problemlerinden biri olan gelir adâletsizliği ve sınıflar arasındaki derin uçurumlar, paylaşma ve infak ahlâkının güçlendirilmesiyle önemli ölçüde azalabilir. İnfak, zengin ile fakir arasındaki mesafeyi azaltır; aralarında merhamet ve kardeşlik köprüleri kurar. Sermayenin bir baskı ve tahakküm aracına dönüşmesini engeller, sahip olunan imkânların toplumun farklı kesimlerine ulaşmasına vesile olur. İnfak, bir taraftan zenginliğin oluşturabileceği kibir ve şımarıklığı törpülerken diğer taraftan yoksulluğun besleyebileceği çaresizlik ve öfkeyi hafifletir. Böylece toplumda haset ve sınıf çatışmasının yerini *güven, kardeşlik ve sosyal denge* almaya başlar.
4. **Saâdet/Toplumsal Huzur:** Toplumsal huzurun önündeki en büyük engellerden biri, emeği ve bereketi tüketen faiz düzenidir. Faizle mücadele, onun haramlığını anlatmakla sınırlı tutulamaz. Kalıcı çözüm, Kur'ânî bir kavram olan **"karz-ı hasen"** [Bk. Bakara 2/245; Hadid 55/11, 18] anlayışını ve infak kültürünü sosyal hayatta yeniden ihya etmekten geçer. Karz-ı hasen; ihtiyaç sahibine hiçbir maddî karşılık beklemeden, tamamen Allah'ın (cc) rızasını gözeterek verilen güzel borçtur. İnfakın, dayanışmanın ve karşılıksız yardımlaşmanın toplumun kalbine yerleştiği bir yerde, ekonomik sıkıntıya düşen insan sömürü düzeninin pençesine terk edilmez. Darda kalan bilir ki kendisine el uzatacak, ihtiyacını giderecek ve onurunu koruyacak kardeşleri vardır. Böyle bir dayanışma, kardeşlik hukukunu ve güven duygusunu güçlendirirken bencilliği ve sömürüyü zayıflatır; toplumda huzur ve saâdetin kökleşmesine vesile olur.
5. **Merhamet:** İnfak eden insan, malından olduğu kadar kendi konforundan da fedakârlık eder. Bu fedakârlık, kalpteki katılığı giderir ve merhamet duygusunu güçlendirir. Paylaştıkça başkalarının derdiyle dertlenmeyi öğrenen mümin, çevresinde yaşanan sıkıntılara karşı duyarsız kalamaz. İnfak, insanın kendi dünyasından çıkıp başkasının hâlini görebilmesini sağlar.
6. **Azim:** Allah yolunda samimiyetle infak eden kimse, rehavete kapılmaz. Verdiği malın Rabb'inin katında karşılığını bulacağına iman eden mümin, elindeki imkânları daha büyük gayretlerin vesilesi hâline getirir. İnfak, insanı tembellikten uzaklaştırır; çalışmaya, üretmeye ve daha fazlasını Allah (cc) yolunda kullanmaya sevk eden güçlü bir şuur kazandırır.

7. **Bereket:** İnfak edildiğinde mal, görünüşte azalıyor gibi görünür. Fakat Allah (cc) yolunda verilen mal, bereketini kaybetmez; aksine Allah'ın izniyle hem maddî hem de mânevî yönden bereketlenir. Hesap yapmadan, karşılık beklemeden ve yalnızca Allah'ın rızasını gözeterek verilen her sadaka, malın içine bereket tohumları eker. Mümin, verdiğinin eksilmediğini; Allah'ın lütfuyla farklı şekillerde kendisine geri döndüğünü bilir.

Kur'ânî Ahlâk

“Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve rızık olarak yerden size çıkardıklarımızdan hayra harcayın. Size verilse gözünüzü yummadan alamayacağınız kötü malı, hayır diye vermeye kalkışmayın. Biliniz ki Allah zengindir, övgüye lâyıktır.”

[Bakara 2/267]

8. **Özgürlük:** İnfak, insanı mala ve maddeye karşı bağımlılıktan kurtarır. Allah Resûlü (sas), **“Dinarın kulu, dirhem in kulu helâk olsun!”** [Buhârî, “Rikâk”, 10] buyurarak insanın sahip olduğu şeylerin zamanla kendisini nasıl esir alabileceğine dikkat çekmiştir. İnsan, kazandığı malı Allah yolunda gönül rahatlığıyla verebildiği ölçüde mal üzerindeki hâkimiyetini ortaya koyar. Kendi emeğiyle kazandığı servetten Allah (cc) rızası için vazgeçebilen insan, maddeye bağımlılıktan kurtulur ve gerçek özgürlüğün tadına varır.

9. **İhsan:** Allah (cc), Kur'ân-ı Kerîm'de kullarına şu ilâhî güvenceyi verir: **“Siz hayra ne harcarsanız, Allah onun yerine başkasını verir.”** [Sebe 34/39] Rızık verenlerin en hayırlısı olan Rabb'imiz, Kendi rızası için infak eden kulunun verdiğini zayi etmeyeceğini bildirir. Kul Allah için verdikçe, Allah da ona lütuf ve ihsan kapılarını açar. Bu yönüyle infak, kulun elinden çıkan malın Allah katında karşılıksız kalmayacağına dair güçlü bir imandır.

10. **Mükâfat/Cennet:** İnfak, müminin Allah (cc) ile yaptığı en kârlı ticarettir. Kur'ân-ı Kerîm, bu eşsiz ticareti şöyle haber verir: **“Allah müminlerden, mallarını ve canlarını, kendilerine verilecek cennet karşılığında satın almıştır... O hâlde O'nunla yapmış olduğunuz bu alışverişten dolayı sevinin. İşte bu, gerçekten büyük kazançtır.”** [Tevbe 9/111] Mümin, Allah (cc) yolunda verdiği her şeyin karşılığını dünyada ve âhirette bulacağına inanır. İnfak, bu ilâhî ticaretin dünyadaki sermayesidir; onun en büyük karşılığı ise Allah'ın rızası ve ebedî cennettir.

Nübüvvet Mektebinde İnfak Ahlâkının 10 Temel İlkesi

Her amelde olduğu gibi infakın da kendine özgü bir ahlâkı, edebi ve usûlî vardır. Kur'ân-ı Kerîm'in beyanları, Hz. Peygamber'in (sas) eşsiz uygulamaları ve sahâbe-i kirâmın adanmışlık örnekleri üzerinden infak ahlâkının öne çıkan on temel ilkesini şöyle sıralayabiliriz:

1. İnfak, sadece para ve malla sınırlı değildir; Allah'ın (cc) insana verdiği her nimet infak vesilesidir.

Kur'ân-ı Kerîm, müminleri **“Kendilerine verdiğimiz rızıklardan infak ederler.”** [Bakara 2/3] diyerek över. Rızık, yalnızca maddî servetten ibaret değildir. Allah (cc) insana ilim vermişse onu öğretmek, tecrübe vermişse başkasına rehberlik etmek, bedenine güç vermişse o güçle Allah'ın (cc) kullarına hizmet etmek de infaktır. Hatırlanacağı üzere Tebük Gazvesi (9/630) öncesinde ordunun donatılması için yardım çağrısı yapıldığında hiçbir maddî imkânı bulunmayan Ulbe b. Zeyd (ra), sahip olduğu başka bir nimeti infak etmenin yolunu aramıştı. Kendisine yapılan hakaretleri ve incitici sözleri bağışlayarak bunlardan oluşan hakkını Allah (cc) yolunda infak etmişti. Sabah olduğunda Allah Resûlü (sas), meleklerin onun bu gizli infakını yazmak için yarıştıklarını

Âlimlerin Dünyasından

Büyük fakih ve muhaddis âlimi İmâm el-Leys b. Sa'd (ö. 175/791), Mısır'ın en zengin tüccarlarından biri olmasına rağmen hayatı boyunca hiç zekât vermemiştir. Çünkü eline geçen devasa geliri, henüz zekât yılı (havelân-ı havl) dolmadan ve malı nisap miktarında bir yıl kalmadan muhtaçlara, talebelere ve fakirlere infak etmiştir.

Musa b. Dâvûd anlatıyor: “Leys b. Sa'd'ın yıllık geliri seksen bin dinarı bulurdu. Fakat Allah'a yemin ederim ki bu malın üzerinden bir yıl geçip de zekât vermesi hiç nasip olmadı; hepsini yıl dolmadan Allah yolunda infak ederdi. Bir gün yanına bir kadın geldi ve ‘Oğlum hasta, ona bir çanak bal lazım.’ dedi. Leys b. Sa'd hizmetkârına talimat verip kadına büyük bir tulum (kırba) bal verilmesini emretti. Hizmetkârı ‘Kadın sadece bir çanak istemişti.’ deyince Leys, ‘O kendi ihtiyacınca istedi, biz ise Allah'ın bize lütfettiği imkân nispetinde veririz.’ dedi.”

[Bk. Zehebi, Siyeru a'lâmi'n-nübelâ, 8/147]

haber vermiştir [Bk. İbn Hacer, *İsâbe*, 4/563]. Böylece Ulbe b. Zeyd'in (ra) kıssası, insanın sahip olduğu her nimeti Allah (cc) yolunda değerlendirebileceğini ve infakın mal ile sınırlı olmadığını gösteren çarpıcı bir örnek olmuştur.

2. İnfak, sadece varlık zamanlarında değil, hem varlık hem darlık zamanlarında yapılmalıdır.

Zekât belli bir zenginlik ölçüsünü, yani nisap miktarını şart koşarken gönüllü bir ibadet olan infakın böyle bir sınırı ve mevsimi yoktur. İnfak, cüzdanın doluluğundan önce kalbin tevekkülüne ve cömertliğine bakar. Kur'ân-ı Kerîm, takvâ sahiplerinin temel vasıflarını sayarken şu muazzam ölçüyü ortaya koyar: **“Onlar bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar (infak ederler)...”** [Âl-i İmrân 3/134]. İnsan çoğu zaman imkânları arttığında daha fazla vereceğini düşünerek kendisini teselli eder. Hâlbuki elinde az varken paylaşmayı öğrenemeyen bir nefsin, varlık zamanında vermesi daha da zorlaşır. Darlıkta, kendi ihtiyacı varken bile verebilmek; rızkın asıl sahibinin Rezzâk olan Allah (cc) olduğuna duyulan sarsılmaz güvenin göstergesidir. Böylece mümin, hayatının her hâlinde paylaşmayı ve veren el olmayı öğrenir.

3. İnfak, yalnızca Allah'ın (cc) rızası gözetilerek yapılmalıdır.

İnfak, gösterişten, reklamdan, beklentiden ve her türlü hesaptan uzak tutulmalıdır. Yapılan iyilik, muhataba karşı bir minnet vesilesine dönüştürülmemelidir. Hz. Ebû Bekir'in (ra), İfk Hâdisesi'nde (5/627) kızı Hz. Âişe'ye (r.an-hâ) atılan iftiraya karışan akrabası Mistah b. Üsâse'ye (ra) (ö. 34/654) yaptığı yardımı kesmeye yemin etmesi üzerine nâzil olan âyet, bu konuda çok güçlü bir ölçü ortaya koyar: **“İçinizden faziletli ve servet sahibi kimseler, akrabaya, yoksullara... mallarından vermeyeceklerine yemin etmesinler; bağışlasınlar, feragat göstereyin. Allah'ın sizi bağışlamasını arzulamaz mısınız?”** [Nûr 24/22] Hz. Ebû Bekir (ra), âyeti işitince **“Vallâhi, Allah'ın beni bağışlamasını arzulayım!”** diyerek yardımını yeniden başlatmış ve miktarını iki katına çıkarmıştır [Bk. Buhârî, “Megâzi”, 34]. Hakiki infak, nankörlükle karşılaşılrsa dahi yardımı kesmeyen, muhatabın hatasına takılıp kalmadan Allah'ın (cc) rızasını gözetilen bir kulluk şuurudur. Günümüzde yapılan yardımları sosyal medyada teşhir etmek ve iyiliği görünür kılmaya çalışmak ise infakın ihlâsına gölge düşüren, onun ruhunu zedeleyen ciddi bir tehliktir.

4. İnfak, gece ve gündüz, gizli ve açık her hâl ve durumda yapılmalıdır.

Kur'ân-ı Kerîm, **“Gece ve gündüz, gizli ve açık olarak mallarını hayra harcayanlar var ya, işte onların Rableri katında ödülleri vardır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.”** [Bakara 2/274] buyurarak infakın zaman ve şartlarla sınırlandırılmayacağını ortaya koyar. İnfakta asıl olan, *“sağ elin verdiğini sol elin görmemesi”* anlayışında olduğu gibi gizliliği korumaktır. Bununla birlikte başkalarını hayra teşvik etmek amacıyla açıktan infak etmek de güzel bir sünnettir. Nitekim bir bayram günü Efendimiz (sas) hutbede infakı teşvik ettiğinde, hanımlar boyunlarındaki kolyeleri ve kulaklarındaki küpeleri çıkararak Hz. Bilâl-i Habeşî'nin (ra) serdiği örtünün üzerine bırakmışlardır. Hz. Bilâl (ra), bu infakın coşkusunu şöyle anlatmıştır: *“Vallâhi, atılan ziynetlerin bazılarının üzerinde kan vardı; öyle hızlı çekip çıkarmışlardı ki kulakları kanamıştı.”* [Buhârî, “İdeyn”, 7].

5. İnfak, karşıdaki insanın onurunu zedelemekten ve onu yanlış hâllere sevk etmeden yapılmalıdır.

İslâm, insanın emeğiyle hayatını sürdürebilmesini ve haysiyetinin korunmasını esas alır. Efendimiz (sas), kendisinden yardım isteyen bir sahâbîye sahip olduğu iki eşyayı getirterek bunları on dirheme sattırarak, paranın bir kısmıyla ailesine yiyecek almasını, kalanıyla da bir balta edinmesini söylemiştir. Ardından baltaya kendi elleriyle sap takarak ona, **“Git, odun kes ve sat. On beş gün seni burada görmeyeyim.”** buyurmuştur. Adam on beş gün sonra kazandığı on

Kavramlar

İnfâk: Arapçada “tükenmek, azalmak, tamamlanmak, son bulmak” mânâlarındaki nefak (نفق) kökünden türemiş olan infâk (إنفاق) kelimesi, if'âl babında bir masdardır. İnfâk, sözlükte “bitirmek, yok etmek, yoksul düşmek” gibi anlamlara gelse de İslâmî terminolojide daha çok “harcamak, para veya malı Allah rızası için elden çıkarmak” mânâsında kullanılmaktadır. Kişi ister malından isterse de mal dışında sahip olduğu herhangi bir nimetten (vakit, enerji, ilim) infak edebilir. İnfakta genel olarak gönüllülük esastır. Bununla birlikte zekât ve nafaka gibi farz veya vacip nitelikte olan infak türleri de bulunmaktadır.

[İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “nfq” md.; Mustafa Çağrı, “İnfak”, *DİA*, 22/289]

dirhemle dönünce Allah Resûlü (sas), **“Bu hâlin, kıyamet gününde yüzünde bir dilencilik lekesiyle gelmeden daha hayırlıdır.”** buyurmuştur [Ebû Dâvûd, “Zekât”, 26]. Bu nebevî uygulama, yardımın insanı üretmeye ve yeniden kendi ayakları üzerinde durmaya yöneltmesi gerektiğini göstermektedir. İhtiyaç sahibinin şahsiyetini ve izzetini korumak da infak ahlâkının temel esaslarındandır. İmâm Zeynelâbidîn, Medine’deki yüz fakir ailenin kapısına geceleri kimseye görünmeden un çuvalları bırakırdı. İmâm Zeynelâbidîn vefat ettiğinde sırtında derin nasırlar fark edilmiş; geceleri yoksullara gizlice un çuvalları taşıyan o meçhul kişinin kendisi olduğu ancak o zaman anlaşılmıştı. O, bu asil davranışla iyiliğini gizli tutmuş; ihtiyaç sahiplerini mahcup etmeden ve onurlarını incitmeden infakın en güzel örneğini sergilemiştir [Bk. Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/135, 136]. Böylece o, yardımın ihtiyaç sahiplerini mahcup etmesine izin vermeden infakını gizli tutmuş ve onların onurunu korumuştur.

6. İnfak, gözden çıkarılmış ve değerini kaybetmiş mallardan değil, en iyi ve en kaliteli mallardan seçilerek yapılmalıdır.

Kur’ân-ı Kerîm, **“Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça gerçek iyiliğe (birr) eremezsiniz.”** [Âl-i İmrân 3/92] buyurur. Hâbil’in en besili hayvanını, Kâbil’in ise en cılız ekinlerini sunması, bu imtihanın insanlık tarihi kadar eski olduğunu gösterir. Âyet nâzil olduğunda Ebû Talha (ra), Medine’nin en gözde bahçesi Bi’r-ruhâ’yı; Zeyd b. Hârise (ra), çok sevdiği atı Sebre’yi; Abdullah b. Ömer (ra) ise kıymetli câriyesi Mercâne’yi Allah (cc) yolunda infak etmiştir [Bk. Buhârî, “Vesâyâ”, 10]. Ömer b. Abdülazîz de çok sevdiği şekerî çocuklara dağıtır ve **“Rabb’im, ‘Sevdiğinizden verin.’ buyuruyor.”** derdi [Bk. Kurtubî, *Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 4/274]. İnfakın asıl imtihanı, gözden çıkarılanı elden çıkarmak yerine sevilen ve kıymet verilen şeylerden Allah (cc) yolunda vazgeçebilmektir.

7. İnfak, hak edeni tespit ederek ve öncelik sırasını gözeterek yapılmalıdır.

İnfakın doğru adrese ulaşması ve en büyük ihtiyacı karşılaması için basiret ve ferasetle hareket etmek gerekir. Zekât ve sadakada temel ölçü, en yakın akraba ve komşulardan başlayarak ihtiyaç sahiplerine doğru ilerlemektir. Ancak afet, savaş, kıtlık veya muhacirlik gibi olağanüstü durumlarda ihtiyaçların öncelik sırası değişebilir. İhtiyacın şiddeti, infakın yönünü belirler. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm, fetihten önce darlık zamanında infak edenlerle fetihten sonra genişlik

zamanında infak edenlerin derecelerinin aynı olmadığını bildirir [Bk. Hadid 57/10]. Mümin, içinde bulunduğu şartları dikkate alarak infakını en hayati ihtiyacın bulunduğu yere yönlendirmelidir.

8. İnfak, insanın sağlığında kendi eli ve iradesiyle yapılmalı; varisleri darlığa düşürmeden dengeli bir şekilde gerçekleştirilmelidir.

İnsanın malının kıymetini en çok bildiği, hırs ve dünyalık arzularının diri olduğu sağlıklı zamanlarda kendi eliyle infak edebilmesi, infakın özünü oluşturur. İnfakı sürekli erteleyip ölüm döşegine veya vasiyetnameye bırakmak, “*Ben öldükten sonra şuraya verin.*” demek; hem vasiyetin varisler tarafından yerine getirilip getirilmeyeceği riskini taşır hem de insanı kendi ameline bizzat şahit olma ecrinden mahrum bırakır [Bk. Bakara 2/195]. Bununla birlikte infak ederken aileyi ve arkada kalan varisleri muhtaç durumda bırakacak bir ölçüsüzlüğe de girilmemelidir. Bilindiği üzere Hz. Osman (ra), Tebük Gazvesi (9/630) hazırlıkları sırasında, “Ceyşü’l-Usra” (Zorluk Ordusu) olarak anılan İslâm ordusunun üçte birini tek başına donatarak malını henüz hayattayken ve en kritik zamanda Allah yolunda infak etmiştir. İslâm tarihçilerinin ifadeyle “*Hesabını hayattayken kendi elleriyle ödeyen*” Hz. Osman (ra), bu muazzam adanmışlığı sayesinde Efendimiz’in (sas), “**Bugünden sonra Osman’a işlediği hiçbir şey zarar vermez.**” [Tirmizî, “Menâkıb”, 18] müjdesine mazhar olmuş ve cennet muştusunu bizzat kendi sağlığında almıştır.

9. İnfak, şeytanın telkinlerine kapılmadan ve nefsin zorlanmasına rağmen yapılmalıdır.

Kur’ân-ı Kerîm, “*Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size cimriliği emreder.*” [Bakara 2/268] buyurarak infak karşısında insanın yaşadığı bu psikolojik mücadeleye dikkat çeker. Bir hayır talebiyle karşılaştığınızda içinizden 5.000 lira vermek geçer. O anda kararınızı ertelediğinizde şeytan devreye girer: “*O kadar verme, 2.500 ver.*” Eliniz cebinize gidene kadar rakam 1.500’e, ardından 1.000 liraya, sonunda cebinizdeki bozuk paralara kadar düşer. Bu sebeple infakta en büyük mücadele, çoğu zaman insanın kendi nefsiyle yaşadığı mücadeledir. Allah Resûlü (sas), Esmâ bint Ebû Bekir’e (r.anhâ) şöyle buyurmuştur: “**Keseyi sıkma, Allah da sana sıkar. Sayarak verme, Allah da sana sayarak verir.**” [Buhârî, “Zekât”, 21]. Gerçek infak, insanın canını acıtan bir fedakârlıktır fakat ardından kalpte tarif edilmez bir huzur ve mânevî lezzet bırakır.

10. İnfak, müminin Allah (cc) ile yaptığı kârlı bir ticaret olduğu suuruyla yapılmalıdır.

İnfak, kul ile Rabb'i arasında kurulan ve dünyadaki hiçbir yatırımın erişemeyeceği eşsiz bir ticarettir. Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın (cc) müminlerin canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın aldığını müjdeler [Bk. Tevbe 9/111]. Bu ilâhî ticarete verilen her şeyin karşılığı katbekat fazlasıyla verilir. Bir birime iki, on veya bir başakta yüz dane olmak üzere yedi yüz misli karşılık verilebildiği gibi, Allah'ın (cc) lütfuyla mükâfat **“bi ğayri hisâb/hesapsız”** hâle de gelebilir [Bk. Bakara 2/261]. Verilen malın miktarı, zamanın darlığı, karşılaşılan riskler ve kulun samimiyeti bu mükâfatın derecesinde önem taşır. Cenâb-ı Hakk'ın bu sınırsız ihsanı karşısında mümin, malının azalacağı korkusuyla şeytanın telkinlerine kapılmaz. Malını hevâ ve heves uğrunda tüketmek yerine ona hâkim olur ve Allah (cc) yolunda seferber eder. Böylece malın mahkûmu olmaktan kurtulur, gerçek özgürlüğe ulaşır. Bütün hayatını bu ilâhî ticaretin hukukuna, ihlâsına ve edebine göre düzenleyen mümin, dünya ve âhiret kazancını elde eder.

Toplumsal İnfak Yaramız: Güven Bunalımı ve Beklentisiz İhsan

Günümüzde muhtaç bir insanla karşılaştığımızda *“Acaba sahtekâr mı?”* şüphesiyle yardımdan geri durabiliyoruz. Dilencilik sektörüne karşı devlet ve ilgili kurumların gerekli tedbirleri alması önemlidir. Birey olarak bize düşen ise Allah'ın (cc) adını anarak kapımıza gelen kimseyi azarlamamak, veremiyorsak güzel bir sözle çevirmektir. Abdullah b. Ömer'in (ra), kendisini kandırdığı söylenen kimseler hakkında, *“Allah'ın adıyla, hak ile bizi kandıranlara kanmaya razıyız!”* [İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/167] sözü, infakta beklentinin ve hesabın yerini gösterir. Biz Allah (cc) rızası için verdiysek muhatabın hesabı kendisine aittir. İslâmî camialara, derneklere ve vakıflara yönelik güven bunalımı da *hayır damarlarımızı* kurutmamalıdır. Bir yardımın ardından yaşanan olumsuzluk, samimi infaktan vazgeçmeye sebep olmamalıdır. Asıl mesele, infak ederken niyetimizi sürekli muhasebe etmektir. Müslim'in (ö. 261/875) rivayet ettiği hadiste, insanlar kendisine “cömert” desinler diye infak eden kimsenin bu ameline âhirette bir karşılık bulamayacağı bildirilmektedir [Bk. Müslim, “İmâre”, 152]. İhlâsla verilen hiçbir infak zayi olmaz. Cemaatlara, vakıflara ve cami hizmeti yürütenlere de önemli bir sorumluluk düşmektedir. İnfak kültürünü sürekli para talep eden bir anlayışa indirgemedi, insan onurunu koruyan ve ihlâsı

besleyen yollar geliştirmek gerekir. Osmanlı'daki *sadaka taşı* geleneği bunun güzel örneklerinden biridir. Verenin kibrini, alanın mahcubiyetini ortadan kaldıran; istenmeden vermeyi ve incitmeden yardım etmeyi esas alan bu anlayışı yeniden ihya etmeye ihtiyacımız vardır.

Bütün bu yönleriyle infak, insanın hayatının her alanına yayılan bir kulluk şuurudur. İnfakın Allah'a (cc) bakan yönü şükür, kalbe bakan yönü imanın kuvvetlenmesi, ruha bakan yönü takva, hayata bakan yönü ise kardeşlik hukukunun tesisidir. Ebû Hüreyre'nin (ra) rivayet ettiği şu muazzam hadis, infak ahlâkının göklerdeki yankısını haber vermektedir: **“Her gün iki melek yeryüzüne iner. Bunlardan biri, ‘Allah'ım! İnfak edene verdiğinin yerine yenisini ver ve malını artır.’ diye dua eder. Diğeri ise ‘Allah'ım! Cimrilik edene verdiğini telef et ve bereketini yok et.’ diye beddua eder.”** [Buhârî, “Zekât”, 27; Müslim, “Zekât”, 57]. Demek ki infak, yeryüzünde yapılan bir verme amelinden ibaret değildir; göklerde karşılığı olan, meleklerin duasına konu olan ve bereketi ilâhî tasarrufla artan bir kulluk şuurudur. Mümin için asıl kazanç, verdiği malın Allah'ın (cc) katında berekete ve ebedî saadete dönüşmesidir.

Bu kutlu duanın muhatabı olabilmek ümidiyle Rabb'imizden niyazımız şudur:

Bizleri malının mahkûmu değil hâkimi olanlardan, şeytanın fakirlik korkusuna boyun eğmeyenlerden, kendisine verilen rızkı Allah'ın (cc) rızası yolunda har-cayarak ebedî saadeti kazanan gerçek infak kahramanlarından eylesin (Âmin).

KAYNAKÇA

- Abdülfettâh Ebû Gudde.** *İlim Yolunda Zamanın Kıymeti*. 45. bs. İstanbul: Yasin Yayınevi, ts.
- Abdülkâdir-i Geylânî,** Muhyiddin Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Ebî Sâlih Mûsâ. *Fütûhü'l-gayb*. İstanbul: y.y., ts.
- Abdürrezzâk,** Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî. *el-Musanneffî'l-hadîs*. thk. Habîbürrahmân A'zamî. 11 Cilt. Beyrut: el-Meclisü'l-İlmî, 1403/1983.
- Acar,** H. İbrahim. "Talâk". *DİA*. 39/496. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Apaydın,** H. Yunus. "Tesettür". *DİA*. 40/538-545. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Apaydın.** "Zevc". *DİA*. 41/298. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Aristoteles.** *Nikomakhos'a Etik*. çev. Saffet Babür. Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2007.
- Başoğlu,** Tuncay. "Tefrika". *DİA*. 40/279. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Beyhakî,** Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. İslâm Mansûr Abdülhamîd. 11 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1429/2008.
- Beyhakî.** *Şuabü'l-îmân*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1429/2008.
- Beyhakî.** *Menâkıbü'l-Şâfiî*. thk. Ahmed Sakr. Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâs, 1390/1970.
- Beyhakî.** *Zühdü'l-kebîr*. thk. Âmir Ahmed Haydar. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1416/1996.
- Beyhakî.** *el-Âdâb*. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1406/1986.
- Bezzâzî,** Hâfızüddîn Muhammed b. Muhammed. *Menâkıbü'l-İmâmî'l-A'zam Ebi Hanîfe*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-Arabî, 1401/1981.
- Bozkurt,** Nebi. "Kaylûle". *DİA*. 25/79. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Buhârî,** Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Edebü'l-müfred*. çev. Hanifi Akın. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2013.
- Buhârî.** *el-Câmiu's-sahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nâsır. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavkî'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Cevherî,** Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *es-Sihâh*. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1427/2007.
- Cum'a,** Ahmed Halil. *Nisâu Ehl-i Beyt*. Dımaşk: Dârü'l-Yemâme, 1996.
- Cürcânî,** Seyyid Şerif. *et-Ta'rîfât*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1983.
- Çağrı,** Mustafa. "Ahlâk". *DİA*. 2/1. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Çelik,** Ömer - **Öztürk,** Mustafa. *Üsve-i Hasene*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2003.
- Dârimî,** Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl. *Sünenü'd-Dârimî*. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1420/2000.
- Deylemî,** Ebû Şücâ Şîrûye b. Şehredâr. *Firdevsü'l-ahbâr*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1406/1986.

- Diyyarbekrî**, Hüseyin b. Muhammed. *Târîhu'l-hamîs*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- Ebû Dâvûd**, Süleyman b. Dâvûd et-Tayâlisî. *Müsned*. Kahire: Dâru Hicr, 1419/1999.
- Ebû Dâvûd**, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî. *Sünen*. Dımaşk: Müessesetü'r-Risâle, 1434/2013.
- Ebû Nuaym**, Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru's-Saâde, 1394/1974.
- Ebû Ya'lâ**, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî. *Müsnedü Ebî Ya'lâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1998.
- Eş'arî**, Ebû'l-Hasen Ali b. İsmâîl. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*. thk. Hellmut Ritter. Wiesbaden: Franz Steiner, 1980.
- Ferrâ el-Begavî**, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd. *Şerhu's-sünne*. thk. Şuayb el-Arnaût. 15 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403/1983.
- Fîrûzâbâdî**, Ebû't-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsü'l-muhîd*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2003.
- Fuad Abdülbâki**, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1417/1996.
- Gazzâlî**, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *İhyâü ulûmi'd-dîn*. Kahire: Mektebetü's-Safâ, 1423/2003.
- Gazzâlî**. *Eyyühe'l-veled [Ey Oğul]*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1409/1988.
- Gazzâlî**. *el-Maksadü'l-esnâ*. Beyrut: Dâru'l-Meşrîk, 1986.
- Halil b. Ahmed**, el-Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî. *Kitâbü'l-Ayn*. thk. Mehdi el-Mahzûmî. Bağdat: Matbaatü'l-Ânî, 1980.
- Hatîb el-Bağdâdî**, Ebû Bekir Ahmed b. Ali. *el-Câmi' li-ahlâkî'r-râvî*. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1403/1983.
- Hatîb el-Bağdâdî**. *Târîhu Bağdâd*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1425/2004.
- Heysemî**, Ebû'l-Hasen Nûrüddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleymân. *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1409/1989.
- Hâkim en-Nisâbü'rî**, Muhammed b. Abdullah. *el-Müstedrek ale's-sahîhayn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2002.
- İbnü'l-Cevzî**, Ebû'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed. *Menâkıbu Emîri'l-Mü'minin Ömer b. el-Hattâb*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1408/1988.
- İbnü'l-Cevzî**. *Menâkıbü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1399/1979.
- İbnü'l-Cevzî**. *Sıfatü's-safve*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1433/2012.
- İbnü'l-Esir**, İzzüddin Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Kâmil fi't-târih*. çev. Heyet. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2008.
- İbnü'l-Esir**. *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- İbn Abdilberr**, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed el-Kurtubî en-Nemerî. *Câmiu beyâni'l-ilm ve fazlîhi*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İbni'l-Cevzî, 1414/1994.
- İbn Abdilberr**. *el-İstiâb fi ma'rifeti'l-ashâb*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1995.
- İbn Abdilberr**. *et-Temhîd*. Mağrib: Vizâretü'l-Evkâf, 1387/1967.

- İbn Abdülhakem**, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdilhakem. *Sîretü Ömer b. Abdilazîz*. Kahire: Mektebetü'l-Vehbe, 1984.
- İbn Asâkir**, Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin. *Târîhu medîneti Dımaşk*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1415/1995.
- İbn Atâullah el-İskenderî**, Tâcüddîn Ahmed b. Muhammed. *el-Hikemü'l-Atâiyye*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.
- İbn Ebü'd-Dünyâ**, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *Kitâbü's-Sabr*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Ebî Şeybe**, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Kûfi. *el-Kitâbü'l-Musanneffi'l-ehâdis ve'l-âsar*. thk. Muhammed Abdüsselâm Şâhin. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.
- İbn Ebü Âsım**, Ebû Bekir Ahmed b. Amr. *Kitâbü'z-Zühd*. Kahire: Dârü'r-Reyyân, 1408/1987.
- İbn Fâris**, Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ. *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1415/1994.
- İbn Hacer el-Askalânî**, Şihâbüddîn Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali. *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1425/2004.
- İbn Hacer el-Askalânî**. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1989.
- İbn Hacer el-Askalânî**. *el-Metâlibü'l-âliye*. Riyad: Dârü'l-Asıme, 1414/1993.
- İbn Haldûn**, Abdurrahman b. Muhammed. *Mukaddime*. Dımaşk: Dârü'l-Yu'rab, 1425/2004.
- İbn Hallikân**, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtü'l-a'yân*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1968.
- İbn Hamdûn**, Muhammed b. el-Hasan b. Muhammed b. Ali. et-Tezkiretü'l-Hamdüniyye. thk. İhsan Abbas – Bekir Abbas. 10 Cilt. Beyrût: Dârü Sâdır, 1417/1996.
- İbn Hanbel**, Ebü Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsned*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1429/2008.
- İbn Hibbân**, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed. *Sahîhu İbn Hibbân*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1999.
- İbn Hişâm**, Ebü Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1430/2009.
- İbn Kayyim el-Cevziyye**, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr. *Zâdü'l-meâd*. çev. Şükrü Özen. İstanbul: İklim Yayınları, 1998.
- İbn Kesîr**, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. çev. Mehmet Keskin. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994.
- İbn Kesîr**. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1396/1976.
- İbn Kesîr**. *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-azîm*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1401/1981.
- İbn Kudâme**, Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed. *el-Muğni*. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1417/1997.
- İbn Kudâme**. *er-Rikkâ ve'l-bükâ*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1996.
- İbn Kuteybe**, Ebü Muhammed Abdullah b. Müslim. *Uyûnü'l-ahbâr*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/1999.

- İbn Manzûr**, Ebû'l-Fadl Cemâlüddin Muhammed. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâr İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1419/1999.
- İbn Miskeveyh**, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed. *Tehzîbü'l-ahlâk*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1985.
- İbn Mübarek**, Abdullah b. el-Mübârek el-Mervezî. *Kitâbü'z-Zühd ve'r-rekâik*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.
- İbn Receb el-Hanbelî**, Zeynüddin Abdurrahmân b. Ahmed. *Câmiu'l-ulûm ve'l-hikem*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.
- İbn Sa'd**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî. *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebir*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1421/2001.
- İbn Seyyidünnâs**, Fethuddin Muhammed b. Muhammed. *Uyûnü'l-eser fi funûni'l-me'ser*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993.
- İbn Sîrîn**, Ebû Bekir Muhammed b. Sîrîn. *Müntahabü'l-kelâm fi tefsîri'l-ahlâm*. Kahire: Dârü'l-Ma'rife, ts.
- İbn Şebbe**, Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî. *Târihu'l-Medîneti'l-Münevver*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- İbn Şehrâşûb**, Reşîdüddin Muhammed b. Ali el-Mâzenderânî. *Menâkibü Âli Ebî Tâlib*. Kum: Matbaatü'l-Haydariyye, 1376.
- İbn Teymiyye**, Ahmed b. Abdülhalîm b. Abdüsselâm. *Minhâcü's-sünne*. Riyad: Câmiatü İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1406/1986.
- İmâm Mâlik**, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes. *el-Muvatta*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1406/1985.
- İmâm Şâfiî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs. *Dîvân*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İmâm Şâfiî**. *el-Ümm*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.
- Kandemir**, M. Yaşar. "Şemâil". *DİA*. 38/497. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kant**, Immanuel. *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*. çev. İoanna Kuçuradi. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2002.
- Kurtubî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi'u li-ahkâmi'l-Kur'ân*. çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Buruc Yayınları, 1997.
- Kuşeyrî**, Abdülkerîm b. Hevâzin. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. thk. Abdülhalîm Mahmûd - Mahmûd b. eş-Şerîf. 2 Cilt. Kahire: Dârü'l-Meârif, 1990.
- Kâsânî**, Ebû Bekr b. Mes'ûd. *Bedâiu's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986.
- Mağlus**, Sami b. Abdullah. *Siyer Atlası*. çev. Abdullah Karakaş. thk-not. Muhammed Emin Yıldırım. İstanbul: Siyer Yayınları, 2010.
- Makdisî**, Ziyâeddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdülvâhid. *el-Ehâdisü'l-muhtâre*. Mekke: Mektebetü'n-Nehda, 1410.
- Makrizî**, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Abdülkâdir. *İmtâu'l-esmâ*. thk. Muhammed Abdülhamîd en-Nümeysi. 15 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/1999.
- Malcolm X**. *Konuşmalar*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2005.

- Mâtürîdî**, Ebû Mansûr. *Kitâbü't-Tevhîd*. thk. Fethullah Huleyf. Beyrut: Dârü'l-Meşrik, 1970.
- Mâverîdî**, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed. *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987.
- Muhibbuddîn et-Taberî**, Ahmed b. Abdillâh el-Mekkî. *er-Riyâdu'n-nâdirâ fî menâkibi'l-aşere*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Muvaffakuddîn el-Mekkî**, Muvaffak b. Ahmed el-Hârizmî. *Menâkibü'l-İmâmî'l-A'zam Ebî Hanîfe*. Haydarâbâd: Meclisü Dâiretü'l-Maârifî'n-Nizâmiyye, 1321.
- Münzirî**, Abdülazîm b. Abdülkavî. *et-Tergîb ve't-terhîb*. 4 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1407/1987.
- Münâvî**, Muhammed Abdürreâûf b. Tâcîl'ârifin. *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sağîr*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1391/1972.
- Müslim**, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim*. Dımaşk: Müessesetü'r-Risâle, 1435/2014.
- Müttakî el-Hindî**, Alâuddîn Ali b. Hüsâmuddîn. *Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*. thk. Bekrî Hayyânî - Safvet es-Sekâ. 16 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981.
- Nesâî**, Ahmed b. Şuayb Ebü Abdurrahman. *Sünenü'n-Nesâî*. Dımaşk: Müessesetü'r-Risâle, 1435/2014.
- Nevevî**, Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzebe*. 20 Cilt. Kahire: Dârü'l-Fikr, 1996.
- Nevevî**. *Minhâc*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.
- Nursî**, Bediüzzaman Said. *Mektûbât*. İstanbul: Tenvir Neşriyat, 2024.
- Nursî**. *Sözler*. İstanbul: Tenvir Neşriyat, 2024.
- Öğüt**, Salim. "Mahrem". *DİA*. 27/389. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Önkâl**, Ahmet. "Hücre-i Saâdet". *DİA*. 18/456-457. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Râgıb el-İsfahânî**, Ebü'l-Kâsım Hüseyn b. Muhammed. *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*. Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1423/2002.
- Râzî**, Fahrüddîn Ebü Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Muhammed b. Ömer b. Hüseyn. *Mefâtihu'l-gayb (et-Tefsîrü'l-kebîr)*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1401/1981.
- Râzî**. *Mefâtihu'l-gayb (et-Tefsîrü'l-kebîr)*. çev. Heyet. Ankara: Huzur Yayınevi, 1990.
- Şehâvî**, Şemsüddîn Muhammed. *el-Makâsîdü'l-hasene*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405/1985.
- Semerkindî**, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed. *Tenbihü'l-gâfilin*. Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1419/1998.
- Serahsî**, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1409/1989.
- Spinoza**, Baruch. *Etika*. çev. Hilmi Ziya Ülken. İstanbul: Dost Kitabevi, 2004.
- Sübki**, Tâceddîn Ebü Nasr Abdülvehhâb b. Ali. *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*. Kahire: Halebî, 1383/1964.
- Sülemî**, Ebü Abdurrahmân Muhammed b. el-Hüseyn. *Tabakâtü's-süfiyye*. Kahire: Dârü's-Şa'b, 1372/1953.
- Süyûtî**, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Câmiu's-sağîr min hadîsi'l-beşîri'n-nezîr*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2002.
- Süyûtî**. *Câmiu'l-ehâdis*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1414/1994.

Süyûtî, *Fethu'l-kebîr*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.

Şa'rânî, Abdülvehhâb b. Ahmed. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. Kahire: Mektebetü'l-Kahire, 1374.

Şa'rânî, *Uhûdü'l-kübrâ*. Mısır: Matbaatü'l-Meymeniyeye, 1308.

Şâtîbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ. *el-Muvâfakât fî usûli's-şeria*. thk. Abdullah Dırâz. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1417/1997.

Şehîd, Seyyid Ahmed. *Sırât-ı Müstakîm*. Lahor: İdâretü'l-İslâmiyye, ts.

Şerîf er-Radî, Ebû'l-Hasen Muhammed b. el-Hüseyn el-Müsevî. *Nehcü'l-belâga*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998.

Şeybânî, Muhammed b. Hasan. *el-İktisâb fî rızkı'l-müstetâb*. Kahire: Matbaatü's-Saâde, 1938.

Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. 25 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1428/2007.

Taberânî. *el-Mu'cemü'l-evsat*. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420/1999.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. 30 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1415/1995.

Taberî. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. 11 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001.

Taşköprüzâde, Ahmed b. Mustafa. *Miftâhu's-saâde*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405/1985.

Temîmî, Takıyyüddin b. Abdülkâdir. *et-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*. Kahire: Dârü'r-Rifâî, 1403/1983.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*. Dımaşk: Müessesetü'r-Risâle, 1434/2013.

Topaloğlu, Bekir. "İman". *DİA*. 22/212. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Topçu, Nurettin. *Ahlâk*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005.

Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *Kitâbü'l-Megâzî*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2004.

Vâkıdî. *Fütûhu's-Şâm*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Cedel". *DİA*. 2/208. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Hüseynî. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. Kuveyt: Matbaatü Hükûmeti'l-Kuveyt, 1965-2001.

Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. 25 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1427/2006.

Zerkeşi, Bedrüddin Muhammed b. Bahâdır. *el-Bedrü'l-münîr*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1425/2004.

Zernûcî, Burhâneddin. *Ta'limü'l-müteallim*. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2010.

